

SZABADSÁGHARCZUNK

TÖRTÉNETÉHEZ.

VISSZAEMLÉKEZÉSEK 1848—1849-re.

ÍRTA:

JAKAB ELEK,
a m. t. Akadémia lev. tagja.

BUDAPEST, 1880.
KIADJA R A U T M A N N FRIGYES.

WILCKENS F. ÉS FIA KÖNYVNYOMDÁJA BUDAPESTEN.

BEVEZETÉSÜL

Már harmadik évtizede telt le Magyarország törtenete ama nagy korszakának, melynek eseményeiben mint honvéd és író, tollal s fegyverrel vettet részt. A múló évek mind többet-többet mosnak ki emlékezettelből, a mi érdekkel bírt s fenntartást érdemelne, elfelejtetnek figyelemre méltó, tanulságos és lélekemelő tényeket, szabadságharcunk sok jeleséről és nevezetes történeti mozzanatokról — a mik amaz éveket részint megelőzték, részint követték — sok egyéni tudást s hosszú évek tapasztalásait, miknek most — ha előtte szükségesnek látszanék — az állami kormányzat is, de egykor a türténetíró bizonyára hasznát vehetné. Későbbre akartam közlésimet halasztani, mikor ama történetek tényező férfiai közülönk, küzdelmeik és szenvédéseik színhelyéről már eltávoztak, mikor az idő és activ élet érlelési, oktató és szenvédélyszabályozó műveletét embereken és pártokon, a két nagy küzdő felen — a kik nem mások voltak, mint az uralkodó-ház és nemzetünk — a harcban résztvevő és azt néző közönségen végrehajtotta, s így az élőket se nem feszélyező, se nem bántó, a holtakat pihenésükben nem háborugató tárgyilagos és igaz előadás és ítéletalkotás lehetővé lesz. De az: „*Ars longa, vita brevis*“ emlékeztető

szózat, mely a hatvan éven túl levőnek élete alkonyát, gyakrabban mint vélnők elméjébe hozza, a gyakori kedvetlenség, az erőmet és időmet sokfelé szétforgácsoló munkásság, és polgári helyzetem azon rideg kényszerűsége, hogy ama kor történetéhez amúgy is csak silhouetteket írhatok, hézagos tárgyú s elmosult színű töredékekben, a kérdések mélyeire sokszor nem hat-hatva, némelyikről úgy a mint tudom s kellene, még nem ítéltetve, arra bírtak, hogy régi szándékom megváltoztatásával, a mire még ma emlékszem, úgy, a mint emlékszem, féljegyzésem alapján, az írott adatokból inkább csak idézve, olykor csupán rámutatólag, de teljes „*jó hiszem*”-mel, részrehajlás nélkül, a modort véve kivételesen, az igazat sem meg nem tagadva, sem nem mellőzve — az eszély és polgári becsületes-ség határai közt — közzé tegyem s másoknak megigazításra alkalmat nyújtsak, ama dicsőséggel és gyászszal teljes korszak történetíróját jó szándékkal írt közleményeimmel segítve, nemzetünket válságos jelenében a múlt egy s más tanulságára figyelmessé téve, öntudatára és erőrzetére bátorítólag hatni óhajtva.

Midőn 1849. aug. 18-án — szomorú emlékű nap! — mi, Bem tábornok hadseregének romja, Déva vára alatt, melyet — mint a hír mondá — ezelőtt kevés nappal ármányos kéz alá aknázva légbé röpített volt, Lüders orosz vezénylő tábornok seregének az emlékezetes piskii hídhoz vissza vonult csapataival, melyek előcsatára a szentendrei hegymagaslatokat elfoglalva, szemben állottunk, azelőtti nap az ősz vezér Lezsneken a törzstiszteket magához hivatván, megkérdezte: „ha Grörgei fegyverletétele, gróf Vécsey hozzá csatlakozása, Kmetty hadteste széteszlása, Kossuth Lajos kormányzónak és a magyar kormánynak az országból mene-

külése után, mint a dolgok állandak, kívánják-e ők és csapataik a Magyarországon egészen elvesztett harczot Erdélyben folytatni? ha igen — úgymond — ő kész az oroszok ellen az utolsó emberig küzdeni.“ A törzstisztikar saját legnagyobb készsége daczára Görget tábornok baljóslatú dictaturája, a világosi hírek s a temesvári desorganisáló eredményű nagy vesztett csata által lehangolt csapataikkal, pénz, hadi készlet s erre szükséges gyártelep nélkül, a küzdelem sikeres folytatását lehetetlennek nyilvánította, annyival inkább, mert a sorezredekben átallott tisztkarban részint kilátásba helyezett kedvezmények, részint fenyegetés, a honvéd tiszteknel a Görgei eljárása s már azelőtti éjen Facséton az egész éj folyamában folyt különböző irányú izgatások, sőt magyar ezüst talléroknak előttünk ismeretlen módon forgalomba jövése által, a harczi kedy szembetűnően megcsökkent volt.

A lesújtó tényállás a fővezér előtt eltitkolható nem volt. „Am legyen — monda ő — én nem capitulálok, sorsukra bízom önköt s megyek oda, hol a minden szabadság ős ellensége ellen tovább küzdenem alkalom lesz.“ Mindnyájan követjük önt, tábornok úr, monda egyik — a helyzet súlyát mélyen érző — tiszt. „Az nem helyes — jegyzé meg Bem. Önöknek csapataikat magukra hagyni nem lehet. Védjék bátor kis seregem fönmaradt részét s tegyenek meg érette minden lehetőt és a katonai becsülettel megférőt. Tartsák fenn magukat a jövő számára, a kik a tollal bánni tudnak, irják le majd harczainkat s nemzetök súlyos megpróbáltatását utódaik számára, a késő kor tanúsága végett.“

Bem aug. 18-kára virradólag dévai postamesteri szállásáról — a mint közhiedelem volt — kétszázad-

magával a lezsneki szorosnál Ruszkabányának, onnan Orsovának tartva, Erdélyből menekült, mi másnap capituláltunk Lüders tábornok által elfogadott, de az osztrákoktól visszautasított föltételek mellett. Én a több táraimmal együtt engem is illető meghagyást, úgy a hogy annyi idő és szenvedés, ide s tova hányatás, sok becses irományom szétszóratása után, a jelenleg rendelkezésem alatt állókból azt tenni képes vagyok, ime teljesítem.

Ama kor és a mai között összefüggés van, mit Magyarország földrajzi fekvése, politikai helyzete, az európai válságos áramlatok, a történet logikája, a vívott harczok emlékei, különösen a szláv nagyravágyás és évezredes hagyományok alkotnak. A szabadság jelszavával és zászlója alatt absolut kormányformájú népekből és országokból alkotmányos új államalakításokra vállalkozott s részben ki is vitte Európában a korlátlan önkényuralom eminens képviselője, az éjszaki világhatalom. Ez a császári koronás fórra* dalom fenyegetés a nyugot-európai szabadságra, az alkotmányos népekre, a civilisáció és míveltség összes ügyeire, vészteljes „*Mementó*“ Magyarországra és ural-kodó házára nézve. A konstantinápolyi trón megrázott oszlopainak rengése megrázkódta az osztrák császári trónt és magyar királyi széket egyiránt; az azok közelében létrejött ország-alakulások az osztrák-magyar szövetséges monarchia lassú és biztos decompositiójává lehetnek, márás tényleg mind a politikai és harczi cselekvés terén van az Archipelaguson, a Középtenger mellett és Duna-folyam mentében élő s területgyarapítási vágyakkal eltelt mindenkor kis- és nagyszámú, müveit és csekély míveltségű prédaszomjas nemzet és nemzetiségi csoport, melyek közül az elsők már nem egy-

szer méltatlanoknak bizonyultak Ypsilandi honszere-tére úgy, mint Lord Byron enthusiasmusára, képteleneknek arra, hogy 1830 óta rendezett alkotmányos állammá fejlődjenek, s egy világörténetileg fényes nevű néptől származásukat bármi nagyobbszerűvel igazolni tudják; az olasz nemzet akkor szintén szövetségesünk volt, csapatokat küldöttek harcralni velünk a szabadságért, míg most ellentétben állanak; román népünket kifelé vonja rokonszenvük, széthúzok ma és ellenségeink voltak 1848 — 1849-ben is, mikor Európa mivelt népei nem hódítási célból, de alkotmányért s reformokért, önelszántsággal küzdötték, s mikor mi hazánk minden ajkú népét a világörténetben páratlan nagylelkűséggel — minek pénzügyi súlyos következményei alatt már-már roskadoz államunk s a nemzet — részesévé tettük a legszebb alkotmánynak, melynek védelmében — megtámadtatva két nagy hatalomtól, háborítva s marczangoltatva benn fölszabadított honfitársainktól — legjobbjaink százezernyen hősileg ontották verőket orgyilkos megtámadtatásokban, nyílt harcztéren, börtönben, lőpor s golyó által és a bitófán.

Jó nekünk ama korszak élményeit tanulságul emlékünkbe idézni.

I.

A nagyszebeni magyarság 1848 előtt és után. Gróf Mikó Imre Unestárnoksága. A katonaság és nem-magyar nemzetiségek közérzülete. Arany és vaskorszak.

Az erdélyi kir. kincstárnál — Thesauriatus Regius — Nagy-Szebenben hivataloskodó magyarok, a római kath. középtanoda és Teréz-árvaház tanárai s a magyar katholikus iparosok, a reformáltak magyar egyháza és a szomszédos vármegyékben élő s télen

bennlakó nemesség egy jókora magyar telepet alkott e lutheránus Rómában és magyar Vendée-ben régi idők óta; de számban és erkölcsi erőben föllendült 1840 — 1848 között. Volt 25 — 30 birtokos vagy hivatala után jólétként élő magyar ház és család, kik szorosan összetartottak, különböző alkalmazásban levő 15 — 20 kitűnő magyar ifjú, kik bátorsággal, önérzettel és szavuknak súlyt szerezni tudva, képviselték a magyar nemzetet és államérdeket. Egyfelől egy virágzó magyar olvasó-egylet szorosan egymáshoz razve a rokon elemeket, mely gyűléseket tartott, azokon felolvásásokat, szavalatokat és eszmecserét rendezett 8 szép könyvtára által rendkívüli hatást tett a magyar szellem terjesztése s ébrentartása érdekében; másfelől a családos házakat és ifjú tisztviselőket a közös nemzeti érdekek és törekvési célok kellemes társadalmi viszonyba, csaknem testvéries egybekötetésbe hozták. Tapasztalás által bebizonyult s lélektanilag igazolt tény az, hogy az idegen fajok között élés összetartóvá teszi az ugyanazon nemzetiségbeliéket, egymást kölcsönös szeretetre és gyámolításra utalva. Ez összetartás eredménye volt az, hogy a magyarság a színházban és vigadókban, közhelyeken és társadalomban mint tényező volt elismerve, mely bárhol jelent meg, befolyását érvényesítette. Élénken élnek emlékezetemben ma is: gróf Mikó Imre s fennkölt szellemű grófi hitvese, Debreczeni Márton, a hírneves bányász és „Kiövi csata“ költője, Gyergyai Samu és neje, Szebennek akkor első szépsége, Karaszek Ignácz, dr. Borosnyai, Dobák Antal, Benedek János, Sala Farkas Izsák Elek, az ottani reformátusok lelkésze, Heresznyi Samu, Miké György, Tompa Imre, Ágotha János, Czinege Ferencz, Szalánczi Gábor és mások a

meglett férfi korban levők közül; gróf Bethlen Olivér, báró Huszár Sándor, Tolnay Gábor, Jancsó György, Sándor József, Koronka Lajos, Farczádi Sándor, Szébeni Ferencz, Benedek Antal, Karácsnyi Lajos és többen, mint az ifjú nemzedék képviselői. A vidéki nemesség közül a Maurer, Csongrádi, Szalánczy, Pálffy, Dobay, Déézsi, Komáromy, Józsa, Tóvisy, Timár, Incze és más nemzetiségek szintén a szebeni magyarság soraihoz tömörültek, annak sorsával egyesítve a magukét, ugyanazon eszméket és célokat szolgálva, egy erkölcsi testként, egy lélek által lelkesítve. Gróf Nádasdy Ferencz, gr. Béldy György, b. Gerliczy Filep, Mezey János, Melczer József és Bíró Albert udvari pártiak és burokraták voltak, távol tartók magukat minden magyar érintkezéstől, elég befolyással fölfelé, de lefelé rokon-szenv nélküli, népszerűtlen férfiak, csak Mezeiben volt cselekvőbb hazafias érzés.

Ez a kis magyarság mintegy előöre, végőrszeme volt a vármegyei magyar birtokosságnak, beékelve — a magyar nemzet rendeltetésszerű képviselőiként — a Királyföld kebelébe; minden tagja Magyarország keleti missiója és jogosultsága önérzetét s kötelme tudatát hordozta keblében. Erős nemzeti szellem hatotta át kicsinyét-nagyját. Az írók és költők által főlábresztett nemes honszeretet, a: „*Hazádnak rendületlenül légy híve, ok magyart*“ nemzeti jelszó tüze égett szívökben, tettre edzve a lelkeket, áldozatra hangolva a kedélyt és érzületet. A szép és örvendetes, a mit a magyar lapok vagy utazók a hír szárnyán Budapestről és Kolozsvárról, a magyar politikai élet ezen központjairól ide hoztak, villanyos delejként végig rezgett az egész magyarság kebelében s mintha csak egy lélek lettek volna, egyszerre éreztek bút és örömet,

reményt és csürgedést; ha szükség volt, együtt keltek egymásnak és a megtámadott magyar érdekeknek védelmére.

A maroknyi bátor sereg nem tartózkodott bár-mily kérdésben szint vallani, hű maradt szavához az osztrák imperialistákkal, mint később a militarismus párthíveivel szemben politikai hitet nem cserélt, el-veit föl nem adta, s a ki által a magyar alkotmányt és államegységet fenyegetve láttá, az ilyen ezt a kis phalanxot minden viszonyok között magával szemben találta, tehát akkor, ha érette kellemetlenség várt rá, szemben akkor, ha áldozatot és tevés, sőt akkor is, ha lemondás, türés és passiv magatartás vitt czélhoz. Lobogója főlirata volt: „*Ne bántsd a magyart!** A nem-zeti aspirációk szent tárgyat képeztek előttük, mit kí-méletlenül vagy megtorlatlanul illetni senki sem mert; a hazai jövőjében való erős bizalom volt palládiumok, mint mindenikök szíve mélyén őrzött, s mely viszont eltántorodástól Őket óvta meg. Midőn a szabadság-harcznak vége lett, drága jelképét — a háromszínű lobogót — a vihar eltépte, s a magyar királyi ko-rona és hív védoi, idegen zsoldosok segélyével porba és honfivérbe lőnek tiporva, a minden jókban élő hit és az elcsürgedni nem tudó hazafiúi remény, az el-nyomók fegyvere s kémeik üldözése elől a lelkek leg-titkosabb rejtekében vonta meg magát, ott keresve menhelyet, ott várva be a nemzeti föltámadás hajna-lodását.

Ilyen volt 1848 — 1849 előtt és után a nagy-szebeni magyarság. Midőn gróf Mikó Imre, Rhédey Ádám grófnak — a magyar Kroesusnak — veje, a népszerű férfi és szeretetremeltő főür, mint új kincs-tárnok 1847. nyarán a vármegyék tisztelgő küldött-ségeitől kísérve, az elfogadásra kiküldött kincstári bi-

zottságtól Kis-Torony-nál üdvözölve rég nem látott tüntetések között Nagy-Szebenbe fényes bevonulását tartotta, hat barna paripától vont s gazdag ezüstözött díszhintója bakján kardos és fejér kolcsagtollas vörös csákót viselő két deli huszár állott, s így ért a város főterén át, sűrűt „éljenzs“ közt kincstárnoki szállására, a szászokat megdöbbenést kifejező bámulat fogta el, ellenszenvet mutatni nem merve, sőt mint a hatalom képviselőjének hódolni kényszerülve, gondolkodóba estek: hangulatuk ámulás volt a fölött, a mi előttük ily szokatlan fénnyel történik, s titkos szorongás az iránt, a mi történhetni fog.

Azért hangsúlyozom ezt, mert a szászság Nagy-Szebenben fő és irányadó tényező volt, melyet Salmen Ferencz ispán, Binder György lutheránus püspök, Roth István romoszi ágostai hitvallású szász pap, Benigni József a „*Siebenbürger Bote*“ című szebeni magyarellenes irányú politikai lap szerkesztője, Zimmermann József és Schmidt Henrik jogakadémiai tanárok és a még akkor csak magán ügyvéd, Schmidt Konrád vezettek, politikában és a napi kérdésekben a nemzet többségét képviselni kívánva. De az ispán nemcsak municipális, hanem államtisztviselő is volt, a kir. főkormányszék tanácsában ült, melynek elnöke a kormányzó akadályoztatása esetében a kincstárnok levén: Salmen gr. Mikóhoz alárendeltségi viszonyban állott. A püspök még akkor csak az egyház lelki feje, csöndes, loyalis ember, később lett — a túlzókhöz csatlakozva — Magyarország és a magyar alkotmány ellenérvé az osztrák birodalmi egységhíve. Róth társadalmi téren és a sajtó útján, Zimmermann és Schmidt a jogakadémiai tanszékről, Benigni gúnynyal és épével írt hírlapi czikkek által hatottak a szász

polgárságra és ifjú nemzedékre, mit Bedeus József¹⁾ és Schreiber Simon ez alkotmányos gondolkozású, észélyes és nagy diplomatai ügyességgel bíró szász előkelő férfiak, valamint Müller Gottfried jogakadémiai igazgató és Haan Frigyes magyar nyelvtanár hig-gadtsága nem volt képes mérsékelní. Schuller János Károly, egy mély észjárású történetbúvár, de szögletes szász typus, rideg társadalmi alak, magyarul egy szót sem tudó, azért a magyar nemzettől mereven idegenkedő szellem volt, kinek Írásai szintén szenvedély-izgatolag hatottak a szász ifjúságra. A tanács a pas-sivitas politikáját követte, mert fizetése kulcsát a kir-tókormányszék tartotta kezében — utalványozta azt és felfüggeszthette. Mérséklő és békítő irányú férfiak pártja, méltányossági szellem és hajlam nem volt, sőt ebben az egyesületek és irodalom, iskola és társaság, mindenazon egy célra látszottak hatni, hogy a szászság magát elzárja, érdekeit a magyaroktól elkülönítse. így fejlődött ki lassanként az egész értelmiség, de kivált az ifjú nemzedék és polgárság között azon különködési szellem és politikai ellenhatási törekvés, mely kész lett volna mindennek, a mi alkotmányos és magyar, már most nyíltan hadat izenni, ha a censura az iro-dalmat nem mérsékli, s az új kincstárnok nagy te-kintete és bölcsessége öket elméleti és contemplativ, a dolgok fejlődését beváró, loyalis politika követé-sére nem utalja.

Harmadik tényező az akkor úgynevezett oláhság — ma román nép — volt, melynek higadtabb része a görög nem egyesült ifjú vikárius, később püspök, Ságuna András tanácsára hallgatott; egy

¹⁾) Lásd: *Okmánytár az 1848 — 49-ki eseményeiket, Kolozsváron.* MDCCCLVI. 25.1.

szép, barna, méltóság teljes külsejű férfi, a kinek föl felé finoman-udvarias volt modora, lefelé erőszakosak és hierarchicusok hajlamai; szavából mint modorából kilátszott a görög színlelő természet, de czéljaira öntudatosan törekvő erélytől s erős akarattól volt mérsékelve; benne sok ésszel bő nyelvismeret és nagy előadási sváda egyesült, szóval: egy nagyravágyó főpap minden jó és rósz tulajdonaival birt; neki az anyaországi, karlovitzi archimandritának az erdélyi görög nem egyesült vikáriusi illetőleg püspöki széket — az erdélyi benszülöttek mellőzésével és hosszasan tartott boszankodására — a genialis conservativ hazafi báró Jósika Samu, erdélyi udvari kancellár, gróf Mikó benső barátja szerezte meg; püspöki lakása Nagy-Szebenben volt, ez időben egészen főpásztori teendőivel, elődétől elárvultan hátra hagyott egyháza és a püspöki lak jó karba hozásával s a Semmárium gondos felügyelésével foglalta el magát, Mikó gróf iránt kiváló tisztelettel, csaknem hódolattal viseltetett. Román jogos nép — mint olyan — nem volt, előkelői magyar korona-tagok, tehát magyar nemesek voltak, a magyar politikai nemzethez tartozók, a honoratiorokat loyalitási érzelmök, a hivatali kötelekek s a magyarság birtoki, politikai és erkölcsi fölénye az önmérséklet határi közt tartották; külön érdeik nem, csak sérelmeik voltak, formulázott politikájuk sem, csak óhajtásai.

Negyedik tényező a katonaság, látható hatalmi kifejezése az erdélyi főhadvezérség — General Commando; élén báró Puchner Antal, egy elaggott férfi s tehetségtelen katona állott, Glanz Ede és Mildenbergi Benigni József mindenható titkáraival és sugalmazóival. Ez gróf Mikótól a kellő tiszteletet szintén

nem tagadta meg, mert ő a magyar alkotmány piaza alatt, az ország választása s királyi megerősítés folytán, a közvélemény helyeslése kíséretében jelent meg s töltötte be kincstárnoki székét úgy, mint *nz* nagy idő óta betöltve nem volt. A szász metropolis ily kincstárerek e században nem látott, kérdés: vájon a múltakban igen-e? Udvartartása és asztalai az év folytán, estélyei a téli időszakokban nagyszerűek voltak fényben, meglepők nyájas leereszkedés, elegantia és gazdagság által, valódi aristokratiai előkelősséggel és határozott magyar jelleggel, míg a báró Gerliczy és gróf Nádasdy kincstári alelnöksége mindenek előtt germanizációra irányult s elbutítólag bureaucraticus és osztrák volt. Mikor gróf Mikó gránát vagy égszínkék bársony magyar díszruhában — melyről nagy keleti gyöngyökkel, színes sor boglárral s drága kövekkel rakott arany láncok csüngöttek alá — huszárosan kipödrött szép fekete bajuszszal, szellemdús grófné) a aranytól nehéz damaszki selyem és bársony öltönyben az arany csilláros, girlandokkal díszített nagy termeket végeg járták mindenkit észrevéve s a legtöbbeket egy-egy nyájas szó lekötelező figyelmében részesítve, vagy a polgári és katonai rend előbbkelőinek adott diszbelek alkalmával az ezüst és arany teríték alatt meg-hajolt asztal mellett a vendégek helyet foglaltak, gazdag egyenruhájú komornyik s szépen megtermett huszárök végezték a felszolgálást, és a főúri comfortal szokatlan bőséget egyesítő ebédet vendégszerető nyájasság s vidám beszélgetések fűszereztek: e helyzet tiszteletkoltó benyomást tett a katonára is, mely első dicsőségnek tartja a tiszti kardot és arany pa-szomános gallért, de az aristokratia fénye s tekintélye előtt szemet nem hunyni elég finom, valamint nem

közönséges hatást gyakorolt a mérsékelt vagyonú és egyszerű erkölcsű szász patríciusokra is. A katonaság magatartásában látszott némi feszélyezettség a gazdag főür irányában, de a tartozó tiszteletet kiváló személyisége s magas állása iránt kicsiny és nagy önként - megadta.

A királyi kincstár, mint a koronajószágok — *pura Fiscalitas* — országos főigazgatása tanácsában a gróf Nádasdy Xavér Ferencz elnöksége alatt elhárítva volt német hivatalos nyelv most szükebb körre szorítottatott, a tiszviselők társalgási nyelve magyar lett, tanácsítéletekben, végzéseknél s kinevezéseknél a törvény és magyar államigények érvényesülni kezdettek, gróf Mikó elnöki jogait és figyelmét az előadók munkálatai felülvizsgálásánál az elvi szempontuktól kezdve egészen a helyes és szép hivatalos irály követelményéig kiterjesztette, az úgynevezett „*revisio*“-ra. és kiadványozási névalárással éjfélekig író-asztala mellett maradt; aesthetikus ízlésének s alkotmányos érzületének javító nyomait az alatta költ hivatalos iratok örökre mutatni fogják; a magyarságra és főként ifjú nemzedékre kiváló figyelem fordítatott, a kincstárnok asztalához két szegény sorsú fogalomszaki gyalánynak volt állandóul meghívva, a személyzet előadói osztályonként, s a városi, polgári és katonai hatóságok képviselői meghatározott számban és sorrendben körönként hívattak meg a kincstárnoki fényes ebédre. A magyar főür átvett az államtól fizetésében 10,000 forintot, s elköltött birtokai jövedelméből — bizvást állíthatni — 50,000-et. Ily hivatalt és hivataloskodást tartottak hajdan „*Dignitas*“-nak. A gróf Mikó kincstárnokságával Nagy-Szebenben az alkotmányos-ságnak és magyar nemzetiségnek arany korszaka kes-

dődött, bebizonyítva, hogy a minő a hivatal feje, olyan az ott uralkodó szellem, *Regis ad exemplum totus camponitur orbis.*

Fájdalom! az 1848 — 1849. év fellegei ama fényt elborították. A szebeni közéletnek erős magyar-elleneségét a „*Siebenbürgischer Volkskalender*“ című Benigni-féle naptár egy, magában véve nem nagy fontosságú, de igen jellemző közlése eléggé mutatja. A szerkesztő a hónapok végére egy-egy népies verset függesztett. Előbb az időjárásra s termékenységre vonatkoztak, most politikai szint adtak ennek is, s Erdélyben a kir. főkormányszék és magyar felelős minisztérium hatásköre megszüntetését, s október 3-án kelt kir. rendelet által báró Puchnernek teljhatalmú királyi biztosá neveztetésével a katonai uralom kezdetét, mint az országra nézve nagy jótéteményt — a magyarokra gúnyosan élczelve — e két verssel jelezte meg:

*September, október —
Vigyázz magyar ember!
November, deczember —
Hallgass magyar ember!*

E gúnyban egy ország volt megbántva. A méregbe mártott fulánk a nemzet szívét érte. 1849. március 1. éjfél előtt két órával, Nagy-Szeben bevételekor Benigni, midőn menekülni akarva már kocsijában ült, azon helyen halt meg a városba legelébb jutott első rohamoszlopban levő honvédek szurronya alatt, hol ama verset írta.

1848 és 1849 vége, 1850 eleje gyászos emlékű eseményekkel váltotta föl ama jobb napokat. Gróf Mikó Kolozsvárra s onnan elébb a király hívására, azután

honfitársítól főlkérve Bécsbe távozott..... Ez út
 célja később a történetek időrendében el lesz mondva.
 A reakció hullámai magasra csaptak föl, elbo-
 ritva rombolásaiKKal a törvényesség és társadalmi
 rend mezejét. Erdély sikertelenül védte magát. Ko-
 lozsvár önként meghódolt, s mégis mint meghódít-
 tott, 210,000 frt hadisarcz fizetés után legnépszerűbb fiai
 a béke kezességéül Nagy-Szebenbe hurczoltattak
 A szabadságharcz lezajlása után Bem tábornok had-
 seregének capitulans tiszti kara hadi fogolylyá nyil-
 váníttatott, többen ott állották ki egész vizsgálati fog-
 ságukat, — köztük e sorok írója is, — s ott ítéltetett el Er-
 dély önvédő harczaiban compromittált fiainak nagyobb
 része, néhányan kivégeztettek, soknak halálos ítélete
 kegyelemből 16 — 20 évi várfogságra szelidítettet. A
 11 éves absolutismust ott szervezték, a kis ország-
 részt katonai kormányzók és vidéki parancsnokok, ga-
 liczái és bukovinai behívott jövevény bureaucratákkal
 s boszusz szász és román benszülöttekkel katonai pa-
 rancs és császári rendeletek által kormányozták. A
 magyar helyett német lett a diplomatikai nyelv.
 Nemzetünk germanisatióját már most harmadszor on-
 nan kísérlettek meg, — harmadszor is sikertelenül. A
 rövid arany-korszakra tizenegy évi vas-korszak kö-
 vetkezett De e sorok tárgya csak két év esemé-
 nyei . . . Elmondom a mik lelkemre mélyebb benyo-
 mást tettek: látott és hallott dolgokat, a mik azon
 kor szelleme és valódi mivolta megismerésében a köz-
 vetlenség érdekével bírnak. A ki hivatva lesz rá később,
 nálamnál készültebben s az egykorúak féljegyzésének
 hézagait pótolva, alkosson egyöntetű szerves egészet.

II.

Klapka György Nagy-Szebenben 1848. első felelete Gróf Bethlen Olivér estélye.

1848-n a márciusi nagy napok után egy estve mint a futó tűz, elterjedt a nagy-szebeni magyarság közt, hogy Klapka G-y. nyugalomba lépett bánáti határőrségi ifjú hadnagy e városon át a székelyek közé megy. Gróf Bethlen Olivér — később a hírneves XI-ik zászlóalj első százados parancsnoka — mint ismerője, vendégéül hívta meg Molnár alezredes házánál levő szállására a mészáros-utczában, ki maga, sorezredben szolgáló fia és leányai, jó érzelmeikről voltak ismeretesek. mindenki vágyott látni a magyarországi vendéget, szólni vele az anyaország közállapotairól, hallani a külföldi dolgok s hírek felől. Gr. Bethlen egy baráti estélyen vélt az óhajoknak eleget tehetni s magához kérte magyar honfitársait. Természetes, hogy sokan voltunk. mindenki ott kívánt volna lenni. Nyolcz óra volt kitűzve a megérkezésre, s jól emlékszem, hogy csak egy vendég nem jelent meg pontosan — Buzgó Anti barátunk. Egy nagy és egy kisebb szoba népesült be velünk, közt mindkettőnek rakott asztal díszítette. Az estély bizalmas jellegű volt.

A két ország egyesülése már évek óta foglalkoztatván Királyhágón tul és innen az elméket, az együvtartozás érzése s az egyesülés vágya mindenki által tört foglalt a szívekben és a magyar társadalom egyik legérdeklőbb beszélgetési tárgya lett. És ez a magyar királyság megoszthatlansága hagyományos hitén kívül a politikai események hozták magukkal. Magyarországon a nemzeti nyelvnek diplomatikai polcrá emelése Erdély törvényhozását is az adott példa követésére serkentette. 1841-től 1847-ig folyt a nyelv-vita, mikor a kérdésben törvény hozatott,

de a szászokra ki nem terjedőleg; ők az új törvény értelmében is megtarthatták a latin hivatalos levelezést a felsőbb hatóságokkal, gyakorlatban pedig azonan, a mint a magyar és székely törvényhatóságok kifelé a magyarul levelezést, ők — a mellett, hogy belső ügykezelésök a közélet minden ágában német volt — elkezdették a magyar és székely törvényhatóságokkal, sót a kir. főkormányszékkel is a német hivatalos érintkezést. Magyarország nemzeti muzeumot, akadémiát s más közintézeteket alapítván, példáját Erdély is követni igyekezett: nemzeti muzeumot akart alapít ni, országházat építni, a nemzeti színházat országosan segélyezni. A szászok különvéleményeikkel és óvásaikkal makacsul ellenezték s megihuítani törekedtek, s minthogy a törvény hozásához, daczára annak, hogy a szavazás egyénileg történt, tényleg mégis mindhárom nemzetnek külön megegyezése és pecsétjének irányomása volt szükséges, az Ő ellenzésöket pedig az udvar titokban helyeselte, 1834-től 1847-ig a magyar nemzetiség emelésére irányuló 1846 — 47-iki egyetlen magyar nyelvi törvénycikken kívül más a felsőbb helybenhagyást nem nyerte meg. Ez állapot előtérbe hozta a két ország egyesülési kérdését, a magyarság kebelében tul a Királyhágón ez irányban hathatós mozgalom indult meg; de a mi épen a mily erős rokonszenvet költött fel Magyarországon, Bécsben legmagasb körökben oly határozott ellenzésre talált. Bécs Erdélyből akarta Magyarországot haladásában és fejlődésében föl tartoztatni. Az Unió az 1847 — 48-ik évi magyar országgyűlésen mégis kimondatott, de Erdély még hátra volt szavazatával, bár az elmék ott is teljesen el voltak rá készülve.

Természetes, hogy e meghitt körben is az Unió volt a beszélgetés egyik főtárgya. Örvendettünk a testvéri találkozás és rokonszenv kifejezhetése e kedvező alkalmának. Az erdélyieknek magyarországi véreikhez vonzódása, azoknak, ha közöttük megjelennek, vendégszeretőleg fogadása, hagyományos benső érzellem, speczialis erdélyi erény, melyet az 1810-ben ott járt Kazinczyn kezdve máig minden magyarországi utazó, író művész és publicista tapasztalhatott. Emlékezem, midőn ifjúságomban Kolozsvárott együtt láttam Deák Ferenczet Vörösmartyval, midőn fáklyás zenét adtunk nekik. Emlékezem, hogy fogadták Toldy Ferenczet s miképen tüntettük ki később Wenczel Gusztávot. Mily lelkesedéssel lön fogadva valamennyi — Mily tisztességen részesültek Egressy és Fáncsy, Szentpéteri és Bartha, Déryné, a Lendvay-pár és Laborfalvy Róza s más jelesei a magyar színügynek. A színházi hazafias tüntetések, Üdvözlő vers-szórás, fáklyás zene, értékes emlékkel megtisztelés a magyar színészet kitűnőségei irányában Kolozsvár közönségének mű- és vendégszerető szívében fejlődött történelmi nevezetességűvé. Tudom, miként ünnepeltük Liszsett, a magyar zongora-királyt 1841-ben! Petőfit, az ifjú lángéset 1847-ben, midőn szép Juliskáját Pest felé Kolozsváron vitte át, az absolutismus idejében Tompa Mihályt és Kazinczy Gábort! S régen is és a legutóbbi időkben Jókai Mórt, Prielle Cornéliát, Felekinét és Blahánét! A „*Történelmi Társulat?*“ Kolozsváron volt évi gyűlése, a „*Természettudományi*“ és „*Daláregyletek*“ hasonló összejövetele az erdélyieknek magyar testvéreik iránti ezen mély vonzalmát oly mértékben tanúsítják, a mint ezt máshol ritkán tapasztalhatni.

Így volt ez 1848-ban is, midőn Klapka közötük megjelent: egynek volt vendége, száznak tisztelete tárgya. Estélyünk a barátság ünnepe volt, méltó a két ország egyesülésének általa képviselt eszméjéhez. 25 — 30 ifjú és férfikorban levő ember, kik az 1834 — 1847-iki fényes nemzeti korszak szellemében Kazinczy Ferencz és Berzsenyi, Kölcsay és Vörösmarty, a Kisfaludyak és Bajza költészettel lángjától gyulasztva, nevelkedtek férfiakká, kik Petőfi merész szellemét s Jókai bámulatos humorát csodálták, kik Széchenyi és Deák Ferencz iránt tisztelettel viseltek, Kossuthért és a Karthauzi írójáért rajongtak Ennyi lelkes magyar, az est óráiban, bor és zene mellett, egy anyaországi kiváló ifjú katona jelenlétében, képzelhető, hogy itt nem közönyös tárgyakról folyt álmoss beszélgetés s unaloműző eszmecsere, de a legmagasabb kedv és öröm vidám zajban és zenében, s felváltva kedélyes és hazafias pohárköszöntésekben tört ki, mik közé olykor a „*Fóti dal*“ és „*Isten áld meg a magyart!*“ kezdetű nemzeti hymnuszunk érzelemgyulasztó hangjai vegyültek.

Emlékszem Klapkával a székely határőr-intézményről folyt beszélgetésünkre; ő a bánáti és horvátszlován végőrvidék katonai szervezetével ismertetett meg; mi a székelyekről beszéltük el, hogy vétettek fel Buccow Adolf német tábornok és gróf Lázár István, a háromszéki és csiki székelységgel 1764-ben a fegyvert, miként szegültek ellene a törvénytelen eljárásnak egész falvak, hogy mészároltattak le Mádékfánál, elbujdosván hazájukból százak és ezerek, kik határőrökkel lenni erőszakolva nem akartak. Elbeszélük az elaprózott birtokú jobbágy talán székelységnéki ősi törvényei ellenére adó alá vetését, nemesi szabad-

ságaitól megfosztatása indokolt panaszait: „hogy e földön ő a legszaporább, a legharcziab, legszívósb életű magyar faj, nemzeti szervezete s intézményei a politikai teljes jogegyenlőségen nyugosznak a mégis tényleg különböző osztályokra van szétválasztva; védi a magyar birodalmat kelet felől hosszú századok óta 8 mégis sem személyének, sem birtokának nem szabad rendelkezési jogú ura, mert mi helyt a határőrség kötelékébe jut, maga kényszerített katona addig, míg szolgálatra képtelenné válik, fiát helyette jókor ezredbe sorozva a felsőbb tanintézetektől elzárják személyét a polgári törvények s hatóságok alól elvonják, katonai rendeletek alá vetve, actualis örökk birtokát ideiglenes haszonélvezeti birtoklássá változtatják. Ez egy folyton vérző nyílt seb a derék nép élet-organismusán . . .“

Klapka érdekeltséggel hallgatta beszédeinket, s a jövő reményteljes alakulására utalva, engesztelőleg szolt nekünk: „hassunk a székelységre — mert közzöttünk is volt határőrségi fiú — oly irányban, hogy az sorsának javulása iránt legyen remény nyel, mit bizonyára kivív; legfőbb polgári kötelessége — monda ő — a honvédelem, az dicsősége, ebben áll magyar állami helyzetének fontossága. Ez emeli őt más fajok fölé, jellemereje s politikai súlya ebből származik. Egy magas kőszál ő amott az Oriensen, melyen a szomszéd népek fölkorbácsolt vész hullámai megtörnek; éles ék a romanismus és szlávismus között; hármás érczpaizs Magyarország mellén a Duna-torkolat felé. Ezt ne ismerje félre. Legyen büszke arra, hogy a magyar királyság keleti kapuinak kulcsa az ő kezében s vitézi bátorságára bízva van.“

A két ország egyesüléséről szintén hosszas és

élénk beszélgetés folyt. Hálával emlékeztünk meg Szentiváni okéről, a korán elhunyt erdélyi jeles publicistáról, Kovács Lajos, Méhes Sámuel és Kemény Zsigmond barátjáról, aki e kérdésben úttörő volt. Ó írta a bécsi udvar fenyegető tilalma ellenére az *Unió*-ról a legelső tüzes czikket az „*Erdélyi Nemzeti Társalkodó*“-ban 1840-ben, melyben: „kis ország hétfőbünét“ — három nemzetét és négy bevett vallását — keményen ostorozva, kikelt azon korlátolt felfogás ellen, mely a történelem tanúságait mellőzte. Magyarország önállósága szükségét s lehetőségét kétségbe vonja; kimutatta, hogy a különlét csak a családi érdekeknek és kiválltságoknak kedvez, a közjára nézve káros, tehát a magyar királyság régi egységének helyreállítása végett a jók egyesülése kötelesség, s az a nap, midőn ez egykor megtörténik, Magyarország ünnepnapja lesz“ Fölemlítettük, mily rendkívüli hatást gyakoroltak e cikkek a szabad szóhoz nem igen szokott erdélyi conservativekre s mint tapsolták meg a szabadelvűek. A politikailag érett és jogosult többség előtt e kérdés ama percztől fogva el volt dőlve, a sajtó és irodalom napirendjéről azt többé leszoritni nem lehetett, mígnem 1848-ban, május 30-kán a kolozsvári országgyűlésen törvénynyé vált . . .

Más napirendű politikai kérdésről is folyt eszmecsere, mit a pohárköszöntések váltottak föl. A házi gazda melegen üdvözlte vendégét, felköszöntésében őt a katonai pályán megmaradásra kérte, kívánva kedvező hazai viszonyokat, melyek közt tehetségeit a szabadság javára használhassa. Ez általános lelkesültsséget költött, új meg új köszöntések s szikrázó eszmék tüze és zaja szakította meg a Rákóczi-induló hangjait, rövid szüneteket idézve elő olykor a társa-

ságban. E szünetek egyikében Klapka Erdélyt s az erdélyieket köszöntötte, érintve az ország történeti, földrajzi és hadtani fontosságát Szent István birodalmában; köszönetet mondott az iránta nyilvánult rokonszenvért, „mely — úgymond — az 6 igénytelen személyében Magyarországot illeti; kérte a jelenvolatakat a testvériség és együvé-tartozás érzésének megőrizésére; ígérite, hogy ha majd visszatér, meg fogja vinni barátainak s az illetékes köröknek az itt tapasztalatakat, magát a jelenvoltak s általuk erdélyi vérei szíves emlékébe ajánlotta.”

A rokonszenves szép férfi alak, katonásan rövid, de tartalmas és helylyel-közzel fölmelegült hangulatú köszöntés mély benyomást tett mindenki, a mi oly éljenzésben tört ki, hogy ráviszhangoztak a terem falai s az utczákat ácsorgó kíváncsi nép sűrű tömegekben lepte el.

Így folyt ez az éjfél órájáig, sőt jól meghaladta volt már azt, mikor a házigazda szívességét megköszönve, nyájas barátságú vendégével egyenként kezet szorítva, eltávoztunk. Ez a legerősebb szász városban valóban erős magyaros jellegű estély volt. Beszédeink s a vigasság tartama alatt a rideg, komor germán falak között mintha Magyarország szíve heves lüktetéseit hallottuk s ez által perczre bár, egy tölünk idegenkedő nép kebelében is saját hazánkban és egészen otthon éreztük volna magunkat. Nekem ma is jól esik ez időkre visszagondolnom; érzem, hogy együtt töltött óráink kedves emlékei síromig fognak elkierni, ott is velem és körülöttem lesznek ifjúságom azon barátinak képei, kiknek szeretete s őszinte barátsága akkor megfűszerezte életemet.

A házból kiérkeztünk kor városi rendőrszolgákat

vettünk észre, kik felénk közeledve, megismerni siettek, de meg nem szólítottak. Az utcában több helyen egybecsoportosult polgárok és fegyveresen czirkáló szász nemzetőrök szintén bizonyos kimért távolságban szemmel kísértek. Mi egy tömegben haladtunk a nagy téren levő báró Bruckenthal-palotáig, onnan kisebb csoportokba oszolva mentünk szét a szerint, a mint egy vagy más városrészben laktunk. Beszélgetésünk itt is zajos volt, a rendőrség és nemzetőrök figyelmeztettek rá, utóbbiak nyers kifejezésekkel, miket mi sziláján visszautasítottunk. A kisebb csoportok még szál-lásaiakra értek — mint másnap megértők — szóbeli bántalmazásnak is voltak kitéve.

Klapka a reggeli cs. kir. gyorskocsival távozott körünkből, kedves emléket hagyva hátra mindenjáunk szívében. Egyikét éltük társaságában az élet legszebb pillanatainak; de tán egy sem volt közöttünk, a kinek eszébe jutott volna, hogy ő lesz, 8 oly rövid idő alatt lesz dicső csaták vívója, Komáromnál szabadságharcunk és a magyar név becsületének megmentője s egyik fényes történeti nevű hadvezérünk!

III.

A helyzet és hangulat Nagy-Szebenben. A magyar háromszínű és a fekete sárga zászló kitűzése. A bécsi reakció szövetségesei.

Nem csoda, hogy a szebenieket örömünk inge-relte s együttlétünket tüntetésnek vették. A kedélyek már akkor országszerte forrongtak s a márcziusi törvények ellen a bécsi legmagasb körökben szervezett visszahatás Magyarországon is szervezte magát. B. Jellachich ezredes megdöbbentő gyorsasággal altábor-nagygyá lett s a magyar minisztériumnak egyezkedés végett Budapestre hívását azon sértő nyilatkozattal

utasította vissza, hogy csak úgy fog egyezkedni, ha a magyar kormány a had- és pénzügyi tárczákról lemond; Rajachich patriarcha a szerbek érére állítatta, Horvátországéhoz hasonló önállást követelve s fanatizált híveit a magyar kormány ellen fölizgatva. Április 20-án már meg volt a horvát-szerb vagyis rác szövetség. Erdélyben a reakció Nagy-Szebent választotta gyúpontjává, ezt a magyar nemzet és magyar alkotmány ellen minden merényletre századok óta kész várost. Bár Klapkával találkozásunk a véletlenség műve s politikai célja nem volt, ¹⁾ a szász értelmiség és katonai körök azt ilyennek magyarázva, a heves vérű ifjúság a polgárságot átalában s főleg a nemzetőrséget rá ily irányban figyelmezette. E nap óta Szebenben feltűnően ingerültek voltak a kedélyek, az elidegenedés tölünk nagyobb arányú, a hangulat ellenzékiesb. A polgári casinónak akkor a katonatisztek is tagjai voltak. Együtt olvastuk a lapokat, magyarok és szászok, katonák és polgári állásúak, kedvünk és hajlamaink szerint a magyar vagy német, miniszteriális vagy reactionárius irányúakat; vitatkoztunk a napi kérdésekről, szívélyesen társalogsunk, szóval: mint szellemi érintkezési ponton munkától üres óráinkat itt kellemesen töltöttük el. Történtek hevesebb szóváltások a budapesti magyar és bécsi birodalmi kormány egyes tényei s intézkedései fölött, de azok a helyhez, a casinók egyesítő, összeolvasztó s nemesen szórakoztató céjlához képest mindig tartalomban komolyak voltak s a műveltség bizonyos tetszetős külső alakját viselték magukon. Ha volt is benn a keblekben rejtett visszatetszés, valami nem kellemes vagy tán épen bántó, a műveltség és urbanitás sza-

¹⁾) Kivel? hová? s miért ment ő? hátrább el lesz mondva.

bályai és követelményei egy oldalról sem mellőztettek. Kímélők és udvariasak voltunk egymáshoz.

De az most nagy változást szenvedett. A tagok csoportokra kezdtettek oszolni, a szászok és katonák külön szobákban olvastak és társalogságban. A lapok közül a németek iránt nagyobb a vonzalom, a magyarokhoz több idegenség tünt ki, némelyek az elsők, mások az utóbbiak híreinek adtak hitelt. A társadalom osztályainak egybevegyűlése meggyérült, az arcokról a szívélyesség eltűnt, a viták külön folytak, bizonyos titkolozási tünetek lettek észrevehetők, viszontlátáskor és búcsúvételkor a szokásos kézszorítások elmaradtak, szóval: Nagy-Szebenben a márciusi szabad eszmék és vívmányok aránylag igen rövid idő alatt a régi társadalmi viszonyok teljes megbomlását idézték elő, Ma is él még két barátom — akkor tűz-vérű ifjak, most megöszültek mindenkit — kiknek egyike Karger ezredessel oly hevesen váltott szót azon politikai kérdésben: „törvényes-e a magyar hadügymenisztérium? s rendeleteinek a Magyarország határain belül levő katonaság tartozik-e engedelmeskedni vagy nem?“, hogy az ezredes bántalmazó szavakban tört ki, s a casinó-tagok nagy része megbotránkozva az éles modoron, onnan azonnal eltávozott. Másikat a főterén, nyilvános helyen támadták meg a szász nemzetőrök magyarkája külső balmellén viselt nemzeti háromszínű cocárdájáért, azt vétvén szemére, hogy azt ők ellenökben elkövetett „*insultus*“-nak veszik; fenyegették, hogy tegye le, különben kénytelenek lesznek letépni. Természetes, hogy a felszólított az illetéktelen és nem jogosult fölhívást boszankodással utasította vissza, a miből új botrány s a kedélyek fölháborodása következett.

E két véletlen esemény egy harmadikat idézett elő, mely igen komoly jellegűvé és nagy következményűvé vált. A magyarság' azon estve egészen esetlegesen nagy számban ment el a színházba, egyik fővégén, a másik mellén háromszínű nemzeti cocárdát viselte, minek oka az volt, hogy épen azon időben egyik magyar barátunk Kolozsvárott járván, mint-hogy ott nagyobbára mindenki azt viselte, házakon, közhelyeken a háromszínű magyar nemzeti lobogó lengett, s átalában a két ország egyesülése óhajtásának ez által külsőleg is kifejezés volt adva: ő is nemcsak a maga, de barátai számára is azt hozott magával kolozsvári emlékül, miket azok kedvesen fogadtak s szintén örömmel tűztek föl. Nagy-Szebenben ez ideig semmi tricolor nem volt látható. A szászoknak tehát föltűnhetett, midőn a színház felé közeledő nem egy magyart cocárdát viselni láttak. Én harmadmagammal mentem — fekete magyar díszruhában — a kis nemzeti színű szalag-rózsa balmellükön volt. Virító színei a fekete zsinórzaton magukra vonták a figyelmet, de mi arra nem gondolva, egykedvű beszélgetés közt haladtunk tovább, míg egykor észrevettük, hogy a mellettünk elmenők csak nem mind megállnak, élesen néznek és ránk vonatkozó észrevételeket tesznek. A nap már alkonyodott, de a színi előadás ideje még nem jött volt el, kimentünk a színház melletti sétányra, hol a közönség már nagy számban volt, várakozó az előadásra.

Úgy kell lenni, hogy más utcazákban lakó magyar társink cocárdái is feltűntek; mert egyik jó ismerősünkötől csakhamar arról értesültünk, hogy a szászok a mi nemzeti szalag-rózsáinkat czélzatos tüntetésnek veszik ellenök, Magyarország és az Unió mel-

lett, ök tehát provocálva vannak ellentüntetésre, mit színházi előadás alatt nyilvánosan készülnek megtenni. Doleisch német nevű, de magyar érzelmű ifjú volt, a kitol ezt megtudtak, kedves fiú; nem tudom merre hánnya el a sors forgó szele? él-e? meghalt-e? mert én őt azóta sohasem láttam.

Nem sokat időzhetve, siettünk vissza a színház felé. Az előtte való tért sűrű kis csoportok lepték el, külön-külön élénken beszélgetve egymással. Valami sajátságos sürgés-forgás volt ez s bizonyos titkolódzási kifejezés látszott rajtuk. Ifjak és nemzetőrök jöttek-mentek ki és be a színházba. Üléseink közel voltak egymáshoz a földszinten az első sorokban. Úgy emlékszem, 14 — 15-tön lehettünk. Fekete magyarkánk — az volt rendes viseletünk. Kossuth kalapunk — akkor ez volt átalánosan divatban, szalag-rózsáink, magyar beszédünk s élénk hangulatunk a színházban is feltűnőkké tett. Moor Károlyt adták. Az első felvonás csöndesen folyt le, úgy a második is; ha nem csalódom, a harmadik elején a színházban némi halk zaj terjedt el, de ez mintha jelszóra történt volna, oly gyors és általános volt; az előfüggöny megett a színpadon nagy mozgás, beszéd, sűrű gyertyavilág s valami ki nem vehető képletek árnyai látszottak homályosan át; a közönség arcán várakozás, néhol ingériÜéBég volt kifejezve. Egyszerre, adott jelre, a függöny felvonult s a színpad előterén többször megújuló általános „*hoch*“ kiáltás között, nagy fekete-sárga lobogót tartva kezében, megjelent Rannicher Jakab nem rég végzett jogász, egy kitűnő észtehetőségű és jó előadású, de heves véralkatú s politikai nézetében túlzó ifjú, a szász tanuló ifjúság vezetője; erős kifejezésekkel, röviden tartott, lelkesedett s lel-

kesítő beszédének alapgondolata ez volt: „*Unió igen; szoros Unió, de Ausztriával, nem Magyarországgal!*” A szász nemzet, szemben az országszerte észlelhető áramlattal, a fekete-sárga zászló jelképe által kifejezett osztrák császársághoz kivan tartozni, a császári háznak rendületlen híve, egyedül a közös birodalmiban és közös intézmények által véli a népek egyenjogú szabadságát és közjólétét elérhetőnek, ahhoz csatlakozik egész rokonszenvével, s felszólította a köözönséget, hogy ily érzületét e lobogó előtt meghajlással s „*hoch*“-al fejezze ki.“ A színházi közönség nagyobb része — polgári és katonai rendűek egyaránt — V. Ferdinánd osztrák császárt éltette, három ízben harsány „*hoch*“-ot kiáltott, s a kedélyek lecsillapodása után, az előadás rendesen végződött be. A magyarság — bár e tüntetés loyalitási érzelmeiben mélyen sértette — csöndesen maradt, egyesek tettek megrovó észrevételeket a tüntetés helye és modora iránt, „*éljen*“-kiáltás is hallatszott a magyar királyra és háromszínű zászlóra, de magatartása végig komoly és higgadt volt.

Az 1848-ik év történetében ez estve igen nevezetes mozzanatot képez. A szebeni színház közönségét az előkelő polgárságon kívül, a különféle életfoglalkozású szász értelmiség: tudósok, tanárok, papok, orvosok, mérnökök, tisztsviselők, az úgynevezett honoratorok, a rendes katonaság activ állásban levő és nyugalmazott tisztikara s a főhadvezérségi tiszti személyzet tagjai tették. E tény a szászság és katonaság politikai nyilatkozata volt, tartózkodás, nélküli ki-jelentése annak, a mit éreznek és a hogy gondolkoznak, s épen a mily kedvezőtlen Magyarországra és felelős kormányára nézve, oly nagy fontossággal bírt

Bécs és az egységes birodalmi eszme barátai előtt. Másnap a fekete-sárga lobogó több helyen kitüzetett. A szászok és katonaság nem egy tagja fekete-sárga cocardát viselt; politikai érzületét mindenki nyíltan vallotta be, aspiratióból titkot nem csinálva. Egyik része a társadalomnak a *birodalom egységét* fogadta jelszoul, a másik — hasonlíthatlanul kisebb — a *márcziusi magyar alkotmány* mellett foglalt védelmi állást. A koczka el volt vetve. A szászság és magyar nemzet között oly tág, mély és vészteljes ür nyílt meg, melyből a kis országra és népeire tömérdek sok kár és szenvedés, kimondhatlan viszály és nyomor következett, melyet 1861-ben igazságérző és bölcs férfiak nehezen tudtak betölteni s a szükséges egyetértést — legalább egy időre — ismét helyreállni. Ez idő óta itt a magyar kormány rendeletei csak látszó engedelmességre találtak, rokonszenvre nem; a törvény tisztelete meglazult, a közhatóságok kénytelen kelletlen, olykor vonakodva teljesítették kötelességeiket s nem avval az önkéntességgel és jóakarattal, a mi a siker egyedüli biztosítéka. A rend és politikai fegyellem bomlásnak indult, az elmék Budapesttől elfor-dulva Bécsre voltak függesztle.

A márcziusi magyar alkotmányt az uralkodóval visszavonatni és így megbuktatni kívánó bécsi reakció ez időtől fogva Nagy-Szebenben bizton támaszkodhatott *először* a katonaságra. A már említetteken kívül osztrák érzelműek voltak: Pfersmann és Schurter tábornokok, Karger Bianchi ezredes, a kik a báró Puchner főhadvezér utasításainak ismerői, czéljainak előmozdítói voltak, utóbbi azon osztrák hadtestnek parancsnoka, a mely ellen Damjanics és Klapka 1849. elején a szolnoki híres győzelmet vívták, végre

gr. Waldstein német könnyű lovassági ezredes és Alberti kapitány, kiket én személyesen ismertem, az utolsó akkortájban a német közbirodalmi parliament által Reichsverweserré választott János főherczeg mellett tüntetőleg német császársági cocárdát viselt s a fekete-sárga zászló mellett a katonaság közt nyíltan izgatott. Ez egy daliás kinézsű férfi, társai közül kitűnő katona volt, mint a hir beszélte, gazdag házból való, erős politikai hajlamokkal, a társaságokban kedvelt és — entusiásta.

Támaszkodhatott továbbá a *szászságra*, melynek soraiból a mondottakon kívül jókor kitűnt az imént emiitett Rannicher Jakab, ki mint az ifjúság vezetője nagy befolyással birt, Zimmermann József tanárnak kedves tanítványa, magyarok iránti rideg érzületének öröklője volt, s mint a magyar gyűlöléséről ismeretes „*Siebenbürger Bote*“ szerkesztője erős vezérczikkekét írt, tüzelő beszédeket tartott, magyarul akkor még keveset értett és nem beszélt; Magyarország legyőzetése után az absolutismus szolgálatába állván, előbb Szebenben, a katonai és polgári kormányzóság mellett, majd Bécsben a cs. k. belügyminisztérium erdélyi osztályában mint fogalmazó szolgált s az októberi diploma keletkezésekor titkár lett az erdélyi cs. kir. helytartóságnál; az 1863 — 65-ki szebeni országgyűlés egyik vezértagja, ki a Leopold-hitevél megváltoztatására, a birodalmi egységes törvényhozás, Erdélynek Magyarországtól elszakítása s az osztrák birodalomba olvasztása érdekében több indítványt tett és hatályos szónoklatokat tartott; mint ilyen a gr. Crenneville-kormány alatt politikai indoknál fogva királyi főkormányszéki tanácsosságra, onnan 1867-ben a magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszterium-

nál osztálytanácsosi rangra mozdítatott elő, később mérsékelt és loyalis gondolkozásáért szebeni polgártársai és választói bizalmát elveszvén, Budapesten, a magyarok részvététől kisérve halt el s temetését kartársai és Trefort miniszter megjelenésökkel s koszorúval tiszteltek meg, a költő Szász Károly, miniszteri tanácsos polgári beszédet tartott felette, s a sírjában, izgatott élet és sok küzdelem után, csöndesen nyugvó nagytehetségű férfit a legjobbak könnyezték meg. Megemlítem az ifjú Rosenield Józsefet, bécsi udvari kabineti titkár Rosenfeld Lajos öcsét, aki 1849-ben Bécsből, hol mint erdélyi udvari kancelláriai fogalmazó élt, a győztes orosz-osztrák hadsereg nyomán Erdélybe visszatért, kétségségkívül valamely díszes hivatali polczra emelkedés kilátásával, mert bátyja már akkor Bécsben Erdély sorsának egyik főintézője volt; de Besztercén hirtelen elhalt, szülő-városába Szebenbe sem juthatva el. A hozzá kötött nemzeti reményeket a halál meghiúsította. Vele történt 1848 — 1849-ben egy érdekes párbeszéde egyik Bécsbe szorult erdélyi befolyásos főúrnak. Midőn 1848. vége felé alkotmányellenesen Puchner vette át Erdély kormányát, a szászok közelének hitték magyarok fölötte diadalukat s a birodalmi egységi eszme valósulását, az ifjú Rosenfeld szülő-földére ment látogatóba, honnan visszaérkeztekor az említett főúrral találkozván, ez czélzás nélkül ezen ártatlan kérdést intézte hozzá: „Sagen Sie mir lieber Freund — mert az erdélyi udvari emberek a szászokkal, kedvöket keresőleg, németül szívesen társalogságban — was machen die Sachsen in Hermannstadt?“ Rosenfeld czélzatosságát vélte rejleni a kérdésben s kelleténtuli önérzettel felelte: „Excellenz! Sie richten Ihr Gewehr und warten gemachlich.“ A főür nem téve rá meg-

jegyzést, elméjében híven megtartotta e nyilatkozatot és erős hangsúlyozását, s midőn a magyar hadsereg Bem vezér alatt 1849. márczius 11-én Szebent bevette, ennek híre Bécsbe is elhatott, véletlenül ismét találkozott az ifjú Rosenfelddel s hosszabb beszélgetés után, mintha arról mitsem tudna, teljes jóakaratulag most is e kérdést intézte hozzá: „Sagen Sie mir doch lieber Rosenfeld, was maehen die Sachsen in Hermannstadt?“ A kérdezett most nem vette komolyan e kérdést s rá tréfásan azt felelte: „Sie schimpfen über Bem und laufen rarchterlich.“ Ez vonatkozás arra, hogy Szében bevételekor onnan a férfiak nagy része Oláhországba menekült. Mindketten elmosolyodtak s a beszéd más tárgyra tért. Nekem ezt maga azon erdélyi főúr beszélte el . . . Végre kiemelem Roth István romoszi ágostai hitvallású lelkészét, ki 1848 végére az osztrák katonai teljhatalmú kormányzó kezéből Küküllő-vármegye főispáni administratorságát fogadván el s hivataloskodása alatt a magyarok ellen sok kegyetlenkedés elkövetését engedvén meg: 1849-ben Szében bevétele után elfogatott, Kolozsváratt vésztörvényszék elébe állítatott, s mint a magyar állam és alkotmány ellen támadó politikai bűnös, ítéletesen kivégeztetett, özvegye az absolut kormánytól haláláig tartó 200 forint kegydíjat, négy árvája száz-száz forint nevelési segélyt nyert.

Támaszkodhatott végre a bécsi reakció az *oláh*, mai néven román értelmiségnek azon részére, mely a magyar alkotmány adta szabadsággal és jogokkal nem volt megelégedve, kik az *Uniót* — mint törvényhozás utján, de az ő számarány szerinti tettleges részvétők nélkül létesültet — ellenezték, Erdélynek önállóságát s abban az ő negyedik nemzet létknek törvényben elis-

mertetését követelték. De ezek száma még ekkor Nagy-Szebenben csekély volt. Némelyek Ságuna püspököt is e kevesek közé számítják, de a mennyire a dolgok rugóit én ismerem, indokolatlanul. Ha ez való lenne, hogyan küldötte volna Őt az erdélyi kormány a híres lázásztó Varga Katalin elfogatása végett az alathnai havasok közé? Miképen bízhatta rá a bölcs gróf Teleky, a kormányzó 1848. ápril havában a hunyadvármegyei oláhok lecsillapítását? Intézhette volna-e azon békítő szellemű főpásztori körlevelet híveihez 1848 május 16-án, a mi az: „*Okmánytár az 1848 — 49-ki eseményekhez*“ című könyv 10 — 11 lapjain olvasható? De különben is Ő gróf Mikónál Szebenben többször volt velünk magyarokkal, alkalmam volt magatartásáról közvetlenül értesülni; a balázsfalvi májusi népgyűlésen is hallottam közhelyen tett nyilatkozatait, de azokat a magyar állam és magyar alkotmány ellen irányzottaknak nem lehet mondani. Ott voltak a főkormányszék biztosai, azok jelenlétében folytak a nyilvános gyűlések s azoktól felsőbb helyre semmi őt compromittáló jelentés nem küldetett. Közvetítés volt akkor az ő politikája, az érdekkülönbsegék kiegyenlítése, minden fél megnyugtatása s jó véleményöknek megnyerni akarása által. Ez azonban czélját tévesztette. Közvetítő politikusok sorsa többnyire minden fél bizalmatlansága. Ságunáé is ez volt amaz időben. Lemény János, az ártatlan s hiv alkotmányos érzelmű gör. kath. fogarasi püspök, ki többnyire Kolozsvárott lakott, mint szintén Ságuna gör. nemegyesült püspök is, mérséklőleg hatottak híveikre: amaz Kolozsvárott s a vármegyéken, ez Szebenben hol a kir. kincstár mellett Dunka Pál és Mán Péter fogalmazók, a gör. nemegyesült egyházi főtanácsban

Füle Mózes és Móga János főesperesek. Hannea János levéltárnok, Bologa Jakab püspöki titkár Farkas János leltárigazgató, Pentsch Miklós ügyvéd és néhány elvtársuk loyalitása kifogástalan volt, a mit az előbbieknél a „*Kolozsvári Híradó*“ című politikai lapban fennmaradt „Nyilatkozat“-igazolás rá én is később adatokat idézek.

Nem a két püspök, de a túlzók egy töredéke, melyről a következő cikkben lesz szó, utóbb a szebeni főhadvezérség és szászság állott Bécs ösztönzésére sorompóba a magyar nemzet és alkotmánya ellen. A főhadvezérség csak annyit teljesített formailag a magyar hadügymenisztérium rendeleteiből, hogy idő előtt ellenszegülési gyanúba ne jöhessen; de azt is aggódalmaskodva, teljesíthetésükben nehézséget látva, néha fen tartásokkal, sőt a végrehajtást halogatva is, mert a bécsi minisztériumtól függési viszonyát, mely soha meg nem szűnt, egészen nyilván compromittálni nem akarta. Olykorijóakarata is merő talány.

A szászság színleg engedelmeskedett, de ispánja vezetőik benn az ellenállást szervezték. Schmidt Konrádnál gyakran voltak népgyűlések, eleinte nyilvánosan, én is voltam jelen egy párszor, mint hallgató és laptudósító; később nem láttuk jónak közéjük menni, mert nem jó néven vették s jelenlétéink feszélyezte őket Hogy ekkor mit terveztek? csak szó-beszédből s az eredményekből tudtuk meg Tény, hogy követendő politikájuk e gyűlésekben állapítatott meg. Sok dolognak s titkos eseménynek, a mi Erdélyben történt, kulcsát e férfi lakának néma falai rejlik. A magyarokkal arczelbe állani, az oláhokkal jobbot szorítani, itt határozatot

*) Ily nyilatkozat látható több román esperestől, papról és iskolatanítótól „*Olkánytár az 1848 — 49-ki erdélyi eseményekhez.*“ című, kolozsvárott MDCCCLXI-ben megjelent könyv 70 — 73 lapjain; számuk 35 volt.

el. E tanácskozások eredménye a szász közvéleményben végbe ment ama nagy fordulat, hogy a *Szász Egyetem* ápril 3-án a király földön lakó oláhoknak elhatározta engedményezni azokat a politikai és polgári jogokat, miket a magyar országgyűlés már teljmértéküleg, minden fentartás és megszorítás nélkül a magyar korona alatti minden honpolgárra kiterjesztett volt, s a minek az erdélyi országgyűlés általi elfogadtatása kétségen felül állott, t. i. „választási jogot adott a községekben s megválasztási jogot községi és kerületi hivatalokra valláskülönbég nélkül; meghatározta, hogy növendékeik kellő képesség mellett iparos inasoknak és a céhekba mestereknek fölvétesseken, hogy minden nem egyesült görög kath. egyházközségnek a közhegyekből — a hol vannak, bizonyos birtokrész (*canonica portio*) szakítassék ki, a hol nincs, vásár útján szereztekké meg; papjaik a bevett vallások papjaival egyenlő személyes jogkedvezményekben részesüljenek.“ Itt határozatot tettek el, hogy a balászfalvi gyűlésbe részükkről is követek küldessenekek..... S a mint végeztek, úgy cselekedtek. A szász és román barátság meg lön kötve, ezután egy úton, egy czélra törekedtek ... A közigazgatási tiszttiselők helyökön maradtak, de a magyar kormány iránti rokonszenv nélkül, sőt népükhoz s vezetőik politikájához szorosan csatlakozva. Képviselőik fele elment az országgyűlésre, fele otthon maradt, hogy a magyar ügy győzelme vagy bukása minden esetben jogainak legyen illetékes védelmezője; később a helyükön maradtak egy része ismét kiépett, utoljára mind eltávoztak, tiltakozást hagyva hátra törvényhozói joguknak nem gyakorolhatása miatt. *Egyetemök* a törvényhatóságok jogát magához ragadta, állandósította ülésein, az egész nemzet nevében tör-

vényterveket, a birodalmi kormánnyal egyesülési pontozatokat kezdett készítni s átalános kötelező határozatokat hozott. A sajtó éles ellenzéki szellemben vitatta meg a napirendi! kérdéseket, izgató vezérkörökkel és röpiratok jelentek meg Benigni, Roth, Schmidt Henrich tanár tollából, melyekben a magyar minisztérium, a magyar nemzet és alkotmány gyűlölet és kicsinylő megvetés tárgyaként volt feltüntetve. A polgárság szíve a magyaroktól lassanként tervszerűleg elidegenítetett.

Az oláhok, mai néven románok közül — biztatva Rajasich szerb patriarchától, ingerelve és bátorítva a szászok által — az említett töredék oláhországi jelszóra indított új propagandát: „hogy a magyaroktól sorsukat válaszszák el, szövetkezzenek a szászokkal és katonasággal, követeljék negyedik országos nemzetté emeltetésüket, nyelvük diplomatikaivá tételeit, külön megyeterületeket, saját nemzeti színűl a kék, fejér és veres szint, külön oláh vajdát stb.“ Bécsből — úgymondották követeiknek az izgatók — e programm valósítására út van nyitva, keresztlüvitelében a szászok segítségre fognak lenni.

Így a magyarok ellen készen volt Erdélyben a hármas szövetség. A katonaság szolgálaton és soron kívül mindenütt, a szászok népgyűléseken, az oláh vagy román túlzók a magok gyülekezetökben, s főleg a Szebenben székelő „Comité“ által hathatosan terjesztették elveiket, közös törekvési célpontok a magyar alkotmány megbuktatása, a márcziusi törvények közül a birodalmi viszonyt érintőknek vissza vonatása s különösen a külügyi és hadügyi miniszteri tárca számára a bécsi minisztérium hatáskörébe visszabocsátása volt. Mind megegyeztek abban, hogy a magyar nemzetet, mint forradalom útján Ausztriától elválni akarót

tüntették fel, hogy az uralkodó-házzal meghasonlásba hozzák s nemzeti erőkifejtését belső viszályok költése és polgárháború által hiúsítás meg.

A magyar a kis Erdély földén mindenütt nyílt és titkos ellenségtől körülvéve, szövetségesek nélkül, egyedül állott; Moldova és Oláhország forradalomban, emissáriusai s a mi elégedettsége éneink folytonos egybekötetésben — egyetlen menedéke az *Unió*, egyedüli reménye Magyarország volt.

IV.

Balázsfalva. Gymnasiumi zavar 1845-ben. Okszerű egybefüggés az 1848. május 15-iki népgyűlés eseményeivel.

A bécsi reakciók célpontjai kivitelében öntudatlan eszköze volt Erdélyben az 1848 — 49-ben fatumszerű hírnévre jutott *Balázsfalva*, egy kis mezőváros-rangú, 1000-nyi lélekből álló népességű, oláh, mai néven román község Alsó-Fej ér vármegyében a Küküllő-folyam mellett; hajdan terjedelmes koronabirtok központja, ószerű urasági kastélyyal, 1845-ben iskolai viszályairól nevezetes. Ott volt a gör. kathol. püspök, ma érsek és érseki káptalan székhelye, a püspöki főtanoda négy rendes theologiai, négy bölcsészeti tanárral, ott volt a hat r. tanárral bíró kir. gymnasium, a papnövelde és négy osztályú kir. normális iskola; volt püspöki nyomda, hol épen 1845-n indult meg püspök Lemény közbenjárása következtében az *Organulu Luminari* című politikai és tudományos oláh hirlap, szerkesztve tanár Cipariu Timothé által, Alután Constantin kanonok főfelügyelete s együttes felelősségek alatt.

Bármennyire simult is a birtkos és hivatalviselő oláh ajkú értelmiség a magyarokhoz, és bár nagy számú népök politikai központok nélküli szétszórtsága, szegényisége és miveletlensége miatt társadalmi és politikai befo-

lyás nélkül, állami tényező nem volt; mégis már akkor meglátszott, hogy a balázsfalvi alsó és felső tanintézetekben az ifjúságnak nagyobb számban együttléte, saját nemzetiségi tanárok által nemzeti irányban oktatása, az értelmi kiképeztetés mellett a nemzetiségi és jogérzet fölöttbresztésére is hatást gyakorolt, áfáidban az erdélyi oláhság közt is az értelmesedés az eddiginél jóval nagyobb számnál kezdett nyilvánulni. És ez természetes is; mert azt sem kívántosnak tartani, sem feltenni nem lehetett, hogy Magyarországon 1840-ben a magyar nyelv diplomatiakáivá emelése, ennek a nemzeti irodalomra és szellemre hatása alkalmából megindult, s az 1841 — 43-ki országgyűlésen Erdélybe is áthatott nemzetiségi és anyanyelvi mozgalom, mely elleni visszahatás a szászok kebelében oly erős kifejezésre jutott, csak e kis tudományi központot s csak épen az oláhságot hagyja érintetlenül. A Balázsfalván végzett ifjú innen Kolozsvárra a kir. lyceumba jogra, egy részök vidékre tanítónak és papnak, néhány ösztöndíjjal a bécsi Pazmaneumba és politechnicumba ment önkiképzése végett. Más körbe, nagyobb világba lépésök átalakítóig hatott érzületökre; de az ifjúkor első benyomásait egészen egy sem felejtette el. Ismertem a velem egykorúakat a kir. lyceumban és a selmeczi bányász-akadémián, Maros-Vásárhelyt a kir. táblán együtt tanultuk a törvénykezés gyakorlati folyamát, nehány nyal szíves barátok voltunk, mint az ifjúsághoz s azon egy haza fiaihoz illik; de mégis volt bennök bizalmatlanság hozzánk, részünkről irányukban némi tartózkodás, mitől felettesek voltak való elsőségeket követelésnek, némelyikünknel büszkeségnek tartottak. Meglehet, hogy kivételesen igazuk volt, de általában nem. Érv és példaképen hozom fel, hogy nekem

Kosztándin és Szekárián nevű brassói görög fiúk kedélyes mulató barátim voltak Kolozsváratt. Magyar társaságokban együtt jelentünk meg s jó időket töltöttünk. Kivált a Selmeczen tanulók annyira összesimultak, hogy évek során át meleg barátság állott fenn közöttük. 1848 előtt nem volt észlelhető úgymint ma a külön nemzetiségű ifjúságot egymástól elválasztó hidegség, ha társadalmi míveltségök egyenlő volt... Hittem s hiszem most is, hogy ha Bukarest és Szent-Pétervár, Bécs és a szász izgatók az oláh ifjabb nemzedéket — tanárokat, tanulókat — ábrándos remények előjök tüntetésével el nem kábítják, izgatóik communisticus eszmékre ut-nvitassál föl nem ingerük, mi velők az 1848-ki márciusi törvények alapján kiegyeztünk volna, s nem létesül azon nagy politikai és társadalmi szakadás, a mi azóta egymás közt tátong, s hogy áthidalható lesz-e valaha és miképen lesz — a jövő titka, a mibe belátni halandó nem képes.

De Szebennek a magyar alkotmány ellen, Bécs mellett, belső ösztönénél s különleges érdekeinél fogva tüntetőleg föllépi s az aktiót megkezdeni kellett nemcsak saját kebelében, de az oláhság között is, és ezt nyugalmazott határo ri tisztek, politikában járatlan ifjú balázsfalvi tanárok és az ingerlékeny ifjúság által vélte legczélszerűbben tehetni. Utóbbiakat illetőleg megvolt már ott ennek kész eleme és kovásza azon tanárokkal, kik a gymnasiumban és normális iskolában tanítottak, túlzó szellemöket beoltva a felsőbb osztályú ifjúság azon részébe, mely mindenütt s mindig hajlandó tulsiágokra s merész eszmék valósítására könnyen vállalkozik. A püspök Lemény János neve tisztán maradt az idő és politikai pártok minden hullámzásai között, méltó arra, hogy a történetírás által mint

a nem-magyar nemzetiségeknek lojalitásban és alkotmányhűségenben példányképe tisztele emlegettessék. A kanonokok közül Krajnik prépost kanonokról, mint az 1845-ki zavargás fejéről hátrabb lesz szó; de Alután Constantin éneklő kanonok és főtanodaigazgató, Boér István, Barna János, Cipariu, Serényi és Fekete kanonokok s Mánfy István consistorinmi jegyző ellen, kik pedig buzgó románok voltak. ez időben aligha lehet kifogásolhatót mondani; sőt én úgy hiszem, hogy egyik legkitűnőbb jellemű és tollú emberök, Baritz György is igazságosabb megbírálásra méltó, mint azt vele tenni szokás. Ő magyarok között élt s magyar míveltséggel birt. Ismertem őt atyjának mint magyar-peterdi papnak egy derék magyar emberrel volt bérleti viszonya idejéből. Mint szerény s csöndes véralkatú ember tünt fel előttem atya és fiu egyiránt, kitünnően értelmesek, magyarul és latinul mindenketten igen jól beszéltek és írtak. A tisztes külsejű atya szívesen látott vendége volt amaz úri háznak, nagy dús szakált viselt, hosszú reverendát s kékes szinti köpenyt. S azt meg kell jegyezni a figyelmes történetírónak, hogy szászok és oláhok közül csak azok voltak gyűlölőik, kiengesztelhetlenek és kiirtásukra hajlandók, a kik a magyarokkal közelebbi viszonyban nem élvén, nemes tulajdonaiat s szívök természeti jóságát ismerni alkalmuk nem volt. Baritz atyja magyar nemesi birtokot szerzett s a magyarok iránt simulékony, ő maga is civilisált, ámbár erős román érzületű volt, népe történetét ismerte, javát óhajtotta, traditioi lelkében éltek; ő és Cipariu mint tudósok, hírlapírók és Comité-tagok nemzetökért sokat tettek; hogy múltja iránti fölfogásuk a szokottól eltér, jövője felőli nézeteik és óhajaik Magyarország államlétével összeférhetlenek, tény, de a felfogás különbözése nem ok egymás

üldözésére a előlélésére. Azt hiszem, az ō tudományos műveltségen alapuló erkölcsi érzésök jogosít annak föltevésére, hogy a kormányzati forma és társasági kötelékek szétszakítására, gyilkolás, rablás és égetés elkövetésére tanácsot adni nem voltak képesek, sem czikkeikben, sem a *Comité-ülésekhen*. Úgy tetszik nekem, tekintélyök s nevök népszerűsége kényszerítette őket e vészes választmány tagjává lenni — a mi életükben kétségkívül a legválságosabb lépés volt, mert testvéreiket nem voltak képesek sok olyantól visszatar-tani, a miért a történetírás előtt ők is felelősek és a mik jellemökkel nem összeegyeztethetők. A kilépés loyalis menekülési eszközével a dolgok baljóslatú fordulata után, hogy miért nem éltek — alig megérthető. A róluk való Ítéletek szigorának titka ebben van.

Igazságtalanság lenne tehát Balázsfalvát átalában eliélni. Voltak ott a társadalmi rendnek és alkotmányos igazgatásnak kétségkívül őszinte védői, a conservativismusnak barátai; volt a püspök, kanonokok és higgadtabb tanárok testületében egy erkölcsi mag, a mi épen, megrömlatlanul maradt; csak a midőn a forradalom lángjai felcsaptak, a gát mindenfelé elszakadt, s az önmagát mérsékelni nem tudó ifjúság Sámsonként magára húzta a felgyűjtött házat, akkor lőnek e férfiak hatás és befolyás nélküliekké, akkor vonultak viszsza magányukba, nem levén képesek a fölkorbácsolt népszenvédély romboló árját föltartoztatni. Az uraimat ezek vették át, s gyászos műveikért szenvedik a sújtó Ítéletet a jók is.

A gymnasiumi tanulók és növendékpapok szívében részint a kor átalános szabadsági szelleme, részint az 1845-ki belzavar és lázongás utóhatása és következményei könnyen felkölthették a dolgok folyásával

való elégedetlenséget, elfojtott ambiótikat és bosszujok kielégítési vágyát oly izgalmas időben, mint 1848 volt, hamar kifejlődhetett azon gyűlékony anyag, melybe csak egy szikrának kellett pattanni, hogy lángot vessen. Utóbbitól elmondom, a mi emlékezetemben hű értesülésből s „*Naplóm*“ töredékeiből Írásban fönmaradt.

V. Ferdinánd magyar király és Erdély nagyfej - delme egy 1845-ben május 30-án kelt királyi leiratában atyai szíve súlyos kedvetlenségével értesülvén Kopácsi József magyarországi herczeg prímás által arról — így kezdődik a legfelsőbb feddő irat — hogy a fogarasi egyesült katholikus püspöki megye több egyénei félretéve az előljárók iránt tartozó tiszteletet, s szétszakítva az egyházi rendszabályok kötelékét, nemcsak egyházi szolgákhoz és lelkészekhez nem illő rendetlenségeknek voltak okozói, de arra a vakmerősségre is vetemedtek, hogy megtagadták a prímás metropolita iránti engedelmességet, a kitől az erdélyi oláhok uniójáról 1711-ben költ Leopold-féle biztosító levél értelmében az erdélyi fogarasi egyesült katholikus papság, mint különös pártfogójától köteles volt függni, s most is függ: annak nemcsak a legfelsőbb parancsokkal egybehangzólag kiadott rendelkezései ellen engedetleneknek mutatták magukat, s kárhozatos ellenszegülésre a legrosszabb példát adván, a püspöki megye csöndjét azelőtt hallatlan viszálkodásokkal fölzavarni merészelték; sőt azon herczeg prímás által az ottani felháborodott dolgok lecsillapítására kevessel azelőtt, a király egyenes beleegyezése mellett, metropolitai megyéje teljhatalmú biztosául és kiküldöttéül kinevezett nagyváradi gör. katholikus pöspöknek szentől szemben ellene szegülni, annak minden eljárása s

tisztéből folyólag tett intézkedései ellen az engedelmességet megtagadni, sőt a helybeli káptalant annak rendeletei iránti engedelmességtől, a fogarasi püspököt pedig, hogy minden szent szertartások végezésétől magát távol tartsa, hallatlan megátalkodottsággal, káromló szók kíséretében írásban eltiltani nem átallowták — ezeknek tekintetbevételével egyfelől azért, hogy az isten egyháza, az annak üdvét koczkáztató fejtelenségek tovább terjedése által veszélynek ki ne tétesék; másfelől azon atyai figyelemből és gondoskodás által ösztönöztetve, hogy apostoli királyi kötelességei szerint minden botránytól megóvja, bár ettől egyébiránt királyi atyáskodó kegyelménél fogva sokáig vonakodott, mégis e vakmerő engedetlenség[^] ellenszegülést a kellő szigorral megzabolázni magát elhatározta; és a midőn előtte a herczeg prímás jelentéséből világosságra jött az, hogy Krajnik Simon fogarasi prépost magát azoknak, kik a felség legmagasabb parancsai iránt az engedelmességet, minden védelmet kizáró módon megtagadták, fej éve tette: javadalmait a kir. rendelet keltétől fogva további netalán más tartalmú intézkedésig felfüggesztetni, s minthogy ő ez által a kir. bizalomra egészen méltatlanná lett, a vikáriusságból elmozdítatni, helyébe a fogarasi püspök által más vikáriust helyettesítetni s felsőbb kir. megérősítés alá fölterjesztetni parancsolta; továbbá Bar-nutz Simon és Boér Demeter balázsfalvi gymnasiumi, nemkülönben Moldvay — később Moldován — Ger-gely, Pap Vazul és Kútfalvi Vazul ugyancsak ottani tanárokat, jelesen az elsőket mint kik vakmerő féktelenségek által ezen egyenetlenkedéseknek okozói voltak, az utóbbiakat pedig, mint kik a felség roszátlására nem figyelve, az előbbi ellenszegülöknek párt-

jára állottak, tanári tisztöktől azonnal elmozdítatni, ellenszegülés esetében polgári karhatalommal is engedelmességre szoríttatni parancsolta, a megbízatásától fölmentett korábbi fejedelmi és érseki biztos helyébe újnak kinevezését rendelte, közigazgatási kérdésekben biztosí segédlettel, a kiknek tisztévé tétetett a mondt püspöki megyében a régi rendet helyreállitni, az egyház kebelében az egyetértés megszilárdítása végett a papság közötti fegyelmet megújítni, átalában az egyház régi békéjét ismét helyre állítni.“

A második bizottság támogatása végett szigorú rendeletek menvén mind a polgári, mind a katonai hatóságokhoz: senki az engedelmességet meg nem tagadta, a legfelsőbb kir. rendelet minden pontja akadálytalanul végre lön hajtva. Krajnik Simon prépost helyébe Alután, Konstantin kanonok neveztetett líi. a megnevezett s hivataluktól elmozdított tanárok helyeire mások neveztettek; felfüggesztetett hivatalából a physiea tanára Marcu Miklós, a ki Papp József tanár társára lött, elmozdítatott Koszta János normális tanító, s mivel a 3-ad és 4-ed éves papnövendékek közül 12-ten kijelentették, hogy ők újonnan kinevezett tanárt hallgatni nem akarnak: a bizottság által a tanodából ezek is, mint engedetlenkedők és az egyház kebelét dülő pártoskodás eszközei, kiutasítattak; jelesen: Baternai Sándor (báldi), Papp Sándor (czoptelki), Puján Vazul (farkastelki), Germán Gergely (szent-jakabi), Marsinai János (dátosi), Papp István (dombroi) 4-ed osztályúak; Axente János — később Severu — (a mint ő írta magát, fenyőfalvi vagy frucai, valósággal pedig asszony falvi), Brád Péter (orláti), Erdélyi Vazul (orláti), Groze János (felső-sebesi), Román Konstantin (szász-pénteki.) Máun Gá-

bor (boérfalvi) 3-ad osztályúak. Többen (ezek közül olyanok, kik egy hasonló eset alkalmával 1843-ban kicsapattak, de a püspök megjavulásukat remélve megkegyelmezett nekik. Ezen 12 ifjú, utasítva tanáraik által, mint megannyi vándor apostol kiment az ország különböző vidékeire, magukat és tanáraikat az elnyomott igazság védelme érdekében és megboszulónak adták ki, a már szívökbe belecsepegtetve volt viszálkodás magvait a püspöki megyében minden tágabb-tágabb körben híntegetve, a pápságot a püspök ellen folytonosan lázították. Szülőik többnyire előkelő papok le-vén: természetes volt, hogy azok mindenkor fiainak pártjára állottak. Az elégedetlen esperesek és féktelenkedő ifjak névsorának megfigyelése mutatja, hogy azok között benső egybekötöttség van, s az elégedetlenség szítói az ittuság és pápság között vérségleg s érdekek által vannak egymáshoz fűzve. Ily viszonyoknak volt sajnos eredménye azon állapot, hogy amaz időben csaknem az egész gör. kath. egyház anarchiái állapotra jutott. Az idézett kir. leirat és az annak végrehajtására kiküldött második királyi bizottság intézkedései föltárják az erdélyi gör. kath. egyház kebelében ez időben volt belzavar okát, sőt okozóit is megnevezik, de nem minden részleteivel együtt. Nagy mozgalom volt az, s czélja veszélyes. A nevezett tanárok s azok élén a prépost nyilván föltámadt törvényes püspöke és elől járója Lemény János ellen, az iránta való engedelmességet megtagadták, arra a káptalant is rábirni akarták, a püspököt kötelességei gyakorlásában tényleg meggátolni igyekeztek, személyét tanítványaik és a pápság előtt példátlan roszakarattal gyalázták, a viszálkodás szellemét előadásaik alkalmával az iskolában terjesztették, az ifjúság lelkét a tanulástól el-

vonva, egymás elleni pártoskodásra nyitottak előttök utat, künn a papságnál és nében bizalmatlanságot költve fel, a püspöki tekintélyt aláásni igyekeztek. A két királyi biztos hivatalos tudósításaiból kittint, hogy a veszélyes célu szövetségnek tagjaivá a felsőbb papságból is sokan voltak megnyerve, így: naszódi vikárius és az ottani katonai iskolák igazgatója Marián János, naszódi vikárius, Major János besztercsei, Mániu Miklós nagy-szebeni, Porutz Pálnagy-almási, Moldvai István szász-pénteki, Dragomir János o. láposbányai, Marcián Tamás déézsaknai, Czikudi Kászár Ilyes aranyosszéki espereshelyettesek — Bokis János egeresi, Alpini Teophil kútfalvi alesperesek, Erdélyi Miklós orláti, Tamás Kelemen sztrázsai, Lázár József radnóthi, Papp Tivadar felső-szőcsi, Vesztemeanu Antal veszteni papok, tehát 1 prépost, 8 tanár, 1 vikárius, 7 esperes, 2 alesperes, 4 pap és 12 íelosztályi papnövendék; míg a püspök hűségében megmaradt a káptalan, a három tanintézet tanári személyzete, 2 vikárius, 45 fő- és alesperes s a Barnutz Simon 9 első és 2 másodéves bölcsészethallgató tanítványain kívül az egész tanuló ifjúság. A káptalan a másodízben kiszállott országfejedelmi bizottság előtt megjelent, az esperesi és alesperesi kar örömmel fogadta, eljárásán megnyugodt s a káptalannal egyetértőleg írásban kérte, hogy az egyház kebeléből a rosznak kovászát irts ki, az ifjúság az elmozdított tanároktól rokonszenvét megvonta s az újonnan kinevezettek előadását — néhány-nak kivételével — készséggel hallgatta.

Azonban ez események felöl hű képet csak azoknak egész összeségében áttekintése, kezdetük és folyamuk teljes megismerése ad. íme ezek rövid körrajza. . . .

A kormány a baj első stádiumában a legatyaib-

tanácsot adta a fejedelemnek, s csak annak a zavar-gók megátalkodottsága miatt meghiúsulta után látta magát mintegy kényszerítve szigorúbb eszközökhöz nyúlni. Midőn az első országfejedelmi biztos, nagy-váradi gör. kath. püspök Erdélyi Vazul a február 18-án kelt kir. rendelettel Balázsfalvára kiküldetett, püspök Leménynek egyidejűleg meg volt hagyva, hogy Papp József, Barnutz Simon és Boér Demeter engedetlenkedő tanárokat hivatalukból távolítsa el, de alkal-mazza őket állásuknak megfelelően s bánjék velük magukviseletéhez képest. A püspök jó eklézsiákba nevezte ki őket s helyeiket más tanároknak adta; de ők az ellen tiltakoztak azon okból, hogy a felséghoz felfolyamodtak; magukhoz csábitni igyekeztek az ifjúságot, eltiltották írásban a tanítástól tanár-utódaikat, ingerelték szülőik által a népet, gyalázták püspöküket, jártak szerteszét az ország különböző vidékein, elmentek Szebenbe és Bécsbe, szóval: hogy ügyöket megnyerjék, minden elővettek. Később Papp József öngyilkossá lett, Boér Demeter a helyébe történt ki-neveztetésen megnyugodott, de Barnutz Simon s a hozzá csatlakozott Papp László (Vazul) első elhatározásuk mellett megmaradván, a püspöki felfüggesztés után is tanítottak, az ifjakat az új kinevezettektől el-idegenitni igyekeztek, jobb útra téres helyett elbiza-kodottságukban a növendék-papok és bölcsészek előtt nyilván kérkedtek, hogy ők utoljára is diadalmas-kodni fognak; sőt Barnutz ifjabb tanítványai közül is 11-en t. i. Albini János (kútfalvi), Béldián Simon (alsó-gáldi), Hódos Zacheus (mezo-bándi), és Hódos József (szintén odavaló), Muntányán János (alsó-várad-gyai), Porutz Tivadar (nagy-almási), Szálvián Vazul (H. oláh ezredbeli), Vitéz György (szász-pénteki), Punsz

István (felső-raldi), mint I-ső éves, Bokis Vazul (egeresi), Rád Péter (maros-béldi) II-od éves bölcsészek kijelentették, hogy ők sem más tanárt elismerni, sem a városból a bizottság rendelete szerint — még az udvarhoz beadott kérésök tárgyában határozás nem kél, eltávozni nem akarnak. Pedig e kérvényezés komolyan szándékukban sem volt, valósítva éppen nem. A püspök a politikai hatóság által intette meg az eltávozásra, de ők gúnynyal fogadták a felszólítást s püspököt és szolgabírót kinevetve, Balázsfalván tovább féktelenkedtek, különösen Porutz Tivadar és Rád Péter voltak a vakmerőbbek, kikre semmi szelíd eszköz által hatni nem lehetett.

A felség mindezkről értesültén: egyfelöl az erdélyi udvari kancellár által a kormányzót a gonosz szándékú izgatók elleni szigorúabb eljárásra utasította, másfelöl az egyházközösségekbe kirendelt tanárok magaviseletének figyelemmel tartását parancsolta meg. Tehát a legkegyelmesebben nyilvánult első fejedelmi akarat sikertelensége eredményezte a kétszeri fejedelmi biztos-küldést. De a mily simán s csöndesen folyt le az utóbbi, melyet a kormány hatalma egész ói-éjével támogatott, épen oly fenyegető jellegű volt az első, midőn egy tiszteletreméltó főpap egyedül és csak állása méltóságára s a királyi név tekintélyére támaszkodva jelent volt meg. A fejedelmi biztos Balázs-falvára érkeztekor ugyanis már összes érdekeltek megjelenve várták őt; tiszte teljesítését május 6-án a legnagyobb mérséklettel és szelíden, keserűségre legkisebb okot sem adva elkezdvén: Krajnik Simon prépost vezérlete alatt a fennevezett esperessel, egy vikárius és a szintén megnevezett tanárok, számra nézve mintegy húszan, előtte személyesen vagy meg-

bízottaik által megjelenvén, legelébb is kiküldetése ellen írott tiltakozást nyújtottak be, melyben őt a felség által rábízottak végrehajtásától eltiltván, hivatali székhelyére hazá utasították; a káptalanok az egyházalapok és alapítványokról kimutatások közlését megtiltották, különben — tevék utána fenyegető hangon — megtanítják az egész papságot. E tiltakozásukat máj. 9-én ismételték, kijelentve, hogy a kir. biztos ellen a felséghez folyamodtak, sőt néhány esperes azon vakmerőséget követte el, hogy saját elől járó püspököt a király személyét képviselő biztos előtt minden hivatalos teendőktől eltiltotta. ... A kir. biztos ezeket a kormánynak tudomására adván, egyszersmind arról is értesítette: „hogy a pártos szövetség az ő jelenlétében is több napon át Balázsfalván titkos gyűléseket tartott s elhatározottnak látszik arra, hogy szándékait erőszakos eszközökkel kivigye; ennél fogva, hogy az onnan elmozdítottak, ha talán lelkükben olyasmit táplálnának, a mi a közcsendet megzavarhatná, azt ne valósíthassák, miután a püspök megyéje többi híveivel békében van s kész engedelmességre talál, miután egy szikrából gyakran veszélyes tűz támadhat, és csak e féktelenkedő pártszövetség az, mely sem saját püspökének, sem a kir. biztosnak, sem az őt kiküldő felségnek nem engedelmeskedik s minden egyházi fejezetet széttépni kész, hogy ezek illető híveiket és másokat is gyalázó szavak által püspökjök ellen engedetlenségre ne ingerelhessenek és a közbátorságra' nézve veszélyes nyugtalankodásokat ne támasztassanak, ajánlta egyfelől az Ő magokviseletének lakhelyei ken szigorú figyelem alá vételét, másfelől minden összejövésnek, tanácskozásnak és írásbeli levelezésnek, Ő felsége e tárgyban hozandó határozata leérkezteig, eltiltását.“

A kormány teljes komolysággal fogta fel a helyzetet s egyedül igazságos és eréyes intézkedéseinek tulajdonítandó a második királyi biztos küldetésének teljes sikere, a mivel azonban a béke csak külsőleg állott helyre, benn évről-évre tartott a kedélyek lavidászerű forrongása; mert a felség egyfelől a végre-hajtásra kiküldve volt bizottság intézkedéseit 1846. január 27-én kelt legfelsőbb elhatározásával helyben-meghagyta, Gaganetz eperjesi gör. kath. püspök, mint a felség személyét képviselő biztos iránt, nehéz küldetésének célszerű és örvendetes bevégzéseért legmagasb, különös megelégedését kifejeztetni, egyszersmind Lemény János fogarasi gör. kath. püspöknek vigasztalásképpen kegy teljesen tudomására adatni rendelte, hogy azon legmagasabb bizalom, melylyel az ő élete és erkölcsisége iránt minden viseltetett, az elébe terjesztett kir. biztos munkálat eredményeiben teljesen igazoltnak találtatott; másfelől Marián János naszódi vikáriusra és II. oláh ezredi katonaiskolai igazgatóra nézve az udvari főhaditanács utján meghagyta, hogy ámbár a vizsgálati bizottsághoz ő is be volt híva, mégis, mivel ő háta megett a püspök Lemény ellenségeivel és rágalmazóival egyetértve, állásához és hivatalához nem illő magatar-tást tanúsított, őt rendellenes magaviseleteért — hasonló hibának ismételt elkövetése esetében, keményebb megfenyítését is kilátásba helyezve — feddje meg, Krajnik Simon hivatalából elmozdított prépost, Boér Demeter, Barnutz Simon és Moldovay Gergely szintén elmozdított tanárok ügyét illetőleg valamennyinek — a bizottság határozata értelmében — a bárázfalvi káptalan előtt közügyi kereset alá vettetését jóváhagyta s az erdélyi kormányzót a netalán ez

irányban szükséges rendőrségi intézkedéseknek meg-tételére utasította.

A bizottságnak Balázsfalváról eltávozta után Bar-nutz és Boér elmozdított tanárok Nagy-Szebenben tartózkodtak, Pap László — Marginai János, Mikás György, Popovich József és Szekárian János társaival

— Maros-Vásárhelyre, a kir. táblára ment törvény-gyakorlatra, Moldován a káptalan költségén Balázs-falván lakott s Krajnik préposttal együtt folytatták a maguk és társaik ügyét. A káptalan előtt megin-dult közkereseti ügyök védelmezőjévé Schmidt Kon-rád szebeni szász ügyvédet fogadták meg s maguk meg nem jelenve, s a dolog érdemébe bocsátkozás helyett ügyvédök által kifogásokat téve, mind a káp-talan, mind a magyarországi herczegprímás illetékes-sége ellen a felséghez felfolyamodást jelentettek. A káp-talan eljárt tisztében, ellenök mint makacs meg nem jelenők ellen október 2-án 1846-ban elmarasztaló ítéletét meghozta, ennek értelmében azon hivataluk-ból elmozdított tanárok a püspöki megye albumából örök időkre kitörültettek, s míg a vesztes fél a fel-ségnél orvoslást felfolyamodás útján keresett, addig az ítéletet a herczegprímás is helybenhagyta.

A vesztes fél felfolyamodványában kifogást tett Magyarország prímásának az erdélyi ügyekre be-folyása ellen, a püspök elleni hallatlan. vágaskodáso-kat és gyalázó kifakadásokat fölelevenítve, a balázs-falvi káptalan ítélete megsemmisítését s a megyében levő zavarok ki tisztázására, valamelyik német püs-pöki megyéből kinevezendő részrehajlatlan bizottság kiküldetését kérte. A kancellária a felséghez terjeszt-vén az ügyet: onnan márcz. 8-án azon legfelsőbb

kir. elhatározással érkezett vissza, hogy annak ő felisége helyet nem adott.

Ekkor mind Barnutz, mind Moldován a küzdelem szelídebb fegyveréhez nyúlva, folyamodtak közvetlene nél a felséghez is. az udvari kancelláriához is, tanári hivatalukba visszahelyeztetésüket kérve. A felség nem adott helyet a kérésnek, az udv. kancelláriától pedig azon választ kapták, hogy elébb kérjenek a püspök től engedelmet s midőn azt megnyerték, folyamodásaiat újítsák meg; de hogy mikor és minő állomás lesz általuk elnyerhető, ez az ő érzelmekben és magaviseletükben mutatkozó megjavulástól függ.

Hogy e féktelen szenvédélyek által vezérelt egyének minden céjljának ily teljes meghiúsulása rajok leverőleg hatott, önként képzelhető. Többé nem kér vényeztek. Szabad folyamot engedtek a püspök elleni gyűlölködő és boszuindulatjoknak s azt országszerte minden nagyobb mérvben terjesztvén el: életét mondhatlanul megkeserítették. Híven kifejezi ezt a kormányhoz tett egy fölterjesztése, melyben azok rehabilitálója esélyéről nyilatkozik. „Kértem volt — úgymond — a magas kormánytól, hogy miután ő felségeig fel minden bíróságnál elveszítették gonoszakaratú rágalmazóim ügyöket, nekik örök hallgatást parancsoljon, hogy ne újítassanak fel mindig kegyetlen káromlásaik által szívem sebei, de nem teljesítetett; járnak ők most is az országban fel és alá szabadon, terjesztik az ellenem való épét és gyűlölséget, gyalázzák nevemet bántatlanul s aláássák püspöki tekin télyemet. Barnutz elítéltetése óta Szebenben lakik, Boér Demeter hol ott, hol Brassóban, Krajnik Gyulafejérváron a monostorban él, Moldován mint az átkos szövetség főmozgatója és fentartója, most egyik-

hez, majd másikhoz megy, a vidékeken izgat vagy Bécsbe viszi Barautz collegája kérényét. így meg az megszünés nélkül évek óta. Elégelje meg már a magas kormány — ez egyedüli kérésem — három év ótai halálnál súlyosabb fájdalmaimat, s intézkedjék elleneim felől tetszése szerint; de én őket a főtanácsnak a herczegprímás által is helybenhagyott ítélete kompromissiója nélkül s a közvélemény ellenére állomásainak vissza nem helyezhetem.“

Ez 1846. november végén volt s egy 1847. febr. 11-ki hivatalos jelentésből már az tűnik ki, hogy Boér Demeter a szász hétbírák hosszúfalusi birtokában provisori hivatalt viselt. Barnutz Simon a nagy-szebeni jogakadémiában a jogot szorgalommal hallgatta s 1848-ban a balázsfalvi téren tartott nemzeti gyűlés jegyzőkönyvét is mint másodéves jogász és választott alelnök írta alá; a többiek a kir. táblán törvénytanulással foglalkoztak, vagy szülőföldjükön folytatták megszokott üzelmeiket.

Íme a balázsfalvi 1848. május 15-ki oláh népgyűlés szellemének azelőtt évekkel elhintett magva s az 1848 - 49-ki oláh túlzó-párt reaktójának már az 1845-ki eseményekben előrevetett sötét árnya!

V.

Magyar földesúri és jobbágyi viszonyok a vármegyéken és havasok közt. A korona mint nagybirtokos. Zalathnai uradalom.

A „Havasok asszonya.“

A Balázsfalvi első, betiltott és a második, megengedett népgyűlés magatartásának, s az ott kelt határozatok s felköltött népszenvedély következetében az országban történteknek ezekben van egyik forrása és kulcsa, mire e korszak történelmével eddig foglalkozók figyelmet

nem fordítottak. A másik tényező és az 1848 — 49-ki erdélyi véres események forrása a magyar birtokos osztály udvari, valamint a vármegyék közigazgatási tiszteinek a jobbágyokkal való gyakran nem méltányos, sőt igazságtalan, olykor éppen kegyetlen bánásában és az erdélyi túlnyomóan aristokratikus törvényhozás korlátolt szükkeblűségében van.

Voltak igazságos és emberiesen érző földesurak, kik alattvalóiktól csak a törvény és felsőbb rendeletek által megengedett szolgálatokat kívánták s fogadták el, ezt is úgy, hogy ök se szenvedjenek kárt gazdaságukban, de a jobbágynak is legyen ideje családjá fenntarthatása s a közterhek hordozása végett föerdeinek megmivelésére. Ezek száma nem csekély, kik iránt a nép a felszabadulás után is háládatos maradt, és ha később udvaraik és palotájuk cstirkertjökkel, vagyonukkal együtt ezeknek is mások éval együtt elpusztítottak, idegen községek tették azt, vagy az Ó jobbágyaiak elvetemültjei, a minőket minden forradalom szül.

Ezekkel ellentétben voltak szintén nem csekély számban túlságos kövételésű, igazságtalan s a humanitás jogairól és kötelmeiről megfeledkezett földesurak, kiknek kegyetlen tisztei egész heteken, sőt nyáron át kedvező munkanapokon az urasági barázdákban dolgoztatták alattvalóikat, akkor bocsátva el csak saját dolgaik igazítására, mikor dolgozni eső és ünnep miatt nem lehetett, vagy az uraság dolga teljesen be volt végezve, előbb a hátralékok, azután a folyó munkanapok lerovása kívántatván meg, s a jobbágynak nem maradt ideje birtokát megművelni, hogy abból családjá élelmét, ruházatát s a közterhek költségeit fedezhesse.

Ez a két szélsőségi pont. Középben voltak azok az ezer meg ezer közép és kisebb birtokosok, kik maguk vitték gazdaságaikat s nem tisztek által, de közvetlenül érintkeztek a néppel, a kik és jobbágyaik s zselléreik közt épen ezért türhető, olykor jó viszony állott fenn. A birtokosokban volt szolgáló embereik iránt némi patriarchális érzület és természetes jóakarat, melynél fogva őket megtámadóik ellen védelmeztek, szűk években s éhségkor élelemmel, kölcsönnel segítették, betegségeikben orvosolták, s mintegy családtagul tekintették őket. Nem hiányzott a szolgálóemberekben is igen gyakran birtokos uraik iránt bizonyos ragaszkodás, egymással fennálló hosszas viszonyuktól származó s csaknem kellemessé vált egymást-megszokás, volt szíveikben bizonyos természeti jóság, önfeláldozó becsületesség és valódi hűségi érzellem. Az országban kétségen kívül ez tette a nagyobb számot, s hogy midőn a túlzók által, felsőbb befolyásra felköltött belső viszály lázadásban tört ki, s a népdüh felkorbácsolt vad árja minden társadalmi viszonyt, rendet, törvényt és fegyelmet felbontott és elsodort, a birtokosok ez osztálya is mindenestől áldozatul esett, ennek sem ők okai, sem jobbágyaik: a fölajlott s háborgó tengerben fölismerhetlen lett minden egyéni, csak a tömeg volt iszonyú rombolásában, el vesztette jellegét és értékét a humánus birtokosok szívének nemes lüktetése szintúgy, mint megronthatlan hűségű alattvalóik emberies érzelme. A nagy vész-áradat iszapjába lön temetve mindkettő Velem történt 1848-ban, hogy egy oláh, a kivel atyám 30 év előtt jót tett, szorult helyzetemből szabadulásra utat nyitott, rám saját fia öltönyét adta s Erdély egyik szélső pontjáról a másikra vezérelt el éjj-napon

át erdőkön és havasokon, kopasz szirtek járhatlan ormain s mély árkok fenekén, német csapatok közt és oláh táborokon keresztül. Nem nemes szív müve volt-e ez? Én annak tartom s hátrább hálát mondva neki, nevét is megnevezem.

Nézzük mindenkit osztályt kivételeiben.

Voltak kegyetlen hajlamú, dölyfös földesurak és udvari s vármegyei tisztek, kik rabszolgának néztek a jobbágyságot, velők durván bántak, őket sanyargatták, tévedésükért úgy mint szándékos hibáikért túlszigorúan büntették s ez által a népben a nemesi osztályra, sőt az egész magyarságra boszus haragot kölöttek. Az 1848-ki év egész bűnlajstromát hozta felszínre az ily udvari és megyei tiszti kegyetlenkedéseknek, mik lehetnek túlzottak, de ritkán voltak egészen alapnélküliek. Emlékezem hírlapi olvasmányaimból, hogy egy földesúr borlejtéskor iváson érvén jobbágyát, abroncsot tétetett hasára s addig töltette bele a bort, míg a puffadás miatt az csaknem elalélt. Olvastam egy másik esetet, midőn egy földesúr száz botot veretett jobbágyára, mialatt mégis halt; megint egy harmadik urat, aki szolgálóját áztatott kötéssel verte meg s azután szekér-láncra tétette. Így és ezekhez hasonlóul gyakran éltek vissza a birtokosok földesúri hatalmukkal. A szolgabírák mogyorófaigazságszolgáltatása, és a 30 s 50 bot büntetés egész sötét és botránnyal teljes krónikát képez a magyar jobbágyság történetében.

De a jobbágyok között is akadt elég elvetemült és megátalkodott gonosz, kik szolgálatukat hanyagul teljesítették, kényetlen-kelletlenül, kárt és boszuságot okozva dolgoztak, a tisztekkel szembe szálltak, a rájok felügyelő udvarbírákat megverték és elkergették,

földesuraik helyett másokhoz mentek pénzes dologra, maguk és igás barmaik betegségét hazudván, köteleségeik teljesítése elől elvonták magukat; akadt közüllök olyan elég, kik az urasági vetéseket, erdei vágótakat lejtették, a szőlő- és gyümölcsiskolákat kitépték, a fasorokat és ifjú gyümölcsösöket kivágta, pinczét, gabnást feltörtek, raboltak, gyújtogattak és gyilkoltak, szóval: magukat minden emberiből kivetkőzötteknek bizonyították s ez által a földesurakban az egész jobbágyság iránt rósz véleményt és elfogultsági előítéletet költötték, indokolt hidegségre, visszatorlásra, sőt gőgös megvetésre adtak okot.

Hogy a földesurak és jobbágyság között 1848-ban némi feszültség váltotta volt fel a patriarchális viszonyokat, sőt, hogy kölcsönös bizalmatlanság, itt-ott épen titkolt harag és mély boszúérzés volt látható mindenről, ez oly tény, melyet mindenki tud, a ki az akkorai hazai állapotokra csak némileg figyelmezett.

Erre különös példát adtak a havasok bányász lakói, hol főbirtokos a korona vagy kir. fiskus volt, a jobbágynakkal írott szerződések állottak fenn, rendes uradalimi tisztségek testületi felügyeletet gyakoroltak fölöttük, melyek a kamarai felsőbb hatóságok ellenőrzése alatt állván, ha visszaélést követtek el, nyomára lehetett jóni és a bajt orvosolni. S mégis épen itt a zalathnai középső uradalomban tört ki még 1841-ben a fiskusi jobbágy nép engedetlensége, a minnek csak az 1848-ki felszabadulás volt képes véget vetni. Okot rá egy Varga Katalin nevű, kőhalmi származású, de ismeretlen polgári állású s véletlenül az uradalomba vetődött kalandonrő adott, aki ez évben Abrudfalva, Bucsum és Kerpenyes bányász községekben egyszerre csak a nép pártfogójaként lépett fel s

legelső tette az udvarhoz adott egy folyamodvány volt, melyben az uradalom tisztségét a nevezett községek régi kiváltságai s ősi szabadságuk elnyomásával, egy 1789-ről fenálló szerződés határain tui terjedő erőszakos úrbéri szolgálattételre szorításával vádolta be. A panasz a királyi főkormányszékhez kül-detett le, onnan Alsó-Fejérvármegye közönségéhez ez alispáni nyomozást vitetett végbe, s úgy jött ki, hogy a zalathnai uradalom jobbágyai az 1789-i szerződésen felüli földesúri tartozásokat teljesítnek, hogy ha a telken többen laknak, a földesúri szolgálat mindeniken felhajtатik, hogy bort és pálinkát cs:ik az uradalmi korcsmákból venni kényszeríttetnek sat. A nyomozás eredménye a kir. főkormányszékhez hatott, hol rá azon határozat kelt, hogy a vármegye alispánja az uradalomba szálljon ki s a jobbágyság ezen megterheltetéseinek eszközölje — a nyomozás eredménye és a kir. főkormányszék határozata értelmében — orvosoltatását. Az alispán a kir. főkormány-széki határozatot kihirdette, az ellen a kir. kinestár felfolyamodott s hivatkozott a másolatban benyújtott 1789-iki szerződésre s az annak szellemében azóta létrejött gyakorlatra, a kir. főkormányszéki határozat foganatosításából a kir. fiskust és hazai bányászatot érendő veszteségekre sat. a jobbágyság szintén hivatkozott Nagy Lajos királytól 1354 és 1367-ben, Zsigmond királytól 1424-ben, «I. Apafi Mihály feje-delemtől 1676. 1684. és 1689-ben nyert kiváltságaira, melyeket elődeik mint bányászok kaptak s a melyekben tartozásaik bizonyos pénzfizetésekben és nem robot-munkatételben határoztattak meg. Ezeket ugyan — monda a jobbágyság — az uradalom és köztük 1789-ben kötött szerződés módosította s bizonyos nap-

számbeli és más szolgálatok is állapítottak meg; de az uradalmi tisztség ezen sokkal túl megy, és ez az, a mi őket méltatlanul terheli s a mit ők teljesítni vonakodnak.

A kérdés ez ága, mint úrbéri ügy törvény útjára, a jobbágyság az eredmény békés elvárására utasított s hihetően várakozott is volna, ha egy véletlen körülmény elő nem fordul.

Az említett nő ugyanis arra kívánta hangolni a népet, hogy nem várva be az ügy rendes lefolyását, vélt jogát zavargás, szolgálatmegtámadás és más tettek legességek által igyekezzék érvényesítni.

Érdekes e nőnek kilétét és célját megtudnánk. Ő hivatalosan végbevitt nyomozás és fölvett személyes leírás szerint, mintegy 40 éves, középtérmetű, barnapiros arcú, fekete szemű volt, beszélt oláhul, magyarul, németül, a két utolsó nyelven írt is: öltözetét gyakran változtatta, néha úrias volt az, más-kor közönséges oláhos; gyalog és lóháton felváltva utazott; tartózkodása többnyire a fiskus Hunyad- és Tordavármegyében levő zalathnai és topánfalvi uradalmi helységeiben a havasok között volt, honnan csak ritkán, alkalmassabb időben járogatott el Bücsúmba, hol annak „Pojény“ nevű részében, máskor egy-egy erdő közötti elrejtett házban, de tanyáját minden változtatva szokott lappangani; szállása körül bizonyos távolságra kímei voltak, kik miheilyt gyanús embert láttak, neki hírt adván, őt az erdők rengetegében elrejtették, ott fegyveresen Őrizték s úgy ragaszkodtak hozzá, hogy életökkel is készek voltak oltalmazni. Ő magát a „Havasok asszonyainak nevezte, ki-létét mythoszi homályba burkolva, környezőinek csak annyit mondott, magáról, hogy ő a za-

lathnai fiskusi uradalom jobbágyságának felszabadítására jött; a könnyen hívő néppel elhitette, hogy igen magas hivatali állomáson levő férfiakkal van egybekötöttében, s csak későn derült ki, hogy kőhalomszéki, ide véletlenség hozta, látszik rajta némi parasztos rajongás, de műveltsége köznapi, a nép gyöngeségét bámulatosan föl tudja használni s egyenes célja az ámítás, magának életmódkeresés, az említett falvaknak a fiskus mint földesúr ellen felbujtoga-tása. A legelső ellene lefolyt nyomozásból kiderült, hogy ő a jobbágyoknak azt tanácsolta: „hogy a fiskus erdeiben tett s megírt károkat ne téritsék meg, az erdőket éljék tetszésük szerint, telkeiket kerítsék be kertekkel és gyepükkel, nem hallgatva az uradalmi tisztek tiltakozására, az erdő pásztorokat verjék meg, az ifjú erdőplántálásokat csemetekorukban tépjék ki s legeltessék le.“ Ez elveket nemcsak hirdette, de az abrud-falvi ispánnal szemben alkalmazta is, munkájában őt bottal és fejszével felfegyverzett 60 jobbágygyal támadtatván meg, s a hely színéről, a fiskus uradalmi erdejéből őt elkergettettetvén.

A kir. kincstár panaszt emelt az udvarnál ellene, bebizonyítva vétkes eljárását: „hogy a kir. fiskusnak már is fölszámíthatlan kárt okozott, mert a föllázadt három falu tartozásait megtagadta, úrbéri kötelmeit nem teljesíti, e miatt a bányászat fennakadt s a korona jövedelmei szerfelett megcsökkentek; a kir. kincstár figyelmezettette a kir. főkormányszéket és udvart, hogy e nő bujtogatásainak gonosz vége lesz, mert a nyugtalanság szelleme a más falvak lakóira is kiterjed, az engedetlenségre egyébiránt is hajló nép a veszélyes példa által tápot kap, a szolgálat teljesítését más-hol is megtagadja, ebből az erdők elpusztulása és

megapadása, az által pedig az erdélyi bányászat aláhanyatlása fog bekövetkezni, a mi a bányász népnek is fő és csaknem egyedüli élelemforrása.

E panaszos följelentést a kir. főkormányszék is alaposnak ismervén el: erélyes fölterjesztése folytán az udvar ez izgatónak a zalathnai uradalomból eltávolítását s szülőföldjére hazautasítását rendelte el. Midőn a polgári hatóság azt teljesítni akarta, a nép fegyveresen védelmére kelt, őrt állott szállásánál, mintegy magas rangállású katonánál vagy fejedelemnél szokás, s kijelentette, hogy jogai védelmezőjén erőszakot elkövettetni nem engedi meg. Ezen vétkes el-lentállás merénylete fenyítő következményeit azzal kívánta a három lázongó falu magáról elhárítni, hogy a bécsi udvarhoz egy erős kifejezésekben bő panaszos felterjesztést adott be, bevádolva a vármegyei és kamarai tiszttiselőket, különösen pedig az abrudfalvi királyi ispánságot: „hogy azok rajtok kegyetlenkednek, igazságtalan szolgálatokra kényszerítik, az ő fel-ségénél panaszolhatástól őket elzárják, egyetlen barát-jukat és fölhatalmazottjukat, Varga Katalint üldözik, elfogatni, közülök eltávolítni törekednek, hogy senki-jök se legyen, a ki igazságos ügyöket orvoslás végett a felség elébe terjeszze; kérték tehát ügyök megvizsgálására részrehajlatlan nyomozó bizottság kiküldését, s addig is felhatalmazottjuk számára szabad utazhatási engedély — *Salvus Conductus* — adatását.“

Az udvar a nyomozást mellőzve, a kir. főkormány széknek megrendelte, hogy a panaszlók már több év óta folyamatban levő úrbéri ügye haladéktalanul elláttassék s Varga Katalinnak szülőföldére menetes végett szabad útlevél adassék.

Ezen jóhiszeműleg tett legfelsőbb intézkedés-

nek nem a kedélyeket lecsillapító s a zalathnai uradalomban a fejetlenséget megszüntető, sőt annak az eddiginél sokkal veszélyesebb jelleget adó hatása lett. A hírhedt izgató szabad menetlevelét arra használta fői, hogy a havasi községekben mindenütt bántatlanul járt szerte szét, bujtogatásait megkettőzte, a népet a fiskus mint földesúr ellen nyíltan engedetlensége ingerelte, magának úti költségei fedezésére a községektől rovatalt szedett fel, Abrudfalfván 1845-ben márczius 9-ikén vasárnap a templomból kijövő nép előtt fennszóval mondotta, hogy a mely jobbágy a fiskusi bányák számára ölfát vág — az volt egyik jobbágyi tartozásuk — kezét és lábat fogja eltörétni, fogadjon a fiskus napszámosokat, vágassa fáit azokkal, az erdők a községeké, nem a koronáé, s midőn a járási szolgabíró vele tudatta, hogy hazamenetele a felség által meg van parancsolva s azonnal útlevél fog neki adatni, mi helyt kívánja: nemcsak hogy rá hajlandó nem volt, de azután még inkább folytatta izgatásait, feles számú jobbágy kíséretében utazott faluról-falura s három védencz-faluja népéét már oda vitte — mondja egy hivatalos jelentés — hogy a kir. uradalomnak semmi szolgálatot nem tesznek; újabban a korcsmárolási jogot is szabadnak nyilvánította; Bucsum Szásza nevű falurészében a felség egy gör. kath. papi lak építetésére 1000 frtot rendelt adatni, s mikor az illető esperes az uradalmi tisztség küldöttével a hely színére kiment s a népet az építéshez tenyeres és igás napszámmal járulásra fölszólította, egy fiskusi jobbágy és neje fejszével és vasvilával támadt az ispánsági ellenőrre, kijelentette, hogy jobbágy telkeik öveik, nem a fiskuséi, az egyházközöség tagjai pedig úgy nyilatkoztak, hogy nekik nincs

szükségök papi házra, a fiskus evvel csak be akar helyezkedni közéjük s rendelkezési jogot kivan szerezni; nem papi házat, de hivatali irodát vagy korcsmát akar építetni; sőt az építésben résztvevés iránt korábban tett ígéretöket is visszavonták.

Az előbbi lázítási tények az udvarhoz följelentetvén: Varga Katalinnak fölkerestetése s biztos öri-zet alatt szülőföldére hazakísértetése — most már hivatalból — elrendeltetett. De a nép őt úgy elrejtette, hogy föltalálható nem volt. 1846 elején azon újabb communisticus tényével adott magáról veszélyes életjelt, hogy a végrehajtó hatalom körébe vágott, az adóról is rendelkezni kezdett, 50 jobbágy kíséretében egyik havasi község kisbíróját megrohanta s őt sajátkezüleg mellen ragadva, a községi pénzfizet-ményekről szóló nyugtákat töle elvette, a kisbíróság-ból letette s testvére kis gyerekét a viaskodás közt agyonütötte, ügyvédkedése ideje alatt a községektől 600 forintnál nagyobb összeget fölszedett, a vármegyei tiszteket csaló tolvajoknak és rablóknak nevezte, a jobbágyokat felhívta, hogy azoknak ne engedelmes-kedjenek, mivel nekik többé a kamarai ügyekre semmi befolyásuk nincs stb.

Erre a kir. kincstár a legfőbb udvari kamarához folyamodott s kifejtvéni: „hogy e nő izgatása minden veszélyesebb alakot ölt, hogy őt tartózkodása helyén a havasi községek fegyveresen őrzik, Bécsbe utazha-tása végett számára pénzt gyűjtenek, hogy a bucsu-miak vagyonukat a szomszéd falvakba költöztetik, barmaikat eladják s úgy látszik, vagy kiköltözés, vagy a katonai erőnek is — ha ellenök az kéretik — el-llenállást forgatnak elméjükben: kérte ellenök kato-nai erő kirendelését s ámítójuk elfogatását.“ Az udvari

kanczellária 1847 elején megadta rá az engedélyt, a főhadi vezérség át is írt a kir. főkormányszéknek, de ez jobbnak ílte az elfogatást úgy eszközölni, hogy az ingerültséget ne támaszson; meghagyta tehát Ságuna Endre gör. keleti püspökhelyettesnek, hogy Pogány György alsó fehérmegyei alispánt és Tövisy Gergely szolgabíró maga mellé vévén, menjetek föl a havasok közé s a vidéket évek óta lázadásban tartó nőt kerítsék kézre. Sikerült is. Az alispán és szolgabíró oly erélyes intézkedéseket tettek, hogy Varga Kata-lin 1847. jan. 18-án maga kereste fel a közhiedelem szerint hívei érdekelben ama vidéken járó püspökhe-lyetten, neki védenczei ügyét előadta; ez szívesén s részvéttel hallgatta ki s ha vele elmegy, orvoslását készséggel ígérite. Kocsiba ülteket ketten, közönbös dol-gokról jókedvűleg beszélgettek együtt, az erre büszke nép még örvendett úgy védője nagy megtiszteltetésén, mint állhatatosan hitte sérelmei megorvasoltatását. Az eszé-lyes főpap tiszta, fényes nappal, a hozzá csodás bizalom-mal viseltető nép közül — mintha Szebenbe a püspöki és kormányi székhelyre mennének — kihozta a nagv-izgatónőt s másnap a „*Havasok asszonya*“ már az enyedi börtönben ült, honnan nagyobb biztonság okáért áprilisben a károlyfejérvári várba vitetett s a vi-haros 1848 — 49-iki korszakot, melyet ő nagy mér-tékben készített elő békében, ott élte át testsorvasztó s kedély ölő tétlenségen; 1850-ben hozatott ellene az elsőfokú ideiglenes büntető-törvényszéken ílet. mely szerint: eddigi fogásági ideje beszámításával még 3 havi börtönre, a perköltségek megfizetésére s bün-tetési ideje letelte után az országból végkép eltávozásra ítéltetett, mely teljesedésbe is vétetvén: mi lett tovább sorsa a kalandornónak? megmondani nem tudom.

VII.

**Társadalmunk félszegsége a más nemzetiségek irányában.
A magyar büszkeségi jellem túlzásai. Az erdélyi törvényhozás
önzése s elmaradottsága. Az 1846 — 7-iki úrbéri törvény, mint
az 1848 — 49-iki szerencsétlenségek egyik szülő oka.**

A földesúri Viszony ez ellentétei még kiegyenlítetlenek lesznek vala, ha a társadalom a kölcsönös idegenséget maga is nem ápolja s tovább nem fejleszti. De ezt tette. Minthogy az oláh, mint olyan, főleg a vármegyéken az intézmények aristocratiai jellege következtében nagyobb vagyonosságra, és így a műveltség magasb fokára nem emelkedhetett: e hiányát a magyar társadalom neki bűnül rótta föl, fitymálolajr lenézte őt, rideg és gőgös volt vele érintkezéseiben, távol tartotta magától, bánása elriasztó, modora nyers volt, oly kifejezések voltak megengedettek velők szemben, a mik szívókig sérтték. A „*hunczut német*“, „*tolvaj oláh*“, „*gámbecz örmény*“, „*hitvány zsidó*“ kifejezések igen gyakran voltak hallhatók a magyar társadalom művelt rétegeiben is. „*Kása nem étel, tót nem ember*“ példabeszéd pedig csaknem hitként volt meggyökerezve. Pedig, hogy ez az oláhról nem igaz, megmutatta 1848 utáni roppant haladásuk, a két utolsónak maholnap zsebébe kerekedik épen aristocratiánk. a tót pedig elég munkás és takarékos nép s java hív küzdőtársunk volt szabadságharcunkban!

A magyar valóban megfoghatatlan előítéletes a más nemzetiségek irányában, önhitt, elbizakodott, mértéket nem ismerő nemzeti büszkeségében. Ezért szerfelett nehezen tud ő hódítani s olvasztani, hona különböző ajkú lakosít ezért nem volt képes századokon át egységes néppé forrasztani. A mi hódítást tett is ezer év óta. magyar aris-

tokratiai kiváltságokon alapuló közintézményeinek köszönhető. A korona hódított, igen a nemes-levél, a kizáró földbirtok és ősiség, a törvényhozási jogosultság, hivatalképesség és honvédelem; de irodalmunk, művészetünk, iskoláink és mindenek fölött affabilitásunk és társadalmi erényeink, nem — értem az 1848 előtti időket, mert ma minden másképen van. Izrael népe exclusivebb szellemű, a spanyol büszkébb nem volt, mint mi, — „*Tartsd szerencsédnek a spanyol kolodusnak alamizsnát adsz*“ — így gúnyolja a világ e népet gyöngeségiért. Valóban mi is olyanformán viseltük magunkat, mintha azt kívánók vala, hogy más népek hozzáink tartozni szerencséküknek tartásák. Angol, francia, német, olasz mind gyorsabban assimilál, mint mi. Való, hogy e boldog népek száma a mienkhez képest óriás-nagy. De higyjük el, hogy egyéniségünkben is van ennek egyik főока.

Két esetet hozok föl bizonyítékul.

Jól emlékszem rá, hogy királyi táblai írnok körömben sem viszonozta illedelemes köszöntésemet elég erdélyi mágnás, pedig már akkor poemákat írogattam, mit magamra élczelőleg jegyzek meg, ügyvédi oklevelem, tehát polgári állásom s megélhetési módomban volt; csak mikor követválasztásnál korteskedtünk, fáklyás zenét rendeztünk, akkor voltunk: „*Kedves barátom!*“, „*édes öcsém!*“ stb. Kérdeztem okát az emelkedett lelkű Szentiváni Mihálytól és báró Kemény Zsigmondtól, kiknek ismeretségében lenni szerencsés voltam, s azt válaszolták: „*Hja édes ifjú barátom! ön nem úr, ön tartozik köszönni s az illemszabályokat megtartani; de az úr nem köteles, éppen azért — úgy mondják ők — mert úr*“ 1848 előtt nem hallottam, hogy magyar úr lelkész, tanárt, tiszt-

viselőt és írót, vagy művészt, orvost és ügyvédet saját polgári állásához illő címén szólított volna, hanem csak családi nevén: „édes N. N.!“ vagy „édes izé!“ Farkas Sándornak, az észak-amerikai első tudós magyar utazónak hallottam Hollaky Antal kir. főkor-mányszéki titkárral egy jellemző szóváltását. Farkas mint írnok az irodában dolgozott. Hollaky benézett oda s dölyfös nagyúri hangon kérdezte: „Hát itt senki sincs?“ Farkas az arrogantián elmosolyodott s egész hidegvérűséggel szintén e kérdést tette hozzá: „Hát én, méltóságos titkár úr, senki sem vagyok?“ „No, no, bocsássza meg édes Farkas! azt hittem, hogy gróf Gyulai barátom (értette az előadót) itt van.“ . . . Nincs különben. Mint herczeg Windischgratz a kék vért a bároságnál: úgy némely magyar aristocrata is 1848 előtt az *embert* a nagyságos úrnál vélte kezdődni — az ezen alóliak nem voltak azok. Ez urak a nekik illő „Nagyságos úr“, „Méltóságos báró vagy gróf“ címet megkövetelték, de ők másoknak az őket érdemmel kivívott polgári állásuknál fogva megilletőt nem adták meg. Szériátok tiszesség! jogcím csak az öröklött vagyon, születés és aristocrataság: ész, tudomány, művészet, szerzett vagyon, ha közép osztályúé, nem bírt értékkel.

Ilyen volt a magyar aristocratia nagy része saját kissébb származású vére iránt is; hogy lett volna megnyerő és magához édesítő az oláh és más nemzetiségek irányában?

A milyenek egy nemzet magán életbeli és társadalmi viszonyai: olyan törvényhozása is. A törvényt majdnem kizárában a nemesség hozta, csak igen kevés polgári elem vegyülhetett közé a magyar és székely városok és szászok képviselőiből; oly törvényt hozott,

a milyent érdekei kívántak. Az 1514-ben földhöz kötött jobbágyság unokáinak unokái is, kiknek pánaszos kiáltása esengve hatott fől isten szine elé, (*quorum clamor jugiter ascendit ante conspectum Dei*) haragos legyőzőket soha meg nem engesztelhetőleg viselték az ősök büne súlyos büntetését, míg 1769 — 70-ben a kormány némileg enyhített rajtuk, II. József, az 1784-ki *Hóra* és *Klóska* lázadás nyomása folytán ismét tett némi engedményt, az 1790 — 91-ki országgyűlés javított állapotjukon, 1819-ben a kormány irattá össze az országban a jobbágyi birtokokat s némi határt vetett a földesurak követelésének. Azonban bár ez összeírás czélja az úrbéri viszonyok törvényhozási szabályozása volt: az mégis 1846 — 1847-ig húzódott el s akkor is oly törvény jött létre, mely csaknem inhumánus volta miatt senkit ki nem elégített s melyet halva születettnek nevezett a közvélemény. Hiában dolgozott ki az országgyűlési ellenzék az idő szükségének s a kor szellemének megfelelő szabadelvűbb törvényjavaslatot; hasztalan lépett fel hazafiú erélye egész hatállyával, hivatkozva Magyarország példájára, hol már egy évtized előtt el volt intézve ez ügy; ok nélkül utalt az oláh nép kebelében levő nyugtalan várakozásra, kimutatva, hogy a nép a politikai sajtó útján föl van a dologról világosítva, hogy félrendszabályokkal, látszó engedményekkel kielégítetni nem fog, hogy lelkében fölébredt az általa bírt úrbéri séghez való tulajdonjog vágya, hogy jobbágy birtokuk mennyisége mértékét túl kevésre szabni, tartozásait igen magasra fokozni nem tanácsos; az ellenzék ajánlotta az örök megváltás kimonását, a birtok- és hivatalképességnek mindenire kiterjesztését s átalában igyekezett oda hatni, hogy a birtokos osztály és jobbágyság érdekeit kölcsönösen

biztosító örvény jöjjön, létre, hogy így az országgyűlés liberalitása a népet a nemesség iránt kien geszelje. De e törvénytervet és javaslatokat részben az udvari kanczellária, részben már az országgyűlési többség elvetette, az ellene több napokon, sőt heteken át elsortolt indokokat és politikai tekinteteket figyelemre sem méltatva. A bécsi udvar oly erős, tömör és merész conservativ pártot tudott alkotni, a rendelkezésére álló kormányi eszközök: pártfogás, czim, pénz, hivatal stb. segélyével, melynek útjában semmi meg nem állott, a mi a szabadéivüség színét csak némileg is magán viselte. Ott voltam, tudom a pártok titkos és nyílt küzdelmét, a tárgyalások folyamát. Báró Kemény Dénes és Domokos, Zeyk József és Károly, a két gróf Bethlen János, Kozma Dénes, gróf Teleki László, Véér Farkas, Kovács Lajos, Méhes Sámuel honszeretetük egész elszántágával küzdöttek külön véleményök és javaslatuk mellett; főként báró Kemény Dénes egyikét tartotta akkor legnagyobb szabású beszédeinek, a hív haza szeretetű, liberális gróf Teleki Domokos pedig, daczára annak, hogy mint királyi hivatalos volt jelen az országgyűlésen, csaknem kétségeketten mondotta el a jövő pusztulást megjósóló Cassandra-szózatát az erdélyi szűkkeblű úrbéri törvény ügyében, látva minden erőfeszítésök sikertelenségét. Az érvek tulsnlya semmit sem használt. Bécsből ki volt adva a jelszó: „Erdélynak nem lehet szabadelvű úrbéri törvénye!“ S a végzetes jelszó teljesült, és én meg vagyok arról győződve, hogy az Erdélyt féligr megsemmisítő 1848 — 1849-ki katastropha gyászos következményei nagy részeért azok felelősek isten és a történelem ítélezséke előtt, kik e szűkkeblű, igazságtalan és eszélytelen úrbéri törvényt

az emberi jogok, az eszélyesség tanácsa és az erdélyi közvélemény ellenére rá erőszakolták.

Egy, az idő szellemével makacsul dacolni kívánó, sajtót és életet, a politika és testvérhon intő példáját, a lelkekben forrongó aspiratiókat számba nem vevő megátalkodottság megbűvölő hatása alatt állott úgy az 1841 — 43-ki, mint az 1846 — 47-ki erdélyi törvényhozás. Sehol inkább mint itt nem lehetett bebizonyítva látni amaz állampolitikai tan igazságát: kis országnak csekély erkölcsi ereje, és ama másikat: különböző érdekek által szétszaghatott ország önállólag nem, csak mint báb képes fenállani, melyet a nagy birodalomtestek érdekeik szerint ide-oda hajtanak. . . . Nem tudta senki, hogy történhetik, hogy míg a legfelsőbb kormány eddigé mindig a szegény adózó nép — *misera plebs contribuens* — érdekét védte, túlságos adóval, rovataiokkal, közmunkával és robottal nem terhelését hangsúlyozta: most az úrbéri viszonyok törvényszerű rendezésével egyszerre oly szükkeblű és fukar lett? Némelyek b. Jósika Samu erdélyi kan-cellárnak tulajdonították, mások udvari cselt láttak benne, mely a jobbágyság és nemesség közti érdekel-lentétet és súrlódást csak így vélte föntarthatónak, belső zavarok által kívánták elérni azt, hogy Magyaros Erdélyország meg ne erősödjék, hanem legyen ön-viszályaitól megbénítva, a társadalmi rétegek legyenek megoszolva, hogy könnyebb legyen a kormányzat s egykor biztosb legyőzetésük. Meg mások az erdélyi birtokos osztály többsége zsarnoki hajlamának, conservativ csökönösséggének s a jobbágyság iránti el-lenséges érzületének tulajdonítják, mely sehogysem engedte fölfogniok, hogy őseitől öröklött földje s birtoka valaha kezéből kivétethessék. Azt hiszem, min-

denik részes volt benne, de az utolsó alighanem tulnyomólag, s a lángelméjű kanczellárban a reformok ellen inkább küzdött a nagybirtokú aristocrata, mint az ellenkező elvi meggyőződés.

Az erdélyi aristocrácia valóban örökkévalónak bitté kiváltságát, azt vélte, hogy ha a világ minden tár-sadalma és politikai testülete átváltozik is: az ő majoritásuk Erdélyt, ezt a kis pontot a középkor kővé-vált reliquiájaként, az emberiség múmiájául meg tudja tartani, minden haladástól, sőt a kor szellemének és eszméinek érintésétől is hermetice elzárva. Nem hittek, hogy a szabadság olyan, mint a lég, mely mindenüvé el- és behat, hogy az eszmék terjednek és mind messzibb hatolnak, mint a menydörgés hangja a lég összetömörült rétegeit sorban áttörve megy tovább és tovább, mígnem a közeli egész tartományokat reszkgettető morajával bejárja.

E perczben is elém hozza emlékezetem ama je- lenet megdöbbentő képét, midőn az 1841 — 43-ki országos Ülések egyikében az öreg Méhes Sámuel, Kolozsvár népszerű követe, rövid, de erős érvü és logikájú beszédben, csaknem folytonos zaj: „*rosz*^a, *rósz*“, „*hazaárulás*“, „*nem halljuk*“ kiáltás közt indítványozta a nemességnak az adófizetésben résztvevését. A terem conservativiei, főként a királyi hivatalosok egészen magukon kivül voltak haragjukban. Kir. főkormány-széki tanácsos Cserey Miklós tüztől égő arczzal fordult a szelíd tekintetű Méhes felé, szemei szikráztak, ajka tajtézkott: „*Fiskális actio!*“ „*Zárunk ajtót rál*“ kiáltja közbe rikító öreges hangon, „*Éljen!*“ „*Éljen!*“ „*Helyes!*“ felel több hang az ellenzéki padokról. Méhes tovább beszélt. Kevés idő múlva Cserey ismét közbeszól: „*A köziügyigazgató perelje meg. Felforgatja*

az országot, a ki a Verbőczy I-mae 9 — nusán alapuló ily drága privilegium eltörlését indítványozza és épen itt az országgyűlésen.“ „Hát hol, ha nem itt?“ szóltak közbe az ellenzéki követek. „Hol van utasítása: Ki adhatott ily rettenetes utasítást?“ kérde ismét a tanácsos. „A zsebében“ — feleli b. Kemény Dénes, társa pedig kiegészíté, a másik kérdésre felelve: „Kolozsvár szabad királyi városa!“ ... És lett oly zaj és láarma, hogy az indítványozó szavai alig hallszottak. De ő nyugodtan mondta tovább beszédét s kapott a végén a szabadelvűektől és karzati ifjúságtól oly hatamas „Éljen“-t mely megreszkettette a terem menynezetét! Meg is adtuk árát beleavatkozásunknak, mert a tanácskozások néma csöndes hallgatása, conservativ felszólalás folytán, a karzat különben kiürítése fenyegetése alatt tétetett kötelességünké.

Ennyire erősen állottak még akkor Erdély bércei közt a kiváltságosság középkorú alkotmányos bástyái! Egy messzi távol szürkületében, csak kevesetől látszólag tüntek föl a politikai és polgári jog egyenlőség, a közteherviselés és a magyar aristocrátiai alkotmány gyökeres átalakulása körrajzának egyes vonásai. Ki hitte volna, hogy a: „*Nem adózunk!*” jelszó zászlóját még most oly türelmetlen elbizakodással lobogtató conservativek alig öt év múltán, az Ősi alkotmány sáncainak érinthetlenségét nem vitatva, a szabad eszmék és elvek harczosai előtt fegyverüket letéve, föltétlen capitulatióra lesznek kényszeríve! Pedig csak hamar azután, 1848. március havában ez történt meg í

Ezek a múlt örökségei voltak, kötelező terhek a jelennel szemben, mikkel a magyar államférfiaknak számolni kellett. Békés időben, rendes politikai viszo-

nyok közt a reform és újítás lassúbb folyamatban s kimért *egymásután* szerint sikerült volna is. De a rohamosan fejlődő kül események magukkal sodorva tolta el előre az elmaradott népeket és kormányokat, nem engedve időt az elsőknek nyugodt megfontolásra, az utolsóknak viszonyaikhoz teljesen illő politika követésére. Gyorsan kellett cselekedni, a szabadság szelleme elkábította az elméket, felkorbácsolt minden szenvédélyt, az egyéni és nemzeti követelések harczra keltek minden fenállóval. A Párizsban meggyűlt tűz átcsapott Német- és Olaszországba, behatolt a minden reformot ellenző rideg absolutismus vas övezetével elzárt Ausztriába, Magyarországot egyszerre lángra lobbantva, mámorra merítve a szabadság édességétől megittasult lelkeket. Tölünk kiáradt Horvátországba, átszívárgott Moldvába és Havasalföldre, megdöbbentve az északi és déli két nagy hatalmat, felköltve mindenkitő féltékenységét. A múltból származó izgató okokhoz a jelen is bo anyaggal járult. Magyarország államérdekei sokban ellentétesek Ausztriával, s a mostani európai helyzetet alkalmasnak láta a veszödségek forrásának megszüntetésére. Bécs tétovázott, Pest 12 pontú új alkotmány tervét királyi szentesítéssel gyorsan törvénybe igtatta. . . Nagyszerű vívmánya egy vértelen forradalomnak, minőt a történelem alig mutat. Nem is volt oly boldog ország és nép mint a mienk. Pár hétag a politikai teljes diadal mennyei örömet élveztük; nem lehetett látni elégedetlen embert, osztályt, pártot. De az oroszlánrész a magyarnak jutván, bántotta ellenfelüket s érdekeinek megrövidülése ellenünk ingerelte Vívmányainkban volt két oly pont, melyeknél fogva a bécsi udvari párt a dolgoknak más fordulatot adhatni hitt: Magyarország és Érdély *Unio-ja* megaka-

dályozása, Horvátország és a szerb vajdaság önállósítása által nemzeti erőkifejtésünk csökkentése s megbénítása. Az utóbbi föl van derítve, az elsön sok a homály, ez esik inkább e munka körébe, ezzel kell nekem foglalkoznom.

Az Uniót az erdélyi két egyesült nagy párt, melyeknek képviselői az egész országból jelen voltak, márcz. 20. Kolozsvárott kimondotta, a kormányzóhoz országgyűlés tartásáért felírt, a törvény hatóságokat b. Jósika Lajos és id. gr. Bethlen János aláírása alatt kelt ötpontú programmja*) elfogadására felhívta, A jelen voltak szét vitték az ország minden pontjára a programmal együtt az eszméket, a szellemet és lelkesedést, a pesti 12 pontot, a háromszínű zászlót, cocárdát, a „*Talpra Magyar*“ című Petőfi-dalt, mindenféle szabadsági jelvényt és emlékeket. Másnap Kolozsvár is országgyűlésért írt fel a kir. fő kormányszékhez s a magyarországi törvények alapján kérte a nemzetőrség felállíthatását és sajtószabadságot; kérvényét követsége nemzeti zászló s népgyűlés kíséretében adta be a kormányzóhoz, aki mind ezt, mind az egyesült pártokét azon megjegyzéssel terjesztette az udvar elé, hogy azok ellen fellépni szükségesnek nem tartja. A törvényhatóságok mohó sietséggel tartott rendkívüli közgyűléseikben, néhol lelkesüléssel, itt-ott némi akadálylyal elfogadták ezeket, a nemzetőrségi intézményt kérték, néhol tettleg kezdeményezték is. A magyarok példáját legelébb Brassó követte, ez márcz. 22-én kérte a nemzetőrség felállíthatását, Sln-men szász ispán ápril 4-ről az egész Királyföldre kérte azt, szabályainak fölterjesztése rendeltetett s azok 16-án már meg voltak erősítve, A 20 — 50 év közöttiek le-

*) Kőváry L. *Okmánytár az 1848 — 49-ki erdélyi eseményekhez 3 — 4. o.*

hettek tagok, minden századnak saját zászlója volt, rajta a szász nemzeti címer, a hét vár s egyik felől e körirat: AD RETINENDAM CORONAM, másik felől a 11 szász város és szék külön címere ezen felirattal: *Für Fürst, Recht und Vaterland.* Megjegyzést érdemel, hogy a mit a szász hatóságok alkottak, abban nem volt nyoma Magyarország és Erdély címerének sehol. Segesvár külön kérte ápr. 5-én a nemzetőrség felállíthatását, s jellemző, hogy polgárai és a tanulók külön csapatot alkottak, utóbbinak tisztei a tanárok levén. Ezt tette a cassai tanuló ifjúság is.

A nemzetőrségek felállítása maga után vonta a fegyverkérést. Ebben első Segesvár volt, mely 1000 darabot, második Kolozsvár, mely 2000-et kért, s így tovább Déés, Torda, Enyed, Gyula-Fejérvár, Maros-Vásárhely, Abrudbánya, Déva stb. Az Unió gyors létesítését kérte márcz. 25-én a maros-vásárhelyi törvényes királyi tábla mellett gyakornokoskodó ifjúság is, kik között kilencz román volt.*). Az ifjúság körüljárt a városon — írja egy szemtanú — élgettve az Unio-t, a fejedelmet, a magyar minisztériumot, marchalis gyűlés tartását sürgette, sőt székely nemzeti gyűlést is; hatósági engedély nélkül más napra márczius 26-án éjjeli falragaszok által ki is hirdették. Délután néhány határőrségre összeírt székely katona-iul a főkirálybíró előtt kijelentette, hogy a falragasztők tették ki, nekik sok sérelmeik vannak, arról akarnának tanácskozni s kérték őt elnökül. Ez a szék bir-

*) Precup Ábrahám, kolozsmegyei királyfalvi, Balázsfalváról kicsapott clerikos, Bottyán László, kővárvidéki, somkuti, Marginai János thordamegyei, dátosi, Drágos László, kővárvidéki; ezek aláírás uján azonnal hazamentek, mivel a törvényszaknak vége volt Pints János, résinári, Roska Péter, szelistyei, Janku Ábrahám, alsó-fejérmegyei, vidrai, ki most tette le az ügyvédi vizsgát, Popovits Péter, abradbányai, Papp Sándor, aki magát Papin Ilarianu Alexandra fölvett néven nevezte.

tokosainak gyűlésére utasította őket, mely másnap tartatott, panaszaik előadattak, s kérték a felséget székely nemzeti gyűléstartás megengedésére és sérelmeik orvoslására. E gyűlésből egy másik közgyűlés ápril 5-ére tűzetett ki, a mi a kedélyeket lecsillapította Országgyűlés egybehívatását kérték az összes megyék, székely és magyar városok, köztük Udvarhely és Marósszék is; utóbbi a kijelölt napon, ápril 5-én többszámú bizottságot választott s elnökévé gr. Tholdalagi Ferenczet és főkirálybírót kérte fel, kik személyesen vigyék el a főlirást; Udvarhelyszék ápril 4-én 31 tagú küldöttséget bízott meg hasonló célból.*.) Fölterjesztésük szerint: „az Unió minden teendők alapja, sőt a legelső teendő, a fejedelem és haza létéerdeke, Magyarország jövő felvirágzásának föltétele; ez nyugtatja meg a kedélyeket, az adó, a székely-határorség igazsággal ellenkező helyzete, szomszéd-országokban határaink körül az orosz hadsereg gyülöngése, a polgári jogoknak mindenire kiterjesztése s oláh honfitársaink sérelmeinek megszüntetése tekintetében. Udvarhelyszék közönsége az országgyűlés rögtön kihirdetését sürgette. Ők — írják Kolozsvárott ápril 10-én kelt „*Emlékiratuk*“-ban — minden meglettek törvényhatóságukban, eljöttek kérni nagy távolságra, beadták kérvényöket a kellő helyre testületileg, könyörögtek, hogy rajok várakozó küldőket s az egész hont megnyugtató válaszszal bocsássa el őket a kir. főkormányiszék. Most már csak azt teszik hozzá,

*) Mikes Benedek, Pálffy János, Bányai Antal, Kovács János, Török György, Lukács István, ifj. Gálfi Mihály, ifj. Szenté Márton, ifj. Béthlen János, Török Ferencz, K. Horváth Ignácz, Keller János, Pataky Pál, ifj. Sebesy István, Szentivány László, Szalon tai József, Ozimbalmos Lajos, Kovács Elek, Bartha Gergely, Kis János, Ferenczi József, Pap Samu, Fancsaly György, Veres József, ifj. Ugrón Gáspár, Simó János, Sebesy Samu, Nagy Sándor, Pál Rudolf voltak a küldöttség tagjai.

hogy a székely nemzet megnyugvása vagy békétlensége az ország békéjére vagy megzavarodására befolyással levén: a nem remélt tagadó válasz után a rend további fentartásáért a mint jót állani nem mernek, úgy a bekövetkezendő kedvetlen és jóvá nem tehető eseményekért isten és emberek előtt felelősek nem lesznek.“

A kormányzó Udvarhelyszék kérését s küldöttisége *Emlékiratát* a kir. főkormányszék teljes ülésében a helyzet szorongatott volta tekintetéből azonnal tár-gyalatván: az országgyűlésnek felsőbb jóváhagyás reményében a kir. kormányszék által május 29-ére Kolozsvárra egybehivatása még azon nap elhatározatott és kihirdettetett. Ez rendkívül fontos mozzanat ez év történetében; a kormányzó későn és nehezen határozta el rá magát. Hárabb ez is elő lesz adva.

Az idő különös jeléül tekinthető, hogy a conservatív párti főtisztek egymásután lemondottak: Kozma Imre b. Szolnokmegye főispánja márcz. 26-án, gr. Teleki Miklós, Kővárvidék helyettesített főkapitánya 27-én. b. Jósika Lajos dobokamegyei főispán ápr. 10-én, Kopása László hunyadmegyei 12-én, b. Jósika Sámuel erdudvari kanczellár 27-én s így később Udvarhelyszék s más törvényhatóságokéi is; a sajtó felszabadítni kér dette önmagát. Nagy-Szebenben Benigni a *Siebenbürger Bote* című lap március 28-ki számát tettleg vizsgálatlanul jelentette meg, a mit e falragasz tudatott a közönséggel: PRESSE IST FREI. Feleletre vonatván érette, a vizsgáló, Gyergyai Sámuel kir. kincstári titkárról oly csípősen gúnyolódó nyilatkozatot tett, hogy a dolognak abban kellett maradni. A kir. táblai írnokok Csikba és Háromszékre, a székely határörseg katonaileg elzárt területére magukkal vitték a szabad-

ság szellemét, határör honfitársaikat az idő változásaira figyelmeztették; elbeszéltek, mit tettek sorsosaikért H hogy mit tegyenek ők is, az iránt tanácsot adtak nekik. Elmentek Csik-Szeredába és Csik-Somlyóra, mindenütt kíváncsi tömegektől részvéttel fogadtattak, kivált utóbbi helyen a tanuló ifjúságot egészen megnyerték eszméiknek. Megtudván, hogy a székely katonaság egy része kirendeltetett a Bánátba és a magyar vármegyékbe, felszólaltak ellené, arra buzdítva, hogy ne mozduljanak ki lakhelyük ről s a kik kiindultak, térjenek viszszára. Ez a székely ezredek német tisztei által b. Puchner erdélyi főhadvezérnek hamar tudomására jutott; hathatósan felkérték a kormányzót, hogy az ifjakat az izgatástól tiltsa el s a székely határőrségben a katonai fegyelem fölbomlását akadályozza meg; különben a közbéke és rend az országban még inkább fel bomlik, határai Moldva és Oláhország felől mind egésségi, mind határőrizeti tekintetben veszélynek lesznek kitéve, a sorkatonaság a bel nyugalom és rend fenntartására kevesebbé lesz elegendő, egyszersmind pedig a példa az oláh népet iá elcsábítja s még inkább felingerli. A kormányzó ily irányban utasította az illető székely főkirálybírókat és a kir. tábla elnökségét, honnan ápril 5. 14 és május 11-én megnyugtató felvilágosítások érkeztek, az ifjak elcsöndesedtek, sérelmök orvoslását az országgyűléstől várva.

Ez volt a helyzet átalános képe a magyarság- és székelység kebelében. A szászok belső érzülete az előbbieken ismertetve volt; egyébiránt jellemzi azt nemzetőrségi szervezetük s Geltch nevű szászvárosi szász rector egy nyilvános felköszöntője, melyben így szólott: „Gyűlööm a magyart, gyűlööm a nemességet, s bárki mit mondjon, tanítványaim szívébe:

az ezek elleni gyűlölséget mélyen fogom bele csepegtetni.“ Az ellene végbevitt nyomozás igazolta ezt, s a túlzó hazafi illető egyházi hatósága útján meg lőn feddve érette; Schmidt Konrád nem csak Szebenbén egybekötő kapocs volt az Unió ellenző oláh és szász töredékek közt, de izgatni elment Brassóba is, kiránadt harmadmagával Hétfaluba s ott az Oláhország-ból menekült oláh forradalmi férfiakkal arra izgatta a népet, hogy az Unió ellen nyilatkozzanak. Sokan ingadoztak is — mondja egy május 9-ki jelentés — de a nagyobb rész még pártolta.

Való, hogy az Uniót előbb nem elleneztek sem az oláhok, sem a szebeni főhadi kormány: az elsők azonban föltételeket szabtak s azokat többféle változatban terjesztették el a nép között, az utolsót Jellasics bán teljhatalmú kir. biztossá kineveztetése csak hónapok után sodorta ellenkező irányba s birta nyílt ellenállásra. Nagy érdekű adatok igazolják mindenkitőttől.

Egy futó pillantás az elsőkre képes erről bárkit meggyőzni.

Sztáncs György, balázsfalvi seminariumi ifjú így ír atyjának március 30. „Mi, az egész növendék papság nagy zavarban vagyunk. A magyarok és szászok kérnék, egyesülnénk velök; mi akarjuk is, de csak a következendő föltételek alatt: 1) hogy mi legyünk a negyedik bevett nemzet Erdélyben azon jogokkal, mint a magyarok s nyelvünk maradjon sérthetlen, 2) a jobbágyság töröltessék el, de ők semmit se fizessenek, hanem földesuraik az ország pénztárából kárpótoltassanak, 3) követeik legyenek az országgyűlésen a nép számához képest, 4) hogy egész Erdély egyesüljön Magyarországgal . . .“

A bécsi polytechnicumból jött le ápril 8. egy

Jura György nevű brassai fiú, Pestről néhány proclaimátiót hozott, miket atyjának, Baritz György egykor tanárának s Petrovics János kolozsvári lyceumi tanuló barátjának adott át. Ennek kivonatos tartalma ez.

„Erdélyi román testvérek! Csak egy gondolat, egy akarat kell, s minden kívánságaink teljesülnek

— ez az Unió! Az Unió Magyarországgal s annak jogaiban és nagylelkű törvényeiben való részesülés, melyek az emberiséghez vannak alkalmazva. Erre, testvérek! fel vagyunk szólítva Magyarország fiaitól, kik testvérileg nyújtják kezüköt a mi felemelésünkre és boldogításunkra. Emeljetek hát szót, ti 1.300,000 román testvérek! s a szabadságot és igaz testvéri egyenlőséget kérjük, s vérünk feláldozásával szerezzük meg. Legyen ez határozatunk s végső akaratunk!”

Abrudfalván ápr. 3. Bálint Simon verespataki g. e. pap és Buttyán János ügyvéd által hatósági engedélylyel Összehívott népyűlés egy *kérvény-tervezetet* fogadott el, melyet Kolozsvárott Mikás Ferencz, ugyanezen Buttyán, Szőcs nevű és más értelmes oláh férfiak március 28-án készítettek, mit azok állítólag az ottani magyar ellenzéknek is tudtára adtak, sőt utólag Lemény püspökkel is közöltek; abban kívánják, hogy az erdélyi nemes magyar nemzet által egy polgári szerkezeten nyugvó, a magyar szent korona hatósága alatt álló, külön polgári municipumokba és nemzetiségekbe visszahelyeztessenek, hogy azon municipiumban nemzeti nyelvöket használhassák. Elismerték, hogy a magyar monarchiában diplomatai nyelv csak a magyar lehet, az igazságszolgáltatásban az egyformaság tekintetéből, valamint a hivatalos levelezésben is a magyar nyelvet elfogadják; a főbb kormánynál s bírói hatóságoknál a nyelvzavar kikerülése végett oláh nyelvű fordítók

alkalmazását kívánják; de püspökeik egyházügyi hivatalos és iskoláik tanítási nyelve legyen az oláh; minden köz szolgálatba lépni vágyó tartozzék megtanulni magyarul is, s vétekké fel mindenféle hivatalhoz akadály nélkül; a görög nem egyesült vallás törvény előtti egyenlősége másokkal együtt biztosítassék. A több kérdésekre nézve az erdélyi nemes magyar nemzet kivánataihoz híven csatlakoznak, és ha ezen kéréseik méltányoltatni fognak, nem lesznek idegenek az *Unió* nagy eszméjétől, hogy így a nemes magyar nemzetei a hazai közjava előmozdítására s annak felvirágzására, mint jó polgárok közremunkálhassanak.^u

Ily népgyűlést tartottak ugyan ápr. 5. Topán-falván, melyen Jánk Ábrahám is jelen volt, de nem beszélt, az előbbi *kérvény-szöveget* fogadták el némi bővítéssel s többen aláírták; elfogadták ezt később több falukban is azon szándékkal, hogy az országgyűlésre beadják. Későbbi adatok azt mutatják, hogy az országgyűlésre több aláírással ellátott kérvényadás eszméje a Maros-Vásárhelyen volt román ifjúságé, és úgy látszik, magyar társaiktól vették azt át; de a szóban levőt Buttyán János ügyvéd hozta a kolozsvári oláh népgyűlésből, mint oda küldött követ. „E gyűlések alatt — egy hiteles jelentés szerint — a görög egyesült és nem egyesült papság, iskolatanítók, világi férfiak, intelligens ifjak és iskolába járó gyermekek is kék és fejér színű szalag jelt — cocárdát — viseltek fövegöken; átjöttek Abrudbánya vidékére a körözsieknak és zarándiaknak, a népgyűlések után, estvéli vecsernyék alkalmával az addig szokásban volt vallássos énekek helyett oláh nemzeti énekeket énekeltek. E jelenség és az írott nyilatkozások közötti ellentét — úgy hiszem — a nemzeti lélek túlcسapongó fölbuz-

dulásának tulajdonítható inkább, mint sem reaktíói tünetnek kellene vennünk.

Móga Demeter volt ügyvéd, magyar nemességgel bíró, egyike a legértelmezesebb románoknak, ápril 27-én báró Jósika Lajoshoz, mint a kolozsvári egyesült pártok egyik vezér férfiához írt bizalmas levelében, maga és nemzete óhajtását ezekben adta elő: „A Magyarországgal való Unió 8 hét, ha lehet 8 nap alatt történjék meg, minden magyar törvények, különösen a jelen nagy események között hozottak fogadtassanak el, a három nemzet Unio-ja szüntessék meg, a négy vallás helyébe lépjen a négy nemzet, negyedikké az oláh nemzet alkottassék, a mi ha többséget nem nyerne, honfi és honfi közt sem nemzetiség, sem valás ne tegyen különbséget, a szász legyen köteles belügyét is magyarul vinni, ezt tegye az oláh is a Király-földön. Több pontokat nem teszek — úgymond — mert én és szegény elnyomott nemzetem ezekkel tökéletesen meg leendünk elégedve. Ha a báró ezeket kivívja — így zárja be levelét — politikai állása megszilárdul; én is a köztanácskozások terén igyekezni fogok, hogy többsége legyen, mert a kiváltságos osztály tagjai közé számítom magamat; ha felszólításom sikertelen lesz, a sajtó szabad, ez utón fogom közzé tenni nézeteimet.“

A nagyváradi román ifjúságnak május hónap 9-én költ fölhívása az érdélyi románokhoz szintén ily szellemít: „Mi státusban vagyunk — így szólnak — nem szükség mást állítani; könnyebb kötelesség itt előtünk, az, hogy a létezőnek javát mozdítsuk elé azokkal, a kikkel abban együtt élünk — a magyarokkal Hozzájok a mi őseink testvéri érzelmekkel viseltettek, mi sem táplálunk irántuk mást, mert test-

vérekké lettünk kölcsönös szenvedéseink, hazánkért és szabadságunkért kölcsönösen ontott vélünk által. Románok! nekünk nincsenek lázadási és felsőbbség! gondolataink, mi csak fenmaradásunkért törekedünk. Czélunk loyalis, látja a világ, mi a *szabadság* szót nem úgy értelmezzük, mint a szerbek; miőrizkedni fogunk az ő terveiktől, eszünkben sincs, hogy velők kezet fogjunk, mert eddigi összeköttetésünk is csak elnyomatásra vitt s ámításból származott. Mi magunkat a magyar nemzet nagylelkűségére bízzuk, a magyar független miniszteriumtól várhatjuk sorsunk javulását, de saját munkásságunktól is; mert irva van: *zörgessetek és megnyittatik*. Követeléseink ezek: 1) román nyelvünk és nemzetiségeink biztosítassék, a románok képviselve legyenek egyéneik által mindenütt, a hol lehetséges; 2) hol népességünk nagyobb, ott román hivatalnokok és követek választassanak; 3) állítassanak a román nyelvnek több tanító székek; 4) a románok szabadítassanak fel a szerbek és oroszok alól vallási és politikai tekintetben; 5) legyenek egyházi gyűléseink, 6) legyen iskoláinkra befolyásunk; 7) minden román faluban legyen román iskola s tanítsanak mindenki nyelvét tudó férfiak, nyomassanak román könyvek államköltségen; 8) hívjuk fel mi magunk erdélyi testvéreinket egyesülésre — *Erdély és Magyarország legyen egy!*“

Pap Sándor, a ki később megátalkodott ellenünnökkel vált, a kir. táblai írnokok *Unio*-kérvényét így irta alá: „Én mint oláh, aláírom ezen petitiót, azon feltétel alatt, hogy ha lesz nép jog, egyenlőség, minden Erdélyben és Magyarországon lakó külön ajkú nemzeteknek nemzeti léte és édes nyelve biztosítása, örök váltság minden pénzpótlás nélkül; mert

eleget, de igen is sokat fizettek a parasztok, miután századok óta bitorolják a nemesek, nemcsak a polgári, de emberi szent jogokat is.“ Egy más irnok pedig ugyan ekkor így nyilatkozott: „A magyar földön — értetnek a vármegyék — a mozgalmaktól tartani nem lehet; de ha a románok a szászokra rést kapnak, a sok költséget lefizetik.“

Nézzük az erdélyi főhadvezérség Unió irányában való magatartását jellemző tényeket. Báró Puchner a nemzetőrségnek fegyvert és töltényt adatott, tanításukat ápril 30-án a városok katonai állomásparancsnokainak kötelességévé tette, a királyi kormányzóhoz intézett egy ápril 22-ki átiratában hangsúlyozta, hogy fegyvert inkább csak Kolozsvár, Thorda, Dézs magyar városoknak kellene adni, a vidéki lakosoknak nem; a székely katonaság egy részét Bánátba, a mást a vármegyékre önként rendelte ki, az Unió ellen izgatóknak elfogatására a királyi kormányzó és kormánybiztos báró Vay megtalálására sorkatonaságot küldött; március 30-ról bizalmasan a legfontosabb közlést tette a kormányzóhoz, tudatván Timoni osztr. császári consul hivatalos jelentését arról, hogy a francia, főleg pedig az Ausztriában történt legújabb események Bukarestben is nagy mozgalmat, idéztek elé, melyet a Párizsban növekedett ifjú bojérság vezet, melynek kitűzött célna nem más, mint az összts oláh nemzet egyesülése s egy egységes oláh birodalom alapítása, melynek élén Bibescu oláhországi fejedelem álljon; s bár a fejedelem úgy az osztrák, mint Kotzebue orosz consult — a kiknek ez Ügyben tanácsát kérdezte — annak magától elutasításáról biztosította, s szándéka volt a tervezőket elfogatni, a mit az orosz consul nem ajánlott, sőt inkább azt tanácsolta, hogy

az ellenzék vezérét hívassa magához s értesse meg, hogy e szándék létesítése Török- és Oroszországtól függ s hogy utóbbi hatalom ily irányban fölkelést gyámolítani nem fogna: mind a mellett Timoni orosz consul a fejedelem nyilatkozatának komolysága felől némi kétségen látszott lenni. Ez, a főhadvezér nézete szerint, Erdélyt, mint szomszéd országot igen érdekli, azon oknál fogva, mert lakosainak nagyobb része oláh s mert az onnan érkező emissariusok vagy proclamatiók az itteni oláhságnak azon czél érdekében fölizgatására káros hatást gyakorolhatnának. A dolog ezen állásáról a főhadvezér a végre értesíti a kormányzót — úgymond — hogy a szükséges óvatos-sággal és eszélylyel, egyetértőleg oly eszközökről gondoskodjanak, hogy bármilyen történjék is az oláhországi határszéleken, az idevaló oláhság a fölkeléstől és ez irányban elcsábítatástól megóvassék, mivégre ő a határszéli katonai és egészségőri állomások főnökeihez a bejövökre éber szemmel való felügyelet s az Oláhországban netalan történendők gyors tudatása iránt a kellő intézkedéseket megtette, egyszersmind felhívta a kormányzót, hogy hasson oda, hogy a mostani válságos viszonyok között az itteni oláhokra vonatkozó nyilvános iratokban és tényekben legyen kellő előrelátás és megfontolás, hogy a rend és nyugalom megzavarására ne nyíljék ez által is alkalom; azt is szükségesnek vélte, hogy a kedélyeket és közvéleményt nyugtalanító hírek terjesztői, azok, a kik a néphez lázasztó beszédeket tartanak, letartóztatván, megbüntetessenek s az ilyek irányában a polgári hatóság nyomatékosan intézkedjék; mert az ilyen beszédeknek gyakran előre be sem látható rósz következései szoktak lenni, például idézi a háromszínű szalag

és nemzeti zászlók használatát, miről az oláhok azt hiszik, hogy a fejedelemnek ellenszegülés jele . . . Bár ennek téves-voltáról s harczunk teljesen védelmi jellegéről többször nyilatkozott a magyar kormány és országgyűlés: a méltatlan gyanúsítások ezen fegyvere ellenünk folyvást használtatott.

Más alkalommal ápril 10-én b. Puchner Timoni osztrák consul ápril 1-én költ tudósítása alapján az orosz kormánynak a francia forradalom, a monarchiái elvnek Olaszországban veszélyeztetése és az egész Németországban kitört mozgalom felőli nézeteit és szándékait írta meg a kormányzónak. „Az orosz kormány — úgymond — nem vegyül Francziaország belügyébe, a franciaikra bízza, hogy respublikai új kormány formájokkal kísérletet tegyenek, a tartósságnak úgyis nem nagy kezességével bir az. Azonban támaszkodva a fenálló szerződésekre, Oroszország kész barátságos hatalmaknak, ha kívánják, területük megvédelmezésében segítségökre lenni. E célból birodalma egész határán tekintélyes haderőt állított fel, várva a történendőket. De nem ez az álláspontja a vele kölcsönös szerződésben s az ő védelme alatt álló Moldva- és Oláhországot nézve. El van ugyanis hártozva a szerződéseket minden erejével fen tartani, s nem szenvedi, hogy azokban oly szellem kapjon túlsúlyra, mely a porta fensőségét és Oroszország védnöki jogát vagy az országos intézmények fenállását legkevésbé is veszélyeztethetik. Ezt a consul a fejedelemnek ki is jelentette, s valószínű, hogy mihelyt az oláhországi mozgalmak azt szükségessé teszik, udvarától fel fog hatalmaztatni arra, hogy az orosz seregek Jassyból Oláhországra előnyomuljanak. A forrongás mindazáltal nagy, a bojárok drágaságaikat

klastromokban rejlik el, vagy az orosz consulnál kérnek letéteményezésökre helyet. A Duna jobb partjánál is ide néz a kereszteny népek szeme, kiknek fölkelését várják«

A mit b. Puchner az erdélyi kormányzónak ápril 10-ről mint eshetőséget írt, Moldvában ugyanazon napon megtörtént, a mint egy 14 én Eisenbach osztrák consul s 17-én ő maga Erdély kormányzójával hivatalosan tudatta. A bojárság Stourdza hospodár ellen föllázadt, de a katonaság gyors közelépése következtében legyőzetett, a vezetők nagyrésze, fejük, Maurocordato Sándor herczeg házánál elfogatott s kegyetlenül megbüntetve, sokan Oroszországba küldettek, sokan Oláhországon át Erdélybe menekültek. A brassai királybíró május 1-ről jelentette a kormányzónak, hogy Oláhországból a fejedelem üldözése elől többen oda menekültek s az a gyanú van rajok, hogy az idevaló oláh népet mint emissariusok fel fogják bujtogatni; többnyire álnevet vettek fel, de van közöttük saját néven nevezett is, ilyen: Román Constantin, erdélyi születésű, ki Oláhországban tanító volt; azt mondják róluk — írja a jelentés — hogy a dák birodalmat akarják vissza állítni. Ezt saját nyilatkozatuk után jelenti, a mit neki többfelől adtak tudtára s a megyei rendőrigazgató két levelével igazolja, a mit fel is terjeszt. Útleveleket Szebenbe *láttam*-oztatták. Ugyan annak ápril 30-ról kelt jelentése szerint három más álnevű emssarius jött be az erdélyi határra, mennek Szebenen át a balázsfalvi gyűléstre, szavaikból kivetőleg azon célból, hogy az oláh népet a hajdani Dáciának helyreállítására buzdítsák. Ugyanaz május 5-ről a brassai rendőrbiztos jelentése nyomán írja, hogy jassy-i születésű Joneseu Miklós nevű utas, a ki útle-

vele tanúsítása szerint járt Pozsonyban és Csehországban, meg a balázsfalvi gyűlésre, szavaiból emissariusnak látszik. Május 11-én a brassai tartományi biztos szintén jelentette, hogy a Dácia visszaállítása hire nem a moldvai mének vöktől került, hanem egy Oláhországból jött romántól*) és egy kalugertől**), kik közül az első ezelőtt több évekkel Erdélyből vándorolt ki s ottan mint tanító élt; (későbbi adatok az állami iskolák felügyelőjének mutatják), két hónapi szabadsággal jött be, ez beszélt nyilvános helyen Dácia viszsaállításáról, de a mi a brassai oláhok közt nem talált rokonszenvre. Már mindenik elment Szeben felé Balázsfalvára. A brassói királybíró május 9-ki tudósítása szerint Cantacuzeno moldvai menekült herczeg is elutazott a balázsfalvi gyűlésre, Szebenfelé véve útját; ugyan e napról a tartományi biztos jelentette, hogy Balázs nevű ifjú, Cantacuzeno herczeg, Jonescu és Stoenescu nevű moldvai menekülték ott Brassóban valósággal beszélgettek Dácia helyreállításáról, a két első elutazott Szebenen át Balázsfalvára, a két utolsó kiemelt Hétfaluba, hol gazdag oláhok laknak, s ott a papokkal és más lakosokkal tilos beszélgetéseket folytattak. Brassóban minden nap különböző izgatások folynak, most itt vannak Szebenből hárman, egyik Schmidt Konrád ...

Hogy ez időben a daco-román eszme az oláhok közt átalánosan el volt terjedve, naivul igazolja egy balázsfalvi seminariumi tanulónak atyjához intézett márczius 20-ki levele, melyben így ír: „Felderült a fényes nap, hogy írhatok a mi román nyelvünkén is egy-egy levélkét; nem vagyunk kénytelenek ma-

*) A mint hátrább ki fog derülni: Treboniano Lauriani.

**) A későbbi adatok Balasiesenak gyanítanák.

gyaroskodni s egy idegen nyelvet használni, hanem használom az én daco-román nemzetem nyelvét, a mit rég óhajtottam.“ Feltűnő, hogy egy félre eső kis városkában, egy igénytelen papnöveldében tanuló azon ifjú már ily korán — Kolozsvárral csaknem egyidejűleg — az európai és magyarországi alig megtörtént eseményeket indokaikkal együtt tudatta atyjával, s a többek között ezeket irta: „Francziaországban — Írják a hivatalos lapok — zendülés van, az ország elkergette királyát, elégette a trónt, a koronát magához vette és iszonyú háború van; Nápolyban, Siciliában s a mi császárunk Olaszországában is kiütött a háború; a magyarországi magyarok is fel akarnak kelni, a pozsoni országgyűlésen keményen megtámadták a császárt, s azért ez megparancsolta a szébeni főhadvezérsegnek, legyen készen. Ezt tartsa apám titokban, mert én is csak úgy tudtam meg; a nagyváradi püspököt erdélyi Vazult*) a gutta megütötte s a katholikus püspököt nyugalomba tették. Ezeket hitelt érdemlő emberektől hallottam. Borzasztó hírek, ugye apám! de egy még történni fog a világon! . . . Mi ez az egy? levélíró elhallgatta Nagy bensőségben kellett itt elni az ifjúságnak tanáraival s gyors és közvetlen tudósításokkal bírni a tanároknak Párizsból és Bécsből, hogy ily titkos szándékoknak és elhatározásoknak oly korán tudomására jutottak. Egy cyrill betűvel írt izgató proclamatiót a balázsfalvi első népgyűlés előtt néhány nappal, ápril 26-án a Szászsebesen áthaladó gyors kocsiból utasok löktek ki az útra s úgy terjedett el a nép között. Ezt az odavaló királybíró tudomás végett a kir. kormányzóhoz fölterjesztette.

*) A főpap volt 1845-ben a balázsfalvi ifjúság ügyében az egyik nyomozó kir. biztos, a kire azóta haragudtak a túlzók.

A tények a kormányt úgy a moldvai menekültek, mint a román izgatók ellenében szigora eljárásra kényszerítették, mely az elsőket Magyarországon beljebb, vagy Oláhország határára visszamenésre utasította, a balázsfalvi gyűléSEN levő biztosának meg-hagyván, hogy nem erdélyi honosságúaknak a gyűléSEN beszélést meg ne engedje; Laurianinak és Majorescunak pedig, mint a kik Oláhországban állami hivatalt viselnek, azért fizetést húznak, a bécsi és országgyűlesi küldöttségekbe beválasztatásukat május 23-ki rendeletében roszalta. A kormánynak az izgatók elleni eljárását hátrább fogom ismertetni-

Erdély ezen bajaihoz egy különös véletlen szerecsétlensége is járult, az, hogy Magyarországon a népfelszabadítási törvények hónapokkal hamarabb hirdettetvén ki s lépvén életbe, mint azt az erdélyieknel a formák kényszerűsége megengedte volna, a szabadságnak onnan elszállongó híre az itteniek kedélyére szerfelett izgatólag hatott, ez állapot utáni vágyakozást türhetlenebbé tette s azért a nép a törvényes akadályokat szándékosan az Ő kárukra kigondoltaknak vélte. Élenken fejezi ki ezt Hunyadmegye főispánjának március 27-ki jelentése, melyben tudatja, hogy a megyéjében lakó úrbéres osztály a hírlapokból s utazóktól értesültvén arról, hogy Csanádmegye az úrbéréseket fölszabadította, nyugtalankodni kezd, s tart tőle, hogy a példának rósz lesz hatása az idevaló népre, ezért netaláni rendetlenség esetére katonáságot kért; hasonlóul ápril 4-ki jelentésében irta, hogy a szomszéd Krassó- és Aradmegyében a jobbágok felszabadulása nagy ünnepélylyel és örööm közt kihirdettetvén: a nép csaknem el van bódulva, kéri rögtön felszabadítását s a ki ennek lehetlenségét csak

megértetni akarja, ellenségének nézi, kéri azért, hogy lecsöndesítésére a görög nem egyesült püspök, Ságuna Endre küldessék ki, kitől már erre személyesen fel is szólított. . . íme miért voltak oly könnyen s hamar fölbujtoghathatók a zarándi és zalathnavidéki uradalmi jobbágynak a földesurak ellen, a kiket izgatóik úgy állítottak elé, mint felszabadulásuknak ellenzőit. A vész csiraját, a nép lelke megromlásának, a tár-sadalmi rend és törvényes fejelem felbomlásának okát azonban a részint ismert egyénektől, részint anonymous alakban, mindenfelől egyetértve támadólag szétterjesztett izgató proclamatiók rejtek magukban. Ez kavarta fel a nép leggonoszabb szenvédélyeit, epéjét, a gyűlölség és bosszúállás átkos érzetét, zsákmány és idegen tulajdon utáni bűnös vágyakat, a daco-román birodalom helyreállítása, a magyar földbirtokosok kiirtása s javaik felosztása őrült eszméjét.

Ezek hatása két irányban volt veszélyes, először, mert a népnek a fenálló törvényes kormány iránti engedetlenségre utat mutattak. Ezt tette a Pumne Áron, balázsfalvi bölcsészeti tanár azon névtelenül kiadott körlevele, melyben az oláhságot húsvét utáni Szent Tamás vasárnapjára — a mi ápril 30-án volt — Balázs-falvára nemzeti gyűlésre felsőbb engedély nélkül meghívtá.

Élteti abban a császárt és az erdélyi magyar, székely és szász nemzetet; békét, szabadságot és testvériességet hirdet s a felebaráti szeretetet mondja végczéljoknak; de az eddig nem volt meg — úgymond — mert az oláhok nem bírtak azon jogokkal, mikkel a többiek s a mi őket régóta megillette; ezt kérniök kell s megszerezniök — itt az ideje. De ki kérjen? Ki van erre felhatalmazva? A püspök nem kérhet, ő csak lelki atyjok. Az oláh nép? neki nin-

csenek képviselői az országgyűlésen. Kik kérhetnek hát? csak maguk. Ezért egybe kell gyülniök s tanácskozniuk, mire van szükségök. Kötelessége tehát az espereseknek, papoknak és világiaknak, hogy az alább írt napon mindenik esperes két pappal és minden oláh faluból két emberrel — legyen egyestilt, vagy nem, mert mind oláhok — úgyszintén a világiak is Balázsfalván összegyűljenek. Ne várjátok ezt — úgymond a körlevél — a püspöktől, ő nem teheti, de tudósítások, hogy be fogtok jöni s jöjjetek is be. Ne féljetek semmitől. Mondjátok meg a többi nemzeteknek szóval, mutassátok meg tettel, hogy mi szeretjük őket, mint testvéreinket, kikkel egy hazában élünk; de az igazság az, hogy ők is szeressenek minket; mondjátok meg, hogy mi nem akarjuk karddal szerezni meg az emberi jogokat, hanem a józan ész törvényei által, s azért gyülnök össze, hogy értsünk egyet az iránt, mik e jogok; mert a kard által szerzett jog nem jog, csak zsákmány és bitorlás, csak addig tart, míg megrozsdásodik a kard, vagy elerőtlenedik a kéz, mely azt forgatja; de a józan eszén alapuló jog addig tart, míg maga az ész... A kard önvédelemre van, nem mások gyilkolására... Mondjátok meg ez elveket nekik, kövessék ők is, akkor nem lesz szükségök ágyúra Ekkor mondhatjátok egymásnak: „*éljen a testvériség!*“ Halljátok meg oláhok! egyesüljetek akaratban, jelenjetek meg Balázsfalván, hogy értekezzünk, mit kérjünk az ország atyáitól, kik a mieink is. Ez az egyedüli mód általános kérést valamennyi oláh nevében készítnünk, ez az, a mivel tartozunk hazánknak és nemzetünknek; ha nem teszszük meg, akkor hűtlenek leszünk az országhoz, az uralkodóhoz, nemzetünkhez. A ki elmulasztja, meg

lesz bélyegezve a történetben, utódaink úgy áldják vagy átkozzák, a mint kiki cselekszik“.

E körlevelet írója személyesen, levelezés útján s a papnövelde ifjai által annyira elterjesztette mindenfelé az országban, hogy e törvényhatóságok főtisztei számos különböző pontokról csaknem egyszerre küldöttek fel a kormányhoz, a törvényellenes eljárásért közkereset alá fogatását kérve, a mi el is rendeltetett. Püspök Lemény egy ápril 18-ki jelentése szerint: „Pumne Áron az ő gyűlést betiltó rendeletével ellenkezően utasította az ünnepelni szülőföldére hazament ifjúságot — előbb ismertetett körlevelét adva át nekik — mint ezt a megyék főispánainak többben megvallottak. Úgy értesült — irja tovább a püspök — hogy e körlevelet a román ügyvédek, imokok, hazamenő diákok mindenfelé hirdették s elhatározták, hogy tiltsa bár ő, vagy ne tiltsa, ők meg fognak jelenni a kihirdetett gyűlésen, s neki úgy tetszik, hogy mind azok terjesztették e felszólítást legbuzgóbban, a kik 1845-ben a gymnasiumból kitudódtak s a Krajnik prépost bizonyítványával más helyeken tanulásukat folytatták...“

Az oláh nép közt elterjedve volt második féle körleveleket a bennök levő demagógia és felforgatási jellemök tette veszélyesekké. Kettő ezek közül elég lesz valamennyi megismerésére, melyek egyike már cziusban nem sokára a pesti 12 pont után, másik a kolozsvári egyesült pártprogramm kelte után jelent meg. Az első a pestiek paraphrasisa szintén ugyanannyi pont alatt az erdélyi viszonyokra a románok túlzott felfogása szerint alkalmazva azon célból, hogy az 1.300,000 román tudja meg, mint kell azokat érteni. „Az erdélyiek törvényei — úgymond — vadak, a

kiváltságok zsarnokiak, melyek 500 év óta szenvedtik a szolgáság jármában az oláhot. Ez örvend a pesti 12 pontnak, melyek összetörik az eddigi zsarnok törvényeket s helyreállítják az egyenlőség és philosophia jogát Ezután elsortolja a sajtósza-badságot, felelős minisztériumot, vallásegyenlőséget sat. Epésen tör ki minden fenálló ellen, rablóknak nevezi az eddigi kormányzókat s tanácsosaikat, a római katholikus püspökségek jószágait elvétetni, s őket valamint minden hitfelekezet papságát állami-lag fizettetni kívánja, úrbériségért a régi zsarnokok kárpótolhatását nem tartja szükségesnek; az Uniót csak úgy ítéli elfogadhatónak, ha a magyar, székely és szász alkotmány eltörölhetik, a magyarországi és erdélyi nemesség adomány levelei elégettetnek, a külön nemzeti elnevezés megszűnik, s csak erdélyi *hazafi* lesz mindenki s mindenkinél *egyenlő jog*, ha a megyék, székek eltöröltek: az ország 80 — 100,000 lélekből álló cantonokra osztatik s minden cantonban csak egy nemzetiség lesz, mint Észak-Amerikában és Svájcban saját hivatalos nyelvvel; az országgyűlésen mindenki azon nyelven beszél, melyet legjobban ért. . .^u A másik kizárolag az Unió ellen volt irányozva. „Magyarország Erdélyt Unio-ra hívja — így kezdődik az. Kolozsvár nagy ünnepélyivel nyilatkozott, hogy akarja, a székelyek is úgy fognak nyilatkozni, de a szász nem. Hát az oláh mit tesz? Ettől függ élete, halála. Nyissa ki szemét minden román s használja fel az időt, mert vagy minden nyer, vagy minden veszt, elveszti a mit eddig birt is — nemzetiségét. Halljátok rómaiak unokái! mit kell felelnetek magyarnak és szásznak? Mi addig nem egyesülünk, míg a román nemzet nem emeltetik azon politikai rangra, melyből a magyar, székely és

szász vetkőztette ki. Nélküle írtárok az Approbatákba*), hogy ő csak megtürt nemzet, kiküszöböltétek minden országos föbb hivatalból, s ha mégis azzá akart lenni, nemzetisége és vallása elhagyását kívánták. De nem számlálják elé a sok bűnt — folytatja. Isten ünnepet rendelt az elnyomott népeknek is. minden város és falu viszhangzik az örömtől. A mai nap az elhalt népek feltámadása. S mi — 1. 300,000-ezen — politikai halottak voltunk, nem nemzet. Most a feltámadás napja van. Menjünk, gördítsük le a követ a sírról, oldjuk fel a román nemzet ezer éves kötelékét, hogy keljen fel a porból s éljen örök életet. Lelkészek! ha igaz atyai vagytok a népnek, ne hagyjátok veszni jogát, ne válaszszátok el érdekeiteket az övétől. Istenért! ne egyesüljetek senkivel, míg őt boldognak nem látjátok. Védjétek a román név fényét, őrizzétek meg az édes anyai nyelvet. Mondjátok meg a magyaroknak, hogy tiazUnio-Unioról nem beszéltek addig, míg az országgyűlés a román nemzetet, mint olyat el nem ismerendi. Nemes románok! Fogarasban, Hátszegen, Kővárvidéken! ébredjetek fel. Ne ámitassátok magatokat a magyarokkal, ne szakadatok el Erdély földétől, anyátoktól, melyet román őseitek karja szerzett számotokra. Mondjátok meg a magyaroknak, hogy ti magyarok vagytok, hivei a császárnak, hazának; de az Unio-Unioról addig nem akartok tudni, míg nem lesz nemzeti gyűlésiek, melyen éléterjeszsétek nemzeti kívánságokat. Kérjétek meg: ne ítélijenek mindig *Denobis, sinenobis*. ők a magyart felosztották magyar és székely nemzetre, hogy a szá-

*) Az oláhoknak as erdélyi törvények irányában gyűlölséget jellemzően fejezi ki amaz oláh példabeszéd: Approbata si Compilata suspensurat pe Tata = az Approbata és Compilata törvényeinél fogva akasztották fel apját

szókkal mondhatták: három nemzetből álló ország, s az oláhot, mint legrégebbi lakosokat kihagyták. Most is megerősítették nyelvüket, a mindenket számba sem veszik. Ez így nem maradhat. Nem leszünk a magyar és szász rabja. Nyelvünk tekintélyét el kell ismernetek az államban és törvény előtt, melyet várunkkal védtünk. Míg az egész román nemzet nem lesz jelen az országgyűlésen, addig óvást teszünk minden *Unió* ellen. Örökre átkozott legyen az a román, aki *Uniót* mer kötni, míg el nem lesz ismerve az oláh mint politikai nemzet.”

Még izgatóbbak voltak a népvezetők elő nyelven a népgyűlésekben tartott beszédei, főleg Papp Sándoréi tüntek ki valamennyi felett. Ez a küküllő-megyei oláh népgyűléseken nyilván hirdette: „hogy az úrbéri viszonyok megszüntetése a fejedelem — szerinte a *császár* = Imperatu — által rég elrendeltetett, a nemesség püspök Lemény Jánossal egyetértve rekkentette el; öket a fejedelem küldötte ki az úrbéres néposztály felvilágosítására s terheik alól fölmentéseért; meghagyta a népnek, hogy még május 15-kéig — értette a halászfalvi nemzeti gyűlés napját — tegyék a szolgálatot, de azontúl ne; elhitette, hogy a katonaság nem ellenök, de melléjük volt az ápril 30-ki gyűléskor Balázsfalvára kirendelve; hogy a fejedelem engedélyével május 15-kére Oláhország és Moldva, nemkülönben Magyarország oláh lakosai nagy számmal jelennek meg Balázsfalván, ök is minél többen jöjjenek el; állításuknak avval kívántak hitelt szerezni, hogy ha az ő beszédeik igázok nem volnának, eddig a kormány rég elfogatta volna őket . . .”

Hátra van a szerbek izgatását is ismertetnem, a

mi nélkül hézagos lenne rajzom. Erre elég Rajachich József karloviczi szerb patriarcha május 18-ki proklamációjából néhány hely idézése. „Ütött az óra — így szól e főpap — a szabadság, testvériség és egyenlőség órája:nem az, hogy minden ember, de minden nemzet legyen a másikkal egyenlő; testvériség, mely azt kívánja, hogy az elnyomott nemzetek egyesüljenek az elnyomó ellen. Mi, mint nemzet küldünk nektek üdvözletet, kiknek még tegnapig tiltva volt magunkat nemzetnek nevezni, kiknek nyelve el volt nyomva s csak úgy értünk valamit, ha megtagadtuk, kik vagyunk,⁴ kiket a magyar nyelv terjesztése fenyeget, hogy nemzetiségnk egészen elvesz. A ti sebeitek is ezek. Ez a jég verte el a ti nemzetiségek mezéjét, ez fenyegeti felső magyarországi szláv testvéreinket is; minden nemzetnek, mely a magyar korona alatt van, sir ásatott, az, mely a magyarizmus monumentuma akart lenni. De Isten megsokalta s így kiáltott hozzánk: *Ne tovább!* Nincs elhatározva, hogy meghaljatok, hanem inkább az, hogy éljetek; nem kell alattvalóknak lennetek, de egyenlöknek . . . Hiszszük, hogy a magyarok meghallják Isten szavát s elhagyják eddigi magyarosítási zászlójukat. Mi magunknak patriarchát választottunk, mert erre jogunk van választottunk szerb vajdát, a ki kormányozza a vajdaságot, mely lesz: *Szerem, a szerétnségi őrvidék, Bácska Becse vidékkel és a Csaj kasok ezredévei, Bánát és az őrvidékek, a Kikindai kerület és Baranya,* s áll a magyar korona és osztrák ház alatt. Mi szabad és független nemzet akarunk lenni, egyesülni akarunk Kroácia, Szlavónia és Dalmácia királyságokkal ugyan a magyar korona alatt, mert így könnyebben legyőzhetjük közös ellenségünket. Testvérek! Polgártársak!

mi ezt hirdetjük, mert rá jogunk van; elkezdtük, mert hisszük, hogy elvégezhetjük. Mutassátok meg ti is, hogy méltók vagytok arra, hogy nemzet legyetek — dicső római nemzet! melynek fényes múltja van s még fényesebb jövője. Mi a felség elé terjesztett kérésünkben gondoskodtunk rólatok is, mint testvéreinkről, hogy nemzetiségtök biztosítassék. Készek vagyunk titeket pártolni. Mi elhatároztuk *Szlavónia, Kroácia, Dalmácia királyságok egyesítését*, tegyétek ti is ezt, és azután egyesüljetek velünk mint szabad nemzet szabad nemzettel. Mi nem akarunk egy hajszálnyival is többet birni mint ti, *csak hogy ti legyetek a mi testvéreink*. így virágozni fogunk mindenjában a magyar korona és osztrák ház alatt. . .“

A mondottak egész összeségükben voltak előkészítői az 1848 — 1849-ki erdélyi véres eseményeknek. De örökre talány lesz, hogy történhetett az, hogy az oláh jobbágyság sem maga, sem az értelmiség a magyar ellenzéknak az ó felszabadulásukért hosszan folytatott önzetlen küzdelmét sehol soha el nem ismerte s méltánylását ki nem fejezte. Nem senki jókarata kereséseért, sem önnagyzsául, csak mint megtörtént dolgo hozom fel, hogy mid önén az 1847-ik évben Székely álnév alatt az *Oláhokról* az *Erdélyi Híradó*-ban pár rokonszenves, sőt melegen írt czikket közöltem s magamat a legfőbb kormány“ üldözésének tettem ki, Boheczel Sándor, akkor kolozsvári ügyvéd, 1861 után Naszód vidék főkapitánya, tudakozódott a czikkék irója után — azt beszéltek — azért, hogy arany tollat akarnak neki adni; de nyomoztatta a bécsi kormány is, hogy felelősségre vonja. Az utolsót jó embereim gátolták meg, az elsőt egy barátjuktól hallottam. Hát b. Wesselényi, b. Kemény Dénes, gr. Teleki Domokos mit tet-

tek érettök s a két utóbbi és erős kisphalanxuk mily önmegtagadással harczoltak érdekükben az 1846 — 47-ki erdélyi országgyűlésen! A díj s a hála még is az volt, ami a magyar aristocratia többi tagjaié: gyűlölség, kastélyaik s birtokuk földúlása és száz meg száznak kegyetlen kínok közötti halála ...! Akár nemzeti ellenszenv legyen ennek forrása, akár azon tévhít és elmekorlátolság, hogy az érdemnek és igazságnak politikai ellenfélénél nincs erkölcsi értéke, a tény minden két esetben a mulasztókat bélyegzi meg, bizonyítva fásult szívökben az osztó igazságérzet hiányát és azt, hogy ők nem bírják a lélek és kedély ama nemesb fölemelkedését, mely a szépet és jót minden körülmények közt mindenkiben becsülni készti.

A gyűjtő szikra Francziaországból indult ki, de — amint elbeszélem — Erdélyben úgy mint Magyarországon és a körülöttünk fekvő országokban is föl volt halmozva annak fölfogására a sok gyuanyag. Korlátoltan s egyoldalúlag ítéli meg a helyzetet, aki azt mondja, hogy ez események akár Kossuth és a magyar nép forradalmi terve, akár a bécsi camarilla *Deus ex machina*-ként inscenirozott alkotmányos népelnyomási törekvésének eredménye, akár pedig a balázsfalvi oláh tanulók s tanáraiak önálló nemzeti, vagy *praehistoricus* daco-románi ábrándjainak műve. Sem egyik, sem másik külön, hanem valamennyi — sok közreható más okokkal együtt. Meg vagyok róla győződve, hogy annyi oldalról s oly különböző módon és hatalommal nyilatkozó erkölcsi és physikai hatásnak, a minek a míveltségen aránylag elmaradott oláh nép ez időben ki volt]téve, Európa sokkal műveltebb nemzetei sem lettek volna képessek egészben ellene állani; a minek előttem a beszámíthatóság

mértékére nézve igen nagy a súlya. A szabadság szellemének egy erős forrongása volt az, mely a népek lelkében rejlett individuális aspirációkat fölkeltette, mindenik megkísérlette azok megvalósítását, de valamennyi útjában találta a tényleges jogbirtokos népek, uralkodók és kormányok érdekeit. Ezek összeütközése harczot idézett elő s pártokra sorakoztatta a küzdő felek erőit a fajok és nemzetiségek csoportosulása és az azokban támadt lelkesedés vagy felkötött szenvendélyek foka szerint. így lett a kis Erdély is párra szakadva. Az egyik Magyarország törvényes önállását, a megújhodott magyar alkotmányt és általa biztosítottnak vélt szabadságot védte, a másik az osztrák birodalmi egységen, vagy tán új államalakulásokban hitte eszméje valósulását. Két útra tértek ugyanazon haza külön ajkú fiai; egyik egy, másik másfelé tartott, önmeggyőződését követve-e vagy másokét fogadva el? a végeredményben mindegy. Ki tudhatta: melyik ut visz el bizonyosan az óhajtott célhoz? Csoda-e, ha oláh honfitársaink többsége tiszta látásukat külső izgatás és irányunkban való ellenszenvük által elhomályosítni engedve, ez utósót tartá jónak, a szászok és Bécs csábigéreteire hallgattak, s a rajok figyelmező, utánuk induló népet tíz évi absolutismusba vitte, *oda egyenesen a balázsfalvi Szabadság-mezőről*) indulva el.*

*) E népgyűlés egyik legföbb tanácskozási tárgynak azt tartotta s el is végezte: hogy egybegyűlésök s tanácskozási helyök örök időkre szabadság-mező-nek nevezessék. *Ered. jegyzik, első napi 1. pont*

VIII.

Az erdélyi utolsó országgyűlés egybehívásának nehézségei. Az udvarhelyszéki küldöttség és gr. Teleki József. A balázsfalvi eltiltott népgyűlés ápril 30-án. A kormány engedélye a (május 15-ki) gyűlés megtartására.

Az Erdélynek Magyarországgal egyesüléséről 1847 — 48. hozott magyarországi VII. t. czikk szükségessé tette Erdélyben is még egy országgyűlés tartását, mely az Uniót szintén törvényben mondja ki s alkotmányos utón létesítse. Az erdélyi magyarság a kérdés mellett az összes törvényhatóságokban oly erős mozgalmat indított s az által a köztélepemény a kormányra oly nagy befolyást gyakorolt, hogy gróf Teleki, a bölcs és liberális államférfi annak nem volt képes ellentállni, s az erdélyi Uniós-országgyűlés rendkívülileg egybehívására erkölcsileg csaknem kényszerítettet.

Azonban ez nem ment oly könnyen, mint sokan gondolták. A kormányzó ismerte a nehézségeket; emlékezetében volt 1847. márcz. 5. költ s hozzá a feje-delem nevében az erdélyi udvari kancellár által intézett azon legfelsőbb meghagyás, hogy Erdélynek Magyarországgal való politikai egyesüléséről írt sem-miféle czikk vagy értekezés a felség előleges engedélye nélkül a lapokba föl ne vétessék, s azt más úton és alakban ki ne nyomassák.

Minél sürgetőbben nyilvánult az országgyűlés siető egybehívatása iránti közöhaj, annál higgadtabban, de minden fokozódó erélylyel és tapintattal tette gr. Teleki az udvari kancelláriához és felséghoz előterjesztéseit. Legelsőben márczius 26-án a m.-vásárhelyi kir. táblai írnokok országgyűlés tartása iránti kérvényét csak

egyszerűen fölterjesztette; 28-ki jelentésében hangsúlyozta, hogy az országgyűlés minél hamarabb meg-tartása iránti vágy minden türelmetlenebbé lesz, s minden attól reméli a nyugalom és a rend fenmaradását; a kormányzó kényszerítve láttá magát a megyék és székek, kk-ait és rr-eit avval nyugtatni meg, hogy reményét fejezte ki az iránt, hogy a felség nem sokára országgyűlést engedend. Kérte tehát a fejedelmet, hogy annak összehívását haladéktalanul méltóztassék elrendelni s arra királyi előterjesztésképen az Uniót, az úrbéri kötelék megszüntetését és sajtótörvénnyel szabályozott sajtószabadságot kitűzni. Most még nyugodt az ország — így zárja be fölterjesztését — de nem tudható, meddig lesz. Márczius 29-én öt város országgyűlést sürgető kérvényét terjesztvén föl, előre jelezte, hogy nem sokára következnek a megyék és székek közgyűlesi főliratai, a mik kétségek nélküli hasonló irányúak lesznek; nyilvánítja, hogy mindenkorábban meggyőződik arról, hogy az ország békéje és nyugalma csak e kérésnek gyors teljesítésétől függ, annyival inkább, mert Magyarország a részekbeli megyék vissza-kapcsolását megkezdvén: az erdélyi kk. és rr. attól tárnak, hogy az ide való megyékben is az önfelszabadítás az ő hozzájárulásuk nélkül tényleg fog végbe-menni; márczius 30-án a kir. főkormányszék feliratát terjesztvén föl, ismételve kérte az országgyűlés egybe-hivatását, azzal indokolva, hogy a kedélyek nagy nyugtalankodásában mindenki ezt véli azon útnak, melyen az ország mostani labyrintusi helyzetéből ki-menekül; ez alkalommal b. Jósika Sámuel kancellárt is megkérte, hogy minden erejét feszítse meg s ő fel-ségét e tárgyban bírja elhatározásra; márczius 31. s ápril 3-án ismét megújította előterjesztését a felség

előtt, ápril 5. a kanczellárnál; ápril 6. Marósszék fölhívását terjesztvén a felség elé, hivatkozik arra, hogy immár Zarándmegye is vissza van kapcsolva Magyarországhoz, a minek káros következményeitől annál inkább tart, mivel — a mint erről elszomorodott sziwel értesült — a felség utóbbi k. kir. leiratában csak annyit méltóztatott kijelenteni, hogy ez évben enged országgyűlést; esengve kéri tehát a felséget, hogy azt mihamarabb megengedni méltóztassék, nehogy Erdély nagyobb része — a mint annak jelei mutatkoznak — tényleg Magyarországhoz szakadjon. Végre ápril 3. költ legfelsőbb elhatározással az országgyűlés megtartása elvben megengedtétvén: a midőn az udvari kanczellár a kormányzót erről értesítette, felkérte a kir. előterjesztések pontjai, a kir. hivatalosok számai, az országgyűlés egy behívásának napja és helye iránti véleménye közlésére. A kormányzó ápril 8. tette meg fölterjesztését, melyben azon kívánatát fejezte ki, hogy a létező viszonyok között az országgyűlés ne halogattassék, mert ez az ország közohajtása, a kedélyeket csak ez nyugtathatja meg s a kormányzó ez indokok alapján immár nyilatkozatot is tett, hogy annak legtovább május 29-kére összehívatását reméli; ha ő felsége erre nézve eddig kifejtett indokait elegendőknek nem látná, ez őt az ország előtt annyira compromittálná, hogy nem maradna egyéb fenn, mint kegyelmes elbocsáttatását és helyének mással betöltenését kérni. A kir. előterjesztésekre nézve most is a már jelzett három pont mellett maradt meg, negyediknek ajánlotta a közteherviselésről intézkedést; az egybehívás idejéül május 29-két látta alkalmasnak, mert akkor a tanuló ifjúság nincs Kolozsvárott; helyéül Kolozsvárt, királyi hivatalosokul az utóbbi or-

szággyűlésen jelenvoltakat vélné most is meghívandóknak.

Mielőtt a felség határozata leérkezett volna — a mint fennebb láttuk — megjelent Kolozsvárott Udvarhelyszék követsége, melynek hathatós kérése folytán a kormányzó az országgyűlést egybehívta. Érdekes erről a felséghez ápril 11-én tett jelentése. „A kedélyek — így ir abban — utóbbi jelentése óta nem csillapodtak, de folyvást ingerültebbek, s mind nagyobb körökre terjednek ki. A közvélemény ily hangulatában több magyar és székely törvényhatóságoktól felkeretett, hogy az országgyűlést haladéktalanul hirdesse ki, a főkormányszék tehát ezt teljes ülésében meghatározta. Nem tagadhatja — úgymond — hogy magának is, főleg a felségnek országgyűléstartás iránti bizonytalan ígérete kellemetlen benyomásai óta, legmélyebb meggyőződése az, hogy a nyugalom és rend csak ez által tartható fenn. Ez bírta rá, hogy az 1692-ki kormányzói utasítás 8-ik pontja értelmében s a gróf Bánffy György erdélyi kir. kormányzó 1809-ki hasonló eljárása alapján a felség jóváhagyása reményében e fontos lépésre magát elhatározta. A körülmenyek nyomása alatt tette azt s azon meggyőződésben, hogy általa úgy a felségnek, mint honának érdekeit és javát mozdítja elé, s a ki az itteni viszonyokat jól megfontolja, meg fogja őt abban tartani. De ha ez a felség visszatetszésével találkoznék, azon esetben méltóztassék azt visszavonni s őt — a ki a mostani válságos időben fel és lefelé teljes bizalom nélkül a kormányzást lehetségesnek nem tartja — kegyelemben elbocsátni.“ Hy értelemben írt a kormányzó a kanczellárnak, megkérvén arra, hogy ezen kihirdetésnek a fejedelem által helybenhagyatását hat-

hatos befolyásánál fogva kieszközölni legyen szíves, különben kényszerítve lesz egy korábbi iratában ki-fejezett kérésének Ő felsége elé terjesztését kérni. De a fejedelem nem volt elhatározásának kiadására bírható. Az országban a nyugtalanság mind nagyobb mérvűvé lett, míg végre csaknem egy hónap múlva május 9-én költ saját kéziratában a kormányzó országgyűlés-hirdetése helybenhagyatott, kir. biztos neveztetett, a királyi előadások, kir. hivatalosok és az országgyűlés tartásának helye iránt a fejedelem akaratja a kormányzóval közöltetett. S ennyi küzdelem és akadály közt, annyi kérés, sőt esekedés után lön végre valahára, egyedül gróf Teleki erélye, kitartása és minden kétsély fölött álló hív hazafisága következtében lehetővé téve a mindenkit ország által oly hőn óhajtott országgyűlés megtartása s azon az Uniónak törvényben kimondása. Gondoljunk már most vissza rá, hogy eshetett az óvatos, de tiszta akaratú államférfinak tüzesb vérű honfitársai bizalmatlankodása! Mennyire fájhatat nemes szívének félreismertetni azért, hogy elhirtelenkedett s a hazának káros lépésekre kényszerítetni magát nem engedte. Most a szenvédélyek lecfüllapultak, amaz idők nagy eseményeinek rugói ismereteseik előttünk, gróf Telekit tettei a leghívebb magyar és legbölcsebb államférfi ragyogó képében mutatják, neve tiszteletre méltó s emlékét a késő utódoknak is áldani kell.

Érdekesnek tartom az udvarhelyszéki küldöttség vezetőjének a kormányzónál megjelenésekor történt kelleténél kissé hevesb szóváltását elbeszélni.

Mikor e küldöttség a kormányzóhoz kihallgatásra ment, Kolozsvárratt épen népgyűlés volt, hogy gyorsabb és eréyesebb elhatározásra ez is befolyást gya-

koroljon. Nagyszámú tömeg háromszínű lobogókkal a kir. főkormányszéki elnökség előtt megjelent, várva az eredményt. Gróf Teleki komoran fogadta a küldöttséget, figyelmeztetve az eljárás szokatlanságára s hangsúlyozva, hogy ő 30 ember kívánsága daczára is csak olyat tehet és fog tenni, a minek célszerűségéről s alkotmányosságáról meg van győződve. „Majd eljönek, ha kell a mi 30 ezernyi küldőink is — monda hévvel, egészen félreérte a bőlcs nyilatkozatot, Pálffy János, a küldöttség vezetője. Erre a kormányzó még inkább elkomorodott, sűrű redőkbe vonult homloka, de semmit nem szólott rá, hanem a kérés tárgyára térve, megígérte, hogy a küldöttség óhajtását a lehetőségig teljesíti. S a küldöttség — a mint már láttuk — megnyugtatva távozott el.

A népgyűlést alkotó sokaság még is folyvást sajgott, s „éljen“, „halljuk“, „lássuk“ kiáltással tudni akarta az adott választ, s szerette volna azt nyilvánosan ismételtetni. A kormányzó a föltárult ablakon kinézett; látszott rajta, hogy a mi történik,. ellenére van; pár szóban megmondta, hogy a küldöttséget ki hallgatta s megnyugtatva öket, azok el is távoztak. Legyenek hát az urak csöndesen — végzé szavait — s takarodjanak haza. A sokaság e szót, melylyel egyszerűen szétesztásra volt főlkérve, balul értelmezte, kormányszék és kormányzó ellen kíméletlen észrevételeket tett, s szerfelett ingerülten eltávozott ugyan, mert a gróf iránt Erdélyben eddig határt nem ismerő volt a tisztelet; de a „*Takarodjanak haza*“ kifejezés elfeledve többé nem volt, sőt napokig képezte a lapok és közönség éles megrovásainak tárgyát, tanúságot szolgáltatva a magas állásúaknak arra nézve, hogy a községhez intézett szavaikat jól válaszszák meg, mert

egy roszul hangsúlyozott szó gyakran a legnagyobb emberek és kérdések sorsát dönti el jóvátehetetlenül.

A magyarságnak az Unió térgyában némi ostentatíoval, sőt némileg kihívó módon kifejezett célcélja föl-ébresztette az oláh és szász nemzetiségek féltékenységét, a mi actíónk náluk reactiót költött. A szászok nagy-szebeni tüntetését már ismertettem. De ennél még tovább mentek. Az Egyetem fölírt a kir. főkormány-székhez az Unió ellen, hivatkozva az 1846 — 47-ki országgyűlés végzésére, melyben annak föltételei és módozata iránti tervkészítésre bizottság volt kiküldve, a mely munkálat létrejövése előtt az egyesülés nem lenne tárgyalható! A kir. főkormányszék megjegyezte visszairataiban, hogy azért, mert a bizottság nem gyűlt össze, ez ügy törvényhozási elintézése már a dolgok mostani állásában el nem halasztható; hibáztatta a kir. főkormány-szék, hogy a május 5-én költ egyetemi végzést csak 20-án terjesztették fel. Ennek indoka valószínűen a balázsfalvi népgyűlés megtartásának elvárása volt, melynek többsége annál sokkal tovább ment, ez a magyar törekvések ellen „*Veto*“-t szavazott; oda törekedve, hogy az erdélyi országgyűlés az „(*Unió-ról*“ törvényt ne hozhasson addig, míg ők negyedik politikai nemzetnek törvény által be nem vétetnek, s a más három alkotmányrész a kérdésről az országgyűlésen mint olyan nem tanácskozhatnak.

Ez volt a cél, de valósítása nehézségekbe ütközött; mert nem volt külön oláh törvényhatóság, tehát hely, ahol, és nem voltak rendek, a kik által a népgyűlés illetékesen kezdeményezték ezt essék. A kik közülök állásuknál fogva tekintélyivel bírtak: Lemény János, a fogarasi egyesült és Saguna Endre g. nem egyesült püs-

pök, illy lépésre hivatva nem lehettek s megkísérésével állásukat koczkáztatták volna.

Sőt egy nemzeti gyűlésnek ápril 18-ára, új naptár szerint 30-kára a balázsfalvi rétre összehívásáról a kormányzó épen Lemény püspök által értesülvén: április 16-án kelt elnöki levelében megírta: „hogy soha sem volt szándéka az oláh nemzetet attól elzárni, hogy kéréseit s kívánságait az országgyűlés előbe ne terjeszsze, sőt — úgymond — ha az törvényes úton és módon kezeibe jut, elfogadni és az igazság mértékig pártolni kész. Azonban nem látja át annak szükségét és célszerűségét, hogy ezért népgyűlés tartassák, mivel nyers tömegek összejövetele minden félelmes, mert azok vezetői sem állhatnak jót arról, meddig lesznek képesek őket a mérséklet határi közt tartani. Erőszakkal fellépni nem kívánt — mondja tovább — s éppen ezért felszólítja a püspököt, hogy vagy személyesen menjen föl a havasokra, vagy küldjön föl valamely magasabb állású egyházi férfit a kedélyek lecsöndesítésére és a további gyűlésezések megakadályozására. A kormányzó azt is tudatta a püspökkel, hogy az espereseknek és helyiségek követeinek Balázsfalvára összegyűlését nem helyeselvén, esak kéntelenségből tudná elnézni; ehhez képest felszólítja, hogy ezen célpontokkal vagy egészen hagyjanak fel, vagy minél kevesebb számmal jelenjenek meg; öt minden esetre a mozgalomból következhető minden törvényellenes kitörésekre nézve felelössé tette, felszólítva, hogy bővebben világosítsa fel a kormányzót arról: ki által történt a balázsfalvi gyűlésen való megjelenésre meghívás? miként és kik által terjesztetett az el? Végre tudatja vele, hogy zsinattartásra engedélyt nem adhat, mert az hatáskörét

túlhaladja, legfejebb annyit ígérhet, hogy ha a püspök erre forma szerint felszólítja, a tárgyat elhatározás végett Ő felségéhez haladék nélkül fölterjeszti.”

Ez volt a kormányzó elnöki utón tett intézkedése. Ugyanez alkalomból a kir. főkormányszék is mindenkit püspökhöz intézett rendeletében, a felsőbb engedély nélkül, ismeretlen és hivatlan egyének általi gyűlés, kezdeményezést megsemmisítvén: annak megtartását s azon megjelenést szigorúan megtiltotta minden következményekért a két püspököt tevén felelőssé, nem csak, hanem azon esetre, ha a gyűlés megtartása mégis megkíséreltelnék, tiltó rendeletének érvényben tartása végett a főhadvezérségtől a szükséghoz képest katonai segélyt kért s annak miként használását az alsófehér- és küküllővármegyei főispánok egyetértő gondoskodására éa felelősségére bízta; az akkor körülmenyeknél fogva és a jelentő püspöknek ajánlatára azonban megengedte, hogy mind a két görög valláson levő esperesek és azok, a kiket a két püspök értelmesebbeknek tart, a két püspök által kitűzendő egy más helyre s más időben egybegyűlhessenek s a kir. főkormányszék által kinevezendő kormánybiztos jelenlétében az oláh népnek a következő erdélyi országgyűlésre beadandó kérelmei iránt tanácskozhassanak.

A kormányzó és kir. főkormányszék rendeletét mindenkit püspök hódolattal fogadta, tilalmazó részét esperesi köreiben kihirdette s hogy a Tamás vasárnap meg nem engedett gyűlésre senki meg ne jelenjék, közegei által szigorúan megrendelte; egy más helyen és időben az esperesek és nép értelmesebbjei egybegyűlésére s az oláh nemzet nevében az országgyűléshez intézendő kérés tárgya felőli tanácskozásra adott engedélyt elismerő köszönettel vette, a megen-

gedett új gyűlés napját a fogarasi püspök május 15-kére Balázsfalvára, a görög nem egyesült (a hely kijelölése nélkül) szintén azon napra tűzte ki s mindenekről ily értelemben a fogarasi püspök ápril 21-én, a gör. n. egyesült püspök távollété miatt a püspöki consistorium nevében Füle Mózes egyházi elnök ápril 19-én a kormányzóhoz hivatalos jelentést tett. A kormányzó Lemény püspöknek ápril 26-án visszaírta: „hogy mint már egyszer kijelentette, válogatott, értelmes és kevés egyénekből álló oly gyűlésnek tartása, mely az oláh nemzet kívánatait magába foglaló s a közelebbi országgyűlésre beadandó kérelmet, a közcsendnek legóvatosb festartása mellett elkészítse, nincs ellenére; de kötelességévé teszi, hogy befolyásánál fogva minden kitelhető módon arra törekedjék, hogy azon gyűlésben csak is a közelebbi országgyűlésre beadandó kérelem felett legyen tanácskozás és a közbiztonság és csend háborítására czélzó bármi más végzések vagy határozások ne hozassanak, sőt maga az országgyűlésre beadandó kérelem is mind tartalmára, mind ki-fejezésére nézve a mérséklet bélyegét viselje, a mi egyedül vezethet czélhoz, s beadása a két püspökre bizaszék, a gyűlésről kimerítőleg készítendő jegyzőkönyv is felkétdendő levén.“

Saguna püspök e hónapokban beiktatásával más-hol levén foglalatos: Fülé Mózes consistoriumi elnöknek ugyanazon napon, ugyan ily értelemben szintén visszaírta a kormányzó, hogy az oláh nemzet kérelmét magábanfoglaló s a közelebbi országgyűlésre beadandó kérelem megkészítése végetti gyűlés idejének május 15-kére Szebenbe, mint a püspöki székhelyre*)

*) Ezt a kormányzó sajátkezűleg igtatta bele a fogalmazványba.

kitűzését tudató jelentését s annak békés iránya fejlőli biztosítást tudomásul vévén: ily módon megtartásban megegyezett azon föltétellel, hogy a gyűlés csak azon kérelem tárgyalásába bocsátkozzék, és a közbátorság és csend megháborítására célzó bármi szín alatti minden más vitatás a leggondosabban elkerült essék. A kérelem szerkesztését és beadását a kormányzó itt is az elnökre bízatni rendelte s az ezen gyűlés irányára befolyásánál fogva gyakorlandó felügyeletet saját felelőssége terhe alatt oly hozzáadással bízta rá, hogy a gyűlés jegyzőkönyvét szintén hozzá terjeszsze föl. A kormányzó még nagyobb óvatoság tekintetéből a gyűlés békés folyama s a csend és közbiztonság fenntartása feletti hatósági őrködésre a szébeni polgármestert utasította.

De sem az első gyűlésre vonatkozó kormányi és püspöki tilalmaknak nem lett kívánt eredménye, sem a második nem folyt ott és úgy, ahol és a miképen azt a kormány megengedte, s a mi iránt mindenkit püspök felelőssé volt téve. Az első megtiltott gyűlés, daczára a kir. főkormányszék rendeletének, április 18-án, illetőleg 30-án Balázsfalván megtartatott, oda több ezerre menő nép gyülekezett egybe, ifjú izgatók által lázasztó beszédekkel tüzeltek, s ámító beszédeiknek a tudatlan nép annyira hitelt adott, hogy már akkor látszott rajtuk a nemesség és birtokosok elleni növekedő bizalmatlanság és idegenség. Azóta úr dolgára nem mentek, vagy ha igen, csak későre és akkor is ímmel-ámmal dolgoztak; sokan egyenesen kimondották, hogy május 15-ig még mennek, de azon túl ne is hívják hijába. A nép elméje annyira el volt maszlagosítva, hogy magának sem igen dolgozott: sütkerezett a napon, járta a korcsmákat, 10-en

15-önként arról tanakodtak, hogy oszszák fel földesuraik birtokát. Annyi hír forgott a nép száján, hogy mindenkit aggodalom fogott el a történendők iránt. Ez izgató ifjak többnyire azok voltak, kiket a közelebb múlt években a balázsfalvi iskolákból lázongó magukviseleteért kiutasítottak s a kik azóta engesztelhetlen boszúra voltak gyúlva Lemény püspök, a magyar kormány és a magyar nemesség ellen. Azon vidékei az országnak, hol ezek laktak, már egészen forradalomra voltak hangolva, nem ismertek törvényt és felsőbbséget, a megyei tisztek rendeleteit kigúnyolták, a földesurak ellen titkon és nyilván fenekedni kezdettek, elannyira, hogy Belső-Szolnok, Kolos-, Doboka-, Felső-Fehér- s több vármegyékbe és valamennyi magyar városba fékkentartásuk végett katonaságot kellett kérni. A legelső robot megtagadás és zavar B. Szolnokmegyében történt. Völtsök községen egy ápril 19-ki hivatalos jelentés szerint Vajda György nevű megyei esküdtet, kit a nép lecsöndesítésére a megyei felügyelő bizottság küldött ki, társával együtt úgy megverték, hogy ápr. 16. meghalt; Vajda Tivadar nemes telkét szamosújlaki Pavel Mojsza erőhatalommal elfoglalta, Kis László szilágy-csehi birtokosnak egy szolgáló emberét Lozsonczi László azért, hogy szolgálatra akart menni, megtámadta, megverte s haza kergette; b. Wesselényi Farkas pénzért dolgozó idegen napszámosait saját felszabadított jobbágai elkergették, a báró vetései elfoglalásával, az urak birtokai elvételével s véres bosszuállással fenyegetőztek; egy ápr. 20-ki jelentés szerint Drágban is kiütött a zavar s az úrbérések megtagadták a szolgálat tételeit; május 1-n már Doboka megyébe Borsára hatott el a rósz példa; ugyanazon nap költ jelentés szerint Bolya-

völgyben Felső-Fejérvár megyében 11. helység tagadta meg a szolgálatot, május 7. Kolozsmegyében Csorna-iáján; május 12-ki hivatalos jelentés szerint Alsó-Fejér megyében Mihálczfalván a gyilkosok, gyújtogatók és rablók ellen kért és megnyert rögtönítőbíróság kihirdetésében a szolgabírót a nép megakadályoztatta; addig nem engedik meg — monda — míg *balázsfalvi királyuktól* meg nem kérdezik. Azon kérdésére a szolgabírónak, hogy ki az? nem feleltek . . . Mikás Ferenczet kolozsmegye főispánja nyilvános bujtogatásaiért ápril 7. elfogatván, 67 darab oláh levelet találtak nála, melyek átvizsgálásából különösen a 3. 4. számú levelekből kitűnt, hogy ők Buttyán Jánossal és Papp Sándorral a legvétkesebb terveket forralták a magyar nemzet ellen. Pumne Áron fogarasvidéki Kucsulata nevű falu lelkészénél Móga Sofron-nál letartóztatott izgatónál szintén az ő és springi Salamon Miklós tulajdonát levő 83 darab levelet, írt és nyomtatott felhívást s más izgató iratokat találtak, melyeknek alapján letartóztatása és közkereset alá vetése el is rendeltetett . . . Mindezeknek feje s az oláh mozgalom titkos vezetője Barnutz Simon volt, aki az ápril 30-ki balázsfalvi első gyűlést is felsőbb tilalom ellenére összehívta. Legmagasb fokán volt az izgatottság a Papp Sándor szülőfölde Mező-Bódon közelében levő Oláh-Dellő, Pagocsa, Czintos, Bogát és Ludas községekben, hol a lázongás az ápril 30-ki és május 15-ki gyűlés között már csak katonasággal volt fékezhető; egész falunként készültek a május 15-iki népgyűlésre, oly számban és nyíltan bevallott szándékkal, hogy szükség esetében a katonai erővel is dacolhassanak. A kir. főkormányszék kért ugyan katonai erőt már az április 30-iki első gyűlésre; de

az a főhadvezérség írásban tett ígérete ellenére sokkal kisebb számban jelent meg, hogysem a lázongó népre tiszteletet parancsoló hatást gyakorolt volna, és így a bujtogatók első törvénytelen föllépése meg nem akadályoztatván: oly mérvű féktelenség kapott lábra a nép között, mely előre sejtette, hogy a második gyűlés az elsőnél sokkal veszélyesebb hatású lesz.

Ezen tapasztalat s a nép hangulatának mind komolyabbá, érzületének izgatottabbá válása arra birta Alsó-Fehérvármegye törvényhatósági bizottságát, mint a balázsfalvi gyűlés által legközvetlenebbül érdekelhet, hogy a kir. főkormányszéket kérje föl, hogy a május 15-ki balázsfalvi népgyűlésre nagyobb számú katonáság küldését eszközölje ki; mert bárha az ifjaknál higgadtan gondolkozó papi előljárókról, kik a lázongóktól szabadon nem is tanácskozhattak, föl lehet tenni, hogy az oda csödülendő népet az izgatókkal együtt lázítni nem, sőt mérsékelni fogják: mindenáltal tartani lehet attól, hogy a féktelen vágyakkal eltelt néptömeg oly kihágásokra bátorodik, mit polgári erővel megzabolázni nem lehet. A kir. főkormányszék átírt a főhadvezérségnak s az a kellő időre elegendő katonaság küldéséről megnyugtatólag válaszolt.

A gyűlés napjának közeledése fokozta az izgatók erélyét, ingerelte a nép kíváncsiságát, a vármegyei és havasi oláhság egy csöndes forradalomra elkészültén látszott várni május 15-két. Élenk világot vet erre Lemény püspöknek a kormányzóhoz Balázsfalvárai május 10-én küldött hivatalos levele, melyben az a helyzetet megdöbbentően hü színekkel festi. „Ma egy igen hiteles hírt vettet arról — így kezdődik a levél — hogy a bujtogató ifjak innen Szebenbe men-vén odavaló lelkészemmel, Mánn Miklóssal: Barnutz

Simon, Boér Demeter, Barb Miklós és Papp Sándor többször megesküdtek s magukban elhatározták, hogyha én a gyűlésen általuk előterjesztendő pontokat el nem fogadom, vagy ellene szegülök, engem láb alól eltegyenek, hittel kötelezték magukat mindenjában arra, hogy ha az Unió négy pontjairól le nem mondok.*) a püspöki székről ledöntsenek. mindenfelé azt hirdették, hogy a nép Balázsfal vára fegyveresen jelenjék meg. Mánn Miklós szébeni papom is ezt mondotta alsó-sebesi görög nem egyesült pap Pópa Arszeniának; Papp Sándor pedig a szecseli útban összegyült és Ságuna püspök érkezését váró néptömeget arra buzdította, hogy május 15-én családostól, gyermekestői jelenjenek meg Balázsfalván s erővel mutassák meg, hogy a román minden meggyőzhet . . . Es mindez Fülé igazgató, Móga theologus, Panevits és mások jelenlétében mondotta.“

Lemény püspöknek valóban felette kényes volt ez időben helyzete. Népe követelte a gyűléstartás kieszközölését, de a kormány csak kikötésekkel engedte meg s a történetükért őt tette felelőssé. De az ifjúság és a bujtagatók az agg főpásztor mérséklő szavára nem hallgattak, sőt minden ellenére cselekedtek s tekintélyét a nép előtt egészen aláásni igyekeztek. Püspök Ságuna a gyűlés előtt kevessel érkezett vissza Karlovicról székhelyére. A felingerült kedélyek boszszuja a fogarasi püspök személyén tombolta ki magát. Az olvasó emlékezni fog e férfi és a balázsfalvi gymnasiumi tanárok s theologus ifjak között lefolyt viszályra. Itt épen azok álltak vele szemben, kiket

*) Nem tudható: a magyarországi 6 pontból álló VII-dik törvényezik négy első pontját érti-e? vagy a még ekkor meghozva sem volt 4 pontból álló erdélyi Unio-törvényt? vagy ennek valamely, a románok előtt már akkor ismert tervezetét?

akkor ő a törvény és kormány erejével eltiport. S im most nemzetök javának miképen eszközlése kérdésében nézeteik megint eltérők: Lemény békében akar lenni a magyarokkal, érdekeket biztosító módon az „*Unio*“-nak törvény által létrehozását nem kívánja ellenezni, régi ellenfelei ellenben ez ellen tiltakoznak s a magyarok óhaja teljesülését megakadályozni akarják, ők — egy milliónyi oláh — nyilván dacolni kívannak nem csak az erdélyi magyar és székely nemzettel, de a nagy Magyarországgal is, mely immár a maga részéről az „*Unio*“-t kimondotta. A politikai sakk-játék világos volt. A mely arányban a magyarok közeledni véltek az Unió sorsa felett határozandó május 29-kéhez s evvel czéljukhoz: azon arányban igyekezett az oláhok túlzó része annak meghíúsítása végett minden erejét kifejteni.

Ez volt Erdélyben a politikai helyzet a május 15-ki balázsfalvi népgyűlés napján. Mindjárt meglátjuk, milyenné válik a gyűlés után.

IX.

A balázsfalvi népgyűlés május 15-én. Az oláh nép a Szabadságmezőn. Közhangulat. Nappali tanácskozások s éjjeli gyülekezetek. Tüntetés. A túlzók többségre jutása. Katonaság. A gyűlés forradalmi jellegét vált. Többségi határozatok. Bécsi, pesti küldöttségek s állandó bizottság választása.

A gyűlés napja előtt jóval már az egész kis ország azzal foglalkozott, elmélkedve a történendőkről; mert a sok helyt zsibonganí, itt-ott zajongni, mindenütt megmozdulni látszó oláhság egy, kasából rajzásra kiindult nagy méh-csoporthoz hasonlított. A polgári hatóságok tudták, hogy a gyűlés engedélyezve van, de módosztatát nem. A székelység, mely egyedül bír tekintélyivel az oláh előtt, a távolabbi magyarság, a

főhadvezérség és a benlevő sorkatonaság néző és figyelő állást vett, bámulva a nagy hangyaboly-mozgalmat, mely — az izgatók hite szerint — hivatva volt újjáteremteni az országot s civilizáló erőben legyőzni a magyar fajt. A Balázsfalva közelében élő birtokosság azonban aggódott s Küküllő-, Torda- és Alsó-Fehér-megyék sporadicus fekvésű magyarsága annak rósz kimenetelétől tartott.

Én a gyűlés napján érkeztem Nagy-Szebenből a balázsfalvi rétre, azelőtti estve az ottani szász megállapodásokról hiteles értesüléssel bírva. E rétet a gyűlés utolsó napján nagy díszmenettel, a nemzeti cultus örömnnyilatkozatai közt, *Szabadság-mezejének* (*Campu Libertate*) nevezték el.

Nagyszerű volt a látvány, mi ott a néző elé tárult. Húszezernyi szegényesen öltözött, sanyargatott külsejű, sok gyámoltalannal vegyes jobbágy-féle nép, egy tömegben! Arczuk az ismeretes földmivesi, naptól barnult, különbféle színkifejezésű, de mind egy typusu arcz, itt-ott jó növésű, szép szálas termet és test, melyet hosszú, térdig éró, gallér nélküli, kereken vágott s kék és veres fejtővel vagy selyemmel kivarrott durva vagy szép fejér ing fed, többnyire nyakkendő nélkül s egyszerűen szíj-bőrrel vagy selyemmel szépen varrott gyűszű (szíjj-öv) szorít derékhöz, a test alsó részét különbféle szabású és zsinorozású fehér harisnya (nadrág), a válon lecsüngő vászon vagy piros és fekete szíjj-zsinórral díszített bőrtarisznya, kenyérrel és szalonnával meg túróval, máléval és hagymával, vagyonosoknál vajas- és molnár-pogácsával és sült pecsenyével megrakva, fejükön fekete vagy fejér báránybőr-kucsma vagy nagy karimájú fekete kalap hosszan lenyűlő, kikent és fésült vagy

bozontosan szétterülő hajzattal, lábukon több-kevesebb szíjj-tekerékű bocskor, fűző czipő és sajátságos szabású csizma, kezükben pálcza vagy matyukás bot. A nagyobb számnak ez hű képe. A szeben-vidéki és havasi nép alakja és termete a többi közül kiválik: magas az, szép barna, jól alkotott, kinézésük erőteljes, viseletük festőileg szép, nemely tájé átmenetelt képez az úrias oláh aristocraticus viseletbe, maguktartásában önérzet, itt-ott kihívó dacz, nagyobb jóléts több míveltség nyoma látszik.

Ez volt a nyers tömeg künn a szabadság-mezőn, nem körszékekben vagy circus-padon, sem sátor alatt, fa-színben vagy a végre rögtönzött épületben, de a természet zöld pázsitján, a mint kedvök s kényelmi vágyúk hozta, nem is a tanácskozási hely közelében valamely szabályszerűséggel elrendezve, hanem a küllönböző tömegek és csoportok, többen vagy kevesebben, szabadon választottak helyet és módot a hová és miképen telepedjenek, közben-közben érintkezésre nagy útközöket s nyilasokat hagyva. Lehetett látni számtalan tömböt és csoportot állva vagy ülve, járókelő és heverő, éber vagy gunnyasztó állapotban, pipázva és botra támaszkodva, evés vagy ivás között, hallgatva vagy beszélgetve, szóval az itt összegyűlt nép kettős-hármas, tíz- vagy százankénti sót ezeres tömegekben is borította el a nagy kiterjedésű síkságot.

Az alsóbb papság a néptől kevéssé volt megismerhető; de a felsőbbet, az al- és főespereseket, vi-káriusokat, káptalan ülnököket, jól nevelt szakálak, fésült haj, csinos reverenda, vörös öv s vöröses és hosszan lecsüngő bojtos zsinórú kalapjuk első tekintetre megkülönböztette. Amazok rendesen híveik: az

iskolatanítók, kántorok, egyháznak és a falu előkelői mellett, ezek külön kis körökben a tanítókkal és tanárokkal együtt voltak.

A tömegek között feltűnt arcza, öltönye, bátrabb magaviselete, s heves beszédei által a folyvást járókelő balázsfalvi tanuló ifjúság, melyből minden csoportnál egy vagy több minden időtájban volt látható, azzal beszélgettek, nekik magyaráztak, élénk kézmozgással kísérve előadásaiat.

Kiváltak az egész tömeg közül az úgynevezett honoratiorok, az intelligentia világi képviselői: nagyobb bányabirtokosok, haszonbérzők, udvari tisztek, Irnokok, tiszttiszelők, ügyvédek, orvosok, hírlapírók, kiknek öltözete, beszéde, külső megjelenése és úrias magatartása a cultus embert már eleve mutatta. Ezek voltak és az elébb említett felsőbb papság a gyűlés tanácsképes eleme. Ott voltak Lemény János fogarasi gör. katholikus és Ságuna Endre gör. nem egysült püspök, mint a kormány által előre föltételezett vezetői a gyűlésnek, kik Szabó Lajos kir. kormánszéki biztossal és báró Bánfly Miklós alsó-fejér vármegei főispánnal egyszerre jelentek meg a gyűlésen.

Magyar birtokos és más érdeklődő száz lehetett. Én harmad-negyed magammal voltam a gyűlések egész folyama alatt, az éjét egy jó érzelmű családnál töltve. Küldetésem a történtek följegyzése volt. Napestig a nyilvános helyeken és gyűléseken voltam; az egyénekkel és beszédek tartalmával, a hol valamit jól nem értettem, oláhul tökéletesen tudó alsó-fejér-vármegyei barátim ismertettek meg.

A gyűlés részleteinek, a nap és éj cselekedeteinek leírása hosszúra terjesztené e füzetet, le vannak azok írva az akkor erdélyi és magyarországi lapok-

ban.*). Csak néhány jellemzőbb és átalánosabb mozzanatot emelek tehát ki, a miket közölve nem láttam, de a mik megtörténtek s ismerésök hív képet segít alkotnunk a nevezetes gyűlésről.

Első napi tapasztalataim s benyomásaim kedvezők s reményre jogosítok voltak. Úgy tünt fel ezen délfelé 25 — 30 ezerre felgyarapodott néptömeg, mint egy csöndes tenger, melynek egészen sima tükörén egy hullámocska sem látszik, mélyében a legkisebb háborgás előjele sem gyanítható. A nem nagy számú katonaság kijelölt helyén volt egész nap gúlába rakkott fegyverrel, teljes csöndben, szinte nem is lehetett észrevenni, hogy itt oly roppant nép van együtt — életében először politikai tanácskozás végett. Igen, ekkora, ily politikai műveltségű nép és politikai tanácskozás! Ilyen eszme csak ez izgatott időben s czéljaival tisztában nem levő elmében fogamzhatott... . De hát ez már tényné vált . . . E napnak egészen intuitív jellege volt: hallgatott és figyelt, észlelt és magába zárta, legfeljebb szomszédjával bizalmasan közelte reflexióit mindenki. Bejártam társaimmal az egész tért, hogy lássam és ismerjem meg a különböző vidékieket, halljam észrevételeiket a dolgokról és rólunk, tanulmányozzam maguk tartását és a hangulatot. Megszólítottuk sok ismerőinket, szívesek voltak, kérdéseinkre feleltek, egyről-másról szót váltottunk. Szólottam Papp Sándorral, kit mint kir. táblai Írnokot ismertem, Mánn Péterrel, kivel egy hivatalnál szolgáltam s másokkal is. Hidegséget vagy a nép érzületében változást nem vehettünk észre. Még tán igen csöndesek — ha nem tettetők — voltak. A kormány-

*) A határozatok láthatók Kőváry László előbb már idézett nagy becsű műve 17. 24. lapjain.

szék és kormánybiztos iránt tisztelet nyilvánult. A két főpap, káptalantagok, az előkelőbb papság szintén átalános tiszteletben részesültek, bármerre mentek, bárki beszélt róluk. Az elnökök kijelölése a gyűlés constituálása s az első napi tanácskozások mind hig-gadtan folytak.

Estve azonban más perspectivában látszik Bálázsfalva és a szabadság-mező. Kivilágítás rendeztetett, Daco-Romaniát ábrázoló transparentek voltak rögtönözve, az összbirodalom mellett s Magyarország ellen tüntetőleg osztrák sárga-fekete, szerb kék-fehér, szász fehér-vörös zászlók nagy száma tűnt fel, csak magyar nem volt; a vendéglő és korcsmahelyek s tanyák megteltek, itatni kezdették a köznép előkelőit, előbb csak felkészöntések, majd künny nyilvános beszédek voltak; a mint az éjbe messzibb bementünk, mind nagyobb élénkség lett a fogadók és korcsmák körül, sőt magánházaknál is, hol az ismeretesb izgatók szállásoltak. A transparentek és kivilágított lobogók alatt egyes népszónokok előbb lelkesítő, azután izgató, utoljára valóságos lázasztó beszédeket kezdettek tartani, a nép nagy számmal gyűlt össze s mohón hallgatta, végre a bor és álom-idő mámora, a szónokok és hallgatók egymásban kölcsönösen felkötött szenvedélye, felkötötte a gonosz indulatokat is, a magyar nemzet és kormánya, a birtokosság és Unió ellen gyanúsító és gyalázó, olykor nyilvános engedetlenségre buzdító ki-fejezések téttettek.

E sorsban részesült Lemény, az eszélyes és hív oláh érzésű püspök. Lerántották őt az egész nép előtt elannyira, hogy arról művelt s kivált kereszteny műveltségű embernek fogalma nem lehet. Nem elevenítem föl az izgatók szavait, maradjanak szótáruk itt

használt kifejezései eltemetve, ne compromittálják ébredő oláh honfitársink civilisatióját, ne háborítsák föl a jobb érzelmet. A megvadult düh és boszutói megrészegült nyers természet minden korlátot szétrombolva rontott neki: nevét káromolták, elgázolták becsületét, árulónak kiáltották s szenvédélyük első esetleges áldozatául tüzték ki. Barnuti és Papp Sándor 1845 — 46-iki vereségüket most készültek megbőszülni, oly módon, hogy az beszennyezi őket magukat s megrontja nemzetük erkölcsi hitelét a műveit világ előtt. A szenvédélyig felzaklatott indulatok a nép békés érzületét fölháborították, romlatlan kedélyébe már ez éjben a nyugtalanság és elégedetlenség mérge be lön oltva, főpapjukban a vallás, a kormányban a korona volt megsértve, s lábba taposva, a birtokosok ellen izgatás által a szegény tudatlan nép ^{enym} s „tied“ körüli fogalmai zavartattak meg; elhitették vele, hogy nemcsak az általa birt örökséget megtarthatja, de földesuráét is elsajátíthatja; eleget birták már az urak — mondák — ideje, hogy a jobbágyokra kerüljön a sor, ideje, hogy megváltozzék a birtok és birtkos. Az úrbéri tartozásokról is — mint fennebb érintve volt — ily irányban beszéltek, tanácsolva nekik: „ne vájanak senkitől, legyenek ön sorsuk urai, mondják ki, hogy szabadok kivannak lenni s azok lesznek, hogy a föld, a mit birkák övék, s azzá fog válni, megfizették százszor is eddigi szolgálatukkal; jelentsék ki egyenesen, hogy arról többé nem szolgálnak, legyenek meggyőződve, hogy senki őket kényszerítni nem fogja, mert e ténynel szemben azonnal megszűnik a jog, s érvényesítésére a birtokosnak nem lesz sem ereje, sem bátorsága. Az izgatók közül sokan tartottak ez

éjen ily irányú beszédet, legtöbbet és legforradalmiabbakat azonban Papp Sándor és Barnutiu Simon. Hallgatói közt voltam én is, barátaim kis csoportjával. Hol bámulva, hol boszúságra és szánalomra hangoltan hallgattam e beszédeket, s elborzadtam azon szerencsétlenségekre gondolva, melyek ebből hazánkra, az alkotmányra és az ország eddig egymással békében élt népeire következni fognak, s nem sokára fájdalom! minden emberi számítást felülhaladva, egész irtózatosságukban be is következtek.

Május 16-án egészen más napra viradtunk. A népet mintha valamely bűvös hatalom kicserélte volna, megváltozott érzülete, magatartása, egész külsője. Azok, a kik a népszónokokat kora estve hallgatták, végig jártak éjen át a nép sorai közt, elbeszélték nekik a hallottakat s közölték velük lelkök mérgét. A tanuló ifjúságnak jelszó adatott szájába, szereppel bízatott meg, ki volt jelölve: ki, melyik vidék vasry község népéét informálja s világosítsa fel a helyzet s követendő irány felől. Ez ifjak a második napon a 10-kor kezdődő gyűlésig, mint örökmozdony jártak keltek a nép között, beszéltek előtte, capacítálták, hevítve képzeliődését és vágyakat ébresztve szívében, szándékosan felkölteni igyekezve bennök a roszra mindig hajlandóbb emberi természetet Nyilván felismertük az irányunkban volt eddigi szívélyesítég eltünését; tartózkodók lettek, kerülték a velünk találkozást még jobb ismerőink is; társalgásuk hangsabbá, sok helyt zajossá vált; dacz és kihívás jelei is mutatkoztak maguktartásán. Már ekkor sürün hallszottak minket, a kormányt és „Úniót-t“ illető sértő, de még nem egyenesen hozzánk intézett észrevételek. A tanuló ifjúság e nap folytán mind vak-

merőbbé, kihívóbbá lett Papp Sándor, Barnutiu és társai arczán szenvedélyes ingerüeltség fejeződött ki, különben is az első egy szikár, sárga-epés színű, vakmerően bátor, heveskedő, folyvást szónokló, mindig izgatott, Cassius-arcz; az utolsó erősen barna, vezna kinézsű, komor szinte vad tekintetű, bosszúsomjas Danton-féle alak, valódi római arczellel. A csoportokban fenhangu beszédeket tartottak, nyilván vitatkoztak ifjú tanárok, papok, Írnoki emberek és tanulók. Sagunáról rokonszenvesen kezdett szólni a nagyobb rész, mert ő eszélyes volt és diplomatizált, kereste a nép kegyét, közvetítette az ellentéteket, de hajolva népe vágyai felé, Leményről kisebbítve, sok csoportban méltatlankodólag és megvetve, néhol lármásan fenegetve szóltak.

E változás az éjjeli capacitatíók müve volt. Igazat mondtak az izgatók, midőn állították: „hogy a katonaság csak parádénak jött ide, melléjük inkább, mint a fegyelem és rend érdekében.“ Inkább fraternizált az a néppel, mintsem passivitást mutasson s komoly magatartassal imponáljon.

Alig kezdődött el a gyűlés és jegyzőkönyv felolvasása, az eső megeredt, kényszerítve az elnökséget, hogy a tanácskozást a templomba tegye át. E napon volt a derekas tanácskozás az előértekezletekben megállapított tárgyak felett. Sokan beszéltek, mert sok volt a szíveken, a mi kiöntésre várt; ez jó alkalom volt a nép különben aluszékony kedélyét a politika és napi kérdések iránt fogékonyusra birni. Termésszes, hogy annak felfogásához s miveltségéhez alkalmazkodtak: nemzeti jogok, személyek és közvetlen érdekek, úrbér, birtok, *enym s tied* voltak a vita tárgyai, átvive az actualis viszonyokra, az akkorी türhetlen helyzetre. Heves és lázasztó beszédek tar-

tattak. s a szónoklatok ereje egyenesen a magyar nemzet és alkotmánya, a magyar intézmények és államférfiak, az erdélyi kir. főkormányszék és kir. biztos, a magyar birtokos osztály, márciusi törvények és *Unió* ellen volt irányozva. Akármely tárgy jött napirendre, a szónokok. ide terelték a beszédet és köözönséget úgy, hogy a fennálló folyvást ostromolva és ócsárolva legyen s ez a népet izgatásban tartsa. Bámultuk a bátorságot, amelylyel minket saját honunkban megtámadtak, a méltatlanságot, a melylyel intézményeinket és a kormányt, alkotmányunkat és becsületünket bántalmazták; a megátalkodottságot, a melylyel saját népöket ellenünk, honfitársaik ellen, ingerlik. Egyik szónok felülmúltá a másikat komoly testület tanácskozásainak körébe nem illő szenvédélyességen Hiában emeltek föl mérséklő szót olykor Sulutz, Cipariu, Saguna, Lemény s mások, nem volt foganata, nem csillapított a békítő szó. Az öreg Lemény püspököt kihallgatni sem akarták. „*Hallgasson!*“ kiáltotta egyszerre száz hang torokszakadtan, „*Le vele!*“ „*El a szószékről, öreg gonosz!*“ szólott közbe ráförmédt vad indulatossággal Barnuti, s a többség „*helyes*“-t és „*éljen*“-t kiáltva, mellé nyilatkozott. Én három jellemzőt jegyeztem meg e gyűlésről. *Először*, hogy annak egészen politikai pártjellege volt — csak a kormány- és Unio-ellenes szónoklatok voltak népszerűek. *Másodszor* a nép kedvencz szónoka Barnuti volt; ő a tömeg míveltségéhez mérten s vágyai szerint, forradalmi és communisticus szellemben beszélt olykor csaknem tajtézkő dühvel, mely valóban sem parlamentáris, sem megyei vagy más rendes tanácskozási terembe való nem volt, éppen ezért ragadta meg oly csodászerű hatalommal az itt összegyűlte volt „*profá-*

num vulgus “-t. Azért mondom, hogy ezt ragadta meg, mert a valódi értelmes, higgadt s nemzetök javát eszélyesen óhajtó román férfiak, kik itt csakhamar kisebbségbe jutottak, ez eljárást nem helyeselték. *Harmadik* az, hogy Ságuna püspöknek mindig figyelmeztek beszédére s neki külsőleg is a kellő tiszteletet megadták. Oka ennek az ő „*juste mellieu*“-jellemében, ügyes szónoki ravaszágában és megnyerő külsőjében volt, a mihez járult az is, hogy ő — bármily udvariasak sőt alázatosak voltak is a kormányzóhoz írt hivatalos levelei s gróf Mikóval való bizalmas beszélgetései — nyilvános tényeiben a magyar kormány iránti lekötelezettségnek árnyát is kerülte: elfogadta, sőt keresve kereste a püspökséget, élt a nyert fényes állás nagy befolyásával és előnyeivel, megtette vagy okossággal kitért az elől, a mit gróf Teleki tőle ki-vánt, de azon izgalmas hónapokban szüntelen ide-oda járt, ment nép-békítni Hunyad vármegyébe, esküdni Karlovitzra, informálni Pestre s a kir. kegyelmet megköszönni Bécsbe; ő ezen gyűlés előtt a kormánytól sem valamely kényes megbízatást nem kapott, sem nagy felelösséggel alá — mint az öreg Lemény püspök — nem vonathatott.

Tetőpontra érni a szenvédélyeket, féket s határt veszteni túlzásaiban a balázsfalvi népgyűlést akkor láttam, midőn a Mikás Ferencz gyűlésben jelenlevő atyját Barnutiú szónoklatközben a szószékbe fölvive s annak vérző fejére rámutatva, így kiáltott föl: „íme ez a magyarok müve! Ezt fogja adni nekünk az *Unió!* Testvérünk véres feje mutatja az ő hozzáink való jó indulatjokat! Vármegyei hajdúik zúzták be a jó öreg fejét, a ki fiát az elfogatástól kéréssel akarta védelmezni. Ilyen a magyar testvériség, látjátok ro-

mánok.“ Megjegyzem, hogy szónoklata legizgatóbb részét épen a márciusi törvények tették, melyekről azt bizonyítgatta, hogy azok az egyenlőség, testvérисég és szabadság fennhangoztatott eszméinek nem felelnek meg, a magyaroknak javára, de a románoknak veszedelmére lesznek s ez állítása támogatásul hozta fel a Mikás esetét . . . E neme és módja a bizonyításnak és szónoki érvelésnek egyedül áll az alkotmányos országok történetében; forradalmiassága mellett azon gyönge oldala is van, hogy Mikás saját levelei által bebizonyított alkotmányellenes tényért volt elfogva, mégis az történt, hogy Barnutiun e jól választott s ügyesen alkalmazott szónoki fogással a balázsfalvi gyűlésen a mérsékletet, a magyarok iránt méltányosságot, az *Uniónak* az oláh érdekeket biztosító módon elfogadását ajánlók pártját legyőzve, számukat csekélyre olvasztotta le, a többség a túlzók politikáját fogadta el, 8 szintúgy mint a szászok Nagy-Szebenben, az osztrák birodalmi egység mellett, Magyarország ellen tüntetett. Ettől fogva a nép Bamutiun s társain kívül másnak nem hitt, higgadt tanácsra nem hallgatott. Ők lettek a kedélyek és helyzet urai, az itteni többség szellemre terjedt ki az ország egész oláhságára. Az előbbi jelennet az Unió ügyét itt eldöntötte. A két püspök és honoratiorok befolyásának vége lett, az ártól elsodorva, alig voltak képesek a jegyzőkönyvet éles és kompromittáló kifejezésektől megóvni. Tudom, mert szemmel látó tanú voltam s az erdélyi ellenzék körében Kolozsváratt gr. Bethlen János óvári házában én adtam elé a történeteket szóval, azután b. Jósika Miklós felhívására írásban, onnan küldetett el a *Pesti Hírlap*-ba s más lapoknak is. A gyűlést hátrább fogom jellemezni; határozatainknak 16 pontja inkább a kérések természeté-

vel bír, de volt két állam- és alkotmányellenes tényök a mi által a gyűlés nyilván forradalmi térré ment át. Egyik az, hogy a kérvénynyel Bécsbe menő követ-ségeből külföldi alattvalókat, az oláhországi kormány szolgálatában s tényleges fizetésében álló Trebonianu Lauriani Antal és Majorescu tanárok is beválasz-totta, valamint végrehajtó bizottságába is Román Constantint és Balasiescut, a kik Oláhországban mint ta-nárok szintén kormányi fizetésben voltak; másika hogy az ország törvényes kormányhatóságai mellé sőt fö-lébe, a szerbeket követve, állandó végrehajtó bizottságot — *Comité* — választott, mely a gyűléstől csak arra volt megbízva, hogy a fejedelem adandó válaszát a néppel tudassa; de a mely Nagy-Szebenben azonnal állandóvá tette magát, tanácsolta a népet, proclamatiót adott ki, levelezni kezdett a főhadvezérséggel és izgatókkal s mint kormányközeg az ország törvényes tiszviselőit terrorizálva s hatáskörüktől megfosztva, a közigazga-tást a vármegyéken lehetenné tette. Elnöke volt Sa-guna Endre püspök, alelnöke Barnutiu Simon, tag-jai: Foulé Mózes, Moga János, Panovics János, Bo-dila Péter esperesek, Mánn Péter, Dunka Pál kir. kincs-tári fogalmazók, Batrinianu Sándor, Pumne Áron, Ro-mán Constantin, Balasiescu Miklós tanárok, Buttyán János, Mikás Ferencz, Pents Miklós, Jank Avrám ügy-védek, Pipos János, Vajda Gábor, Timusu Vaszil ír-nokok, Papiu Ilarianu Sándor kir. táblai írnok, Pus-kás János jogász, Moldován István és mások, kik az ügyre nézve hasznosoknak s alkalmasoknak fognak tartatni. A kir. főkormányszék többször megrendelte az elnöknek, hogy a Comitét ne hívja össze, a felség határozatát egyenkint is tudathatja velük s igen egy-házi úton a néppel. De ő erre a balázsfalvi gyűlés

végzésével szemben magát felhatalmazottnak nem vélte. Egybehívta, közölte a tiltó rendeletet s az elnöki teen-dőket Barnutiura hagyta. A kir. főkormányszék ismételte tilalmát rosszalva gyűlésezésöket, a kir. kincstár elnökét felhívta, hogy a Comitéba beválasztott tisztvise-lőket annak gyűléseiben részvételtől tiltsa el, s ha nem engedelmeskednek, vettesse közkereset alá. De erre szükség nem volt, mert e két férfi Dunka Pál és Mánn Péter fogalmazó volt, kiválóan tehetséges, jel-lemes és loyalis gondolkozásuak mindenkiten, a kik nem vettek részt s a kikről hátrabb több szó lesz . . . így a tekintélyesb s higgadt férfiak visszavonultával a ha-talom a túlzók kezébe került s forrásává lett az or-szágra kiáradt nagy szerencsétlenségnek.

IX.

A taláz8falvi népgyűlés alkotmányellenes-volta s vészes hatása az ország belbékéjére és magyar alkotmányra.

Az ápril 30-iki első gyűlés ismeretlen utón s kormányi tilalom ellen jövén létre, épen azért meg sem alakulhatván: népgyűlés, sőt általában gyűlés-név jogosan nem illeti meg; inkább magányülekezet volt ez — *Conventiculum* — s az ott történtek csak ne-gatív jellegűek: az izgatók veszélyes magvakat hintettek el a nép szívében, de jogerejük s actualis értékük nincs.

A május 15-iki népgyűlés jogosultsága ellen is sok érv szól. A királyi főkormányszék és kormányzó a két püspöknek két külön helyen tartandó gyűlést engedett meg, mindenkitőnek saját megyéjében: Balázsfalván és Nagy-Szebenben, mégis midkettő Balázsfalván tartatott, együtt. Csak az espereseknek és a püspökök által értelmesebbeknek vélt híveik egy-be-gyűlése volt engedélyezve, s 25 — 30 ezernyi néptő-meg gyűlt össze, melynek alig egy kis része volt po-

litikai tanácskozásokra képes. Ki volt kötve föltételül, hogy csak a jövő utolsó erdélyi országgyűlésre kézszíntő kérélemről tanácskozhatnak, a kérelmet fogaalmazzák a püspökök s mind tartalma, mind kifejezései legyenek mérsékeltek. A gyűlés ennek ellenére tiltakozott maga a fejedelem által már a királyi előterjesztések közé sorozott Unió ellen, új nevet vett föl külön oláh nemzeti főnök és politikai terület adását sürgette, állandó Comitét választott s ezáltal magát a kormány alól függetlenné tette, a népet a hozott határozatoknak bárkivel szemben fentartására megeskette s ekképen az országnak az alkotmányon nyugvó, királyi és ha magát is eskük által biztosított kormányzati rendszerét támadta meg, s mindezt eddig egészen szokatlan módon, választás és a népküldöttek bárminő qualificatioja nélkül, ősgyűlés-alakban szabad mezőn és ég alatt.

Mellőzve, hogy az oláhság az általuk ismert tilalom ellenére másodszor is oly nagy számban gyűlt össze, hogy az ott — gyűléseken kívül — történtek, szinte lázongássá fajultak, mit csak a püspökök és a nemzet higgadt férfiak gátoltak meg; nem érintve, hogy Erdélyben népgyűlés csak a magyar alkotmány alapján tartathatott, melyet pedig ők létezőnek nem ismertek el; végre, hogy a gyűlés tanácskozásai és végzései a törvényesség határain túlmentek: e gyűlés tényeinek formai és tartalmi hiányai miatt közhogyi értéket tulajdonítni nem lehet.

Ez oka, hogy a kir. főkormányszék a gyűlés jegyzőkönyvét a végzések roszalása mellett terjesztette határozathozzá végett a felséghez, a Nagy-Szebenben tervezett Comitét betiltotta s ezt a felségnek is följelelentette. A Comité ez ellen felfolyamodott s a fejedelemről kért

engedélyt fönmaradhatásra; de kérése nem teljesítetett, s csak tényleges és usurpatorius létezése után öt hónappal, október 16-ról van egy egyszerű, írásbeli tudomásul vétele az alkotmány ellenére teljhatalommal felruházott erdélyi főhadvezérségnek, melyben a Comité kérésére kijelentette: „hogy a nyugalom, béke és nemzetek közötti egyetértés eszközölésére választott Román Comité ellen nincs kifogása s hiszi, hogy a kitűzött cél elérését minden jó érzelmű honpolgár szívesen óhajtja, a főhadvezérség a maga részéről Riebel őrnagy által fog annak működésénél közrehatni, (*interveniren.*)”

Ezt is a főhadvezér helyettese írta alá, ez nem felségi megerősítés, nem a korona helybenhagyása, de a reactio javára a helyzet által ajánlott opportunitási tény.

Ezen csekély és csak látszólagos, de a jogtörténeti kritikát ki nem álló legitimítási alapja van a Román Comité létezésének és működésének, az is oly hatóságtól, mely ezen forradalmi eljárás által hatáskörén túllépett s az ország alaptörvényeit és kormányrendszerét a közrend kárával forgatta fel. A közigazgatás éá törvénykezés formáiban bárminő változtatások megengedése az országgyűléssel együtt gyakorolni kellő felségi jog, a főhadvezérség ideiglenes hatalmi ténye tehát tekintetbe vehető nem volt.

Mégis e testület volt az, a mi Erdélyben a kormánytól és törvényes közegeitől nem függésre, a felsőbb rendeleteknek nem engedelmeskedésre legelébb tárt kaput s nyitott szabad utat. Ennek működését látva a tudatlan nép, fejébe vette azon téveszmét, hogy őt kötelező rendeletek ezen túlra nem a magyar kormánytól és tiszttviselőitől s hatóságai útján, hanem csak Balázsfalváról a gyűlésből, Szebenből a Comité-

tői, saját nemzetökbeli férfiaktól adathatnak ki, mert csak ezeknek van jóga nekik parancsolni; nem is hallgatott többé másra, mint tribunaira, a nagy-szébeni Comité-tagokra és a főhadvezérségre.

S kik, minő polgári állásúak voltak e nemcsak névleges, de tettleg működő Comité-tagok? Saguna püspök — úgy látszik — csak népszerűségéért fogadta el az elnökséget. Barnutiu alelnököt pár évvel azelőtt tették le tanárságából; Lauríani egy Bécsben lakó erdélyi magyar főúrnál nevelő, később oláhországi tanár és író volt, kinek közigazgatási ismerete nem lehetett; ott volt közöttük a nyelvész, Balasiescu; Ő magát erdélyinek írta, de többet Oláhországban lakott. Baritz — úgy látszik — félre vonult. Ott volt a tudós Cipariu, aki könyvei között s a tudománynak élt, a közigazgatásban tapasztalással nem bírva; végre tag volt két középszerű ember: Mikás Ferencz és Brán János, kiket ambitiójuk s más nagyobb tehetségek visszavonulása vitt e helyre. Mikor? hol? mely pályán szerezhették volna meg ők a közkormányzatban szükséges jártasságot s a kellő politikai ismereteket? Mi képesítette őket arra, hogy birák legyenek egy ország békéje fölött? Mik oly kiváló tulajdonai? Nekem úgy tetszik, a románok között is az történt, a mi ez időben majdnem mindenütt: a tapasztalással birok, komoly és valódi tehetségek félrehúzódtak, kitűnni vágyóknak adva helyet; némelyeket féktelen szenvedélyük, másokat a viszonyok emeltek azon polczra, hol fájdalom! több roszat, mint jót cselekedtek.

Vegyük hozzá mentsegökül, hogy nem volt szilárd alapjuk, nem utasították törvények, jogkörük körüliratlan s az idő forradalmi volt, oldaluk mellől hiányzott az ellenőrző testület. Lehetséges volt-e így

országos dolgokat s kényes ügyeket helyesen elintézni még náluknál nagyobb elméknek is? Ők valóban erejükön felüli dologra vállalkoztak.

Két veszélyes szirt közt hányattak. *Egyik* a néprősz inclinációja, felizgatott szenvédélye s megzavart gondolkodásmódja, mely arra bírta, hogy fíktelenkedésben keresse a szabadságot, maga szabadítsa fel földesurai hatalma alól magát, dolog nélkül, másokéból éljen s boszúindulatában gyűjtson, raboljon, öljön. *Másik* az izgatókkal való viszonyok, kik nemsokára mint legio-prefectek és tribünök a néppel közvetlenül érintkezvén, rendkívüli befolyást nyertek s nagy követelésekkel és arrogantiával léptek föl. Ezeknek egyik céljuk az élhetés volt, ezért sok olyat tettek, mit az általuk teremtett Comité-tagoknak el kellett nézni. A lázongás szítói és vezetői ők voltak, ők a Comité alhatósága, büntető kéz, mely sújtott, és látó és halló szerv, mely a központot a történtekről informálta. A Comité anyagi fennállása valamely rendszeres fizetéssel nem volt biztosítva. Voltak hivatalos jelentések arról, hogy Cipariu és Rátz kanonokok neve alatt román nyelven költ s ki is nyomtatott felhívás járt a nép között Buttyán János, Barnutiú Simon és Papp Sándor részére adakozás gyűjtés végett; de midőn ez iránt hivatalos nyomozás indult, a nevezett férfiak Bécsben voltak s így az idők balfordulása miatt ennek való- vagy valótlanságát megtudni nem lehetett. Balásiescu Balázsfalva és Szeben bevételekor tetemes arany és ezüst' pénzt hagyott szállásán elrejtve, a mit később megtalált s hátrább bővebben lesz szó róla. Gyűjtöttek egyes tribünök is *requisitio* utján a magyarok udvaraiból, *collectá-nak* a román nép között a király *Cancellistái* részére — így nevezték ők izgatóikat

s papi növendékeiket. — Küküllőmegyében Besenyőben, Laczkódon és Somostelkén az oláh papok szószékből hívták fel adakozásra a híveket, mint a kiknek — szerintök — fölszabadulásukat köszönhetik. A kormány nyomozást rendelt, de további adatok fejlőle nyilvánosságra nem jöttek. Ma sincs tudva, hogy e vagyontalan férfiak, nemzeti pénztár nélküл, a mivel állítólag nem bírtak, az orosztól és Bécsből nem segélyezve, a mit tagadnak, miből tarthatták fenn magukat egy évnél hosszasabban? Különös igazgató-testület, páratlan hazánk történetében. Működéséről majd az események folyamában többet. A balázsfalvi népgyűlés pedig, mint bármely más is, intve óvó példa lehet, a kormányokra nézve, hogy a hatalom gyeplőjét, melyet a törvény és alkotmány adott kezükbe, szilárdan tartsák, az állam békéjét s fen maradását érintő kérdésekben jól megfontolva határozzanak; de ha egyszer a határozat megvan, azt az őket terhelő nagy felelősség kérlel hetién komolyságával vegyék teljesedésbe. Tanuljanak szigort a liberális angol nemzettől és kormányától. *Principiis obsta, sero medicina paratur.*

X.

A kézdi-vásárhelyi és csik-szeredai katonai felsőbb iskola s a székely határőrrendszer. Gróf Batthyány Lajos és gróf Teleki József. Klapka és Gál Sándor küldetése a székelyek közé.

Mielőtt tovább mennék, a székely határőrség múltja egy érdekes eseményét kell az olvasóval megismertetnem, a mi különös befolyással volt a székelységnek szabadságharcunkban tanúsított nagy erőkifejtésére.

Volt az I-ső és II-ik székely gyalog s a huszár határ-Őrezrednek a maga területén több triviális, normális és

lányiskolán kívül egy három éves tanfolyamú felsőbb normális iskolája Csik-Szeredában s egy négy éves tanfolyamu, hat osztályra különített másik K.-Vásárhelyen, melyhez csatolva volt az V-ik úgynevezett katonai házi osztály (*Militar- oder Hausclasse*). Ezek, egybekötetésben a három mathematikai iskolai osztálylyal, tettek a három székely határőrzred *Nemzeti katonai növelő-intézetét*. Már a négy alsó osztály oktatási iránya katonai volt. Az I. osztályban tanítottat főbeli és jegyekkel való számadás, szépírás magyarul, latinul, németül, német-magyar nyelv stb. a II-ikban katonai gyakorlás (*Exerciren*), szám jegy számítás, német nyelvtan, irodai szépírás, magyar nyelv, Erdély földrajza stb. III-ikban katonai gyakorlatok, német fordítás, magyar, német, latin nyelvtan, mondattan stb. IV-ikben katonai gyakorlatok, természettan, térmérés-tan (*Planimetrie*), rajz, gyümölcsfa- és selyemtenyész-tés stb. Mind a négyben fokozatosan ima, katekizmus, vallástan, az alattvalók kötelességei stb. Az V-ik osztályban az oktatás és növelés kizárolag katonai irányú volt, tanított egy felügyelő felsőbb tiszt és két altiszt. A tantárgyak voltak: számtan és algebra, európai történetrajz, szépírás, hivatalos írály, rovatozás (*Tabelliren*); továbbá több tiszt által a mathematikai iskolában a tisztán katonai tárgyak: katonai földrajz és földmérés asztallal, fegyvertan, tábori szolgálat, szolgálati, gyakorlati és oktatási szabályzat (*Dienst-Exercier- und Abrichtungs-Reglement*), szurony- és kardvívás stb. adattak elé.

A kézdi-vásárhelyinek saját erején és költségével fólépítetésére a háromszéki II-ik székely gyalogezredbeli székelység báró Purczell János ezredes által I. Ferencz császár ben jártakor 1818-ban kért s 1822-ben

decz. 11-én nyert engedményt, maga a székelység ajándékozott e célra 40,515 frt. 45^{5/8} krt, az ezred tisztkara 1782 frt. 11 kr., a huszárezred katonasága 12,843 frt. 23 krt, tisztei 356 frt. 4 krt, az ezred revindicált havasai egész évi jövedelmét 6097 frt. 46^{6/8} krt, erdélyi és magyarországi lelkes hazafiak 8427 frt. 24 krt, Józsa János 700 frt., Tuzson György pónyi székely gyalog Örmester 1000 frt. bikfalvi székely gyalog katona Simon Ádám 1000 fi-t., Fejes András 1000 frt., kölönbözök 298 frt 19 kr., együtt 74,019 ft-t. 53^{2/8} kr- váltópénzben; K.-Vásrhely közisége s több birtokosai ajándékozták az építésre szükséges helyet, a város és Oroszfalva a téglát, Háromszék falvai adták az építési egyéb anyagot és ingyen napszám-munkát. Az épület 100 növendék s az összes tanító, felügyelő és szolgaszemélyzet befogadására volt előtervezve és számítva, az ifjak lakást, élelmet, ruházatot kaptak az államkincstártól e célra évről-évre utalványozott 4000 váltófrtból. Az épületet bevégződéssével szakférfiak megvizsgálván, 100,000 v.-frtra becsülték s rá e büszke felirat méltán íratott: *A katona székelyek egyesített erejével és ügypártolók nemeslelkű adakozásába.* [CONIVNCTIS VIRIBVS SICVLO-RVM MILITIAE ASSVMPTORVM ET GENEROSA FAVTORVM MVNIFICENTIA.] Később fölszerelésre adott a fejedelem saját pénztárából 4000 frt. az alapítványi helyek szaporítására Szepessy r. kath. püspök 500 frt., Kovács Miklós szintén r. kath. püspök két hely alapítására 4000 frt., alsó-csernátoni Cseh Zsigmond kir. táblai ülnök 2006 frt., Körösi Csorna Sándor, a híres Tibet országi utazó 100 aranyat, Székely Mihály kir. táblai elnök 500 frt. stb. Gyö-

nyörű emléke a székely tetterőnek s lelkes honszéretetnek! . . .

Azon időben, melyről szó van, volt az intézetben 104 alapítványos s mintegy 30 más ifjú, a kiket saját szülői láttak el. A csik-szeredai katonai normális iskola, 1827-ben decz. 11-én engedélyeztetett az 1-ső határőrezred növendékei részére... Ez intézetekben növekedett a székely határőrségi ifjúság színe-virága, képezve a hadi pályára a katonai tudományokban és ismeretekben, vagyonos szülők gyerekei mint hadapródok — *Cadel* — önköltségükön. Ez az egyik ok, miért volt nagyobb a székely határőrség erkölcsi és katonai súlya, mint az oláh határőrségé; mert értelmiségi színvonala magasabb, hazaszeretete öntudatosb volt; s még egy másik oka az, hogy a székely határőrség nem jobbágy földön jobbágyokból alakult, a székely határőr mint önfoglalta földén és birtokán élő személyileg nemes, a primorokkal vérségi és társadalmi benső egybekötötésben állott s mint katonának is — ámbár politikai jogokat tetemes megszorításokkal élvezett. — lelkében bizonyos büszkeségi önérzet fejlődött ki.

Mint és mivel töltötték éveket e határőrségi különböző intézetekben a növendékek, cadetok s ifjú tiszt tanáraik? hogyan s mit tanultak és tanítottak? az ezred és főhadvezérség levéltárában levő évi közvizsgálati jelentések rejtették magukba, a szülők fiaiak leveléből tudtak egyet és mást; csöndesen viselni magukat a szigorú katonai fegyelem alatt kitüntető erény, az úgynevezett *civil világgal* nem érintkezni kötelesség volt; nem is igen tudtak felőlük egyebet, mint azt, hogy közülök koronként jelesen készült székely ifjak jönek ki s lesznek altisztekké — kapitányaiknál

sokszor derekabbak! ritkán s későn juthatnak avagy csak hadnagyságig is, mert a főbb tiszti állomásokra Mária Theresia germanizáló rendszere s titkos politikája szerint német, szláv és oláh eredetű tisztek neveztettek. Nem szólott fel ellene a törvényhatóság, s az országgyűlés ha olykor tette, hijába tette, változtatni ezen, mint a Péter czár testamentumán, nem lehetett, mert ezt abécsi katonai s udvari politika kívánta így. 1841. körül csaknem váratlanul azon hírrel lepték meg az erdélyi hírlapok az olvasó világot, hogy a k.-vásárhelyi és csik-szeredai katonánöveldék ifjai, az ezredbeli altisztek, hadapródok s ifjú tanártisztek magyar olvasó társaságot alkottak, magyar hírlapotkat és könyveket olvasnak, a nemzeti költők hazafias dalait szavallják, a politikai eseményekről beszélgetnek, szóval: a nemzeti irodalom és politikai élet terjedő világa elhatott a csik-szeredai várba azon rideg falak közé is, melyeket Bethlen Gábor fejedelem akaratából csiki kedves főkapitánya, Mikó Ferencz a XVII-ik század elején tatárok, törökök s oláh betörések — de nem a műveltség ellen — védelmi helyül építettet, elhatott a kézdi-vásárhelyi katonai intézetbe, sőt az úgynevezett egész székely *Gränzbe*. Az ébredő haza örömmel fogadta a kellemes hírt, de az ezredek tisztikarát bámuló ijedelem fogta el. Katona és magyar könyvolvasás azon időben! hallani is vétkez volt. Mit mond ehhez a nagy-szebeni General-Commando s a bécsi Hofkriegsrath? elgondolák az illetők, s a gyanús ifjakat: Baritz, Benedek György és Pál, Mike, Bocskor, Puskás és Mártonffy cadetokat és őrmestereket lakóhelyükön, minden ponton csaknem egyszerre letartóztatva és elzárva, Nagy-Szebenből kirendelt őrnagy hadbíró által hosszasan tartott

szigorú vizsgálat alá fogták, vallatták, ijesztgették, mélyreható nyomozódás folyt nagy ideig. 1843. októberében, három évi vizsgálati fogás után, Aachen Rajna melléki Poroszországban költ V. Ferdinánd császár és király azon k. leirata, melynek értelmében mindenáján elítéltettek: Baritz, a két Benedek hat-hat, a többi két havi profosz-áristomra, három cadet kilépett, kettő benn maradt és tiszt lett... Idővel megszelídült irántok a hatalom, néhányan amnesziát kaptak a nemsokára szintén tisztekké lettek, kettő ma is felsőbb tiszt a közös hadseregben. Egykorúak beszélik, hogy a befogottak semmit sem tagadtak, sőt magukat büszkéknek vallották, önvédelmök nagy irattömeget tett, egyiknek például vallomása 41 ívet A nyomozó hadbíró zavarban volt. „Nem tudom mit tegyek velök — monda többször meghittei körében — ez ifjak megannyi ügyvédként védekeznek, mintha Cicerót vagy Demosthenest utánoznák; ártatlanoknak vallják magukat, s a mit teszünk velök, üldözésnek magyarázzák“ . . . Elébb felségsértési bűnnek bályegezték a tettet, majd összesküvésnek (*Meuterei*), mely szereintök az egész határőrségi rendszer megszüntetésére irányult; pedig a mint vallomásai igazolják, társulásuk ez él ja önművelés, a hazaszeretet, nemzeti érzés és magasból kötelességgérzet szíveikben s növendékeikben fölrebresztése és öntudatossá tétele volt. A dolog vége az lett, hogy a szép remények közt alakult olvasó társulatnak egész katonai szigorral véget vetettek. A székely határőrség fölött a láthatár újra komor lett. A nemzet öröme rövid ideig tartott. Homályosan hangzó, csüngesztő hír érkezett nem sok idő múlva Kolozsvárra az „*Erdélyi Híradó*“ című ellenzéki lapba — a miről, mint belmunkatársnak, szemé-

lyes tudomásom volt — csakúgy, ahogy a censori szigor megengedte, törlés, módosítás, s a sorok közti olvasás segélyével lehetett kitaláltatni az olvasóval, hogy a kézdi-vásárhelyi és csik-szeredai katonanöveldékben s a székely ezredterületeken alakult olvasó társaságot feloszlatták, két vezértagja egyikének elzárása ideje büntetésbe tudatott s már korábban szabad lett, a másik a határőrségi ezred kötelékéből eltávozni kénytelenült, Mars fiai közt a régi rend és siri vagy legalább zárdai csönd, s nálunk oly stereotyp katonai subordinatió némasága ismét helyre állott.

Ez a két ifjú Csík-szentgyörgyi Gál Sándor császári cadet és czímeztes őrmester és Kovachich Horváth Ignácz ezred-cadet és szintén czímeztes őrmester volt. Gál Sándornak atyja is székely határőrvidéki kapitány, fiának gondos katonai oktatást és nevelést adott, mit a grátsi — némelyek szerint ollmützi katonatisztnöveldében sikerrel s maga iránt nagy reményeket költve végzett; innen a Máriássy-ezredbe lépett ki, s mint cs. kir. cadet 1838. szülö földére, a csiki I. székely gyalog-ezredhez kéredzett át. Itt ismerkedett meg Horváth Ignáczszal, s Gál hallgató természete, szinte zárkózottsága daczára közöttük csak hamar benső viszony és barátság fejlődött ki. Horváth — kiről hátrabb lesz több szó — maga mondja, hogy az első napokban és érintkezései után kitűnő katonai tehetségeiért és szakismeretéért különös vonzódást érzett hozzá. Az olvasó társaság eszméje Horváthé, ez már létezett, mikor Gál is tagjává lett, s bár a czél iránt barátjával egyformán lelkesült, tiszti állásra törekvéseért óvatosnak kellett lennie. Az is volt mindig. A cadet-iskola egyik osztályában Gedeon ezredes által a világ-

történelem, katonai földrajz és szolgálati s hadgyakorlatok tanításával bízatván meg: szaktárgyat s különösen a történetet oly erélylyel s a „*Vorschrifft*“ határain túlmenő terjedelemben adta elé, hogy hire felsőbb helyre jutván, később másodszor is szinte fejelmi kereset alá került. Tartózkodó s óvatos magatartásának tulajdonítható, hogy mind ezen, mind az előbbi vizsgálat alól könnyen s hamar menekült, cadet társai ártatlannak vallották, vizsgálatig szenvédése volt csak büntetése, s míg más társai *ügye* hosszan, Horváthé három évig tartott, Gál Sándor már 1842-ben tiszt lett, mit barátjával febr. 25-ki levelében tudatván: ez válaszában örömet fejezte ki felette, hogy e kinevezéssel a hazai egy tehetséges fiának hasznos és háládatos munkatér nyílt.

Ilyen előélete azon kiváló képességű katonának, kinek arczképét az olvasó e füzet elején látja, s ki a székely haderő impozáns nyilvánulásában egyik fő tényező. . . . Gál sok elméleti ismeretű, szervezésre képes, elhatározott tetszomjas férfi; a márciusi napok nyugalmazott állapotban érték mint hadnagyot, s ő a legelső szabadsági hírek hallására Pesten termett, az eseményeknek úgyszólva árjába nagy elszántságot tanúsítólag önként merült bele s maga iránt figyelmet költött: csakhamar honvéd főhadnagy, később kapitány, a nép által kikiáltott őrnagy, végre ezredessé lett, Háromszéken 1848 telén a nem capitulálás erős hive, Csik lelkes tiszttiselői és papsága segélyével sikerült elnémítani a reactiot, legyőzni és eltávolítni a német tiszteket; az ő nyomán Bemnek Erdélybe érkezte után, mint a fűszál a tavasz enyhe esőjére, úgy termettek elé a székely honvéd sorok és zászlóaljak. Ő Pesten, mint szakember, katonaügyekben mon-

dott véleményeinél fogva hamar ismert, művei által a magyar katonai irodalom első úttörője lett. Már az áprilisi napokban nemzetőrszolgálati, gyalog honvédi oktatási és gyakorlat-szabályzatokat (*Dienst- und Exercier-Reglement*) adott ki füzetekben, melyek szereint tanulták a magyar nemzetőrség és legelsőben alakult honvédek a magyar katonai parancsszókat s azon hadvezényleti kifejezéseket, melyek ma is forrongásba hozzák a vért: „*egyenest! féljobb vállhoz! tisztelegj! jobbra át! igazodj!*” gyorsau lépj! szuronyt szegzve rohamban előre *indulj!* Nincs szó, mely kifejezni képes, mily fölvillanyzó hatást gyakorolt akkor ifjúságunkra, sőt élemedett férfiainkra is a katonai vezénylet bűbájos anyai nyelve! Hős érzésre gyült a nemzet, fölélbredtek ezeréves harczainak s dicsőségének emlékei, milliók lelkét hatotta át amaz egyetlen nagy elhatározás: megvédni a haza kivívott szabadságát bár ki és kik ellenében! . . . Gál véleményét ápril 10 én egy katonai ügyben a magyar királyi főhaditanács is megkérdezte. Pest városa t. i. nemzetőrsége katonai begyakorlássára oktató tisztet kérvén, a főhaditanács e tárgyban két szakembert hívott fel, egyik Grál volt, s ő tanító tisztnek gránátos zászlóalj főhadnagy Korponai Jánost, a Thurszky-ezredből Hankó alhadnagyot ajánlotta. Kik közül az első el is fogadtatott. Pestvárosának ő dolgozta ki *Nemzetőrségi szolgálati szabályzatát*. A megyék és városok nagy számban rendelték meg katonai gyakorlati és oktatási műveit, így Szabolcs, Szathmár, Kassa 8 többek, szóval: Ó mint író is szabadságharcunk egyik kiváló tényezője.*.) Éles esze s hív hon-

*) Katonai művei ezek: 1. *A Pest-városi Nemzeti őrsereg ideiglenes oktatási, gyakorlati es szolgálati szabályzata.* Szerkeszté 69 a pesti órhadi tancs helybenhagyásával közrebocsátá GÁL SÁNDOR. Pesten, 1848.1 — 55 11. 8-adrében.

szeretete azonnal átlátta, hol tehet honának legjobb szolgálatot, hogyan hasznosíthatja a közjóra székely határőrségi szolgálatában szerzett katonai tapasztalatait; nevét ezernyi ezer 8-ad s 16-odrét kis katonai űrvezetke fogja fentartani az irodalomban; e sorokat olvasva, még élő sok nemzetőri tiszt fog kegyelettel visszaemlékezni nevére, melyet a politikai és irodalomtörténet elismerőleg ad át az utókornak.

Midőn a szerbek a horvátokkal egy célt tűzve ki, a május 5-ki karloviczi nemzeti gyűlés után Magyarország ellen nyíltan föllázadtak s határőrezredeket a lázadás kettős központjából, Zágrábból és Károlyovitcról kiindítva, egyfelől Orsova, Fejértemplom-, Pánccsova, Tittel, Újvidék és Zimony közt, másfelől Szent-Tamáson, Periászon, a római sáncszokban, Verseczig és Temesvárig tömör csatavonalba állították s a magyar serezuredeket Olaszországban harczolva, Grallicziában a határonkon, hazánktól távol voltak, az itthon levő idegen ezredék érzülete kétesse, az I. és II. oláh határőrezred magatartása gyanússá, sőt ellenségessé vált: a magyar királyságban csak két határőrségi székely gyalog s egy huszárezred volt az, melynek nemzeti érzületében s a magyar kormány iránti kész engedel-

2. Ugyanennek egy másik kiadása ily cím alatt: A nemzeti őrsegek oktatási, gyakorlati és őrszolgálati szabályzata. Írta: GÁL SÁNDOR. Pesten, 1848. Nagy katonai szakismerettel, lelkesen s lelkesítőleg írt előszóval ellátva. 1 — 62 11. 8-adrétbén.

3. A császári királyi sorgyalogság OKTATÁSI SZABÁLYZATA. Az eredeti németből lefordította GAL SÁNDOR, cs. kir. alhadnagy az I. székely 14-ik határvédezőrendnél. 1848. I. füzet. Ára 40 kr. p. p. Pesten, 1 — 102 11. Előszóval és tudományos bevezetéssel, s a gyakorlati oktatást elősegítő ábrákkal ellátva. ,

4. OKTATÁSI SZABÁLYZAT a magyar gyalogság számára. IL fosét. A csatározásról. (Vom Piánkein.) Az eredeti németből fordította GÁL SÁNDOR, 1848. Ára 20 kr. p. p. 193 -234 11. Tartalommutatóval.

A lapozás e két mű egységet mutatja.

E művek azon időben ezernyi-ezer példányban keltek s mintegy *Ima- vagy Ábécés* könyvezvoltak a fegyverkező magyar nemzetnek.

mességeiben — daczára, hogy több csiki tiszt 8 ezredesök Dorschner német és császári érzelmű volt — teljesen lehetett bízni, 1200-ra számítva egy zászlóaljat 8 három zászlóaljat egy ezredre, négy osztályt külön-külön 304 legénynel egy huszárezredre — 8000-re volt tehető az activ székely határőrségi erő, mely szám a IV-dik zászlóaljjal — a számfelettiekkel, félrokantakkal vagyis reservistákkal, kik tényleg fegyverben nem voltak, de ezzel bánni igen jól értettek s hamar lehetett őket zászlóaljakká alakitni, számukat együtt 4000-re téve, körülbelül 12,000-re növekedhetett. De e véletlen szerencse értékét szerfelelt csökkentette az elbutító osztrák katonai rendszer — a minek nyoma némely tiszteken s a patentalis invalidusoknál kivált a csiki ezred némely századánál észrevehető volt — valamint a katonaságnak már régóta a nagy-szebeni General Commando vas pálczája alatt léte. Az is-nagy hátrány volt, hogy a magyar kir. hadügymeniszter még olaszországi állomásáról nem érkezett volt haza.

A dolgok ezen helyzetében a hadügymeniszteri teendőket gr. Batthyány Lajos miniszterelnök végezte

Tekintse át az olvasó bár futólag Magyar- és a volt Erdélyország ötezernyi □ mérföld területét; vegye fontolóra az országot szélén egészen körül ölelő, közepe minden irányban átmetsző ellenséges nemzetiségek föllázadt állapotát s forradalmi hangulatát, mellyet a külföldi események folyvást gyulasztottak, a horvát bán, Szerbia és a bécsi reactio bátorított s utóbbi pénzzel, fegyverrel, tanult tisztekkel, Szerbia ezerekre menő gyülevész rablóval segített. Midőn Vetternek, mint dandár vezérnek vitéz harczosai 1848. szept. 12. Perjászt rohammal bevették, az osztrák tábori pénztár

ládájában Spanochi cs. kir. táborskónak Gráczból költ értesítését találták meg eredetiben, melyben igéri, hogy a szerbek számára nem sokára pénzt s egy üteg ágyút küld, mit Vetter Mészáros hadügymiszterhez küldött be.*⁾ Nagy-Szebennek Bem vitéz hadserege által bevétele is hasonló ritka becsű okirathoz juttatott, a mi most kerül legelsőbben ny ilvánosság elé s egész szörnyűségében mutatja azt a vészes hálózatot, melylyel Magyarországot legyőzése s azután a magyar nemzet végképen kiirtása végett ellenségei körül fonták volt. Herczeg Windischgratztól Rajachich patriarchához báró Bruckenthal Sámuvel erdélyi szász nemzetiségű lovás kapitány vitt 50,000 forintot, melyről szóló eredeti nyugtát egy magyar tiszttiselő 1849. márcz. 12-én Nagy-Szebennek rohammal bevétele éjszakáján a báró Bruckenthal-ház udvarára szort irások között véletlenül talált meg s gróf Mikó Imréhez küldvén be, a gróf ezt az erdélyi Múzeumnak adta át.^{**)} Ez volt azon egyik forrás, — nem lehet semmi kétség iránta, lehetlen tagadni — honnan a szerb s román ellenállás erejét mentette, melynek segélyével már 1848. ápril — május havában központi Comitét alakítottak, a patriarchát

*) Látható Vetter Antal honvéd altábornagy kéziratban levő nagy becsű művében, minek kiadására vajha könyvkiadójának vállalkoznának! Nagy gonddal, sok tactikai és stratégiai tudománnyal s pártatlan igazságérzettel írt mű az, milyen e nembén szabadságharcunk irodalmában eddigélel még nincs.

**) E pénz-küldési tény teljes hitelessége érdekében szükségesnek látom az illető beküldőhöz írott következő igen fontos magánlevelet közzétenni: „Tiszelt hazámfia! A nagybecsű oklevelet, január 1-én költ levelével együtt vettem. Fogadja legszívesb hálámat érette. Hálával tartozand ezért ön iránt a történetírás; mert egy nagy politikai tény constatálása tekintetében felér az a benne kifejezett öszveggel. Én híven meg fogom őrizni s gondom lesz rá, hogy nagyszerű czélját egykor betöltsse. E sorok legyenek részint hálám tanúi, részint biztosíték arról, hogy az irat kezimre lön bízva, őszinte tisztelettel

Kolozsvár, január 23. 1863.

hazafi szolgája:
Gr. Mikó Imre m. k.

forradalmi gyűlésben egyházi fejőkké, Supplikátz ezredest hadaik felett katonai parancsnokká tették, minden faluban fiók Comitét állítottak, melyek szervezték a felkelést és fegyverkezést. 1.534,000-re megy a szerb vajdaság és temesi bánság népessége, ebből ellenünk voltak a 430,000 szerb és 465,000 román — anatizált, nagyobb részben műveletlen, kicsapongásra hajló, fegyverviselésben jártas, hamar sorba és csatába állítható nép . . . Horváth országban szint ily forrongás, ugyan ezen politikai célok, indokok és titkos szervezkedés, melynek a Dráván túlról máirég áthallatszott fergeteget jelző belső moraja. Ez volt a helyzet Magyarországon. Erdélyben is már a balázsfalvi gyűlés lefolyt, a középszolnoki és küküllővár megyei legelső vagyon- és személymegtámadások, sőt egy pár gyilkosság hire is megvalósult. A szívek reddenbe be lehetett látni minden nemzetiség pártjainál. A jövő képe le volt festve a balázsfalvi szabadságmező és e román városka éiji gyűléseinek vihart jósló eseményeiben. Természetes volt, sőt nagy felelőssége hozta magával, hogy gr. Batthyány a székelyek érzületét nem hivatalos formákhoz kötött előljáróik által, de bizalmas utón, hazafiságukra hivatkozva kipuhatalja, s ha a körülmények ajánlják, őket a Magyarországon immár a szerbek által fenyegetett békénék és törvényes rendnek fegyveresen oltalmára sietésre birni megkísérlege.

A király ép ekkor eltávozott volt, a nádor sem volt Pesten; gróf Batthyány miniszter társai beleegyezésével, utólagos királyi jóváhagyás reményében, hazafigas felhívást intézett a fegyveres székelységhez, azt számos nyomtatványban Gál Sándor és Klapka György megbízottak által (kikhez csatlakozott Hajnik Ká-

roly is) azon utasítással küldötte közéjök, hogy Maros-Vásárhelyen, Székely-Kereszturen, Háromszéken és Csíkszékben, tűzhelyeiknél keressék fel őket, Magyarország szorongatott helyzetét terjeszszék előjök s szivökben a vérhűség és rokonszenv szeretetindulatát felköltve, igyekezzenek őket a magyar kormány által a szerb és horvát egyesült lázadás megzabolázása végett Szegeden alakítandó magyar nemzeti táborba kijövetelre bírni. Május 19-én kelt fölhívásában mondja Batthyány: „hogy a magyar haza és a magyar nemzet felé tornyosodó fergeteg aggasztó veszélylyel fenyeget s minden órán kitörésre hajlik. A vész harangja megkondult. Némely idegen nemzetiségek megirigylék a békés nyugalmat, melyet Árpád nemzete a Tisza és Duna partjain századok óta élvezett. S bár a két testvér honnak tettleges egyesülése, mellyet legforróbb vágyként öröklénk őseinktől, mindenkor meg nem történt is, elvileg elfogadva s kegyelmes királyunk változhatlan szavaival szentesítve van. Ezért mint Magyarországnak első független miniszterelnöke s ideiglenes hadügymisztere, bízva a székely nemzetnek világszerte elismert rendületlen hazafiságában s magyar testvérei iránti megingathatatlan szeretetében, hivatalos tiszténél fogva, siet őket felszólítani arra, hogy a miként erről az erdélyi főhadikormányzót is mai nap már értesítette, addig is, míg a király úr jóváhagyását utólag megnyerné, e levele vételével tüstént a Magyarországon Szeged tájékán központosítani elhatározott 12,000 fegyveres katonáságból állandó táborba siessenek, ahol, valamint az átkelő helyeken is élelmükről s fogadtatásukról már kellőleg gondoskodva van. Ügyünk közös — így végződik a felhívás — a koczka egy iránt fordul minden

a két testvér nemzetnek, ne hagyják önök hazaiúi meleg szavamat hidegen és részvétlenül elhangzani....*

A miniszterelnöki küldöttek május 22 — 23-án mentek át Kolozsváron; útjok célja a közönség közé kiszivárgott, ök a kormányzónál nem jelentkezvén: figyelmező szemek, eljárásukat gyanúébresztőnek jellemezve, gr. Telekinek jelentették. Ez a nádortól felvilágosítást kért: mi e küldöttek utjának célja? mik utasításaik? egyúttal a székely "hatóságok főtiszteit azok szemmel tartására s lépéseikről hozzá jelentéstételre utasította, értesítvén előre a szebeni fővezérséget is. Másnap, május 24-én már a maros-vásárhelyi főbíró jelentette, hogy Hajnik Károly, Gál Sándor és Klapka György 23-án délutáni 3 órakor oda érkeztek, előmutatták a miniszterelnök levelét, melyben a székelek közé menetre vannak megbízva, hogy a magukkal hozott felhívásokat közhelyeken a népnek olvassák fel s buzdítsák a székelységet a felséges uralkodó-ház és Magyarország iránti hűségre és a magyar nemzetet fenyegető veszedelemnek erélyes eltávolítására. „Összehívta — úgymond — a tanácsot és népet, felolvastatta és megmagyaráztatta a miniszterelnöki felhívást, s az lelkesséve fogadtatott. Azt hiszi, nem hibázott vele; egyszersmind tudatja, hogy másnap Hajnik Károly a főhadvezérhez intézett miniszterelnöki levéllel Nagyszébenbe ment, a más kettő*) Székely-Udvarhelyre.“ Marosszék főkirálybirája gr. Tholdalagi Ferencz szükségfelettinek látta — egy május 22-én felsőbb helyre tett jelentése szerint — a felhívások kiosztását, mi-

*) A jelentést másodiknak Horváth Ignáczot nevezi meg, de ő — mint felőle hitelesen értesültem — nem volt ott, neve hihetően Klapkáéval lön felcserélve.

után ott a nép már elég lelkesült, kész utolsó csepp vérét is feláldozni a hazáért, mihelyt a felség által felszólítatik Meg kell jegyeznem, hogy a báró Puchnerhez szóló levelet azért vitte Hajnik, mertő már a korábbi erdélyi országgyűlésről mint gyorsíró ismeretes volt; találkozván vele Medgyesen, átadta s így érkezett május 25-ikén Nagy-Szebenbe, hol sem útlevéllel, sem a főhadvezérhez szóló levéllel magát igazolni nem tudván, a közbátorsági bizottság, mint vélt emissariust letartóztatta, s csak a kormányzó átiratára bocsáttatott ismét szabadon, aki előtt őt b. Puchner igazolta. Hajnik Szebenből Kolozsvárra utazott vissza, Grál Sándor és Klapka Udvárhelyszéken, Székely-Kereszturen május 24-én találkoztak, hol az épen akkor Szebenbe a General Commando elé idézett csiki székely törzstisztek is útban levén, őket a honvédséghez átállásra kivánták birni, de foganat nélkül. Innen Nagy-Galambfal vára mentek, hol Gál Sándor Sebesi István házánál a falu értelmesb székelyei előtt lelkes beszédet tartott s magyar vezényleti kézikönyvét a nép között osztogatta. Utjokat Székely-Udvárhelyen át folytatták tovább; a nép ott is örömmel fogadta s magyarországi testvéreik védelmére menni bármely perczben késznek nyilatkozott . . . Háromszék főkirálybirája, Horváth Albert a kormányzótól kért irányukban követendő magatartása iránt utasítást. „Az illetők várják be — feleié az — míg a katonaság saját előljáróitól felszólíttatik s akkor ők is eljárhatnak megbízatásukban a katonai fegyelem sértése, a lecsillapult kedélyek ismét fölzaklatása nélkül.“ Meglepő szívességgel fogadta őket Kezdi-Vásárhely derék népe, hol nagy tömeg nép s az újonnan alakított nemzetőrség ujjongó örömj

mel hallgatta végig a miniszterelnöki felhívást s buzdító szónoklatok, kérés sőt unszolás után arra bírta saját alezredesét, hogy az a leghazafiasabb nyilatkozatok között ünnepélyesen kijelentette, hogy miután hozzá is elérkezett a m. kir. miniszterelnök hivatalos felszólítása, a még itthon levő századoknak azonnal siető készülés iránt már is rendelést tett, hogy az első parancsszóra a kijelölt helyre elindulhassanak. Nemcsak rendes határőrök, de mások is voltak számosan, kik a testvér Magyarország védelmére magukat aláírva kötelezték; a tanács fölirásban kérte meg a kormányzót: „hogy a rendes katonasághoz csatlakozni s velők harczba menni kész székelyek tisztei, zsoldja, fegyverzete és rögtöni begyakorlása iránt a katonai kormányhoz irjon át s őket az eredményről értesítse. A lelkesedés a nében oly nagy — így végződik a jelentés — hogy túlságoktól csak gyors kiindulással óvható meg...”

A kormányzó jún. 2. a miniszterelnökhöz intézett iratában Hajnik letartóztatását félreértésből származottnak nyilvánította, s a felett sajnálkozását fejezte ki; egyébiránt nem tagadható, hogy nála sem jelentvén magukat, félreértésre s a velők elkövetett bánaismódra némileg maguk adtak okot; a szebenipolgármesternek pedig megírta, hogy Hajnik letartóztatását, a kit Szebenben sokan ismertek, teljességgel nem helyeselheti. . . Klapka és Gál Sándor Háromszéken több helyen népgyűlést tartván, nem csak a rendes határőrököt bírták rá a szegedi táborba menetelre, de a nem-katonák közül is sokan kezük írása alatt harcias kedvvel s egymást felülmúlni akaró buzgósággal ígérték meg. Erdekesen világítja meg ezt a főkirálybírónak a miniszter kiküldötteihez jún.

4-én intézett hivatalos levele, melyben felkérte őket: „hogy a kormányzó rendelete értelmében várják be, míg a katonai és polgári hatóságok a népet táborba szállásra felhívják. Ezt kivált a nem-katonákra nézve tartja szükségesnek, a kik nemcsak maguk készek elmenni, de a nemességet is csaknem kényszerítik fegyverfogásra s velük kiindulásra. Annyival inkább kéri őket erre, mert ottlétük alatt meggyőződhettek, hogy a székely nemzetnél mind együttvéve, mind a külön osztályoknál a legelszántabb akarat és kedv van magyarországi rokonaik segélyére menésre; őseiktől öröklött harczias jellemöknél fogva minden pillanatban készek fegyvert fogni, s a magyar hazá és nemzet fennmaradásáért ősi tűzhelyöket és mindazt, a mi egy szabad embernek oly kedves, elhagyni. Kijelenti, hogy mihelyt az illető (elsőbbségtől fegyverfogásra és fogatásra rendelést kap, hatályosan intézkedik, hogy rajta elkezdve, a mindenki által hőn szeregett magyar hazá és nemzet fentartására a lehető legnagyobb fegyveres erő gyűljön össze, a melylyel, ha a körülmények úgy kívánják, önmaga kiindulni legszentebb polgári kötelességének ismerendi ...“

Míg a Székelyföldön ezek történtek, a kormányzónak május 23-án a nádorhoz tett jelentése gróf Batthyányval közöltetett, május 29-én költ rá válasza, de csak jun. 6-án érkezett Kolozsvárra. Örök-szép emléke lesz ez e férfi jellemnagyságának s elszánt hazaszeretetének. Meg kell hajolnunk azon erős indokok előtt, melyek őt e rendkívüli lépésre birták, valamint lelke nyílt egyenességének tisztelettel kell áldoznunk, hogy akaratát a nádorral és királyyal elfogadtatván — bár kin sérelem elkövetése nélkül — magának, ki e pillanatban mint annak akarata kép-

viselője állott a nemzet élén, oly megnyugtató elég-tételek szerzett „Mint egyes emberek, úgy országok és nemzetek életében is vannak perczek — írja — melyeket megragadni, melyekben a szabályszerűségektől eltérni okvetlen szükség, hogy a késedelemből vagy hosszas fontolatásból kipótolhatatlan kár és veszély ne származzék. Ily fontos percze volt Magyarországnak május 19-ke, midőn egyrészt a szerbek betörésének híre pillanatról-pillanatra aggasztóbb színben jelentkezett; másrészt a felséges udvarnak Bécsből hirtelen eltávozása a közvetlen értekezéstől felségevel egy időre teljesen lehetlenné tette. Bármennyire óhajtotta volna — úgymond — hogy a székely nemzethez és ezredekhez küldött felszólítása a kormányzónak, mint Erdély törvényes rendes főnökének után mehetett volna ki, a késedelmet nem szenvedhető rögtöni intézkedés szüksége parancsolá, hogy azt olyan teljesítésétől, mikre magát hivatalos állásánál fogva felhatalmazottnak nem érezheté, megkímélje, hanem eltérve a rendes alakszerűségtől, azon kötelességénél fogva, melylyel királyának, honának és nemzetének tartozik, önfelelősséggére a fenséges nádor királyi helytartó és a magyar minisztérium tudtával a székely nemzet és ezredek segédkezését egyenesen hozzájok küldött egyének által szorgalmazza. Ezeket — úgymond — tette igazolásául. És ezek folytában midőn egy részről nem fojthatja el fájdalmát, ha fennebbi rendelkezése a kormányzónak ellenrendeletei által netalán meghiúsuláshoz vezettetek: úgy másrészről szívából óhajtja, hogy a körülmények jóra fordulta által azon veszélyek be ne álljanak, melyek a kormányzó ismeretes buzgó hazafiságához, hő honszere-tetéhez s nemzete iránti tántoríthatatlan meleg érze-

téhez képest kétségen kívül igen fájdalmasan esnének . . .”

Gróf Teleki a miniszterelnök ezen a haza jövője érte aggodalmát oly erős vonásokban tolmácsoló leiratát egyszerűen tudomásul vette; de e napról ugyané tárgyban a királyi felség is intézett hozzá magyar nyelven sajátkezüleg aláírt kéziratot, tudtára adva, hogy azon felhívás, melyet a magyar miniszterelnök folyó évi május 19-ről a székely székekhez és határorséghez s az erdélyi hadi főparancsnoksághoz hű érzéssel, a kormány és monarchia fentartása érdekében intézett, helybenhagyja s egyúttal erdélyi főhadparancsnokának meghagyta, hogy főherczeg István nádor s királyi helytartó kedves öcscse rendkívüli esetekben kiadandó rendeleteit az erdélyországi katonai erőnek mindenkorban alkalmazására nézve pontosan és tüstént teljesítse, s egyszersmind a kormányzónak is meghagyta, hogy miután a többfelől toronyosuló vészek elhárítására minden hű népei s kormányai egyetértő munkássága szükséges, úgy tekintse kedves öcscsét, István főherczeget, Magyarország nádorát és kir. helytartóját, mint a kinek hatóságát ez úttal kedves Erdélyére is kiterjesztette, következőleg rendeletei ép azon engedelmességgel és pontossággal teljesítessenek, mintha azok saját neve alatt keltek volna; e kir. rendeletről tartozván a kormányzó minden hatóságokat és hivatalbelieket kellőleg értesítni. . . * Ez június 7-én érkezett a kormányzó kezébe, aki még azon nap az ország összes törvényhatóságaival körlevélben tudatta, is a nádorhoz tett feliratában ki-fejezte, hogy mind a kir. parancsnak engedelmeskedve, mind azon hű tiszteletnél fogva, melylyel ő fensége iránt minden viseltetni szerencséjének tartotta, fáradhatlan

igyekszete leend édes hazája boldogságára czélzó rendeleteit minden kitelhető eszközökkel pontosan és engedelmesen teljesítni s másokkal is teljesítetni, csak azt kérvén, hogy az erdélyi törvényhatóságokhoz egyenesen intézendő rendeleteit tudás végett vele is közölni méltóztassék, hogy ellenkező értelmű rendelések által személye kétes helyzetbe ne hozassék . . .“

Hogy a hivatalos tudósítások tartózkodó jellege daczára mily nagy hatása volt a székelységre Gál és Klapka megjelenésének s gr. Batthyány fölhívásának, kitűnik azon tényből, hogy pár hóval később a Berzen-czey kormánybiztosága idejében csak Marosszéken százánként írtatták fel magukat s vettek fel 20 frt. foglalót azon kötelezetessel, hogy mihelyt parancs jő, sietni fognak a szegedi táborkba; szolgálatuk ideje a háború tartamáig volt kiszabva, azon biztosítás mellett, hogy a harcz vége után megfelelő kiterjedésű birtokot kapnak a kincstári javakból örök-bérletül, s eddigi szűkönföldű hazai okát az anyaország bőtermésű délvidékével fölcserélni alkalom nyílik.

Háromszéken is ily hatásról tudósít Bíró Sándor democratika gondolkozású és kissé exaltált réti ev. ref. lelkésznek a miniszterelnökhöz jun. 4-én írt levele, melyben elbeszéli, hogy Magyarország és Erdély egyesülése, a szabadság és testvériség szent igéi oly hatást gyakoroltak híveire, hogy ő a nemesség egy része ellenzése daczára, kezét fogva Székely István honfitársaval, május 28-án csak saját falujában 160 volt úrbéresből, néhány nemes és három katonai egyénből katonailag szervezett s a haza védelmére saját nemzeti lobogója alatt magát hittel kötelezett székely nemzetőrséget alkotott. Gál Sándor és Klapka György Seps-Szentgyörgyön május 28-án a Magyarország ellenségei ellen segélyt sürgető

felhívást a nép előtt felolvastatván: a minő hévvel fogadta az, oly kellemetlenül hatott a főtisztre és környezetére. E komoly hírre — úgymond — Ő a miniszteri biztosokat fölkereste s a székelység Magyarország iránti rokonszenvének tudtára adása mellett biztosította arról, hogy 600 főből álló kis falujából egy század önkéntessel maga meg fog jelenni a szegedi táborban. Hazatértével a népet fölszólította, szava oly meleg részvétre s akkora viszhangra talált, hogy 12 — 13 éves bátor székely ifjak és 60 — 65 éves öregek készek voltak vállalkozni az elmenésre. Egy 120 egyénből álló századot már is kiválogattak maguk közül, összeírták s csak a miniszterelnöki rendeletet várják, hogy Székely István nemzetőrszázados vezetése alatt Szegedre induljanak . . . Réty község népe lelkesedése gyorsan elterjedt Háromszéken, úgymond, már ma zászló lobog s dobot vernek a körülöttük fekvő falvak is. A fegyver s úrbéri szolgálat terhe alatt görnyedő nép elköben fölébredt a Magyarország által kimondott polgári szabadság isteni igéje, a biztosok által szétszórt lelkes fölszólítás hatásából ítélezve Háromszékről 5000 önkéntest hiszen a legelső hivatalos felszólításra Szeged alá elindíthatónak . . .

Ezután a doleg gyakorlati oldaláról mondja el nézeteit. Biztosul be kellene küldeni — úgymond — b. Wesselényi Miklóst, közülök pedig kinevezni Al-Torjai b. Apor Józsefet, a nemzetőrség osztályából Rétyi Székely Istvánt, a katonai rendből nyugalmasztott kapitány Szotyori Nagy Ferenczet, a jobbágyrendből Kilyéni ifj. Donáth Pál kir. táblai írnokot, mint a kik legjobban bírják a háromszékiek bizalmát, a toborzás helye Alsó-Csernáton lehetne, a toborzás neve nem *Verbunk*, mert ezt a nép utálja, de

ez legyen: *Lelkes honvédő székelyek gyülekezete.* Ajánlja, hogy csak a harcz idejéig legyen a lekötelezés s akkor bocsáttassanak hazájokba; az úrbéri viszonyok és robot szüntessenek meg az *uti possidetis* elv alapján. E bátor és lelkes nép kész meghalni nemcsak a hazaért, de egy barázda földért is, ha az neki öröksége; de fegyverviselés és robot nem fér össze képzetében. Adassék 20 forint foglaló, mit a szegényebb sorsuak családjoknak hátrahagyhassanak; de ha az a kor-mánynak szükséges, értessék meg vele, s elmegy a székely a haza védelmére pénz nélkül is. A székely nép jellemvonása — így végződik a levél — a hirtelen lelkesedés és hamar csüggédés: amaz égbe emeli, ez kedélyét lesújtja. Mostani hevét fel kell használni s lehető hamar elindítni, de úgy, hogy fegyverrel és ruházattal itt helyben, vagy legalább Fejér-váron elláttassék; e nélkül szerinte az ember nem katona s nem érezheti magát biztonságban....^a

Klapkáék Aranyosszéken is elterjesztették a minisztereluöki fölhívást, a mi ott is forró testvéri indulattal fogadtatott; Csíkszékben Somlyón tartottak népgyűlést, de mivel ott kevesebb volt a jobbágyság, az ifjúságon a General Commando tartotta kezét s az ezredes szigorú fegyelemben a katonaságot, különben is Gál és Klapka tiszti rangban még akkor alant állottak, ott csak az *Unió* mellett beszéltek, a minek kedvező hatása volt, s Ők is barátságosan fogadtattak, anyival inkább, mert Csíkszék már 1848. előtt követi utasításába fölvette volt annak sürgős létesítését.... És így bárha a székelyek közül ez első alkalommal az erdélyi főhadvezérség kétes magatartása, a nemzet-őrség lassú szervezkedése s a szükséges fegyver és ruházat hiánya miatt Magyarország segélyére csak

csekély harczi erő mehetett ki — mindenössze is két gyalog zászlóalj s egy osztály huszár; de az akkor tarott népgyűlések az egész székelységben fel költötték az alvó nemzeti érzést és régi harczias szellemet s elhintették magvát a szabadság azon eszméinek, melyei néhány hónappal később az agyagfalvi gyűlésen im pozáns hatalomban megjelenésre bírták. Ez volt a székelység kebelében a magyar szabadságharcz folyamában első oly esemény, melynek üdvös hatása késsébb nagy következményű tényekben nyilatkozott s a székely vítezséget a világ előtt dicsőségesen ismertette meg.

XI.

Kolozsvár régen és 1848. május 30-án. Az ország értelmiségenek ide zarándokolása. Az erdélyi Unio-törvény. A közvélemény hatalma. A nemzetiségek pillanati kibékülése. Az országgyűlés követei a magyar miniszterelnökönél és a királynál. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök érdeme az Unio-törvény megerősítésénél. Szász és oiáh kivánatok fölötti határozás.

Vidáman derült fel Kolozsvárra 1848. május 30-dika.... Harczminczkét éve már, dicső napjait élte e város diadalmas csatáknak s nagy történeteknek.... Wardener futása, a város ostromállapotból fölszabadítása karácsony szombatján, midőn a Vilmos- és Kos-suth-huszárok az ablakokból camelia- és nemzeti szalagrózsás előtötte el, Nagy-Szeben és Budavár bevétele, ama napok, midőn hölgyei szíveik igaz tisztelete mellett gazdagon himzett nyerégtakarót vittek Osztrolenka s piski-híd hőse élés a férfivilág az erdélyi főhadserg bajnok fővezére előtt lélekben meghajolva,

keleti drága kövekkel s gyöngyökkel kirakott, arany diszmetszetű ōsi Rákóczi-kardot: a ki a leigázott Erdélyt, a magyar koron ezen drága gyémántját annak visz-szaadta. Magyarországnak önvédelmi hadserege szer-vezésére s 1849-ki dicsőséges hadjáratának végrehajtására időt szerzett s nemes versenyösztönt éb-resztett, és a kit a székelység édes atyjaként tisz-telve „*Bem a^“-nak nevezett. Volt idő elmélkedésre és meghiggadásra, kerülöm a költői szavakat éspan-tazia nyelvét, számot vetek magammal s a mit kimon-dok, annak minden következményével, és mégis előtör vénülő szívemből ama vallomás: Óh, ti 1848 — 49-ki idők! oh, ti magyar parliamenti s csatatéri hősök, félistenek!*

Nem, Kolozsvárnak talán soha nem voltak ilyen napjai!

Magyarország ezer éves történetébe a legragyo-góbb lapok egyike e városban lön beírva. Nagy-Váradon 1538. a magyar királyság szerződésszerűleg osztozkodó királyok által kétfelé vált, Kolozsváratt három század után a nemzet szabadon s lelkesedve nyilvánult akarata, királyi jóváhagyással, törvény által is-mét egyesítette. Üdv neked kies magyar Athenae, én édes második hazám! nagy a múltban, dicső ama dicsőséges években! Mély alapú s izmos gyökerű a te műveltséged, megronthatatlan erővel. Üdv neked hívek s szabad férfiak és hölgyek hazája!

Erdély múltja ismerői ismerik Kolozsvár és Nagy-Szeben politikai antagonismusát. Az első a magyar királyság és alkotmánya, szabad szellem 8 ép és le-győzhetlenül erős nemzeti érzés megtestesülése, az utolsó az osztrák egységesség, a militarismus és német bureau-cratiai önkényuralom képviselője és barátja, menhe-

lye és őrbástyája száradok óta. A mely országgyűléseket Szebenben tartott Erdély 1690. óta, sötét lap az ország történetében, mely nem egyszer gyászszal, a nemzeti jogok és alkotmány pusztuló romjaival van jelölve, melyeket Kolozsváratt, azok tényein halottai-ból föltámadó politikai és jogélet egészsges szine és kinyomata látszik — azokra büszke a magyar önérzet s felvidul az emlékezés. Midőn az ország főkormánszéke Nagy-Szebenben volt, absolutismus tartotta kezében a kormány rúdját, midőn Kolozsváratt, a törvényesség és alkotmány; Nagy-Szebenben hozattak Erdély boldogtalan és félszeg törvényei a múlt század utolsó tizedéig, Kolozsváratt az 1791 — 92-kiek. Kolozsváratt voltak az 1834-ki nemzetfölrázó s az 1841 — 46 — 47-ki, politikai érettségre vezető, Nagy-Szebenben az 1837-ki megfelemlítő, Kolozsváratt az 1848-ki korszakalkotó országgyűlések. A mi Magyarországon Debreczen, most Budapest és Zágráb, az a régi Erdélyben Kolozsvár és Nagy-Szeben!

Ez a valódi politikai indoka és kulcsa ama ténynek: miért hivatott egybe az 1848-ki erdélyi *Uniós* országgyűlés Kolozsvárra.

Már elteltek volt az országgyűlés megnyitásával járó május 29-iki ünnepélyek. Az országgyűlés tagjai nagy számban jelentek meg, sokan serdülő fiaikat is elhozták, hogy lássák meg s véssék emlékükbe a nagy történendőket. Eljött a vármegyék és Székelyföld birtokos értelmiségének is egy szép contingense — magva, dísze és fenntartója az erdélyi magyarságnak — csak közérdekeltségből, hogy tanuja legyen a kitörő nemzeti örömnek. A város fény- és örömrában úszott. Háromszínű lobogó lengett — mint egy május-ünnepen a rakpartok és kikötők tengernyi hajójár-

boczán és vitorlán, mint egy újonnan kizöldült s virágzó fákban gazdag fiatalos erdő — az egész városon, kunyhóban és palotában, háromszínű virágcsoportozatok ékesítették az ablakokat s a függönyredők között ki-kinéző hölgyek fejét háromszínű kokárdák és szalagcsokrok; hasonló toll, szalagcsokor és Unió-feliratú kokárda volt a férfiak mellén és fövegen, a kardok markolatján és a napernyőken, a kocsisok kalapján és a lovak gyeplőszárán; jó kedvű volt a cselédség, s az ostor háromszínű selyemcsapója is pajzánabbul pattogott. Magyar ruhaviselet dívott mindenütt magyar volt a társalgás nyelve, magyar kedv s vidámság sugárzott minden arczon. A fiak háromszínű pipere- és divattárgyakkal udvaroltak a hölgyeknek, ezek háromszínű virágcsokrokkal és bokrétával, nemzeti színű kokárdák, lobogók, látogatási jegyek s Petőfy *[^]Talpra magyar!** dala miniatűrelenyomatban százanként forogtak az ifjúság között. Serdülő hajadonok *Unio-érzelműnek* kivánták tudni imádóikat s katonásdit játszó kis gyerekek csatát vívtak egymással szintén az *Unio-ért*. A ki az úton mással találkozott, éltette az „*Unio*“-t, a ki megérkezett vagy eltávozott, azt üdvözlte vagy kérdezősködött felőle. A háztulajdonosok a náluk szállásoló követeket igyekeztek megnyerni, a. hírlapokazzal töltötték el hasábjaikat, a főtanodák ifjúságai arról társalogságban, a polgárság és iparos osztály úton-útfélen lelkesült szólott róla, a templomi szónokok imáikba szöttek, buzdító beszédeket tartottak hallgatóik előtt róla; ez volt a nyilvános és magánbeszélgetés köztárgya, ez dobogtatta a szíveket s elfoglalt minden elmét. „Mi lesz a holnapi napon? Mit fognak mondani a szászok? Mit tesznek a románok? Megtartják-e az előértekezle-

ten nyilvánult békülékeny érzületöket? Mily magatartást követ a királyi biztos? Teljesül-e a magyar nemzet vágya? Fog-e érdeklődni a katonaság, mely tekintélyes számban volt Kolozsváratt? Föllép-e nyilván a reactió? Mer-e szembeszállani valaki vagy valami e roppant mérvűvé vált Unio-áramlattal?“ Ezek a kérdések töltötték be, ezek az aggodalmak szorongatták a kebleket.

A magyarságnak — oh mi dicsőséges momentum ez nemzeti életünkben! — kivétel nélkül egy volt érzése, nézete s törekvési czéija — az *Unió*, A szász lapokban olvastuk akkor, hogy a gyűlés napján csoportok jártak volna az utcákon, fhenhangon kiáltva: „*Unió vagy halál!*“ Ez nem igaz. Sem egyesek, sem csoportok ezt nem tették. Fáklyás menetek alkalmával a falakra felmázolva ilyet láttam, de ezt is korábbi időben. Eféle szokott történni mindenütt. Egyes túlzók vagy dévajkodni szeretők firkálnak falra hasonlókat, elkiálnak egyes, inkább öket megbélyegző, mint az illetőket s kivált egy egész országot kompromittálni minősült szókat; de azt komolyan s a közhangulat nyilvánulásának venni józan Ítéettel nem lehet. Csak az tény, hogy a békés, loyalis izgatás és rábeszélés ez irányban bámulatos mérvű volt. Ezt tagadni nem lehet s nincs is miért. Ezt tenni oly ügy mellett, melynek üdvös-voltáról meg vagyunk győződve, nálunk mint alkotmányos nemzetnél mindenig szabad volt, szabad most s a míg magyarok leszünk, szabad is fog maradni mindenha.

Már a gyűlésnek május 29-én megnyitása előtt az volt az ország vezériférfiai közt a megállapodás, hogy e tárgy az előértekezleten, mit akkor „*nemzeti gyűlés*“-nek neveztek, vitattassék meg; ha valakinek

egyénileg, vagy valamely nemzetiségnek együttesen van észrevétele, ellenvetése, aggálya vagy óhaja, fejezzék ki, hallgassák meg, méltányolják vagy meggyőző okokkal enyészessék el, a nyilvános közülésben időrabló, tanácskozás-nyújtó s tán a kedélyekre ingerlőleg ható vitatkozás róla ne legyen; vigyenek be kész törvényjavaslatot, a vezérszónok terjeszsze elé, kérje felolvasását s ha a többség rajta megnyugszik, igyi ha mind megnyugosznak, egy értelemmel emeltessék határozattá. Ha felszólalás lesz, a vezérszónok békés hangulatban, őszinte szabadelvűséggel, kiengesztelő módon s rokonszenvesen világosítsa fel a dolgot, nyugtassa meg a felszólalót s bírja a közhangulat és közvélemény előtti meghódolásra, kihívást, támadó modort vagy sértő kifejezéseket kerülve, hogy a nagy országos tény az ország törvényhozó testületének a lehetőséggel teljes egyetértésével, a szívek békéjének, a kedélyek nyugalmának megháborítása nélkül jöjjön létre ... Az országgyűlés vezére most ismét Wesselényi volt, mint 1834-ben, de most nem az a Herkules-alak, nem az a Sámszon-erőkinyomat, de egy elhízott, elkomorult, talpig fekete magyar díszruhába öltözött világtalan óriás! társai voltak a vén gróf Bethlen János, ez a mély hazaszeretetű, angol vérű és ildomú magyar Palmerston, b. Kemény Dénes, ez a menyörgő s Szász Károly, az éles analizáló eszű s szétzúzó logikájú szónok!

Minthá menyegzőre készült volna, oly derült, tiszta, mosolygó volt Kolozsvár ábrázata: utcain hömpölyögött a nép, a jókedv hangján beszélgetve díszöltönyös város-szolgák jártak fel és alá; a redoute előtt, hol az országgyűlés tartatott, sorfalakat képezett a várakozó közönség. Tíz óra felé gyűlni kezdettek a

követek és királyi hivatalosok: gazdag zsinórzatú atil-lák, selyem és bársony menték, kövekkel díszített forgós csalmák, rajtuk széltől ingatott fejér kócsag-toil, ősi-kardok s ezüst és arany sarkantyús csizma volt díszöltönyök, mintha királyát várná a magyar. kívül oly élénk, mintha mulatói, kedélye oly emel-kedett, mintha ünnepelni akarna; hangulatának komoly-sága s a megjelenés méltósága árulja el csak, hogy törvényhozásra gyülekezik. Mikor népszerű szónok vagy szabadelvű szász követ jött, mikor Lemény püspököt megérkezni látták, harsogó „éljen“ fogadta, mely mint n haraszton a futó tűz, úgy ment végig az utcák tarka sokaságán Egymásután hamar eljöttek a gaz-dag főurak, a kir. főkormányszék tagjainak hintós és huszáros fogatai, az országgyűlés elnöke s végre a kormányzó, gróf Teleki József Kelet országai szébbet nem mutatnak, a ruha festői pompája élénkebb hatást nem kelt, mint midőn 100 — 200 magyar tör-vényhozót a nemzeti viselet ezen pazar elegantiájában egymást felülmúlni látja a szem.

Az *nemzeti gyűlést* a magyarok és székelyek külön, a szászok is külön tartották, hasonloul az anyaország kerületi gyűléseihez. A kérdések előbb itt vitattak meg a pártok által s a létrejött megállapodás adott irányt az országos ülési tárgyalásnak. Hét pontja volt a kir. előterjesztéseknek: 1.és 2-ik,két sarkalatos hivatalnok vá-lasztás útján betöltése; 3., az *Unio*, 4., az úrbérések sorsának mielőbb s minden módoni könnyítése; 5 , a közterhek egyformán viselése; 6., a szabadsajtó szabályozása. Emlékezhetik az olvasó, hogy a 3. 4. 5. 7. pontot a kormányzó ajánlta, felhívás következtében, a felségnek, az 1. 2. és 6. pontot az udvari kancellária, illetőleg a felség az országgyűlésnek. Így élt kezde-

ményezési jogával a törvényhozás két tényezője. Minnenik nemzet megtartotta előleges külön és együttes gyűléseit, hosszas vita, egymás fölvilágosítása, sok rábeszélés és kérés után mindenki tudta, hogy az *Unio-t* a szászok *elvben*, a magyarok *teljesen s fentartások nélkül* közegyetértéssel fogadják el. Az ülés késő éjig tartott, csöndben és viharral váltakozva. Az így létre jött megállapodás értelmében az ügy másnap, május 30-án d. e. 10 órakor nyilvános országos ülés elő került. A fejedelem kötelességévé tette a kormányzónak, hogy személyesen legyen jelen a nagy fontosságú tárgyalásokon s bőlcsességet és loyalitását az uralkodó-ház és ország közjavára érvényesítni igyekezzék. A kormányzó meg is jelent a kir. kormányszék kíséretében s a tanácskozás sorrendjéről a vita elkezdődött. A kk. és rr. a három első pontot oly benső egybeköttetésben állónak látták, s a 3-ikat oly döntőnek, hogy az a máskettő sorsát is elhatározza. Első helyre tüzetett ki tehát rövid vita után a 3-ik pont s a dolog egyszerűsítése és gyorsítása végett felolvastatott a kész *Unio-törvényjavaslat*. A mint az ítélmester olvasáshoz kezdtett, elkezdődött az „*Unio*“-kiáltás „*éljen az Unió? Éljen Magyarország? féljen Magyarország és Erdély? Éljen az egyesült Magyarország!*“ Így folyt ez a törvényjavaslat szakaszai között többször megújulva, vége felé oly általános és lelkesült, sőt viharos „*éljen*“-zés ragadta meg percekig tartólag az egész országgyűlést — törvényhozót és hallgatóságot egyiránt — hogy ehhez hasonló Erdély törvényhozási termeiben aligha volt valaha. Mint előre látható volt, a megyék és székelyek — követek és királyi hivatalosok kivétel nélkül — egy szívvel és lélekkel kitörő örömmel fogadván el; Brassó vidék követe Róth

Illés így nyilatkozott: „Megtekintvén, hogy a magyar és székely nemzet Erdélynek Magyarországgal egyesülését nemcsak közönséges szótöbbséggel, hanem a leglelkesebb, legihletettebb egyetértéssel, leghőbb nemzeti óhajtásuknak ünnepélyesen nyilvánították; fontolóra vévén továbbá azt, hogy ez értelemben a jelen országgyűlés által hozandó törvényjavaslat csakis Ő felsége, szeretett fejedelmünk és királyunk, ki egyszersmind osztrák császár, kegyes helybenhagyásával, mindenjunkat kötelező törvénynyé váland; végre azon kötelességszabta tekintetből, hogy Erdély a fennálló alaptörvények szerint Magyarország koronája kétségtelen tagja, küldői nevében, a *Pragmatica Sanctio* fenmaradásával létrehozandó *Uniót Magyarországgal* pártolja; fentartja azonban magának, hogy az *Unió* mikénti végrehajtására kinevezendő országos bizottság kebelében és a magyarországi közös országgyűlésen a szász nemzet törvényeken alapuló jogai, nemzetisége anyanyelve, politikai területe épentartása iránt kivánatait egy *Emlékirat-ban*. előterjeszthesse s egyszersmind azoknak méltányos tekintetbe vételét reméli.“

Ezen nyilatkozatot a jelen volt szász törvényhatóságok követei valamennyien pártolták s különösen és legelébb Schmidt Konrád nagy-szebeni követ és társa, s kérésökre az szó szerint jegyzőkönyvbe igtattatott. Ellennyilatkozat semmi oldalról nem történt.

Én e gyűlésnek két különösb momentumát tartom megjegyzendőnek; az *egyik* Róth Illés és Schmidt Konrád s a többi szász követek pártoló nyilatkozata; a *másik*, midőn Lemény püspököt mint *Unio*-barátot, az országgyűlés meg-éljen-ezte Mindhárom férfin látszott a bensőjükben végbemenő nagy lelki tusakodás. Nemzetök kün az országban határozottan ellene

volt, hírlapjaik óvták őket, túlzóik fenyegették, sőt előre átkozták azért, a miért ők itt a terem hangulatával szemben s ennek a megdöbbentő hatalommal nyilvánuló magyar áramlatnak ellene állani nem bírtak. — Tán szerették volna, tán akartak is, de a tény tény; a felszólalásra kínálkozó törvényes alkalom elmúlt a nélkül, hogy a kimondott egyesülés ellen valaki csak egy ellenző igét is hangoztatott volna.

Nem csoda, Száz meg száz szem tekintett a temben rajok izgatott figyelemmel, vitára készen lesve az ajkaikról ellebbenő szót; kunn egy, a hazafiság enthusiasmusában föllengő város 20,000 lakosa csak nem lázas kíváncsiságtól égve várta a jó vagy rózsáhírrrel vendégszerető hajlékaikba érkezőket. Ha ellene szólnak az *Unio-nak* — úgy gondolkozhattak — bizonyos, hogy meg nem gátolják; de az is bizonyos, hogy az egész város, sőt országgyűlés ellenszenvét költik maguk iránt; de ha nem szólnak ellene, hanem jogfen tartással élve, az időre és felsőbb hatalmakra bízzák a további fejleményeket, nem bizonyos, hogy a magyarok országegyesítési szándékukat érvényesíteni végképen képesek lesznek. Nehéz helyzet! Ok az utóbbita határozták el magukat, az *Unio-ba* beleegyeztek, vezérszónokuk beszédét oly hosszú és viharos „éljen“ követte, mely az ajtókon és ablakokon kihatott a várakozó népre, ott is harsány „éljen“ rázta meg a léget, mely végig ment az egész belmonostor-utcán: „éljen az *Unio*“, „éljen Roth“, „éljen Schmidt Konrád“, „éljen püspök Lemény“ — ez volt a csak nem általános éljenzés és zaj megkülönböztethető része. Midőn a kormányzó, mint országgyűlesi elnök az *Unio*-törvény egyhangú elfogadását határozatul kimondotta, ismét megújult az s több percz tölt el, míg a terem-

ben s az utczán künn a lelkesedés égő tüze s tom-
boló zaja lecsillapult.

Itt látszott meg kristály-tisztán, félreérhetlenül a közvélemény hatalma. Valóban ez hatalom volt. A mérleg egyik serpenyőjében 200 különböző nemzetiségű férfi, de a magyar korona tagja, mint királyi hivatalos, 18 vármegyei és magyar vidéki, 10 székely széki, 32 szabad királyi városi, mezővárosi és taxás helyi követ: együtt 260 országgyűlesi tag, a mérleg billentyűjén Magyarország miniszterelnökének, a hatalmas gróf Batthyány Lajosnak keze; a másikban 12 szász kir. hivatalos, 22 követ, együtt 34 országgyűlesi tag, 1 román nemzetiségű kir. hivatalos, 4 követ, együtt 5 országgyűlesi tag, összesen a két oldalról 39 ellenzékiek érdekű, de opportunitási tekintetből a többséghez csatlakozott szavazat. A birtok, műveltség, politikai képesség, hazafiú érdemek, sőt — a mit csak másodfontosságúnak tartok — maga a születés e rop-
pant súlyával nem volt kétes a győzelem. Nem jött rá sor, nem volt szükség az erők megmérkőzésére. Az ég mosolygó derűje látszott visszatükröződni az arczokon. Úgy tetszett, mintha a béke nemtője szál-lott volna az országgyűlesi teremben a kies országra s az otthon háborgó nemzetiségek itt levő képvise-lőikben egymással egy percre mintha kibékülték volna. Testvérileg szorított kezet főür és nemes, ez és a polgár, magyar és nem-magyar: sokan meg-ölelték egymást, nem egy könnyezett örömében; barátásagosan beszélgetve tértek haza az országgyűlesi tagok, otthon mindenkit nyájas szeretettel fogadtak, gazdagon megvendégeleztek, a nép öömujongva távo-zott szét

Az ülés délután folytatott

Az *Unió* részletei

iránt a magyar kir. minisztérium felvilágosítása végett bizottság neveztetett ki, melynek tagjai között volt 19 különböző eredetű magyar, 4 szász, 3 román t. i. a két püspök és egy világi férfi, a derék Boheczel Sándor, hátszegi képviselő. Ságuna püspököt mint királyi hivatalost már az országgyűlésre meg akarta hivatni a kormányzó, de — a mint az udvarral folytatott levelezése mutatja — a királynak ez időben Bécsből távolléte miatt nem eszközölhette ki; most azonban — a formákat mellőzve — az *Unio*-bizottságba közakarattal beválasztatott, az oláh népre való jótékony befolyása reményében, mitől hálás köszönettel fogadott, s annak munkálkodásaiban szorgalmasan részt is vett.

Még azon nap a megállapított *Unio*-törvényszöveg hitelesítettvén: egy példányban a szokott módon felsőbb helyre juttatás végett a kir. biztoshoz küldette át, ki annak Ö felsége elébe késedelem nélkül fölterjesztését ígérte, egyszersmind pedig egy másik példánynak a székvárosából Innsbruckba távozott királyhoz személyesen elvívésére követek választattak, azon utasítással, hogy a magyar fővárosban a magyar kir. miniszterelnöknél magukat jelentsék s a törvényczik megerősítésének kieszközlésében hathatós pártfogásra az országgyűlés nevében kérjék meg.

A kormányzó ugyan azon napról jelentette a bevégzett tényt a fejedelemnek. „A felséged kegyes engedélyével egybehívott erdélyi országgyűlés máj. 30-ki ülésében Erdélynek Magyarországgal egyesülése fontos kérdését, mint 3-ik királyi előterjesztést a két első ponttal kapcsolatban tárgyalta, s azt az idő komoly eseményeinek megfontolása után, melyek e fejedelemséget is veszélylyel fenyegetik, melynek tehát a leg-

hathatósb védelemre van szüksége, a mi csak a nemzeti egységben s ezen egységnek tudatában található, ezt pedig csak az erő és biztonság érzete képes megadni: oly egyetértőleg fogadta el és határozta meg, hogy az ellen elvileg az egészen tele volt országgyűlési teremben egyetlen hang sem hallatszott, s csak a végrehajtás módjára és természetére vonatkozólag nyilvánították némely követek saját véleményüket. Ezen, az ország legfőbb alkotmányos szerve által az oly hőn óhajtott *Unió* iránt ily kétségevonhatlanul nyilvánult közhangulatot tekintetbe véve, azt hiszem, nem hibázom, sőt felséged leghívebb államszolgájának tisztét teljesítem, ha egyenesen és nyíltan megvallom, hogy ez országban a nyugalom és béke csak úgy tartható fenn, ha felséged az ország ezen kifejezett óhajtását teljesítvén, a felterjesztendő *Unio-törvényjavaslatot* legkegyelmesebben megerősítni méltóztatik. Felséged iránti legszentebb kötelességem érzetében bátorokodom ezen kérésem méltatását felséged bölcseségétől a legmélyebb bizalommal esedezni.“

Ezután a szászok felhívattak „*Emlékiratuk*“ beadására, hogy az és a balázsfalvi oláh népgyűlés kérvénye együtt tárgyalta tathassanak, mi a június 20-ki országos ülésben törtérvén meg: „az országgyűlés a szászok „*Emlékirat*“-ra irántok való rokonérzettel fogadta s azon meghagyással adta át az ünio tárgyában kinevezett bizottságnak, hogy az igazság, méltányosság és józan országlástan határai között teljes igyekezettel oda munkáljon, hogy azon *Emlékirat* alapján a minisztérium által egy törvényjavaslat terjesztessék a közelebbi közös törvényhozás elé.“ Ezen rokonszenves határozatért Schmidt Konrád meleg szavakban fejezte ki köszönetét: „mivel — úgymond

— ez oly tény, mely benne teljes bizalmat ébresztett az iránt, hogy az Unióból származó nagy átalakulás, az iránti minden aggodalmak lecsillapításával s a kedélyek lecsöndesítésével békés úton sikerülend; meggyőződésénél fogva állítja, hogy küldői mint el nem fogult fiai azon nemzetnek, mely ezelőtt hét századdal hivatott be a korona védelmére s ezen kötelességének híven megfelelt, a mint nemzetiségük és alkotmányos létkök fenntartásáért minden készek feláldozni: úgy elszánt akarattal készek az édes hazánkat bármely oldalról fenyegető veszélyek ellen fegyvert fogni és harczolni s erről a „KK-at és RR-ket biztosította“, mely nyilatkozatát 17 társa tette magáévá. Az oláhok kivánatait magában foglaló kérvényekre és „Emlékirat“-ra nézve, melyek között volt a balázsfalvi kérvény is, az országgyűlés ugyan jun. 20-ki ülésében határozatképen kijelentette: „hogy jó és rósz sorsukban századok óta osztozott s ma veleük egyenlő jogokat bíró, egyenlő kötelességek alatt álló polgártársaikat rokonszeretettel kell fölsegítniök 8 ügyöket, a hon javát s biztos fönmaradását szem előtt tartva részvéttel venniök. Ezek figyelembe vétele s a KK-nak és RR-nek irántuk való szíves érzelme és minden jóra, törvényesre és méltányosra készségök kijelentése mellett meghatározták, hogy az 1848-ki magyarországi törvények által, melyek érvénye az Unió után Erdélyre is kiterjed, ezen polgártársaiknak úgy sérelmeit, mint jogos panaszaiknak okát elenyészhetve s igazságos óhajtásaiat betöltsével látják. Az ezek után még kérelmekben és „Emlékirat“-ban foglalt s függőben maradtaknak tekintető ügyek igazságos és célszerű elintézése az Erdélyen kívül lakó oláhok, sőt a hon minden más lá-

kóit, egyiránt illetvén s az ily ügyek a hon minden lakóinak képviselőiből egybealakulandó közös törvényhozás tárgyait tevén: helytelen lenne itt külön törvény hozásába avatkozni.“

Az Unio-törvény megerősítése Innsbruckban történt 1848. június 10-kén. Érdekesnek tartom meg - említni, a mit erről nekem, az akkor Bécsből szintén oda a király által meghívott gróf Mikó Imre beszélt. „Engem ő felsége egy politikai combinatio kérdésében parancsolt volt Bécsbe, a lemondott erdélyi kanzellár helyettesítése végett s ez alkalommal köteleségemből folyólag szintén Innsbruckba kellett men nem. Ismerem e törvény-megerősítés nagy nehézségeit. A siker gróf Batthyány vas akaratának műve egészen. 0 birta rá a királyt az aláírásra, ki előbb a vele találkozást is kei-ülte, később gondolkozási időt kívánt, hogy magát más oldalról is tanácsoltassa. A király engem is megkérdezett, ha szükségesnek s jónak látom-e az uralkodó-házra és összbirodalomra nézve a törvényt. Én melegen s meggyőződésből szótlanam mellette. Batthyányi nem tágított. „Ennek felség meg kell lenni — monda ő. Az erdélyi Unio-törvény folyománya a magyarországinak. Ettől Magyarország békéje, s felséged trónjának sorsa függ. „Aber lieber Gráf Batthyány!*) gönnen Sie mir doch ein wenig Bedenkezeit — monda tréfásan szemrehányólag a király, de pár perez műlva a törvény alá volt írva. . .“

*) A király ezen szavai az *Ország-Világ* lapban nemrég közölt czikkemberen egy sor kimaradása miatt gróf Mikónak van tulajdonítva, ki ezt nekem mint gróf Batthyányval történetet beszélte el. Ezennel megigazítom.

XII.

Az ellenzék magán felirata a miniszterekhez az Unio-törvény megerősítése tárgyában. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök, gróf Széchenyi István, Deák Ferencz és Kossuth Lajos miniszterek. Nyáry Pál.

Bár a törvényhozó hatalom egyik tényezője a törvényt meghozta, a másikról — a fejedelemről — újabb törvény nem léteben, nem lehetett tudni, hogy azt megerősíti; mert e sors érte 1810 óta Erdély igen sok üdvös törvényjavaslatát, és mert tudva volt, hogy az udvar körében annak erős ellenzői voltak, kik a szászok és oláhok attól idegenkedésére nem meghall-gattatás nélkül hivatkoztak. Ezért mentek Weér Farkas és Pálffy János, mint ország küldöttei egyenesen a királyhoz, ezért láttá szükségesnek a régi ellenzék megbízható egyéntől a miniszterekhez magánlag is írni s az erdélyi viszonyokról előszóval informálni, a ki hirt vigyen az *Unió* kimondása részleteiről is.

E férfiak voltak: az öreg gróf Bethlen János, gróf Teleki Domokos, gr. Teleki László, Zeyk József és Károly, b. Jósika Miklós, gr. Mikes János, b. Kémény Domokos, b. Bánffy János és többen, pártgyűlései helyök ifj. gróf Bethlen János óvári háza, egy rafestett szarvasról úgynevezett régi *Szarvas-ház*, hol a kérdést megvitatták, a leveleket fogalmazták s azoknak gyors menettel Pestre vitelével engem biztak meg, mint a kinek a szebeni és balázsfalvi gyűlésezésekkel személyes tudomásom volt. Én gróf Teleki Domokostól vettettem át a leveleket s az úti költségről neki számoltam, egyéből a pártgyűlésnek, ő írt le-

velet Nyárihoz, ki arra volt fölkérve, hogy engem utasítson s gyors kihallgattatást eszközöljön.

Május 31-én, egy gyönyörű tavaszi napon indultam el a Biasini-gyorskocsin, mely Szolnokig vitt, ott vasúton mentem tovább s már július 2-án reggel Nyárinál voltam. Híréből jól ismertem e férfit; de látása s személyes megismerése előttem annál nagyobbnak bizonyította. Pest rendkívül izgatott volt; akkor láttá a legelső honvédzászlóaljat nyilvános helyen, meleyet a mint a váczi-utcán végig ment, sűrű, lelke-sült „Éjen“-zés fogadott és kísért. A nép és ifjúság forrongó hevét Nyáry mérsékelte és irányozta. Ó volt a viharzó szenvédélyek fékező Aeolusa. Látszott e hatalozott jellem és parancsoló külsejű alak nagy erkölcsi befolyása. Fél kilenczkor lehettem nála; levelét gyorsan átfutva, monda, hogy legelébb megyünk Széchenyihez — így fejezte ki magát — ő ily időben a nevét viselő ligetben reggelizik Deákkal, később keresse fel ön Kossuthot, ki Budán tart nyári szállást, addig én a miniszterelnöknél eszközlök számára kihallgattatást s így még ma átadhatja mindenhol leveleit. Ezzel sietni is kell, mert a miniszterelnök még ma este vagy holnap Innsbruckba megy az erdélyi *Unio-törvény* megerősítése ügyében, mit Nyári az előttem kevessel megérkezett Pálffytól és Wéér Far-kastól már tudott. Elindultunk a Széchenyi-liget felé. Menetközben elbeszéltem neki az *Unió* elfogadtatását, az erdélyi viszonyokat; ő a szász és oláh mozgalmakról kérdezett meg s a magyarság erejét kívánta tudni. „A magyarság erejének zöme — mondám én — Erdélyben a székelység és királyi s mezővárosok. Az első előtt tiszteletteljes „félisz“-e van szásznak és oláhnak, mint harcias katona nép előtt, melynek szük-

ség esetében kiállítható fegyveres erejét már Marti-nuзи 50,000-re becsülte, s mely kebeléből 25 — 30,000 katonát nem hossza idő alatt képes talpra állítani; a kir-városok s nagybirtokosok erkölcsi súlyt adnak e hatalmas nemz. erőnek; ezeken mint alapon nyugszik ez országrészben politikai fölényünk ...“ „Csakhogy a mi kormá-nyunk minden áron békopolitikát követ — a mi pe-dig nem visz célra — s félre ismeri a nemzet ere-jét — jegyzé meg Nyári. Közöttünk s lázongó nem-zetiségeink között transactio nem lehetséges. Ők a „*minden*“-nél kevesebbel nem elégednek meg, mi pedig azt nem adhatjuk meg. Ha Magyarországot nekik hagyjuk, s mi a Góbi pusztára megyünk vissza vagy itt szolgáikká leszünk, ez tán kielégítené őket — hahogy kiirtásunkat nem forgatják elméjükben. Nekem inkább kell harcz, mint ez állapot. Ezért én rend-kívül rokonszenvezek a székelyekkel s nagyon be-csülöm a bátor férfiú mell és éles aczél bennök rejlö nemzeti erejét.“

Észre sem vettem, midőn a ligetbe érve, az egyik kioszk előtti asztalnál egy fekete szemöldökű, sárgás-barna arczú, göndör haj fürtű és morosus te-kintetű úr, meg egy másik magyaros arczkifejezésű, dus bajuszú férfi előtt megállva, mint székelyt s az erdélyi hazafiak magán küldöttjét gróf Széchenyinek és Deák Ferencznek bemutatva, kérte őket, hogy hall-gassanak ki. „Megyek — úgymond — hogy Kos-suthnál és Batthyánynál dolgában járjak el; mikor minden végzett, keressen föl, hogy irjak vagy izen-jek erdélyi barátimnak“ . . . Deák Ferencz megkér-dezte, ha reggeliztem-e? Mondám, hogy igen s csak velök szólni s az izeneteket és leveleiket átadni aka-rom; néhány kérdést intézett hozzáam, mikre én fe-

letem s Ő azon óhaját fejezte ki, hogy neki most siető útja levén, keresném fel ebéd után 4 — 5 között hivatali irodájában. Ezzel távozott s én gróf Széchenyivel maradtam, ki levelét hirtelen átfutotta, mialatt homloka gyakran redőkbe húzódott. Pár percz műlva œ is felkölt s könnyedén karját nyújtva elindultunk. „Menjünk együtt — monda — utunkban szólhatunk a dolgokról. Mint látom öönknél sok van, mi aggodalomra ad okot.“ „Baj van — mondék én — de a forrás ellenfeleink alkotmányellenes érzületében van s mert a törvényen felül helyezték magukat. Ha nekünk megerősített *Unio-törvényünk* van s a kormány a gyeplőt keményen tartja, a baj magától elenyészik vagy elenyészettetjük mi;“ „EZ meglesz isten segítségevel — jegyzé meg a gróf — legalább mi igyekezünk rajta; de azzal még minden nem lesz rendén. A hol valaminek ily sok a titkos nem-akarója és nyílt ellenzője — így folytatá — ott csak okossággal és kitartással lehet győzni, nem hévvel és rögtön.“ „Szerencse, — mondám én — hogy e nagy számnak csekély az erkölcsi súlya 8 nem áll részükön a jog.“ „A számot én már sokszor láttam győzedelmeskedni a szellemen — monda a gróf — s a győzelem jogot ad.“ „Mi reméljük — viszonzám én — hogy az utolsó győzők mi leszünk.“ „Adja isten — így zára be beszédét — én magyar szívvel óhajtom azt, de csak angol phlegmával remélem.“

Ezalatt azon pontra értünk, hol útja másfelé tért „Erdélyi barátink bájakról irtak — szóla a gróf. Ezt már megbeszéltük. Az *Unio-törvény* megerősítését hangsúlyozzák más nagy érdekek mellett a magyar királyság integritása szempontjából. Ebben minden lehetőt elkövetünk. Ha többé nem találkozunk,

mondjon erdélyi barátinknak a köztük gróf Teleki Domokosnak s vén gr. Bethlen Jánosnak minden jót.“ Ez volt végszava. Soha többé őt nem láttam.

Szállásomra érve, Nyáritól névjegyet kaptam, hogy azonnal Kossuthhoz menjek s két órakor a miniszterelnökhöz, hol kihallgatásom lesz.

Kossuthot krisztina-városi nyári lakán találtam, malom-utcában, a Spetz-féle háznál, ma Karácsonyi-utcában 208. ház-szám mellett, a déli vaspalva-udvar felől, akkor tágas kert volt ott, árnyas fákkal és pordonozott ösvényekkel. A lakház utcásorban vonult el, Kossuth neje gyermekei között volt, kik nevelő-jükkel egy hosszú folyosón játszódva tanultak. Két barnaszög, eleven tekintetű élénk fiú s egy szelíd képű kis leány. A mint megmondám, ki vagyok s miben járok, Kárádi — úgy emlékszem, így hívták a nevelőt — egy a kert hátterében levő lugusra mutatott, hol — úgymond — a miniszter dolgozik s rám vár. Dobogó szívvel mentem végig az ösvényen, alig várva, hogy láthassam e férfit, ki az ifjúság és nép bálványa s a sötétség, a zsarnokok és a szolgalélek félelme volt; midőn lépésemet hallotta, felkelve, elém jött s barátságosan nyújtotta kezét, mély tekintésű szemeivel oly jóságosan nézve rám, mintha ismert emberét látná. Fekete attillát viselt, mely kivágott és zsinórral díszített bő ujjal volt készítve, mint 1841-iki mellképén látható s mit akkor ország-szerte Kossuth-ujjnak neveztek; fehér, széles inggalléra ki volt hajtva, haja s dus fekete körszakála természetes rendben, arcza erősen halvány, mondhatni szenvedő. Kifejezetlen igézetű volt beszéde. Széchenyi fascinálónak mondta ékesszólását, mely zsákmányul ejti hallgatóit, mint azon kígyófaj az állatokat, me-

lyek csalóka sziszegésű énekére figyelmeznek. Én tekintetében és modorában valami lebűvölöt találtam. Monda, hogy tudja küldetésem célját, kérte a neki szóló levelet s ülőhelylyel kínált meg. A levél átolvasása egy percz műve volt. „Igen örvendek — úgymond — az *Unió* létrejöttén. Három százados szétadaraboltatása után ismét egy hazánk. Erdély megvette kötelességét. Ez szép küzdelem volt. Most rajtunk a sor, hogy a megerősítés soká ne késsék, mert a közös nemzetgyűlés a küszöbön.“ „Mi az udvarnál féltjük az ügyet“ — mondám én. „Azt hiszem — felelé Kossuth — gróf Batthyány Lajosnak sikerül a nehéz mű. Itt tágítnunk nem lehet. Erdély egyesülése nagy erőgyarapodás Magyarországra nézve — folytatá a miniszter — de önkre s a vármegyei magyarságra nézve — a kétszer nagyobb számú oláhság miatt épen életkérdés.“ „Azt hiszem, miniszter úr — jegyzem meg én — hogy mind a két országra nézve az Magyarország keleti kapuja Erdély s e kapu, védelme a székelyeknél igen megbízható kézben van.“ „Igen, — jegyzé meg Kossuth — a székelyek karja és melle az Oriens felől Magyarországra nézve erős oltalom.“ Ekkor felállt. „Sajnálja — úgymond — hogy hosszasabban nem szólhatunk ön szép hazájáról; vigye meg, kérem, erdélyi véreinknek rokonszenvem kifejezését s bizalmukért hálámat; a mire kértek, ,a lehetőséggel valósítjuk, a törvényezikkek megerősítésében erősek leszünk. Egyebekről alkalom szerint. Ekkor kezét nyújtá s ott búcsút vettem. Még egyszer láttam, midőn 1849. július végén Szegeden 60,000 ember előtt utósó nyilvános beszédét tartotta ... A hanyatló nap búcsú sugara volt az s ő az égből már-már lesújtott Prométheusz! Ha végig sikkerrel harcziol

Magyarország, Vashington mellett áll vala neve; mert elbukott, az idealismus politikusai közé sorozzák. Nagy tanúság a jog barátaira nézve. . . . Midőn néhány év előtt egykor kerti lakát fölkerestem, eszembe jutott a 30 év előtti múlt. Mekkora ember a maiakhoz képest! Milyen magyar minden izében! Minő szív az, mely így tud magába zárva a szent rajongásig szeredni s mégis a jogért és elvért attól távol halni meg! Hervadó folyondár veszi körül egykor hajléka falait, s a fák egyre hullatják sárga leveleiket. Egykor ő is lehull az élet nagy élőfajáról, porrésze a földbe tér, nagy lelke s igazságért szenvedett szíve, a földi istenek közé emeli megdicsöölt nevét.

Kossuthtól gróf Batthyány Lajos miniszterelnökhöz mentem. Ha jól emlékszem, Jászay Pál, a *mohácsi vész napjainak* széptollú történetírója jelengett be. Egy nagy kétszárnyú ajtó, ismerő kéz érintésére, mintha rugony által pattant volna előttem fel, s a mint beléptem, utánam ismét bezárult. Míg körültekintetek, egy magas homlokú imposáns férfialak, nyílt mellel, szépen fésült hosszú és sürtt szakkállal, talárszerti, de sajátságos fekete bársony kabátban néhányat lépve előre, tölem egy lépéssnyi távolságban megállott s jobb kezét melle felső részén kabátja nyílásába tette, a másik balfelől egyenesen lecsüngött. Megdöbbentem e Homerosz-féle alaktól, mintha Hectort vagy Akhilleszt láttam volna magam előtt. Ő észrevette zavartságomat. „Isten hozta!“ szólt röviden. „Mi újság Erdélyben?“ „Csönd van és örööm, kegyelmes úr!“ „Az oláhság részén aligha, — jegyzé meg laconicus rövidséggel. — Leveleket hozott az *Unio-ügyben?*“ Igen, kegyelmes úr! és szóbeli üzenetet. Alig érkeztem oldalzsebemből kivenni őket,

a miniszter már nyúlt utána. Látszott, szerfölött sok a dolga. „Az erdélyiek kérik a miniszterelnök úrtól Gáztörvényük megerősítetését.“ „Tudom a követek-től — monda — megpróbáljuk. És az izenet mi tárgyú?“ „Az ország békéje s a rend érdekében intézkedést kérnek.“ „Értesülve vagyok mindenről. Nem nagyítják a dolgokat ön honfitársai? — kérdé a miniszterelnök. — A ki az árnyéktól fél, a testben megjelenő veszélytől elszalad.“ „Csak óvatosak s megelőzni akarják a bekövetkezhető rosztat“ — jegyzem meg én. „Helyesen. Gondoskodunk róla“ — monda siető rövidséggel. „Utasítva vagyok, kegyelmes úr, szükség esetében szóval felvilágosításokat adni a szász és oláh gyűlésekről.“ „Egyebekről föl vagyok világosítva, csak a szászok valódi számát, óhajtanám tudni.“ 150,000 kegyelmes úr — felelém én. „Honnan hát nagy befolyásuk?“ Kiváltságaik, nemzeti pénztáruk, míveltségük és az udvarnál kedvességen lé-tők adja, miniszterelnök úr! „A kiváltságok most megszünnék — jegyzé meg a gróf. Hát a magyaroknak nincs hasonló nemzeti alapjok?“ „Nincs, ke-^{gyelmes úr!} „S míveltségen hogy állnak?“ Az megvan, de a szászokét a nagy Németország gazdag irodalma teszi intensivvé. „Közintézményeink reformja, az iskolák s idővel gyarapodó irodalmunk majd segít-nek ezen“ — monda a miniszterelnök. „És az oláhok? Mi voltaképen az ő sérelmök?“ — „Hogy nem ők az uralkodó nemzet, mint voltak Decebal korában a dá-kok.“ „EZ phantom“ — jegyzé meg a miniszterel-nök, mi csak beteg agyvelőben teremhet meg . . . Nem igen kihívók-e önök irányukban? Nem köve-telnek igen sokat tőlük? Vessenek önök véget a vi-szálynak. Az új alkotmányban alkalom van kézfő-

gásra. Igyekezzenek kiengesztelődni. Tegyék ezt. Isten önnel — monda kezét nyújtva — levélben majd többet, mondjon minden jót otthon.“

E szókra megfordult, én meghajoltam előtte kül-sőleg, de inkább lélekben. Többé nem láttam, de háromszor áldoztam emlékének könnyűvel, *először* 1849. október 6-án, midőn törvénytelen formájú és igazság-talan indokú kivégeztetésének vész-hírét börtönömben meghallottam; *másodszor* 1854-ben, Pesten jártam-ban, midőn az új épület körüljártomban megmutat-ták a helyet, hol nemes szíve elvérzett, hol a siető lőést maga vezényelte: „Allez Jager, allez!“ *utoljára*, midőn 1870-ben holt testét a Ferencziek zárdájából, hol 22 évig elrejtve volt, a temetőbe szállították s ott gyász koporsója után nálánál szerencsébb barátját, egykor minisztertársát, Deák Ferenczet, könnyezni láttam. Nyugodj dicsőség-koszorúidon nemzetünk nagy szenvédője! Ragyogó példád, mit nekünk az önfeláldozó honszeretetben s a törvények hü védelmé-ben adtál, a telő századokkal mind nagyobb dicsőségen fogja láttatni nevedet. Erényed a mienk, jel-lemed szent örökség nekünk, kiontott véred erőt adand tisztelő nemzetednek mindenha a hon és al-kotmány bátor megvédésére.

A kitűzött órában Deák minisztert irodájában találtam egy dívánon pipázva, kabátja a nagy hő-ség miatt le volt vette. „E táblabírói szokásáért — úgymond — reméli, nem ítélem meg.“ Szóhoz Ő kezdett. „A napi kérdésekről minisztertársaimmal vál-tig szólott ön, hagyjuk azokat“ — monda s mint székely-hez az erdélyi törvényekről és különösen a székely nemzeti jogról tett néhány kérdést, mikre feleltem s a miniszter ismét reflectált szavaimra. „Ha már egye-

sültünk, egymás intézményeivel és jogéletével meg kell ismerkednünk, nehogy — ha lesz rá idő — a codificatio készületlen találjon.“ A székely sajátságos törvények és performák különösen érdekelték s meg kellett neveznem azok forrásait. Még folyt beszélgetésünk, midőn Nyáry Pál belépett s pár levelet és izenetet bízva rám erdélyi barátaihoz, s nekem jó utat kívánva, eltávozott. Én is búcsút vettetem Deák minisztertől, biztosított, hogy az erdélyi tudósításokra figyelemmel lesznek és érdekünkben a lehetőt megteszik. Ezzel eltávoztam. Az estét Lisznyai Kálmán, Vasváry Pál, Sükei Károly s többek társaságában a Pilvax-kávéházban töltöttem bor és zene között, zajban és vidor kedvvel, hol Erdély ifjúságára, a magyarok és székelyek jólétére, az *Unió* állandóságára poharat ürítettünk, most asztalon, majd söröshordón dictiózva. Lisznyai tüzes, Vasváry pathoszteljes de fér fias, Sükei gunyoros és hebegéseiivel nevetető toasztjai fölhevítették bennünk a pezsgő vért és szenvédélyt Magyarország ifjúságával boldog örömben töltöttem el néhány elröppenő perczét az életnek, mire ma is kedvesen emlékezem. Másnap elhagytam Pestet, melynek akkori és mai külső ábrázata közt akkora a különbség, hogy ha az első rajzban fönmaradt volna, kevés ember lenne képes az utolsót jogoszerű örökössének ismerni.

XIII.

A nemzetiségek visszahatása. Mit követelt az oláhság s mit adott neki az alkotmány? Az erdélyi Unio-törvény valódi mivolta.

Bár a szászok és jelenvolt románok fentartással hozzá is járultak az *Unio*-törvényhez, hírlapjaik annak

kimondása után azonnal nyilván izgattak ellene, a mi a királyi megerősítésig mind fokozódott; hatni kívántak az udvar ellenállási hajlamai erősítésére. Mindkét nemzetiség gyűléseket tartott ellene. Küküllőmegye balázsfalvi járási szolgabírája június 4-iki hivatalos jelentésében azt irja a megyei közbiztonsági bizottságnak, hogy: *Balázsfalván az oláh bujtogatók kimondották azt, hogy vagy az oláh nemzet mind egy lábig elvész, vagy egy magyar sem marad életben, és azt, hogy ők soha a magyarral Uniot nem fognak csinálni, hanem igen Oláhországgal és Moldovával, melyekkel most is összekötetésben vannak, Lemény János püspökükre, aki az Unió mellett nyilatkozott, a halálíletet kimondatott. . . .*“ A szolgabíró kevéssel később az oláh lázadásnak legelső áldozata lett Szancsal községen; hátrább időrendében elbeszélem A szebeni oláh Comité az ott működő magyar kormányi nyomozó bizottság június 16-iki jelentése szerint azon vidéken több emissáriusokat küldött ki, Papp Sándor nagy néptömeg előtt a legvérengzőbb átkot és fenyegetéseket szórta a magyarok ellen; az I. oláh határőrezred katonasága a — mindenjárt elbeszélendő — miháltzfalvi események eltorzított előadása s az *Unio-nak* olyképen előterjesztése által, mintha ez az oláh nemzetiségnek kiirtására lenne intézve, felbőszült ellene, s erre sokat tett a Comité június 6-iki lázasztó proclamatiója — a mit hátrább ismertetek. Saguna püspök is itt tett legalább a kir. főkormányzó rendeletével ellenkezőt, a kinek püspökké neveztetéseért örök hálat s a haza törvényei iránt hű engedelmességet fogadott volt. A kormányzó figyelmezette őt, hogy a balázsfalvi gyűlést nemzeti gyűlésnek ne írja, mert nem volt az, olyat csak a fejedelem engedélyével

lehet összehívni g a törvények alapján; megtiltotta, hogy a Comitét ne gyűjtse össze, s ő mégis már május 31-én összehívta, épen e tiltó rendelet tudatása végett, holott ezt — minta kir. főkormányzó neki írta — egyenként is tehette volna, sőt úgy kell vala tennie Az ellenhatás a törvénynek június 10. történt megerősítése után megkétszereződött; látszott, hogy az a törekvés, hogy közjogi érvénye ne legyen, a tartóssága iránti hit a népben meg ne erősödjék, a magyar kormány tekintélye megtörjék, ez irányban intézkedései ne sikerüljenek. Az oláh köznép a tettlegesség terén mind tovább ment.... A jobbágyi füg-gés *Szentháromság vasárnapján* megszüntetése, még is b. Wesselényi, a világtalan szabadságbajnok által indít-ványoztatott az erdélyi országgyűlésen, ő mondotta ki igaz és egyenes lélekkel, hív testvéri érzések s közelkesedés között, mint az összes jobbágynép fölszabadulása feletti örömhírt, hogy örökségeik szabad akaratból, törvénynél fogva kezükön hagyattak.

„Szent az ügy, mely mellett szavamat emelem — így szóla — az emberiség ügye egy milliónál több, nyomás és helytelen teher alatt nyögő ember-társainknak, kiknek keze munkája után éltünk mi kényelemben, munka nélkül, kik hordozták helyettünk is az adó terhét, verejtékeztek közmunkákban s kiknek volt a véradó is nyakukra kényszerítve, kik fegy-verrel védtek s védnek minket... Ki ez ügyet részt-véve nem hordja keblében, kinek kettőzve nem ver szíve a vágytól, ezt szeretettel karolni fel s úgy elintézni, annak szájában nem valóság, csak üres hang e kor három dicső jelszava: *szabadság, egyenlőség, testvériség*, — czafrang, melylyel magunkat cziczmázzuk, kigunyolása ama mennyei szóknak, míg azok lényegét

és valóját nem alkalmazzuk ... Remélem, senki sincs itt, a ki ne látná és ne érezné ez eszmék örök igazságát és szükségességét, kivált miután Magyarország már hónapok előtt kimondotta. Ha még is lenne ilyen, távozzék, mert Isten úgy akarja, hogy e terem ma a valódi szabadság, az igaz egyenlőség s a cselekvő testvériesség temploma legyen, melyben mi az örök igazság papjaiként áldozunk buzgó ihletéssel s lelkesedve . . . Nekem jutott a szerencse ez ügyben szólani, hiszem, hogy mindenjük ajka viszhangoztatja szavaimat. Érzem, mily megtisztelő ez rám nézve, méltó és teljes jutalom azon üldözésekért és sok szennedésért, a miket egykor elnyomott embertársainkért hordoznom kellett. (Hivatalosan 1834-ben a szathmármegyei közgyűlésen a jobbágyok érdekében tartott beszédére s azért szennedett fogságára.)

Imám szavai ezek: *Az eddig elnyomottakat emeljük magunkhoz, oda, hová őket Isten teremtette. Legyenek az eddigi jobbágyok és zsellérek többé nem parasztok, pórnép, misera plebs hanem szabad polgárok, legyenek velünk egyenlő kötelességek alatt álló s jogokkal jelruházott honfitársaink, legyenek a jog és szabadság közös érdeke által a hon szolgálatára s védelmére felhívott testvéreink.* Mondjuk ki önként és ünnepélyesen: *hogy a robot és dézma, melylyel a jobbágyok és zsellérek eddig tartoztak, ezennel eltörölhetetlen, azok a pünkösd utáni első Szentháromság vasárnapján egyszerre és örökre megszűnik,* hogy így ama polgári Szentháromság: *a szabadság, egyenlőség és testvériség* malasztja áradjon ama szent napon rajok, és hogy az év második felét, Isten kegyelmét áldva s irántunk, kiknek oly nagy áldozatot tettünk, hálát érezve, úgy kezdhetünk, mint szabad polgárok Mondjunk

ez imára *Amen-t* a hála oly elragadtatásával, mely honunk egyik szélétől a másikig harsogjon!“ S az ország törvényhozása egy szívvel-lélekkel elfogadta a szabadság ösz barátjának e nagylelkű és igazságos indítványát s a jobbágyok felszabadulását kész örömmel igtatta törvénybe.

Képzelhetőbe ez eljárásnál egyéb, mint a viszonyok, a humanitás és az eszélyesség indokainak Erdély földbirtokosai lelkére ellenállhatván erővel hatása? Ki várhatott volna ezért elismerésnél és benső örömnél egyebet? Sajnos, hogy mégis nem az következett.

A túlzók e nagylelkű engedmény felől is igazságatlanul ítélték. Kényszer adatja meg a nemességgel s a császár parancsszava — mondák — de ha lehet, ismét visszaveszik; tegyük őket tehetlenekké, írtsuk ki a hol lehet, csak akkor lesz miénk birtokuk. Ez volt bűnös jelszavuk. Hála helyett ily gondolkodást tanúsítottak tetteik. A politikai jog s a nemzeti követelések erkölcsi becsérzete kevesek szívében élt, de a könnyű módon való vagyonszerzés, a nagy birtokosok vagyonárnak felosztási vágya általános volt. A mint 1845. a Lemény püspöknek ellene szegült ifjú párt legyőzetése után e férfi ellen fordította mérge és dühe egész teljét: úgy fordult most az oláhság többségen levő túlzónak haragja az *Unió* és Magyarország ellen.

Számos anyaországi olvasói levén művemnek, kik az erdélyi viszonyokat a két ország külön léte következetében nem ismerhetik kellően: engedtessék meg az erdélyi *Unio-viszonyok* megvilágítására kissé kitérnem azért, hogy inkább kitűnjék, mennyeire téves és káros volt román polgártársainknak a magyar nemzet és alkotmánya ellen folytatott fegyveres harcza.

Nézzük meg ma, midőn a szenvédélyek lecsillapultak, midőn az általuk a hazára hozott ember-, vagyon- és erkölcspusztító 12 éves absolutismus megbukott s Magyarország ismét fiai által alkotmányosan kormányoztatik, a lehetőségig érdekei szerint: méltán történt-e ez? Jogos és helyes volt-e a románoknak a magyar megsemmisítését tűzni ki czélul avagy csak a kis Erdélyben is? Eszélyes politikát követtek-e? s bírtak-e a siker kezességeivel azok, a miknek kivitelére, a bécsi reaktionak valósíthatlan ígéreteitől elcsábítva magukat eszközül adták?

Mit követeltek ők az 1848-ki erdélyi országgyűléstől májusi kérvényük 16 pontjában?

1) Önálló politikai nemzetiséget és az oláh=walach, helyett *román* nemzeti nevet.

2) független román egyházat, nemzeti zsinat-tartási jogot, minden egyház számára érsekséget, püspökválasztási szabadságot, káptalanaiknak; püspökeiknek országgyűlési képviseletet, 3) és 6) pont alatt a tized eltörlését 4) czéhek megszüntetését, 5) szabad iparúzési jogot, s az Oláhországban legeltetni szokott marhák adója eltörlését, 7) szó-, írás- és sajtószabadságot, 8) polgári és politikai jogegyenlőséget, 9) esküdtszékeket, 10) román nemzetőrséget, 11) a négy erdélyi nemzetből kinevezendő bizottságot, mely a határok, közerdők, havasok birtokkér dését kitisztázza, 12) papjaiknak az állam által fizetését, akkor, mikor más egyházakéi is fizetnék fognak; 13) román nemzeti iskolákat, gymnasiumokat, katonai intézetet, román nemzeti egyetemet, a román nép adója arányában kimérendő állami dotatiójával s minden azokba általuk választandó tanítókkal, tanárokkal és igazgatókkal, 14) közteherviselést, 15) Erdélyre nézve

új alkotmány kidolgozását oly országgyűlésen, melyen a román nemzet is képviselve legyen, 16) végre a román nemzet kívánta, hogy a más alkotmányos nemzetek (magyar, székely, szász) Erdélynek Magyarországgal egyesítése tárgyában ne határozzanak addig, míg a román nemzet negyediknek felvéve és az országgyűlésen arányos számú követei által képviselve nem lesz, különben annak ünnepélyesen ellene mondanak és az ellen tiltakoznak.*“ Volt még egyéb követelések is, hogy t. i. külön terület román főnökkel, vajdával szakítassék ki számukra, jelesen Alsó-Fejér- és Fogarasvidék, Hunyadvármegye, hogy a rögtönítő bíróságok szüntetessenek meg; de ezek nem vétettek könyvre. A követelések közül a 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 14-ik pontról az 1847 — 48-ki magyarországi törvényekben oly szabadelvű intézkedés van, melynél szembet Európa egy országa felszabadult népe sem nyert; ennek érvényét az erdélyi *Unio-törvény* a románokra is kiterjesztette nemzetiségre és vallásra való tekintet nélküл; olyat követeltek tehát, minek birtokával meg voltak kínálva* csak el kellett fogadniok s az azokat

*) Kelt Balázsfolván május 17. 1848.

aláírva:

A tekintetes Karoknak és Rendeknek
alázatos szolgai:

Az erdélyi román nemzet gyűlése:

Lemény János, m. k. fogarasi püspök.

Ságenna András, m. k. püspök,

mindketten az oláh nemzet közgyűlése elnökei.

Barnntin Simon, m. s. k. alelnök.

Baritiu György, m. s. k. alelnök.

T. Cipariu, m. k. titoknok.

Hann Péter, m. k. titoknok.

Brán Pap János m. pr. Advokat: titoknok. A. Treb. Lauriani.
titoknok.

Bolloga Jakab m. pr. jegyző titoknok, Popassn János, titoknok.

(Az aláírások egy eredeti példányról hiven közölve.)

biztosító alkotmányt megvédni segítniök. Az 1. és 15. pont alattiakat megadhatta-e Erdély már akkor külön. Magyarország akarata nélkül, melylyel egyesülni kívánt és egyesült? Sőt Magyarország maga is, ha élni akar s élni képes, tehette volna-e azt akkor, vagy teheti-e most? Ez nem szabadelvű politika lenne, de önhalála. A 2. pont alatti kívánságot is teljesitheti-e Magyarország 8 millió római katholikusának egyházi feje? s beleegyezésre kérheti-e a királyt a magyar cultusmibiszter? A 11. pont alatti kérés sem teljesíthető máskép, mint az igazságügy és törvényszolgáltatás rendszere teljes megbomlásával. A 12. 13. pont alatti terhet Magyarország pénzügye még sok ideig nem bírja meg, miután a jobbágy föld megváltása — mi a románokét is magában foglalja — ezer millió-nál többe kerül s kifizetése félszázadnál tovább fog tartani. A 15. pont alatti új alkotmány s egy új Erdély teremtése eszméje akkor, midőn az *Unióba* már a király s minden két ország törvényes többsége bele volt egyezve, valamint a 16. pont, hogy Magyarország és az erdélyi magyarság közös hazája egyesítése fél útján álljon meg, teremtsen oly Erdélyt és országgyűlést, mely minden hihetőség szerint az Uniót megbuktatja, túlhaladott álláspont volt. Az önlét legső célél, legfőbb életérdek, legtermészeteserűbb jog, minden uraló állampolitikai tekintet. Fel kell vala tenni a magyarságról azt a — ha nem is eszélyt és önszeretetet, de — tisztán természeti ösztönt, mely magát és faját minden áron fenntartani kívánja; a ki ebben őt gátolja, avval élethalálhaczot vív s szándékának ellene áll mindaddig, míg ő maga vagy léteiének ellensége meg nem semmisül.

Hogy e kérdést akkor a fejedelem is így fogta

fel, kitűnik a román kérelmi pontokra szóval és Írásban adott kétízbeli legfelsőbb válaszából, midőn először jun. 11-én az Unio-törvény megerősítése után az előtte Innsbruckban megjelent balázsfalvi küldöttség előtt így nyilatkozott: „Minthogy román alattvalóim által a balázsfalvi nemzeti gyűlésben szerkesztett folyamodványok érdeme az erdélyi országgyűlésen egyhangúlag elhatározott s általam a legutóbbi magyar országgyűlésen alkotott VII-ik t. czikkhez képest előlegesen is szentesített egybekapcsolás által megszűnt

— örvendek, hogy az itt levő román követeket arról biztosíthatom, hogy az illető t- czikk által, mely külömlömbseg nélkül a nemzetiségre, nyelvre és vallásra, minden erdélyi lakosnak ugyan azon szabadságokat és jogokat adja, kívánataiknak legnagyobb részben elég tételettel, azért is jövendő boldogságuk csak is e törvény végrehajtásától függ. . . .*)“ Később a horváth ügy bonyolódása után az *Unió* ellenző román Ságuna elnöklelete alatt jun. 18-án másodsor isirásban folyamodtak a királyhoz, nyelvök- s nemzetiségeknek az *Unió* következtében elnyomatását panaszolván, a ki jun. 23-án írásban adta ki legmagasb határoztat, melyben a magyar kormány nevében nekik több kedvező Igéreteket tett. „Különös megelégedéssel fogadom — így szolt a király válasza — Magyarországgal már egyesült erdélyi román alattvalóim tántoríthatlan hűségérzelme nyilvánítását s hivatkozólag június 11-ki válaszomra, tudtokra adom, hogy nemzetiségeknek a magyar minisztérium által készítendő külön törvényjavaslatban biztosítatni s számotokra nemzeti iskoláknak kell állítattni. A görög n. e. egy-

*) *Közlöny* 1848. 8. szám.

házaknak a többi vallásokkal egyenlő jogosításáról s egyházi és iskolai szükségleteiknek az állam által fedezéséről a m. országi 20-ik t. cíkk gondoskodott, a közteherviselésről a 8-ik, a robot és tized eltörléséről a 9-ik, a szabadsajtóról és esküdtszékekről a 18-dik, a népfelfegyverzésről a 22-dik. Magyar miniszteriumom gondoskodni fog — írja tovább a király — hogy helyi panaszaitok megvizsgáltassanak s orvosoltassanak, román alattvalóim a közigazgatás minden ágában a viszonyokhoz, számukhoz és tehetségeikhez mért állomásokra alkalmaztassanak, valamint tőlük is megvárja azt, hogy a magyar koronához hívek lesznek 8 minden előirányzatnak, ami viszálkodást támaszt; nemcsak polgártársaikkal való egyetértésük képes őket az általa adott szabadsági ajándék élvezetében meg tartani. ...*)“ Ez magyar miniszteri ellenjegyzés nélkül kelvén: annyira nem alkotmányos, hogy gróf Teleki tárgyalás alá sem vette; de a románok nagy elég tételeladsnak és irányadónak tekintették további maguk tartására nézve, a mi a bécsi udvar nézeteinek alig néhány nap alatt teljes megváltozását jelzi. Nem sokára békülékenység és törvénytisztelet helyett harczias hangulat s ellenállásra bátorítás lön felülről jel szoul kitűzve, s a magyar kormánynak nem arománoknak a más nemzetiségeknek adott engedmények további kifejtésén s törvénybe foglalásán kellett és lehetett munkálkodni, de kül- és belellenséggel s köztük épen az oláhok túlzó pártjával is óriási tusába vegyülve a haza léteért s alkotmányaért élethalál harczot vivni.

*) Saguna püspöknek 1848. jul. 6-kan a kir. főkormánszék elnökéhez másolatban beadott elintézetlen csatolványából.

A kártyák túl és innen föl voltak tárulva. Magyarországnak Erdélyt, a koronájától 300 év óta elvont kis országot vissza kellett szerezni — ön biztosb léteért s jövő eshetőségek fenyelgető közeledésséért. Nem csinált belőle titkok, támaszkodva az ottani megyék magyarságára és székelységre, hitte is kezdeménye sikerét, tudta, hogy az udvar e perczben még nyiltnan ellene nem szegül. Oláh honfitársaink túlzói a balázsfalvi gyűlésen szintén kimutatták, mit rejt szivök; de számításuk a politikában újoncnak, a történelemben járatlannak számítása volt, nem érett politikusé. Itt a történelmi múlt. a jelen tények activ hatalma és a jövő eshetőségek mind ellenök s mellettünk voltak. Midőn a dák uralom Decebal alatt Erdélyt a Tiszáig egy monarchiába foglalta, akkor ott a dák nép volt az államalkotó elem, övé volt az orszag és király; de e földön, melyeta magyar fegyverével szerzettéstart fenn 1000 év óta, ma körülbelül 200,000 magyar s fél millió székely lakik — harczias nép — melyet onnan sem kiverni nem tudnak, sem kitelepíteni nem képesek román testvéreink, én hiszem, hogy a higgadt rész ilyet nem is akar. Fegyverjogon lett miénk az ország, mi adtunk neki nevet és királyt, mi alkottuk állammá, ezt csak ez eszközzel vehetni el, plebiscitum al, sufírage universel-lel nem. A mit Tisza miniszterelnök a magyar nemzetről mondotta Miletics-tigyben, nemzete szívéből véve mondotta; vele egyetértve a székelységnak férfia, asszony a bátran szemébe meri mondani fenyelgető elleneinek s a földjére áhítozóknak: „*Jertek, vegyétek el!*“ A tények kérdésében sem az a döntő, hogy volt ezelőtt e föld és ország sorsa? ma mienk, jogos nemzeti tulajdonunk. Erről mi sem lemondani, sem lemondatni nem fogunk, sőt actualis államlétünk jog-

összességét bárki ellen az utolsó magyarig védjük, s bízunk abban, hogy meg is védjük. Es a jövő esélyek ...? Azokat a magyar korona jogalapján úgy igyekezünk alakítani, a jelenvalóból a jövőt úgy fejteni ki, hogy a múlt meg ne szégyenlje magát miatta. Erre van missio-érzetünk s nemzeti ambícióink, rajta leszünk, hogy erőnk is legyen.

Magyarország transigálhat, engedményeket tehet: de a létkérdésben sem uralkodó-házával, sem a nemzetiségekkel szemben nem capitulálbat.

Az erdélyi országgyűlésnek a román kérvényekre hozott határozata parliamentáris szempontból correct, alkotmányos formák szerint helyes, politikai tekintetben indokolt. Azon a ponton, hová akkor a magyarországi és erdélyi viszonyok fejlődve voltak, más nem volt tehető.

Vegyük a jogkritika bonczolása alá az *Unio-törvény* törvényességét először is a kir. előterjesztések szempontjából. Hét pontja van annak: az I — III. pontról mái* volt szó, a IV. pontban az úrbéri ügy rendezése, mit az országgyűlés az V.. VI. t.-czikkben intézett el, V. a közteherviselés kimondása; e tekintetben az országgyűlés az *Unió* kimondása után joggal utalt a magyarországi VIII. t.-czikkre; a VI. pont az oláhok sorsát kívánta biztosítani polgári és vallási tekintetben; az országgyűlés az elsőre nézve hivatkozott az I. erdélyi törvény czikkre, melyben az van: „a mint a testvéronban minden lakosok jogegyenlősége kimondva és életbeléptetve van: úgy ez, ugyanazon módon Erdélyben a haza minden lakosára nézve nemzet-, nyelv- és vallás-különbség nélkül örök és változhatlan elvül elismertetik és az ezzel ellenkező eddigi törvények ezennel eltörölteknek nyilvánítattak”; — az utolsóra nézve megalkotta a IX. t. czik-

ket, de hogy az utóbbiak felsőbb helyen meg nem erősítettek, a törvényhozási viszonyok változása okozta. A VII. pont a szabad sajtót tárgyazta, miről már megvolt a magyarországi XVIII. t.-cz.

Itt nem tehető alapos kifogás.

Másik szempont a májusi erdélyi és jul. 2-iki pesti országgyűlés egybehívásának és egybealkotásának törvényességi szempontja.

Való, hogy amazt előzetesen a kir. kormányzó hivta egybe, a viszonyok és közvélemény sürgetésére, de a fejelem előzetes tudásával, mit helybenhagyás követett; az összehívást törvény nem tiltotta, hasonló esetek voltak. Való, hogy az erdélyi *Unio-törvény* megerősítése után július 2-dikáig nem volt meg a szokás szerű hat heti kihirdetési idő. De az erdélyieknek nem is kellett akkor mindenki belépni, csak miután a választások végbe mentek. Erre volt idejük, el is ment * valamennyi, vagy elmaradását igazolta, ez ellenvetés akkor senki jogosult által nem tétetett meg. Való, hogy a románok az erdélyi országgyűlésen, mint nemzet, nem jelentek meg; de erre törvény nem is volt; az 1791-ki XI. t.-czikk előkelő, nagybirtoku, a koronának és honnak hasznos szolgálatokat tevő királyi hivatalosokból, magyar vidéki, székely és szász-széki, szabad királyi, taxás és mezővárosok választott követeiből rendeli azt össze állíttatni; az oláh nemzet abban nincs megnevezve, de kitűnő fiai behívattak a királyi hivatalosok közé, választók és választhatók voltak a vármegyéken, vidékeken, székely és szász székekben, az összes városokban. Kevesen voltak, de azt, hogy az országgyűlés róluk, nélkülük rendelkezett, hogy ők képviselve nem lettek volna, az akkori alkotmány szerint állítni nem lehet. Az a

felfogás, hogy az erdélyi országgyűlésnek addig nem lett volna joga az *Unio-törvényt* megalkotni, míg az oláh nemzet egy „*ad hoc*“ országgyűlésen törvény által negyediknek föl nem vétetett, komoly eszmecserére nem alkalmas. Az is áll, hogy az erdélyi országgyűlés tárgyalásai a délután is tartott gyűlések által gyorsan folytak, de ezt a július 2-ára kihirdetve volt pesti közös nemzeti gyűlés tette szükségessé; különben ezt tiltó törvény nincs s az inkább házsabályi, mint elvkérdés, ámbár az adott esetben nagy politikai fontossággal birt. Azonban ez ellen sem történt felszólalás.

De van egy szempont, mit az országgyűlés melőzött: az opportunitást. Az 1791-iki XI. t.-cz. nn.) szakaszának az országgyűlesi sérelmi tárgysorozatot megállapító 3-ik pontjába be van iktatva az egyes nemzetek sérelmi kérvényeinek tárgyalása. Ez teljesítetted is határozatilag, de lehet vaia, tenni is kellett volna törvényczikken annyival inkább, mert a feje-delem előterjesztései közt is útmutatás volt rá. E pontnál az udvar kétségtelenül liberálisabbnak mutatta magát, nem annyira irántok való igaz rokonszenvből, mint a magyarság új vívmányai ellensúlyozása s később kérdés alá vehetése végett. Kérvényöket — bár nem egészen törvényszerű gyűlésből eredt — a nemzet értelmiségét képviselő férfiak irták alá, a már-cziusi magyarországi törvények a népgyűlésnek politikai jogokat is adván, a kérvényezőknek ez alapon, ha nem is formailag, de lényegben jogigényök és fogantyújok volt, ez a hozzájuk való rokonszenvnek meggyőző bizonyítéka lett volna.

A szászok — mint említem — jogfentartással egyeztek bele az *Unio-törvény* megalkotásába; de már június 8-án Nagy-Szebenben egyesülve a romá-

nokkal megkezdették az ellene izgatást. Haim Frigyes *Unio-pártoló* tanárt hivatalából elmozdították. Gróf Béldi György kincstári elnök hivatalosan jelentette a kormányzónak, hogy az oláh Comité nevében Barnutiú és Papp Sándor a népet lázasztják az *Unió* s a fennálló régi törvények és tiszttiselők ellen, ami annál veszélyesebb, mert a szászok is velük kezet fogva működnek, a magyarokat gyalázó *Unio-ellenes* proclamatiókat, verseteket és gúny iratokat tért észtnek; a Comité proclamatióját a hazafias érzelmű Gyergyai Sámuel kir. kincstári titkár és a' gör. n. egyesült főegyházi tanács öt előkelő tagja a kormányzóhoz be is küldötte. Tártalma ismertetésre méltová teszi azt. „Oláhok! — így szól a Comité — ismeritek már a március 15-én a szabadság mezején készült közgyűlesi jegyzőkönyvet, az tanúja lesz annak, hogy az erdélyi oláhok is megértek az idő szellemét, hogy bennök is felébredt a szabadság ványa. A független önálló oláh nemzetnek ezen felszólítása igazolja, hogy a saját nyelvét s nemzetiségét soha le nem vélkezi. A szabadság mezején császár és oláhországi zászló alatt tett eskü azon háromszorosan szent műves kötés, mely kötelezi az oláh nemzetet, hogy függetlenségét megvédje s hónát el ne árulja, helyt állva mindaddig, míg őt megillető szabadságait kivívja, t. i. oláh követeket az erdélyi országgyűlésen, nemzeti tiszttiselőinek közigazgatását ennek minden fokozatán, tulajdon nyelvén, hogy legyen hol pánaszoljanak megterheltetésök esetében, ne legyenek kényetlenek mindig más idegenhez folyamodni, kik őket gyűlölök s igazságukat ki nem szolgáltatják. Elkározzák azon lélek, mely a balázsfalvi esküt megszegi Oláhok! bátorodjatok fel, fegyverkezzetek, védjétek magatokat, tartsatok össze, mint egy nyelv-

és vörbeli atyafiakhoz illik; ha nem egyesültök s nem tartotok össze, senki nem segít rajtatok. Az espresek, papok és clerus lelkén feneklik a nehéz felelőség egész súlya. Nehogy elpártoljatok nemzetetőktől akár félelem, akár érdek miatt, mint sokan tették a protestantismus elterjedése idején, midőn a magyarokkal: kálvinistákkal, unitáriusokkal tartanak. Mennyit kellett szenvedni az oláh nemzetnek akkor, tanítja a história. A papok intsek a népet, hogy a balázsfalvi határozatoktól el ne távozzék. Ő ha a Magyarországgal való egyesülést mégis kiviszik, az az oláh nemzetet nem kötelezi, mert ő abba bele nem egyezett.“*) Ez izgató proclamatio 800 példányban nyomatott a szász Closius nyomdájában s külön emissariusuktól küldetett szét az országba, a papok szószékből olvasták fel azt a nép előtt.

Ennek következtében az oláh Comité elleni nyomozásra a kir. főkormányszék által kirendelt bizottság annak is nyomára jött, hogy a szászok a bujtagató oláh ifjakat feles összeg pénzzel segítették. Báró Vay kir. biztos egy július 8-ki hivatalos jelentéséből kitetszöleg, az nem volt tisztába hozható azért, hogy a vádlottakat előkerítni nem lehetett. Én a gyűlésekben jelen volt egy cs. kir. katonatiszt elbeszélése után így jegyeztem fel ezt. „A szász ispán Salmen és a túlzó románok 1848. pünkösd szombatján, jun. 10-én estvéli 6 — 8 óra között, több napi előértekezletek után, abban egyeztek meg, hogy 1., az oláhok kötelezték magukat a szászok hadcontingensének is kiállítására, 2., azok a harczi szolgálatot tevő oláhoknak naponként félkenyér és félhuszas — 25 u. kr. fizetésére, 3., a

*) Aláírva: *Az állandó Comité*.

szászok Szebenben az oláhok részére gymnásium építés végett ingyen adnak helyet, 4., építésre a nemzeti pénztárból 30,000 frtot, 5., beleegyeznek, hogy ezen-túl a szász székekben az oláh ifjak is, ha illő képességgel bírnak, gyakornokságtól fel a királybíróságig előhaladadhassanak, 6., az oláh Comité tagjainak, kik a két nemzet közös ügyeit intézik, 300 írttól 3000 frtig menő fizetést biztosítanak, 7., a mi ingó és ingatlan vagyont az oláh fölkelők a magyaroktól elfoglalnak, kizárolag övék lesz.“ Ez utolsó pontot Schurter osztrák tábornok hozta ajánlatba s a felek elfogadták. A szászok az úgynévezett lutheránus egyház melletti piacon, az oláhok az új nagy serházban tartották gyűléseiket; az egyességet nem foglalták Írásba, de minden fél becsületszó alatt igérte megtartását; alkudozásaiak sikeresítő közhatalmú választással és reggelig tartó áldomás-ivással végezték be. Előttem — így végezte szavait barátom — mint császári kapitány előtt semmit sem titkolóztak.“ E tényt igazolja a nagy-szebeni gör. n. egyesült főtanács öt előkelő tagjának június 7-én a kir. kormányzóhoz tett hivatalos jelentése ide vonatkozó része is. „E jelentésünk oka egy, az idevaló szász bujtogatók által tegnap délután az új serfőző háznál tartott gyűlés, melyre meghívattak az oláh nemzeti bizottmány és az itt tartózkodó s ferde irányaikról ismeretes ifjak is, kik a szász bujtogatókkal kezet fogva, nemcsak az oláh nemzeti bizottmány, hanem az összes oláh nemzet nevében és képében kikiáltották, hogy az *Unio-ra* semmit sem akarnak tudni, s megakadályozására minden elkövetnek, a magyar és székely nemzetre kígyót-békát kiáltván. E gyűlést ma délelőtt a szász nagy templom előtti téren, szabad ég alatt tovább folytatták, többen szónorkoltak, mely gyűlésnek — amint értettük — vég-

czélja az lenne, hogy a szászok az oláhokat maguk részökre csábítva, együtt szegüljenek ellene az *Unio*-nak . . . E gyűléseken főszerepet vittek a szászok ré széről Benigni és Schuller, a tanár, az oláhok részéről Papp Sándor, Román Kosztándin, Szűcs János s hozzájok méltó collégáik . . . Egyébiránt azt sem mellőzhetik — így végzik a jelentést — hogy ha jól értesültek, a szebeni helyhatóság is aligha nem egy kézre dolgozik a bujtogatókkal, úgy, hogy ott bárminő kormányi intézkedést máskép, mint a katonaság utján érvényesítni bajos lesz . . .^u

Brassó, Kőhalom, Szászváros- és Segesvárszék voltak azon szász törvény hatóságok, melyek némileg hatottak a szász közvéleményre; ennek tulajdonitható és a magyarok közt uralkodó közhangulatnak a jun. 20-ki országos ülésre beadott szász *Emlékirat* mérséklettsége. „A szászok ebben a Királyföld területe s a kilencz szék és két vidék külön politikai testületként fenmaradását s a szász nemzet akarata hozzájárulása nélkül soha nem változtathatását kívánták; továbbá, hogy az Egyetem — *Universitas* — mint a szász helyhatósági köz nemzeti kapocs külső képviselete é ethosszig választandó ispánjával maradjon fenn s szász polgári perekben mint eddig másodfokú külön bíróság legyen, a nemzet közös vagyonát, mint sérthetlen tulajdonát kezelje, belügyeikben legyen statutárius joguk, ami az iparüget és nemzetőrséget is magába foglalja; törvényhatóságaik azután is válaszszák szabadon tisztviselőiket s hivatalos nyelvök bel- és külügyekben, valamint tanintézeteikben az oktatás nyelve a német legyen.“*

^{*}) 1848-ki erdélyi országgyűlési *Irománykönyv* 18 — 20.1.

Egészen más ama második tiltakozó sőt fenyegető jellegű *Emlékírat*, melyet a szász nemzeti Egyetem ájul. 2-ki pesti közös hongyűlésre adott be. Ebben az *Unio-törvényt* erkölcsi kényszer nyomása alatt létrejöttnek állítja, minthogy megfontolására elég idő és kedélynyugodtság nem volt, a magyarországi *Unio*-törvény velők hivatalosan nem közöltetett, a tárgyalásnál az alaptörvények megváltoztatását szabályozó erdélyi törvényekre figyelem nem fordítatott. Ez okoknál fogva a szász nemzet azt elhamarkodottnak tartja, roszalja, iránta bizalommal nincs, s mikor abba az erdélyi országgyűlésen bele egyezett, azon féltevéssel tette, hogy az *Unio-val* a külön nemzetiségek fennállása elve, mint azt a kapcsolt részek közjogi állása mutatja, nem ellenkezik, hogy ők a magyar és székelő nemzet által a szász nemzetiség fennállásáról az országgyűlésen biztosítottak, hogy a kormány a szász nemzetet annál inkább védelmezni fogja, mert a fejedelem a maga birodalma minden nemzetiségenek sérthetlenségét az ápril 25-ki alkotmányban biztosította, hogy Magyarország fennállása csak Németországgal egyetértésben lehetséges, » a szász nemzet szabadelvű alkotmánya Magyarország szellemi és anyagi éléhaladásának kárára nincs. Ha e reményök nem teljesül, ha ők mint önálló nemzet, úgy amint 700 év óta vannak, fenn nem állhatnak, vagy minden koczkáztatniok kell önfenntartásuk érdekében, vagy kénytelenek azon párthoz csatlakozni, mely a nemzetiségek elvét és zászlóját tűzte ki; a szász nemzet soha sem esz a magyar korona boldog tagja, nem lesz annak támasza még akkor is, ha az egybeolvásztás erőszakosan megtörténik. Ha a szász nemzetnek megengedték, hogy Magyarországgal szorosb kapcsolatban megma-

radhasson, akkor törvényesen és meg nem változtathatólag biztosítva bírnia kell minden, a mitől létes előhaladása lényegesen föltételeztetik. A szászoknak jogá van ezt követelni, mert — úgymond az *Emlék-irat* — az egyesülésnek szabad cselekménynek kell lenni, nem leigázásnak, mit csak bebizonyított honáruslás, vagy előrement háború igazol; Magyarországnak, hogy megszilárdulhasson, a benne élő nemzetiségek rokonszenvére szüksége van; már is engedményeket tett a kapcsolt részeknek, a szász nemzetre nézve sem követhet más elveket, mely rendezett alkotmányát s közművelődési intézeteit nem áldozhatja fel semmi törvényhozási kísérleteknek, sem provisoriumnak, de helytállásra vagy visszaesésre sem kárhoztathatja magát, míg Magyarország többi néposztályai az érettségek fokára jutnak, hol ő áll Ezután az *Emlék-irat-ban* elő vannak sorolva az előbbiben kifejezett kivánotok, kiegészítve a következőkkel: a szász statalis törvény és autonómia hagyassék fenn, papjaik elvesztett dézmajövedelme kárpótoltassék az államkincstár által oly módon, hogy az összes szász dézma tiszta jövedelmének kilencz évi átlagos számításából kitudandó évi dézmaösszeg, mint valamely tőkének évi járadéka, örökös névleges államadósság gyanánt elismertessék és fenmaradjon s ezen jövedelmök, szintúgy mint a nemesi úrbéri kárpótálosok a legerősb garantiákkal biztosítassák; mert a szász papok dézmajövedelmének elvesztésével a szász nemzetnek magának bukása is együtt jár, mert minden egyházi és közművelődési intézetök kisebb-nagyobb mértékben ezen papi jövedelemtől függ. Ezen garantiát a szász nemzet leginkább a szász területről befolyó összes adókban találja fel, s kívánja, hogy a papság közvet-

lenül a szászok adóalapja által legyen fedezve és biztosítva. Azon viszony föltételeit, melyben a saját politikai területe, helyhatósági alkotmánya, nemzetisége és autonómiája épen maradása mellett Magyarországgal egyesülni kész szász nemzet, az állammal és más nemzetiségekkel egy ily módon létrejövő *Unió* esetében lenni kíván, az *Emlékirat* ezekbe foglalja össze: „1., az országos törvényeket kötelezőknek elismeri, de az ő belviszonyait illetőkben helyhatósági törvényeket maga kivan alkotni magának, 2., kívánja, hogy ispánjának a felső házban helye legyen és az ott szavazattal bírjon, a szász kerületek másokkal ne csa-toltassanak össze; ha a képviselőküldés fej szám szerint lesz, a tényleg létező szász kerületek közül egy se küldjön egynél kevesebbet, városaik és a mezővárosok a kerületektől el ne szakíttassanak; adózásban, honvédelemben kész résztvenni, a politikai közigazgatás legfőbb központján, a minisztériumban a szász ügyek számára külön osztályt kivan; Egyeteme és a király közt semmi közép hatóság ne legyen. Ezen föltételek nélkül, melyek teljesítése egyedül biztosítja a szász nemzet fenmaradását, nem egyezhetnek bele Erdélynek a magyar királysággal szorosb egesítésébe.“*)

Ez *Emlékirat* nem loyális ellenzéki álláspont foglalás, de határozott ellenállási programm, melynek megvalósításán szász polgártársaink évek hosszú során sikertelenül fáradoztak, tagadása s nyílt ostrom alá vétele a márciusi magyar alkotmányreformnak, har-

*) Keltezés és aláírás: Nagy-Szeben, 1848. jul. 3. A szász nemzet Egyeteme Erdélyben. *Salmen Ferencz*, a szász nemzet ispánja. *Sigerus Károly*, helyettes jegyző.

Látható: *Okmánytár Erdély legújabb jogtörténelméhez*. Stb. 66 — 73.

ci riadó, melynek vészterhes hangja a Királyföldet egyik végétől a másikig járta be. A románok physikailag fogtak fegyvert a magyar nemzetre, a szászok erkölcsileg, egyik egyéneiben, a másik egyetemében támadta meg azt. Midőn b. Vay Miklós királyi biztos július elején N.-Szebenben megjelent, a szászok csak magánjellegűleg tisztelkedtek nála. Kételyt kizárában mutatja ez, hogy a különben loyalis és békesszerető nép, mely eddigéle uralkodója és a fenálló kormány, mint annak képviselője iránt minden tisztelettel és engedelmességgel viseltetett, mely Magyarországnak és a magyar királynak köszönvén mindenét, annak mindenkel, legkivált pedig hűséggel tartozik vala, s eddigéle annak és a magyar nemzetnek érdekeivel saját érdekeit eszélylyel és okos engedékenységgel tudta egyeztetni, most bizonyára nem saját ösztönéből, de kívülről jövő okok miatt tért a végzetes ösvényre, s azon tovább-tovább oly messzi előre haladott, honnan többé megtérnie nem lehetett. A szász Egyetem t. i. jun. 30-i ki üléséből egy tiltakozó feliratot küldött a fejedelemhez és nádorhoz, melyben kijelentette, hogy miután az erdélyi országgyűlés az *Unio-törvényt* egyértelemmel elfogadta, ahoz a szász követek is küldőik nagy többsége ellenére hozzájárultak; a szász nemzet megnyugszik rajta, mihelyt a fejedelem ez egyesülést az öszbirodalom javával megegyeztethetőnek jelenti ki azon törvénynek szentesítése által, annyival inkább, mert bírják közelebbről adott k. királyi szavát, hogy hű szászait mint eddig, úgy ezután is jogaiakban és szabadságaikban védni fogja; mind e mellett tiltakozniok kell azon tettlegesség ellen, hogy b. Vay Miklós koronaőr a belügyminiszter, tehát közvetve a király által erdélyi kir. biztossá neveztetett, teljhatalommal arra,

hogy a lázítás, lázadók, rablók, gyilkosok, gyújtogatok, erőszakos kitörések okozói s a közcsend megáborítói ellen rögtönítélő bírósági engedélyt adhasson, s kérték a fejedelmet, hogy úgy a belügymintszternek, mint a kir. biztosnak parancsolja meg, hogy a szász nemzet és magyar kormány közötti viszonynak, a pesti közös országgyűlésen leendő törvényes szabályozása előtt, a Királyföld területén s a szász nemzet irányában minden ily tettleges eljárás gyakorlatától tartózkodjanak; közöttük kir. biztos kinevezésére ok nem volt, a Királyföldön még eddig a törvénynek senki ellene nem szegült; az ily rendkívüli intézkedések ingerültséget támasztanak, s az eddig fenállott nyugalmat s törvényesség szellemét fölzavarják. Ezen tiltakozás a belügymintszériumnak és kir. kormánszéknek is tudomására juttatván, utóbbi visszaírta, hogy miután az Erdélynek Magyarországgal egyesítéséről alkotott idei erdélyi I. törvénycikk a fejedelem által megerősítetett s szentesítve az országgyűlésen kihirdettetett, miután annak 3-ik §-sa értelmében az erdélyi udvari kancelláriának meg kellett szűnnie, s azon hatóság, melyet ő felsége a magyarországi idei ül. t.-czikknél fogva nádor ő fenségére s a magyar minisztériumra ruházott. Erdélyre is az igazgatás minden ágai tekintetében kiterjed, másfelől miután a királnak, midőn szükségesnek látja, kir. biztost küldeni mindig joga van: a szász nemzet óvása, mint érvénytelen, tekintetbe nem vehető s a kir. főkormányszék azt nem helyesli; meghagyta azért mind az Egyetemnek, mind a szász törvényhatóságoknak, hogy az idézett t.-czikk értelmében a magyar minisztériumtól kibocsátandó rendeletet elfogadni s azoknak, valamint a kir. biztos rendelkezéseinek en-

gedelmeskedni tartsák szoros kötélességöknek annyival inkább, mert azon állítást, hogy a Királyföldön semmi törvényszegés és erőszakos merény esete nem fordult elő, megczáfolja az, hogy a kir. főkormánszék két szász törvényhatóságnak adott kérése következtében rögtönítélőbírósági engedélyt, a többször tiltott oláh Comité pedig épen Nagy-Szebenben, a szász ispán és Egyetem székhelyén folytatja törvénytelen gyűlésein s veszedelmes izgatását. Ezen határozatát a kir. főkormánszék mind a nádor ő fenségének, mind a belügyminiszteriumnak fölkelentette. A belügyminiszter aug. 7-ig késsett intézkedésével; ekkor megírta a kir. kormánszéknek, hogy miután több oldalról tudomására jött, hogy a Királyföldön Nagy-Szebenben s máshol folyvást titkos oláh tanácskozmányok tartanak s az oláhok csak a szász ármányos cselszövények eszközei, ő felsége kormánya eddig kíméletes volt a rendetlenkedők irányában; de eljöttnek látja az időt, hogy nagyobb szigort alkalmazzon úgy a haza, mint a korona épsegének megőrizésére. Tuddassa ezt a kir. kormánszék a szász ispánnal s utasítsa őt arra, hogy az ő és kir. biztos rendeleteinek engedelmeskedjék, a Király földön minden titkos gyülekezést tiltson el, a szentesített *Unio-törvény* ellen semmi törekvést és izgatást meg ne engedjen, az új alkotmányos formákban a polgárokat erősítse meg, mert a belügyminiszter a közcsend és rend fen tartására nézve annyira felelős, hogy ha az ő kormányzásban a törvényes állapotok biztosítékát nem látná, kénytelen lenne a király és haza érdekében is e fontos hivatalt olyanra bízni, kivel a felelősséget úgy a fejedelem, mint a nemzet irányában nyugodtan elvállalhatja.

Foganatlan maradt az intő szó. Az *Unio-törvény* ámbár Brassó, Segesvár, Szászváros nyilvánosan nem törekedett ellene, a szász Egyetem s különösen Nagy-Szebeu város népe szívében nem talált rokonszenves fogadtatást. De az állam nem vehette tekintetbe polgárai egy részének hátrahúzását; annak az előrehaladás rendeltetése s az állami czéloknak az adott viszonyok szerint foltartóztathatlan megvalósítása. Az *Unio-bizottság* gróf Teleki erdélyi kormányzó elnöksége alatt Pesten jul. 16. üléseit megkezdette, a magyar tagokon kívül jelen voltak a szászok közül választott képviselők is. Brassó részéről Roth Ilyes, Groosz Károly, Segesvár-széknek képviselője, a ki Salmen elmozdítása esetére szász ispánnak volt kijelölve, olykor Schmidt Konrádis; a románok részéről Lemény és Ságuna püspökök, Boheczel Sándor képviselő; fől voltak híva a belügyminister által összminiszteri határozat folytán: Cipariu kanonok, Igyán József, Dunka Pál, Moldován Demeter és Brán János is, várakoztak Pesten szinte két hónapot, de ezeknek a bizottsági gyűlésekben résztvehetése nem valósítatta tott azon tormai ok miatt, hogy nem voltak a bizottságot kiküldő erdélyi országgyűlés tagjai, s a kormányzó annak munkája legitim jellegét koczkáztatni nem akarta; a mi nemcsak a felhívottakban, de a románoknál átalában nagy visszatetszést idézett elő, mert a nevezettek mindenike nagy tekintélyben állott nemzete előtt s kivált Dunka Pál, a kedélyek csillapítására, a magyarok és románok között megzavart egyértés helyreállítására őszintén fáradozott és igen sokat tett; méltán várható volt tehát, hogy a jövő nagykérdéseiben nézeteik közlésére út nyíljék. Kár, hogy a jogos igény kielégítést nem nyert.... Több héten át folytak a tanácskozások, minek eredményéül a hét

miniszteri Ügyosztály szakköre szerint dolgozott munkálat az illető minisztereknek e szerint terjesztetett elő:

I. Belügyminiszter Szem ere Bertalanhoz az oláh nemzet kivánatai, a kir. hivatalosok száma, az erdélyi közigazgatás, a szász nemzet kérelme iránti tervjavaslatok.

II. Közlekedésügyi miniszter gr. Széchenyi Istvánhoz: a kolozsvári vasutak tárgyáról, ül. Igazságügyminiszter Deák Ferenczhez: az erdélyi törvényszékek, közügyigazgató, egy főtörvényszéknek Kolozsvárott felállítása iránt. IV. Vallás- és közoktatási miniszter b. Eötvös Józsefhez: egyházi igazgatás, erdélyi közalapítványok. V. Pénzügyminiszter Kossuth Lajoshoz: az adóügyek Erdélyben és kamarai igazgatást illető. VI. Hadügyminiszter Mészáros Lázárhoz: katonai igazgatás, Bereck város követei kérelme. VII. Ipar- és kereskedelemügyi miniszter: Klauzál Gáborhoz: a kolozsvári iparos ifjúság kérelme. Az így aug 21-én jegyzőkönyvi kivonat alakjában áttett munkálatról az elnök megjegyezte, hogy miután a bizottság által a saját hatáskörébe tartozók teljesen bevégezve vannak, további teendőire nézve a miniszterek rendeleteire vár. Az erre következett september a válságok kínos korszaka volt a kormányra és nemzetgyűlésre nézve egyiránt, s így e tárgyban úgy a minisztérium, mint a törvényhozás részéről minden további intézkedés lehetlenné vált. Elháríthatta volna-e a hazáról a később egész szörnyűségében kitört polgári háborút, ha az *Unió* részletei tárgyalás alá jöhettek s törvényekké válhattak volna? tudni nem lehet; erre tehát ki nem terjesztem.

Hosszú évtizedek választnak el ez idők eseményeitől; a nagy harczot megharczoltuk, ismerjük tul és innen áldozatait azt, amit az isszonyú hajó-

törésből megmentenünk sikerült; látjuk hazánk állami új épületét, higgadtan, kellő nyugodtsággal gondolkozzunk hatunk az elmúlt felett. Kérdem: valósíthatók voltak-e szász testvéreink követelései Magyarország államlethe s történelmi múltja követelményeivel szemben? Nem. Messzibb láttak s gyakorlatibb politikusok voltak azok, kik az *Uniót* pártolták s létesítették, mint a kik ellenezvén s az ügy eldöntését fegyverre bízván, Magyarország és Erdély földjét egy teljes éven át sürti vérpatakokkal áztatták.

Visszatérek már az erdélyi *Unio*-országgylés utáni eseményekre.

XIV.

A mihálczfalvi katonai végrehajtás és előzményei. A román Comité vészes irányú tevékenysége. Az alkotmányos közigazgatás fennakadása. Anarchia és kétségbeesés.

Hogy a román túlzó párt a mérsékelttől külön állott, amazétól különböző politikát követett s kívülről, tervszerűleg volt izgatva és bátorítva, mutatja a kormány és törvényes hatalmak személy- és vagyonbátorság védelmére tett minden intézkedéseinek minden tartózkodás nélkül ellene szegülése s a népnek is hasonlóra buzdítása, mely kapott az alkalmon, hogy régi megyei tisztein és földesurain bosszút állhasson s utóbbiak vagyonát, határit és majorság-birtokait megtámadhassa, vetéseit, kaszálóit, erdőit és legelőit felpré-dálhassa. Meg is tett sokat hosszan, fékezetlenül. A kormány az ilyek ellen hirdette ki a rögtönítő bíróságokat s alkalmazott a fenyedegett pontokon katonaságot. A román túlzók az elsőnek felfüggesztését már a balázsfalvi gyűlésen kérelmezni akarták s bár nem

lett határozattá, az elkábított tömeg elméjében az eszme megmaradt. A sorkatonaság zöme Olaszországban harczolván, a megyék által kért segélyerőt — *assistantia* — a kevés bennmaradt rész és székely határőrségi csapatok tevén, a bujtogatók utóbbiak iránt ingerültséget kölöttek a népben, azt hitetvén el vele, hogy a magyar birtokos osztály a robotot akarja visszaállítni s az oláhságot kiirtani. A már-cziusi napok első fölgerjedései közben, szórványosan, a balázsfalvi ápril 30-ki népgyűlés után sokkal sűrűbben fordultak elő szolgálat megtagadási esetek, minden a törvény megerősítéséig — kevés eszélyt tanu-aitólag — teljesítést követelő földön uraknak és megyei tiszteknek az engedelmeskedést sok község felmondotta. Volt engedetlenkedési, erdő- és legelőléete-tési, sőt vagyonfelosztási eset Háromszéken és Szilágyságban tiszta magyar ajkú jobbágyok részéről, szint. úgy, mint vármegyéken az oláhok részéről, de ezek a főispánok s főtisztek közbenjárására, kivált a hol azt tapintatosan hajtották végre, több-kevesebb ne-hézséggel elintéztettek. Alsófehérmegyében Kozslárdon és Mihálczfalván is ily eset fordult elő. E két község jobbágy lakosai földesuraik majorság-birtokait, azt állítva, hogy egykor az övék volt, erőhatalommal visszavették, vetéseiket leégették, legelőiket és kaszá-lóikat felprédálták, a megyei tiszteknek ellene sze-gültek; ez okból a megye rögtönítő bíróságot és katonai segélyt kért ellenök. A vidéken már ko-rábban két század székely határőrségi katonaság volt, kiküldve a közcsend és rend fen tartása végett. Ezeket rendelték ide a rend helyreállítására. A kozslárdiak felvilágosítattván a tisztség küldöttei által, a katonaság megjelenésére azonnal engedelmességre tér-

tek, az executiót bebocsátották s a tett károk megtéritését megígérték. Nem így a mihálczfalviak. E közég Balázsfalvától alig másfél órára fekszik s az ottani bujtogatókkal egy idő óta egyetértésben volt. Ezek a kiküldött tiszti bizottság kéréssére nem hallgattak, velük szemben báró Bánffy Miklósnak, Alsófehér-, Erdély vezérmegyeje főispánjának atyai, tapintatos eljárása meghiúsult, nem szelídítette meg őket a vénylező Őrnagy kímélése is. A katonaságnak fegyverét kellett használni a törvény és kormány tekintélye helyreállítására. Ez esemény után formaszerű lázadás jellegét vették fel az oláh és szász mozgalmak, új fordulatot adva a dolgoknak. Szüketes azért azt az okokkal és következményekkel együtt teljes hitelű adatok alapján megismernünk, mert ez esemény az ország ez időbeli történetének egyik elhatározó momentumát teszi.

Mihálczfalva és Obrázsa községek, a gr. Eszterházyak birtoka, Erdély egyik legszakképzettebb s legtudományosabb gazdatisztje, Anwander Antal keze alatt, ki ellen 14 év folyamában a községek soha sem panaszkoztak, kiket a földesúr minden kegyeivel elhalmozott — jólétként éltek s megvagyonosodtak, a márciusi napok után azonban a balázsfalvi gyűlérsezések, az ott hirdetett communisticus tanok, onnan kiáradott izgatások egészen férevezették, ép erkölcsüket megrontották, elébb érintett kicsapongásai által a képzelhető legmakacsabb községekké lettek. Midőn a járási szolgabíró a rögtönítő bírósági hirdetménynek a falu táblájára kiragasztását a községi jegyzőnek megrendelte s az végre akarta hajtani, a község ellene szegült, úgy nyilatkozván, hogy ők azt addig meg nem türik, míg *balázsfalvi királyuknál* kérdést nem

tesznek, hogy megengedi-e? egyik udvarbíró épen veréssel fenyegette a jegyzőt, ha a hirdetményt felragasztani meri, mire az onnan rémülten el is menekült. Obrázsán szintén megakadályozták; öreg emberek tettek ily nyilatkozatokat: hogyan engednök e rendelést kiragasztatni, mely azon jókaróink ellen van intézve, kik szabadságunkat akarják kívni? Egyik határpásztor azt mondotta, hogy neki nem parancsol a minisztérium, nekik nem kell püspök, pap, kormány, *csak a balázsfalvi király*; mindenki ellen bosszúsok, a ki jó útra akarja téritni „*Ez mind a balázsfalvi bujtogatók műve* — úgymond Anwander Antal, — Obrázs község jegyzője a járási szolgabíróhoz május 12-én írt hivatalos jelentésében — a kik a magyarságot rosszakarójuknak, sőt ellenségüknek festik, a népet a birtokosok ellen láztják. Már nem elég a robot megszünés, a dézma-elengedés, a majorság birtok is kell nekik, kell a regale-jog, kell a földesuraknak minden, az egyenlőség joga szerint. Tudatja, hogy az itteni népet oláhcsesztei oláh diákok, Pumne Áron egyik híve oktatja, uton-utfélen buzdító beszédet tart nekik, balázsfalvi kancellisták járnak-kelnek a falukon keresztül, valamint a falusiak is be Balázsfalvára tanácsot kérdeni. Soknak van — úgymond — fegyvere, Tövisen vá-sároltak puskaport, s fegyveresen készülnek a május 5-ki balázsfalvi gyűléstre, melytől fölszabadulásukat várják. A község több tagja nyilván kijelentette, hogy sem a tiszt elé nem megy, sem úr dolgára, míg a balázsfalvi dolog el nem dől. Megfoghatlan — így végződik a levél — a magyarság ellen szőtt ezen titkos ármány, s az ország közügyeibe avatkozás olyanok részről, kiknek sem birtokuk, sem állá-

suk, sem semmiféle érdemök, kik nem lehetnek egyebek, mint megfizetett bérencz zsoldosok . . . Mihálczfalva jegyzője azt jelentette a szolgabírónak, hogy tőle elvették a rögtönítő bírósági hirdetményt s Balázsfalvára vitték, hogy tanácsadójuknak megmutassák; kéri védelmét és hogy személyesen menjen ki a faluba végrehajtani a felsőbbség rendeleteit, mert ő bár immár 46 éve szolgál közöttük, látja, hogy a kormány rendeletei miatt nem lesz jó dolga. A szolgabíró szintén azt jelentette május 11-én, hogy Balázsfalván az előljárók a rögtönítő bírósági rendelet kiragasztásának az ő jelenlétében ellene mondottak, s felingerülve nyilvánítván, hogy ez a magyarok mestersége, Őt egyedül hagyták; május 12-én másodszor jelentette, hogy járása falvaiban kiszállván, a lakosokat maga elé hívatta, hogy a rögtönítő bírósági rendeletet velők megértesse. Obrázsa, Csesztle és Bocsárd azt üzente, hogy ők együtt vannak, s ha közlendője van, menjen közéjük, ők nem mennek elője. Elment s megmagyarázta, de foganat nélkül, azt feltélték: történjék velők bármí, nem bánják, ha meghalnak is, nem hallgatnak senkire, csak a Balázsfalván beszélt királyi cancellistákra; május 15-én újra bemennek oda s megtudják, mit tegyenek. A kik őket biztatják — úgymond — okos emberek, király küldöttei, azoktól várnak jót vagy rosszat. Az öt helység népe — írja a szolgabíró — melyeket bejárt: Mihálczfalva, Obrázsa, Oláh-Csesztle, Bocsárd és Karácsonfalva kétségtelenül valamely balázsfalvi által bujtogattatik, nagyon elszántak, a hirdetményeket egy éjjel mind leszaggatták, az oszlopokat kivágják, ugyanazt tették Cserged községében, a szolgabíró je lenlétében: a többiekben kiragasztották ugyan, de el-

távozása után azonnal letépték s a kir. főkormány-széket a legrútabb szitkokkal illették. A helyiségekben szüntelenül járnak a bújtogatók. Balázsfalva környékében a köznép úgy fel van ingerülve, hogy csak annyiban engedelmeskedik, amennyire kedve tartja. Egy harmadik járás szolgabírája május 13-káról azt jelentette a megyei tisztségnek, hogy a midőn a rögtönélő bírósági rendeletet Becze községen a népnek megmagyarázta: Szűcs Márton nevű jobbágy a közsg előtt összevissza szidta őt és az urakat, kijelentette, hogy ő hétfön túl — május 15. — szolgálatot nem tesz; erre a szolgabíró fogásába tétette, a nép föllázadt, a hirdetményt leszaggatta s a bűnöst a bírótól „*Vivát*“ kiáltozások közt kisszabadította.

A vidék ezen föllázadt állapotát az alsófehérmegyei állandó bizottság május 15. a kir. főkormányszéknek följelentvén, miután az élet- és vagyonbiztonságra nézve tett intézkedéseit teljesen meghiúsulva, a törvény és kormány tekintélyét megsemmisítve, a megyét az anarchia örvénye felé sodortatni látta: súrgősen hívta fel azt katonai segély gyors kiküldésére, miután attól tart, hogy ha a rossz most el nem fojták, belőle nagyobb veszély fog származni . . .

Íme egy vidék desorganisált állapotának képe, melyhez hasonlók voltak a vármegyék öiszes politikai és társadalmi viszonyai.

Ezek előzték meg a Balázsfalva környékén levő falvakban a május 15-ki népgyűlést, mely a helyett, hogy a népet a törvény, felsőbbség és idegen tulajdon tiszteletére s a felszabadulás közeledő idejének csöndesen bevárasára hathatosan intette volna, a zabolatlankodások által szükségessé vált rögtönítő bíróságok megszüntetését hozta javaslatba s ez által a

felizgatott nép még inkább neki bőszült minden létező jognak s az egész társadalmi rendnek. A parázs alatti tűz Mihálczfalván lobbant lángra. „E község népe — írja jun. 3-ki hivatalos jelentésében a főispán — tehetőd, a legrégebb időktől fogva veszettül engedetlen, minden roszra hajlandó volt; de különösen néhány hét óta épen semmi függést ismerni nem akart, a földes urak tulajdonát elsajátította, kaszáló rétéit felprédálta s miután többszöri felszólítására sem engedelmeskedett, szükségesnek láta, oda katonaságot kiszállítni s arról a kir. főkormányszéket is értesítni. A Nagy-Enyeden szállásoló székely határörök közül elább egy, azután két századot oda kirendeltetvén: azok a megyei bizottság, maga a főispán és parancsnok őrnagy óráig tartó, többízben ismételt felszólítására is bebocsátni nem akarták. A székelyek nem a császár katonái — mondák — Ők sem a Szebenben lakó Barnutztól, sem Schurter tábornoktól rendelést nem vettek, sőt Balázsfalváról tiltó rendeletük van, hogy a katonaságot be ne bocsássák s ők élet és halál mellett nem is bocsátják. A főispán harmadmagával ment közéjük, személyesen próbálta meggyőzni őket tettük veszélyes következéseiről; a székelyek épen olyan katonái ő felségének — monda — mint a rendes katonát, ők senkit sem bántanak, csak a valósággal hibásak fognak kötelesek lenni büntetésül őket szállással s élelemmel ellátni. Ennek sem lett fogata, sőt a katonaságot lándzsáikkal hadonázva, fenyegetve ingerelték, azt kívánták, vigye s távolítsa el közülök. Ez alkudozás (*Parlamentiren*) délelőtti 11-től d. u. 5 — 6 óráig tartott, miközben a szomszéd Obrázsa, Oláh-Csesztve és Karácsonfalva községek a harangokat félre vervén, az ellenszegülő nép, mely lándzsával,

vasvillával, fejszével, bottal, cséppel, kiegyenesített kászával, pisztolytal és puskával volt felfegyverkezve, mintegy 3000-re szaporodott. A főispán utoljára csak magának és a bizottságnak a faluba bebocsátását kérte, a katonaság — úgymond — a falu melletti rétre fog táborba szállíttatni. De azt sem engedték meg. Durván s káromkodások között nyilvánították, hogy inkább meghalnak, mintsem akár a főispánt, akár más tiszviselőt vagy katonát falujokba bebo-csássanak. Az éj közeledtével azonban a katonaság-nak szállásról kellé gondoskodni; a parancsnok örnagy a Marosnak akart húzódni, hogy hátulról védve legyen s az egész napot éhen-szomjan töltött katoná-ságnak legalább egy ital vízért a folyóra menetesre út nyíljék. A mint erre nézve a vezénylet megtörtént s a katonaság szuronyt szegezve, zárt sorban lassan előre megindult, hogy éji tanyára érjen, alig közele-dett a dühöngő tömeg felé 6 — 7 lépéshözire, a közeli magas rozsból jött egy puskalövés, Móricz Samu köz-vitét elejtette, egy másik golyókarczolást kapott, őrnagy Balázs-Manóra és Szilágyi kapitányra szintén kemény kaszavágás irányoztatott, mitől kardjokkal fogtak fel s veszélyben levő tiszteik védelmére előre sietett két közvitáz a két megtámadót egy-egy lö-vessel azonnal földreterítette. Erre a katonaság két bajtársát vérzeni, főbb tiszteit gyöngén megsebezve látván s az egész napi étlenségök miatt a lázadók in-gerkedéseit tovább nem tűrhetvén: az utat adni vonakodó tömegre parancs nélkül lőni kezdettek s csak-hamar az egész tömeg vad futásnak eredett, akkor mindenjárt 9, később 3 halt meg, 9 megsebesült s mi-után a tér megtisztult, a katonaság reggeli állomá-sára Tövisre és Enyedre visszavonult . . . E jelenet

után a lázadás egy időre megtörtnek látszott. A megfélemlés benyomásai alatt a főfő zavargók befogattak, a falu kártérítésre és engedelmességre szoríttatott. Ez 1848. június 2-án volt, az országgyűlésen az *Unio-bizottság* megválasztatása után három nappal.

Ez esemény híre, országszerte gyorsan terjedt el, sa mint lenni szokott, a halottak számát 30-ra, a sebesülteket 50-re nagyítva, rémületet keltőleg festették a katonaság eljárását, inhumanitással és székelő barbárizmussal vádolva a tiszteket. Az idők és kedélyek izgatottsága okozta, hogy szándékosság és roszakarat az egészen magánjellegű tényből köz sérelmet csinált s a bujtogatók s egy lázadásáért a végrehajtó hatalom által megfenyítettet községen az ártatlan oláh nemzetet a magyar nemzet által megtámadottnak állították. Az oláh és a szász lapok védelmére keltek az előbbieknél s megleczkéztették, sőt gyalázólag szólítak az utolsókról. Egy rész védte a székely katonaságot, más elítélte, védve és sajnálva az oláhok tulsigorú lakoltatását. A „*Siebenbürger Bote*“ című, Benigni által szerkesztett nagy-szebeni szász hírlap a titokban ármányt szövő reactio javára politikai tőkét csinált ebből; 1848. évi 55-ik számában a Mihálczfalván volt székely katonaságot, vármegyei és katonatiszteket oly kiszebbítő tényekkel vádolta, hogy az ekkor épen együtt levő országgyűlés felszólalt ellene 8 a június 10. országos ülésben indítvány tétetett arra, hogy a kir. főkormányszék polgári és katonai vegyes bizottság által nyomoztassa ki a dolgot s az illető bűnösöket, ha tettök igazolva lesz, mint a nemzet becsületét megsértőket, ha pedig a vág találtatik igazság-talannak, az említett hírlapírót, mint rágalmazót s a közbéke fölzavaróját szigorúan büntettesse meg; a nagy-

szebeni oláh Comitét, mint e dologban titkos bűnrészest, oszlassa fel, bűnös tagjait vettesse közkereset alá.

Az oláh Comité is fölhasználta az esetet a reactio érdekében, a meglevő gyűlölség még inkább fokozására; Balázsfal várói ugyan is a dolog kinyomozásár a kiküldötte Muresan Miklós írnokot és püspöki levéltárnok Gerendi Józsefet,*) kik munkálatukról jun. 4-én tett jelentésüköt, mely a Torda városába és vidékére ki rendelt székely katonaságnak az oláhokon ott elkövetett méltatlanságaira is kiterjed, a Comitéhez beadták, ez Barnutiu Simon alelnök és Piposiu János jegyző aláírás alatt a főhadvezérséghöz terjesztette, kérve a dologban siető intézkedést, a székely katonaságnak e vidékről, sőt mindenünnen, a hová kiküldve volt, visszahívatását s más katonasággal fölváltását, Balázsfalván pedig a püspöki lak és az ottani oláh nemzeti tanintézetek megvédésére elegendő katonaság küldését A balázsfalvi kiküldöttek egyoldalii és elfogultságot tanúsító jelentése, mint a Comité tapintatlan és minden alaposság nélküli irata, számos valótlan-ságot foglalt magában a tényre, sértő állításokat és föltevéseket a székely nemzetre nézve, a mik az ügyet még inkább elmérgesítették. A főhadvezérség átküldötte azt a kir. főkormányszékhez, mely gróf Béldi Ferencz főispán és báró Kemény István polgári, kaptány Teutsch és Sándor hadbíró, mint katonai biztosok személyében nyomozó bizottságot küldött ki s a nyomozás jun. 21-én bevégeztetvén: az emelt vádak alaptalansága kiderült; 40 kihallgatott román tanú

*) E férfiú 1848. sept. 16. költ egy hivatalos nyilatkozatot így írt alá: Gerandou József m. pr. Levéltárnok.

vallomása igazolta, hogy a Kozslárdon volt székely katonaságra szórt vágák s becstelenítő hírek minden hamisak, hogy ellenök senki nem panaszolta s ők a népet nem hogy bántalmazták volna, de sőt az eltávozássukkor megvendégezte s kezetadva váltak el egymástól, hogják ott a székelyeken kívül sem enyedi nemzetőr, sem más felfegyverkezett ember nem volt s Kozslárdon a székelyek ottléte alatt egyetlen ember sem halt meg sem természetes, sem erőszakos halállal. A kihallgatott tanúkat Molnár Constantin gyula-fejér-vári gör. kath. esperes a keresztre megeskettettésük után hitelesítette; és így a szántszándékos és rózsakaratú állítások terjesztése által a különböző nemzetiségek közötti gyűlölség ébresztése tényként világosságrajtta. A nyomozás azt is világosságra hozta, hogy a mihálczfalviaknak nem volt oka a székely katonaságnak azért szegülni ellene, hogy azok a kozslárdiak átal méltatlanságokat követtek el; ellenkezőleg számtalan tanú vallomása igazolta, hogy ők s a lázadásban részes Obrázsa, Oláh-Csesztele és Karácsonfalva lakosai némely balázsfalvi bujtogatók által, kiket később átkoztak, oda utasítottak, hogy többé ne kerelmezzék, hanem a mi valaha közhely a falué vagy a templomé volt, az az övék, s minthogy a gr. Eszterházy-család mihálczfalvi egyik rétjén állítólag valaha oláh templom volt, melynek ott létezett azonban a mostani nemzedék nem érte, ezen rétet ők erőszakosan leégették, s következményeitől tartva szánták el magukat, hogy míg Balázsfalváról és Szemből a Comitétől utasítást vesznek, a közigazgatási hátóságnak szegülni ellene. így történt a fentebb előadott ellenállás s ennek Tett következménye véres megfenyittetésük. A székely katonaság veszélyben levő

tisztei és önvédelmére, szurony nélkül, hadi eskü-jéből folyólag lőtt azokra, kik egy bajtársukat Móricz Sámuel közvitézt szemök láttára agyonlötték, a másikat megsebesítették, s a mely hét órán át felfegyverkezetten szórta ellenök rút szitkait, kaszáival, késsel, ordítózva fenyegetőzött és gúnyolta őket, tiszteit, főispánját és a jelen volt polgári hatósági s más tiszteket. Ami vágakat ellenök felhozott a balázsfalvi kinyomozás, mind valótlannak bizonyult. Nem hívta fel őket az *Unió* elfogadására senki, nem löttek meg ártatlan embereket, hanem lázadókat, nem 30 halt meg, de 12 s nem 50 sebesült meg, de 9, nem feyegette kirablással a balázsfalvi seminariumot sem a székely katonaság, sem más. Mindezt számos tanú a polgári és katonai nyomozó bizottság előtt önkéntes vallomásával igazolta.

Ezen kinyomozás az összes törvényhatóságokkal, kézőbb a határőrezredek katonai kormányzóival nyomtatva nyilag közöltetett, a balázsfalvi nyomozó kiküldöttek és a Comité kérvényét aláírt egyének közkereset alá vétettek, ellenök büntető per indítatott meg, egyidejűleg a kir. főkormányszék biztosokat nevezett ki a végre, hogy a többszöri tilalom ellenére . törvénytelenül működő oláh Comitének ez ügyben a kir. iőkormányszékhez is beadott kérvényét, mint törvénytelent, az aláíró alelnöknek adják vissza, működésöket vizsgálják meg, a Comitét oszlassák fel. A kiküldött biztosok által munkálatuk és a tény fölvilágosítása végett beadott iratokból kiderült, hogy a szebeni oláh izgatás főeszközei: Barnuti Simon, Papp Sándor, Buttyán János, Román Constantin, Pumne Áron és Mán Miklós nagy-szebeni gör. egy. lelkész: ezeknek közkereset alá vettetése a közügyigazgatóságnak kötelességevé

tétetett. A miháczfalvi és kozslárdi lázadási tény ki-nyomozásakor az is napfényre jött, hogy ezen köz-ségeket s a hozzájok csatlakozott faluk népét — mint a Pumne Áronnál lefoglalt írásokból is kitetszik — részben ō bírt ellenállásra; jun. 1-én b. Bánffy Mik-lós főispánnak Balázs-falváról kapott tudósításon alapuló hivatalos jelentése szerint azon éjszaka Pumne Áron, Miháczfalván ment keresztül Fogaras felé s ō adta a népnek azon tanácsot, hogy a katonaságnak ellene szegüljön, és hogy a szébeni Comité egyik jegyzője Papp Sándor is részes volt abban; a nála tanácsot kérni Szebenben járt miháczfalviaknak Ő mondotta, hogy ne engedjenek a megyei tiszteknek, szolgálatot ne tegyenek, hanem fegyverkezzenek fel lándzsával, kaszával, cséppel, álljanak ellene a katonaságnak! Most — így fejezte ki magát — nincs törvény, míg ōk Balázs-falván nem hoznak, nincs vármegye, nincs földesúr stb. Egyik tanú azt is vallotta, hogy a ba-lázs-falvi második gyűlés előtt, szombaton Papp Sán-dor és Jánk Ábrahám 13 szekérrel, Oláh-Csesztvén megjelenvén, az első kék tollas kalapját fölemelte, s így kiáltott: nem parancsol nektek senki, csak az isten, tartózkodás nélkül jöjjetek a gyűlésbe A bá-natlanul maradt — mert a törvény kezét kikerült — izgatók helyett a tévútra vezetett nép lakolt, a meg-haltakon és sebesülteken kívül 11 elfogott egyén csak hónapok múlva bocsáttatott ki kezességre a vizsgá-lat! fogáságból, míg Pumne tanár június 4-én már a fo-garasi g. n. egyesültek templomában folytatta lazítá-sát s ügyes cselfogással onnan is menekült.

Ez elegendő ok volt arra, hogy az oláhság szabadság utáni vágya tulságia menvén át, egészen forradalmi jelleget öltsön. A comité említett kérvényé-

ben kétszer van hangsúlyozva, hogy ha a főhadvezérség ez ügyben gyorsan és sikерrel nem intézkezik, *tartani leket a kitöréstől*. Egy magát erőszakosan feltolt törvénytelen testülettől különösen hangzik e fenyegetés. A kormány és magyarság észrevehette e néhány kimondott szóból, mi minden lehet szándékukban s belsőjükben *elrejtve!* De mutatták a tűznek parázs alatt rejlését s már-már lángra lobbanni készülését a vármegyék küldöttségeinek és tisztségeinek a kir. főkormányszékhez tett hivatalos tudósításai is, melyekben azok az anarchia és fejetlenség gyors terjedését és tovább föl nem tartóztathatását, a rögtönítő bíróságok szervezése nem sikerültét, ennek következetében a földesurak javainak mindenfelé megtámadtatását, az adó nem fizetését s a megyei végzések iránti átalános engedetlenséget mindenünnenn egyidejűleg jelentvén: csaknem kétségbe esetten katonai segélyt kértek, egyszersmind nagyszámú újabb proclamatiókat küldötték be, melyekkel a balázsfalvi növendékpapok atyjok és atyjokfiai, az esperesek és papok s az ő személyes barátaik által izgatták a népet. Belső Szolnokvármegyéből Orián Simon esperes fiától négy különbéfele proclamatio küldetett föl, melyeket Balázsfal várói vitt haza s a lápos-vidéki papság gal közölvén, azok a templomokbeli szószékről hirdették ki. Ezek egyike az általam az előbbiekben ismertetett volt, melylyel az oláhság a betiltott első balázsfalvi népgyűlésre hivatott fel, s melyet alsó-szöcsi Popovics János balázsfalvi theologus és odavaló bölcsészet-tanár Pumne Áron művének mondott; Orián esperes fia is annak egy példányát közvetlenül tőle kapta; egy más Gerendi Moldován Samu clericustól, a harmadi-kat alsó-fejermegyei Todorán Elizár clericustól, a negye-

diket kitől kapta, nincs megnevezve. Kolozsvármegyében Báldon Baternai, máskép Tyivorán Gergely és Sándor elfogott izgatóknál is az oláh titkos mozgalmak mélyebb okait fölfedő iratok kerültek világosságra, utóbbi a szebeni Comité mellett működött s onnan testvérével az oláh nép fölfegyverzésére és lázasztására folytatott levelezést. Tordavármegyében M.-Bodonban gör. kath. lelkész Papp János hívei lázasztásáért letartóztathatván: fiának, Papp Sándornak vétkes törekvésein fölfedő levelek jutottak a kormány tudomására; legnevezetesebb 1848. június 9. Mező-Szakálban lakó Krisán György, pagocsai egyházkerületi helyettes espereshez írt levele, melyben így ír: „Főesperes úr! jusson eszébe, hogy egy levélben azt ígérte, hogy mindenekben ahoz tartja magát, a miket azok, kik a román ügyet vezetik, szükségesnek látnak és hataroznak, tiszta indokból s nem magánérdekből. . . Uram! emlékezzék, hogy e levelében azt is írta, hogy nemzeteért vérét ontaná. Én akkor szerfelelt megörvendettem ez erélyen, most pedig én és minden jóérzelműek örvendenénk, ha Ön azon helyzetben lenne, hogy alattas lelkészzeit és a népet mindazokról értesítse, melyek a román nép boldogságára sőt éppen lételére vonatkoznak. Uram! most mutassa meg, hogy itt az ideje, románnak lenni, hogy akarja a nemzet boldogságát, hogy felül tud emelkedni a magánérdeken egy magasabb érdekért, mely mindenjá-junké, mely közös. Uram! a magyarok megcsinálták az *Uniót* Kolozsváratt, a jelenvolt szászok azonban, csak feltételesen egyeztek bele. Ok csinálták, minket nem kötelez. ... Az *Unió* egy nagy kérdés, mely az ország minden népét érdekli, nem egy óra műve, miként tették a megháborodott magyarok. Nekik

tenniök kellett, mert higye meg ön: a horvátok szerbek, dalmaták stb., a magyarországi magyaroknak május 16-án délelőtt 11 órakor háborút izentek. A magyaroknak egy krajczárjok sincs, a pénz Erdélyben van, ez ma az egyetlen oka, hogy a magyarok oly eszeveszettel sietnek az *Unióval*. Ez azonban nem fog létesülni, a császár nem akarja, nem akarja a szász, nem akarja sok magyar is, a románok tiltakoztak ellene május 15-én, tiltakoznak most is Ön bírja rá a népet, hogy tartsa magát a balázsfalvi eskühöz, tartson a néppel, mert lelkész. ... A székelyek írtózatosságokat követtek el, így hát fegyverre vagyunk utalva. A polgárháború nincs meszsze. Ki vagyunk híva. Mondja meg a népnek: egyenesítse ki kaszáját, csináljon lándzsákat, javítsa ki a csépeket, mert idejutottunk. Kérlek uram az istenre téged és a népet, melyet tanítasz, tegyétek, a mit mondok Leményit fenhordozták a magyarok Kolozsvárratt A kolozsvári küldöttség jól viselte magát, *) Lemény is jól mint elnöke, bár mint királyi hivatalos olyan volt, mintha nem lenne román, megszegvén esküjét ... de ez nem tesz semmit.

Véletlen tartotta fenn e levél eredetiét a történetírás számára. Ez sajnos, de kétségtelen bizonyíték egyfelől arra, hogy a horvát, rác vagy szerb, oláh és szász nemzetiségek, mind titkos összeköttetésben állottak s támadásaikat Magyar- és Erdélyország ellen egyesítve tették, Jellachich május 16-iki táma-

*) A balázsfalvi május 15-iki népgyűlés 100 tagot választott, a kik kérvényét az országgyűlésre beadják, ennek elnöke volt Lemény püspök, erre van hivatkozás; a fejedelemhez 60 tagot, ennek elnöke Ságuna püspök volt. Fennebb már eljárások eredménye elő volt adva.

**) Az eredetiből, melyet utólag teljes szövegében közlök.

dását azonnal megtudták Balázsfalván s a balázsfalvi végzéseket Zágrábban. Másfelől ez kétségtelenné teszi, hogy a román nép írtó belháborúra fölfegyverzésének gondolata, a román Comité kebelében működő tagtól, Pap Sándortól származott, s hogy ő a mihálczfalviak ellenszegülésében is bűnrészes. Ez egy végzetes lépés volt arra, hogy az oláh nép a békés, törvényes küzdelem teréről a véres harczára menjen át, a mi később a szeptember 15-től 27-ig tartott balázsfalvi fegyveres népgyűlésen formailag is megötörtént.

A megyék, hol a kitörésre készülő harcz egész fenyegető voltában mutatkozott — a székelység türhető csöndben élt hegyei között — minden megtettek, a mivel azt legalább mérsékelhetni vélték. Első volt a rögtönítélő bírósági jog-kérés, melyet minden vármegye és vidék alkalmazott, de csaknem foganat nélkül. Azután nemzetőrséget alkottak, de azzal az *Unió* késő kimondása következtében soká késték s különben is ez a cs. főhadvezérség ellentörekvései miatt a veszélyhez képest csekély súlylyal bírt és elegendő fegyvert sem kapott. Ezután katonaságot kért valamennyi megye és a veszélyezett pontokon fekvő városok: Enyed, Torda, Déézs, Abrudbánya stb. Elébb székelyek külvettek, de ezeket az oláhság panaszára sor-katona-sággal váltották föl, melynek többi része a szászok közé vonatott vissza, s a magyarság nem panaszolt érette, mivel amúgy is az oláhsággal fraternizált. Bizonyíték erre a Küküllővármegyében Bényén volt népzen-dtílés, hol a rögtönítélő bírósági hirdetményt a tábával és oszloppal együtt a nép lerombolta s az ottani földesúrnak a szolgálatot megtagadta. A tisztség a megyében levő Savoyai-dragonyos ezred szá-

zad-parancsnokságát segélyadásra kérvén: a kiküldött csapat főhadnagya Schmidt — a mint a tényvizsgálatból kitűnt — még tanította a népet, hogy nincs féljen tőlük, ők a császár katonái, kik az oláhok ellen nem tesznek, mert azok is hívei a császárnak; bujtogatta, hogy a kir. főkormányszéktől ne tartsanak, mert az és a magyarok ő felsége ellenségei . . . Honnan segélyt vártak a vármegyék, onnan is veszély jött rajok.

Nem volt tehát sehol és semmiben biztos védelem. Anarchia és lázadás az egész országban. Félelem s rettegés töltötte be a megyék magyar birtokosságának szívét. A polgári hatóságok tekintetükre egészen elvesztették. A személy- és vagyonbiztonság megszűnt. Erdély e kétségbeejtő helyzetében jött le a magyar kormánynak négy önkéntes honvéd zászlóalj s egy szabad lovacsapat állítása iránti engedélye, s e célból azok felszerelése és fizetése végett a honfiaknak és honleányoknak a hazai oltárára áldozatra fölhívása, melyre a szorongásai közt elfáradt magyarság lelkében új remény támadt s aggálytól nyomott melle szabadon kezdett lélegzeni.

XV.

A bújtatás elleni szigorú fellépés. Román Comité eloszlata. Loyalitási nyilatkozatok. B. Perényi kísérlete. B. Vay mint kir. biztos. Erdélyi nemzetőrség. Csíksék köz szellege. A székely határőrség kiindulása Szeged alá.

A kir. főkormányszék a már ismeretes bújtatók s néplázítók ellen megtette intézkedéseit, a főispánokat s a székek főtiszteit azok figyelemmel kísérésére s elfogatására utasította, Nagy-Szebenbe, mint a lázadás és lázítás fészkébe az ott működő Román Comité elleni nyomozásra s eloszlataéra biztosokat küldött ki; de a főispánok tekintélye már meg volt törve, elfogatásáról azoknak, kik az oláh nép kegyencsei voltak, szó sem lehetett, sőt inkább épen annak és a papságnak védelme alatt szabadon folytatták üzlemeiket. A szebeni kormánybizottság is csak szépszerével járhatott el megbízatásában, mert hamar át kellé láttnia, hogy a Comité titkon pártolja a városi hatóság és nép, működését elnézi a főhadvezérség, személyes biztonsága fölött őrködik az alig pár órai távolságban levő I-ső vagy orláti román határőrezred fölzaklatott fegyveres népe. A nyomozás eredménye az lett, hogy a Comité hivatalosan önfeloszlását kijelentette, a mit a bizottság a kir. főkormányszéknek meg is írt, s azután csak titokban gyűlésezett, a loyalis gondolkozású románok pedig az ország több vidékéről hazafias és meleg rokonérzéssel írt nyilatkozatokat tettek közzé a lapokban. Első volt a nagy-szebenieké, melyben az *Unió* üdvös voltát hangsúlyozták, Magyarország és a magyar nemzet igazságérzetében bizalmukat kifejezték, s román véreiket arra hívták fel, hogy jogaiat csak békés, törvényes úton és eszköz-

zökkel törekedjenek kivívni.*) Legelső aláíró Lemény püspök volt, azután Foulé Mózes g. n. e. iskolaigazgató és esperes, Móga János esperes és hittanár, Popovics Szervián, Fekete János kolozsvári g. kath. lelkész és esperes, Bodilla Péter n.-szebeni g. n. e. lelkész és esperes, Dunka Pál fogalmazó és Dunka Ilyes, kiadóhivatali igazgató, Pents Ábrahám Miklós ügyvéd és fia, Folyovits Demeter, Pintye Péter és Samu — együtt 19-en. Ezt egy más nyilatkozat követte Gyula-Fehérvárról, melyet ötön írtak alá: Molnár Constantin ottani g. kath. főesperes, Papp Ágoston balázsfalvi tanár, Molnár Sándor, nagy-enyedi g. kath. esperes, Papp Miklós alsófehérmegyei ülnök és Ladányi János főesperes, s melyben az *Unió* ellen izgatást vétkeznek, a román nemzet érdeke ellen valónak mondják; a ki azt teszi, szerintük nem más a czélja. minthogy az országban békétlenséget és zavart idézzen elő; hivatkoznak az anyaországban lakó románokra, kik náluknál boldogabbak s magyar testvéreik szeretetét bírják; megvannak győződve arról — úgymondanak — hogy nincs tanult és művelt román, a ki ha kezét szívére teszi, az *Unió* ellen szavazhatna. **) Szeben vidékről egy más nyilatkozat is jelent meg, melyet Kertész László, görög kath. esperes, 19. g. kath. és g. keleti lelkész, több kántor és tanuló írt alá, s melyben azon nézetöket fejezték ki, hogy a román nemzetnek jogai és szabadsága egyedül az *Unió* és alkotmányos kormányzás által biztosítható, a mire oly kis ország, minő Erdély, nem képes.***) Ezt Fogarasvidékről is egy hasonló

*) Látható a *Kolozsvári Híradó* 1848. június 26-ki 15. számiban.

**) Ugyanott, jun. 29-ki 17. sz.

***) Ugyanott, jun. 30-ki 18. sz.

tartalmú őszinte és férfias nyilatkozat követte, aláírták: Kirilla János vicarius, Popeszku Péter, Turkován Spiridion g. kel. esperesek, 24 lelkész, Papp Máté kir. főkormányiszéki és Piltze Máté, királyi táblai Írnok, Pannovics Demeter aldézmás, két boér nemes és két oláh határör; kijelentették, hogy mivel az *Unio-t* a király és fejedelem megerősítette, s a román népgyűlés kérelmére írásban is minden alattvalóinak boldogítását nyelvre és vallásra való tekintet nélkül atyailag biztosította: kötelességeknek tartják a királyi akarat előtt meghajolni, a netalan létezett ellenszenvet szíveikből kiirtani s a magyar nemzetnek a szabadság, egyenlőség és testvériség alapján baráti kezet nyújtani, mert — úgymondanak — azon nemzet, mely a népnek az úrbérисég járma alól önkéntes felszabadítása által oly nagy áldozatot tett, méltányolni fogja nyelvök, vallásuk és nemzetiségek igazságos igényeit is; jelentsék ki tehát, hogy bízva igéretükben, készek vagyonukat és verőket a közhaza oltárára tenni; végül éltették V. Ferdinánd királyt, a nádort, *Unio-t* és a magyar királyi felelős minisztériumot! *)

A magyar kormány bizalmas utón is megkísérlette szándékairól s irántuk való teljes jóakaratáról szász és román befolyásos egyének fölvilágosítása által saját népöket meggyőzni. Gróf Teleki június 11. hivatalosan felszólította Samen szász ispánt, hogy a magyar kir. minisztérium biztosa b. Perényi Zsigmond a szász nemzet érdekét illető különböző dolgokról bizalmasan kívánván vele szólni: ha hosszas időre nem is, legalább pár napra menjen át Kolozs-

*) Látható a *Kolozsvári Híradó* 1848-ik évi júl. 10-ki 24. számában. '

várra. Ha személyét illetőleg aggodalmai lennének, biztosítja őt, hogy erre nézve elég kezesség a dolgok békés folyama s az országgyűlési tagokat illető olta-lom, mit a kormány mindenki irányában fenntartani kötelességének ismeri. A felhívott betegséggel s hiva-talos teendőinek halaszthatlanságával tért ki az érde-kek békés kiegyenlítése ezen alkalma elől: Kolozsvárra nem ment el, Pesten igazolta magát, de egyidejűleg Bécsben tett látogatásából visszatérve, oly érzületnek adta jeleit, mely kétségtelenné tette, hogy ő egészen a reactioé s a magyar alkotmányügy benne titkos ellenét, nem barátját bírja. Báro Perényi érintkezett Kolozsvárrat Baritz Györggyel a *Gazetta de Transylvaniei* szer-kesztőjével s kincstári fogalmazó Dunka Pállal, kik-nek az oláh nép közt tekintélyes pártja s nagy befo-yása volt. Az első egészen mentnek nyilatkozott — írja b. Perényi május 31-én a b. ü. miniszternek az orosz befolyástól, sőt felemlíté, hogy midőn az orosz protector azon tettét s beavatkozását, hogy Du-hamel vezérőrnagy a Pruth vize mentén Szlunka kö-rül Jassyhoz négy órányira 25,000-nyi tábot he-lyezett el, lapjában megrötta, annak három példányát az aldunai tartományokban lefoglalták s május eleje óta lapja bevitele egészen eltilitatott. A moldvai feje-delem is csak uralkodása megtarthatásáért hódol az orosz hatalomnak, bensőjében nemzetéhez szít. Ők pedig ünnepélyesen megvallák — írja a miniszteri biztos — hogy nekik a szláv elemhez legkisebb ro-konszervök sincs, mert ők az oláh népség jobb jövő-jét egyedül Magyarországhoz és az osztrák uralkodó-házhoz való hű ragaszkodásuk által látják biztosítva. "A kormánybiztos örömmel hallotta e komoly fér-fiú nyilatkozatokat — írja tovább — s kifejtette

előttük a magyaroknak és nemzeti minisztériumnak oláh polgártársaink iránti testvéri szíves hajlamát, bizonyságá tette őket e népfaj boldogítása s a közhaza minden szellemi és anyagi áldásában testvéries részletetése iránti őszinte igaz törekedése felől, mire ők szintén a legloyalisabb meleg nyilatkozatot tevék, melynek belértéke s szavaik felőli határozott véleményét azonban még más adatok s több oldalról nyerendő felvilágosításuktól függöttet fel.

Leghatározottabb és legnagyobb értékű azonban a görög keleti egyház főtanácsa néhány tagjának jun. 7-én, a mihálczfalvi esemény keserű benyomása után a kormányzóhoz tett hivatalos jelentése, melyben írják: „hogy mint szeretett hazájok hű polgárai, mióta a mostani zavaros idők jelenetei közöttük is mutatkozni kezdettek, minden befolyásukat s erejöket arra fordították, hogy a béke fenntartassék s minden kitörés csirájában megfojtassék; törekvésük eddig sikerült is, és hogy jövőre is sikerüljön, a Balázsfal-ván letett eskübe ezen záradékot foglaltatták be, hogy az oláh nemzet őt megillető jogait *csak békés és törvényes úton fogja követelni*. Daczára ezen esküvel pecsételt fogadásnak, mégis szomorúan kell tapasztalniuk, hogy azon román bizottságba — *Comité*

— mely csak a jó rend és béke fenntartása s a nemzet ügyei békés úton elintézése végett neveztetett ki, oly egyének vannak, kik megfeledkezve hitőkről, eddig alattomosan, most pedig a nagy-szebeni reactionarius párt által izgatva, elálmíttatva és félrevezetve nyilván is bujtogatnak az *Unió* ellen, mire anyagul szolgált a kozslárdi s mihálczfalvi szomorú esemény, a miről ők jól tudják, hogy az törvényellenes kicsapongások eredménye; de a csalfa bujtogatók a székely katonák

oláhság elleni gyűlölségének tulajdonítják, az *Unió* ellenzői azonban ez ürügyet az oláhság kedélye felizgatására használták fel: ők a legnagyobb aggoda-lomban vannak, hogy a szászok által elcsábított azon néhány bújtogatók, kik a tudatlan oláh népség előtt maguknak tekintélyt és hitelt tudtak szerezni, kik Bálázsfalván is annak kényök szerinti vezetői voltak, képesek lesznek a szegény míveletlen népséget mozgásba hozni és talán kitörésre is bírni, mely esetben szeretett hónuk lángba borulna s néhány éretlen ifjú-ért szenvedne az egész nemzet, lakolna az ártatlan úgy, mint a bűnös... Miután kétségtelen, hogy az országszerte itt-ott történt kihágásokat és erőszakoskodásokat is, a szegény tudatlan nép nem a maga fejétől, de ezen bujtogatóktól félrevezetve, bal értelmezések folytán követte el s szenvedte a rá küldött katonaság által végbevitt oly gyászos és polgárvérrel fertőztetett elégtételt: jelentők hónukhoz viseltető hűségökből folyó polgári kötelességöknek tartották az itt elősoroltakat, valamint — az előbbi czikkben érintett — merényletet*) a netalán szükséges intézkedések megtétele végett a kormányzónak tudomására juttatni; kik legyenek azok, tudva van mindenki által, de megtudhatók onnan is, hogy azok az oláh Comitének tagjai levén, annak és az egész oláh nemzetnek nevében léptek fel, bujtogatnak az *Unió* ellen s ingerlik, felusztják az oláhságot a magyarság ellen, mint ezt a Comité áltál nyomatott és kihirdetett proclamation tanúsítja, de a melyről a jelentők, bár annak tagjai, még ki nem nyomatott, semmit sem tudtak, mert ha tudtak volna, annak oly alakban

*) A szászok és ifjú románok szövetkezése.

kinyomtatásába soha bele nem egyeztek volna; tehát, hogy azon Comité neve alatt néhány éretlen a nyughatatlan ifjú az öregebbek s értelmesebbek tudtán kívül ínye, kedve szerint működik az által tisztán be van bizonyítva. Egyúttal mellékelik azon körlevelet, melyet a g. keleti főtanács Rácz Grergely alsófejérmegyei kerületi espereshez azon meghagyás-sal küldött át, hogy azonnal Miháczfalvára menvén s a nyomozó bizottságánál magát jelentvén, annak utasítását kérje ki s minden befolyását használja fel, hogy a nép lecsendesedvén, egyszersmind a bujto-gatok és hidaszak kiadására birassék, bizalmat helyeztetve a királyi kormányba, mely az igazságot kfogja szolgáltatni s a bűnösöket szigorúan megbüntetni el nem mulasztja. Az idézett körlevélben a főegyházi tanács intette a népet: várja be a felszabadulási törvénynek megerősítését, a mi rövid időn bekövetkezik; addig teljesítse úrbéri tartozásait, ne tegyék magukat méltatlannokká földes uraik már csak nem kezökben levő jótéteményére; a nyugtalankodás csak kétes sé teszi reményeiket; különben ha szeretett népök nem rajok hallgat, hanem az ámítókra és a lázasztóknak ad hitelt, azoknak engedelmeskedik, és valami nem remélt súlyos szerencsétlenség következik rajok, ök nem lesznek felelősek érette sem Isten, sem ember előtt“.*)

E sok jóakaratnak azonban semmi gyakorlati eredménye nem lett. A felizgatott szenvédélyek orkánjában nyomtalan tüntek el a megfontoló bölcsesség szelíd hangjai, meg nem hallgattatva, figyelemre nem méltatva senki által. Ez volt sorsa a kisebbség-

*) Aláírva: többen saját kezüleg....

nek a társadalmi és alkotmányos lét kezdete óta mindig s ez lesz mindenha.

A kormány új segítő eszközhöz nyúlt — ez a királyi biztosküldés volt. A márcziusi napok hevesb mozgalmai azonnal kitüntették azon helyzet nehézségeit, a melybe Erdély jutott; gondolható okok miatt udvari kancelláriája a közbizalmat hamar elvesztette; a kir. főkormányszék igen nagy, nehézkes gépezetű, existenciájában fenyegetett s természetszerűleg gyanusított lomha testületnek bizonyult az események szabad-elvű és gyors fejleményeivel szemben; Pest és az egyszerűbb, gyorsabb cselekvésű magyar minisztérium igen távol volt. De ez még a nehézségek csak egyik forrása; másik volt az, hogy Magyarország a márcziusi szabadságokat törvénybe igtatva, csodás sebességgel, akadálytalanul, minden következményeivel azonnal életbe vitte át. E szabadságok egyike Erdélylyel egyesülése volt. De az eddig önálló kis országnak, hogy ama szabadságokat a népnek megadhassa, előbb az *Uniót* a formák százfélre retortáján, titáni erőfeszítéssel, infernális akadályok legyőzése után, *nagy idővesztéssel kellett keresztül vinni: országgyűlést tartani, törvényt alkotni, szentesítetni, Idnirdetni s így juttatni ahoz az állapothoz három hónap után az úrbéréseket, ahol az anyaországiak már $\frac{v}{\%}$ ápril 11-én voltak. Mekkora mezeje volt e közben a roszakaratnak, a nép elméje elbolondításának, kedélye megmérgezésének! Ezért volt Erdély nagyobb válságnak kitéve: a nép nem értette a késedelem okát, a reactio és bujtogatók rontásunkra magyarázta. Csak is ezért lehetett a Balázsfalván tartott népgyűlésnek népelszabadító missiót, álnokul számítva s jogtalan vakmerőséggel tulajdonítni. Ezért volt a sok úrbéri

tartozás megtagadása, számos udvarbírák és pandúrok megölése, a számtalan földesúri vagyon elsajtatás, a személy- és vagyonbiztonság s megyei tisztek tekintélyének megsemmisülése, s mindenek következtében a statáriumhirdetés, főispáni közerő alkalmazás, a sorezredi és székely katonaság executioja és polgári vérontás! Az intézményekben levő minden jót, a kormányszéktől és kormányzótól kezdve le a falusi bíróságig, a mivel normális viszonyok között a baj könnyen orvosolható lett volna, rosszá változtatták a titkosan működő reactio és sötétben járó zsoldosai. Különösen két hatalmas izgatási fegyverök volt, azt mondották, 1) hogy a császár rég megadta a népnek úgy az urberei mint urasági birtokokhoz a jogot, de a nemeség, az urak visszatartják az uraságit — *allodium* — s csak a jobbágyi birtokot — *colonicatura* — akarják kiengedni kezüköböl, 2) hogy a magyarok letették V. Ferdinánd császárt s maguknak új királyt választottak, a kivel tetszésük szeriní bánnak, aki az oláhokat nem szereti úgy mint az öreg császár = *Imperatu.* B. Wesselényi Miklós kir. biztosként küldetvén a Szilágyságba a Részek visszakapcsolása végett, már május 11-én tudomására juttatta ezt a m. kir. miniszterelnöknek, s mellékelvén idősb gr. Bethlen Jánosnak, az erdélyi ellenzék ez egyik nagy tekintélyű 8 bölcs vezérférfiának hasonló irányú és szellemű levélét: felkérte Őt, hogy a minisztérium küldjön Erdélybe egy magyarországi tekintélyes embert, mint királyi biztost, aki V. Ferdinánd császárnak és királynak nejében jövén be s attól nyervén teljhatalmat, úgy á kir. főkormányszék, mint a főhadvezérség felett, cselekedjék s járon el mindenben annak nevében, értesse meg a dolgok állását, az úrbériség és

majorsági birtokok, valamint ama gonosz szándékú királyletétel felőli téves nézeteket világosítsa fel s oszlassa el, hogy az együgyű oláh nép saját szemeivel látna győződjék meg bujtogatóinak lelkismeretlen hitegetéséről. B. Wesselényi b. Perényit, b. Vay Miklóst és b. Vay Ábrahámöt, s nem vélt esetben gr. Haller Ferencz volt horvátországi bánt ajánlta.

Az eszme helyesnek tűnt fel, de valósítása a miniszteri tanács határozata következtében el halasz tátott addig, míg a két ország egyesülése tényné lesz; a mi nom sokára megtörténvén, az indítvány napirendre jött, a király és minisztérium választása b. Vay Miklós személyében központosult, ö június 29-én már Kolozsvárott volt, s onnan 1849-ben január 2-kán Beöthy Odón kormány biztosnak helyére kinevezésével távozott el.

B. Vay oly magyar államférfi, politikai életpályáját az évek és közhasznú tettek akkora sora teszi, hogy e hat hónap, mely alatti közmunkássága e mű keretébe esik, csak olyan —

Mint egy csepp víz a tengerben...

Mint egy sóhajtás a szélben....

Nem lenne indokolt átalános ítéletet mondnom felőle, azt a köztörténet teszi egykor; csak szabadságharcunk érdekében való működéséről, arról, a mit tett és elmulasztott, óhajtanék igaz értesülést adni az olvasónak azon idő alatt, míg a vésztől hányatott kis ország sorsa az ö kezében volt, míg Magyarország alkotmány ügy ének szerencsés vagy szerencsétlen folyama a keleti részekben első sorban tőle függött.

B. Vay egy fényes múlttal bíró főmagyar nemzetseg birtokának, hagyományos hazafias jellemének, szabad-elvűen dynastikus érzületének s mintegy a vérrel

átszálló aristocratiai népszerűségnek részörököse; Magyarország egyik úttörő, Pestalozzi rendszerű nevelője, a minden ízében democrita Váradi Szabó János növelte, saját lelke békelyegét egy két vonásban tanítványa ifjú lelkére még ma is eltitkolhatlanul rányomva, utolsó vizsgájkor megjósolta szülőinek, hogy ő egykor a nemzetseg és haza öröme lesz. Borsod volt szülőfölde, a nagyokban oly gazdag Zemplénmegye nevelője; első politikai föllépte után azonnal karjaira vette a közvélemény: főjegyző, alispán, főispán, követ, 40 megye táblabírája, hétszemélynök, koronaőr — gyors emelkedéssel lett; mint kir. biztosnak nehéz kül-detései voltak a kormány és korona részéről. Természetes, hogy a magyar minisztérium ily multu férfit küldjön a nehéz állomásra. A leksi és jeliemi tulajdonok, a férfiasan szép alak és külső elegantia, a kedély nemessége és az emberekkel érintkezési modor finomsága, fokozták fontos megbízatására termettségét. Gentleman és diplomata, constitutionalis magyar és kedvelt udvari ember, conservativ aristocrata születésénél s Széchenyi-féle elveinél fogva, protestáns kis nemes erős és hajthatlan hazafias érzéseiben. Ezek activ erényei; passivek: ő a békités, időnyerés, a nehézségek elsimításának vagy kiegyenlítésének embere inkább, mint nehéz helyzetekben a szerencsés inventio, akadályok közt a bátor végrehajtás és a veszély perzeiben á gyors elhatározásé. így egyesül az emberi természetben a fény és árny.

Mikor b. Vay Erdélybe érkezett, a függő nehéz kérdések egész sora volt napirenden. Egyik volt a minisztérium, azon rendeletének sikeresítése, hogy a törvényhatóságok mutassák ki nemzetőrségi létszámu-kat és erejöket; másik, hogy immár Erdély és a cs.

főhadvezérség is a nádor és magyar minisztérium alá levén rendelve: a székely határörség nélkülözhető része mihamarább a szegedi táborba kiindulásra bírassék; harmadik az erdélyi részemből toborzás utján négy u. m. a XI. XII. XIII. XIV-ik honvéd zászlóaljnak kiállítása s végre e célból a haza oltárára önkéntes áldozatok gyűjtése.

A kir. főkormányszék intézkedett a nemzetőrök összeírása végett, de intézkedéseiben látszott bizonyos vontatottsng, nem volt bennök összhang és erély, lépten-nyomon akadályok gördültek elő, melyeket elhárítni nem tudott; néhol nem volt hajlam nemzetőrségre beiratkozni, máshol a tisztség és főispán hanyagolta el a dolgot; egy helyen nem volt ember, aki oktasson, más helyen nem a mit és a mivel oktasson, nem volt fegyver. Az oláhok és szászok külön szervezkedtek s nem küldöttek be létszámaikat, pedig ezek tették a megyék többségét, és a kir. főkormányszéknek nem volt vagy hatalma, vagy bátorsága a minisztérium rendeleteit teljesíteni, különösen a magyar megyei helyiségekben és városokban. Az egész nemzetőrég létszámát az első hónapokban meghatározni hiteles adatok hiányában nem lehet azért, mert Erdély az *Unió-törvény* alakszerű életbeléptetésig szinte négy hónapot vesztvén, s addig törvényes alappal nem bírván: a collegialis szerkezetű főkormányszék a nemzetiségek széthúzó és reactionarius törekvései miatt biztosan s gyorsan nem intézkedhetett az ügyben. Különben is azt sok anormális viszony akadályozta. A szászok — mint láttuk — eleinte mindenjárt elszigetelték magukat a közjogellenesen szásznak nevezett Királyföldön: külön szász nemzetőrséget alkottak, a kebelökben levő közös hadseregi és oláh

határőrezredi katonai fegyvertárok raktáraiból a szász városok és falvak nemzetőrségét fegyverrel jó-kor ellátták, b. Puchner még a székely ezredektől is 1700 darabot Brassóba szállítottat s abból a városnak 800 darabot osztatott ki, a többit más szász hely-ségek nemzetőrségének. Az oláh nép lándzsás, kaszás és vasvillás rendetlen csapatokká, úgynevezett *Land-sturm-nak* alakult, s közéjük beosztott oláh határőrségi és sorkatonák szervezték és tanították. Az aranyos-, esik- és háromszéki székelység, mint határőr, rendes fegyver alatt volt, a közöttük élo jobbágyság még nem volt felszabadulva, tehát őrseregbe állásra nem buzdult; a maros- és udvarhely székiek ezerenként jelent-keztek, vágytak nemzetőrséggé alakulni, de nem volt fegyverök, híjában kérték a kormányzót és főhadve-zért, nem jutottak czélhoz.

Miképen állott az első hónapokban az erdélyi ré-szekben a nemzetőrség ügye, kitűnik a kormányzónak május 12. és jul. 5-én kelt két körlevelből; az elsőben felszólította az összes törvényhatóságokat, küldjenek fel kimutatást arról: mennyi kebelökben az őrsereg száma? fegyvere? azok kard vagy lőfegyverek-e? mennyire lenne szükségök? mennyi lópor- és golyó-készletök van? s a nemzetőrség mennyire gyakorlott? A kormányzó hozzá tett jelentések következtében eleinte mindenjárt felírt a felséghez, rendelné meg az erdélyi kato-nai főparancsnoknak, hogy az Ő átírására, a tőle fegy-vert kérő törvényhatóságoknak a kimutatott szükség szerinti fegyvert szolgáltassa ki; Öt-hat héten át többször írt b. Puchnerhez, sürgette előterjesztésének ő felsége által elintézését az erdélyi udvari kancellária által, várt és biztatta az őt is sürgető törvény hatóságokat hosszan, végre július 5-én a felsőbb helyről rendel-

kezése alá bocsátott alig egy pár ezer kimirálta pusztát, 23 folyamodó törvényhatóság közül 9 között ki- osztotta, a többet ekkor is várakozásra utasítván.

Fegyvert kértek már május folytán:

Marosszék,	minél nagyobb számmal,	kapott	. . .	400 darabot
Háromszék	"	"	"	. . . 400 "
Udvarhelyszék	minél	"	"	. . . 300 "
B.-Szolnokvárm.	"	"	"	. . . 100 "
Maros-Vásárhely	kért	2000 drbot,		
	vagy legalább	1500-at	"	. . . 300 "
Károly-Fejérvár	"	400 darabot,	"	. . . 200 "
Vizakna mezőv.	kért	250—300 drbot,	"	. . . 100 "
Székely-Udvarhely	"	800 darabot	"	. . . 148 "
Szászváros	korábban	kapott	59—d.	
	most	kért 500 darabot,	"	. . . 75 "
	Kértek összesen	4 000	"	kaptak 2073 drbot.

Ezen folyamodó törvényhatóságok nemelyike azt jelentette, hogy nemzetőrsége össze van írva, csak fegyverre várakozik; másik úgy nyilatkozott, hogy fegyver nélkül gyerekes katonásdi a nemzetőrség, nem férfiakhoz és munkás néphez való. Küldjön a kormányzó fegyvert s azonnal lesz nemzetőr a mennyi kell; a szászoknak — mondák — már városaikban, falvaikban szervezve, felszerelve van a nemzetőrség s rendesen folytatja a tanulást és katonai gyakorlatokat. A háromszéki főkirálybíró kérte vissza a területéről elvitett 1700 db fegyvert. A nép — úgymond — izgatott, a nemességet tartja okának, követeli a visszahozást s kivánja, hogy a volt nemes is vele a nemzetőrség sorába álljon. A kormányzó azt válaszolta, hogy az már máshová van kiosztva, Maros-Vásárhely egyedül a nemzetőrség gyors felfegyverkezését látja azon módnak, melylyel a nemzetiségnak és alkotmánynak

biztosítható s a hazai ellenséges elemek kitörése csak fegyveres férfias ellenállással tartható vissza. Vízakna város panaszolta, hogy a románok a hatósági parancsnak nem engedelmeskednek, nem kivannak a magyarokkal egy nemzeti őrségbe állani, de külön saját nemzeti tisztek alatt s román vezényleti nyelvet követelnek. Szászvárosnak a kormányzó 75 darabot azon megjegyzéssel adott, hogy még korábban kapott volt 50 darabot. Ez és az alább említendő kolozsvári eset mutatja, hogy ezen első időszakban több fegyvert is kaptak a magyar kir. és mező városok, de száma ismeretlen.

Kértek továbbá de nem kaptak, fegyvert a következő

törvényhatóságok és községek:

Hunyadvármegye Dévaváros nemzetőrségének kért	208	darabot
aug. 14-én létszáma volt 300, tehát ennek is volt kó- rában kapott fegyvere.		
Fogarasvidéke alkapitánya kért	500	"
s felküldötte szervezettszabályát.		
Erzsébet város kért ezután szervezendő nemzetőrségének .	250	"
Felső-Fejér vármegye főispánja Karatna részére a Székelység közül kivitt 1700 fegyverből kért	150	"
Ugyanaz Bodola, Nyén, Márkusfalva helyiségekben megalakult nemzetőrségnek	300	"
Aranyosszék gyalog nemzetőrségének	2000	"
(legrosszabb esetben 500 darabot),		
lovas nemzetőrségének	100	"
fegyverképes férfiaiból ennyi kikerül az első felhívásra.		
Szamosújvár kért ezután alakítandó őrségének	200	"
Kolozs mezőváros, jelentve, hogy a főhadvezérségnél is fo- lyamodott érette, kért	300	"
Küküllő vármegye jelentve, hogy már van 100 önkéntesen vállalkozott egyén, kért	1500	"
Sárd és Magyar-Igen községek kértek	120	"
és két fizetésért tanító katónát.		
Krakkó község	48	"
Lápos és Domokos községek B. Szolnok vármegyében már felállított nemzetőrségének	200	"
Dééze, Déézsakna, Alsó-Ilóeva, Néma, Retteg, Bálványos-Vár- alja	1000	"
	együtt:	6876 darabot

A Királyföldön két magyar község panaszkodott a szászok testvérietlen eljárásáért. Szászvároson az ottani magyarok a kormányzótól orvoslást kértek a tanács azon sérelmes eljárása ellen, hogy nekik a Nagy-Szebenből kapott fegyverekből nem juttattak, minek felvilágosítását a kormányzó a király bírónak megrendelte. Medgyes-Székben Kis-Kapuson a magyarság szintén panaszolta, hogy a tanács a körülöttek levő minden szász és oláh falu nemzetőrségének osztott fegyvert, őket meg sem kínálták. A kormányzó adoíg egyszerűen a medgyesi szakbírónak adta át orvoslás végegett.

Hogy a kir. kormányszék és kormányzó ez önfeljúségekkel szemben semmi kényszerítő eszközözhöz nem nyúlt, oka a testület szigorú legitim érzülete és az, mert az anyaországi nemzetőrségi törvény még alakilag Erdélyre kiterjesztre nem volt; ezért felkérte ugyan a nemzetőrségek szervezet-szabályait, de egyhez sem szólott hozzá érdemileg: visszaküzdötte az illetőknek vagy egyszerűen levéltárba tétette. Ez a mily szabatos eljárás volt június 10-ig, míg az *Unió*-törvény megerősítetett s Erdély a nádor és magyar-kir. ministerium hatósága alá rendeltetett: épen oly vétkes lanyhaság s közönyös érdekletlenség, sőt világos törvénymellőzés volt amaz időhatár után, a mi a végre-hajtóhatalom tekintélyét compromittálva, az oláhoknak és szászoknak utat nyitott és biztosítást adott a fejetlenkedésre, saját szérvonó szándékaik és a bécsi reactio titkos törekvéseinek akadálytalan kivitelére. Ez az erdélyi magyarságban az önbizalmat lehangolta, Magyarország ereje és a parlamentaris kormány iránt ébredt reményeket rendkívül megcsökkentette, a *Unió* és magyar állam ellenségeinek zabolatlankodásra

mintegy lábat adott átalában alkotmányügyünknek kiszámíthatlan kárt tett; mert a magyar elemnek a vármegyékben gyöngeségét, a városokban erélyhiányát és az időkhöz és fenyedegető veszélyhez illő áldozatkészségben fogyatkozását constatálta, pedig — amint később kitűnik — a felelősség mindezt nem a minden jóra és nagyra képes ós kész magyar elemet, de egyedül a hazai főkormányzó hatóságot terheli.

Éber és szerencsés, mert okos és tetterős volt Kolozsvár. E lelkes, minden izében magyar, nagy erkölcsi és értelmi erejű, s ezért az erdélyi részekben irányadó befolyású város Pest példáját ebben is, mint minden szépben és jóban, még márcziusban követte; két nagy törekvése s indítványozó lépése volt: az *Unió létesítése és nemzetőrség megalapítása*. Szabályalkotásra, az erdélyi részekben legelébb ő, felsőbb kormányi engedélyt kérte, polgárait összszéíratta, szervezte, fegyvert részint kérte, részint szerzett maga számára, tiszteit megválasztotta, magát ruházattal s lovasságát lóval, az egész nemzeti őrserget gyakorlat végett lőkészlettel, dobbal, zászlóval, tani tó-mesterekkel ellátta, szóval: pár hét alatt a magyar királyság egyik legrendezettebb, legintelligensebb s teljesen fölszerelt és begyakorolt polgári őrserget alkotta meg. Egy július 3-káról költ hivatalos jelen tébsen gr. Mikes János fő- és b. Splényi Mihály al parancsnok a kormány idézett rendeletére így mutatta ki teljes létszámát. A tiz városrészben van 1056 közör, tisztekkel s altisztékkal együtt 1456, eloszlik; I) öt gyalog kapitány-aljra vagy századra, egy kapitánnyal és egy fő- s két alhadnagygyal, II) egy lovas századra, egy első és egy másodkapitánnyal, két fő- és két alhadnagygyal, létszáma:

85 közör, együtt 108 egyén, III) egy vadász-század, létszáma: 155 közör, együtt 191 egyén. A tíz gyalog-századnak kiosztatott ócska kovás és szuronyos, nagyobbára használható állandalmi fegyver 970 drb, melyeken kívül több századnál szakaszonként hat vadáször, mint befoglaló tagok (*Einfassungsrotten*), saját fegyverrel bírt. A gyalogságnak egy része egyenruhául ég-színkék attilát visel, hasonló zsinor-zattal, szürke pantallón és meggyeszín sújtassa], csákója fekete posztó nemzeti színű rózsával; a nagyobb rész — 100-at 120-at kivéve — katonás szabású vászon zubbonyt s fekete viaszos vászon könnyű csákót. A lovasság egyenruhája ég-színkék spenczer alakú dolmány hasonló színű zsinórzattal, szürke pantallón s meggyeszín csákó nemzeti szinű vitézkötéssel, lófark-bokrétával. Az egész század egyenruhás, igen jó lovaik vannak, de kardjok gyöngé s nagyobb résznek egy pár pisztolya is van. A vadászok mind saját, jobbadán két csövű szurony nélküli lőfegyverrel vannak ellátva és igen jól lőnek; egyenruhájok fehér vászon-zubbony, balfelől felszögzett, széles karimájú, sastollas kalap s fekete pantallón. E század is teljesen föl van öltözve. Szolgálatban s midőn mint nemzetőr jelenik meg valahol, balkarján minden nemzetőr háromszínű posztó szalagot visel. Be volt írva, de még tettleg az őrseregbe beállva nem volt 929 egyén: öregek, nagy urak, főhivatalnokok, tudósok, tanárok stb. Kolozsvár nemzetőrsége külső testi alkotásra, haza-fias és katonai szellemre, fegyverzetre, a fegyverrel ügyes bánásra és a nemzetőri gyakorlatokban való járatosságára nézve példányul állott az erdélyi részekben. Öröm volt őket, s a tanulásban, gyakorlatokban, céllövésben és szolgálat teljesítésében egymást

feljülmúlni törekvő készségöket látni gyönyörűség. Én is közöttük töltöttem el néhány hónapot — nemzeti új életre ébredésünk eme hősies regényességű szép szakát — míg később rendes huszárhonvéddé lettem. Isteni napok voltak azok, megaranyozva a szabadság ragyogó sugaraitól. Égi kéje hosszas politikai küzdelmek dicső sikereinek! Mikor szép nyári reggelenként a dobokat megverték, a trombita szólott s vadász-kürteink fölharsantak, gyakorlatra hiva sorainkat, és a mikor tizedeinkból, tíz különböző pontról és irányban egy közgyűlő-helyre összeérünk, csinosan öltözve, rendes és tiszta fegyverzetben, jó kedvel és vidáman élczelődve vagy elmesélve Ősti kalandjainkat kedvesinkkel — lelkünket egyetlen vágy töltötte be: imádott hazánk szabadságának s új dicsőségének állandósága! imádkoztunk a magyarok Istenéhez, hogy így legyünk egyesek és buzgók mind végig alkotmányunk megvédésében s fajunk földicsőítésében! . . . így állott ez időben a nemzetőrség ügye az erdélyi részekben. Az országnak rendes sor-ezredéből, csak egyik — a Károly Ferdinánd nevet viselő — volt itthon, mely nagyobb részben oláhokból állott. A két székely határőr gyalogezred egy zászlóalja a vármegyékbe küldetett, a rend és vagyonbiztonság védelmezésére, huszárezrede illető határőrterületén. Ki is kell vala vinni a szegedi táborba, mit a rácz lázadás gyors elfojthatása érdeke kívánt volna meg, benn is hagyni a belbéke fenntartása végett s a Moldva és Oláhország felől fenyegető esetleges orosz betörés és a békási és zsadánypataki oláh mozgalom visszautasítására. Az a két nagy czél, miért a nemzetőrségi törvény hozatott, a mely szellemben azt Magyarország felfogta s bámulatos eredménnyel

rövid időn életbe léptette, az erdélyi részekben a magyarság részéről teljeséggel elérve, sőt megközelítve sem volt. E két cél: hogy a nemzetőrség a belbékét és rendet fenntartsa s a haza és alkotmány védelmére, ha megtámadtatként, részint kész gyakorolt, szükség esetében rendes harcban is használható, aktiv, részint hamar hasznosítható hatalmas tartalékerőt képezzen. Megkésleltették sajátságos viszonyaink és nem láttak utána komolyan, czéltudatos erélyivel és kitartással s mindenek felett áldozat nélkül, minden az államtól várva akartak ily hasznos intézményhez jutni a törvényhatóságok. Szabadságharcunkak ez időben, a mint nálunk az eléadott tények mutatják, kevés vigasztalót nyújtott.

Másik kérdés, mi az egész magyar társadalmat élénk mozgalomban tartotta, a Székelységnek a szegedi taborba kimozdulása. Ennek is ezer akadály állott útjába. A mily helyes érzékkel fogta fel az ebben levő hatalmi erőt Battyhány miniszterelnök s igyekezett hasznosítni: ép oly éber volt rá a reactio s oly buzgó és ravasz megakadályozásában az erdélyi főhadvezér b. Puchner. Szinte fél éven át folyt e hol titkos, hol nyilvános actio és reactio egyik részről a székelység szíve megnyerésére, más részről az *Unió-tól* és magyar ügytől elidegenítésére. Kezdete ennek is a márcziusi eseményeknél van. Három kitűnő székely katona fiú: Gecző János, Donáth Pál és Veres Ádám maros-vásárhelyi királyi táblai írnokok ápril elején fölkelkesülve a Pesten, Kolozsvárott s M.-Vásárhelyen történtek, ünnepelni Csíkba haza mentek, a nép között beszédeket tartottak, a pesti vívmányok és új szabadsági eszmék iránt felvilágosították, az *Unio-nak* megnyerni igyekeztek, s hogy

84 év óta törvényellenesen fegyverben levő székely rokonaiknak fölszabadulása órája is közeledik, meleg szavakban rajzolták eljöök. Egyikök, Veres Ádám a kellő határon túlment. A Csik-Somlyón együtt levő tanuló ifjúság között tartott beszéde annak gyúlékony vérét kitörésre ragadta, a közeledő éjét egy pajkos tüntetésre használták fel, s a faluk végein levő kétfejű sasokat egész Al-Csikban leszaggatták. A csiki I. székely ezred ezredese b. Schirding, alezredese Beczmann két derék, higgadt férfi, ezt annak vették, a mi volt, ifjúi szilajságnak; de az ezredben voltak erős császári érzelmű, a hatalom kegyét kereső német, horvát, oláh tisztek, sőt egy pár magyar is, így: Kovács, Kedves és Simon — született magyarok, de szintén fekete-sárga szín-imádók. A somlyai század parancsnoka Kovács Ignácz főhadnagy ezt bántalomul vette a császár és sorkatonaság ellen, s századát reggel egybegyűjtvé, a tanuló ifjúságot megrohanta, üldözööbe vette, Veresét elfogatta s Csíkszereda várába záratta, honnan az csak késön, a kir. főkormányszék közbenjárására szabadult ki. A fegyelem az ezred területén szigorú volt s még szigorúbbá lett később, midön az előléptetési okból eltávozott Schirding helyébe Dorschner lett ezredes. A császári érzelmű tisztek nyilván izgattak a nemesség és *Unió* ellen, a magyar minisztériumot pünkösti királyságnak nevezték, a ditrói század, tisztei és a megfizetett patentális-tulajdonosok által félrevezetve a nemzeti zászlót letépte, a magyar kormányt szidalmazta s reactionarius irányú tüntetésekre készült el. Gyergyó derék alkirálybírája Mikó Mihály értesülvén róla, Beczmann alezredessel közéjök ment, a katonaságot összehívatták s lelkesen szólot-tak hozza, felvilágosították a helyzetről, mire azok

egyszerre megszelídültek s a királybírót és alezredest eltávoztukkor meg *éljen-ezték*.

De a tisztek titkon folyvást izgatták a századok területén, sőt hivatalos szolgálatban is a népet, eszközül használva a kiszolgált patentális invalidusokat, szakaszvezetőket, a tizedeseket, kik örmesterségre vágytak és a nyugpénesz katonákat; behívtaik őket a csíkszeredai várba, pénzt adtak nekik, itatták, ígéretekkel kecsegtették, a császár és birodalom érdekének megnyerni igyekeztek; fenyegették a General Commando bosszújával; az *Unio-t* úgy festették eléjük, hogy az által a garast és nyugdíjt elveszti; pedig valósággal minden a maguk érdeklő tiszti állásukat s megszokott hatalmukat feltették. így volt hangolva az egész csiki ezred területén a katonaság, midőn ápril 12-én a rendkivitileg hirdetett székgyűlés megtartása ideje eljött. Előre lehetett látni, hogy zajos ülés lesz, mert a székháznál több helyen egy-egy köről, mint szószékről egész tömegek előtt izgató beszédet tartottak káplárok és führerek; a tisztek, kiket máskor látni sem lehetett, most nagy számban jelentek meg. A katona nép magatartása fenyegetőnek látszott A gyűlés megnyitása előtt conferentia volt. Némelyek tanácsolták a főkirálybírónak a gyűlés elhalasztását. Mikó Mihály és Bialis Ferencz ezt rosnak tartották. A felingerelt, mámoros s tiszteik jelenléte által felbátorított nép bizonyára féktelenségre vetemül — mondák ők, s a főkirálybíró nem tágítást ajánlottak. Megtartani a gyűlést, a küzdelmet elfogadni s vagy meggyőzni az ellenfelet, vagy meggyőzni, de kitérni a vélt veszély elől nem helyes politika — ez volt az ő nézetök. A székházon nemzeti zászló, a terem zsúfolva, csekély számú nemességgel, sok kitüzesült

arczú, kihívó tekintetű katona, tiszteik közéjök beosztva foglaltak helyet, akik e termeket ez előtt soha sem islátották. Nem mondhatni, hogy azok benyomása az észlelőre megnyugtató lett volna. A főkirálybíró eréyes beszéddel nyitotta meg a közgyűlést. A tömeg közül fölemelkedett egyik katonatiszt, szemeit annak sorain szétjáratta, s adott jelre előbb tompa zaj, azután tömeges lármás fölkiáltás következett, miből e szók voltak kivehetők: *maradunk a régi mellett! nem kell Unió!* Erre fölkelt Mikó Mihály s egy tréfás adomával kezdvén beszédét, a megvadult kedélyek azonnal annyira megszeldítették, hogy az egész gyűlés osztatlan figyelemmel hallgatta egy óráig tartott előadását, melyben az új eszméket, az *Unió* igaz értelmét magyarázta, az ellene felhozott érveket czáfolta s a hallott balvéleményeket és téves fogalmakat diadalmasan oszlatta el; végül a székely lelkületet megragadó, dacosságát lefegyverző ezen érveléssel élt: az eszmék, melyek ellen önkök, szeretett katona polgártársaim, felingerűiteknek látszanak, olyanok, mint a Nemere szele és az égi napsugár, eljutnak azok közénk, el önkhez, ha minden járt a General Commando bepadoltatja is Csikországot! E beszéd hatása nagy volt, teljes megnyugvást idézett elő a lelkekben, a szónokot maga a katonaság többször kitörően meg *éljen-ezte* s határozattá lett, hogy az a szék költségén nyomassék ki s az ezred falvaiban számos példányban osztassék szét; a katonaság és polgári kormány részéről bizottságokat küldötték a századok területeire, mely előszóval is felvilágosítsa a népet; átírtak az ezredparancsnoksághoz, hogy ezen tul a csend és béke érdekében teendő bármily intézkedés a katonai és polgári hatóság egyetértésével legyen; felírást határoztak a kormányzóhoz az *Unió*

érdekében rendkívüli Országgyűlés egybehívása végett, azon kérés kíséretében, hogy addig is, míg a székely határőrség ügye törvényhozás útján rendeztetnék, az a hazából ki ne vitessék s ugyan akkor Mikó Mihályt Biális Ferenczzel követté egyakarattal megválasztották*). Csak a német és osztrák érzelmű tisztek voltak elégedetlenek az eredménnyel; de a nép érzületében történt változás oly erős és átalános volt, hogy áramlatával szembe állani nem lehetett. Azonban a titokban való izgatás ezután is tartott, s nem eredmény nélkül, a mint katonai fegyelem alatt álló népnél nem is lehetett máskép.

Hogy a székelység az *Unió* iránti jó hangulatában megmaradjon, fegyverét a válságos időkben le ne tegye s a szegedi táborba kiszállásra készisége ne csökkenjen, a pesti és kolozsvári lapokban Erdély legnépszerűbb férfiak, közöttük élő s általuk ismert és kedvelt férfiaktól, valamint tőlük elszármazott székelyek neve alatt számos lelkesítő czikk és felhívás jelent meg. Első volt ápril 24-ről dévai ügyvéd Német Lászlóé; *Szózat a Székely honhoz*, melyben a márcziusi vívmányok megünneplésére, a különböző osztályokkal egyetértésre, a fegyvernek ügyök törvényhozási rendezése előtt kezüköböl ki nem adására, az *Unio-t* reggel és estve imádkozásra hivta fel**); május 9-én Mártonffy Zsigmond, egykor az I-ső székely ezredben szolgált 8 hogy anyanyelvén szolt és írt, börtönfogságot szenvedett altiszt, szólalt fel, óva székely testvéreit a fegyverletételtől. „Ó a mágdalfalvi vérfürdőből menekült katona székely ivadék — úgymond —

*l. *Erd. Híradó*. 1848. 366. sz.

**) *Erd. híradó*. 1848. 354. sz.

javát kívánja nemzetének. Olvasta s hallotta, hogy a székely határör német commando szóra saját rokonát hidegvérűen földreterítette. Hát most vonakodnék a hazai szavára magyar testvéreinek segélyére menni. akik szabaddá tették a földet és embert? Jellasich bűnös merénye nem lázítja fel véröket? Siessen a székely az *Unió* jelszó mellett az anyahon keblére, szabadságának biztosítéka csak ez lehet. Testvéreim! Ne felejtsétek: fegyverünk élén a szabadság, sorainkban az egyenlőség, kebleinkben a testvériesség! Nem lesztek ezentúl zsoldos határörök, de nemzeti őrök, űrei a szabadságnak és hon békéjének. Bocsássátok hű és bátor fiaitokat Magyarország szíve, Pest felé. Ezt a közhaza érdeke kívánja. Tegyétek ezt, s majd, midőn a székely harczias szellemtől mozgatott nemzeti őrhad, rettentően, mint hajdan, álland ki a csatasikra, áldjátok a népek istenét, mely hű küzdelmeitekért készen tartja a dicsőség koszorúját számatokra:^{“*)})

Május 12-én b. Wesselényi intézett *Felszólítást a nemes székely nemzethez*, melyben igyekezett őket megnyugtatni arról, hogy sérelmeket érzi minden igaz hazafi, neki is vérzik érettök szíve, sajgó sebként hor-dozza keblében sok évek óta; de közel a pillanat, midőn az gyökeresen orvosoltatni fog, de csak úgy, ha a kedvező alkalmat jól felhasználja; Erdély maholnap egyesül — úgymond — Magyarországgal, az megszünteti az őket igazságtalanul nyomó határőr-rendszert: át fognak alakulni saját nemzeti tisztek parancsnoksága alatt álló nemzeti rendezett őrsereggé s úgy szolgálják a hazát fegyverükkel, mint más hon-polgárok. A hazát vész fenyegeti, nyugtalánító mo-

^{“*)} U. o. 371. sz.

galmak vannak mindenütt; a székely döntőleg folyhat be annak lecsillapítására, ha mint edzett régi katonanép fegyverben lép fel, nem az oláh, nem a császár ellen: az első testvére, kit szeretnie kell, az utolsó királya, kit tisztni szokott a magyar; hanem azok ellen, akik mindenjáunk békéjét s a magyar állam és királyi szék biztonságát támadják meg. De ezt csak fegyelemben teheti, függve tiszteitől s fennálló parancsnokságától. Hívségre kéri hát őket a király, V. Ferdinánd iránt, elöljáróiktól való függésre inti; világért sincs ideje, hogy fegyveröket most letegyék, sőt hogy azt mint derék katonák s jó hazafiak hordozzák, ez kötelességök. A hazának és királynak soha nagyobb szüksége nem volt karjaikra, mint most. Nem letenni kell a fegyvert, de megtartani havan, s szerezni hozzá; mert csak fegyverrel tartható fenn a közsabadság és az ő boldogabb jövőjük s az által eszközölhető.*⁾ A harmadik nyilvános felszólítást harminchárom székely származású, Kolozsvárott különböző polgári pályakörben munkálkodó férfi intézte hozzájok mint atyáikhoz és testvéreikhez, melyben a márcziusi törvényeket egyenként megmagyarázva, az ellenérveket megcázávalva, az *Unió* kész sziwel fogadására, fegyvereik megtartására, s az anyaország ellen pártütő ráczság megfékezése végett a szegedi táborba menetre lelkes szavakban hívták fel. „Talpra hát székelyek! — így végződik a felhívás — nyújtunk testvérkezet magyarországi véreinknek, legyünk egyek velük életben, halálban; fogadjunk hűséget V. Ferdinánd királyunknak, hazánk független alkotmányos létének, nemzetiségnknek. Nektek, vitéz nemzet

^{*}) Erd. Híradó, 1848. 334- sz.

fegyverben gyakorlott hős ivadékának van fényes szerep fenntartva a nagy küzdelemben. A haza békéje nagyrészint kezetekben van, mert kezetekben van a fegyver. Azért apáink, testvéreink, barátink! míg a vész ideje el nem múlik, fegyvereteket le ne tegyétek, a kiknek nincs, szerezni igyekezzék, gyakoroljátk magatokat, mint mi is tesszük, kik Kolozsvár derék nemzetőrségében díszes sort teszünk, s ha majd a szükség kívánja, hozzánk és hozzátok illően mutassuk meg, mit tesz e név; *vitéz székely nemzet!* Minket a ti gyermeketeiket, testvéreiteket s barátaitokat a nagy sorsdöntő csatában mindenhol a *harcz élén fogtok találni!* *) Hasonló felszólítást intézett a székelységhöz — mint már fennebb elő volt adva — gr. Battyhány, később élő szóval gr. Mikes János és Berde Mózes, mint közéjük ök küldött kormány biztosok, sőt az *Unió*-törvény szentesítése után maga a magyar kir. minisztérium is. S hogy a csiki ezredben még is mutatkozott némi *unió*-ellenes szellem, hogy onnan oly későn lehetett a határorség egy részét kiindítni, okát a fennebbiekben megismertettem. A háromszéki második ezrednél mások voltak a viszonyok! ott a főbb tisztek magyarok, a szabad gondolkozású nemesség száma és befolyása nagyobb, az értelmi erő a katonaságban több, hazafias szelleme fejlettebb. Ott is rendkívül káros hatása volt azonban egy véletlen eseménynek. Két háromszéki eredetű dévai ügyvéd, Ilyefalvi Gál Dániel és Német László meglátogatták hazájukat; ápril 25-én — a király születése napján — S.-Szent-

*) Ezek közt volt: Kriza János később unitárius püspök, Berde Áron, ma kolozsvári egyetemi tanár, Zeyk József, Erdély egyik legékesszölőbb országgyűlési követe, Mikó Lőrincz ügyvéd, később jogtanár. Feleki Miklós, ma ünnepelt színész, Kőváry László kitűnő író és e munka szerzője. Erd. Híradó, 1848. 369 szám.

Györgyon nagy tömeg nép előtt nyilvános beszédeket tartottak s délután nemzeti lobogóval Ilyefalvára hazamentek, hol még azon nap a következő erdélyi országgyűlésre követekké választattak. Ez időben érkezett Uzonba a II. székely gyaloge zred I. zászlóaljának négy százada, hogy a főhadvezérség rendeletéből Brassóba és onnan tovább menjenek. Gál és társei számos ilyefalvi és aldobolyiak kíséretében Uzonba mentek s a katonasághoz és a körükbe gyűlt néphez beszédet tartván, arra kívánták birni, hogy a határszél a hazába bárhová a közcsend fentartásáért menjen el készsegésen; a katonaság hajlandó is volt rá, bár sokan izgatták visszatérésre. Értesülvén Gál, hogy a székelység mintegy másfélezernyi fegyver-szállítmányt is visz magával, azon rendeltetéssel, hogy azt Brassóba érve, otthagyja: ezt a haza és a magyar nemzet akkori viszonyai között jónak nem látván, a fegyvereket önhatalmúlag letartóztatta s a jelenvolt tisztekkel egyetértve, S.-Szent-Györgyre, a szék házához visszaszállította. Háromszék főkirálybírája akkor épen egy nagy bizotmányt hívott volt egybe, mely a nemzetőrség felállításáról tanácskozott; értesülvén az Uzonban történtekről, azonnal követeket küldött oda azon megbízással, hogy a fegyveres népet a főhadvezérség rendelete szerint tovább menésre bírja, minek azonban sikere nem lett. Ez hírül ment az ezredeshez, aki látna a katonaság ingerületségét, arra kívánta rábírni, hogy Uzonban várja be az általa felsőbb helyről kieszközlendő rendeletet. Írt a Brassóban állomásozó osztrák tábornoknak, az másnap Uzonban megjelent s abban állapodtak meg, hogy a dolog jelen helyzetében tanácsosabb a katonaságnak bizonyos föltételek mellett hazabocsátása. A katonaság részéről

tehát egy számos aláírással ellátott kérés adatott be, esküvel ígérték meg, hogy ha az ország csendje kívánja, s hová menésök iránt előre felvilágosíttnak, az erdélyi törvényes kormány rendeletére azonnal indulni bármikor készek. A fegyvereket S.-Szent-Györgyre vitték s a katonaság falvaira szétoszlott.*). Ezen, a katonai fegyelmet fölbontó veszélyes eljárást eléggyé sajnálni nem lehet; túlzása által ártott a katonaság hazafias szellemének, s a székely nemzet iránti jó véleményt pillanatnyira kellemetlenül zavarta meg. De Háromszék erkölcsi érzése feltámadt ez ellen s a félreértesből származott roszat sietett jóvá tenni. Május 5-én a szék falvaiból és városaiból a nagybirtokos értelmiséget és befolyást képviselő 33 nemes, katona és más polgári állású tekintélyes férfitől Nyilatkozat jelent meg, melyben az uzoni esemény alkalmából elterjedt azon alaptalan véleményt, mintha a székelyek testvéreik védelmére fegyvert fogni nem akarnának, határozottan visszautasítván, kijelentették: hogy az uzoni visszatérést azon téves hiedelem okozta, hogy midőn benn is dul a vész, kül földre akarják vinni; de most a dolgot tudja s készséget jelenti ki a haza bármely szögletében testvérei oltalmára menni; egy osztályuk már indulóban van, s szükség esetében a székely nemzet kész 80,000 katonát kiállítani oda, hol azt a hon érdeke és java kívánja, az ellen, aki azt megtámadja.**) Úgy is történt, a kir. főkormányszék az eréyes gróf Mikes János és a népszerű Berde Mózest a katonaság felvilá-

*) Erd. Híradó 368. sz.

**) Aláírás: a nemes székely nemzet nevében annak több hű fiai, békül dve Háromszékről. Fontos tudnunk, hogy az aláírók közt az uzoni eset előidézői is ott vannak. Erd. Híradó 362. sz.

gosítása végett Háromszékre kiküldvén: azoknak annál könnyebb volt a dolognak más fordulatot adni, mivel — a mint érintem — az uzoni eset a közérzületet valóban bántotta, s az egész székelység azon volt, hogy az az igaz hazaszeretet és vérhfiség tényével feledtessék el. Már május 13-án a mondott székely ezred 316 főből álló egy erős osztálya ősi tűzhelyéről kimozdulva, ismét Uzonban volt s jökedvel ment át másnap Hídvégre és Földvárra s onnan Fogarasra és tovább. Az otthon maradt fegyveres székelység ujabban kinyilatkoztatta, hogy vérrel szerzett drága honunk megtartásáért verőkkel is áldozni készek s testvéreiket, bár hol legyenek, ha a szükség kívánja, fegyverökkel megvédelmezik.*)

A háromszáki események híre Csikban is buzdítólag hatott a kedélyekre s a mindenütt terjedő hazafias szellem az I. ezred katonai sorai közt is megvette hódítását. Elénk kifejezést nyert és a szék tisztsége által jun. 14-én tartott népgyűlésben szintúgy, mint a főkirálybíró által hirdetett marchalis gyűlésben, melyeket mintegy ünneppé tettek a folyt tanácskozások és hozott végzések, a 84 évig békóba vert székely népet Phönixként megújult életre ébre désében mutatva. E gyűlésre a kir. főkormányszék odavaló nagybirtokos és tekintélyben álló gr. Lázár László erdélyi kanczellárt küldötte be, hogy a székelységet a változott viszonyok felől felvilágosítsa, Gál Sándor pedig, mint a miniszterelnök küldötte, eljöttnek láta az időt megbízatását itt is teljesítni s testvéreit a szegedi táborba menetelre bírni. Az előleges értekezletben megjelent gr. Lazáit rokonszen-

*) Aláírva: a fennemlített nemes; birtokos, székely katonatiszt, huszár és gyalog előkelő hatarőrkatonák által. Erd. Híradó 369. sz.

vesen, Gál Sándort lelkesült zajos *éljen-nú* fogadta a szabad ég alatti gyűlés. Midőn a napirendre tűzött tárgyak közül a gr. Batthyány május 19-ki ismeretes felhívása s az arra költ királyi jóváhagyó leírat felolvastatott, szószékre lépett Gál Sándor, külüldetését a gyűlésnek velős rövidséggel előadta, a felhívás fontosságát behatóan fejezte, a gyűlést a miniszterelnöki, nádori és királyi rendelet hazafias figyelembe vételére s a szegeden alakított táborba, magyarországi testvéreinknek segélyére idejében elkészülésre buzdítván, különös örömet fejezte ki, hogy Csíksék derék népe bujtogatások daczára is akarja az *Uniót*.

E szóra lelkesülnen kiáltott fel az egész gyűlés: *akar-juk* s a bujtogatók említésénél, mint meny dörgés har sogott ezer torokból „*le velök!*“ Gál nagy népszerű, ségét mutatta beszédének különös figyelemmel hallgatása; de mutatta ez a nép dynastikus és loyalis érzületét is. A hol a király, nádor és a minisztérium említettet, a lelkes szózat mindenütt kitörő *éljen-zaj*-ba olvadt fel. Utána Mikó Mihály beszélt, szívre és érzelmeire egyformán hatván; indítványozta, hogy a szék a minisztériumnak szavazzon bizalmat, s a jelenlevő küldöttet kérje meg annak tudomásul juttatására, hogy Csík-, Gyergyó- és Kászon egyesült székek összes lakossága rend és rang különbség nélkül nemcsak kétezerén, hanem valahány fegyverfogható van, eldődeik példáját követve, mindenkor készek csatatérre indulni azok ellen, kik a királyi szék, haza és magyar nemzetiség fennállását veszélyeztetik; s hogy ezen ígéretökre s Csíksék hű népének iránta való engedelmességére a magyar kormány bizton számíthat, elég biztosíték az, hogy a gyűlés nemzeti zászlók alatt, levett föveggel s fölemelt kézzel menydö-

rögve kiálltott rá: „*esküszünk!*“ A gyűlés további folyamában a pesti országgyűlésre képviselőkké választattak Mikó Mihály és Mihály Gergely, pótató követekké az előfordulható szükség esetére Grál Sándor és Antalfi Gábor, az első azonban köszönetét fejezvén ki a bizalomért, kijelentette, hogy más téren elfoglalatása miatt azt el nem fogadhatja.*)

Ily hosszas igyekezet után, ennyi különféle utón és eszköz által sikerült végre a nemzeti magyar kormánynak a székely ezredeket a márcziusi alkotmány és *Unió-törvény* jótékonyságáról felvilágosítani, a német katonatisztek és szász lapok s bujtogatók által köztük elterjesztett bal vélemény eket eloszlatni s ekképen őket szabadság-ügyüknek egészen megnyerni. Június 16-án, az *Unio-törvény* megerősítése után 6 nap pal költ a nádor kir. helytartó és a magyar hadügyminiszter aláírása alatt azon parancs, melyben gr. Teleki erdélyi kormányzónak meghagyatott, hogy egyetértve az ottani főhadvezérrel, a nélkülözheto sor-katonaság és fegyveres székelység, valamint az oláh határör ezredek ből is néhány zászlóalj mielébb Szeged alá indítassék, hogy a közös hazát s főleg magyar fajunkat fenyegető veszélyt csirájában elfojtani lehessen; e végre küldjön ki a székely ezredek területére biztosokul népszerű és hatásos férfiakat s őket a cél érdekében belátása szerint utasítsa. A kormányzó mindenkit székely és oláh gyalogezredből egy-egy zászlóaljnak s a székely huszárezredből egy osztálynak, ezeken kívül, ha lehetséges, a Károly-Ferdinánd sorezredből egy zászlóaljnak kirendelésére kérte fel a főhadvezért; értesítette erről a három székely-

*) Kolozsvári Híradó 1848. 23. szám.

ezred ezredeseit, elküldve az I-hez biztosul gr. Lázár Lászlót, a II-ik ezred területére gr. Mikes Jánost én Berde Mózest azon utasítással, hogy Háromszéken a főkirálybírót és Szentiváni Györgyöt is maguk mellé vevén, a kijelölt csapatokat késedelem nélkül útnak indítsák. A kormányzó rendelete jun. 21-én költ s az I. székely gyalog-ezred egy zászlóalja aug. 14-én indult ki, aug. 27-én Benczenczen volt, a II. ezred egy zászlóalja jul. 23-án Kolozsvárott; 30-án Nagy-Váradon; ugyan a székely huszárezred egy osztálya 26-án indult ki, 27-én Hidvégen volt, a H-ik oláh határorezred egy zászlóalja már Déesen kimutatta el-lenséges érzületét, mentagadván az eskületételt a magyar kormány hűségére, aug. 8-án érkezett Pestre. Sorkatonaság nem rendeltetett ki Ez rolt a szerény segélyerő, mit a saját beiviszályaitól feldült Erdély szabadságharczunk ez első szakában Magyarországnak adni képes volt; ebből is csak a székelység volt használható, az oláh határozi zászlóaljat meg-bízhatlansága miatt lefegyverezve várőrizet alatt kellett tartani.

XVI.

Gr. Bethlen Olivér és az erdélyi négy honvéd zászlóalj. Áldozatok a haza oltárára rendes őrsereg és tüzérüteg állítása végett. Gr. Mikes Kelemen és gr. Bethlen Gergely szabad lovashasználata a Berzenczey megbízatása egy könnyű lovát ezred toborzására. A 60,000 új honvéd kiállítása akadályai Erdélyben.

A mint Magyarországnak az álarca nélkül s nem vélt vakmerőséggel fellépő horvát-rácz lázadás ellenében önléte s alkotmányának megvédése tette kötelességévé a tíz első önkéntes honvéd zászlóalj megalkotását: a sorsazonosság és viszonyok egyenlőségénél

fogva szintoly természetes volt Erdélynek ez érzelemben és czélban szorosan hozzá csatlakozása. A külön álló országos lét s a törvényes egyesülés nehézségei okozták csak, hogy ez ott is azonnal hasonló lelkesedéssel és concré特 tényekben nem nyilvánult; de hogy az erdélyi összes magyarság szívében az anyaország-nak minden önfentartási eszméje, kezdeményezése és hazafias szándéka mély rokonszenvre talált, megfogamzott s önmagát megvalósítani, életmunkásságát hamarabb vagy később, halkabban vagy erősebben elkezdette, kétségtelen tény. A haza védelmére honvéderőt állítni ki s ezek szervezésére, fölszerelésére és fizetésére önkéntes áldozatot hozni minden jobb szívnek őszinte vágya s nem titkolt buzgó törekvése volt. Hogy az eredmény csekély lett s később vált tényező jelentőségűvé, annak tulajdonítható, hogy a lelkesedést nem volt a ki ébren tartsa s a magyarság hő tett-szomjának s törekvéseinék egységes irányt adjon. Az önkéntes gyalog honvédcsapat szervezése s Magyarország első vész-kiáltására azonnal a szegedi táborba vezetése első gondolata s dicsősége Erdélyben a gróf Bethlen Olivéré. Ez egy daliásan szép testalkatú, lovagias jellemű, kitűnően művelt ifjú aristokrata volt, fia idősb Bethlen Jánosnak, a bölcs politikusnak, az ellenzék egyik vezérének s mások elé példányul állítható hazafinak, a ki most is vezette a mozgalmakat, míg a küzdő nemzetben a vér sebesebb lüktetése s a szenvédélyek felülkerekedése öt háttérbe nem szoríták. Ily jeles apa kitűnő fiának a mozgalomba végy ülése már magában fontos volt, bátorítólag hatott kivált azon irányokban, hol a vezetést és példaadást az aristokrátiától várták. Az olvasó már tudja, hogy Klapka Nagy-Szebenen átutaztakor az

ifjú Bethlen vendége volt, aki innen ápril 1-én ment át Kolozsvárra s az ifjúsághoz önkéntes sereg alakítása és Szeged alá indítása végett intézett felszólítását május 30-án tette közzé, tehát az *Unió* törvényhozási utón kimondása után azonnal. Ez levén a mag, melyből az erdélyi honvédelemnek később, Bem, az ősz lengyel tábornok alatti izmos tölgye kinőtt, szükségesnek látom megismertetni. „Ifjú bajtársaim — írja a nemes gróf — az anyaország, mely immár a mienk is, se-gélyre hív fel! veszélyben van az, sok bel- és kül-ellenség feltűzé a trón és alkotmány ellen véres zász-lóját; de igaz fiai soha lelkesedettebben s nagyobb számban szent ügye mellett életre-halálra készen nem állottak, mint most. Nem buzdítás végett szólok hoz-zátok; aki eddig számot nem vetett magával, az aligha a hon oltalmára kél. Én egyszerűen tudatni kívánom veletek, hogy én és velem többen mától 14 nap elmúltán, ha Isten segít, Szegedre indulunk az ott alakítandó rendes őrsereg soraiba állani. Azok bizonytalanságát akarom eloszlatni, akik égnek szol-gálni a honnak, de a legjobb akarat mellett sem tudják, hová csatlakozzanak, merre vegyék utjokat. Gyüljen azért ide (Kolozsvárra) minden, aki előtt addig elutazásra alkalom nem nyílik. Ifjú barátaim! Seregeljünk össze minél többen s vigyük meg üdvöz-letünket új hazánknak. Üdvözöljük e hont úgy, a mint hű fiainak tenni kell, fegyveres kézzel oltalmára sietve, javáért élni-halni készen. Haza, trón és alkot-mány legyen jelszavunk!“*)

*) *Kolozsvári Híradó*, jun. 1-én 1848. 1-ső szám. Hogy az *Unió* új koraszak Erdély történetében, az is mutatja, hogy az *Erdélyi Híradó* nevét ezentúlra *Kolozsvári-ra* változtatta s nemcsak új számot, de új életet és politikát is kezdett

E felhívásra néhány nap alatt 100 önkéntes honvéd csatlakozott, kiknek szabályszerű megvizsgálását s az állam által élelmezhetőséket a kormányzó június 12-én rendelte el, a mi számukat egyelőre megapaszottta ugyan, de az néhány nap múlva 140-re növekedett, kiket ekkor gróf Bethlen önkénteseinek neveztek. E közben az *Unió* az országgyűlésen törvénybe iktattatván: a nádor kir. helytartó június 8-ki rendelete folytán a kormányzó által az Erdély részéről állítandó négy honvéd zászlóalj toborzási helyeiül Kolozsvár, Thorda, Déézs, Nagy Enyed, Déva, Maros-Vásárhely, Székely-Udvarhely, Csik-Somlyó, Kezdi-Vásárhely és Brassó állapítottak meg, toborzási költségül, az erdélyrészki kir. kincstárnál 50,000 forint utalványozása kérettel s erről a főhadvezérség és törvényhatóságok fejei erélyes közremunkálásra felhívás mellett értesítettek. De az intézkedés hézagos volt, a mi a magyar hadügymíniszternek tárczája átvétele alkalmával és felvilágosításaiból tűnt ki s ekkor egy jun. 16-án az ő előterjesztése folytán költ nádori rendelettel egészített ki, melynek alapján a kormányzó jun. 20-án az erdélyi részekben gróf Mikes János kolozsvári nemzeti őrseregparancsnok, b. Splényi Mihály alparancsnok és Pataki József városi tanácsos, bizottsági tag személyében központi sorozó bizottságot nevezett ki, a főhadvezérségtől a tiz toborzási helyre ugyanannyi sorhadi tisztet kért, s mindezt a nádornak följelentvén: az önkéntesek számára a és. kir. fegyver- és ruhatárákból a kellő fegyver és ruházat kiszolgáltatását az erdélyrészki főhadvezérnek az evégre szükséges s általa kért toborzási és fölszerelési költség kiutalványozását a kir. kincstári elnöknek ő fensége által is megrendeltetni kérte; a főhadvezérséget egyszersmind arra is felkérvén, hogy a négy

zászlóalj számára katonai laktanyával s éllelmezési raktárakkal bíró állomáshelyeket jelöljön ki, s arról azok katonai igazgató hivatalait értesítse; nádor kir. helytartó Ő fensége előtt pedig azon nézetét fejezte ki, hogy a mint ő a tíz császári toborzó tiszt kineveztetését a főhadvezérségnél a lehetőségig sürgetni s mihelyt veszi, a belügyminiszterhez felterjeszteni el nem mulasztja: úgy másfelől a toborzást addig halasztani el, míg a 3 — 4 zászlóaljhoz szükséges tisztek mind kinevezve lesznek, tanácsosnak nem véli, mert azon lelkesedést, mely lyel a hazában az egész népség ez ügy iránt most viseltetik, kár volna fel nem használni; később ennek lecsillapodásával a toborzás meg lehet sokkal kevesebb sikkerrel történik meg. A kormányzó egyidejűleg a gróf Bethlen önkéntes, sergébe mint ilyenbe a további toborzást megszüntetvén, gróf Mikes toborzási bizottsági elnököt oda utasította, hogy ezen csapatok rendes seregbeli valamely ideiglenesen kinevezendő nyugdíjazott felsőbb katonatiszt felügyelete és tovább oktatása alá adatásáról gondoskodjék, ajánlván figyelmébe Horvathovics nyugalmazott hadnagyot; a hazai magyar és német lapokban pedig nyilvános felhívást bocsátott közre az iránt, hogy akik az erdélyrészti önkéntes hadi csapatokba fölvétetni óhajtanak, jelentések magukat Kolozsvárott a gr. Mikes elnöksége alatt működő toborzási bizottság előtt a lehető legrövidebb idő alatt, hitelesen kimutatva: hány évesek? hol és mennyi ideig katonáskodtak? mi volt rangjuk? s. t. b.

A toborzási bizottság ezen rendelet teljesedésbe vételénél arról győződött meg, hogy a gr. Bethlen önkénteseinek más tiszt alá rendelése, sem nem méltányos, sem nem észszerű: felírt tehát a kormányzóhoz

s felfejtette, hogy az önkéntesek nagy részben tanult és művelt emberek, különös ragaszkodással vannak az ifjú gróf iránt, aki maga is katona volt s szakmáját érti, őket ideiglenesen kinevezett s illetőleg választott altisztei által fegyvergyakorlatra már régóta tanítja, s köztök a kellő rendet fentartja; a toborzási ügy érdekében állónak s a toborzás és honvédség iránti kedv és rokonszenv fokozására alkalmas eszköznek nem azt véli, hogy a csapat idegen tiszt alá rendeltessék, hanem hogy tiszttjöklük gróf Bethlen Olivér neveztessék ki, akit a bizottság ezzel ajánlatba hoz. Számuk, lakásuk elrendezése és szükségekkel elláttatásuk iránt később teszi meg — úgymond — jelentését, most engedélyt kér arra, hogy lapok után hirdetést bocsáthasson az önkéntes csapatokhoz tisztüköl ajánlkozókhöz. A kormányzó az ajánlottnak a keze alatti önkéntesek ideiglenes tisztéül kinevezésébe beleegyezett s mellé a pénzkezelésre s számadások vitelére egy minden tekintetben alkalmas őrmester kineveztetését rendelte meg s tudatta, hogy a kért hírlapi hirdetés már meg van téve s megjelenése minden órán várható. Ekközben a hadügymiszter gróf Bethlen Olivért hazafiúi buzgósága elismeréséül a X-ik honvéd zászlóaljhoz Debreczenbe nevezvén ki, 100 egyénen felüli önkénteseit pedig a négy erdélyi önkéntes zászlóalj valamelyikébe besoroztatni rendelvén: a rendeletnek még kiadatása előtt Kolozsvárra érkezett hír kis sergét rendkívül lehangolta s az és gróf Bethlen maga is kérte a kormányzót, hogy együtt maradásukat (az önkéntesek az ő századossá kineveztetését kérték) eszközölje ki, mit a toborzási bizottság pártolólag terjesztett föl. A kormányzó jul. 2-án felirt a hadügymiszterhez s előadván, hogy ezen önkén-

tes seregecske összegyűjtésében, a szükségesekkel s főként élelmezéssel ellátásában, zsoldjuknak részben kéregetés útján megszerzésében a közelebbi napokig a gróf levén főtényező, ő gyakoroltatván s tartván a legjobb katonai fegyelemben: áttételét nem véli célszerűnek s nem teheti, hogy a kérés tárgyát a hadügyminszter figyelmébe különösen ne ajánljá. A jul. 9-iki hadügyminszteri kinevezési rendelet a kolozsvári toborzási bizottsághoz jutván: ez ujabban felirt a kormányzóhoz s gr. Bethlen főhadnagynak az itteni honvédzászlóaljnál hagyatását s századossá kineveztetését kérte, mit a kormányzó korábbi felírására utalva, magáévá tett. Ennek következtében gr. Bethlen a Kolozsvárott és környékén alakult I-ső erdélyi vagy XI-ik magyar honvéd zászlóaljhoz századossá neveztetett. E derék ifjú főnemes és lelkes önkéntesei — igen sokan közülök a kolozsvári három főtanoda dísze és virága — voltak tehát a Bem alatt szervezett erdélyi hadsereg egyik büszkesége, e zászlóalj Bem soha meg nem hátrált rohamserge, mely ellenállhatlan szurony csatáival nyerte a vörös sipkát és dicsősége koszorúit Csúcsa szikla szorosánál, kétszer Szeben alatt, Medgyes mellett, Piskinél, Szászkánál, Temesvár és Gyula-Fej ér vár alatt s ahol csak ütközetben volt, mindenütt oroszlányi bátorlággal s leonidási hős lelkületével érdemelte ki, — a mint ez hátrább elő lesz adva.

A fennebbi intézkedésekben az ország kiterjedését tekintve hiány tapasztaltatván: a már ismeretes tiz toborzási helyen kívül a kormányzó által jul. 6-án kijelöltetett még: Nagy-Szeben, Segesvár, Besztercze és Fogaras, melyeket a főhadvezérség jul. 20-ki válasziratában szintén alkalmasoknak talált. Egy válságos eredményű nézet-eltérés adta elő magát ez időtájban

a magyar hadügymeniszter és gr. Teleki erdélyi kormányzó között, mit eléggé sajnálni s a belőle származott roszt megmérni nem lehet. A kormányzó jun. 20-ki nagy fontosságú fölterjesztésében a nádor és hadügymeniszter jun. 16-ki rendelete azon pontjára, hogy a kormányzó a tiszti kineveztetésért folyamodók lajstromát terjeszsze fel a hadügymeniszterhez, hogy miután 3 — 4 zászlóaljhoz a tisztek tervezve lesznek, a toborzást a magyarországi föltételek és kedvezések mellett azonnal megindítani lehessen; mindenek iránt — így végződik a rendelet — az erdélyi főhadi kormány is rendeletet vett. A mint a főhadivezérségnak a kormányzóhoz jun. 28-án tett átiratából kiderül, a hozzá intézett rendelet a nádori leírat előtt egy nappal, jun. 15-ikén költ s abban ez a pont inkább körül volt irva s ránk nézve rendkívül veszélyesen szövegezve, értem azon téves intézkedést: „hogy míg az erdélyi szervezendő négy zászlóalj tisztei kinevezve, egyenruhájuk elkészítve nem lesz, addig a toborzáshoz hozzá kezdeni nem kell.“ A kormányzóhoz jun. 16-án jutott e tárgyú rendelet nem ily tiszta, de az ő gyöngéd hazaszeretete s finom politikai érzéke mintha sejtette volna vele az abban levő ártalmatlan valóságot s ő a nádorhoz tett felterjesztésében kijelentette a toborzás és föl szerelés *egymás után-ját* illető egészen gyakorlati, korszerű és a magyar véralkat és természet ismeretéből merített nézetét; de mikor ez a kormány székhelyére Pestre jutott, a nádor az ügy elintézésében részt nem vett, s a hadügymeniszter intézte el, s miután egyebekről rendelkezett: a kormányzó azon véleményére nézve, hogy ő az erdélyrészti négy honvéd zászlóalj toborzása megkezdését hamarabb kivíanná eszközöltetni, mintsem annak tisztjei kinevezve

sa legénység ruházata elkészítve lennének, megjegyezte, hogy ha a kormányzó a miniszter nézete célszerűségéről meggyőződve nem lenne, eláll ugyan jobb meggyőződésétől, de az e részbeni felelősséget is neki kell átengednie, egyszersmind magát minden netalán előforduló káros következmények miatti szemrehányástól fölmentettnek kivan ja tekintetni Természetes, hogy a kormányzó ezen jun. 27-én vett miniszteri érzékeny nyilatkozatra, 28-án teljes alázatossággal, azt felelte, hogy előbbi jelentéseiben a jelenleg létező buzgalom történhető hanyatlása és a kedvező alkalmak késés miatt elszalasztása tekintetéből nyilvánított megjegyzését pusztta véleménynek kívánja vettetni és a hadügymiszter tett és teendő rendeleitemek foganatosítását eszközlendi, egyedül a gr. Bethlen Olivér által gyűjtött honvédek további megtarthatása iránt kéri megegyezését....

Hogy ezen hadügymiszteri intézkedés a titkon már akkor reactiora hajlandó főhadivezérség céjlait mennyire előmozdította, kitűnik a kedvezőtlen hangulatú kormányzói fölterjesztés utáni napon, jun. 28-án hozzá intézett főhadivezérségi átiratból, melyben az a szóban levő zászlóaljak toborzása, felszerelése, elhelyezése és beoktatása kérdésében hivatalosan nyilatkozik. A toborzásnak — úgymond a hadügymiszter — a toborzó tisztek állomáshelyein keíl történni, ezen tisztek a toborzási felpénzt és zsoldot a négy zászlóaljállomáson levő pénztárból kapják, bova a toborzók 30 — 40 számban küldetnek el. Azon kérdést illetőleg, hogy a főhadivezérség mind a tíz toborzási helyre katonai társbiztos képen tíz magyar vagy magyarul tökéletesen tudó sorhadi tisztet küldjön, megjegyezte, hogy ezen rendelet felől a kolozsvári,

dévai, marosvásárhelyi és brassói várparancsnokokat, mint szintén az I-ső és II-ik székely hatáőrezredi ezredparancsnokságokat, értesíti s intézkedik arról, hogy ha a Kolozsvárott, Maros-Vásárhelyen és Brassóban levő császári sorozó bizottsánál levő katona-tisztai egyének a magyar nyelvet teljesen értik, a fennlorgó toborzásnál is alkalmaztassanak; a hol pedig ilyenek nem lennének, ott csak nyugdíjas vagy rang-megtartással kilépett volt tisztekkel vél a bajon segíthetni. Déván az ottani várparancsnok, b. Zách azon-nal átveheti az ügy intézését. A többi toborzási helyekre nézve ellenben sajnálva kell kijelentenie, hogy a határszélezredeknél most is kevés a tiszt, a sor-ezredek tisztei pedig saját legénységök oktatásával vannak elfoglalva, különben is igen kevés a magyarlud tudók száma: nem lát más módot, mint hogy a Kolozsvárott, Déezsen és Thordán levő toborzási bi-zottságok a kolozsvári, az enyedi toborzási bizottság a k. fejérvári várparancsnokság, a székely-ud-varhelyi, csik-somlyói és k.-vásárhelyi toborzó bi-zottságok, az I-ső és II-ik székely hatáőr ezredpa-rancsnokságok területén nyugdíjban élő tisztek kije-lölése s a főhadvezérségnak följelentés utján segít-senek magukon, ő azonnal intézkedik az illetőkhöz. Zászlóalj állomáshelyekül a főhadvezérség Kolozsvárt, Dévát, Maros-Vásárhelyt és Fogarast ajánlta. Az egyénruhául a magyar hadügymíniszter által a gya-logság számára megállapított fekete csákó, szürke köpeny, sötétkék atilla, fekete szíj-tölténytáska s ha-sonló bőrtarisznya elég alkalmas. Azon rendeletre, hogy mind a négy zászlóaljnak állomáshelyére két-két ezer darab ing és lábravaló, ezer-ezer pár bakkancs s ugyan-annyi szürke vászon zubbony, valamint ezer-ezer nad-

rág és sipka elkészítésére szükséges kék posztó és szürke vászon kelme szolgáltattassék ki: a főhadvezérségnek előbb utána kell nézeti a raktáraiban levő és az ezen hazai sor- és határőrezredek számára szükséges ruha-, anyag- és fölszerelvénykészletnek, s amint erről a jelentéseket veszi, nem késik az eredményhez képest intézkedni a kívánt fölszerelési kellékeknek, a fenálló szerződések értelmében, a mennyire a rendelkezés alatti munkaerő engedi, egymásután elkészítése iránt; megjegyezte azonban, hogy ezen fölszerelési cikkeknek még a toborzás megkezdése előtt el kell készülni, következőleg a hadügymiszter határozott rendelete szerint a toborzásnak ez időpontig, valamint a tiszteknek kineveztetéseig elkezdődnie nem szükséges. A vászon zubbonyoknak és nadrágoknak a kolozsvári toborzási bizottmányhoz küldendő minták szerint a zászlóaljállomási helyeken, az elsőknek nők, az utóbbiaknak polgári szabók és a szabóságot értő önkéntesek által kell elkészíttetni. A fölfegyverkezést — így végződik a főhadvezéri átirat — a magyar hadügymiszter intézi el s egyéb részletes utasításait a kolozsvári központi toborzó bizottsághoz küldi.

A kormányzó és hadügymiszter közötti nézetkülönbség utóbbiénak föltétlen érvényesülésével egyenlitvén ki, s a törvényhatóságuktól a toborzás eredményéről fölérkezett jelentések részint későbbi hadügymiszteri intézkedésre tartaván fenn: a kormányzó által csomóban félre tétettek, részint a dolog s gróf Teleki kompromissiója szépítése céljából azok főtisztviselőinek megíratott, hogy a jun. 14-én költ rendelet a toborzásnak csak kihirdetésére s az ajánlkozók folyejgyzésére terjedett ki, a valóságos beállításra későbbi rendeletet kellett volna várni: a toborzás tehát egy-

időre félben hagyatván, a jelentkezett és beállott önkéntesek elbocsátandók és oda utasítandók, hogy mikor a kormányzó a valóságos toborzásra újabb rendeletet bocsát ki, s ők felszólíttatnak, pontosan előállani el ne mulaszzák Ügykoczkáztató s a sikert eleve megsemmisítő eljárás. A városok polgármestereinek jelentése szerint ők a kormányzó rendeletére vásárok alkalmával s közhelyen tartott népes gyűlésekben lelkesítő beszédeket tartottak, a népet a hazai iránti kötelességeire buzdítva figyelmeztették s az ügynek megnyerni igyekeztek; a közönség hírlapok hivatalos hirdetményeiből értesült, hogy aki magát három évre a hazai védelmére szenteli, 20 frt. foglalót, 8 kr. napidíjt kap; a főbírák és polgármesterek elfogadták az ajánlkozókat, orvosilag megvizsgáltatták, bejegyezték, nemely városi főbíró — mint például az erzsébetvárosi — majorsági pénztárból előlegezte is a foglalót és a napidíjat, s kenyér és pálinka, mint élelmezési szükséglet czímén 7 krt. S midőn az illetők addigi életfoglalatosságaikat elhagyva, már napokig önkéntesek voltak, a kormány a nélküli, hogy idő< veszteségeket kárpoltja s bár minő igérettel vagy adomány nyal magának arra jogot szerzett s őket lekötelezte volna, szét is oszlatta s rendelkezési jogát is fölöttek megakarta tartani Koloszvár városa tudomásul vette az elhibázott rendeletet s nem csak gyarapodni engedte kebelében az önkénteseket, várva a végjeges rendeletet, de az ev. reform. Collegiumban nekik lakást szerzett, számukra gyűjtést rendeztetett, a toborzási bizottság pedig efölött fizetésökről, kenyérsütésről, gyógyitatásokról is gondoskodott. Ennek tulajdonítható, hogy később ez ép maghoz csportosult új növekedés által a XI-ik zász-

lóalj itt oly gyorsan megalakult Második volt Déézs város. Itt az első toborzási kezdeményezésre 14 önkéntes állott be, többnyire mesterlegények, kik kijelentették, hogy gazdáiktól felvett kevés előlegeiket a foglalóból kívánják megtérítni. Erzsébetvároson 24 volt, Székely-Udvarhelyen 103, a főbíró intézkedést kért a foglaló, napidíj és hová szállítás iránt, hogy mi helyt az illető megvizsgál tátik, a mi i gér tetet t, kapja meg, hogy ez a beállási kedvet másokban is növelje; Kezdi-Vásárhelyről 123-on jelentkeztek; Aranyosszékről az első nap 20-an, köztük két obsitos, két szolga, nyolcz magánzó, négy tanuló, egy szolgabíró; Brassóban 30, köztük két ausztriai, két porosz, két erdélyi, két brassói, a többi magyarországi; Déván 59, köztük 3 szolga, 3 nemes, a többi iparos. Ezek voltak a vidéken legelébb jelentkező önkéntes honvédek. Némelyikben a hazaszeretet minden má** érzést legyőzött s a méltatlan bánás után is szándékában megmaradt, később honvéd sorainkban foglalva helyet; de a nagyobb rész a meggondolatlan eljárás miatt elkedvetlenítve, elhagyta a toborzás helyét és szégyennek kitett biztatónit, kiknek ígéret szavát ennyire megbízhatlanak tapasztalta. Ez volt Erdélyben a vidéki honvédtobor-zások első szerencsétlen kísérlete. A hadügymiszter normális, békés időkre való politikát követett, mely lassan haladva megszokott úton, azt vélte, hogy van rá idő; gr. Teleki az időhöz és körülményekhez valót, gyakorlatit; ő látta, hogy Erdély már is elkészett s Magyarország küzdelmében megfelelő fegyversegély-lyel nem járulhat; sejtette, hogy a vész rohamosan nő, sőt már-már kiárad az országra s elsodortatással fenyegeti, ha addig ellene védgát emelve nem lesz; a hadügymiszter elkészíttetni kívánta előbb a 4000

honvéd összes fölszerelvényét, azután toborzani s kész ruhába öltöztni, kész fegyverzettel látni el őket; gróf Teleki a toborzást a nemzet első föllelkesülése hevében kívánta végrehajtatni s a már meglevő honvéd-létszámmal buzdítni azt, hogy a fölszerelést és fölfegyverkezést is gyorsan kiállítni siessen; a hadügymiszter oly úton járt, hol a siker nagy részben a reactionarius erdélyi főhadvezérségtől függött; gróf Teleki azt sürgette, kért tőle sokat, teljes fölszerelést, de elfogadta, a mit ígért és adott, ha csekélyebb is volt a szükségesnél; ő a nemzetre és központi kormányra akart a kész, de fölruházatlan, fölfegyverkezetlen honvéd zászlójakkal hatni, hogy mindenkitő feszítse meg erejét, teremtse ki a szükséges pénzt, gyorsítsa meg önmagát felaldozni kész seregenek a harcz mezejére kiállíthatását. De nem az Ő politikája fogadtatott el, s az erdélyi négy honvéd zászlóalj — úgy amint azt a nagy előrelátású gr. Batthyányi jónak láta és oly melegen sürgeté — sem most, sem b. Vay kir. biztos alatt többé megalakítható nem volt. Lelohadt az ifjúság lelkesedése, elröppent az első kedvező alkalom visszahozhatlanul. Megalakult csak az I-ső és II-ik vagyis a XI-ik (Kolozsváron) s a XII-ik (Maros-Vásárhelyt), a XIII — XIV-ik zászlóalj szülemlési burkában maradt örökre. A mely két nemzetőri zászlóaljat Tordán és Enyed vidékén tulajdonképen pedig a számos-újvári novemberi *nagy futás után*. b. Kemény Farkas, Marosszéken pedig Tolnay Gábor és Bereczky Sándor alkottak, felvéve maguk közé ktilömböző vidékek menekülteit, nem azon Erdélyre s főleg a megyékre tervezett, ezektől várt, három évi kötelezettségű két rendes honvéd zászlóalj volt. Derék, hős volt mindenkitő, de nem az; az fájdalom az érintett nézetkülönbség áldozata lett.

A közös és testületi működések ezen öszhang-talan szétágazása mellett, az ország vezérférfiainak a belátás helyesb-volta fölötti örökösi versengései kö-zött, miknek mindig a közügy vallja kárát, jól esik a magyar nemzeti jellemet egyéni nyilvánulásában s természeti igaz alakjában látnunk, midőn az szívéré ölel egy eszmét, a mit szépnek vél és megszeret, s lelkesül egy czéléit, mit honára nézve üdvösnek lát, s ezen nemes lelkesedésébe százakat és ezreket von-ván bele, nagy dolgokat mivel, s a siker fényes té-nyeiben dicsőíti meg önmagát, öregbítve egyszersmind nemzetének hírnevét.

Hy alkalom volt a kis Erdély lelkes magyarságának ősi erényei bebizonyítására, midőn gr. Batthyány Lajos május 19-ki körlevelében figyelmeztette a ma-gyar nemzetet, hogy benn és kívül vész fenyegeti, az ország kincstára üres, volt kormánya 400,000 fo-rinttar adta át azt a mostaninak, a honfiak és hon-leányok, kiknek fölöslegük van, siessenek a haza meg-mentése munkájában részt venni, áldozattal járulva oltárához. Ekkor még nem volt meg az *Unió* for-mailag, csak szíveinkben. Szétterjedt a hazafi aggo-dalom szava a kis országban, minden hű kebel visz-hangozta azt. A vármegyei kis- és nagybirtokú ne-messég, az úgy nevezett aristokratia, a magyar ki-rályi-, mező- és nemes városok derék magyar polgár-sága, a székelység színe-java — az a 8 — 10,000-nyi művelt osztály, mely ez országrészben a civilizatio és szabadság zászlóvívője, a királyi széknek itt kele-ten szegletkőve s áldozva vért és vagyont, nyolcz század óta védi és tartja fenn a magyar állam e részét, — igen, ez a tömör phalanx, mely a szász és oláh ér-dekek ellensúlyozása végett egy befolyásos provin-

cialis irodalmat teremtett, nemzeti színházat és múzeumot alkotott, tudományegyetemet vívott ki, számos gymnasiumot tart fenn s folyvást áldásos egyesületeket hoz létre, mely az anyaországnak minden szépben és jóban követője és gyámolítója — ez a valóban nemes honfi és honleányi sereg rokonszervébe fogadta a nagy mentő eszmét, nemesen vetélkedve a felett: melyik tehet többet? ki legyen a szent czélra elébb áldozó? Oh e derék szellemi haderőt így lekesedni s vezető és testületi szervezet nélkül, egyedül lelke nemes sugallatát követve ily hatékonyan mozdítni elő a haza ügyét, magasztos látvány, isteni örömrés! A legelső, kinek szívében a szent szikra lángra gyúlt, a tudós és lelkes hazafi, *Ötvös Ágoston*, károly-fejérvári követ volt; ő május 27-én három cs. aranyat adott a magyar ministerium rendelkezése alá, kötelezve magát, hogy a nemzeti őrseregben egy őr napidíját 8 krral, p. p. három évig hordozza.*.) Második kolozsvári ügyvéd *Nemes József*, ki rá két nappal, május 29-én a magyar önkéntes sereg költségei fedezésére 1632., 1691., 1694., 1721-ik évben vert egy-egy két forintos tallért s két orosz rubelt küldött az erdélyi kir. kormányzóhoz ugyan ezen czélra. Nemes szívű, derék hazafiak! Legyen áldott emlékezetetek mindörökké a jókor adott szép példáért!

E közben az egyesülés kimondatott, az *Erdélyi Híradó* új tulajdonos szerkesztője *Ocsvay Ferencz* a nagy esemény emlékére indítványozta 1) hogy az erdélyrészti törvényhatóságok szólítassanak fel önkéntes sereg állítása végett pénz, arany-, ezüstnemű s egyéb vagyonbeli áldozatra, miként Pestmegye a jelen rend-

*) *Erd. Híradó*, 1848. 371. sz.

kívüli szükségekre 40,000 frtot adott, 2) társadalmi úton indítassék gyűjtés, nyittassanak gyűjtőivek, írjon alá mindenki, a mi tetszik, s küldjék az ország pénztárába a m. kir. pénzügyminiszterhez. Az első gyűjtőiv magáé az indítványozóé volt, ki azt 10 írttal kezdette meg, barátja Takács János is 10 irtot írt alá, s az első nap Kolozsvár lelkes fiai és leányai 421 frt. 20 krt. ezüstben s 3 császári aranyat, ebből Nagy Elek és dr. Szabó József 40 — 40 frtot, Dózsa Lajos 100 frtot ily nyilatkozattal: *a hazáért s királyért véroket s éltöket elszánt önkénteseknek*, ifj. gr. Bethlen János egy lovat, mit később*) 130 frttal váltott meg; kir. kincstári tiszt Barabás János fizetése 3 száztoliját ajánlta fel, júl. 1-én kezdődő havonkénti levonással s hasonlóra tiszttársait is felhívta. A szerkesztőség ez áldozatokat buzdítólag tette közzé, utalt Magyarország példájára, hol az Eszterházy, Pálffy, Batthyány, Széchenyi és Károlyi nemzetiségek máj* is nagyszerű áldozatokat hoztak, megnevezte az erdélyi Teleki, Bethlen, Rhédey, Mikes, Bánffy nemzetiségeket, melyek a haza szeretetében soha hátul nem maradtak s fölhívta őket adakozásra. „Föl áldozatra honfiak és honleányok! — így végződik az első közlemény — a történet, arany betűvel jegyzendi fel neveit azoknak, kik a hazát szükségében el nem hagyják.“*) És az üdvös eszmén Isten áldása volt, a felhívást siker követte, Kolozsvár ment jó példával elől; a lapok elvitték a fölhívás és első áldozatok lelkesítő híréit az ország minden részébe, hol a magyar koronának hív alattvalói éltek, hol a szívekben a haza

*) Kolozsvári Hiradó. 1848. 18. sz.

*) Kolozsvári Hiradó. 1848. 8. sz.

és alkotmánya iránt igaz szeretet lakott: a kormányzó, gróf Teleki, sajátkezűleg aláírt gyűjtőívet nyitott a kir. főkormányszék tanácsülésében, melyben mint egy agg proféta, melegen s intőleg szolt nemzetéhez. „Édes hazánkat, alkotmányos szabadságunkat — úgymond — az átalakulás nehéz napjaiban kívül belül veszély fenyegeti; benn szabadságra éretlenség, künn a népszabadságtól idegenkedés aggasztólag mutatkoznak. Hazafi kötelességünk résen állani, honszerel-münk nem engedheti összedugott. kézzel nézni jövönk elő; a mai körülmények között minden erőket meg kell feszítnünk, s a hon védelmére, a közbéke fen-tartására áldoznunk. Meg vagyok győződve, hogy a királyi főkormányszék tagjai tehetségökhöz képest pénzzel vagy könnyen pénzzé tehető ajándékkal kész-ségesen fognak a haza oltárához járulni s ajánlataikat ez ívre jegyzik, miről én pontos számadást ígérek.“ Ezután a gróf fizetése 3 száztóliját ajánlta fel jul. 1-től kezdve egy évre, követte Kovács Miklós r. katholikus püs-pök s 14 tanácsos, 10 titkár, 7 fogalmazó, sőt a kisebb fogalomszaki, írnoki és mellékhivatali tiszti-viselők közül is 90 különböző állomású ígérite oda jö-vedelme 3 száztóliját; némelyik csak napidijas volt, másik kir. kegyelemből csak némi segélypénzt élve-zett, de a nemes hazafiú tettől visszavonulni senki sem kívánt. A kormányzó a helybeli tartományi fiók-pénztárnak megrendelte, hogy az ígért összeget az illetőktől havonként levonván, pénzügyminiszteri ren-deletig a többi hasonló ajánlatokkal együtt rendeltetés-szerűleg kezelje. E példát követte a parajdi, kolozsi, maros-újvári, déézsaknai kir. sóhivatalok tiszti személy-zete, az erdélyi törvényes kir. tábla; Csíkszék tiszt-sége fizetése 5 száztóliját ajánlta fel aug. 1-től kezdve;

a városok közül Kolozsvárt követték Kezdi-Vásárhely, mely kötelezettségekben 150 frtot, készpénzben 610 irtot adott, Abrudbánya 600 drb aranyat, M.-Vásárhely néhány czéhe 68 frt. 48 krt., Vízakna város 80 frtot s odavaló Déézsi Rózsa k. a. egy pár arany fülbevalót, SzŐcs Sándor három aranyat nyomó sas ezimerü pecsétnyomót, Szamosujvár polgárai honvédelmi célokra 445 irtot, a majorsági pénztárból 400 frtot; Székváros adott 200 forintot, Gyéres mezőváros 16 írt 44 krt, Kolozson a nép sok gabnát, a bányahivatalok alsóbb tisztei is adtak kisebb összegeket, Zalathnán előbb annak derék fiai, együtt 61-en fizetésük 5 száztoliját, a mi július hónapra 363 frt $26\frac{3}{4}$ krt. tett; azután lelkes hölgyei, 54-en, kijelentvén, hogy ámbár férjeik, a hazai hü fiai, már tehetségeik szerint adakoztak, 8 ha szükség, vagyonukat sőt éltöket is föláldozni készek: ők is mint ugyan azon édes anyának háládatos leányai, áldozataikat meg nem vonni kötelességüknek tartják. Cseppekből lesz a tenger — így szólának — s az adakozást Császár Zsigmondné 1 aranyossal kezdette meg, adakoztak Nemegyei Jánosné, Káin Frigyesné, Deschán Kálmánné, Arkosi Fanni, Téglási Aronné, Debreczeni Ferenczné stb. együtt 1 aranyat s 44 frtot és 50 krt. f lelkes magyar nők mintegy elősejtelmes önfeláldozási készségét, fájdalom! a sors nemsokára próbára tette; férjeik és ők maguk is az abrudbányai és zalathnai mészárláskor az oláhoktól csaknem minden meggyilkoltattak. Időrendben hátrább elbeszélem. Nagy-Szebenben, a r. kathol. és reform, papság és tanári kar 30 frtot, néhány buzgó magyar polgár és lakos megint 30 irtot, azután többen, összesen 234 frt 20 krt.; köztük volt két gróf Haller: György és Ferencz, b. Inczédi,

Foulé Mózes, nem egyesült gör. kath. iskola felügyelő, Vajda István, tabori lelkész, aki egy $13\frac{1}{2}$ arany sulyú aranyiánczot adott, Dunka Pálné, született Foulé Jozefa egy pár arany fülbevalót, egy arany láncztöredéket s 3 aranyat nyomó 5 drb arany drót karikát; Brassó városában a Magyarországból oda származott mesterlegények néhány forintot. Részt vettek az áldozatban a casinók, olvasóegyletek s erkölcsi testületek. Néhányat megemlíteni érdekesnek látom. A kolozsvári társalkodó 400 frtot adott, az odaval házi zenekör 20 frtot, az ottani dalszirtházi társulat igazgatói Feleki Miklós és Szákfi József 60 forintot, a tagok egy napi fizetésüket: 41 frtot, együtt 101 frtot; a brassói magyar olvasó egylet 57 frt. 10 krt, alsó-fejérmegei casino az *Unió* megünneplésekor jun. 19-én gyűjtött 40 frt., a deézsi társalkodási egylet 600 frtot kölcsön egy évre; az udvarhelyszéki unitárius esperesi kör közgyűlése 54 frt 34 krt.; a gyula-fejérvári r. kath. növendék-papság 70 frtot faluk közül adakoztak a megyei adakozásoktól elkülönlőítve, Oláh-Fenes 3 cs. aranyat, 21 frtot és 36 krt ezüst pénzben, Kalota-Szentkirály 5 frt. 40 krt., Seps-Szentkirály 69 frt 10 krt., Árkos 27 frt. 42 krt., Hidvég 136 frt 2 krt. pénzben a egyéb tárgyakban. Kolozsvár különböző társadalmi osztályainak eredményét és hazafiságát tanúságosan jellemző eredmény az mit a *Kolozsvári Híradó* 1848-ik évi I., IV., XII., XVI. számú közléséből párhuzamba állítva az olvasd elé terjesztek.

*Áldoztak a haza oltárára:**Aristocraták:*

Gróf Rhédei Ádám — úgymond — hazafi érzetétől ösztönöztetvé, a közcsend fenntartása tekintetéből alakítandó önkéntes sereg költségeire ajándékozott 1 mázsa 13 próbás ezüstöt.

Gróf Mikes Benedek 100 frtot.

Gróf Mikes Benedeknél 83 $\frac{1}{3}$ latot nyomó ezüst gyertyatartót.

Br. Szentkereszti István 1 font 12 $\frac{1}{3}$ lat ezüstöt.

Br. Splényi Mihály négy pár arany fülbevalót

Br. Splényi Mihály 10 frtot.

Gr. Bethlen Ádám 594 $\frac{3}{4}$ lat ezüstöt.

Gr. Vas Tamásné, gr. Vas Antónia 15 $\frac{3}{8}$ aranyat nyomó arany lánczot.

Gr. Lázár Miklós 10 frtot.

Gr. Bethlen Gergely 20 frtot.

Gr. Mikes Kelemen 4 ezüst gyertyatartót.

Gr. Beldy Ferenczné, Dániel Zsófi 2 ezüst tángyért (56 latost).

Br. Radák Istvánné 100 forintot ezüstben.

Gr. Bethlen Sándor és neje br. Kemény Mária 610 lat ezüstöt, kamat nélkül 3 évre.

Gr. Rhedey Jánosné egy arany női órát.

Gr. Haller Gábor egy pár felkötő ezüst sarkantyút.

Gr. Mikó Károlyné, özvegy, egy ezüst czukortartót, fedeles ezüst szelenczét, egy eltört ezüst gyertyatartót.

Br. Bornemisza Pál 436 latot nyomó ezüst tálczát, 2 ezüst ibriket (17 latost,) 10 aranyat nyomó arany láncot, 1 órahorgot, mely 10 aranyat nyom, 5 darab ezüst pénzöt.

Br. Jósika Miklós egy belől aranyozott ezüst kannát.

Gr. Kornis Gáborné ezüst kosarat és theafózöt (179 latost).

Br. Kemény György 11 font 3 $\frac{3}{4}$ lat ezüstöt.

öv. Béldi Istvánné, br. Bornemisza Anna 20 forintot ezüstben és még sokan, kiknek elősorolása művemet túlterhelné.

Közép nemesség:

Özvegy Simén Györgyné 14 latot nyomó két kis ezüst gyertyatartót.

Bíró Pál 5 frtot.

Id. Topler Antal 100 latot nyomó ezüst tokú kardot

özv. Cseh Péterné, szül. Németi Mária 200 frtot 3 évre kamat nélkül.

Baló István egy ezüst órát s 50 frtos arany pecsétnyomó gyűrűt.

Kis-Solymosi Incze Ferencz 43 frt értékű arany szelenczét.

Szabó Ferencz főhadnagy 16 frtot ezüstben.

Fosztó Kati kék kövekkel kirakott pár fülbevalót és egy hasonló boglárkt.

Bardocz Elek intradami bőrgyárból 50 pár katona bakancsbőrt s egy ezüst kardot.

Bokros András egy pár ezüstös pisztolyt.

Zeyk Jánosáé kölcsön kamat nélkül 159 lat ezüstöt.

Horváth János 3 latot s 2 arany gyűrüt.

Vájna László kölcsönben 800 frtot.

Kómizs Druzsi úrhölgy 40 frtot ezüstben.

Pál Sándor, Berzenczey László, Inczédi Zsigmond és többek különböző tárgyakat.

Honoratiorok:

Veres Márton és neje Seifert Louise $275\frac{3}{8}$ lat ezüstöt kölcsön, kamat nélkül.

Ürmösi Sámuel, 10 latot nyomó ezüst mentekötőt.

Nagy Ferencz tanár egy arany órát.

László József kir. vasmüfelügyelő egy ezüst evőeszközt és 2 drb aranyat.

Kriza János 1 cs. arauyat.

Jakab Elek egy kék smaragd köves arany pecsétnyomó gyűrüt, ezüst órát lánczostól, a kolozsvári önkénteseknek egy zubbony kiállítására 2 frt 40 kit.

Gyulai Pál egy arany karika gyűrűt.

Indali Péter egy nevét mutató arany karika gyűrűt

Mikó Lőrincz, Gyergyai Ferencz, Kozma László, Bányai Vitális, Kollát Sándor, Filep Sámuel, Hiuts Sámuol és többen különböző tárgyakat és összegeket.

Polgárság:

Dietrich Sámuel kereskedő 20 frtot, 2 arany karika-gyűrűt.

Bányai Károly egy arany gyűrűt s egy arany emlékpénzt.

Ifjabb Tauffer Ferenez 10 frtot.

Korbuly Bogdán, ma nagybirtokos 5 frtot.

Korbuly Elek 10 frt.

Akoncz István és János 25 frtot.

Gál János kereskedő 15 forintot.

Farkas István 2 forintot.

Mártonffy és Korbuly Gergely, ma több pénzintézetek társalapítója 4 frtot.

Stein János könyvkereskedő 10 frtot.

Pap János 2 frtot.

Sárossy Ferencz 5 frt.

Vikol Gergely és társa 15 frtot.

Tauffer Károly, Szláby Dánielné és többen több-kevesebb frtot. Részletezésével az olvasót nem terhelem. . . Csodálatos iorgása a szerencsének! Az előbbit generózus főnemesség nem egy tagjának birtoka ma az utóbbi szerényen áldozó és költekező polgárok és Borsosaik kezére jutott.

Kiemelek néhány jellemző ajándékot. A szászok közül Hann Frigyes, a szebeni ev. lutheránus gymnasiumban magyar nyelv tanára, később ujjegyházséki követ, ajándékozott 10 forintot; egy szászvárosi polgár egy önkéntes fizetését 3 évre ígérite meg, s előre befizetett 12 forintot egy évnegyedre; egy thoroczkai felszabadult jobbágy, tehát új honpolgár, ifj. Zsákó István, ajándékozott egy ezüst zsebörát; egy szegény székely szolgáló leány, Salánki Zsuzsa, 10 krt, azon nyilatkozattal, hogy neki többre nincs módja, de ezt szívesen adja.

Ezek, néhány kivétellel Kolozsvár férfiainak áldozatai. Hasonló anyagi értékben és erkölcsi becsben a hölgyeké is, mit a „*Kolozsvári Hiradó*“ a haza oltárára tett áldozatokról való XXIV-ik közlésében*) hozott nyilvánosság elé. Sylvester Zsuzsa és Balázs Kati, két szép és szellemdús ifjú hölgye t. i. aláírási ívet nyitott s személyesen fölkeresték vele csaknem az egész város nőit és hölgyeit. „Életöket nem áldozhatják a honnak — mondák — karjaikkal nem szolgálhatják azt, de míg vészfelhőkbe borult képén aggódva függnék lelkeik, míg zászlóink győzelméért minden nap imádkoznak, addig nélkülözzéssel megtakarított filléreiket, sőt szeretteik emlék-ajándékait is édes hazájok oltárára tenni honleányi kötelességüknek ismerik. Örömknek tartják, hogy ők lehetnek a bár csekély, de igaz áldozatok összegyűjtői, a melyek annyifelé szétoszolva csak magánhasználat tárgyai voltak, de együtt oly összegecskére nőttek, melylyel lendíthetni valamit a haza ügyén.“ Az íven ott voltak Kolozsvár *főrangú hölgyei* közül mint pénzt vagy ékszert ajándékozók: gr. Mikes Benedekné, b. Kemény Györgyné, b. Huszár Károlyné, gr. Mikes Kelemenné, Zeyk Dánielné s többen. A *középnemességből*: Kozma Istvánná adott M. R. betűs párral ezüst nyelű kést, Miksa Miklósné lilaszínű köves aranygyűrűt, Miksa Kati kláris karpe-reczet, Miksa Elekné egy kékköves aranygyűrűt, Berde Áronné, Szarvadi Lina arany karikagyűrűt, Boérné 2½ lat ezüstöt. A *honoratorok*: tanárok, papok, írók, művészek, tisztviselők nejei, valamint a *polgári hölgyek* is nagy számban, valamennyi osztálybeliek 242-ten ajándékoztak: 457 f. 52krt ezüstben (gr. Mikes Istvánné adott

*) Látható a 48., 60., 52., 58-ik számokban.

18 lat ezüstöt s egy keresztes tallért), 1 cs. aranyat, 1 ezüst tálczát és hamvvevőt, 1 ezüst poharat, 2 arany órát, 1 ezüst óraláncot, 1 arany és 1 kláris karperreczet, 1 ezüst becsináltos és 6 kávés kanalat, 1 pár ezüstnyelű késvillát, 2 ezüst varró gyűszűt, 1 ezüst késnyelet, 4 darab ezüst művet, 8 arany gyűrűt, 1 aranyozott ezüst gyűrűt. Ezek között Balázs Kati, az egyik gyűjtő, 2 arany gyűrűt adott, Sylvester Zsuzsa 2 frtot, testvére Pepi 1 frtot. Aug. 18. a gyűjfést négy személyű hölgybizottság adta át Grois Gusztáv városi főbírónak, azon kijelentéssel, hogy ámbár most e nyilvános beszámolással gyűjtésöket bevégezték, de áldozatokat hölgy társaiktól ezután is elfogadnák s rendeltetési helyére juttatni készek. A „*Kolozsvári Közlöny*“ szerkesztősége tisztelettel mutatta be a nemes hölgyeket olvasóinak. „Megemlékezünk — úgymond

— e ténynél Róma hölgyeire, kiknek lelkesedése nem egyszer mentette meg ama várost, melynek birodalmi-ban a nap soha le nem nyugodt; meg Irland polgárnőire az 1840-es évek körül, kik, csak hogy hazaíjakat az angol gyárák és vám elszegényítő nyomásától megmentsék, esküt tettek, mindaddig egy-zerű honi szőruhában járni, míg hónuk felszabadítván nem lesz. A történelem tanúsága szerint a női munkán isten áldása van. Ezen is annak kell lenni. Vajha az adott nemes példát a hon minden vidéke és városa követné! Mi köszönetet mondunk városunk szép gyűjtőinek — így végződik a szerkesztőid megjegyzés — s kívánjuk azt, a mit Vörösmarty egyik szép dalában ír:

*Adj on isten a hazának
Több ily hölgyeket!*

A magyarságnak a haza megmentése végett egészen önként, társadalmi úton lelkesedésre és áldoza-

tokra buzdítását a közigazgatás is követte. Gróf Teleki ez ügyben sem várva felülről figyelmeztetést, saját hazafi szíve ösztönéből még jun. 14-én adakozásra hívta fel a főispánok és főtisztviselők után Erdély törvényhatóságait. „A magyar független miniszterium — úgymond — a hazát és alkotmányt fenyegető veszélyek elhárítása végett nemzeti honvédsgreg alakítását rendelte el. A haza nagy szükségén bármilyen csekkelylyel is könnyítni szent kötelesség s teljesíthetése édes érzés a nemzet hű polgárai szívében E hűségi kötelesség teljesítése percze itt van; teljes bizalommal szólította fel őket, hogy törvényhatóságuk polgárait hivják fel, hogy akár kész pénzzel, akár könnyen pénzzé tehető arany és ezüstnemttel a honvédelmére alakítandó nemzeti sereg szükségeihez járulni siessenek. Az adakozások további rendeletig a megyei kir. pénztárakba külön nyugta mellett lesznek beadandók, s a jegyzékek a kir. kormányzónak azonnal beküldendők. Jellemző gr. Teleki ezen körrendeletében az, hogy ő még most Erdélyt az ő kormányzása alatt állónak irta, sejtetve, hogy e tiszte nem soká tart és hogy rá a kir. biztosi kinevezés nem kellemesen hatott. . . Néhány nappal később, június 24. és 29-ről Kossuth pénzügymintisztertől is ily felszólítás ment ki az erdélyi törvényhatóságokhoz „Örömmel értette — úgymond a miniszter — hogy az erdélyi részeken a honfiak és honleányok áldozattétele megelőzte a miniszterium felhívását, s azért rendelete nem a már önként nyilvánult lelkesülésre, mint inkább a gyűjtemények miként kezelésére irányul; közli azon körlevelét, melyet az anyaországban május 24-én szétküldött, nyomtatvány mellékleteivel együtt, felhívja a megyék főispánjait, hogy körükből gyűjtő bizottságokat nevezze-

nek ki s a polgárok áldozatát a kir. adóhivatal s kir. kincstári pénztárak tiszteihez küldjék be, melyek azt a tartományi fiókpénztár és kir. kincstártanács főpénztári hivatala által annak idejében rendeltetésük helyére juttatni utasítva vannak. A kormány — úgymond tovább — a készpénzben teendő kölcsönadakozásokért kincstári utalványt adand az illetőnek, azok 5% kamatát kellő időben előre kifizetteti s magát a kölcsönzött összeget évnegyedenként, félévenként, vagy egy év után — a mint kikötötik — törleszteni, fogja; a kincstári utalvány 50 és 100 forintról szól; de kölcsönözhető kevesebb is, és valamennyiről ideiglenes nyugta adatik; aranyban, ezüstben, ékszerekben való kölcsönzésekkel is szerezhető kincstári utalvány, mely esetben azok neme, súlya, hozzávetőleges becse, az ajándékozónak vagy kölcsözőnek neve megjegyzendő s a tárgyat rejtvő csomagra vagy göngyre ráírandó, a mit a nyugtába pontosan ki kell tüntetni. Az ily tárgyak a pesti arany- és ezüstbeváltó hivatalhoz küldetnek föl beváltás végett, s minden rendbeli kölcsönzésekért járó kincstári utalványok az illető kezelő pénztárakhoz a tulajdonosoknak kezébe juttatása végett. A kibocsátandó kincstári utalványok mennyisége a nádor és a minisztérium beleegyezével 2,000.000 pengő forintban állítatott meg; ez adakozásoknak a pénzügyminisztériumnál külön országos hitelkönyv nyittatott, melybe a hitelezések maradandó emlékül s annak bizonyítványául is, hogy az állam ezen hazafiú kölcsönököt a kötelezettség időben miként fizette ki, név és tárgy ne vezet szerint bejegyztetnek s ezen könyvből a munkálat folyama időnként a község tudomására adatik. A pénzügyminiszter a törvényhatóságokat e rendelet buzgó teljesítésére utasí-

totta, a hazai minden egyes polgárát pedig segéd kéznyújtásra hívta fel.“ E körlevél másolata a kor-mányzóval is közöltetett, aki azt szintén megírta a törvényhatóságokhoz s az illető hazai pénztári hivatalokat annak hív és pontos teljesítésére utasította.

Hogy a miniszter a megyékben az áldozatkész-séget még inkább felköltsse, hivatkozott az anyaor-szági megyékhez kibocsátott egy május 23-iki felhí-vására, melyben a kormány indokai és célja is ismertetve vannak. „Nem támadunk meg — úgy mond — senkit, de ha minket megtámadnak, a támadó előtt gyáván meghajolni nem fogunk. A nem-zet egyik kezében a béke olajágát nyújtja, ha be-csülettel teheti, de a viharral is szembe néz, ha isten úgy akarja Nem ingyen adományra szólítja fel a kormány a nemzetet, az ország még — hála Istennek! nem oly szegény; arra kéri, adjon kölcsönt önmagának rövid időre kamat mellett, annyit, a meny-nit az ország egy év alatt biztosan visszafizethet. A múlt országgyűlés a rendkívüli szükségeket előre nem látta, tehát azokról nem gondoskodott. A kincstárt csaknem üresen vette át a kormány. De az országnak katonaságra, közigazgatásra s. a. t. sok szüksége van. A közhjedelmekből erre havonként fordítható mintegy 200,000 pf., tehát egy egész éven át mintegy harmad-fél millió. De a sors nem várakozik, hogy mi a hon-védsereg kiállítását, felfegyverzését, táborba vitelét, havonkénti részletekben aluszékonyan gombolítgassuk — ennek rögtön, hirtelen, csaknem egyszerre kell megtörténni. Ezért szükséges, hogy amaz összeggel egyszerre rendelkezhessünk, mert a kincstár állapotja ennyinek visszaváltását lehetővé teszi. E kincstári utalványok váltólevél lesznek, mit az ország magáról

ad 8.5% kamatot fizet utána. Bízzék hát a nemzet önmagában s jövőjében. Ez emelni fogja hitelünket. Ne zárja el senki pénzét. Ez a legrosszabb szolgálat a hazának. minden eldugott forint egy csepp vér, mely a nemzet ereiből használatlanul elvonatik. Te- gyük gyümölcsözővé az országban heverő sok aranyat, ezüstöt, ékszereket. Az állam elfogadja azt kész- pénz gyanánt — a pénzverési költség levonásával. Nyugodjék kissé a gyümölcssten fényűzés — az ezüst polczoknak nagyobb dísze lesz a kinestári utalvány, mivel a hazát mentettük meg. Az egyszerűség, melyet a tevékeny honszeretet vesz körül, díszesebb a henye fényűzésnél. A pénzügyminiszterium az így begyült ezüst-s aranyeműk pénzzé vereteséről gondoskodni fog.

„A pénzügyi munkálat második ága biztosan fe- dezett 1 és 2 forintos magyar pénzjegyek kibocsátá- sából áll, melyek minden közpénztárnak teljes ér- tékben elfogadtatnak s a pesti kereskedelmi banknál akármikor ezüst pénzre felváltatnak, mely bankkal a pénzügyminiszter kibocsátási szerződésre lép. minden 1 millió p. forint ezüst pénz alapján biztos fedezet mellett 2 és fél millió p. f. jegy bocsáttatik ki. A legmagasb összeg 12 és fél millióra van határozva, mi végett 5 millió p. f. ezüst pénz alap kívántatik. A bank vagyonával áll jó, hogy az összeget sem ő, sem az állam tul nem haladja...”

A pénzügyminiszteri és kormányzói felhívás ha- tása különböző volt a megyék és országrészek külön- böző népességei szerint. Az oláhság csak gyér kivé- telképen vett részt benne, jelesen Alsó-Fejér megyében, melynek főispánja, b. Kemény István, erélye s nép- szerűsége által az odavaló értelmiséget meg tudta nyerni. A szász kilencz szék és két vidék közül csak

Beszterczevidék küldött be 45 forint $\frac{2}{3}$ krt. Nagy-Sinkszék, Kőhalomszék s Brassó vidék főtisztviselői azt jelentették a kormányzónak, hogy ott nem gyűlt semmi; a többi hatóságok nem feleltek. E történeti tény súlyos bizonyíték a románok és szászok illoialis hazaszeretetére nézve. A székely öt szék közül Marosszék nyolcz járásából kellett volna adakozásoknak gyűlni, de aug. 21-ig csak egy részéből gyűlt be: 104 arany, 768 p. f. 1 kr. készpénz, 60 r. írt kötelezettségben, 155 frtot érő pénzzé tehető arany- és ezüstnemű, 200 sing vászon, b. Kemény Pál kölcsön czimen 3 évre adott 42 font 12 lat ezüstöt, Kölcsény azon szép mondása kísérében: keveset adhat, *de az is becscsel bir, ha mindene az áldozónak!* gr. Kemény Miklósné 16 fontot 4 latot. Aranyosszék, Csik- és Hárromszék katonában, tehát vérben adta ki fényes áldozatát, Udvarhelyszék szintén önkéntesekben s a lovas csapathoz adott lovakban. A vármegyék és vidékek közül Zaránd, Közép-Szolnok és Krasznamegye úgy Kővárvidék jókor elvált Erdélytől s az anyaországhoz adta áldozatait. Hunyadmegyét megzsibbasztotta a roppant számú el-lenséges oláh elem. A többi megyékben is e téren aránylag csekély erő nyilvánult. Fogarasvidékről gyűlt készpénzben 409 frt 13 kr., 2 arany, kölcsön 1050 frt, 1 font 27 lat ezüst- és arany nemű; Küküllőmegyében a gálfalvi járásban gr. Haller György adott 64 lat ezüstöt, Beregszászi Imre 76 latot kölcsön kamat nélkül és még többek együtt: 161 frtot ezüst pénzben, 4 font 12 lat ezüst készítményt, egy 2 és fél arany súlyú arany gyűrűt, a tatárlaki járási izraeliták 187 frtot; Felső-Fejérmegyéből kiváltságos nemesség 16,535 váltó forintból álló nemesi pénztárat, a mi ezüstben 6614 frtot tett, ajándékozta a haza

oltárára, ez más magános ajándékokkal együtt 6812 frtra és egy cs. aranyra nőtt. Ebből 6614 frt kötelezővényekben a Ludovica-Akadémia tőkéje növelésére adatott át a hadügymíniszternek, 127 frt 53 kr. ezüstben, 6 cs. arany, 2 arany gyűrő, 1 ezüst kanál a tartományi pénztárba küldetett be, 40 frt 3 nemes ifjúnak adatott át, a kik az önkényesekhez szándékoztak menni, lovaik tartására s útköltségre, 31 frt és 1 cs. arany a főispánnál előjegyzésbe vétetett addig, míg más Ígéretek is begyűlnek. Ugyan *Felső-Fejér-megyéből* Horváth János főispán később beszolgáltatott a kolozsvári tartományi fiók-pénztárba 100 frt 28 krt *Tordamegyéből* gyűlt 15 font ezüst, *Doboka-megyéből* 1000 frt pénz. Ez utóbbi megye területén a nemes lovak tenyészítése tevén a nagybirtokosok fő gazdasági foglalkozását, áldozataikat főleg ebben mutatták be az erdélyi szabad lovas csapat megalakításánál. A megyék között Belső-Szolnok- és Alsó-Fej érmegye mutatott fel az áldozatokban nagyobb eredményt, az elsőnek Wéér Farkas, utóbbinak b. Kemény István volt főispánja. Wéér egy nemes szívű és fenkült érzületű férfi, aki sokat tanult s még többet gondolkodott; politikai, jogtörténeti, nemzetgazdasági és törvényismerete nagy s teljesen kiforrott és átérzett; erős debatteur, a polgári és politikai szabadságának határozott barátja s Erdélyben egyik legrégebbi és első rangú szószólója és párhíve; a magyar korona és királyság csorbítatlan önállóságának, az *Unio-nak*, erős védője; monarchikus, magyar és szabadelvű vérénél és természeténél fogva; akarata és jellege hajthatatlan, politikájában következetes; megindító, sokszor lelketrázó, néha komoly, méla, sőt épen bús hangulatba merülő parlamenti szónok, ó 1834-től 1848-ig mindenkorban

megyei követ volt s mindig az ellenzék soraiban elől küzdött; lovagias és önzetlen mindvégig, józan politikai érzék által vezetett és mérsékelt idealista. A magyar miniszteri kormány birta őt rá, hogy e kényes helyzetű megye főispánságát vállalja el, s a közvárakozásnak teljesen meg is felelt. Az idők súlyos volta s a felizgatott román népség ellenséges hangulata, leginkább pedig a katonai párt titkos működése okozta, hogy a megye áldozatkészisége ily kiváló férfi alatt sem nyilatkozott egészen megfelelően. Adataim szerint két izben beadatott: 347 frt 49 kr ezüstpénzben, 2 cs. arany, 1 arany mellű, 1 fülbevaló, 4 gyűrű, 800 szem kláris, ezüstneműben 4 font 13 lat, kölcsön 1000 forint 32 kr., ezüst érczneműben 78 font 24½ lat; később megint adatott be: 1057 frt. 55 kr. Ez áldozatkészég azonban fényes sikert mutatott a Kossuth-huszói-ezred és a XI-ik zászlóalj megalakításánál, mely két derék honvéd csapathoz e megye és székhelye, Déézs városa Kolozsvár után a legjobb erőket legnagyobb számban adta s ez által szabadságharcunkra döntő befolyással volt. Alsó-Fejér megye itt is régi hírnevére méltónak bizonyult. E szép s nagy törvényhatóság Erdély politikai vezetője volt 1830 óta, hazája b. Kemény Dénesnek, — a mostani kereskedelemuGYI miniszter atyjának — itt fejlődtek erős pártférifiakká Zeyk Károly és József, Szász Károly hatalmas szelleme itt talált ambiciójának megfelelő munkatért; ennek székhelye Enyed, ez a történeti nevezetességű szép kis város, nagy reformált collegiumával és hires könyvtárával; itt tanított Köteles és Zeyk Miklós; itt volt pap a nem rég elhunyt Mihályi Károly. Szabad elvek, politikában gyakorlott férfiak, s nyomukban nagy számú lelkes tanuló ifjúság! B. Kemény Dénes mint a belügymi-

nisterium államtitkára már akkor Pestre távozván, a megye főispánjává b. Kemény István neveztetett ki. Széke elfoglalásakor úgy nyilatkozott: „*hogy ő lesz, a kinek szobájában a munka mégse legutoljára alszik el, s ő lesz, a kinél az ismét legkorábban meggyűl.*” s ő beváltotta szavát. Tevékenysége bámulatos volt, erélye legyőzhetlen. mindenütt ott volt, ahol tenni kellett. Megláttá a hiányt s a bajok orvosszerét ki nem fáradsó türelemmer kereste, bár nem mindig találta meg. Mély és tiszta hazaszeretet, jó akarattal teljes lélek volt tulajdona. Aristocrata democratikus érzülettel. Elméssége kivált az új polgártársak irányában sokszor csípős, gunyora naiv, társalgása szeretetre méltó. Válogodi humanitásban társa alig volt. Egyeztetni akart minden érdeket, kibékítni a jogos igényt. Ezért csalódott sokszor. A nemzetiségi ellentétek kiegyenlítésére igyekezett folytást, s nem rajta múlt, hogy czélt nem ért; nem ő oka, hogy a leggyászosabb események színhelyévé megyéje lett. Némelyek részben Őt és hevélyét teszik ezért felelössé, de alap nélkül, A miket én hátrább hiteles forrásokból elmondok, ez állításomat igazolni fogják. B. Kemény főispán csak túlheves volt kötelessége teljesítésében. Megyéjének gyászos elpusztítása végbe ment volna az akkori viszonyok között bárki álljon ott a dolgok élén, mihelyt a kormány elegendő katonai erőről rendelkezni nem volt képes. Egyébiránt tény, hogy a közszelelmet a napi legimminensebb szükség iránt Erdély egy főispánja is úgy fölébreszteni mint ő nem tudta. Hivatala tekintélyével élni tudás és népszerűsége mellett tanúskodik a haza oltárára megyéjében gyűjtött áldozatok nagy tömege. *Kölcsönt adtak megyéjében 34-én,* ezek közül Zeyk Miklós tanár 500 frt, Zsigmond Elek 800 frt, Pécsi Ferencz, Sárpataky Zsig-

mond és János, Pogány György száz-száz forintot Pogány Károly 150 frtot, Jenéi István 12,000 frtot, a balázsfalvi gör. kath. káptalan 70 frtot, Rácz László, Alután Constantin, Serényi Tivadar, Barna János, Boér István balázsfalvi kanonokok két-kétszáz forintot, ugyanezek ajándékban adtak 10 — 15 fitot, ajándékoztak továbbá balázsfalvi gör. kath. pap és esperes Molnár Constantin 5 frtot, Mánfy István 5 frtot, a káptalan és zárda, Balázsfalva falu, Balázs-falva város több kevesebb frtot; az összes megyei zsidóság szintén tetemes részt vett ez áldozatban; de félj ül múlt minden s csaknem a Kolozsvárratt lakó főnemesség és hatalmas középosztály áldozataihoz hasonló fényesen járult a hazai oltárahoz Enyed és Alsó-Fej érmegye fő- és középnemessége s nagyszámú értelmisége. A város csak egy czéhe 100 frt. majorsági pénztára 200 frt., 171 polgára s polgárnője főbírói fölhívásra 760 frtot adakoztak p. p.*). *Kölcsönöztek t. i. ezüstneműkben:* Gyárfás Benjámin 11 font $4\frac{7}{8}$ lat ezüstöt, HerepeiPál 21 latot, özv. b. Kemény Lászlóné 11 emlékpénzt, 4 római érmet, 1 Lipót-féle garast, 2 ezüst gyertyatartót, 1 ezüst hamvvevőt, 1 aranyozott ezüst poharat, 3 aranyozott ezüst sótartót, 1 ezüst tintatartót, 1 ezüst késnyelet, 5 kávés kanalat, 90 szemből álló arany láncot, egy aranyozott övet, b. Kemény Simonné, gr. Teleki Anna 25 font 5 lat ezüstöt, b. Kemény Dénesné, b. Kemény Kata 16 font 2 lat ezüstöt, Zeyk Károlyné b. Kemény Judith 9 fontot 12 latot és egy $5\frac{4}{8}$ aranyat nyomó arany órát, b. Kemény Domokos 17 font 2 latot, Zeyk Miklós

*) A gyűjtő ívet hátul közlöm szomorú bizonyítékául annak, mily lelkes tagjait veszté el a hon a derék város nagyszámú legyilkolt fiaiban a leányaiból.

tanár 7 fontot és 8 latot, Gölner Karolina 19 font $\frac{8}{4}$ latot, özv. Zeyk Dánielné b. Vay Katalin 14 font 24 V₂ latot, Barcsay Zsigmond 2 font 27 latot, Pál Imre 2 font 24 latot, Zeyk Antal 4 láb 8 hüvelyk hosszú arany lánczot, arany melltűt 3 rubinkővel, 2 fülbevalót 8 rubin kövel, 1 ezüst emléktáblácskát, 1 érmet, b. Kemény István főispán 15 font ezüstöt, b. Bánffy Ferenczné 4 font 29 latot egy kilencz és fél aranyat nyomó arany pecsétnyomót, Szilvásy Miklós 10 font 8½ lat ezüstöt, Barcsay Albert 3 font 21 latot, Bíró Miklós 1 font 16 latot, Kiss Gergely és neje 6 evő és 6 kávés kanalat, 1 tejmerő, kanalat, 21 drb ezüst húszast, Rácz Sámuel 40 veder aszúbort. *Ajándékba adtak ezüstműt:* Boros Károly és Benkő Elek egy-egy arany órát, Fülöp Mihály egy ezüstöt, özv. Zudor Jánosné egy arany metszett pecsétnyomót, Kóródi Sámuelné kövekkel és jófele gyöngyökkel kirakott nyaklánczot, hozzá való arany fülbevalókkal, Csiki Mózes 1 füles ezüst csészét, Horváth Netti 1 köves arany gyűrűt, Luczédi Sámu-elné 6 arany gyűrűt, b. Szentkereszti Istvánné 1 pár arany fülbevalót, egy arany mell tűt s 1 arany karpareczet, Bethlen Anna egy ezüst nádméztartót és két más szelenczét, egy kis tükörrámát. Ezeken kivül az erdélyi tüzérség számára adtak nagy számú lovat, terményeket stb. a mit hátrább mondok el. 28 gyűjtő biztos fáradozott a nagyszerű eredmény előállításában, kiknek a lelked főispán aug. 23-án meleg köszönetet mondott, kijelentve, hogy ezzel Alsó-Fejér megyében még a hazafiúi adományok sora nincs bezárva. Aug. 8-ikáig begytilt ajándék: pénzben 5323 p. f. és 1 mázsa 48 font ezüst, a Jenei-féle kölcsönnel 17,323 n-t p. p. Valóban ab. Kemény István eljárása min-

taszerű volt az anyagi sikert úgy, mint a nemzetiségek és különböző vallásfelekezetek ezen magyar hazafiúi célban egyesítését tekintve. Az Ő beküldött ívei a magyarok, románok és zsidók, valamint a katholikusok, reformátusok, görög-keletiek és zsidó hitvallásúak testvéries egyesülése lélekemelő képét mutatják s az ő lelkességének s kormányzati ügyességének lesznek örök bizonyítékaí.

A kolozsvári tartományi fiókpénztár július 31-én és aug. 31-én mutatta ki hivatalos alakban és nyilvánosan a hozzá beadott hazafiúi áldozatokat, melyek szerint első alkalommal volt gondviselése alatt s *ajándékul adva*: 3934 frt 41 kr, *kölcsönképen kamat nélkül* 600 frt, *ezüstnemű ajándékul adva*: $433\frac{2}{4}$ lat, *kölcsönképen kamat nélkül*: $1,084\frac{1}{4}$ lat, vegyes *ajándékok becsértéke* mintegy 790 frt.*^{*)} Másod alkalommal, t. i. aug. 31-én volt: *készpénz ajándékul adva*: 5122 frt 4 kr, *kölcsönképen kamat nélkül*: 795 frt, *kölcsön kamatra*: 1000 frt, *ezüstnemű ajándékul*: $5084\frac{2}{4}$ lat, *kölcsönképen kamat nélkül*: $3545\frac{8}{4}$ lat, *kölcsön kamatra*: $217\frac{1}{4}$ lat, vegyes ajándékok becsértéke mintegy: 750 frt.^{**) Azonban} Ez az csak az Erdélyi északi részében gyűlt önkéntes adakozások összege volt; a kormányzó rendeleténél fogva ez gyűlt a kolozsvári tartományi fiókpénztárba; a pénzügyminiszter az adakozások elfogadására közvetlenül felhatalmazta az erdélyi kir. kamarát (kincstárt) is, mely alantas só és harminczadi s más pénztráhivatalait utasította, hogy a hozzájok gyűlt áldozatoknt a nagy-szebeni kamarai

^{*)} *Kolozsvári Híradó*, 1848. 39. sz.

^{**)} *Kolozsvári Híradó*, 1848. 61. sz.

Aláírva: *Incte József*, pénztárnok.

főpénztárba küldjék, melyeket aztán az egyéenesen Budára küldött fel.

A pénzügyminiszter jul. 3-án a tartományi fiók-pénztárba gyűlt pénzbeli ajándékoknak a budai fő-pénztárba fölszállítását rendelvén: a kormányzó feltárt, hogy azok részben az erdélyi önkéntes sereg tartására és felszerelésére gyűlvén, minthogy e célra semmi pénzalappal nem rendelkezik: kénytelen azok szükségeit ebből fedezni, s addig, míg az e végre kérte összeg kiutalva és kifizetve nem lesz, fölzsállítását elhalasztatni kérte, egyszersmind tudatván, hogy ugyanott aranyban és ezüstben nagymennyiségű adakozások vannak letéve s kérte azokra nézve is utasítást. A nádor kir. helytartó ekközben az erdélyi négy honvéd zászlóalj szükségeire az erdélyi kamarai főpénztárból 50,000 frtot utalványozván: a pénzben, ezüstben s aranyban tett hazafiúi áldozatoknak a tartományi fiókpénztárban tartása szüksége megszűnt, s annak a budai fizető hivatalhoz fölküldése a kormányzó ez iránti felírása következetében ujabban elrendeltetett. A pénzügyminiszter Vörös István honvédhadnagyot biztosul küldötte le annak fölzsállítása végett, a kolozsvári tartományi fiókpénztárnál szept. 10-ig begyűlt összes ezüstpénzbeli és más ezüst és arany értékek 10 lágába zárva azon nap a pesti arany- és ezüstbeváltó hivatalhoz vitettek fel, az azokban volt arany és ezüstnemük érczártékéről kiállított kincstári utalványok és nyugták a budai főfizető hivatal által october 7-én a kolozsvári tartományi fiókpénztárhoz leküldettek, a minek további sorsáról valamint a vészteljes szeptember és october hónapokban gyűlt ajándékokról semmi más adatot nem találtam, mint gr. Mikó kormányzói helyettes-

nek 1848 deczember 4-én Wardener Ágost osztrák vezénylő táborkhoz intézett egy hivatalos megtalálását, melyben tudatván vele, hogy azon két láda ezüst- és arany nemű, valamint egy zacskóban levő 150 drb arany és $8\frac{3}{4}$ aranyat nyomó 53 lat aranypor, melyet a tartományi fiókpénztárból Wieser őrnagy és Solner hadbíró vitettek el, részint ajándékképen, részint kölcsön az állam részére miniszteri rendeletnél fogva ajándékoztattak, az arany pénz és aranypor pedig az alsójárai aranyváltóhivataltól nagyobb biztonság végett tétettek oda le: fölkérte őt, hogy mivel ő e tárgyban épen előterjesztést szándékozik tenni a felséghez, s legmagasabb rendeletét kikérni az iránt: vissza adassanak-e azok tulajdonosaiknak? vagy mint államkölcsön továbbra is megtartassanak? a felség további parancsáig azok adassanak vissza. De ennek eredményéről sem szerezhettem tudomást.

Ez volt az erdélyi részek helyzete b. Vaynak Kolozsvárra érkeztekor. Nagy remények fűződtek kitűnő személyiségehez, melyet eszély, tapintat és szerezetreméltság jellemzett s gyakorlott diplomata hírneve a közvárakozást nagyra fokozta. Első körútja, mit a viszonyok és helyzet tanulmányozása végett tett, diádalut volt; jelei: zöldgaly, virágfüzér, *Hozsánnakidáltás* és az üdvözlek mind azon neme és nyilatkozata, mikkel népszerű embert fogadni szokás, kiben a sokaság reményei megvalósítóját hiszi vagy várja. Magyar körökben mindenfelé a legkedvezőbb benyomást tette a kedélyekre, az oláhokon némi megfélemlés látszott, a főhadvezér b. Puchner és a cs. katonaság tiszteleket mutatott iránta s ezt — bár küldetése ellen tiltakozott — a szász nép sem tagadta meg. Legkülönösebb hatást tett jul. 17-én Csíkszékben megjelenése

az ottani székelységre; mint a *processzora* úgy indult el a nép, hogy a király személyesét láthassa. Rendkívüli ovatioval fogadták. A csiki ezredes és katonaság zénél ment előbe Háromszék határáig s mikor elment is addig kísérték el. Oly nemes, megnyerő s méltóságos volt magatartása, hogy azt hitték, maga a király. Vén katonák között elterjedt a hír, hogy II. József császár is így járta be a Székelyföldet. Csak titkolják, de valóban a király — ez volt a közhelymény. Már ezután nem szabad az *Unió* ellen lenni, sem a Magyarországra kiindulás ellen beszélni — mondák — megtudja a király, s a bűnös büntetését ki nem kerüli. Egymást érte a hozzá benyújtott kérés, hogy bajaikon segitsen s a katonaság igazságtalan terhét róluk vegye le. Hitték, hogy ha most nem, soha sem lesz rajtok segítve. Báró, Vay küldetésének első jó eredménye Háromszéken és Csikban az volt, hogy a katona székelység érzületének teljesen jóra változása bevégzett tényére vált.

De látszott ennek jó hatása a közhangulatban és azután következett tényekben. A nemzetőrség rendezése és fölfegyverkezése, a négy honvédzászlóalj toborzása, szabad lovas csapat s az erdélyi részekben lovas tüzérség felállítása minden élénkebb mozgalomba, sikeres fejlődésnek indult. B. Vay jul. 6-án Tordán átutazván, már egészen rendezett állapotban találta a nemzetőrséget, melyet személyesen megvizsgált; Enyeden is jól felszerelt s begyakorolt nemzetőrség fogadta, valamint Károly-Fejérváron is; itt a várat megvizsgálta, a hadi szereket számba vette, nemzetőrségnak való 2.200 kovás puskát talált, melyeknek megyei elszigetelt magyar helyiségek és székelyek között kiosztását azonnal foganatosította; talált ezenkívül az ot-

tani fegyvertávban 4741 puskát, melyek lőkupakra áttétel végett a bécsi fegyvertári főigazgatóság által oda felvitetri rendeltettek, de a melyeknek — a rendelet megváltoztatásával Budapestre vitetését a kormánynál ajánlatba hozta; onnan Szébenbe menve, a főhadi kormányzóval a négy erdélyi önkéntes honvéd zászlóalj toborzás útján kiállításáról és felszereléséről s a székely és oláh határór zászlóaljak kiindításáról érdemileg intézkedett, a kormányt az iránti erélyes rendelkezésre kérve, hogy ezentúl az országból sem fegyver, sem öltöny senki parancsára ki ne vitessék; a kormányzó útján az egész országrészben a nemzetőrség és fegyverei új összeírását elrendelte, minek következtében egy aug. 5-iki hivatalos jelentés szerint Háromszéken a fegyverben levő effectiv határőrkatonaságon kívül. jelesen Sepsiszékben 1312, Kézdiszékben 1661, Orbánszékben 1029, Miklósvár-fiúszékben 421, együtt 4433 nemzetőr íratott össze; de e számot a jelentés egy pontosabb összeírásnál megkétszerezhetőnek írja; Bereczken 85, kiknek azonban fegyverök nem volt; Sepsi-Szentgyörgy és Ilyefalva a határőrség terhének róluk elvételét sürgette, mielőtt a nemzetőrségebe iratkoznék; Kezdi-Vásárhelyen 416 nemzetőr Íratott össze s a királyi biztos rendelete következtében a kormány az iránt is megbizonyosodott, hogy azon városban többen vannak, kik a tűzérségen jártasok s kik egykor mint a határőrség kötelékében levők, Gyula-Fejérváira ágyúgyakorlatokra több ízben jártak el, ilyenek voltak: Kovács Miklós, Jancsó Mózes, Nagy Izra, Tóth Sebestyén és Molnár Ádám. E nevek között nem fordul elő ama két férfi, kiknek tűzérségi szakismerete s önfeláldozó honszeretete később a háromszéki ellenállást és csatákat lehetővé tették; de ezekről s általában

Kézdi-Vásárhely döntő befolyásáról, mint szabadság-harcaink egyik legdicsőségesebb epizódjáról, hátrább történetünk időrendi sorában külön és önállóan szólok. Csíkszékben a fegyveres határőrség nem iratkozott be, csak Csik-Szeredában volt 120 számból álló nemzetőrség, de szükség esetében szolgálatban levő 5000 fegyvereséhez még újabb 5000-rel állottak kézen a haza védelmére; Udvarhelyszéken Bardocz fiuszékkel együtt, egy aug. 7-ki hivatalos jelentés szerint 11,759 nemzetőr írották be magát a nemzetőrségbe, fegyver volt 1066; de e számban még nem voltak mindenbenne a fegyverfoghatók, mert az úrbérések nem írták be magukat addig, míg felszabadulásuk ügye el nem dől.*.) Néhol az apa beíratta ugyan magát, de fiát nem engedte, és megfordítva, ha a fiú beíratott, az apa elmaradt. Később — mondja a jelentés — ha e kérdés elől, sokkal nagyobb lesz e székben is a fegyveres nemzetőrök létszáma. Udvarhely városában 621 nemzetőr íratott össze, kormánytól kapott fegyvere 148-nak volt, vadász fegyvere 40-nek. Marosszék főkirálybírája, gr. Tholdalagi Ferencz, azou párt híve volt, mely a márcziusi reformokat nem szívelhette s ez érzülete tisztkara nagyobb részére s ez által a székelységre is átment, elannyira, hogy oda külön kormánybiztosnak kellett küldetni; b. Vay még aug. 8-án is azt írta M.-Vasárhelyről a belügyminiszternek, hogy a székben kevés hajlamot lát a nemzetőrség iránt, sőt itt-ott ellenszenv is mutatkozik, azért csak óvatosan kíván a dologban eljárni; a tisztség

*) Ennek megérthetésül megjegyzem, hogy a jobbágyságot felszabadító törvénynek a Székelyföldre kiterjedő érvényessége még nem volt kimondva, azért, mert ott elvileg jobbágyföld és birtok nem lehetett. Erre vonatkozik az úrbérések nyilatkozata.

pedig aug. 4-én a kormányzónak azt jelentette, hogy ott eddig 2573 irattá be magát nemzetőnek, ijesztik őket különböző álhírekkel s lehűtik lelkesedését magok a tisztek; de buzgón járt el a város főbírája, a nemely oldalról gyanúsított Lázár János saug. 24-ki jelentése szerint ott már 85 5 nemzetőr volt összeírva, volt az államtól kapott 300 fegyverök, készítettek 102 láncsát, de a mit nem fogadtak el, mert az lealacsonytja a polgárt, ellenben puskával szolgálni készek — úgy nyilatkoztak — azt kívántak a kormánytól. Aranyosszék a maga 13 falujában aug. 18-káról 1554 összeírt nemzetőrt mutatott ki, volt 470 fegyverök, e között 265 lőfegyver, 122 lándzsa, 39 kard, 44 pisztoly, ebből Felvinczen volt 287; Torda városában 300. Károly-Fejérvárnak aug. 23-án két század fegyveres, gyakorlott nemzetőre volt, Enyed városnak 541, fegyvere 200-nak, Erzsébetvárosnak 138, Székely-Keresztnak május 25-én 506, Oláhfalunak 320, fegyvere 20-nak. Kolozs és Szék mezővárosoknak nem volt nemzetőrsége, az oláhok hátrahúzok — írja a hivatalos jelentés — a magyarok közönyösek és szenyekek. Egy széki polgártársuk szép önfelaldozását hátrább adom elé.

A megyék közül csak négy mutatott ki néhány községében megalakult nemzetőrséget. Kolozsvármegyében 3411 nemzetőr íratott össze, alakulva volt 485, kiknek főparancsnoka a jeles hazafi, gróf Karacsay Sándor volt. Belső-Szolnok megyében, a *rettegi járásban*: Alsó Hosván volt 52 nemzetőr, 26 darab fegyver, Rettegen 56 nemzetőr 12 darab fegyver, a *déézsi járásban*: Néma községen 45 nemzetőr, Bethlenben 71 fegyveres nemzetőr, ebből 23 vadász-fegyverrel; a *lapost járásban* Bajusz bányász helység-

ben volt 226 n. ö., 70 drb régi fegyver, Sztrimbul szintén bányász helységben volt 107 n. ö., 16 drb régi fegyver, Magyar Láposon 161 n. ö., 100 drb régi fegyver, Domokoson 126 n. ö. Felső-Fejér megye magyar községeiben szintén össze volt írva a nemzetőrség, jelesen: Kantában volt 80, Karatnán és Volálban 100, Szárazpatakban 60, Peselneken 80, Hid végen 80, Bürkösön 50. Hunyadmegyében Déván 300, egész Küküllőmegyében, adataim s a 240 lap szerint, csak 379 volt. 117 fegyverrel. Az oláhok és szászok mindenütt elvonták magukat — jegyzik meg a hivatalos jelentések.

Az oláhság az egész országban külön vált, a szászok 9 székéből s két vidékéből a kormányzó és b. Vay rendeletére csak Szászvároson alak alt 180 magyarból és 180 szászból álló nemzetőrség, a magyaroknak volt 75 fegyverök, a szászoknak 73. Köthalomszékben az oláhok szintén vonakodtak beiratkozni, míg főpapjaiktól utasítást nem kapnak; szász összeíratott 1936, magyar 180, van fegyvere 559-nek, az állam 50-t adott. Kóbor és Halmágy magyar, Felmér szász faluk tiltakoztak ellene. A besztercsei főbíró azt jelentette, hogy az odavaló községek félnek nemzetőrökkel beiratkozni, tartanak tőle, hogy örökök katonákká teszik őket; Szászsebesen 211 összeírt nemzetőr volt; de ott is félt a nép beiratkozni, azért, hogy örökök katonákká teszik.

Ezek szerint az öt székelyszékben összeírt nemzetőrök száma volt.....	25319 tő
A székely városokban.....	2413
	együtt: 27732

Az előbb (*240. lapon*) írtakon kívül volt fegyvere:

Udvarhelyszéknek	700	drb
Aranyosszéknek (különböző neműekben) .	430	"
A városok közül Székely-Keresztúrnak .	300	"
Oláhfalu mezővárosnak	20	"
együttes:	1450	

A vármegyéken összeírt nemzetőrség száma	5434	fő
Városokban (Kolozsváron kívül).....	1679	"
Kolozsvárott egyedül	1156	"
együttes:	7969	"

Az előbb (<i>240. és 241. lapokon</i>) írt összegen feljül volt fegyvere Belső-Szolnok megyének.....	200	drb
Felső-Fejénnegyének.....	430	"
Küküllőmegyének	117	"
Kolozsvánnegyének.....	485	"
együttes:	1232	"

A Királyföld területéről Szászvároson magy. nemzetőr volt összesen 180, fegyvere volt annyi, mint (*240. lapon*), Kőhalomszékben 180-nak volt fegyvere. A többi törvényhatóságokban a fegyver-létszám maradt a, (*240. lapon*) közlött kimutatás szerinti; hézagok s tévedések lehetőségét kizártam nem akarom; mert jegyzeteim alapja zaklatott és válságos időkben, titkolt helyekről s igen nagy nehézségek között gyűlt adatok. Az összes nemzetőrségi erő, a miről a magyar kormány gróf Teleki intézkedései s br. Vay Erdélybe jövetele után ez időben rendelkezhetett, 36.851 fő és 2682 darab fegyver, tehát körülbelül azon összeg, a mit a kir. biztos a károly-fejérvári váról osztatott ki; mihez a három székely határör ezred 12.000-nyi létszámát csatolva, az erdélyi egész magyar haderő tehetett: 48.851 főt és 14.432 drb fegyvert.

Gyorsabb folyamatba indult b. Vay alatt a 4 zászló-alj toborzása is. Ennek fővezetésére gr. Bathány jun. 28-án Dobay Károly II-ik székely határőrezredi parancsnokot nevezte ki, elvül kimondva, hogy azok szervezete és elrendezése a pesti országos honvéd választmány által fog intézettetni, az adja ki a szabályokat és utasításokat, oda kell tenni br. Baldacci ezredeshez, mint miniszterelnöki helyetteshez a jelen téseket, Dobay ezredes mellé Kolozsvárott egy bizottság alakítandó, melynek feladata e zászlóaljak ügyeivel foglalkozni; a tiszteket a nádor királyi helytartó nevezi ki, a miniszterelnök ajánlatára; a kiket a kolozsvári szervező bizottság kineveztetni óhajt, hozzá terjeszti fel neveiket; egyenruha, fölfegyverzés, fizetés, fegyelem és hadgyakorlat minden a XIV. honvéd zászlóaljnál egyforma lesz. A kormányzó a toborzásnak az erdélyi 14 toborzási állomáson ténylegesen vezetésére ugyananyi császári tiszt kinevezését s a melléjük adandó 28 őrmester mintaszerű egyénruházatához a szükséges kelméknek a károly-fejér-vári katonai ruházati bizottság által a kolozsvári főtoborzó bizottsághoz megküldetését kérte; mire az a korábban kinevezve volt, de időközben lemondott Beldovich nyugalmazott őrmagy helyére Kolozsvárra Szijjártó, Károly-Ferdinánd sorezredi alhadnagyot, Dévára és Fogarasba Horvátovich alhadnagyot és Fornszek Leiningen ezredbeli nyugalmazott főhadnagyot nevezte ki, utóbbit Buczi főhadnagy helyébe, a más tizet és a huszonnyolcz altiszt ruházatára vonatkozó pontot átitratában mellőzve. A főadi vezérség ezen vonatott eljárásának oka nem volt titok a kormányzó és királyi biztos előtt, s mint korábban az első, úgy most az utóbbi is személyes találkozás útján kívánt

rajta segítni, de foganat nélkül. Sürgette br. Vay Károly-Fejérvárba várőrizetre székely katonaság rendelését is; de a főhadvezér az elől is mindig kitért s neki tűrni kellett, mert rendelete végrehajtására anyagi erő kezében nem volt. Itt van az első alkalom, hol őt hibáztatták, hogy miután a katonaság kétes magatartásáról meggyőződött és sem ő segítni, sem a miniszterelnöktől segélyt kieszközölni nem bírt, miért nem vitte a dolgot inkább szakadásra, mintsem a kormány tekintélyét csorbítatni s a nemzetet ereje kifejtésében megbénítatni engedje; mert a nemzetőrségnak fegyverrel oly nyílt ellenszenvet tanúsító módon s szánandó szegényül ellátása, a mint ez a megyékben és Székelyföldön történt, akkor, mikor a szászok és oláhság kellőleg elláttattak, valóban a magyarságra irányzott gúny volt a főhadvezérség részéről. Azonban ez az akkor viszonyok között, teljes készületlenségünk miatt, nagyobb veszély lett volna. Nem volt más mit tenni, mint időt nyerni, a kitörésre alkalmat nem adni, sőt azt a dolgoknak valamely eshetőleges jobbra fordultára fentartani s ez alatt a kormánynak önhatalmában a honvédség toborzására s áldozatok gyűjtésére hathatósan munkálkodni. Ezt pedig a kormány és b. Vay megtette. A honvédtoborzás és szabadlovas csapat állítása szabályszerűbben és gyorsabban haladt előre. A pesti országos nemzetőrségi *) tanács ugyanis megküldötte jul. 4-én a kolozsvári főtoborzó bizottságának az önkéntes zászlóaljak számára az úgynevezett fejenkénti könyvet, az utasítást, megrendelte, hogy minden zászlóalj minden századához legalább 1 fő és 4 altisztről s néhány szolgált, jó magaviseletű öreg közkatonákról

*) És néhol honvéd tanácsnak is említik a leiratokban.

gondoskodjék, kik a századokhoz beosztott honvédeket átvegyék, élelmökről, ruházatukról, zsoldjok kifizetéséről gondoskodjanak; a főtisztek haladéktalanul kinevezhetetése végett sürgette, hogy a főtoborzási bizottság az ajánlottak névsorát okmányaikkal együtt felküldeni siessen; a minden zászlóaljhoz szükséges 1 fő- és alorvost az erdélyi országos főorvos hozza ajánlatba; ezt a miniszterelnök nevezi ki, egy-egy számvevő segédét pedig a folyamodók közül a főtoborzó-bizottság; végre zászlóaljanként sietőleg szükségesnek nyilvánított egy-egy hadügyész, kiket az ott tartózkodó nyugalmazottakból szintén a főtoborzó-bizottság igyekezzék megnyerni. A pesti legfőbb nemzetőrségi tanács arról is értesítette azon bizottságot, hogy ideje és célszerű lesz az erdélyi honvéd zászlóaljak számára legalább egy ágyú ütegről is gondoskodni, a mire 110 ló szükséges, s mint-hogy tudomására van, hogy Erdélyben mind e célra, mind egy alakulandó önkéntes lovas csapat számára Udvarhelyszéken és máshol is már vannak lovak felajánlva: jónak látná, ha a főtoborzási bizottság ezt a miniszterelnöknél javaslatba hozná; mert Pesten már egy ily üteg szervezve készen áll, a tüzérségi honvédek magukat derekasan gyakorolják, egy másik üteget Erdély számára is lehetne felállítni. A főtoborzó-bizottság átírva ezt gróf Mikó kormányzó helyettesnek, felkérte őt, hogy az erdélyi törvényhatóságok elnökeit ez iránt körlevélben szólítsa lel, utasítva őket, hogy a teendő ajándékokat hozzá jelentsék fel. Ennek is annál gyorsabban meg lett kívánt sikere, mivel az eszme iránt már eddig több oldalról bizalmat mutatott főleg a ménestartó főnemesség. Gróf Teleki Domokos már jun. 20. felhívta Erdély ménestgazdáit s lótulajdonosait, hogy

nélkülözhető lovaikat a hon szolgálatára ajánlják fel. A pénz szűke miatt a 16 becse megcsökkent; nem tehetnek hasznosabban, mintha fél vagy harmad árban remondába adják. Ó az aláírást lovas katona alá alkalmas három lóval nyitotta meg s ígérte, hogy a haza csataterére oly 3 lovat állít, mely lovasát cserben nem hagyja, s csak szíve legyen hozzá — mi iránt a magyar önkénteseknél kétsége nincs — az ellenségnak bátran szemébe nézhet. Czélszerű lesz azt a közeledő lóvásárkor a kolozsvári nemzetőrségi parancsnokság-nál jelenteni be, a hol a lovak megvizsgálása és átvétele megtörténhetik. Íme hazámfiai — így végzi felhívását a hazafias érzelmű gróf — egy új kedvező alkalom honunk iránti szeretetünket s áldozatkészségünköt tanusitni!^{1u} E magán felhívást nemsokára követte a kormányzó helyettesé. Itt első ajánlattevő gróf Béldi Ferencz *doboka-megyei* főispán volt, ki július 16. 4 lovat adott át egy Kolozsvárott alakulandó szabad lovas csapat számára, s egyelőre azok tartására 1000 véka zabol és 60 szekér szénát, felszólította megyéje nemességét példája követésére, kik közül azonnal adtak: br. Bánffy Dániel 2 drb, Farkas János 1 drb 3 éves csikót; az ottani lakosság oly lelkesen vette főispánja felhívását, hogy rövid időn 24 ló, 2000 véka zab s 1000 frt gyűlt össze; a pénzben, lovakban stb. tett áldozat már augusztus 15-én 6000 forintra ment; ezenkívül gróf Lázár Móricz adott kettőt, Zsombori János egyet. *Thordavármegye* főispánja gróf Thoroczkay Miklós az erdélyi tüzérség felállítására s a gr. Mikes Kelemen és gr. Bethlen Gergely által alakítni kezdett lovas csapat részére két lovat és 15 font ezüstöt; *Hunyadvármegyében* gr. Komis Ferencz 2 lovat, b. Kemény István főispán felhívására Alsó-Fejérmegyé-

ben ajándékoztak az írt kettős célra: Miksa István, Bedő József, Török Emmáuel, Nagy Pál, Bányai Márton, Pécsi Ferencz, b. Bánffy Dénes, b. Bánffy Ferenczné, Gyárfás Benjámin, Lövétei Nagy Sándor csanádi uradalmi tiszt, Szegedi Sámuel, gr. Bethlen Ferencz, Dobolyi Bálint és Zsigmond, Kis Sámuel, Orbai József, gr. Mikes Károly, Vadadi László, Lemény János gör. kath. püspök, Zudor Elek, Szentpéli Jozefa, Lengyel Gábor, Szalánczi Samu, Gálffy István, Fosztó Samu és Boér Ferencz egy-egy, b. Kemény István főispán, Gál Albert két-két, László János 3, együtt: 33 drb lovat*), ezenkívül lovak vásárlására 1084 frt és 6 kr.**) *Marosszékről* b. Kemény Pál, Zeyk Sándor, Tolnay Gábor, gr. Haller Róza és Gál László egy-egy, gr. Lázár József 2 lovát ajánlott fel s küldött be Kolozsvárra a főtoborzási bizottsághoz. *Udvarhelyszék* igazgató királybírójánál, Pálffy Eleknél, önkéntes lovas sereg számára Ígértek: ő maga, Pálffy Dénes, Pakot István, Sebessy István, Kosa Dániel és Imre György egy-egy lovat, Pálffy János, alsó-házi egyik alelnök szintén adott lóra 150 p. forintot. A más három székely szék, valamint a magyar városok és Besztercze s Szászváros királyföldi városok azt jelentették, hogy ők nemes lovakat nem te-nyésztnek, csak Biasini Domokos kolozsvári polgár ajándékozott egy huszár lovat. A többi szász törvényhatóságok hallgatással mellőzték a kormányszéki elnök és kir. biztos e tárgyú felszólítását. Ez ügyet is oly melegen karolta fel Erdély fő- és középnemessége, hogy aug. 25-én már 55 alkalmas tüzér ló volt megvizs-

*) *Kolozsvári Közlöny* 1848. 66. szám.

**) „ „ 1848. 60. szán.

gálva és bevéve, ezenkívül 26 drb huszár ló.*) Alig telt el pár hét a a kívánt 110 tüzérlónak készenléte a pesti nemzetőrségi tanácsnak tudomására adatott azon kéréssel, hogy a kilátásba helyezett ágyúüteg mihamarább Kolozsvárra elszállítassák, annyival inkább, mert már ott számos tanári, ügyvédi és más művelt egyén jelentkezett volt tüzérhonvédségre, akik e szakot szorgalmasan tanulták; gr. Batthyányi felhívására 6 kamarai hivatalnok, kik a mérnöki tudományokat Selmeczen végezték, magánál a miniszterelnöknél jelentkeztek tüzéri szolgálatra; ezekből és a székel ezredekben szolgált határőrök ből könnyen kiállítható a kellő tüzérüteg személyzete.

Leglelkесedettebben fogadta azonban az erdélyi ifjúság gr. Mikes' Kelemen és gr. Bethlen Gergely szabad lovás csapat alakítása iránti felhívását. Katonai lenni szeret a magyar, mintha vérével öröklődnék ezer év óta ama hősies erény, melylyel nagy eldőrei megszerezték e hont; huszárnak lenni pedig büszkeségnak tartja. Aztán a hazáért harczolni, délczeg lovon, háborús időben, vörös csákóval, bámulva a közönségtől, szeretve tisztei által — csak gondolni is lélekemelő. S itt minden egyesülve volt, a mi drága és szép, a mi nagy és vonz, s legvonzóbbak, szinte csábítók voltak a zászló alá hívó tisztek. Gróf Mikes egy középtermetű, szép szőke férfi: hosszudad arcz, gyöngén hajlott orr, lélekteljesen égő nagy kék szemek, hátra simított huszáros tömött bajusz, kiborotvált áll, rövidre nyírt, természettől göndör hajzat, derült homlok, jól nött és ápolt test, avval a gyönyörű huszárornagyi dolmánnyal és mentével, arany paszomános csákóval, minek a nem-

*) Kolozsv. Közöny, 1848. 50. 82.

zetek öltözetei birodalmában párja nincs! a délczegeen csörrenő kard és tiszta pengésű sarkantyú — ej egyek ma is a kis szép ország rész egyik legdaliásabb katonáját állítják elénk. Gr. Mikes gondolkodása s politikai nézetei szabadok, érzülete democraticus, a valódi főúri előkelőség zománczában; véralkata tüzes, kedélye élénk, érzelmei hazafiasak; akarata szépre jóra hajló; elmés, könnyűvérű, vidám; jellege szilárd, nagy mértékű személyes bátorsággal a legtökéletesebben egyesült szív-jóság; alárendelteihez leereszkedő, nyájas, a fegyelem szigorát okos kíméettel mérséklő, szolgált katona és gavallér — mintegy teremtve arra, hogy a magyar szabadságharcz híve, egy lelkes lovas csapatnak vezénylő-parancsnoka legyen Arczképét nem tudtam meg-szerezni, különben is pályájának csaknem kezdetén; Nagy-Szeben alatt, az 1849. január 21-ki első csatában korán elesett, a dicsőség fényes útján kegyetlen sorsa megállította Gróf Bethlen egy köpczös, vállas, erős testalkatú, mogorva arczú s kihívó tekintetű barna férfiú, kinek vastag fekete szemöldöktől iveszett szeme csaknem szúr, s nyílként lövelli a nézőre szikrázó tüzét, arczizmai mintha gyöngén ránganának, midőn szenvedélyivel szól, de hirtelen szelídre simulnak, ha szívét barátságos szó nyájasan érinti; van benne a tigris természetből, mely megbántva, egyszerre ellenére rohan s körmeivel széttépni kész; van a bárány szelid-ségéből, a ki megengesztelődve maga a megtestesült jóság, s e csodás jellemvegyülék őt a legjobb emberek egyikének tünteti föl. Neki örööm a küzdelem, keresi a bajt, veszélyben érzi jól magát, sok — s egy halálos — párbaja volt; fölháborodva erős indulatokban tör ki, káromkodik mint egy régi József-huszár, de haragiát leküzdve, hamar megjuhászodik. Gróf

Bethlen Erdély legelső lovasa volt, kis barna paripájáról Török-Becsén, a réten tartott lovasharc gyakorlatok alkalmával sebes vágtatás közben, szinte földig lehaladt, az egész tabor tapsaitól kísérve, fölvette kardja hegyével egy szép hölgy által elébe dobott virágcsukrot. Úgy 10, mint Tell, erős kardvívó mint Kemény Simon, harczban kegyetlen, mint Kinizsi Pál. A szabadság katonája, egészen forradalmi jellem, határt nem ismer semmiben, nemfél semmi tő], támadni mindig kész akár tiz annyi ellenerővel szemben; előre rohan mindenkor, nem hátrál soha. Aki Magyarország, a magyar király és alkotmány ellen támad, előtte halál fia, nem méltó élni. 0 kegyelmet nem adott, kész volt sorban agyon lövetni valamennyit, vagy levágni egy lábig. Akiket fegyverrel kezükben fogtak el, nem volt szabad életben hagyni: „Ne czeremoniázzatok fiúk! monda sokszor, nem vagyunk anyámasszony katonái, háborúnk nem comédia, élet-halálharc az, vagy mi pusztulunk el, vagy a német. Kötélességünk nem a fogláság, de a hazának elleneitől megmentése. Ehhez tartsátok magatokat. A bakához neki harczban csak e szava volt: *Tölts, szuronyt szegezz, lőjj!* A huszárhoz: *Kardot ránts, roham, csatára indulj, vágj!* ...“ A kép, melyet az olvasó maga előtt lát, húsz év utáni, megtörött bár, de még mindenkor katonás a tartása, mellét magyar és olasz vitézségi rendek díszítik. Menekülése után Garibaldi egyik leghívebbje volt, a magyar névnek Olaszországban is becsületet szerzett.

Mikes és Bethlen benső barátságban éltek, a haza veszélyben léte látására csaknem egyszerre fogamzott meg lelkükben a gondolat, hogy Erdélyben önkéntes huszár-csapatot toborzanak. Jul. 11-én jelent meg kettejük neve alatt első felszólításuk. „Ha valaha,

most szükség Magyarország minden polgárának hónát azon módon segítni, melyet legjobbnak vél. Mi felszólítjuk mindazokat, kiknek lovuk van, a lovaglást értik, a fegyverrel bánni tudnak és a kik e nézetünket helyeslik, zászlónk alá hozzánk jöni; vagy ha koruk ezt nem engedi, ajándékozzanak lovát a haza és azok javára, a kiknek isten ezt nem adott, de elesni a hazáért szívökbe bátorságot igen, — hogy egy lovás sereget alakitsunk Kolozsvárott, mely magát teljesen a magyar minisztérium alá rendeli azon időre, míg a hon veszélyben lesz. Lóra tehát polgártársak. Itt a szép alkalom megszereznünk azon boldogító öntudatot, hogy hazánk s igaz ügyünk védelmére minden megtettünk. Nyílt karokkal várjuk barátainkat. Az akadályokat majd együtt elintézzük. Legyen seregünk egy kis része az alakulásban levő* hatalmas magyar hadseregnak, s ha nem tehetünk a mennyit kívánnánk, tegyük a lehetőt, vérünk s életünk feláldozásával. Azokat, kiknek lova nincs, értesítjük, hogy seregünk számára már is több ló van rendelkezésünk alatt. Belépéskor a katonai esküt le kell tenni s avval kezdődik a napidíj és ló tartás. Mi még e naptól kezdve 14 napig maradunk Kolozsvárratt s a mint számunk százra szaporodik, azonnal indulunk a dicsőség mezéjére . . .**) A két név bűbájos hatással egyszerre lángra gyújtotta a szíveket. Harmadnap jul. 16-a volt, a midőn gr. Béldi Ferencz — mint már említettem — a sereg számára lovakat és élelmet ajándékozott.**) És ezt a buzdító példát

*) Aláírva: Mikes Kelemen, Bethlen Gergely. *Kolozsv. Közlöny* 1848. 26. sz.

**) *Kolozsv. Közlöny* 29. sz.

s felhívok számos személyes barátai, később mások is követték. Az ifjúság az egész társadalomban megpezsdült, ösztönszerűleg kereste Erdély két jeles fiát s néhány nap alatt egy tekintélyes számú hu-szárcsapat volt együtt a Kolozsvár külmagyár-utcája keleti végében levő czukorgyár-épületben, melynek főépületei egy teljes század befogadására volt erélyes gyorsasággal átalakítva s a tehénistálókból 152 lónak való istálló rögtönözve. Báró Vay jul. 29-én adta tudtára az alakító grófoknak, hogy a miniszterium dicséretes szándékukat helyesli, a toborzást megengedi, kikötve, hogy csapatukba már 3 évre kötelezetteket föl ne vegyenek; napi zsoldjukat, élelmöket és fölfegyverzésöket a kormány fedezí, úgy mint ezt más csapatokkal is teszi; ruházatuk, lovaik, azok fel-szerelési gondja azonban maguké az önkénteseké s tiszteiké lesz, kiket a gyalog-honvédek szervezésével megbízott Dobay Károly ezredes ajánlatára a miniszterium nevez ki. Gróf Mikes és Bethlen hírlapilag tették ezt közzé, s felhívták különösen a vagyonosabb ifjúságot soraikba sietésre; „íme, bajtársak! Vár rá-tok a dicsőségi! Ne hallgasatok a rósz ügy zsoldosa-inak untató beszédeire, ne tartsanak vissza álhírek, mikkel sokan a hazafiúi bizalmat csirájában elfojtani igyekeznek. Ide jertek barátink! Nehogy azon vá-dal illettethessünk székely honfitársainktól, hogy mi csak őket küldjük — mikor vész van — előre s mi hátra húzódva henyélünk. Ne érdemesítük magunkat erre. Mutassuk meg, hogy szintoly készek vagyunk mint ők hazánkat életünkkel s vérünkkel szolgálni. Igen, mi ezt nektek, székely véreink! be fogjuk bi-zonyítni! . . . Tettre tehát hazafiak! Gyávaság ak-kor védeni magunkat, mikor nyakunkon az ellenség.

A bátor maga keresi föl a veszélyt. Életre csak akkor vagyunk érdemesek, ha meghalni nem félünk. Ez a férfi legdicsőbb hivatása, Felszólítunk újból mindenkit a megyékben és városokban, zászlónk alá jöni. A kik már beírták neveiket, jöjenek Kolozsvárra az úgynevezett czukorgyárban levő laktnyánkra, hol barátaink együtt vannak, elegendő ló, magukat fegyverben és lovaglásban gyakorló, hivajtársak s kész napidij vár minden érkezőt. Ruházatunk egyszerű és olcsó, igyekezünk annak is meg szerzését minden módon megkönyítni; különben *nem a ruha a lélek, ügyesség és bátorság teszi a jó katonát!*

Gr. Mikes és Bethlen szabadságharczi csapata már elérte volt kellő létszámát, indulhatott volna a haza veszélyben levő pontjára — Szeged alá, midőn egy miniszteri intézkedés gyökeres változást idézett elé rendeltetésében. Berzenzey László, marosszéki székely képviselő a had- és pénzügymintiszter aug. 17. 18. kelt rendeleténél fogva felhatalmaztatok Erdélyben egy könnyű lovas sereg felállítására, e célból oda kormánybiztosul kiküldetett; szeptemb. 1-én költ hirdetésében annak létszámát tíz században állította meg, öt őrnagyi osztályra osztva; sorozási és századállomási helyekül ki voltak jelölve: Kolozsvár, Déézs, Maros-Vásárhely, Székely-Udvarhely, Székely-Keresztúr, Sepsiszentgyörgy, Kezdi-Vásárhely, Csik-Szentmárton és Gyergyó-Szent-Miklós. Az ezred *Kossuth huszár-ezred* nevet viselt, zászlót számára Kossuth neje adott. A kormánybiztosnak és toborzó csapatoknak nyílt rendelet és elegendő pénz adatott rendelkezésök alá. minden toborzási helyre 5 — 6 fölszerelt, szép egyenruhás ifjú huszár küldetett ki, vidám kedélyű, mivel

ifjak, kik ismerték az időt és politikai helyzetet s jól tudtak a nép szívéhez szólni. Egyenruhájok: vörös csákó, gazdag vitézkötéssel s fekete lófark bokrétával, világos szürke posztó magyarka, makkos gombbal, vörös zsinórkötéssel, pantalon nadrág hasonló zsinórral; fegyverzetök: gyöngén meggyörbedt kard és pisztoly, napi dijak 8 kr és kenyér, gyertya- és ágpéntzel. E zászló oly varázs hatású volt, hogy özönlött alája az ifjúság. A kolozsvári szabad lovás csapat első volt, mely tisztestől együtt átment s magvát képezte a *Kossuth-huszárság első századának* s *egyszersmind a kolozsvár-deézsi első őrnagyi osztálynak*; pár hét alatt 152 főre egészült ki, teljesen fel volt szerelve, ellátva a legnemesebb fajta erdélyi lovakkal. Mikor 1849-ben július vége felé Szeged vidékén Kossuth és Mészáros előtt Bemnek a Bánáttban működött 5,000-nyi serge elléptetett, az ezred ezen osztályának lovai közbámulat tárgya voltak. Ma is emlékszem, mily dicséretekkel halmozták el mindenketten e szép állatokat. Déézsen Makray László, tiszt ranggal nyugalomban élt s akkor nemzetőrségi parancsnokságot viselt hazafias lelkű férfi neveztetett ki huszár századossá; népszerűsége, katonás természete s nyájas modora ott is hamar létre hozta a déézsi századot. Egy laptudósító már szept. elejéről írta: hogy alig érkezett meg oda a Kossuth-huszárok egy kis csapatja, azonnal fél százra szaporodott. Nem a toborzás ingere, de honfi érzelem lelkesíté a jó fiukat. Egy közsorsú ifjú e szóval csapott fel közéjük: „*a télen 700 forintért állhattam volna be német katonáknak, most ingyen megyek a haza védői közé!*” Kardcsörgés, lovák patkója dobogása s katonai nyüzsgő, mozgó élet lélekemelő zaja élénk színezetet adott a

lelkes kis városnak. Van is becsülete huszárainknak. A hölgyek szóba sem állnak oly ifjúval, kinek kard nincs oldalán, s a katonai egyenruha a legbiztosabb ut volt a nő szívekhez. Alig pár héttel későbbi tudósítások már az ottani századnak is teljes megalakulása s készen-léte hírét közölték a rá várakozó országgal. Maros-Vásárhely rendes levelezője szept. 15. 300 körül vevőnek irja a Kossuth-huszárokat; a székely ifjak a vidékről tódulnak e zászlók alá vagy az önkéntesek sorába. Marosszék közönsége régi tisztkarát lemondásra birva, újakat választott s azóta a dolgok ott is más irányba indultak; Berzenczey kormánybiztos megkeresésére egy előre 300 ló élelmezését ígérite meg közakarattal. Alig lehet képzelni nagyobb gyorsaságot s összhangzóbb lelkesessést, mint a melylyel e derék ezred első századai megalakultak elannyira, hogy az ifjú lovasság már űsz kezdetén a lovaglási, vívási s lövészgyakorlatokat, a tábori szolgálat első elemeit annyira elsajátította, hogy szükség esetében harczba vihető volt. Az erdélyi részeknek égető szüksége volt intelligens és feltétlen hűségű huszárságra. Ezt találta meg most saját fiaiban, az úgyszólva földből elő termett Kossuth-huszárságban, s szíve rokonszenvébe fogadta azt az első percztől fogva és megtartotta abban egészen a honpusztulás szomorú catastropháig. Engem is elvont az irodák büszhödt legéből, kiszakított a bureaucratia rideg tömegéből a bűvös szirén csábosan hívogató szava. Mint kir. kincstári tiszteletbeli írnok egyidőre szabadsággal az országgylésre átkéreztem s a dolgok fejlődését várva, az ellenzéknek *Kolozsvári Híradó* című lapja mellett kerestem foglalkozást, június 23-tól aug 17-keig képviselői minőségben Pestre távozott szerkesztője helyett azt szerkesztve. Ez engem

oly dolgokkal ismertetett meg, a hazai viszonyok oly válságos pontra jutását s veszedelmünknek, ha fér-fiasan elébe nem állunk, oly gyors közeledését tette előttem bizonyossá, hogy gr. Batthyánynak jul. 24-én költ azon körlevelére hivatkozva, melyben a honvéd csapatokba lépni kívánó államisztviselőket ez által polgári állomásukban bírt jogai nem koczkáztatása felől biztosította: engedélyt kértem gr. Mikó kir. kincstár-nuktól aki azt méltánylata kifejezése mellett megadván, én aug. 29-én a Kossuth-huszárezredbe közhonvédnek beállottam, a polgári és politikai élettől, a társadalom-tól s ifjúságom eddigi barátaitól szept. 1-én megjelent egy vezérczikken búcsúztam el.*), „A haza veszélyben léte egyik indok, a mi e lépésre bírt — úgy szólék akkor — s azon meggyőződés, hogy a hazának így hasznosabb szolgálatot tehetek, mintha irodában dolgozom; azon zászló alatt fogok küzdeni a hon szabadságáért karddal, mely alatt mint szerény kezdő író eddig is tollal küzdöttem. Nem volt nagy fizetéssel miniszteri irodákba s fényes tiszti rangra jutás czélom — a honnak kívántam szolgálni, annak áldozva életemet. Nem bír előttem semmi bájjal az élet — úgy éreztem — ha a magyar nemzet kivívott szabadságát ismét elveszti, kivált ha érette meg nem harczerül veszti el — mondék s ma is úgy érzek — a mire minden irányban készülni láttam az uralkodó hatalmat. Megleg szót intéztem barátimhoz, s főképen székely véreimhez, hogy jöjenek e zászló alá, mentük meg a hazát, a drága jó anyát — önmagunknak. Legyen ezredünk erős, öntudatos, fegyelmezett, mely súlyt tudjon adni akaratának. Jöjenek el a székely földről

*) Kolozsvári Híradó, 1848. 54. sz.

azok — így zártam be soraimat — kik csak a min nap harminczezreket ígérgetének a hon megmentésére Én beváltam szavam! Kérem, kövessenek, a csatában boldog találkozást kívánva!^u Utánam lépett ezredünkbe pár héttel később Urházy György barátom is, ugyanazon laptól, mely mellett néhány éven át együtt dolgoztunk. A Kossuth-huszárság előbb 3000-re volt tervezve, melyet 2200 fönyi gyalog portyázó csapatnak kell vala ki egészíteni, ezekhez tartozott volna a Woronieczky herczeg által alakítni kezdett gyors vadász csapat. A terv utolsó két része azonban nem valósult s az első is csak egy ezredre lőn korlátolva.

Dobai ezredes és b. Vay is megtettek minden lehetőt a négy honvéd zászlóalj kiállítása érdekében. Az első jul. 31-én bocsátotta ki fölhívását, Kolozsvárratt azonnal alakulni kezdett a XI-ik zászlóalj, melynek életképes magvává lett a gr. Bethlen-féle önkéntes sereg. Vonzották ide az ifjakat ezek már magában is jó hírnevökért, de előmozdította az alakulást főleg a tisztek kinevezése, s ezt a kir. biztos tette lehetővé, aug. 15-én 120,000 forintot eszközölvén ki a kormánytól a toborzás és felszerelés gyorsítása végett, a mi a zászlóaljállomási helyek között arányosan osztatott ki. Az akadályok elhárintása után a kolozsvári zászlóalj oly gyors növekedésnek indul, hogy szállásul többé nem volt elég nekik a reformátusok nagy collegiuma s b. Vaynak minden erejét meg kellett feszítni, hogy a nagy kaszárnyából az ottani kevés sorkatonáságot a polgárokhoz szállásoltatván be: oda a honvéd zászlóaljat helyhez tessék el. Végre a főhadi vezérség bele egyezett s a 600-on félj ül álló XI. honvéd zászlóalj szept. 6-án oda a közönség nagy örömére beköltö-

zött, nevökben ezredes Dobay melegen köszönte meg a református főtanodai tanári karnak azon hazafias érzületből eredő nagylelkűségét, hogy a haza védelmére magukat elszánt önkényteseknek hónapokon át menhelyet és hajlékot adtak. M.-Vásárhelyen is eredményesebbé lett a toborzás. Aug. 24-ről azt írja az ottani levelező, hogy oda aug. 13-án megérkezett 43 toborzó honvéd, s az első nap mindenki 100 soroztatott be, pedig a sorozó német tisztek erősen megválogatták őket; 24 belement közülök Székely földre, s Segesvárra; remélhető, hogy a kellő létszám rövid időn betelik. Hasonló sikere volt a déezsi toborzásnak; besorozottai a kolozsvári zászlóaljhoz szállíttattak. Ennek fénypontja Szék városi Nagy Ferencz ügyvéd hazafias tette, ki egy ügyvéd s gazdasági intézetben képeztetett másik két fiát ajánlta fel önkéntesül Dobokavármegye főispánja előtt. A három testvér a szülői háztól kiinduláskor fogadást tett, hogy a csataterőről addig vissza nem tér, míg a haza szabad nem lesz. Az ősz apa könnyezett örömeiben, hogy hazájáért ez áldozatot teheti. Az édes anya e szókkal bocsátá ki karjai közül szeretteit: „*Úgy lesztek székely apátoknak és a hazának méltó fiai, ha ellenségeket legyőzve térték vissza.*” Egy másik apának fia önkéntessé létét tudatván: megáldotta őt s a másikat is elküldötte, hogy védjék s a háború sanyarúságai közt segítsék egymást; *egyébirányt védjen mind kettőtököt* — írá levelében — s hiszi, hogy megvédi őket és a veszélyben levő hazát az igazságos istent. Dévára aug. 14-én érkezett el a toborzó csapat, 17-én már tekintélyes számról nőttek, többen foglalóikat visszaadták, sokan önköltségükön ruházkodtak föl, a helybeli nemzetőrségből Keserű toborzó őrnagy buzdítására 17-en állottak át; Szász-

városról is szép kis csapat érkezett, zászlójok felirata: „*Királyért és hazáerti*”, 23 vált be belőlük. Csak Fogarasban nem sikerült a toborzás. Az oda- való várparancsnok a főhad vezérség engedélye nélkül nem bocsátotta be Buczi honvéd kapitányt és 16 toborzó önkéntesét. A vidék főkapitánya gr. Bethlen Gábor aug. 16-án megírta azt a kormányszéki elnöknek és kir. biztosnak, intézkedést kérve; egyébiránt jelentette, hogy így is van már zászlójuk alatt 11 önkényes. A Déván és Fogarasban gyűlt önkényesek részint a kolozsvári XI-ik, részint a marosvásárhelyi XII-ik zászlóaljhoz osztattak be, miután a viszonyok bonyolodása e két zászlóaljállomásra tervezett XIII-ik és XIV-iknek megalakulhatását lehetetlenné tette. A toborzások folyamában lélekemelő példáit lehetett látni az önfeláldozó honszeretetnek és lelkesedésnek. Ezredünkben az első hetekben alig volt oly nap, melyen egy vagy több iskolákat végzett, művelt és vagyonos nemes ifjú lovastól, fölszereltén, mások ló nélkül, némelyek önköltségöken felöltözve ne állottak volna be laktanyánk udvarára, katonásan jelentve a kapitálynak vagy a napi rendes főhadnagynak, hogy huszárok akarnak lenni, kérík fölvétetésöket. Mikor a kapun beléptek, előjük sietünk, kezet szorítottunk velők, megöleltük: „*Szervusz pajtás!*” „*Isten hozott!*” Ez volt üdvözlő szavunk, pedig némelyiket soha sem látott. Ismerőinket pedig: „*Isten áldjon*”-nal fogadtuk. „*Csakhogy te is itt vagy!*” „*Együtt kerülünk a német csávájába, vagy ő a mienkbe!*” Oh szép napok! Oh a dicsőség fényes álmai, miket oly aranyosan festett elénk ifjú képzeletünk! . . . Soha sem volt egy nemzetben szent Ügye iránt ennél szentebb lelkesedés! Apraja-nagyja

özönlött a honvédi zászlók alá. Csak a mi századunkban 15 — 20 saját lovas volt — ez diplomatikus nevök, a kik Minerva-ként teljesen felkészülve jöttek hozzánk — a mennyire emlékezem, ezek voltak: Józsa Laczi, Zeyk Miklós, br. Jósika Géza, Thoroczkai, a két báró Diószegi, Makrai Domokos, Motók Feri, Mihályi, Heves Misi, Elekes és többen, kiknek nevét a viszontagságteljes 32 év elmosta emlékezetemből, minnek, valamint nem szándékos más tévedéseimnek is szíves megbocsátását s megigazítását az igazság érdekében kérem. Édesen emlékezem azon pillanatra, midőn aug. 30-án reggel én is beállítottam a czukorgyár udvarára. Elém siettek barátaim, tisztek s közhonvédek, csaknem karjukon vittek gr. Mikes Benedek őrnagy s gr. Bethlen Gergely kedves kapitányom elé. „Hát te is itt vagy édes újságíró barátom!“ Ez volt Bethlennek kéz-szorítás közt nyájasan hozzám intézett első szava. „Isten hozott — monda Mikes, — örömmel látunk sorainkban. Fiuk! — szóla környezetéhez — ma jó napunk van; örvendjetek. Már van, aki megírja históriánkat, ha ugyan valami abba valót s megírásra érdekest majd viszünk végbe. „Néhány percznyi szóváltás után nevemet beigtatták — már megvoltam vizsgálva — akik a szobában voltak, a kapitány körül körbe állottak s én megesküdtem, mint emlékszem, ez volt az eskü veleje: Én — — esküszöm az élő istenre, hogy Magyarországnak s törvényes koronás királynak V. Ferdinádnak híve leszek, az ország alkotmányát és törvényeit tiszteletben tartom, a magyar kir. hadügymeniszter és elöljáróim parancsainak és a katonai rendszabályoknak engedelmeskedem, zászlónkat hűtlenül el nem hagyom, az elleniséggel nem szövetkezem, békében és háborúban mint

FÉNYKÉPHVOMAT DIVALON BUDAPEST

György Mihály Imre

hív honpolgár és engedelmes katona viselem magamat. Isten úgy segéljen!“ Ekkor önköltségen szerzett huszár ruhámba öltöztem, az udvaron gyalog gyakorlaton levő századnak főhadnagyom, Kovács János bemutatott, zajos „éljen“ hangzott szét, a VII-ik szakaszba osztottak be, fegyvert s lovát adtak, egy jól kitanított, „Holló“ nevű szép barna paripát, mi — ha emlékezetem nem csal — épen gróf Bethlen ajándéka volt, s mely ezentúra sorsom osztályrészesévé, az én kedves czimborámmá lett . . . így lettem én Kossuth-huszár. Nagy lépés volt életemben, nagy felelősséget vettem vele magamra; dicsősége mellett sokszori súlyos következményeit férfiúi erő kellett elviselni tudnom . . . Nem mondhatom, hogy az ifjú föllángolás mámoros perczei után, midön új helyzettel nem a költészet rózsás szemüvegen át fontolgattam, ne lopódzott volna olykor szívembe némi aggályi érzet. Tegnap még a világé, szabad mint légben a madár, némi becsületben a társadalom előtt, mint hírlapíró tisztes állásban, szerény de nekem elegendő jóvedelemmel, s ma — 8 kr. napizsoldos közlegény, egy katonalaktanyába korlátolva, a tisztkar és őrmesterek fegyelmi szabályai alatt, lovam dajkálója s rajta kívül még: 151-nek — mikor a sor rám jött — étető és tisztán tartó egyik napirendes gondviselője Mindez olykor komoly hangulatra bírt, de a mit — tanúm rá az ég! — igaz honszeretetem azonnal elnyomott s én honvéddé létemet soha meg nem bántam, sőt büszke voltam rá akkor, ma e tudatot boldogítónak vallom, mely az engemet ért sok méltatlanság közt fölemel, s a következetesség, becsület és igazság útján megtart, s ha Magyarország akkor szabad és boldog lesz, e földről szeretteim kö-

zül eltávozásomat megkönnyítendi . . . Másnap 9 óra körül laktanyánk előtt kocsi állott meg, én a kapufél-fához dőlve prófontot és szólót reggeliztem — egyéb nem telt a gázsiból — a kocsiban egy szép hölgy ült egy szép asszony barátnéjával, fölkeresni jöttek s megtudni, hogy találom magam új helyzetemben? Ők sütötték a kolozsvári lágy kenyeret, s ízes étkeket hoztak nekem s egy-két barátomnak. Isten áldja meg őket érette. Síromig emlékezem rajok tisztelettel. A mint ők rám s én rajok néztem, pillantásainkban a szív kétféle szeretetének harcza vívódott, az emberé és hazafié. Nekik mintha fájt volna, a mint egem találának. Engem boldoggá tett önmegtagadásom s a tudat, hogy e sorsot én és szabad akaratból vettetem magamra. Pár szót váltottunk s kezet szorítva, nem belső kínok nélkül elváltunk. Midőn elindultak, én még egyszer csákómat jobbommal negédesen érintve köszöntöttem őket, részökről lobogó fejér kendőjük intett felém búcsút s a kocsi erős ostorpatogás közt tova robogott . . . Ha még a földön vannak ők, legyen áldott a hely, ahol élnek; ha eltávoztak, akkor a menyben vannak, a mivé tették életét azoknak, a kiket szerettek . . . Kik a földön e drága kincset bírják szíveikben, a mennyet bírják, azoké a hit és üdv országa . . .

Az erdélyi magyarság s b. Vay hazafiságának két nagy eredményét igazolják a fennebb mondottak: a magyar kormány meggyőződhetett az erdélyi részek erkölcsi és anyagi erejéről, láthatta, hogy szükség esetében kiktől, mily segélyre és honnan, minő ellentállásra számíthat. Az alkotmány védelmére kész volt az öt székely szék, a magyar és székely városok s a megyei fő- és középnemesség; a megyei magyar

köznép végig ingadozott, a győző félelőtt hajolva meg; a mellé állani el volt határozva a két oláh határőrezred, a megyei oláhság, a szász városok és falvak népe, Talmács- és Szelistyeszék oláhságát kivéve, mely nem akart a szászok mellett s a magyarok ellen fölkelní, míg Szebenből oda küldött két ágyúval és fegyveres katonasággal nem kényszerített. A magyarság feláldozta a hazai szükségei födözésére ezüst- és aranyfölöslegét, számba vette s felajánlotta 40 — 50 ezernyi részint fegyveres, részint fegyverképes erejét. A reactót Bécsből Windischgrattz herczeg s Latour miniszter közvetlenül vezette, s Belgrádból Mayerhoffer osztrák konzul által Zágrábon és Karloviczonát közzetve; ezúton látta el pénzzel és fegyverrel b. Jellasichot és Rajasich patriarchát, ezek pedig a szébeni szászokat és oláhokat. Volt czéljaikra pénzök bőven. Meg voltak nyerve azokon kívül, a kiket e könyv elején megneveztem, b. Rosenfeld Lajos, státustanácsi titkár; a szászok késsőbb elvonták tölünk Sagunát; eszközük volt minden Barnutiu, Pápiu Hilarianu belföldi, Maiorescu, Lauriani, Balasiescu és Román Constantin bukaresti és moldvai oláhok; a katonaság részéről hívők voltak Puchner, Urbán II. oláh határőrezredi alezredes, aki augusztus végén és szeptember elején utasításért Bécsben járván, Horvátországon és Szebenen át jött vissza, ott b. Jellasich és b. Puchner hadparancsnokokkal egyetértett s katonai propagandáját s ellenállási terveit a bécsi cs. minisztériumnak aug. 31-én a magyar kormányhoz intézett jegyzékéből vette, melyben az Magyarországot az osztrák államadósságok egy része elvállalására s a márcziusi alkotmányreform legfontosabb részéről lemondásra hívta fel, melyek később október 2-án Latour hadügyminiszternek b. Jellasichhoz és b. Puchner-

hez intézett rendeleteiben vannak határozottan kifejezve. A b. Puchner alatti erdélyi császári haderőt tette a három erdélyi sorezred, egy dragonyos és egy könnyű dsidás ezred (*Chevaux legers*), együtt 7000-nyi fő, a két oláh határőrezredből kiállítható volt mintegy 7 — 8000 ember a szász városokban szervezett 7 — 8 ezernyi fegyveres nemzetőr, az oláhok között eleintén alakult 5 — 6000-nyi lándzsás sereg, kik között sok fegyveres is volt, együtt 25 — 26,000-nyi fegyveres erő. A szászok nemzetőrségi erejéről nincsenek bizonyos adataim; az emiitt szám csak illetékes- egyénektől vett értesítésen alapul s azon tényen, hogy az erdélyi várak katonai raktáraiban levő tartalék fegyverek közül a szászoknak minden mások előtt kívánságaik szerénti mennyiség adatott ki. Már elintettem, hogy a háromszéki ezred területéről 1700 fegyvert vitetett ki b. Puchner a brassói s más szász nemzetőrségek számára, b. Vay kir. biztosá neveztetése előtt egy hivatalos jelentés szerint a naszódi ezredből a brassói és szebeni nemzetőrök közt harmadfélézer darab fegyver, gr. Teleki is adatott szász hatóságoknak a fejérvári váról. Alig fér kétség hozzá, hogy a szász nemzetőrség kezében levő s itt-ott az oláhoknak is kiosztott fegyverek száma akkor 10,000-en felül volt.

Magyarországnak a hírlapokból és nyilvános tényekből kitetsző tekintélye s honvédelmi ereje a bécsi reaktíó és erdélyrészti hívei figyelmét nem kerülhette ki. Ez aggodalmat s irányunkban gyanús féltékenységet ébresztett, mit fokozott a jul. 2-ki pesti országgyűlés, azon törvényjavaslata, melyben az a haza és alkotmány védelmére 40 millió frtot s 200,000 katonát szavazott meg, arról törvényezikket alkotott, s bár a felség nem erősítette meg, 60,000 újoncnak előze-

tes kiállítását — addig is míg a megerősítés bekövetkeznék — az országgyűlés egyértelműleg meghatározta. Ebből 8000 esett az erdélyi részekre. Midőn a kír. kormányszék és kir. biztos az összeírást és sorozást elrendelte: az ellenfél, izgatva Bécsből, bátorítva a főhadvezérség és a II. határőrezred új parancsnok alezredesétől Urbántól, ürügyül használta fel arra, hogy azt törvényellenesnek és forradalminak bélyegezvén, ellene, a magyar minisztérium és nemzet ellen s az *Unió* felbontására, álarczát elvetve, nyíltan, tüzzel-vassal lépjön fel, az oláhok és szászok közt új izgatást kezdjen, s azok megsemmisítését mint a császár különös óhaját, mint birodalmi köz, és külön szász és román érdeket jelszóul tűzze ki s fogadtassa el. A 60,000 újonc lett tehát ürügy és köz jelszó az osztrák örökösi tartományok összes népeinek s a magyarországi ellenséges érzületű nemzetiségeknek ellenünk támadására.

XVI.

Két epizód: kolozsvári honvéd-élet s a román Comitee elfogatása. Lauriani Comitée-tag mellett az oláhországi kormány felszólal. A Comitée levéltára. Balasiescu kéziratai és pénze.

Újulj meg lelkemben még egyszer szabadság-harcunk arany korszaka! Ragyogd körül sugáriddal alkonyuló láthatáromat kedves visszaemlékezés! Hagyd éreznem szépséged üdítő melegét, nagyságod előtt engedj igaz hódolattal meghajolnom. . . . Kolozsvári honvéd-életünkötől beszélek el némelyeket.

A „*honvéd*“ név át fog menni a világtörténetbe;

mert azok hősi harcza, az emberiség köz szabadságáért folyt, vérök egy egész nemzet megtámadott életéért ömlött. A „*honvéd*“ név rokon érteményü az erdélyi részek „*önkéntes*“ nevével. Nem a törvény parancsa gyűjtötte őket egybe, se nem kényszer: a nemzeti kormány s népszerű férfiak, hazafiságára hivatkozva, fölhívták az ifjúságot a hon védelmére zászlók alá gyűlni, s az ezerenként sereglett össze; gyalog zászlóaljakat és huszár ezredeket alkottak szívök önkéntes elhatározásánál fogva, szabad akaratból, a harcz tartamáig. Eredetük magasztos, czéljok szent volt. A *honvéd* és *önkéntes* nevet a mint gúnyolta előbb- úgy rettegte később a császári katonaság, s a szászok és oláhok — egyformán. Mikor csatára készült az ellenfél, azt tudakozta: vannak-e a harczolók közt önkéntesek? Mikor valamely lázongó vidéken a csend helyreállítására kirendeltettek s a hegyek tetőin az oláh őrállók szalmatekerccsel körül font lármafákat meggyújtván, az égő tűzoszloppal érkezésöket jeleztek, a falvak megrémült népe azonnal a hegyekre és erdőkbe menekült. *Vine önkéntes!* *Vine köntösös!* kiálták a futók, a dászkel meghúzta a vészharangot s a helység mintha kihalt volna, oly néptelenné lett.

E félelem oka nem az önkéntesek kegyetlenkedése volt, mint ellenfeleink állítják. A honvéd és önkéntes jobbadán tanuló, iskolákat végzett ifjú, jogász, írnok, ügyvéd, gyógyszerész, orvos, kezdő író, gazdatiszt, a főnemeség lelkesebb ifjú sarjadéka, mivel iparos, a szabadság eszméjétől áthatott földszek gyermeké, szóval: a magyar és nem-magyar ifjúság virága volt, a míveltség és humanitás kötelmeit ismérők, kik a harcz czéljának s a katonai fegyverjognak tiszta tudatával bírtak, a sorkatona és a fegyverrel

ellenálló, meg a békés polgár, a rabló tribun és a védtelen öreg, nő és gyerek között különbséget tett s utóbbiak sérthetetlenségét elismerve, irántok kiméletet tanúsított. A honvéd és önkéntes azért volt félmes, mert jogérzésével mély honszeretet párosult, a törvény és alkotmány ellen felkelők, mint magukat a reactio és Camarilla eszközeiül adó honpolgárok iránt méltatlankodását hévvel fejezte ki, csatába dalolva ment, kőfalként állott meg az ágyú és kis puska-golyó előtt, s a lőport kiméivé, oroszlányi bátorsággal rohant szurony-harczba, magánál 3 — 4-szer nagyobb tömegekre és ágyúval sűrűn megrakott sáncremekre; művelteg, önérzet, erős testületi és szabadság-szellem, jólétre mutató és parancsolásra hivatott külmagatartás, szóval: a honvéd és önkéntes csapatok nagy erkölcsi ereje, sikereik, homlokuk koszorúja 8 a nemzet tisztelete és szerető rokonszenve az, a mi az ellentáborban levők előtt őket félelem tárgyává tette. A történetírás meg fogja azt nekik egykor adni, hogy ők e század és bármely nemzet legdicsőbb katonáival egy sorban állnak: egyik csatáterőről a másikra, néha az egész országon át bámulatos nagy és gyors utakat tettek, sokat nélküleztek, nagybárára dermesztő télen, alig középszerűen ruházva kezdettek és végeztek be egy hosszú és pusztító hadjáratot, ingadozás nélkül állották ki az ágyútüzet, magukéival és az ellenség halottjaival beborították a harcztéreket, ellenség elől meg nem szaladtak, elhullottak győzve vagy az ellenség győzelmét drágán fizettetve meg . . . Ilyen volt a magyar honvéd és önkéntes. Kolozsvárratt a legelső honvédek a három gymnasium tanuló ifjúságából kerültek ki, maguk a tanintézeti helyiségek honvéd sorozó, hadgyakorlati ok-

tató és lakó-helyekké változtak. Az öreg Beldovich őrnagy a később Szíjjártó sorezredi főhadnagy voltak, a kik az ev. reformátusok nagy hali-termében soroztak, egy részöket ott is helyezték el. Minerva fiai Mars lobogója alá mentek át, a csörtető kard és szurony-fény előtt a műzsák elnémultak. A theologia és philosophia elméletét a Gál Sándor népszerűen írt hadgyakorlati kis könyvéből tanulták a honvédek. S magok a fiuk? nagyobb részök jó növésű, bajuszt és körszakált viseltek. A többi serdülő fiatal, kik néha 13 — 14 éves korban is besoroztatásukat kívánták, s ha megtagadtattott, vitáztak a sorozó biztossal, hogy ágyú mellé még jobb a kis ember, nem találja oly hamar a golyó s nem oly nagy a lafetta terhe stb. voltak olyanok, a kik sírtak viszszautasításukért és sorozó bizottsági jegy nélkül a századosoknál jelentkeztek. Nem akart katonaságra képtelen lenni senki. Világosan látszó testi hiányok: törpeség, fél-szem, mellbaj, sánta láb sem voltak képesek a lelkészést lehütni. Csaknem kényszert kellett, hogy használjon a sorozó bizottság, 40 — 50 éves férfiak is lettek honvédekké, apák fiaikkal együtt, ugyanazon családból 2 — 3 testvér. Volt rá példa, hogy az atya négy fiával állott zászló alá. A kit besoroztak s a szervező kapitánytól legalább egy csákót, czipót vagy zubbonyt kapott, büszkén tért vissza a sorozástól s vidáman járt alá és fel a városon, önérzettel mondva barátinak, kedvesének, hogy ő honvéd, hogy a hazának szentelte fel magát, hogy Ő is segít megvédeni a március 15-iki alkotmányt! Egészen fölszerelt honvédek újonnan besorozott barátaikkal karoltve, csa-patonként a „Szózatot“ és „Hymnuszt“ s más magyar harcziás dalokat énekelve járták be az utczákat

színházakban és sétányokon, az ablakok alatt és utcákon, honvédek udvaroltak hölgy ismerőseiknek s markotanyosnévá, ezred leányivá hívták fel őket; ezek dicsérettel halmozták el, sebeikre tépést, fegyvereik számára a töltényt — társaságban, dalolva, százaval, ezzel, készítették. Kolozsvár serdülő hölgylevél a város vigardájába, kiszabott időben, csak úgy, mint az iskolába, rendesen eljárt heteken, hónapokon át tépést és töltényt készítni. Honvéddel lenni hazafiúi kötelesség volt, visszahúzódni gyáváság. Ma is városi tanácsos Kolozsvárott Földesi Sándor barátom, kit én polgári öltönyben látván, megszólítottam, hogy oly deli ifjúnak most nem irodában, de zászló alatt van helye; hazá ment, szülőinek elmondta s néhány nap múlva mint honvéddel találkoztam, elégtételel adva neki, ha szavaimmal tán megbántottam. Ilyen volt Kolozsvárott az első honvédszázadok megalakulásakor a közszellem. A lég tele volt a szabadság ihletéve], H rajongásig menő idealismus uralta a kedélyeket. Nemzeti ünnepek korszaka volt az, a hazáaldozati oltár, az ifjúság lelkesedése rajta a az égő gyertyaláng és égre emelkedő füst, az ünnep zsoltár éneke a „*Talpra magyar*“, dobpergés és a trombiták harsonája . . . !

Az iparos polgárság a fölszereléshez járult hozzá nagymérvűleg, lélekemelő példáját mutatva a hazafiúi lelkesedésnek. A nyeregcsinálók, czipészek, szabók mérsékelt áron állították ki a huszárság ruházatát, a 8Ínges kereskedők a hozzá szükséges kelmét. Az ágy- és fejérneműt buzgó honleányok készen, díjtalan, nagy mennyiségen szállították be a századparancsnokság kezelő őrmestereihez. A „*Kolozsvári Hiradó*“ minden új száma új és növekedő áldozatok lajstro-

mát hozta. Még a köznép is gyámolította az ügyet olcson számítván a honvédhuszárok ebédét s fejér-neműi mosását . . . Urházyt, Kőváry Józsát és engem újságíróknak hívott őrnagyunk és kapitányunk; az előtti ismeretségünket még szorosabbra fűzte a hu-szár-élet, gyakran találkoztunk együtt külmagyar-ut-czában *Mámi-nél*, egy igen jól főző öreges magyar gazdasszonynál, kinél a tisztek és közhuszárok szá-mára külön asztalok voltak terítve. Még sokan va-gyunk, kik rá emlékezünk ama különös nőre, a ki ugyanazon ebédért a gazdagtól két annyit vett, mint a szegényebbtől, azért, mert — a mint monda — annak több módja van, többet fizethet. És ezt tőle nem vették rósz néven, s ha mégis megtörtént, azzal csöndesítette el a panaszt egész naivsággal: „*Hát édes fiam, nem vagyunk egymás gallérához varrva, maradj el házamtól, én bizonyosan hozzád nem me-gyek.*“ Midőn itt főtiszteinkkel találkoztunk, minden el kellett fogadnunk azon szívességeket, hogy vendé-geik legyünk, „*Servus Urházy! Isten áldjon Jakab!** ez volt barátságos megszólításuk, midőn itt vagy a Contiban tekintetük ki nem kerülhetünk. „Jertek ide hozzánk — monda Bethlen: „tiszteitek vagyunk a sor előtt, itt bajtársatok.“ Nem lehetett kívánságukat megtagadnunk. Ha vonakodtunk, ránk rivalt. „Hát féltek tölünk? Nem vagyunk mi Cannibálok, nem eszünk embert.“ . . . Úgy is volt A sorban és sor előtt szigorú fegyelemtartó tiszt volt mindenkitő, azon kívül barátunk, kiknek egy szava vagy tekintete sem mutatta, hogy mi alárendeltjeik vagyunk, s Ők a mi parancsnokaink, oly polgárias és fesztelel volt ve-lünk bánásuk. Ez minket annyira lekötelezett, hogy érettök s velők az ágyú torkába is belerohantunk.

Száزادunknak nemcsak karjával rendelkeztek, de szí-vét s bizalmát is bírták. Rokonszenvesebb két katoná, mint Mikes és Bethlen, nem volt az erdélyi hadseregeben. Nemcsak sorsuk s céljuk — akaratjuk is egy volt huszáraikéval. Volt is ennek igazolására alkalma bőven Gálfalvánál, Nagy-Szeben alatt, Járádnál, Piskinél, Feketehalomnál, Szászka mellett, Szeg-hegynél s Bemnek valamennyi győztes és vesztett csatáiban. Mikor Mikest Szeben alatt január 21-dikén 1849-ben a legelső ágyúgolyó megölte, az egész osztály megkönnyezte. Ha az erős ágyútűzben perezre ingadozott századunk, egymást érve a havon a golyó által lováról levert huszár véres teste, gróf Bethlen, Mikes nevét említve, helyt maradásra s örnagyunk megboszulására buzdított s mi falként állottunk meg reggeli 7 órától déli 12-ig. A hová Bethlen ment, mi követtük, magára soha nem hagyva sem Őt, sem ké-sőbbi kapitányainkat.

Laktanyánk Kolozsváratt a nagy czukorgyár-épületben volt, az egész századé, mely a déézsivel *az első örnagyi osztályt tette*. Utóbbinak Makray László volt kapitánya, megalakítója és szervezője épp úgy, mint a kolozsvárinak gróf Mikes és Bethlen. A fő-épületben lakott a huszárság, számtalan kis czellában, padlászon, szárító helyeken és a folyosókon, a mint az czukorgyártásra beosztva volt, czukorsüvegformák, csontszentartó ládák, szárító polczok töltötték be a szögleteket, itt-ott pókhálóval s koromfüsttel volt befogva a falazat. A földszinti bejáratnál balra egy kis szobában lakott Kovács János főhadnagy, ki állandóul velünk volt; közelében a kezelő őrmesterek; örnagyunk és kapitányunk a városban laktak. Két istállóban lovaink voltak elhelyezve: gyönyörű állatok, ajándékul ka-

pott sok angol félvér, a zsibói, Wesselényi-, keresdi, Bethlen- és válaszuti Bánffy-ménesekből valók, egy része azon alhadnagyai szakasz (*Chevaux legers*) kitárt lovai voltak, mely Szamosfalván állomásozván, tisztjök megbízhatlan magatartásáért lefegyvereztetett s lovaik és fölszerelvényök századunknak adattak át. Szép volt tiszti szemle alkalmával együtt látni ezt a 152 szép lovat s mellettük a sok intelligens arczú, csinos, önérzetes és vidor kedélyű huszárt, kiknek nagyrésze az atyai ház kényelméből vagy irodákból került e lóistállókba, sanyarú életre s szigorú katonai fegyelem alá. Jól emlékszem, hogy mikor gróf Bethlen legelsőben szemlét tartott századunk lovai felett, én szép barna paripám faránál katonásan állva, kéz-föl-emelésen kívül szóval is köszöntem: „Elég az egyik — monda Ő — a mást hagyd öcsém a czivileknek!“ Lovamat főtől-talpig végig nézte s megdicsért tisztságáért. Én még ekkor nem értettem a ló- és szer-számtakarítást, Sylvester Gámáliel nevű közhuszár takarított nekem potom áráért; nemes lélek s bátor katoná volt, érettem sokat tett; ha él, fogadja harminczt két év után köszönetemet: ő volt mellettek közhuszáságomban, ő midőn 1849. jul. 14. a szeghegyi csatában a kartács lovastól együtt a föld alá temettek s ő marján meglött fakóm helyett engem a magáéra segített felülni, hogy a futó Jellasich üldözésében tovább is részt vehessek. Vetter tábornok vezette hadunkat, diadalmasan, s így időt nyertem sérülésemből lovastól együtt kigyógyulni.

Én a czukorgyár-laktányában aug. 29-től október 13-ig voltam. Ottani életemből egy két jellemző eseményt idejegyzek.

Midőn az első napokban századunk csak pok-

róczon tett sétalovaglást, gróf Bethlen meghagyta a főhadnagynak, hogy *minket újságírókat*, ha lehet, tréfájának meg. A legszilajabb lovakat adták volt alánk, s hazatértünkben, midőn a Pataky-majorhoz közeledtünk, én gondolatimba merülve nem vettettem észre, hogy a 76 pár huszárnak ügető lovaglás vezényeltetett. Az első párok meglehetős mérsékelten ügettek, de ez a hosszú soron végig, míg hozzám, ki a 7-ik szakaszban voltam, eljutott, csaknem sebes vágtatássá változott. Én lovam serényébe kapaszkodva, alig tudtam magamat rajta megtartani. Ez észrevette, hogy gazdája *gyöngén* üli, megszilajodott, minél sebesebben ügettek előtte társai, annál inkább tüszkölni, ágaskodni kezdett s engem csakhamar a földön hagyott. Az én szép hollósznű paripám gazda nélkül ügetett a sorban hazafelé rendes helyén; a kapitány magában jó ízüen nevetett rajta, s mikor engem közeledni látott, a főhadnagygyal elém jővén, mosolyogva monda: „No hiszen még ilyen huszárt is keresni kell, aki lova mellett gyalog jár.” Fülig pirultam s mielőtt menthetem magam, kezemet megszorítva, jóakaró mosoly közt monda: „Ne is ügyeld fiú! különbs legénynel is így bánt volna az én Hollóm, hamis egy állat az: de ne félj, pár hétközben akármelyik lovat jól megülök, csak járd szorgalommal az equitációkat!” Beszélgetésünk közt vidáman értünk el a kaszárnyába.

Egy alkalommal a kapitány felhívására bírák voltunk egy bajtársunk fegyelmi ügyében.

Kőváry Józsa, a kinek a versírás szenvedélye volt, szolgálaton volt az őrnagynál, következője nem jött el a kiszabott órára, s ő állomásáról eltávozván: 24 órai fogásra büntetettet. Kőváry igazságtalannak, mondotta s hivatkozott a századra, melynek önéreze-

tét bántja e hozzájok nem illő bánás. Más mulasztása oka az ő hibájának — így védekezett — őt la-koltatni érette nem lehet, ők nem kötéssel fogott katonák, nem gépek, őket a szabadság szeretete vitte zászló alá Gróf Bethlen próbálta megmagyarázni a dolgot, hogy katona és katona között a szabályok megtartása tekintetében nincs különbség; itt a fegy-lemtartás a fő, a mi nélkül a legjobb katonaságból is féktelen csapat s erőszakoskodó praetorianus sereg lesz. Kőváry nem tágított Bethlen haragra lobbant, s a sorból kilépni parancsolt engem és Urházyt. „Ti is tanult emberek vagytok, van önérzetetek — szóla hozzánk — mit mondatok: megszegte-e a szabályt Kőváry bajtársatok? érdemes-e a fenyítésre vagy nem? szóljatok egyenesen, megfontolom a mit mon-dani fogtok.“ Mi mindenkiten constatáltuk a szabály áthágást s a büntetést igazoltnak Ítélok. „Bajtársunknak — mondánk mi — nem okoskodni kell, de en-gedelmeskedni, nem azt tenni, a mit jónak lát, hanem a mire a szabályok kötelezik. Századunk a büntetést sérelmesnek nem találja.“ A század „*helyes*“ kiáltott rá. Józsa meghajolt s maga önként ment el a büntetést kiállani: „Főhadnagy úr! monda nevetve Ko-vácshoz a kapitány — gondoskodjék Józsa részére könyvekről s a versíráshoz tentáról.“ Ezota Kőváry a legfegyelmezettebb huszár volt.

Még egy más csínyünket is elbeszélem.

Egyik napon virradatkor híre jött kaszárnyánkba, hogy a károlyfehérvári katonai ruházati bizottság-tól nagy fegyver- és ruhaszállítmány jő katonai fe-dezet alatt Kolozsváron át, Gácsország felé tartva. Századunk tudta a hírlapokból, hogy az odavaló vár-parancsnokságot a magyar hadügymintiszter és kir.

biztos Vay többször kereste meg, hogy honvédzászlóaljainknak ruházati posztót, a nemzetőrségnak fegyvert adjon, s azon választ adta, hogy nincs elég készlete. Tiszteink a városban voltak, — 50 — 60 on a a hevesb vérűek közül fölkerekedvén, mint a forgószél egyszerre az országúton termettünk s az utón keresztül állva s erős sorfalat képezve vártuk az érkező szekereket. A kísérő katonaság 15 — 20 lehetett. Egyik közölnök kérdezte az első szekér kíséretétől, ha van-e szállítási igazolványuk? Van a k.-fejérvári várparancsnokságtól — felelé az. Szükséges, hogy legyen Kolozsvár hatóságától is — jegyzé meg a kérdező. Attól nincs, de ott átjöttünkkor magunkat jelentettük — monda a kísérők egyike. Mi megjegyeztük, hogy az műlhatlanul megszerzendő; mire a kíséret egyik tagja a városba visszament, Grois főbírótól igazolványt hozott, hogy a szállítmány akadály nélkül bocsáttatott át a városon, mint arra jogosult katona-kincstári vagyon. Erre a kaszárnyába visszatértünk. Tiszteinknek kedve ellenére volt az illetéktelen föllépés, de nem tétevén panasz, a helybeli sorkatonaság főítiszteivel a dolgot elintézték, örvendve, hogy rósz következménye nem lett; mi pedig abban kerestünk vigaszt, hogy a reactió alattomoskodásáról a fátyolt levontuk.

A másik komoly esemény, melyet el kell beszélnem, a román Comitée szébeni tagjainak aug. 18-án elfogatása, mi a magyar kormányra nézve politikai szükségesség volt, de víz a reactió malmára, helyesen azon tűzszikra, mely a bensőjében rég izzva forrongó crater kitörésre bírta. Az országban fenálló törvényes közigazgatási kettős hatalomhoz a románok maguknak újat alkottak. Hárrom kardhüvely egy tokban!

A kir. kormányszék még fenállott Kolozsvárott, b. Vay királyi biztos teljhatalmat bírt a minisztériumtól, s a románok Comitéeje a harmadik és pedig egyenesen *oláh nemzeti kormány akart lenni*. A nép ámítóinak elhitte, hogy erre, mint Rajasichnak egy meg nem erosített népgyűlési végzés teljesen elég, hogy nekik ezután az lesz Guberniumok, hova panaszaikkal folyamodniok kell; elidegenült tehát a kir. kormányszéktől, nem tartott b. Vaytól, megvetette a megye fennhatóságát s tanácsért mindenben Balázsfalvára és Szebenbe az immár többször eltiltva volt és feloszlattott oláh *Comitée-hez* ment és írt. A kormányszék erről a mihálczfalvi lázadás alkalmával értesülvén, június 9-én nyomozó biztosokat nevezett ki azon utasítással: „hogy mivel a *Comitée* veszélyes célzatú működését ismételt tilalmak ellenére nemcsak folytatja, de az I-ső román határőrezred területén is bujtogat, a főhadvezérséggel s az ottani alezredessel egyetértve, minden kíméletes eszközöket használjon fel s igyekezzék azt feloszlásra bírni, szükség esetében a további gyűléseket tiltsa meg; ha foganatos nem lesz, eddigi működését lefoglalandó levéltára adataiból vizsgálja meg s igyekezzék kitudni: kik szegülnek ellene a felsőbb rendeleteknek s mivel bujtogatnak? az eredményhez képest a compromitáltakat és ellenszegülőket tartóztassa le, mi végre a katonai kormánynál segílyadás iránt a kellő lépések megtéttettek.“ Időközben a *Comitée* a mihálczfalvi ügyben „*Román nemzeti bizottmány*“ név alatt egyenesen a kormányszékhez folyamodott, a mit az június 15-én azon meghagyással küldött át a Szebenben működő bizottsághoz: „hogy mivel a kir. kormányszék ezen felsőbb engedély nélkül alakult bizottságot már több ízben betiltotta, melynek

tehát minden működése törvénytelen s kérelmei nem fogadhatók el, azon folyamodványt az elnökséget viselet egyénnek adja vissza, az abban foglalt ügy más utón immár amúgy is tárgyalás alatt levén.“

A kir. kormányzó által kiküldött biztosok szinte három heti munkálkodása alatt a helyzet javulni látszott, a *Comitée* magát szétoszlottnak nyilvánította, munkálkodásától megszűnt, hajlam látszott a törvény korlátai közé visszatérésre; de csak a biztosok eltávoztáig tartott; azután minden törvénytelenség megújult az eddiginél nagyobb mérvben: *Comitée*-gyűlés, köz-igazgatási s más intézkedések tétele és izgatás egymást követték. Ez a m. kir. minisztériumnak és kir. kormányszéknek, augustus 6-ról, kétségtelen bizonyítékkal igazolva, a fő bujtatóknak neve és lakhelye megjelölésével, följelentetett. A kir. kormányszéki elnökség saját kötelessége érzeténél fogva, de utasítva jul. 31-én a belügyminisztertől is, és b. Vay Miklós kir. biztossal egyetértőleg, aug. 7-én költ rendeleténél fogva elhatározta, hogy gr. Béldi Ferencz dobokavármegyei főispán személyében újabban kormánybiztost küld Nagy-Szebenbe azon utasítással: „hogy az a szükséghoz képest katonai segélyt véve maga mellé, a törvénynek nem engedelmeskedő *Comitée* név szerint kijelölt tagjait — némelyek szerint hatot*) — mint a törvény és közrend ellen bujtatókat, alkalmass időben, kellő elővigyázattal, véletlenül lepje meg, tar-tóztassa le s irományait is lefoglalva, öket biztos őrizet alatt szállítassa Gyula-Fej érvárra a püspöki uradalom fogdájába. Ez intézkedésekkel egybefüggőleg a kir. kormányszéki elnökség a beltígyministerium

*) Én teljesen hiteles iratból az elfogatandók számát nem olvastam.

határozott rendelete következtében oda utasította a szász nemzet ispánját és a szebeni polgármestert, hogy azok a fenforgó ügyben hazafiúi és hivatali kötelességük szerint készséggel és teljes öszinteséggel eredményre vezetőleg segédkezni igyekezzenek, magukat mindenekben a velők másolatban közlött miniszteri rendelethez alkalmazván. Midőn egyfelől — így zárja be a szász ispánhoz intézett rendeletét a kormányzó helyettes — Méltóságod leakes közreműködéséről biztos reményemet s teljes meggyőződésemet fejezném ki: úgy másfelől kénytelenítve vagyok nyilvánítni, hogy ennek ellenkezője Méltóságodra elkerülhetlenül a legkedvetlenebb következményeket fogja hozni... „^t A polgármesteri rendeletben e záradék így volt szövegezve: „a küldött kormányszéki biztoszt céjlában segítni ismerje szoros hivatásának, különben a kormányzói helyettes kénytelen kijelenteni, hogy a haza közcsendjének biztosítására irányuló ezen fontos tárgy sikeres végrehajtásában tanúsítandó legkisebb tétovázsa, annyival inkább akadályozó fellépése hivatalától felfüggesztését fogna azonnal a legnagyobb bizonyossággal maga után vonni.“

A kormány biztosnak segélyadás iránt a hazai összes törvényhatóságokhoz szóló nyílt rendelet adatott kezébe, a főhadvezérség szükség esetében katonai támogatásra fel hivatott, a belügyminiszter a tett intézkedésekkről értesítetett, a kiadványok aug. 12.én kül-detvén szét.

Gróf Béldi megbízatását aug. 18-ára viradólag hajtotta végre, jelentését 22. tette meg, melynek tartalma szerint a Comitée tagjai közül elfogatott Balasiescu Miklós és Treboniano Lauriani Antal, irományaiak, valamint a Comitée iratai is lefoglaltattak, maguk a

letartóztatottak által látába rakva s lepecsételve az erd. kir. kormányszékhez küldés végett a kincstári elnökséghöz tétettek le. A kir. korm. elnöke ezt aug. 24-én a b. ü. miniszternek jelentette, a letartóztatottaknak kihallgatása s a lefoglalt irományokból kiderülendő körülmények alapján a vétkes bujtogatóknak bizonyosultak gyors perfolyam útján megbüntetése végett külön büntető bíróság felállítását kérve, mely a kezébe szolgáltatandó adatok nyomán a további hivatalos nyomozást folytassa, tanukat hallgasson ki, a még szabadon levő bujtogatok hollétét constatálja, befogatásukat s bűneik szerinti megbüntetésüket foganatosítsa. E végre a rövid nyomozó-eljárású perfolyamot (*Inquisitorius processus*) hozta javaslatba, a mi a szászok között addig is gyakorlatban volt; ezt annyival inkább, mert a jelen aggasztó viszonyok közt a fenforgó büntények ügyét az évekig elhuzható-halagató régi törvénykezés útjára bocsátni veszélyes lenne, midőn a naponként sokasodó büntények s ijesztő alakban mutatkozó oláh mozgalmok fékezése és elnyomhatása a lehető leggyorsabb és legerélyesebb eljárást kívánják.

A kir. kormányszéki intézkedések azonban csak féliormeddig sikerültek. Többen nem is voltak Szebenben. Az egyik főizgató Majorescu aug. 18. egy idegen kereskedő czége alatt nagy összeg pénzzel ellátra — állítólag fegyvervásárlás végett a cs. kir. postaszekerén ment el Frankfurtba; Barnutiu Simon szállása ablakán kiszökve menekült s Tamás László kíséretében gyalog ment Orlátra, Nóvák hadnagyhoz, hol több társai is voltak; egybehívták a helybeli oláh papot, a bírót és esküdteket s meghatározták, hogy több községekkel egyesülve kívánják s ha nem

nyerik meg, erőhatalommal is hajtsák végre az elfogottak azonnal szabadon bocsátását. Innen Veszténbe mentek Sandruk hadnagyhoz, innen Rákowitzára Ursz hadnagyhoz s minden két község papjaival s elöljáróival egyetértve, később a Szkóré-falviakat is megnyerve, aug. 19-én az orláthi, veszteni és rákovitzai három oláh pap vezérlete alatt összegyűlt nagy számú oláh határorsági katonaság ment be Szebenbe á főhadvezérséghoz, követelve az elfogottak szabadon bocsátását. A főhadvezérség átirat a kir. biztosnak, hathatósan sürgette a kérés teljesítését, különben — írta jegyzékében — nem áll jót a történendőkért.

E tényeket azon időben a magyar lapok minden így adták elé, hiteles emlékei ma is fen vannak az egykorú gyűjteményekben és közlevéltekben; a mint hátrább látni fogjuk, az elfogottak egyike a személyek megnevezése nélkül egészen így beszélte el a cs. kir. katonai és polgári kormányzósághoz intézett egy hivatalos beadványában.

A lefoglalt irományokat és leveleket a kir. főkormányszáki elnökség aug. 27-én a kir. kincstári alelnök által Kolozsvárra átküldetni rendelte, a mit ez szept. 2-án teljesített s külön-külön lepecsételve, úgy, a mint azok az elnöki irodába letéve voltak, azon napi postaszekeren rendeltetése helyére küldötte s ott Kovács István, Babb János és Makoldi Sámuel tudományos hírnevű kormánysz. írnokoknak adattak át oly utasítással: hogy haladék nélkül, a hivatal helyén, szedjék rendbe, a gyanús és a Comitée czélzata felvilágosító, az államra nézve veszélyes tartalmú leveleket a jelentéktelen és különösb figyelmet nem érdemlő iratoktól válaszszák külön, s így lajstromba véve, munkálatuk miként teljesítéséről tegyenek je-

lentést. E munka szept. 26-án lőn bevégezve s a jelentés róla négy darab lajstrom kíséretében elnöki úton további intézkedés végett szept. 28-án a kir. biztoshoz jutott, a ki azokat a b. ti. miniszterhez terjesztette fel, az iratok közül az államot veszélyeztetők hivatalos használatra elnöki rendelkezés alatt, a többiek az ország levéltarában maradván.

E közben a belügyminiszter az igazságügymisztérel egyetértve az izgatók és bujtogatók ügyében való bíráskodásra a. m-vásárhelyi kir. táblánál egy külön osztályt állított fel, s e bűnök iránti nyomozást, kihallgatást és ítélet hozást annak tette köteleségévé oly módon, hogy az ily perek végellátásáig folytonosan működjék, pert húzó kifogásoknak helyet ne adjon s a végleges elintézést minden módon siettetni igyekezzék. Erről a kir. biztos a kir. kormánszéki elnököt szept. 2-án, ez a kir. kormánszék tanácsülését szept. 3-án értesítette.

Mielőtt a kir. tábla a letartóztatott Comitée-tágot ügyét felvehette volna, a dolgok mindinkább fölzavarodtak, s Szeben megbízhatlansága, de főleg az Orláth-vidéki oláh határorség folytonos forrongása és kitörésre kész hangulata miatt kezesség mellett szabadon bocsáttatásuk halaszthatlanná vált.

Nagy zajt költött Oláhországban a Lauriani letartóztatása, a ki erdélyi születésű volt ugyan, ott tanult és növekedett, b. Apor erdélyi udvari kancelláriai tanácsosnál mint házi tanító járt a bécsi egyetemen, de onnan eltávozván, az utóbbi években Bukarestben nyert államszolgálatot s csak szabadsággal ment egy ideig hazába szülőföldére. A magyar kormány ügynöke érdekesen ír erről aug. 29-iki hivatalos tudósításában. „Profesor Lauriani befogatása óta az itteni túlzók a legigazta-

lanabb vádakot terjesztik ellenünk, miket jó lenne a lapokban megczáfolni..... Barnutz és társai működése ezeknél nagy visszhangra talál. Szerencse, hogy a kormányférfiak higgadtanban fogják fel a helyzetet, s a dák királyság légvárával nem álmodnak, sőt a mi nemzetünk érdekeit és megszilárdulását saját jövőjük biztosítékának tekintik. Az említett túlzók ellen bizonyítékul közölte a „Románia“ című lap aug. 26-iki azon számát, melyben az elbeszélte, hogy a midőn Lauriani épen postakocsira akart, ülni, hogy hivatalos helyére Bukarestbe visszatérjen, elébe állott egy gránátos tiszt s karját megfogva hozzá e szókat intézte: Uram! önnék még egy kevés ideig köztünk kell maradni, hogy a kormánynak Önnel közlendő néhány kérdésére megfeleljem. S ezzel fogásba vitetett. Az előtt két nappal — írja e lap — egy ifjú román figyelmeztette őt, hogy meneküljön, mert elfogatása el van határozva, de még kinevették. Senki sem hihette e hírt. Elfogatása előtti napon egy öreg asszony ismét tanácsolta, ügyeljen magára, mert azon úr, aki az ő szállásán a felső emeleten lakik, leskelődik rá A mint öst lett, a Medgyesi-udvart, hol Barnutiu lakott, katonaság vette körül, de ez az ablakon elillant. Éjfél felé az őrség eltávozott onnan, hogy másfelé folytassa a kutatást. Hír szerint hat románt kellett volna elfognia. Elfogatását — folytatja tovább a nevezett lap — némelyek a régi Dácia visszaállítása hazug hírével hozzák kapcsolatba. Ez oly őrültség, mit a magyarok sem hisznak . . . Mássok a megbukott s most Erdélyben tartózkodó Bibesco ex-tejedelem művének tulajdonítják; azt mondják, ez írt volna Bécsbe Laureanit terhelőleg. Meglehet, hogy a Bukarestben megbukott reactionariusok

is voltak befolyással az eredményre, de a lap levelezője inkább a magyarok bosszuművének véli, azért, hogy a románok nem rokonszenveznek velük s a szerbektől kapott vereségekért nem sajnálkoztak rajtok. Tán meg is akarják őket felemlítni. Levelező szerint Lauriani a nyáron ment hónába szünidőre, (sőt már az áprilisi és májusi balázsfalvi népgyűlésen is ott volt.) Hogy az Innsbruckba menő küldöttség tagjává választatott, neki, dicsőség s nem hátrány. De az akkor fejedelem Bibesco minden határori vesztag-intézethez rendeletet bocsátott, hogy ha ő s néhány szintén ottani államszolgálatban volt erdélyi társai Oláhországba menni akarnának, utasításak viszszá; iskolafelügyelői hivatalát más egyénnek adták s így neki jobb «időre kellett várakoznia, a mi jun. 23-án elkövetkezett, Bibesco fejedelem megbukott és Erdélybe menekült, a száműzöttek előtt Oláhország kapui ismét fölnyíltak, s midőn már hitték, hogy Laurianit körükben üdvözölhetik, íme azon szomorú hir érkezett hozzájok, hogy elfogatott. E hír bukaresti körökben átalános felháborodást költött. A magyar kormány nem mutatja magát — jegyzi meg a tudósító — igen erős democraticus érzelműnek, eljátszodja a Duna melléki tartományok rokonszervét s az oroszok javára dolgozik. A Daco-Romania csak néhány ábrándozó álma — mondja tovább. Magyarország ezen politikája ez ábrándoknak használ inkább, mint árt. De legyen bár hogy, Lauriani elfogatása a népjog megsérte, a mi ellen a román nép Európa előtt tiltakozik. "Egy nappal ezelőtt az oláhországi kormány is Timon (Kázmér) odavaló osztrák consul útján felszólalt Lauriani mellett, elbocsátását vagy az őt terhelő azon indokok közlését kérve, melyek a kormányt

elfogatására bírták. Ez az erdélyi kormányzóval közelte eredetiben Voynescu J. oláhországi külügymisznzteri államtitkár jegyzék iratát, annak távollétében törvényes helyettese gr. Mikó felelt. Érdekesnek tartom lényegében mindenkitől ismertetői, hogy lássák meg: mily ártatlan színben van feltüntetve a tudós férfi saját kormánya által, erdélyi adatok s az ő saját levelezései ellenben mily komolyan terhelik, a dolognak mennyire más állását és képet állítják elénk s bizonyitják be kétséget kizárolag.

„A mint Trebunio Lanriani úr így szól az elsőben a nevezett államtitkár — a bécsi polytechnicumban tanulását végezte, kormányunktól 1842 a bukaiesti nemzeti Collegium bölcsészeti tanszéke elfoglalására hivatott meg. A buzgalom és észtehetség, a melylyel ő szakát több éven át tanította, megnyerte számára tanítványai szeretetét s polgártársai becsülését. A múlt évben tanrendszerünk nagy reformja alkalmával ő az oláhországi fejedelemség összes iskolájai főfelügyelője tisztével bízatott meg, s ez új szakmát is egész erélylyel és azon mélyrelátással töltötte be, a mely az ő felvilágosult lelkétől joggal volt várható. Ápril közepén szabadságot nyert meghatározott időre, bement Erdélyországba szülőföldére. Még mielőtt szabadság-ideje letelt volna, jelenléte annál szükségesebbé vált, mert főfelügyelői tisztéből folyólag neki egy rendkívül fontos megbízást kellett teljesítni azon bizottsági tanácsban, mely arra van kiküldve, hogy egy közoktatási tervet dolgozzon ki a legszélesebb alapon s az ország új szükségeinek leginkább megfelelő módon. Azon okokról gondolkozva, a mik Lauriani úr visszatérését késleltetik, az oláhországi kormány arról értesült, hogy azon pillanatban,

midőn ő épen indulni akart vissza, a szebeni főkormányhatóságtól letartóztatva lőn. Nem ismerik — így végződik a jegyzékirat — azon indokokat, melyek ez intézkedésre alkalmat adtak, mert Lauriani úrnak hosszas Bukarestben tartózkodása ideje alatt magaviselete minden dicséretes volt s a Bibesco volt oláhországi fejedelem által az ő távoltartása iránt kiadott rendelet már visszavonatott; következésképen, megfontolva, hogy Lauriani urnák oly egyezése van az oláh közoktatási miniszterrel, hogy attól kirívó igazságtalanság nélkül visszalépni nem lehet, s látna azon nehézséget, a mit okozna azon helynek valaki mással betöltése, a kiben oly nemes érzelmekkel akkora tudomány egylesül: kéri a consult, legyen szíves az ő kiszabadulására nézve a szükséges intézkedéseket megtenni oly célból, hogy állomását elfoglalhassa.“

A kir. kormánysz. elnökség jegyzékiratában sajnálatát fejezvén ki a történtek felett, tudatta: „hogy a Lauriani visszatérhetése a mostani izgatott időkben ügye rendes lejárása előtt nem lehetséges. A mai világsemények — irja a kormányzóhelyettes — melyek egész Európát megrázották, a kis Erdély földén sem vonultak el nyomtalanul Bár mennyire igyekezett az ország az oláh népet a korszellem által igazolt engedményekben részeltetni s a többi honlakókkal egyenlő jogúakká tenni, mégis az engedményeket nem fogták fel mindenütt azon szellemben, a mint téve voltak; ellenkezően a roszakaratú bujtogatóktól megvakított és félrevezetett nép sok megfontolatlan s az országra mint rajok nézve veszélyes lépésekre ragadtatta magát, melyek romboló következményeinél eltávolítása a kormány első és főfeladata, annak kell lenni. Az ily üzelmek vádjával súlyosan terheltek

közt van Treboniano Lauriani is, a mi az ország jelenlegi oly igen nehéz viszonyai között elfogatását s írásai lefoglalását eredményezte, melyek átvizsgálásakor megtaláltatott Golescu A. G. ismeretes oláh forradalmi férfinak Bécsből múlt hónap 5-ről Laurianihoz és Majorescuhoz intézett s másolatban mellékelt levele, melynek felforgató iránya az országot veszélylyel fenyegeti s a melynek tartalma az érdekelt egyéneket nem kevessé compromittálja.*) A dolog ezen állásában reméli a kormány, hogy a megkereső consul maga is osztozik azon meggyőződésben, hogy ezen tényálladék alapos kinyomozását s megállapítását Erdély biztonsága nem kevésbé kívánja meg, mint Laurianinak és többi társainak becsülete. Hogy azt a mint csak lehet oly gyorsan végbe lehessen vinni, a magyar kir. minisztérium egy külön törvényszéket állított fel oly egyénekből, kik között oláhok is vannak s ez ügyek lehető siettetett lejáratát különösen kötelességevé tette. A midőn — úgymond — az elnökség erről a cs. kir. consult értesít, egyszersmind siet azt is tudomására adni, hogy Lauriani kezesség mellett fogáságából már elbocsátott; a kormánynak különös öröömére lenne, ha őt netaláni bűntelensége esetében közhasznú hivatalának lehető hamar visszaadni sikérülne.”

Hogy Lauriani erdélyi útja gyanús, hogy vagy az oláhországi, vagy az erdélyi kormányt kijátszani igyekezett, tanúsítja az, hogy Ő az iménti államtitkári tényelőadás szerint Oláhországból csak hat hétre jött Erdélybe; innen pedig aug. 8-án Újegyházon (*Lesek-kitek*) Conrad Frigyes királybíró és Simonis Károly

*) E levélben világosan ki volt fejezve, hogy az oláh mozgalom végcélja: *Erdélynek a Tiszáig terjedő megyékkel Magyarországtól elszakítása s Moldva-Oláhországgal egy fejedelem alatt egyesítése.*

ideiglenes segéd aláírása alatt költ útlevél szerint magát Újegyházsékbén Főföldön (Hochfeld) lakónak adta ki a csak hatheti szabadsággal akart Oláhországbba menni, az erdélyi főhadvezérség aug. 17-én útlevelét „*lát-tam*”-ozta, de azon éjben elfogatván, egyéb leveleivel az is elvétetett s máig is fen van az öt terhelő hivatalos iratok között. Sőt Lauriani és Balasiescu 1848-ki hazaellenes maguktartásáról az utóbbi 1849-ki nov. 7-én az erdélyi császári kormányhoz beadott egy kérésében maga tesz bizonysságot, azt írván: „hogy a midőn ők — a románok — a balázsfalvi nemzetgyűlés végzése következtében a magyar *Unió* ellen tiltakozva, magukat az osztrák minisztérium alá adták 8 a bécsi birodalmi alkotmány elfogadását kijelentették, ő és társa Lauriani, kir. biztos b. Vay Miklós rendeletére gr. Béldi Ferencz által Nagy-Szebenben elfogattak, s a magyarok azon gyilkolást, a mit a császáráért és uralkodó-házáért minden javaikat, sőt életöket is feláldozni kész sok ezer praefectuson, tribünnön és más románokon végbevittek, rajtok akarták megkezdeni, ha elfogatásuk után azonnal Nagy-Szeben környékéről sok ezer román a legsietőbben Szebenbe nem jött volna, megkérdezni a főhadvezérségtől: mi az ő bűnök? s ha van, adják nekik tudtokra, ha nincs, bocsássák el. A bölcs és jó b. Puchner keresőket méltányolva, pár nap után szabad lábra helyezte s azután is vézte. Elfogatása első napjaiban — úgymond — minden tudományos írásai, theologiai, történelmi, bölcsészeti, paedagogiai és lexicon-féle kéziratai, miket 15 éven át dolgozott, s a miket a maga idejében a tanuló ifjúság javára ki akart nyomatni, lefoglaltattak, egy lánzába zárva, gróf Béldi gyürtipecsétével, alól egy más közönségessel lepecsételtettek

s egy katona elvitte, hová? nem tudja; mindenfelé sikertelenül tudakozódott utána, nyomára máig sem bírt jutni. Azt mondják, Kolozsvárra küldöttek, a hol b. Vay is lakott s a miről gr. Béldi adhatna felvilágosítást; kér azért Urbán ezredes és kolozsvári katonai és vidéki parancsnokhoz oly rendelést tétetni, hogy írásait kapja vissza, mert azok elvesztéseért őt és a közönséget bár mily nagy összeg pénz sem lenne képes kárpótolni. Egyúttal egy más láda megkerítését is kérte, melyben a román *Comitée* leváltára volt és a melyet Dobokai, magyar főrendőrbiztos maga fogott Kolozsvárra vinni vagy küldeni.

E dolog elbeszélés nagybecsű azon kor történelmére nézve, minthogy abban az oláh mozgalom egyik főrészese vallja meg, hogy ők balázsfalvi gyűlésen a magyar alkotmányt megtagadva, Magyarország ellen fegyveresen föltámadtak s az osztrák birodalomhoz akartak csatlakozni; igazolja Barnutiunak az utóbbi ezred területén izgatását s a népnek az elfogottak erőszakos kiszabadítása végett általa Szebenbe csödítését. Gr. Béldi decz. 13-án négy személyű hadi törvényszék előtt hallgattatott ki; az elébe adott kérdések harmadikára: igaz-e, hogy ő fogatta el Balacescut? s miért tette azt? azt felelte: igaz, Ő kormányi rendeletre fogatta el azért, mert a hozzá mint egyik fő *Comitée-taghoz* intézett többszöri azon felsőbb rendleteknek, hogy ne gyűlésezzenek, közigazgatási dolgokba ne avatkozzanak, nem engedelmeskedett, sőt azután is folyvást társaival együtt ily ügyekkel fogalkozott A negyedik pontbeli azon kérdésre: ez alkalommal Balacescu kéziratai is lefoglaltattak s Kolozsvárra küldettek-e? azt felelte: Balacescu az ő jelenlétében maga rakta be kéziratait egy lánca, mit

aztán ő lepecsételt s a kir. kincstári elnökséghez küldött; később mi történt vele? nem tudja; neki ama kéziratok soha kezében nem voltak, meg sem ismerné őket. Az ötödik kérdésre: mit tud a *Comitée* levél-táráról? azt felelte: „semmit.“

E kihallgatás eredményét Urbán ezredes még azon nap a cs. kir. helytartósághoz jelentette, megjegyezve, hogy a mint ő értesült, a kir. főkormány-széki levéltárban van egy kéziratokkal tele láda, mely a kérdésben levő fog lenni, mert több kéziraton a Balasiescu neve olvasható; ott vannak vászon zacskóban Lauriani és más Comitée-tagok levelei, melyek hihetően a Dobokai által oda szállított Comitée-levéltár egyes részei; kérdezte, mi történjék azokkal? A helytartóság decz. 21. utasította, hogy a látót, valamint kár kikerülése tekintetéből szintén látába pakolandó leveleket, mint hivatalos tárgyakat, teherszállító szekérrel, ha az terjedelménél fogva megengedhető, vagy más szállítmányokkal együtt mint kincstári vagyont a helytartósághoz küldje át. Mi történt a helytartóság ezen rendeletével? hol és miért késsett végrehajtása? a létező iratokból megtudni nem lehet; tény az, hogy a Kolozsvárvídeki Parancsnokság csak 1850. szept. 4. teljesítette a hozzá 1849. decz. 21. küldött rendeletet, melyről meg van jegyezve, hogy nem adatott levéltárba; akkor Urbán tábornok távollétében Fackler őrnagy tevény felőle tudósítást: azt írta, hogy Balasiescu kéziratai, Lauriani és a feloszlatott Comitée irápai egy látába és két vászon zacskóba pakolva még ezen évi május hónapban Papst Vilmos osztr. főherczeg 12. számú gyalog sorezredi kapitány által, a ki Szebenben a hivatalos pénzeket szokta átvenni, a cs. kir. kormányzóság kiadóhivatalába küldettek el. Ennek kö-

vetkezetében Balasiescu értesítetett, hogy látáját a kiadó-hivatalból — nyugtát adva — vegye át. E fogalmazvány kiadás előtt *láttam-ozás* végett a kiadó-hivatal igazgatójához küldetett, azon célból, hogy a papírok tartalma nyomósan átnézessék s a kiadásra nézve fen-forogható akadály felsőbb helyre fölkelentessék. A végelintézés Balasiescu tanár személyes megjelenésétől tétetvén függővé.

Mi történt tovább e tényban? nincs tudva. Balasiescu kéziratai kiadása el volt rendelve, a Comitée Írásairól kifejezetten nem volt szó; de azoknak el kellett vitetni, mert amidőn 1861. a cs. kir. helytartóság levéltára Kolozsvárra szállítatott, e tények már nem voltak ott.

E kalandos életű férfiak erdélyi 1848 — 49-ki működésével kapcsolatban a történetírás használatára közlök még némely figyelemre méltó részleteket, Barnuti 1849 vége felé betegsége gyógyítása végett Bécsbe ment, ott dr. Pomutz Constantin gyógyította, de anynyira sikertelenül, hogy decz. 12-ki orvosi bizonyítványában a Priesnitz-féle javított vízgyógyrendszer szerinti maga orvosoltatása végett Drezda körül Járomban levő gyógyhelyre menést javasolt... Barnutiut ekkor 41 évesnek írták s ő magát Balázsfalván philosophia tanárának vallotta. Ez alkalommal kérdezte-tett ki a balázsfalvi káptalan elveszett pénzei iránt is, de nyilatkozatai az ügy állását nem világosították fel. További sorsáról nincsenek adataim. Laurianinak úgy Erdélybe bejövetele, mint itt mulatása s Bukarestbe visszatérése okai iránt az oláhországi kormány vagy maga volt roszul értesítve, vagy nem volt idegen e férfiak politikai törekvéseinél. Lauriani az erdélyi román és szász ellenállás árját egész lélekkel követte,

sőt ápril óta végig annak derekán haladt: a gyűlésekben részt vett, minden megbízatást elfogadott, a Comitée egyik vezértagja volt; hazamenési szándéka komolyágát kérdésessé teszi az, hogy szabadon bocsáttatása után is jelen volt a szebeni és balázsfalvi gyűléseken, az országnak román praefecturára osztását, nép fölfegyverzését előmozdította, mint Comitéet tag a kiáltványokat aláírta, sőt tények, hosszas itt mulatása, a Golescu levele s más levelezései arra muttnak, hogy ő missióban volt itt és pénzsegélyt megbízóitól, Bukarestből kapott. Tanári fizetéséből, más országban, annyit utazva, vájjon lehetséges lett volna-e magát oly kényelemben, min t élt, fentartani? Ez nem indokolatlanul kérdezhető. Balasiescu tanárról hivatalos adatok mutatják az előbbi föltekéves jogosultságát. A balázsfalvi gör. kath. káptalannak 1848 végén tetemes ezüst pénze veszvén el. a béke helyre álltával a pénztár rendbehozásakor ez hivatalosan tudomásra jött. A kik kezelők voltak, vagy ott lakván, a dolognak tudói lehettek, kikérdezettek s nyilatkozataikat adatokkal, tanukkal és tényekkel igazolták; de csak annyi derült ki, hogy a sok különböző nemzetü katonaság a város elfoglalásakor és felprédálásakor sajátíthatta el, ott, vagy azoknál, a kik talán megmenteni akarták. Balasiescu neve is bele vonatott. Kihallgatták e őt is vagy nem? nincs tudva; de Szebenben tartózkodása alatti pénzügyi viszonyairól a legkíméletesebb módon hivatalos nyomozás történt, minek folytán a következő tények jöttek ki.

Midőn ő Szebennék a magyarok által 1849 márcz. 11. elfoglalása után Oláhországba menekült, a Riskás-utca utcaiban azon háznál, hol a román Comitée ülésein tartotta, a kéménybe négy hüvelyknyi átmé-

rőjű skatulyában, bepecsételt papirosba göngyölve bátrahagyott egy összeg aranyat, melyet később aug. 3. a városnak az oroszok által visszavétele s az ő ide visszatérése után hiány nélkül megtalált s mint sajátját kezéhez vette. A mint e tény tudói s szemmel-látó tanúi mondották, bár az aranyokat meg nem számították, lehetett 500 darab. Balasiescu a megtaláláskor a háziasszony két lányának egy-egy aranyat ajándékozott. Ugyanez alkalommal egy szükségszék-tisztító szolga előadása szerint ő a nevezett úr rendeletére azon ház árnyékszékéből ezüst húszasokkal tele két vászon zacskót vett ki, melyek elrothadt vászná a kiemeléskor elszakadván, több ezüst húszas visszaesett, a mit az később vizmerítő vederrel szintén ki-vett s tisztára mosva, a tulajdonosnak átadta. Aug. 5. a magyarok kétségebesett harcz után ismét visz-szafoglalván Szebent, s Balasiescu ekkor a Disznói utczában lakván, délutáni 3 órakar sietve menekült s nagyobb biztonság kedvéért, nem az ő lakán, de ahoz közel, a második háznál levő apró-só kereskedő, Merck nevű polgár háza hijára két zacskó ezüst pénzt, két lőfegyvert és egy fejérneművel s férfiruhával tele lá-dát rejtett el. Az oroszok aug. 6. a várost másodszor is hatalmukba kerítették, a korábban ott szállásolt ka-tonák magukat tisztestől együtt ismét e sóárushoz szállásolták be, a kozákok a hozzá férhető helyeket felkutatták s a két zacskó ezüst húszast és két fegy-vert megtalálván, magukkal vitték; később magánál ezen sóárusnál penészes ezüst húszasokat orosz pén-zel akartak beváltatni, de neki nem levén, kívánságuknak eleget nem tehetett. Midőn Balasiescu ezen pén-zért jött, nem találta meg, panaszolt miatta az ott levő orosz tisztnek, de foganat nélkül. E nyomozás

Gerzer franzcia nyelvmester s meghonosult szebeni szász polgár és tizedkapitány (Nachbarhahn) előtt történt...

Fürkészni Balasiescu tanár pénzügyi viszonyait nem szabad emberhez való; de ő egyik okozója levén hazánkat ért Sok és nagy szerencsétlenségnek, miután birtoktalan volt, papi és tanári alkalmazás nélkül, irodalmi foglalkozását nem folytatta, tényleg egy idegen ország egyik nagyobb városában 1850 elején Erdély katonai és polgári kormányzójától egy 900 frtos román fordítói állomást kért s több történetíró őt és Laurianit orosz emissáriusnak írja — valószínűnek látszik, hogy ő a belzavarok tartama alatt akkora pénzösszeghez politikai szolgálatokért, vagy más, még ma ismeretlen s bizonyíthatlan úton juthatott.

Petőfi, Magyarország lángeszű forradalmi költője, birtoktalan volt s itthon, saját honában, mikor honvéd-tiszti rangjáról lemondott, családja fentarthatása végett verseiért kért és nyert a b. ü. minisztertől 500 forint tiszteletdíjt. Ez mutatja a munka emberét igaz nagyságában!

XVII.

A custozzai győzelem politikai hatása az osztrák és magyar viszonyokra. A második katona-executio. A militárismus nyílt föllépése Bécsben, Zágrábban, Naszódon. Szeptemberi balázs-falvi gyűlések. A magyarság megtámadtatása a vármegyéken.

Berzencrey székely népgyűlési eszméje.

Hogy a márcziusi magyar alkotmány aláírására Magyarország csak későn s igen nehezen tudta rábírni királyát, s ebben a fő akadályt a kül-, pénz- és hadügy tette, ismeretes tény; az államadósságok egy része

elvállalásának követelése is mint árnyék a testet, úgy kisérte a fényes nemzeti vívmányt folytonosan. A Jellasich és Rajasich-féle pártütés, valamint az erdélyi szász és oláh lázongás ebben találta lét-okát, br. Lederer és Puchner ezért nem adtak fegyvert a magyar nemzetőrségnek, Mészárosnak Olaszországból, a magyar katonaságnak az osztrák örökösi tartományokból haza rendelése ez okból késsett. E kútföből származott sok más nehézség is, a mi a magyar miniszterium törekvéseit sisisphus-i munkává tette. Jogfentartás volt minden és emlékeztetés Magyarországra nézve, hogy vívmányával ne bízza el magát, s jelenjénél rosszabbra készüljön. A custozzai győzelem a az aug. 31-én költ osztrák miniszteri átitrat a magyar kormányhoz, legelsőben lebbentette le a fatylat erről, kétségtelenné téve az uralkodó-ház megbáoási titkos érzületét. minden ezutáni tény azt mutatja, hogy az udvar komolyan el volt határozva ezen szabadságokat azonnal visszavenni, mihelyt hadereje Olaszországból felszabadulván: arra az alkalmas pillanatot elérkezettnek látja. A gr. Latour által előbb Jellasichnak, később szeptember és október hónapban gróf Lámburgnek és báró Puchnernek adott titkos utasítások, melyek ma köztudomásúak, épen azok, a melyeket Úrban. II-ik oláh határozérezredi alezredes szept. 14-ki pártütése alapjává tett. Mielőtt az olvasót ezekkel megismertetném, érintenem kell a Thordamegyében, Aranyos-Rónán szept. 12-én végbe vitt második lázadási véres tényt, mint a mely az erdélyi eseményeknek gyorsabb kifejlésre új lökést adott. E falu lakói ugyanis tettleg ellene szegültek azon bizottságnak, melyet a megye és főispán a végre küldött ki, hogy a már említett 60,000 újonczból rá eső hadjatalék kiállít-

hatása végett a fegyverfogható ifjakat írja össze. A főispán maga személyesen ment ki oda, szept. 6-án a népet egybegyűjtötte, a dolgot megmagyarázta s meghagyta nekik, hogy 11-én a bizottságot várják s fogadják engedelmességgel. A nép hajlandó volt s megígérte. De időközben Papiu Hilarianu s más izgatók éjjelen át bebarangolták a vidéket s felbujtoggatták tudatlan véreiket, hogy kérjék elé a császár kézirat s a kétfejű sasos pecsétet, mert nekik a magyar miniszterium nem parancsol, csak a császár.....A kijelölt napon a bizottság megjelent, s midőn munkálkodását el akarta kezdeni, az egész közönség, egyszerre, ingerültséggel ott hagyta úgy azt, mint a főispánt, kijelentette, hogy az egybeírást semmi esetben meg nem engedi; mire a főispán a Thordán állomásoszó Sivkovich-ezredből 50 gyalog, az egerbegyi székely huszár századból 30 huszárt rendelt, a kik estvefelé megjelentek; de a helység harangfélreveréssel, követei által pedig Gerendet s a szomszéd falvakat is föllármázva, oly nagy számú népet tódított összse, hogy a katonaság a faluba bemenést megkísérleni nem lássa jónak. Másnap még oda rendeltetett Bágyonból egy csapat huszár s 120 egerbegyi nemzetőr. Mint legidősebb tiszt Baumgarten, huszár százados vevén át a csapatok feletti parancsnokságot s két polgári biztossal bizonyos távolságig a népfelé közeledvén: elészolította a lázongók főbb vezetőit, őket a felsőbbség rendelete iránti engedelmességre felhívta s ellenszegülésök rósz következéseire barátságosan figyelmeztette. A nagy néptömeg értesülvén a bizottság kívánságáról — írják hivatalos jelentésükben a biztosok — zajongni kezdett, mozgott,, forrongott, zúgása nőttek-nőtt, mert a szomszéd falvakban a

félre vert harangok mind oda csődítették a háborgó népet. A vezénylő kapitány egy negyedórai várakozás után másodszor is felhívta a népet, hogy a bizottságot a faluba bocsássa be s fiait engedje össze íratni. A megbízottak ismét azon nyilatkozattal léptek ki soraikból, hogy ők nem hibások, az újonczok nem a Ferdinánd ő felsége parancsára hívatnak fel összeíratásra, azért ők azt meg nem ígérik, a katonaságot be nem bocsátják s kérik őket visszarendeltetni Harmadszor is felhívattak, intve, hazafiasán buzdítva s a veszélyekre figyelmeztetve, de minden gúny nyal fogadtak, az ingerülltség nőtt, gyilkoló vasvillák, kapák, hosszú hegyes fa-nyársak, csépek, lándzsák emelkedtek föl fenyegetőleg, a lármaszaj egyre élénkült, nők is fa-nyársakkal jelentek meg, itt-ott a czigányok agyarkodtak, trombitájukat megfűvatták, dobot verettek, sokan kihúzták kard jókat, puska jókat vállhoz vették s így ingerkedtek a katonasággal szemben. Ekkor a kapitány előnyomulást vezényelt, 15 lépésre azonban ismét megállította, várva, hogy tám meggondolkoznak. . . . Nem úgy történt. A Lónáról, Gerendről, Szent-Mártonból, Vajdaszegről, Hadrévről, Keczéről, Gerend-Keresztturrról összecsoportosult dühöngő sokaság többé nem engedte szólni megbízottjait, hanem nagy elszántsgággal a katonaságra rohant. rárivalkodott, ordított, gyilkoló szereit megvadultán forgatta, csomókba hordott kövekkel dobálózni kezdvén. Missling főhadnagy mellbe dobatva, erős vaküést kapott, egy közember fejét betörték, kettőt mellbe hajtottak, egyet megvéreztek, kettő lábán kapott súlyos ütést, két lovát vasvillával ütöttek fölbe, egy szuronyt a kő meggyörbített. Ezen tettlegességeket látva a gyalogság, szuronyát neki szegezve a tömegre

rohant, ezt tette a lovasság is, s a legelső lövésre 13 ember halva terült földre, öt súlyosan megsebesült, a többi szétszaladt s a tér alig egy-két percz alatt néptelenné levén: a katonaság sorakozva, katonai rendben a faluba beszállott, a nemzetőrség Egerbegyre tért vissza.... Hét falu vett részt a lázadásban s mindenik meghozta a maga áldozatát: elesett gerendi 6, közülök kettő magyar, egy czigány, lónai 3, keresztúri 1, keczei 2, szentmártoni 1, a sebesültek és foglyok is megoszoltak.*)

Bár az újonczozás a népképviselők országgyűlési végzésén alapult, a kormány elleni nyílt föllázadás ezen megfenyítése az oláh népre ingerlőleg hatott. Három gyúpontja volt ez időben mozgalmaiknak: Balázsfalva, Nagy-Szeben és Naszód, mert Orláth még nyíltan nem lépett volt fel. Mindhárom ponton viharzó szenvédélylyel tört ki újból az egy idő óta látyszólag lecsillapulva volt belső háborgás. A Comitée szét levén oszlatva, most a jelszó Naszódról jött, s az alkalom igen kedvezett; mert a király a minisztérium kinevészé s az újonczozási törvény megerősítésével késsett, mit a bujtogatók izgatási eszközük ügyesen használtak fel... Jovich ezredes állomásáról elhivatván: a II. oláh határőrezred parancsnoksága Urbán alezredesre bízatott, aki csakhamar Bécsbe hivatott, magas helyekről utasításokkal ellátva tért vissza ezrede területére s reaktionarius működését azonnal megkezdette. Urbán egy kis barna, élénk külsőjű, lobbanékony, (székelyesen szólva: *puzdurt*) ember, hirtelen felförmédő, aki első benyomásaira egyszerre határoz s igen gyakran kétszer is megbánja; egy katona izgató és teljes önoda-

*) Kolozsvári Híradó, 1848. 63. sz. 3 a hivatalos tudósítások.

adású eszköz a bécsi Camarilla kezében, magasb becs-vágys és hivatásérzet nélkül, egyéni jellem, stratégiai ész és vitézség által csak kis mértékben tűnik ki annyi társai felett. Az egész harcz alatt sem valamely személyes katonai bravourt, sem csapataival nyílt téren eredményes fegyvertényt nem vitt végbe. Ő csak fegyver-telenek felett tudott hatalmaskodni, erejét avval szemben mutogatta, dicsekedett, fenyegetőzött és terrorizált. Nagyobb szabású actióra vagy ereje, vagy képességei nem voltak. Támadó és védő kisebb-nagyobb ütközeteit rosszul tervezte s többnyire szerencsétlenül vitte ki. Egyetlen nagy személyes bátorságra mutató tette az, midőn Kolozsvár erejét s hangulatát árлуhában kipuhatalta, egyetlen sikerült katonai vállalata, Bem borgo-prundi, határőrségének 1848. febr. elején a havasokat ismerő román határőrség titkos értesítése és segélye által, éjj idején, álomban meglepve elfogatása. Szász-régeni csatája szégyenletes futás, számos-újvári győzelme s Kolozsvár meghódolása nem jöhét hadi tény-számba. Kolozsvárott 1848. november végen Wardener őt hagyta fedezetül: dicsekedés, kegyetlenség, zsarolás — ebben foglalható össze ottani működése, míg eljött Bem s csapataival együtt elűzte. Mint katonát leginkább jellemzi a henczegő kardcsörtetés, a történelembe fölvétetést legméltóbban ama vadsággal vegyült arrogáns szava érdemli meg: *minden megölt oláh fejeért öt magyarét vétei el!*

Ily tehetségekkel s katona-létére Urbán mégis politikai küldetést vállalt s azt katonás nyereséggel, a legkisebb diplomatái ügyesség és tapintat nélkül, magától és az udvartól minden elidegenítve és sokkal több rosszat, mint jót eszközölve hajtotta végre. Működését, czéljával s indokaival együtt elénk tárja

azon szept. 14-iki körlevele, mit programmnak vagy kiáltványnak lehetne nevezni, ha e név alatt szokás nem lenne alakilag szabatos, tartalomban nagyobb politikai értékű köziratot érteni. Célszerű lesz azt saját szavaival ismertetnem, mert az kibocsátóját és a kort élesen, igazán jellemzi s kézzelfoghatóan bizonyítja tette illegitimitását és azt a könnyelmű cynismust, melylyel e kis ember Magyarország alkotmányának megsemmisítésére vállalkozott. Ebben ugyanis hivatalosan tudatván a belső szolnok-megyei tisztséggel, mely megyéhez ezredének területe tartozik: „hogy a naszódi oláh határőrségi népség közt már régóta aggasztó a hangulat az akaratuk ellen létesült *Unió*, a határőrségnek a magyar minisztérium alá rendeltetése, a magyar lapoknak, magát a császári ügy szolgálatára kirendeltetni kért egyik oláh határőr-zászlóalj elleni támadásai, a határszéli ezredek ezen része ellen megindított nyomozás, főleg pedig a magyar sorezredeknek és erdélyi határőrségi csapatoknak a cs. kir. hadseregől szándékolt elszakítása miatt, mely utóbbiak a létező nyugtalanságnak új tápanyagot adtak s az eddig fenyegető kitörést siettették. Az alezredes megkísértette, hogy a kedélyeket lecsillapítsa s az ingérültségnek békés és higgadt irányt adjon, de csak egy szikra kellett, hogy a kész gyuanyag tüzet kapjon. A magyar minisztérium sorozási rendelete megadta azt. A mint ez megjelent, 50-nél több falu nem-katona közönsége a román határőrséghez csatlakozott s néhány nap óta egymást éri a küldöttség, mely azt kérte, hogy egész fegyverfogható ifjúsága a császári felség és birodalom szolgálatára soroztassék be s kijelentette, hogy a magyar urak számára kebelök-ből egyetlen embert sem bocsátnak ki. Fenyegetőleg

nyilatkoztatták ki: hogy ha a magyar hatóságok kényszerítéshez fognak, ők volt földesuraiktól úgy, mint a magyar tiszttiselőktől magukat meg fogják szabádítni, s el vannak határozva mindenájan fegyvert fogni a császáráért. Ez elhatározásuk a népnél mindenfelé visszhangra talált s az ezredparancsnokság állomáshelyén 300 tagú követség jelent meg az ezred összes helyiségeiből, melyhez csatlakoztak távoli vármegrékből jöttek s illy viszonyok között — monda az irat — az ezredes betegsége miatti távollétében az alezredes a parancsnoki tiszttet átvette azon szilárd eltökéléssel, hogy egy forradalmi s anarchicus állapot létrejöttét mindenképen megakadályozza, hogy ne csak a határorség népét törvényes rendben és fegyellemben tartsa, de a szomszédos földesurakat és megyei tiszteket is veszélytől megóvja, nehogy itt is az 1846-iki galicziai véresemény ismétlődjék. A falukról bejött ezen küldöttségek jegyzőkönyvre adott főbb kívánságai ezek voltak: 1. Hogy az oláhok megegyezse nélkül létrejött *Unió* szüntessék meg. 2. Hogy ők a magyar minisztériumtól tétessenek teljesen függetlenekké; ők mint atyáik is az osztrák császári ház hívei levén, bárha az egyik mint másik minisztérium egyformán hozhat be állapotukban korszerű javításokat, mégis inkább kivannak a császári minisztériumtól függni, s a császári hadseregtől csak a halálban engedik magukat el választatni, mely érzületük — tudják — hogy legfelsőbb helyen kedvezőleg fogadtatik. Ez ezredparancsnokság előtt — mondja tovább az irat — fontosnak látszott úgy a folyamodóknak, mint a szomszéd vármegyékből ezrenként hozzá özönlő oláh, szász és magyar népnek megnyugtatása; a miért is felvilágosította és meggyőzte őket arról, hogy

csak nyílt és egyenes eljárással lehet a jót maradandóan eszközölni; ennél fogva egyidejűleg megígértette velők azt, hogy minden erőszakosságtól óvakodnak, az idegen tulajdon nem bántják, a megyei tiszteket és földesurakat védi és a fennálló törvényeknek engedelmeskednek. Az ezredparancsnokság mind ezért tolítik csak ezen csekélyiséget kívánta, hogy minden község, mely 100 lélekből áll, a császár számára adjon két újonczot, határozatlan időre, foglaló nélkül, úgy, hogy ezen ifjú fegyveres csapat semmi hadosztályhoz be nem osztatik, hanem csak egyszerűen a császári zászló alá föleskettetik. Ezen kinyilatkoztatás után — így végződik az irat — a tömeg boldog megelégedésben, a császári házat áldva, az össz-birodalmat éltetve tért haza, s az alezredes azt hiszi, hogy ezen eljárása által egy veszélyes mozgalomnak az egész ország s különösen a szomszéd vidéki birtokosok és megyei tisztek érdekében elejét vette és azt elfojtotta. Kéri azért a tisztséget, vegye ezt tudomásul s részéről is ismert bölcsességével gyámonsítsa; az ezredparancsnokság egyébiránt ez eredményt külön futár által ő felségének, a császárnak és királynak is tudomására adta. Az ezen ezredkerületben a mondottakhoz képest készítendő besorozási lajstromok később küldetnek be; reméli az ezredparancsnokság, hogy a tisztség szíves lesz e lépését nem tekinteni idegen törvényhatóság jogkörébe avatkozásnak, haneni abban egy nagy veszély eltávolítása eszközét ismerendi föl.“

Urbán alezredes e körlevelét a szomszéd Kolozsvári és Dobokamegyék s Kővár- és Besztercze-vidék tiszti karaival is közlötte, magát úgy látszik az egész északi országrész katonai kormányzójának véve. Ira-

tának utolsó tétele éleznek igen komoly, politikának nevetséges. A megyék az átiratot azonnal a kir. biztoshoz és kir. kormányszékhez küldötték fel, az első a miniszterelnökhöz, utóbbi a b. ü. miniszterhez, az alkotmány sértésért a törvény megtorlását s Urbán alezredesnek katonai jogkörébe visszaszorítását kérve, minek azonban semmi foganata nem lett. Hogy az olvasó ezen eljárás országfelforgató hatásáról meggyőződjék, megismertem b. Szolnokmegye főispánjának, Wéér Farkasnak a kormányhoz szept. 15-én tett s megyéje helyzetét megdöbbentően sötét, de hű és igaz színekkel festő jelentése néhány pontját. „A sorozás vala — úgymond — e példás békéjü megyében kezdete a csend és rend felbontásának. Alig kezdődött meg az, azonnal megtelt a megye bujtogatókkal, kik a II-ik oláh határör-ezred vidékéről rajként áradtak ki. Eddig itt ha volt is a feszültségnek némi jele a nép némely rétegében, ellenszegületeknek színe sem volt látható. Most az tűnik fel egyesenél és egész községeknél egyiránt. A bujtogatok azt terjesztik a nép között, hogy a mostani kormányrendszer nem a császári felség akaratából létezik, hogy egy királytól, kit a magyarok a császár ellen állítottak fel, több rendeletek érkeznek s teljesítetnek a közigazgatási tiszviselők által. Ez a balvélemény márczius óta mind terjed tovább-tovább; nem volt helység a megyében, mely ily vagy más alakban hasonlóul ne nyilatkozott volna; most azt mondják, hogy a jelenlegi katonaállítás a felségnek a magyarság által megtámadtatására volna intézve, s a cél az, hogy az oláhság a felség elleni harczokban elvezessek. Semmi kétség, hogy minden Naszódról származik. Az első lökést egy, azon vidéki oláh papság

által zárt ajtónál a templomban tartott gyűlés adta, melyben több katona-tiszt, sőt ezredes br. Jovich is részt vett. Sok olyat tárgyaltak ott, a mi a hivatalos jelentésben nem volt benne. Eléjött a magyar hadügymintzter által Szeged alá rendelt zászlóalj dolga is. minden oda irányult, hogy a nép a magyarok iránt gyűlölségre hangoltassék. A gyűlésből hazához vezők úton-útfélen boszut kiáltottak a magyarokra véreiknek a csatatérre rendeléseért. Az idegenség sőt ellenszenv már Kozárváron az eskületételnél kitűnt magában a zászlóaljban, mit nevelt, sőt elkeseredett gyűlöletté változtatott a Pesten való maguktartásáért őket méltán ért megfenyítés. Ekközben hazaérkezett bécsi útjáról Urbán alezredes s nyíltan beszélni kezdette, hogy Öfelsége ugyan a magyaroknak tett engedményeket meg nem változtathatja, de ha a hadsereg teszi, nem tesz ellenére. Ő szolgálatát ígérite erre, a mit teljesít is, mert rá szavát adta. Rövid időn felmondandja az engedelmességet a magyar miniszteriumnak, nyilatkozik az *Unió* ellen s azt írásba foglalva a szomszéd törvényhatóságokkal is közli íme a katonai propaganda forrása, melyből a fennebbi körlevél eredett, s melynek eszméi most az ezred területén s a szomszéd vármegyéken mindenfelé számos kiküldöttek által terjesztetnek. A szegény népet még avval is ámitják, hogy az alezredes beszélt a császárral, s magától kapott felhatalmazást és meghagyást arra, hogy mindeneket a népnek megmondja. A lázítás nagyban foly, a kedélyek hangulata már-már bőszültségbe megy át, az oláhság tömegekbe verődik össze, kezd elvonulni az erdőkbe, vagy gyűlésezik, iszik, tanakodik; sőt több helység fegyverrel van ellátva, harang félreveréssel adtak hírt összegyűlésre, s megesküdtek utolsó

csepp vérig ellene állani a katonaállításnak s kény-szerítés esetében magukat kölcsönösen védni Ezek következtében a megye csaknem fölbomlásnak indult. ... Az itt előadottak — úgymond a főispán — hü képe a többi megyékben levő anarchiái és csendviszonyoknak is. A megyei bizottság megrohantatástól tart minden pillanatban. Ő ugyan ezek ellenében minden megtesz, de a kormánynak tudtára adni kötelességének ismerte. Hamar kitöréstől nem tart, mert nézete szerint azon kéz, mely az ottani reactíó szálait vezeti, Magyarország valamely oly rendkivüli lépéseiig, mit a tettleges fellépésre nem lát ürügyül felhasználhatónak, a kitörést megengedni nem fogja. De már egy ily foltévés lehetősége is veszélyes az itteni kevés számú és szétszortan élő magyarságra, az *Unio*-ra és más nagy érdekekre nézve is. Mindezeknek orvoslatait a magas kormánytól várja, ő többé semmi meg nem kísérlett védelmi eszközzel nem rendelkezik. . ." . . . Nevezetes, hogy Urbán alezredes Máramaros-megye Borsa helységébe is átküldötte Binder nevű kapitányt a császári zászló alá sorozás végett, s az odavaló megyei bizottság az ellen tiltakozván, azon kérdést tette hozzá: mi jogon avatkozik Urbán alezredes megyéjük hatáskörébe? a kapitány azt felelte, hogy a község erre őt felkérte. S az alezredes úr minden teljesít, a mit tőle kérnek, jogost, jogtalant? De hát ha nem áll az *Unió*? Áll a parancs — feleié a kapitány, neki rendelték s ő eljött. A bizottság azonban tiltakozott ez eljárás ellen s védelmet szintén a kormánynál keresett.

Még sötétebb képet adja megyéje közállapotának ugyanazon főispán pár héttel később, októb. 3-ki hivatalos jelentésében. „Megyémben a rend teljesen

felbomlott, a nép bőszültsége s tudatlansága a közigazgatást lehetlenné teszi. Azt mondja: ő a naszódi katonai kormány alatt áll, polgári tiszttiselők neki nem parancsolnak Ezt hozta a megyére Urbán alezredes békebiztosítása és a nép zászló alá esketése. Fegyverkezik, kaszáit egyengeti ki éjj-napon át, csoportokban támadási terveket forral egyik-másik birtokos és tiszttiselő ellen, kik a mint erről értesülnek, otthagya mindenöket, elmenekülnek a merre lehet; de a nagyobb résznek nincs hová menekülni, az várja minden nap a fejére mérendő csapást. A tiszttiselők kijelentették, hogy többé semmi hivatalos eljárást a nép között végezni nem mernek, míg a rend és csend alkalmas eszközökkel helyre nem áll, nem akarják magukat s övéiket a nép gyülölségének s dühének kitenni. A dolgok ezen állásában sajnálva jelenti, hogy többé Ő sem tehet semmit: nincs hatáskore, hatósága, nincsenek eszközei, hivatal viselői. Azért tudatja ezeket a kormányzóval — így végződik a jelentés — hogy ha annak még sikерrel felhasználható eszközei volnának, azok iránt intézkedhessek.”

Két nappal később a tűz az ország egy másik táján ütött ki. Szept. 16-án reggel fél 10 óra tájban — irja az ottani gör. kath. káptalan — Balázsfalvát véletlenül több ezerből álló román, magyar, szász néptömeg lepte meg, magát gyűléssé alakította s tanácskozásait egészen 28-káig folytatta. E népgyűlészetnek két nagy fontosságú ténye van. *Egyik* az, hogy a káptalant felszólította arra, hogy nevében a kir. kormányszékhez intézett egy kérvényt oda pártolólag terjeszzen fel. Azt mondják abban azok a kik írták: „hogy a kormány 60,000 katonát akar

Erdélyből besoroztatni, ök azonban nem kötelesek alávetni magukat, mert a császár a törvényt nem erősítette meg; de akkor sem, ha megerősítette volna is, mert őket nem kötelezi az *Unió*, a mibe bele nem egyeztek, a melyet nem pártól sem szász, sem román. Kérík a káptalant, védje őket, hogy ne nyomassanak törvénytelenül, lássák meg a magyarok, hogy a káptalan nemzetével tart; a magyarok parancsait úgy is minden kihirdeti s pártjukat fogja, de a románok még semmi segedelmét nem látták; ha most sem tesz érettök semmit, minden bizodalmukat elvesztik nagyjaik iránt, kik csak az őket elnyomó idegenekkel tárnak, nemzetöket pedig segítni nem érzik magukat köteleseknek. Kérík, eszközölje ki, hogy tarthassanak nemzeti gyűlést, hol megjelenjenek követeik és a román Comitée, olvastassék fel a császár minden válasza s a magyar minisztérium nyilatkozata is, és hogy a magok nemzeti ügyeikről együtt tanácskozhassanak; s gyűlésre jöjjön minden vármegye minden falujából két falusi vagy városi küldött, jöjjön el minden esperes két-két pappal. Erre hét nap alatt választ kérnek, hogy ne zavartassék fel a közbéke. Kérík továbbá Mikás és több fogoly társaik szabadon bo-csáttatását. Ők nem tettek a magyaroknak semmi igazságtalanságot; most is kötelezik magukat, hogy nem fognak felkelni ellenök. Bocsássa ki hát a kormánszék a román foglyokat, ha velők békében kíván élni s ne adjon okot ingerültségre, a minek mind a magyarokra, mind a románokra nézve szomorú következményei lehetnek. Ha kérésök nem teljesül, a káptalan és kir. kormánszék fog számot adni a törtenhető következésekrol.“ Aláírás: *A nyomorgatott erdélyi testvérek*. A káptalan azon megjegyzéssel terjesz-

tette fel azt, hogy a kir. kormányszék a kebeléből kiküldött követeknek végleges és határozott választ adjon, annyival inkább, mivel a gyűlés kijelentette, hogy még választ nem kap, Balázsfalváról el nem távozik.“*) A kir. kormányszék megírta a káptalannak, hogy világosítса fel a népet, hogy a 60,000 katonát az egész Magyarország köteles kiállítni, hogy a kormányszék már e kérvény kelése előtt az összeírást megszüntette; a gyűlés tartását a kedélyek mostani ingerült állapotában meg nem engedi, sőt azonnal szétosztásukat rendeli annyival inkább, mivel Ságuna püspök az emiittet kir. válaszokat egyházi úton már kihirdette; az elfogottak ügyében haladéktalan és részrehajlás nélküli bíróság általi ítélezthozás van rendelve, e végre külön felállított törvényszék által; de addig is mind Mikás, mind a többi elfogott ily bűnösök kezességen elbocsátása iránt intézkedés van téve; Mikásra nézve még korábban megadatott e kedvezmény, de ő kezest

*) Az aláírás ez:

A balázsfalvi székesegyházi káptalan:

Rátz László m. p. olvasó kanonok és az Egyházi Tanács ideiglenes elnöke.

Boér István, őrkanonok.

Barna János, tanárkanonok.

Tovább ez volt írva:

Az itt következők is aláírják, mint e tárgyban tanácskozni felhívottak:

Jovian Miklós m. p.

Michael Ambrosius Elekesi m. p.

Pap Ágoston m. p. közoktató.

Tivadar Majoran m. p. közoktató.

Mánti József m. k. közoktató,

Tartza József s. k. oktató.

Kerekes Pál, költészettanár.

Papp András s. k. természettanár.

Sztoian György, tanár.

Hosszu József, tanár.

Gerandou József m. p. levéltárnok.

állítni nem kívánt s ezért terjedt oly hosszúra kereset alatti fogsága

Másik tény a forradalomnak nyílt proclaimálása az által, hogy felsőbb kormányi engedély nélkül, sőt a kir. kormányszék és kir. biztos tilalma ellenére gyülését állandóvá tette, s mint a szerb nemzetet Rajasich márciusban Karloviczon, úgy e gyülés a román nemzetet itt önállónak nyilvánította, Erdély és Magyarország alkotmányos kötelékéből magát kiszakította s jövőjéről mint független nemzet intézkedett. E végzése így hangzik: „Nyilatkozat Tudva van kedves hazánk minden lakosa előtt, hogy ő felsége mint az osztrák monarchiában lakó minden más nemzeteket: úgy az Erdélyben lakó román nemzetet is kegyelmesen felhatalmazta, hogy fegyvert foghasson s nemzeti katonaságot állíthasson fel. Az ezen joggal felruházott erdélyi román nemzet is, követve a magyarok és szászok, mint az ő honfitársaik peldáját, önmaga és a közcsend védelmére magát fegyverrel akarja ellátni, tudtára adva minden honlakosoknak, illetőleg törvényhatóságoknak, hogy ő nem egyéb célból vesz fegyvert kezébe, s nem egyébért gyakorolja magát az azzal bánásban, mint a maga és közbátorság védelmére, azon jognál fogva, amint ezt a magyar és német nemzet ez országban eddig is tette és teszi. Felszólítja tehát a többi honlakókat és törvényhatóságokat, hogy e jogukkal élő románokat abban ne akadályozzák, sőt hagyják, hogy ők fegyvert szerezhessenek, készíthessenzek s azok használatában magukat gyakorolhassák. Ők bárkinek bár minő megháborítása ellen ünnepélyesen tiltakoznak, s készek bár kit közülök, aki igazságtalanul meg támadtatik, mint testvérüket, együttesen védelmezni

ha pedig nem bántatnak, minden honfitársukat békében elni hagyni.“*) Még határozottabban kifejezte azonban e gyűlés a román nemzeti akaratot egy más iratában, mely így hangzik: „Értesítés, Ő Felsége I. Ferdinánd császár, márczius 15-én szabad sajtót engedett s jogot adott a nép felfegyverkezésére, hogy nemzeti őrsereget alakíthasson, és elfogadta az alkotmányos kormányzás elvét az egész monarchiában; június 23-án pedig a román nemzet ügyében úgy nyilatkozott, hogy annak szabadságában áll magát föl fegyverzeni; megígérte, hogy a románoknak román nemzetbeli igazgatói lesznek. Ezen császár ő felisége által adott jogok következésében, az 1848. szept. 16-tól 28-áig Balázsfalván összegyűlve volt román nemzet elhatározza a közcsend fentartása tekintetéből fegyvert fogni s nemzeti őrsereget alakítani, úgy, hogy minden 17-től 50 évig levő polgár kötelezi magát egy puskával vagy lándzsával, karddal, pisztolyal s más hasonló fegyverrel ellátni, úgy, mint eddig a nemesi rend ellátva volt s valamint márczius 15-ike óta fegyvere van a szászoknak s ő felsége minden alattvalónak.“***) Ugyanekkor a gyűlés az erdélyi összes oláhságot katonai praefecturákra osztotta, egy praefectura állott 100 faluból és 10 tribusból, minden tribus 10 faluból; voltak praefectek és alpraefectek, tribunusok és altribunusok, centuriok és aleenturiok, dícuriok stb. A főbb hivatalokra ki is neveztettek az egyének, s nyomban biztosokat küldöttek ki az összeírás végrehajtására. Szept. 29-én Schurter tábornok Szebenből megérkezett, s kijelentette a románoknak, hogy össze-

*) Kolt Balázsfalván, 1848. szept. 27-én. Aláírva: *A román nép (POPULUS ROMANUS.)*

**) Aláírva: *A balázsfalvi gyűlés.*

írandó nemzetőreiknek 10,000 fegyvert fog adatni; a magyar constitutiót (hihetően a pozsonyi utolsót. czíkkekét) és miniszteri rendeleteket estve hét órakor a balázsfalvi piaczon megégették, a román *Comitée* elhatározta, hogy októb. 2-án és 3-án Szebenben gyűlést tártnak, ott a szászokkal egyesülve az osztrák alkotmányt kikiáltják, s egy ideiglenes kormányt fognak felállítani Szept. 30-án a *Comitée* tagjai: Barnutiu, Mikás, Lauriani, Buttyán és Papiu Hilarianu Szebenbe mentek, Axentiu Severu mint küküllőmegyei praefect ott maradt. Szándék volt, hogy a kitűzött szebeni gyűlésre minden tribus legalább 10 jól felfegyverzett embert vigyen be; de ennek Pfersmann ellene mondott azon okból, hogy Szeben vidékén — ha kell — elég oláhot lehet találni A nép e nap óta kizárolag fegyverkezéssel s főkép lándzsakésztéssel foglalkozott, a kovácsok szenet a püspöki erdőben égettek, a nemzetőröket a falukban szabadságolt katonák tanították*)

Benne volt tehát Erdély a forradalom örvényében, oda sodorva a naszádi katonai propaganda és balázsfalvi törvénytelen gyülekezet vészes irányú végzései által. Az akkori helyzet felőli mély és alapos Ítéettel ir b. Bánffy János küküllőmegyei főispán szept. 17-ki hivatalos jelentésében. „Egymást érik s valósítják meg — úgymond — a Balázsfalva környékéről hozzájövő hírek, melyek e szerencsétlen vidéket elpusztulással fenyegetik. A gyűlés ma kezdődött meg, számuk nagyobb, mint májusban s folyvást nő. Szinte minden fel vannak fegyverkezve; vannak közöttük orláti határ-

*) Több szomszédos főispán hivatalos jelentéséhez csatolt eredeti nyomtatványokból és Tegzesekből.

**) Kolozsvári Híradó, 1848. 73. sz.

őrök is. A kedélyek ingerültek, sőt dühösek; feltételük nem kevesebb, mint a magyarokat kiirtani, oláh vajdát választani, oláh territóriumot foglalni. Ki akarták szabadítni a megye börtönéből az ott fogvalevő balázsfalvi papot. Alig hihető, hogy e nagy tömeg felbujtottatott nép, melynek fegyver is van kezében, vérontás vagy pusztítás nélkül oszoljék szét, annyivá inkább, mivel papjaik nyilván bátorítják őt erre Proclamatio forog közöttük, hogy ha falvaikba megyei tiszt megy, verjék agyon; ha katonaságot küldnek, estve vendégeljék meg s éjjel meggyilkolván, fegyvereiket szedjék el. Mutattak elé nagy pecsétes levelet is, melyben az áll, hogy az oláhok a magyaroknak újonczot állítani nem tartoznak, mert ők az orláthi határőrezredhez tartoznak. Mindkét iromány a közelebbről Orláthon tartott gyűlésből küldetett szét. Végzéseikről még nem értesültem kellően. A közelebbi gyűlés 20-án lesz. Számuk felmegy 40,000-re. Szomorú kilátás megyém kevés magyarságára nézve — jegyzi meg a főispán — melyet mindenfelől ellenség vesz körül. A nemzetőrök száma csekély, azoknak sem kaptam sok sürgetésem után is fegyvert; Ebesfárván, Segesváron orláthi katonaság; a Savoyai herczeg nevet viselő dragonyos ezredi és Károly-Ferdinánd-ezredbeliek közt is sok a megbízhatlan; kényetlen Maros- és Udvarhelyszéket szólítani fel véletlen esetben adandó segélyért. Gondoskodjék a kormány gyors segélyről, mert ha a vész árja a megényeket ellephte, nagy időre vége lesz a kevés magyarságnak s vele az intelligentiának! Ha a Camarilla feje felett — így végződik a jelentés — ennyi ármányára sem csattan meg Isten bosszuló ostora, lehetetlen igazsága felől kétségbe nem esni”

Nevelte a közaggodalmat s a helyzet válságos-voltát az, hogy e gyűlést senkisem engedélyezte, senki nem ellenőrizte, sem kormány, sem megye nem tudott rá befolyással lenni. A nép hangulatát már a káptalanhoz beadott kérvény elárulta, mely inkább fenyegetés s modorát az ochlocratia nyersesége jellemzi. A kormányszék és kir. biztos megtette a lehetőt, de a kívántat nem, s azért rendelete inkább ingerelt, mint csillapított. Pedig a békés magatartás meg volt igérve. Az is sajnálatra méltó, hogy e gyülekezetben nem volt jelen püspök Lemény, és a vele egy érzüett mérsekelt román értelmiség pártja; foganat nélkül maradt Ságuna püspöknek ez időtájatt a *Kolozsvári Hiradó* októb. 3-iki 70-ik számában megjelent főpásztori levele, melyben békére, V. Ferdinánd cságzár és király iránti hódolatra, a testvér nemzetekkel egyetértésre, a felsőbbségnek engedelmeskedésre, a volt földesurak iránt hálára s csendes türelemmel várakozásra inti híveit, míg a kormány a maga és felség igéreteit törvény alkotása által teljesítheti.... Már ekkor válsági ponton állottak a dolgok Bécsben és Pesten, a magyar miniszterelnöki hely betöltése miatt, a mi új minisztérium kineveztetését fogta volna lehetségesse tenni. Gróf Bathyány Lajos lemondása oct. 2-án elfogadatott, miután az utódává b. Vayt kinevező kir. leiratot ellenjegyezte. A király felkérte, hogy Eszterházy herczeg helyett magyar külügyminszterré b. Récseyt kinevező kir. leiratot is irja alá, de ő ezt mentagadta. B. Vay fel hivatott, a megajánlott magyar miniszterelnöki tárczát azonban nem fogadta el — ő csak előde nyomán járna — monda s visszatért erdélyi kir. biztosí állomására. Másnap oct. 3-án Récseytől aláírva megjelent azon kir. leirat, melyben

azon oknál fogva, hogy Magyarországon az uralkodó párt a törvényesség terét elhagyta s a felség kény-szerítve van fegyverrel vetni véget az anarchiának, b. Jellasich a királyi felség teljhatalmú biztosává nevezett 8 Magyar-, Erdély- és Horvátországban levő minden fegyveres testületek alája rendeltettek. B. Latour cs. hadügymeniszter még okt. 2-án tudósítván b. Puchnert a bécsi változásokról, közlő í;te vele azon tervet, mely szerint Magyarországnak fegyveres erővel meg-hódítása elhatározatott, s neki meghagyta, hogy az oláh határőrök ből 3 zászlóaljat s egy ezred német lo-vasságot maga mellé vévén, kelet felöl kezdje meg működését; sergeit indítva Nagy-Várad felé, az aradi és temesvári várőrségekkel tegye magát összeköttetésbe, hogy ha a magyar kormány Pestről Debreczenbe vagy Nagy-Váradra költözik át, abban meggátolja.

Ha az olvasó ezt és a naszói II. oláh határőr-ezred tiszteinek még sept. 13-ki közgyűlésein felsőbb helyre juttatott kérvénye tartalmát figyelembe veszi, át fogja látni, hogy a Latour által okt. 2-án kiadott iménti rendelet elvei Urbán előtt már september ele-jén tudva voltak, hogy Ő Bécsből magával hozta azon utasítást, mely szerint eljárásait intézte. Fennebb is-mertettem körlevelét s az abban levő kívánságokat, de a valódi tényállás csak az indokokból tudható meg. „Az ezred azért nyilvánította magát függetlennek — úgymond szept. 13-ki jegyzőkönyvében — mert a magyar minisztérium követeket küldött Parisba és Frankfurtba, a francia köztársaság és német biro-dalmi gyűlés üdvözlésére, mert azon esetre, ha Ausztria és Németország közt szakadás lesz, a minisztérium kijelentette, hogy Magyarország segélyére ne számítson, mert a magyar fővárosban külföldi követeket

akar elfogadni, s nem hogy segélyt adott volna az olasz háború folytatására, de a magyar ezredek házabocsátását kívánta. Mindezek mutatják — mondja az ezred — hogy Magyarország a monarchiától el akar szakadni, s a naszódi határörök mint annak hívei, ez árulásnak ellenszegülni kötelességüknek tartják Mindezekből világos, hogy úgy a naszódi mint a balázsfalvi honfelforgató végzések Bécsből és Szebenből jött bátorítás és utasítások következtében jöttek létre.

S mivel mindezek a román Comitée útján, annak száz meg száz jött-ment ifjú, félművelt és tudákos ágensei által az egész országban gyorsan elterjedtek: csoda-e, ha az együgyű oláh nép elméje megsavarodott, jogot, tulajdont összetévesztett, törvényes és forradalmi tényt egyértékűnek vett s így minden társadalmi kötelék lassankint szétszakítottván: törvénytisztelet és függés, személy- és vagyonbátorság az országból végképen eltűnt s a rablások és gyilkolások elkezdődtek. Borzasztó képet adják a hivatalos jelentések ez időbeli erdélyi állapotoknak. Csak néhány példát idézek a sok közül. Felső-Fejér megye igazgató főbírája írja okt. 10., hogy katonai segélyt seholnan nem kapván: „megyéjében a csend és rend egészen felbomlott, a bujtogatók nyíltan léptek fel s a népet annyira vitték, hogy semmi rendeletre nem hallgat, 400 — 500-zanként lándzsával, puskával fegyverkezve azok vezérlete alatt faluról-falura járnak, a románokat esketik fel a császár hűségére s a magyarok kiirtására, a volt nemesek és tiszviselők udvaraira — kik már házukat, tűzhelyeiket elhagyták, elbujdostak — lövöldöznek, a hegyeken s faluk végein jeladás végett lármafákat állítottak fel: csak

égetni, rabolni és gyilkolni nem kezdettek még.“ „Egy Hiszia Huszu nevű, Oláhországból nemrég viszszavándorolt, a bolyavölgyi járás minden falvait bezárta két oláh pap s több ländzsás kíséretében, kik közt szászok is voltak, — írja ugyanazon megye egyik szolgabírája — a templomokban beszédeket tartott s elébb a maga hűségére fölesketvén, ingerelte a népet a magyarok ellen; ő maga Mihályfalván tartózkodik s ländzsásokkal őrizteti magát, több helyeken falusbírót és főpolgárt tett s feleskette; nyíltan kiabálják, hogy megyei tiszt nekik többé nem parancsol, nem is fligg tőlük senki; egy verekedési ügyet a felek. Hiszia Huszu elébe vittek s ő látott törvényt fölöttük« Kolozsmegyéből októb. 15-ről Thuly Lajos megyei ülnök írja a főispánhoz: „hogy októb. 2. Czikud felől egy 400 — 500-nyi embercsoport közeledt Frátához veres, fejér, kék lobogóval; fegyverzetük: puska, pisztoly, vasvilla, csép volt; beizentek a két görög vallású paphoz, hogy tiszteletökre a harangokat húzzassák meg, de nem levén rá a püspöktől parancsuk, nem teljesítették. A nagy csoport két Vatáv (*vezér*) alat a két templom körében állott fel, a papokat kihívatták, a császárt háromszor meg éljen-ezték. Ezután Baternai nevű egyik Vatáv, a báldi diákok fia, szónokolni kezdett, elbeszélte, hogy ő hétfizalmas társával a román ügyért hat hétag bujdossott a havasokon, makkal s mogyoróval éltek, mert titoktak — római atyafiak! papotok s püspökötök elárult, eladtak a magyarnak 3 véka aranyért. Igen, eladtak azok, kiket ti hiszlaltok, mint sertések! Mincket a magyarok meg akartak ölni. Igazság-e ez románok!? A nép rárivalta: *nem!* Ezután kérdezte őket, hogy a balázsfalvi három román országgyűlésen miért

nem jelentek meg? A nép felelte, hogy papjaik nem adták hírül s a vármegye tisztei sem bocsátották . . . „Felterjesztettük mi kívánságainkat a felséghez 16 pont alatt — monda tovább a szónok — ha lejő a válasz, majd megkérdezzük a magyarokat: tetszik-e nekik vagy nem? De nem kérjük, úgy-e római atyafiak! kényszerítni fogjuk, mert másfél millió római csak megfelel 50,000 magyarnak (*hihetően a megyei van értve*). A nép rá kiáltotta: *meg!* Mert az csak illő, hogy másfél millió rómaiból háromannyi úr legyen, mint az 50,000 magyarból. A nép ismét rákiáltá: *illő!* Ezután megparancsolta, hogy okt. 5-kére mindenkinék fegyvere legyen: puska, pisztoly, Kard, lándzsa. A nép vonakodott, mert — úgymond — őket már megbüntették ezért. „Ne féljetek — monda a Vatáv — ha a vármegye tisztje akar meggátolni, keljetek fel, ne engedjetek utolsó csepp vérig — 120 falu áll védelmetekre. A cigány 12 krért tartozik a lándzsát megkészítni, s ha nem teszi, kergessétek el a faluból. Okt. 23. pedig minden háztól egy ember fegyveresen jelenjék meg Balázsfalván; a ki csak bottal megy, feje beverődik, ott adnak lövő fegyvert is . . Mikor elindultak, alispán b. Inczédi Zsigmond udvarháza előtt kissé megállottak, lőttek s „*éljen*“-ezték az oláh nemzet szabadságát.“ Így volt ez minden vármegyében.

A szász törvényhatóságok is egy politikai álláspontot foglaltak el a románokkal. Követeik közül haton, köztük: Rosenfeld, Schmidt és Fridenfels a szept. 11-iki országos ülésben küldőik eltérő, nézelei indokából s az országgyűlés újabb iránya nem pártolhatása következtében állomásukról lemondottak, Szebenbe érkeztök után azonnal elkezdődtek az éjjeli

gyülekezések; Frühbeck főhadvezérségi tisztet és Kalbinger szász nemzetőrségi főhadnagyot Naszódra Urbánhoz küldötték pénz- és fegyverei-éj öket segítségére felajánlva. Szebenszék szept. 19-én tartott közgyűlésében határozatilag kimondotta, hogy az *Unio-t* nemléteznek tekinti, a magyar minisztériumtól rendeleteket el nem fogad s az osztrák császári minisztériumtól kivan függeni. Ez jelszó volt, mit a többi szász székek és vidékek is elfogadtak. A 60,000 ujoncz kiáltlításába azon okból, mert a t.-czikk megerősítetlen, belé nem egyezésöket a kir. kormányszéknek már korábban több szász hatóságok jelentették. Wennrich Mihály segesvárszéki követ okt. 27-én lelkes intő szózatot tett közzé, e lépés veszélyeire szász testvéreit figyelmeztetve, de kívánt eredmény nélküli.*¹) Báró Vay és gróf Mikó próbálták a nagy meghasonlást személyes közbenjárás és egymást megértés által kiegyenlítni; az első többször értekezett b. Puchnerrel, s szeptember vége felé meghívták Kolozsvárra, valamint Urbán alezredest szept. 21-ére Belső-Szolnokmegye, Retteg helységébe! de az első egészségi gyöngélkedésével, az utolsó engedélye meg nem kapásával tért ki e találkozás elől. A valódi ok azonban az volt, mert feljülről jövő utasításaik szerint nekik alkudozni joguk nem lehetett; hisz a nagylak-szentkirályi csatában elesett egyik oláh tribunhál, aki pap volt, két levelét találták meg az oláh Comitéének, melyben október 23-án írja: „hogy b. Puchner általuk öt láda munitiót, 2 zsák lőport és 1 zsák ónot küldött, kevés idő alatt még többet küld; a puskákat is ki fogja rendelni; a főhadvezérség megparan-

¹) *Kolozsvári Közlöny* 1848. nov. 2. szám.

csolta, hogy Balázsfalvára minél nagyobb fegyveres erő gyűjtessék; Axentie irja meg: mennyi puskája? lándzsája s más fegyvere van? alakitson egy oláh lovás csapatot a császári lovasság mellé, melynek megparancsold, hogy segedelmünkre legyen; azt is kéri a főhadvezérség, hogy a sorezredek az oláhokból egészítessék ki, e végre rá kell bírni a népet, hogy három évi capitulatioval álljanak be önkénteskké, ez neki hasznára lesz. Ily értelmű proclamatioját a Comitée holnap kibocsátja. . . .“ Egy másikban, október 24-kéről írja ugyanahoz: „br. Puchner az írta a Comitéenek... hogy október 26-án mind a 15 oláh légiónak fegyvert és munitiot fog osztatni 8 tanítóul mindeniknek egy-egy tisztet adni. Nóvák még nem érkezett meg, Muresán Szebenbe ment, hogy katonai erőt s munitiot eszközöljön. A nagylaki baleset miatt (*itt gr. Bethlen Gergelytől erős vereséget szenvedtek*), ne engedjétek elcsüggendni az embereket. Négy sürgöny áll készen Urbához is“ *) Az elvetett mag nem sokára kikelt: ellenszegülés, a nemesség üldözése, elfogatások, rablás és gyilkolás ismét elkezdődött. Némelyek nézete, sőt a szebeni főhadvezérség egy október 10-iki hivatalos irata szerint is erre Berzenczey László marosszéki képviselő 8 kormánybiztos azon tette adott okot, hogy okt. 1-én a székely nemzetet, 24-től 50 éves korig, a történeti nevezetességű agyagfalvi térrre október 15-kére, ősi székely szokás szerint megdúlás büntetése alatt köznemzeti gyűlésre hívta meg: *ideiglenes székely kormány* és *székely nemzeti tábor* alakításra s a székelység régi szabadságai visszaszerzése végett. Ürügy volt ez csak,

*) Kolozsvári Közlöny, 1848. nov. 3. sz.

mely mérgesíthette a kedélyeket, növelte és siettette a válság kitörését, de tagadhatlan, hogy ez a nélkül is megtörtént volna. A viszonyokat ismerő előtt, a tapasztaltak után nem lehetett kétség az iránt, hogy a létező kormányközegek: a kir. biztos, kir. kormányszék és az átalakulási válságban levő minisztérium rendes politikai és törvényes eszközökkel a Bécsből pénzzel segített s tanácscsal támogatott románszász-katonai hármas reaktionak sikkerrel ellenállani, vagy azt legyőzni nem képes. Br. Vay maga jelent meg mindenütt, ahol szükségesnek látszott, a rögtönűl bíróságot a hozzá intézett első nádori rendeletnek közlése mellett kihirdette, a sorozást elrendelte, de annak a nép csaknem mindenütt ellene szegült; s ő azon meggyőződését fejezte ki a kormány előtt, hogy e részekben a kormányzat módjának a létező törvényes formáktól eltérő bármily megváltoztatása a lehető legnagyobb ellenszegülésre találna; személyesen kívánta felvilágosítni a népet a felsőbb rendeletek teljesítésének melőzhetlenségéről, de mindenütt Ferdinand császár parancsára hivatkoztak; az orláthi és naszódi határrégi tisztek ellen a nyomozást maga kezdette meg, de azok hivatkoztak a felségre s követelték a trón elé bocsáttatásukat. A két ezred területére vonulván a főlázítók, ott mindenféle kormányi rendeletnek meg kellett hiúsulni; annyira nem volt loyalis érzelmű ember, hogy azok elfogatásáról még szó sem lehetett; Szebennel sem lehet boldogulni mindaddig, — irja egy aug. 24-i jelentésében — míg Erdélynek magyar szellemű főhadvezér s Szeben városnak székely vagy magyar katona helyőrsége nem lesz; lakjék csak ott egy pár székely zászlóalj, önmagától szűnik meg számtalan nehézség és panasz, amit most orvo-

solni nem lehet; a gyulafehérvári várba helyőrségül önkéntesek és székelyek rendelését többször megrendelte a szebeni főhadvezérségnak, de foganat nélkül; kérte — úgymond — szept. 28-án a miniszterelnök-höz tett hivatalos jelentésében eziránt nádori parancs kieszközlését, de erre alkalom nem nyílt; midőn a főhadparancsnok azon szándékáról értesült, hogy oláh határőrségi katonaságot akar oda beszállítni, a kir. kormányszékkal egyetértve — székely határőrség oda szállítása iránti rendeletének ismétlése mellett, attól eltiltva, de foganat nélkül; a XI — XII. honvéd zászlóaljaknak két ezer lőkupakos fegyvert adatott ki, s ugyanannyinak készen tartását, később a székely fölkelők részére kiszolgáltatását rendelte el, a mi szintén nem teljesítetett, valamint a Kolozsvárra küldendő fél ág) üteget is maga választotta ki s még a kiindulási napot is meghatározta, de a főhadiparancsnok az ő rendelete ellenére azt a szászoknak adta.

Mindez a politika ama régi igazságát bizonyította be, hogy erő nélkül ninos hatalom. Hogy az erdélyi részekben a magyarság eddigi erejét sokszorosíthassa, a képviselőház sept. 19-ki ülésében meghatározta: „*hogy a székely katonaságot terhelő törvénytelen és sérelmes határőrrendszeret megszünteti s őket a hazai más polgáraival ugyanazon katonai terhek alá tétegni rendeli.*“ Ezen határozatnak, mely Erdélyben a reactiό megfέkezését lehetségesse teszi, azonnal teljesedésbe vétele végett a székely képviselők*) ugyanazon napi előterjesztésükben megfelelő számú

*) Névszerint: Afikó Mihály (a kié a fogalmazvány), Horváth Dá-nul, Fábián Dániel, Berde Mózes, Mihály Gergely, Gál Dániel, Fejér János, Stenthányi György, Demeter József és Fejér Márton — katonáskodó székely székek képviselői.

kormánybiztosoknak a helyszínére kiküldését hozták a minisztériumnál javaslatba) mely azt elfogadván, szept. 23. kilencz kormánybiztos*), alább irt célból és megbízással küldetett ki az erdélyi részekbe s főleg a székelyföldre. „Miniszterelnöki nyíltrendelet, melynek erejénél fogva ----- képviselő urat megbízom, hogy b. Vay Miklós koronaőr és erdélyi kir. biztos úrral egyetértőleg a hon védelmére kiállítandó katonaságnak toborzás és önkéntesek szerzése által vagy felkelés útján mielébb összegyűjtését a hatóságoknál előmozdítsa, úgy arra is, hogy a haza vészes körülményeiben minden reactionárius törekvést, Unió elleni mozgalmat, kormányzás elleni bujtogatást és néplázítást lehető legokszerűbb és céllerányos módon meggátoljon s ártalmatlanná tegyen, szóval: mindazt, mi a haza megmentésére s a felelős kormányzás könnyítésére és elősegítésére szükséges, megtenni hazafi szoros kötelességének ismerje. Eljárásnak folyamáról és eredményéről időnkénti tudósítását elvárva. Pest, sept. 23. 1848. A Miniszterelnök.

Mily nagy fontosságú lépés volt az előbb említett képviselőházi hatalozat és e kormánybiztos-nevezés, később ki fog tündni az agyagfalvi gyűlés, az első székely portyázó harcz s főleg Bem tábornok erdélyi fényes sikerű hadjáratá alatt.

Míg e kormánybiztosok haza érve, a viszonyok 8 teendők iránt magukat tájékozták, Berzenczey László emiitett mentő eszméjével nyilvánosság elé lépett, az a nagy közönség által lelkesült örömmel fogadtatott, 8 bizonyos, hogy a székely nemzeti gyűlés az ak-

*) Névszerint: Zeyh Jósef, Zeyk Károly, Kemény Domokos, ifj. Bethlen János, Celler János, Miké Mihály, Gál Dániel, Berde Mózes, Demeter József.

kon helyzet és politikai exigentiák egyik alkalmas eszköze lett volna, ha nem tervez székely kormányt, a mire szükség nem volt, mert erre egyedül Magyarország és a pesti országgyűlés van hivatva s nem tűzi ki a székely szabadságok visszaszerzését, a min. már akkor az országgyűlés bátor nagylelkűsége segített volt. A kir. biztos és kir. kormányszék a kihirdetett gyűlés tárgyát és mondarát nem helyeselvén, betiltotta, Berzenczey kormánybiztost abba beleegyezésre s körlevelének visszavételére rábírni gr. Mikót kérte fel, aki azonnal el is ment hozzá Maros-Vásárhelyre. A letisztázott rendeletpéldányokat azonban a kir. kormányszéki kiadóhivatal helyiségből nagy számú polgárság, nemzetőrök és honvédek elvitték helyettes kormányszéki elnök b. Kemény Ferenczhez, kérve, hogy azok kibocsátását függeszze fel, mit az nagyobb ingerültség kikerülése indokából teljesített s egyszersmind erről gr. Mikót értesítette. Ez megkísérlette a kormánybiztost felhívása visszavételére bírni, de siker nélkül; beleegyezett tehát abba, hogy a gyűlés ne október 15-én, hanem 16-án nem a kormánybiztosi önkényű összehívás alapján, de a kormányszék utólagos engedély ezése következtében s felügyelete alatt, hasonlóul a balázsfalvi májusi román gyűléshez, tartassék meg, mit a kormánybiztos utólag körlevélben hozzon nyilvánosságra, elnöke is — ha a legfelsőbb kormány helyben hagyja — a kormányszék és a kir. biztos által kijelölt egyén fogván lenni. Erről a kir. kormányzó helyettes a miniszterelnököt értesítette, intézkedése jóváhagyását és azt kérve, hogy miután Berzenczey László csak egy szabad lovás csapat állítására volt kiküldve, s annak eddig alkalmasint eleget tett, s mivel ő a marosszéki főkirálybíró, gr. Tholdalagi

Ferencz jelentése szerint adópéntárvizsgálati, rögtön-félebírósági s más közigazgatási ügyekbe is avatkozik, jó lenne Budapestre visszahívni. A miniszterelnök időközben lemondván: az ügy a b. ü. miniszterhez tétetett át, aki októb. 8-án Berzenczeyhez intézett leiratában a hatáskörén kívül álló dolgokba avatkozást helytelenítette, s a székely nemzetgyűlés tartását könnyen polgárháborút előidézhető merész lépésnek nyilvánítván, annak betiltását a kir. biztosnak megrendelte, neki meghagyva, hogy mihelyt az általa toborzott lovas csapat 1000-re megy, kormánybiztos hivatalát tekintse megszüntnek s addig is hatásköréhez nem tartozó dolgokba avatkozástól tartózkodjék. Azonban még e rendelet hozzáérkezett, októb. 16-ka oly közel jött, a székelység között a lelkesedés oly fokra hágott s a gyűlésre való előkészületek annyira bevégződtek mindenfelé, hogy e tilalom többé fogatatosítható nem volt.

Hogy a Berzenczey eszméje kormányi körökben oly visszatetszéssel fogadtatott, a politikai indokokon s az ő személyes tulajdonain kívül, két körülménynek tulajdonítandó, 1., annak, hogy az általa alakított Kossuth-huszárok csapata azon nagy értelmi erőnél fogva, mely soraiban volt, a kellő mértéken tul önérztes volt, hazafiságuk néha helyén kívül, különösen a sorezredékbeli katonaságot boszantó tényekben nyilvánult, s ez az aristokrátiánál hidegséget, a nem-magyar nemzetiségeknél némi gyűlölséget költött; 2., hogy Berzenczey a székely nemzeti gyűlést egy-behívó első körlevelében annak elnökévé Kossuth Lajos pénzügyminisztert kívánta meghívatni, a mit Udvarhelyszék lelkes örömmel fogadott s meghívására-Pálffy János képviselőt októb. 2-án kelt hivatalos ira-

tában utasította is. Ennek következtében gr. Tholdalagi Ferencz marosszéki főkirálybíró ugyanazon nap okt. 2. gróf Bathánynak megírta, sőt megírta br. Vay Miklós is, figyelmeztetvén a miniszterelnököt, hogy a Kossuth-huszárok mind több-több igénynyel kezdenek fellépni s magukat túlságokra ragadatják, rendelte-tésükről senki tisztában nincs, sőt azt — beszédeik után Ítélve — e mostani rendszer leghűbb pártolói is veszélyesnek tartják, neki is zsibbasztják eljárásai sikérét, sőt sokhelyén elhervaszták immár békés kiegyenlítés útján rendbe hozott dolgait; a székely nemzeti gyűléSEN való elnökség indítványa pedig a Pesten nyilvánult dictaturai hajlamokkal van egy befüggésben, mely eszmének, hogy itt kik prófétái, nem nehéz eltalálni; jónak láttá tehát s a kormányzóhelyettessel úgy intézkedtek, hogy az agyagfalvi gyűlés elnökségét gróf Mikó, mint a székelyek előtt nevénél g hivatali tekintélynél fogva igen népszerű férfiú vigye, a mit Erdélyben minden részről megnyugvással fogadnak. Kevéssel ez idő után a kolozsvár-dézsi osztályról nyugodt lélekkel merem mondani, egészen ártatlanul, mert az a legmonarchikusabb érzelmű volt — csapatunk második neve: *Hunyady-*, a harmadik és utolsó: *Mátyás* (XV-ik) *huszár-ezred* lett, mit a fegyverletételig viseltünk, egyénruhánk azonban s első nevünk iránti rokonszenveink változatlanul megmaradtak. Midőn ama nagy napokban e név-változtatás történt: okát nem tudva; gondolkoztunk rajta, most tudva, mosolyognunk jő. Balogh János barsi radikális képviselő oka az egész dolognak, aki 1848. szept. 14-én a képviselők előtt úgy nyilatkozott, hogy egyedül Kossuth Lajos lesz képes Magyarországot megmenteni, adják át a kormányt neki. Legyen Dictator.

És ō nem állott egyedül. ... Ez zavarta meg álmát — nem ok nélkül — sok magyar államférfinak. Erre vonatkozik br. Vay érintett levele.

A kitűzött székely nemzeti gyűlés napja és az események közötti időt a legborzalmasabb jelenetek töltik be Erdélyben, melyek Balázsfalva, N.-Szeben, Naszód és Zalathna vidékén kezdettek legelsőben feltűnni. *Balázsfalva* kezdi meg ezek gyász-sorát. Papp László nevű tribünt, aki a balázsfalvi országfelosztás alapján Marosszék egyik szolgabírói járását tettleg hatalmába és kormánya alá vetette, az erről értesült szék, tetten érve, elfogatta s rögtönítelő-bírósági ítélet alapján kötél által végeztette ki. Hihetően ennek megtorlásául októb. 13-án délután 4-kor a balázsfalvi huta alatti hídnál Gyárfás Elek szolgabírót (kit mint lelkes magyart már rég gyűlöltek a balázsfalviak s kiről az egyik füzetben már volt említés) és úti társát, Czirják József gazdatisztet fegyveres oláhok megtámadták s izsonyú kínzások között megölték, mert állítólag Fejérvárról fegyvert hoztak a magyaroknak; még 15-én is eltemetetlen hevertek a vör esemény helyén. Krakkóban Péchy Ferencznek orrát fülét levágták. Kis-Enyeden októb. 14-én mintegy 60 nemes, 48 órai hős védelem után, nejeikkkel, gyermekekkel lemészároltattak, a gyermeketek lándzsáról lándzsára hajigálták a kannibálok, s még októb. 23-án meztelen, temetetlen rothadtak a kis-enyedi határon a Petrikovics-testvérek, Apáthiak, Koncza, a református pap s mások. Veresegyházán a Dobay-családot ölték ki, Mikeszászán a Hegyesi-családon kívül szintén valamennyit. *Nagy-Szeben* környékén, hol a Comitée székelt: Vessződön, Mihály falván, Örmény székesen, Csanádon, Bolyavölgyén a Fronius, Földváry, Szlánczy, László, gr. Toldy-udvarokat mind kipusztított.

ták, a birtokosok alig tudtak menekülni. Balázsfalva maga tele volt fogoly nemesekkel, az erdőben szülőtlen árvák bujdostak s nők, kik hajlékaikat kerülték.*). *Naszód* vidékén b. Huszárt lefejezték, Zsibót földúlták, öreg reform, papiját az utczán hajánál fogva hurczolták meg. Urbán maga Besztercze vidékről 25 elfogott magyart küldött be az oláhok dühe elől Maros-Vásárhelyre, köztük gr. Bethlen Lajost — mindenjájokat összszeverve. Cserényi Dániel dobokamegyei főbíró, a legkitűnőbb férfiak egyike, s Szabó György megyei szolgabíró megsebezve Szász-Régenben feküdtek. S menyeni kastély volt kirabolva, hánynak urát ölték meg 8 cselédjeit kergették el...! *Zalathna* vidékén öldöklés, vész- és jajkiáltás s menekülés, kitől a hogy lehet, s oda a hová ereje vinni bírja, mintha a tatárfutás korát éltük volna. Irtóztató napok, baljóslatú események. A magyar honvédelmi bizottmány b. Vayhoz intézett októb. 16-ki leirata szerint a nyugalmazott b. Puchner helyére Pfersmann Alajos osztálytábornokot nevezte ki erdélyi hadparancsnokká s Gyula-Fejérvárba székely és honvédkatonaságot s nemzetőrséget rendelt beszállítatni, Kolozsvárra és a székely katonasághoz elegendő számú fegyvert és ágyút. A fegyvereknek a vár titkos helyein is felkerestetését sürgette, Urbán fejére dijat tűzött ki s ezt a képviselőház októb. 17-ki ülésében helybenhagyta. Az erdélyi főhadvezérség a román Comitéet októb. lti-án elismerte s másnap vele kezet fogva kezdett kormányozni. Hy állapotban volt Erdély az agyagfalvi gyűlés napja előtt. *Bellum omnium contra omnes.* . . .

*.) „Kolozsvári Híradó“ 1848. 86. 8..

XVIII.

Az agyagfalvi székely gyűlés. Csatározás a szászok közt a megyéken, Urbán támadása Szász-Régennél. E város felgyújtása. Gedeon Marosvásárhelynél. A székely tábor szétszórata. Az erdélyi értelmiség és honvéderő Háromszékre és Kolozsvárra menekülése.

Októb. 12-én korra reggel megkérdezte kapitány Bethlen Gergely századunkat: kik vállalkoznak haton az aranyosszáki népküldöttekkel októb. 15-re az agyagfalvi gyűlésen múlhatlanul megjelenni, hogy e szék is képviselve legyen? *Egyik* cél volt a nemzeti gyűlés iránt ott is érdekeltséget ébreszteni, *másik*: a közlekedést az oláh falvakon át fegyverrel vagy a nélküл megnyitni. *Szentgyörgyi József* aranyosszáki volt székely huszár őrmester, most hadnagy, *Fűzy József*, *Fikker Ferencz*, *Ádám Samu*, *Urházy György* és én vállalkoztunk, vezetőnk hadnagyunk volt. Délután jókor már Kövenden voltunk, hol ránk több falunak képviselői, a székbeli tisztek s főkirálybíró Dindár Antal várta. Szóval kapott utasításunkat szóval előadtuk, a jelen voltakkal a közérzületről és vidéki közlekedésről, valamint az agyagfalvi gyűlés fontossága és az utunkban eléfordulható akadályok, felől hosszasan s behatólag értekezvén: abban állapodtunk meg, hogy a községek képviselői gyorsan faluikba térjenek vissza, a rajok várakozó gyűlésekkel az itt történteket közzöljék, a teendőket végezzék, s a kik gyűlésre jöni kivannak, élelemmel s a lehetőségig fegyveresen, hajnali 3 órakor legyenek Kövenden, onnan együtt útnak indulandók.

Úgy emlékszem, 13 szekérrel indultunk el, egyen 5—6 ember, határőrségi katonák és polgáriak, többsnyire

fegyverrel s néhány töltéssel ellátva, közöttük az öreg dr. Szilágyi Miklós lyceumi volt tanár, most aranyos-széki physikus, régi módi hintójában, a ki útközben, hol egyik, hol másik Kossuth-huszárt kérte magához beszélgetés és politizálás végett. Utunk csendesen, sőt vigan folyt Hadrévig, hol már kurjonganó oláh lándzsásokkal találkoztunk; Keczénél gyakorlaton volt a falu keleti végén levő rétecskén az oláh nemzetör-ség, egy nagy fekete obsitos katona tanította őket, kik ránk vonatkozó gúnyos szókat kiáltottak utá-nunk. Ludason, Kutyfárván östve haladtunk át, aka-dálytalanul. Midőn éjfélétjait Radnóthra érkeztünk, a falu nyugati végén, közel az oláh templomhoz, zárt sorban haladó szekereink egy csoport lándzsáshoz ér-tek — a falu éji őreihez. A legelső szekér a mienk volt. Szentgyörgyi megrendelte volt, hogy zárkózva men-jünk, az emberek leszállva el ne maradozzanak, egy-kettő minden szekerén ébren, fegyvere lövésre ké-szen kezében legyen, s ha baj lesz, rá vigyázzanak. A mint az őrökhoz értünk, kettő lándzsáját kereszt-ben lovaink előtt földbe szegezve, megállíta s oláh nyelven mérgesen kiáltja: *Megálljatok? Kik vagytok? Mit visztek?* Vezénylőnk jól tudott oláhul s meg-mondata, hogy igaz járatbeliek vagyunk, székelyek, megyünk Agyaglalvára, nem viszünk semmit: . . . Szavát jól el sem végezhette: az őrok durván ránk förmédtek: *Nem igaz. Ti az urak katonái vagytok!* mondák s többen egyszerre nekünk rohantak, társaik is 8 — 10-zen a nem messze levő őrtanyáról elősiettek s fenyegetőzve vagdaltak lándzsáikkal s vasvilláikkal felénk. Vezetőnk védekezést vezényelt. *Fegyverre fiúk!* kiáltá, s mi és aranyosszéki társaink egyszerre a föl-dön termettünk, s a mint látók, hogy az összefutó nép

minket bekerítve el akar fogni, sorba állva pisztolyainkat s a puskákat ellöttük, hadonázó ütéseiket karddal fogva fel s visszaverje oly sikерrel, hogy az egész tömeg egyszerre futásnak eredt. Az első lövésekre a harangot félre verték, mire a szomszéd házaktól és templom környékéből hirtelen új csoportok rohantak elő; kényszerítve voltunk fegyverünket ismét használni, s öket a templom felé visszanyomtuk, a toronyból a harangozót lekergettük, lövésinktől — úgy emlékszem — egy kis viskó is meggyúlt; erre némi csönd lett s mi az üresen maradt csatatérről tovább indultunk. Alig haladtunk néhány lépésre, nagy ordítozás közt új tömeg támadt meg s mi védelmi állásban mentünk a Bethlen-kastély tájáig; ott, tartva a kastélyból nagyobb tömeg orvtámadásától, az országútról jobbra le, egy rövidebb útra tértünk, s midőn a réten áthaladva arra ismét ki kellett mentünk, a rétség végén sáncz volt ásva, hogy a szekereket az arra járástól elzárja, telve vízzel; többi szekereink áthaladtak rajta, de midőn doctorunk kocsija odaért s a lovak partra kapaszkodva, elejét megrántották, a derékszeg elszakadt s a kocsi urával együtt a kátyúba visszazuhant, a lovak az első tengelylyel értek ki az útra. Üldözöink oldalunkon, a füzesről védve, lövöldözés s üvöltő kiabálás közt kísértek, fenyegetődztek; ekkor bajunkat észrevéve neki bátorították társaikat is. Hosszú vonalban nyúlt el a támadók sora. Az éji csöndben a szomszéd faluk félrevert harangjai rémületesen zúgtak, a hegyeken a lármafák égtek; ordítás, fenyegetés, puskaropogás szakította meg olykor a táj csöndét, veszélyessé téve helyzetünket, De mi nem tágítottunk. A kocsinak ott maradni, útitársunkat, a ki vénség s félelem miatt kiszállni nem

mert; csatavesztés elő tanújaként ott hagynunk, — nekünk) kik először voltunk harczban, nem szabad. Ezt érezte mindenjáunk. Inkább mi vesszünk, mintsem ezredünk nevére szégyent hozzunk. Hárrom közülünk oldalvást védte az előtolakodók ellen a kocsit s a vele dolgozókat, egy az aranyosszékkel, az útra fölérte szekereket, én hárrom aranyosszékkel a kocsi helyreállításával foglalkoztam; a lovakat kifogtuk, az első tengelyt a kátyúban levő részhez visszaeresztettük s kötelekkel és láncszal keményen megkötve s a lovakat ismét elébe fogva — így vontattuk ki a kocsit és élet s halál között töprenedő tulajdonosát. Munkaközben gyakran süvöltött el a golyó fejünk felett, néha a kocsi pléh fedeléről kopogva pattant vissza; öreg doctorunk később nevetve beszélte elf hogy ilyenkor mindig fejéhez kapott, hogy vájjon a golyó nem azt érte-e? Néha oly közel jöttek ostromlóink, hogy a kötözést félben hagyva lövéssel s rajok rohanással kellett hátrább riasztanunk. Jobbról-balról támadás ellen, kocsiról vagy gyalog védekezve, folytonos harcz között értünk el Csapóra, hol a falu keleti végén egy földszinti szép udvarház tomáczában — úgy emlékszem, Thuróczy nevű földbirtokosé volt — megvonulva s szekereinket az udvaron körbe felállítva, kissé meg akartunk pihenni. Hátunkat az udvarház védi — így gondolkoztunk — oldalvást mi védjük meg magunkat. . . Fél óráig tarthatott pihenésünk, midön észrevettük, hogy a ház nyugati oldalán ropognak az ajtók, s hangos zörgéssel hullnak alá az összezúzott ablaktáblák. Az ostromló oláhság át akart törni a szobákon s minket hátulról s mindenfelől megtámadni. Elhatároztuk be nem várni. Újból sora-kozva útra keltünk s folytonosan üldözés, kiabálás

lövés és szitkozódás közt érkeztünk meg virradatkor a nagyobbára magyaroktól lakott Ugrára. Midőn innen elindultunk, már a vészharangok zúgása elné-múlt, a lármafák kísérteties lángja nem vöröslött a he-geken, üldözöink lassanként elmaradoztak s mi éji csatározásaink által kifáraszta s álomra szenderülve, karaváni lassú menetben érkeztünk be Maros-Vásár-helyre.

Másnap az első támadás helyén négy halottat találtak, tovább a templom körül hármat és számos sebesültet, kik között a szomszéd faluból valók is voltak; Urházy 20 sebesültet írt *), közülünk sebet sem kapott egy is, egyetlen pisztolyunk veszett oda. Radnóthtól Csapóig volt 8 — 900 oláh, kikkel nekünk 5 — 6 órán át, 3 — 4 mérföld távolságig csatároznunk kellett. . .. Agyagfalvára 15-én érkeztünk meg s a nemzeti gyű-lés elnökénél magunkat jelentvén: igen szívélyesen fogadtattunk, csatározásaink híre előre jött s nekünk becsületet és sok jó akarót szerzett Ez volt első katonai fegyverpróbánk. Néhány aranyosszéki társunk versenyezett velünk bátorságban és hidegvérűségben. Midőn Őrnagyunk gr. Mikes erről értesült, megdicsért bátorságunkért, kitüntetésre akart felajánlani, de mi megköszöntük, avval tartva, hogy kötelességtisztelő embernek elég az öntudat és kivívott siker.

Agyagfalva ős székely falu Udvarhelyszékben a Nagy-Küküllő balpartján, Udvarhelytől nyugat, Szé-kely-Kereszturtól kelet felé 1 mérföldre, határaival érintkeznek é. k. Magyaros, d. k. Bögöz, d. ny. Ma-tisfalva, é. ny. Déézsfalva, lakosai mintegy 700, re-formátus; a *Foncsika* patak metszi át határostul; a

*) *Kolosvári Közlöny*, 1848. sz.

tér, melyről szó van, a falutól a Nagy-Küküllő felé északra terül el, rá messzi távolból, mint egy gondolkozó öreg, méltósággal néz le Budvár romja, nyugatról erdőkön szorus magas hegykaraj köríti, mely Nagy-Galambfalvánál a Küküllő folyam szorosában a belső Székelyföldnek mintegy hegycsúcsát képezi. Itt tartotta nemzeti gyűléseit hajdan a székelység, s jelesen 1506-ban azon legemlékezetesebbet, melyen a király iránti hűségről, s ha az vagy tisztei a székely jogot megsértenék, azok miképen orvoslásáról nemzeti törvényt alkotott. Alkalmul rá az szolgált, hogy II. Ulászló királynak fia (*II. Lajos*) születén, adószedőit elküldötte közéjük, hogy az általok ilyenkor fizetni szokott ökör-adót beszedjék. Ők t. i. más adót nem fizettek, mint mikor a király megkoronázatott, nősült, nejének fia született, minden hatodik ökrüket ajándékul szokták adni; Székely-Vásárhelyre gyűjtötték össze, a király czímerét bélyegző vassal rásütötték, s azt nevezték: Ökörsütés-nek. Nem levén már Zsigmond, V. László és Mátyás királynak fiú örököse, a székelyek ez adót szokásból kimentnek véltek és megtagadták. A király Tomori Pál budai lovassági parancsnokát 500 lovassal s megfelelő gyalogsággal küldötte hozzájuk, hogy azt rajtuk vérehajtással is fölvegyék. A székelység Székely-Vásárhelyre ment előre, megverték s megrattamították a királyi sereget. Tomori másodszor sokkal nagyobb erővel ment ellenök s őket véres csatában legyőzvén: a király akarata előtt meg kellett hajolniok s adójukat megfizetniök. Útközvet után mind az öt székből nagy sokaság gyűlt össze s Gyergyai Lázár György elnöksége alatt hozták az úgynevezett: *Agyagfalvi székely Constitutiókat*, melyekben fel fogadták s kötelezték magukat: „hogy senki közülök

a király, erdélyi vajda, és székelyek ispánja ellen soha pártot ütni, tervezni, e végre köz- vagy részszerénti gyűlést hirdetni, szóval: magának a közhatalom tekintélyét és méltóságát tulajdonítani ne merészselje; Székely országban többé rablás, fosztogatás, égetés, mások kergetése, házaknak elhagyása, haj- és üstökvnások ne történjenek; a hitetlenség és pártütés közüllök egészen száműzessék s a királyi méltóság és tisztviselőinek tekintete csorbát ne szenevedjen; sőt még akkor is, ha azoktól valami hirtelen való háborgatást, károsítást, Székelyországuk szabadságainak megromlását szenevednék, ne pártütéssel álljanak ellen, hanem gyűljenek közönségesen egy helyre, és a megbántott félnek addig, míg a királytól levele érkezik, haladoztató oltalommal és segítséggel legyenek egyenlő akarattal, hűségöket megtartván s együtt tanakodván, hogy annál jobban ellenállhassanak; királyukat orvoslás végett találják meg és Magyarország segítségehez folyamodjanak, melynek ők is hívei és tagjai, hogy így Scythiából reájok maradt hívségök a pártütés és árulás szennyezől ezután is mint eddig megvédekké Aki tehát pártot ütne, arra gyűlést hirdetne, vagy ily szándékáról törvény előtt meggyőztenék, mint a nemzettől elszakadt, tisztségét vesztse el, bírói székbe be ne vétessek, Székelyországban ne lakhassék, öröksége azonban övére maradjon, kegyelmet csak a fejedelem adhasson vagy az egész Székelység egyenlő akaratból, minden ingó-bingó marhája kapsira hányassék s maga örök számkivetésbe űzessék. E sors érje a köznép közül pártot ütőket is. Ezen végzés nagyobb erejére jobb kezöket felemelvén, mindenjában megesküdtek . . . “

E végzésnek két alapeszméje van, 1-ör a nem-

zetnek királya előtti meghódolása, 2-or meghatározása nemzeti végzésben, hogy sérelmét jövőben nem pártütés, de a királynál együttes kérelmezés utján orvosolja stb. E történeti hírnevű helyen gyűlt össze most is a székely nemzet. Októb. 13-ka óta M.-Vásárhely töi, Gyergyó-Ditrótól és Bereczktől Sz.-Udvarhelyig gyalog, lóháton, kocsin és szekerén menő ezer meg ezer utas ember-től, kisebb-nagyobb csoportban haladó karavánoktól voltak ellepve az országutak, dombok és halmok, az erdők árny-adó szélei, a források környezete, a faluk és vendégfogadók, mint mikor ezer év előtt a Meotis-tó mellől nyugatnak indultak ősei, mintha Szent Ist-ván napján egyházi díszmenettel a Szent Anna tava felé húzódna egy egész szék áhítatos népe, zsolosmát, hazafias és harczias dalokat felváltva énekelve. Mikó Mihály és Berde Mózsa elragadtatva beszélték előttünk e nép szabadságért lelkesülését! Mint ragaszkodik az Unió-hoz és magyar miniszteriumhoz, s mennyire kész kardját és életét az új alkotmány védelmére föláldozni! E nép most is az a lekes, bátor, harczosfrnép, a mi volt Martinuzi és Csáki István korában, Székely Mózes, Bocskai és Bethlen Gábor fejedelemisége alatt: bízik és hisz s lángra lobban, fölkél s harczba megy parancsolónak vagy népszerű embereinek első szavára, a szabadságnak avagy csak említésére is! Midőn a nap a magas Hargita megül előtűnt, 60,000 szabad székelyre vetette ragyogó fényét. A láthatáron köröskörül vékony őszi páraköd úszott, az erdők sárguló levelei mintha narancs-szőnyeggel borították volna be a hegyeket, miken a cseresznye- és vadkörtefa piros levelei élénk vörös csikókban húzódtak át; a légben az ökörnyál mint fényháló himbálózott s a harmatos mezőt őszi fehér-piros kikirics-

tarka tengere fölte be. Ide gyűlt össze Csíkból és Háromszékról mintegy 15 — 15, Udvarhelyszékről 20 — 25, Marósszékről 2 — 3000-nyi nép és több kül-dönttség, Aranyosszékről szintén egy népes küldöttség, melyek kijelentették, hogy küldőik ugyan a távolság miatt nagyobb számban a nemzeti ünnepen meg nem jelenhettek, de várják a nemzet parancsait s oda mennek és annyian, a hová és a mennyien rendelve lesznek. A csíkiak és háromszékiek között volt egy-egy gyalog határör-zászlóalj is, egészen harczkészen — kétezernyi fő, tiszteikkel együtt, erőteljes életkorban, vas testalkotással, könnyű vérű, vidám és kedélyes férfiak, a kik jól élnek és csinosan ruházkodnak; el-metszették a német frakk végét, hogy magyarosabb legyen alakja s csákójukra nemzeti szalagcsokrot tűztek, hogy a sárga-fekete zsinór ne bosszantsa a sze-met; fegyverök golyóján halál, szuronyukon megtört a napsugár — Mars hadistenhez hasonló külsejük tiszteletébresztő. A háromszékiek között volt egy huszárosztály: 302 szép férfi, mind daliás alak, a sujtásos dolmányon s huszáros negéddel félvállra vetett men-téken megakad a szem, csákójukra nemzeti szalag tekerődzik, tiszteik egyenruháján ezüst s arany pa-szomán ragyog, játszian szökdel s délczegül ágaskodik velük a kevély paripa. Báró Szentkereszti Zsigmond kapitány vezényelte őket, Háromszék egyik legszebb férfia. Csíkból és Háromszékről tartalékosok, nemzet-őrök, vadászok sok zászlóaljra menő népe s hosszú tömör sorai, ezernyi ezer bajnok férfi, kerek, bojtos ka-lapjukkal s fekete zekéjökkel, vígan élczelődtek a né-metre s vágytak szemben lenni a rácz lázadókkal. Ott volt Homoród-Almás, Karácsonfalva, Oklánd, Var-gyas, Nagy-Ajta, Bölön termetes szép népe: egyéne-

sek mint a fenyő, erősek mint a tölgy, arcuk színe élénken barnapiros, látszik, hogy tiszta havasi léget szívnak s üdítő kristály forrásvíz italuk. Nagy számban jelent meg Eted, Bözöd, Makfalva, Kibéd, Várad, Sófalva, a Fejérnyikó mellől: Siménfalva, Rugonfalva, Szent-Mihály, a Kis-Küküllő tájról Fiatfalva, Székely-Keresztur, Ujszékel székelyisége — szépen nyirt hajjal, pödrött bajuszszal; házi szőttes mellény s talpig magyaros viselet tette őket feltűnővé, estve Kriza és Szentiváni népdalait énekelték:

*Az én hazám Firtos alatt Énlaka,
Ott fejérlik rózsámnak is szűk laka stb.*

*Vagy: Erdővidék az én hazám,
Katonának szült az anyám, stb.*

nappal pedig Kölcsey *Hymnusz*-át s Vörösmarty *Szózatát* szavalták.

E népet jó kedvében teremtte Isten; nem szebb ennél Tell Vilmos svájczi népe, nem hősiebb a francia Bretagne, és nem érdekesebbek a kies Provence lakói! Ezekből toborzottá a XII. zászlóalj hőseit, ezek közül egészítette ki magát az egy évi harczai alatt kétszer elfogyott XI-ik zászlóalj!

Ily néppel tartott gyűlést gr. Mikó, egy ezeréves székely nemzetség nagy nevű utóda, kiben a korona bizott s kit a nép kedvelt. Ő volt a mérséklő, s az, aki a nagy testet mozgatta, Berzenczey László: szürke prémes köntösét s vörös zsinórós kalpagján a nagy fehér tollat meszsze lobogtatta a szél, derekán nehéz fringia lógott, verdesve tüzes barna paripája oldalát, melyen gyakran nyargalta be a tért, több helyen hevítő beszédeket tartva. Ott volt Csíksék élén derék kormánybiztosa Mikó Mihály s a nemesség közül: a Mikó, Sándor, Biális, Geréb, Csató, Zöld, Madár s más nem-

zetségek jelesbjei; Háromszék élén Berde Mózsa kor-mánybiztos, mellette: gr. Mikes, gr. Kálnoki, b. Apor, b. Szentkereszti, Móricz, Horváth, Lázár, Szabó, Székely, Antos, Gyárfás, Cseh, Forró s más nagy nem-zetségek; Udvarhelyszékről ifj. gr Bethlen János kor-mánybiztossal: Cserey, Ugrón, Pálffi, b. Orbán, Jakab-házy, Sebessy, Szentkirályi, Gálffi, Török, Imre sat. Maros székről: a gr. Lázár, gr. Teleki, gr. Bethlen, Szentiváni, Gál, Bíró, Dózsa, Hajdú, Bereczki, Filep 8 más nemzetiségek — az értelmiség, vitézség, nagybirtok, ős erő és természeti szép alkot képvise-lőit, a szabad székely nemzetet itt csaknem együtt látni gyönyör volt. A hölggyek is nagy számban s a férfiakkal lelkesedésben versenyezve vettek részt.

— Megjártam e sorokat s a négy nagy szék külön tanyahelyeit. Lelkem kéjjel tölt el e látványon! . . . Nem, nem Balázsfalván, s nem Nagy-Sze-benben dől el végképen az erdélyi magyarság sorsa — gondolám s megnyugodtam rajta. A szék-csoportok közepén emelkedett 4 — 5 öl magasságra a szónoki állvány (*tribune*), melyre körlépcső vitt fel s mely körül a gyűlés folyama alatt mi, Kossuth-huszárök állottunk őrt, fen tartva a rendet. Annyi izmos, jól al-kotott férfit s szép embert a népből, oly válogatott, typicus alakot — színét javát egy egész nemzetnek — együtt ritkaság látni. E benyomás erős hatása ma is uralkodik rajtam, midőn annyi év után rá vissza-emlékezem. Büszke voltam, hogy én is e népből való vagyok. Megköszöntem a sorsnak, hogy itt lehettem, nem gondolva arra, a mit nem sokára Szász-Régennél és Maros-Vásárhelyen meg kellett érnem, sem arra, hogy a megpróbáltatás után nemsokára el fog jöni a férfi, a ki saját lángeszével s jellemének nagysága

által e roppant erőanyagot Magyarország szabadság-
ügyében bámulatos sikkerrel fogja felhasználni tudni... Az óra tízfelé járt, a tribüné körül a sokaság közöttű mozgás látszott, mint midőn belső ok a tó vizét nyugvásában megzavarja; örömtsibaj és szájról szájra járó halk szóbeszéd adta hírül, hogy jő a kormányzó helyettes, mellette Berzenczey, Berde, Mikó s a többi kormánybiztosok, polgári urak és katonatisztek. Gróf Mikó a szószékre érve, néhány komoly szóval megnyitotta a gyűlést, elnöke megválasztására hivta fel azt, a mi az ő neve s egy dörgő »éljen«-kiáltással perez alatt megtörtént, ő arra jegyzőt kért fel s a gyűlést constituáltnak jelentette ki. Felolvastatott a kir. kormányszéki e tárgyú rendelet s annak értelmében a gyűlés tárgyai indítványok alakjában előadattak. Szólott hozzá Berde, gr. Bethlen, Gál János, Gál Dániel, Berzenczey s mások. Legelső gyűlési határozat volt az uralkodó felség iránti hűségeskü letétele, mit a katonaság és polgári rend saját tiszteivel együtt külön csapatokban fennhangon tett le, Dorschner csiki ezredes fejébe vörös csákót tettek, a tribünre vitték fel s három ujját égre emelve, tört magyarsággal mondta el az ezer meg ezernyi nép előtt esküjét a király, a haza és alkotmány hűségére, mit később ép ily nyilvánosan szegett meg.

2.) A gyűlés oláh és szász hazánkfiaival kiáltvány alakjában tudatni határozta, hogy a székely nemzet a magyar királyhoz és alkotmányhoz hiv, a nem-magyar nemzetiségekhez testvéri vonzalommal viseltek s jogait tisztelettel, de megkívánja, hogy a szász és oláh nemzetiségek is hozzá hasonérzelemmel legyenek, az *Unió-t* és magyar kormányt ismerjék el, az országot pénzzel és katonával segítsék. 3.) A székelység harczot nem kezd s nem folytat, de a megyékben

élő védteleten testvérei pusztulását hidegen el nem nézhetvén, azon esetre, ha ezen felhívásának sikere nem lenne: b. Vay kir. biztos októb. 15-ki rendelete folytán s a XXII-ik t. ez. értelmében meghatározta, hogy az egész székelység nemzeti honvédserggé alakul, s addig is, míg az kellő módon megtörténhetnek, jelenleg az öt székely szék 19 — 40 éves fiaiból 12,000 fényi tabor alakítassék, melynek már most fegyverrel bíró része használtassék veszélyben levő megyei vérrokonai, másik része a királyi szék, a haza és alkotmány, harmadik része nemzetőri zászlóaljakká alakulva s begyakorolva, a székely határoknak Moldvaj és Oláhország felőli védelmezésére. Ezután kimondattott, hogy a székely honvéderő egyelőre kir. biztos b. Vaynak mint polgári biztosnak és a székelyek között működő kormány biztosoknak, katonai tekintetben Zsombori László huszár-ezredesnek fővezénylete alá rendeltetik. A szabéni főhadvezérségtől függés megszüntetését szintén kimondotta. A kir. biztos felkérétet nem hazai katonaságának az erdélyi részekből eltávolítására s Károly-Fejérvárba és a többi várakba megbízható fegyveres erő s főleg székely katonaság rendelésére. Az elnök e közzégezéket a belügyminiszternek jelentvén: sürgősen kérte fel, hogy a kiindulandó csapatok élleme, zsoldja, fegyvere és lőszerszükséglete iránt lehetőséggel haladék nélkül intézkedjék.

A gyűlés ez utolsó tárgyára nézve két ellentétes nézet forgott fenn a tanácskozások alatt, az egyik — egy e végre kinevezett bizottságnak nézete szerint, melyet Mikó Mihály és Berde Mózsa indokolva fejeztek ki — rögtön, készületlenül taborozásra indulni nem helyes, hanem minden szék lakónak honában két hét alatt jól el kell készülni, zászlóaljakká alakulni, fegyvert

és töltést szerezni s akkor a nagyobb négy székből 4 — 4 ezer főnyi erővel Maros-Vásárhelyen megjelenni, a további működés iránya meghatározását a nemzeti fővezérségtől ott várva be. A másik nézet szerint a veszély nagysága miatt halogatásnak helye nem lehet: a gyűlés tartozik életveszélyben levő véreinek úgy a mint teheti, rögtön segélyére sietni. Többen szólottak mellette és ellene; végre Berzenczey beszéde közben Maros-Vásárhelynek Urbán népe által megszállása, Küküllőmegyéből új gyilkosságok és rablások hire érkezvén, melyek később valótlanoknak bizonyultak: ez a gyűlést nyugodt hangulatában annyira megzavarta, az itt levő rokonok jaja és sírva esenkedése a szíveket annyira meghatotta, hogy a többség az azonnali kiindulást végzéssé emelte. *Megünk mind és azonnal!* — kimondatott e vészteljes két szó, forrása kimondhatatlan szerencsétlenségnak, okozója a székely nemzet harczi hírnevének és becsületén ejtett érzékeny sebnek. . . Október 18-án megkezdődött a tábort aki tás, rendezés, csapatvezérek és tisztek kinevezése, mozgósítás sat. Háromszéknek *Donáth* alezredes, Csik-Gyergyónak *Dorschner* ezredes, Udvarhelyszéknek *Betzmann* alezredes, Marosszéknek gr. *Lázár Dénes* lőn vezérévé, fővezérré *Zsombor László* huszár ezredes kiáltatott ki. Éji 11-kor lett vége a vezérkari tanácskozásnak. 60,000 székelynek az ország védtelesen pontjaira azonnali kiindítása lőn foganatosítva, kik közül a maros- és udvarhelyszékieknek fegyvere és tölténye s az egész tábornak egy ágyúja sem volt. Ezen számba volt íölvéve a Marosszékből gr. *Lázár Dénes* alatt a vajai rétre egybegyűlni s le Radnóth felé működni elrendelt több ezer nemzetőr is, az aranyosszékiek saját tűzhelyök védelmére otthon marasztatván. 19-én

a kivonulás elkezdődött. Első állomás volt Székely-Keresztúr, honnan három irányban oszoltak szét, egyik Segesvár-Medgyes felé, a városokat elkerülőleg, a másik a Marosvölgyön alá s a harmadik ki a Mezőség felé, Kolozs-Doboka és a többi veszélyezett megyékbe.

A gyűlés folyamából mint sajátságos dolgot följegyzendőnek látom, hogy Séra György nevű székely nemes a néphez szintén szólni kívánván, a tribünre lépett s némi zavar közt azon nézetét fejezte ki, hogy miután a haza megkezdődött élethalál harczának kimenetele sokakra nézve aggasztó, ő fogadást s illetőleg próbát tesz a szerencsével: fővel lelöki magát a szószékből s ha meghal, ügyünk elvész, ha nem, győzünk. Szavát végezve hirtelen a tribün keskeny párkányára lépett s magát fővel oly erővel lökte le, hogy teste, kétszer is megfordult a deszkázaton s iszonyt költő dübögéssel gurult alá a földre, a nélkül, hogy megsérült volna. Rögtön lábra kelt s kissé rezgő hangon így szó la: „A próba megtörtént, a fogadás nyerve, isten velünk van!“ Őszibe vegyült férfi volt, kék nadrágban s rövid spenczelben. A szokatlan tettnek különböző hatása volt. A nép jó jelnek vette, mint a hajdani görög papjai jóslatát; a gyöngébb idegzetűek elborzadtak tőle, az értelmiség mosolygott. Séra ismerői exaltáció művének mondották.

Én és Urházy mint futárok Beczmann alezredes mellé rendeltünk, hogy a dolgokat figyelemmel tartuk s szükség esetében Kolozsvárra tudósítást tegyünk. Társaink ezredünkhez visszatértek, mi nov. 5-kéig parancsnokunkat követtük, vele jártuk be portyázolag, nem ismert czélból, nem értett hadi taktika szerint a Küküllő-völgyet Grálfalváig; itt értesültünk,

hogy Donáth alezredes hiányos intézkedése miatt a gr. Kálnoky Dénes által vezetett háromszéki vadászcsapatot Kis-Sárosnál Segesvár és Medgyes felől katonasággal vegyes nagy számú oláhság pihenés és étkezés közben meglepte s néhányat közülök elfogott. Ez a háromszéki fegyveres határőrök értésére esvén: kérték alezredesüket, vezesse vissza Medgyesre elfogott társaik kiszabadítása végett, mit az megtagadott. Ez és eddigi gyáva magatartása gyűlöletbe hozta őt serge előtt, mely értelmes, bátor vezért óhajtott s boldogtalan poltron talált, tettekre vágyott s czél és eredmény nélküli ide-oda barangolásra kényszerítettek. Kérték tehát a fővezérséget, hogy őt távolítsa el s helyére Beczmann alezredest nevezze ki. A sors közbe játszott, Donáth megbetegedvén, Maros-Vásárhely re távozott 8 ott nemsokára meghalt; helyére Beczmann lépett, a kinek udvarhely széki népe nagy része azon híre, hogy a szászok és oláhok határáikra betörtek, tűzhelyük védelmezése végett hazamezősre engedélyt kért, s így a táborban maradtak Dónáth seregéhez csatlakozván: az egész sereg a fővezérség rendeletéből előbb a Maros-völgy be vonult át, onnan Bánd irányában a Mezőségre rendeltetett, de hire jövén, hogy Urbán Szász-Régenbői kiindult s Maros-Vásárhely re támadást tervez, gyorsított menetben a Maros mellett Szász-Régen felé tartott. Vécsen már értesültünk, hogy Urbán előcsapatait oláh és bukovinai határőrök s belső-szolnoki, kővár- és nánszód-vidéki lándzsás csapatok Sárpatakön innen a be-rekben a Maros partján tanyáznak. Beczmanu alatt egy háromszéki gyalog zászlóalj, a XII-ik honvéd zászlóaljból pár század s 30 — 40 Kossuth-huszár és nehány ezer nemzetőrség állott. Előörseink pontosan értesítették

vezérünket, a ki intézkedéseit azonnal megtette; ezek szerint a főúton, elfödve a vécsi és sárpataki erdőtől, a főseregnak, jobbra a Maros-partján a XII-ik zászlóalj századainak kellett gyorsan, de csöndben felvonulni s valamennyinek egy időben érkezni a sárpataki berekhez, Urbán előcsapatja tanyájához. Október hó 31-ke volt, szép őszi nap. Csöndesen haladt a székely sereg át az erdőn, de a midőn belőle kiért, megpillantván a falu mellett rá várakozó s a mint meglátott, velünk szembe rohanó 1500 — 2000-nyi számú ellenséget: „*Alezredes úr!*” *menjünke sturmra?* kiálták székelyeink, nehogy azok a *gézenguz-ok* amott elíramodjanak előlünk. Az alezredes szurony-szegezve rohanást vezényelt s az egész zászlóalj mint a felbőszített tigris vagy a viharzó fergeteg úgy rohantak a legsebesebb futamaiban a 2 — 3000 lépés távolságban levő ellenségre; hasonlót tettek a Maros partján a honvéd századok. Mi — a vezér kísérete — a falu közepéfelé, torony irányában vágtattunk az országúton elő, hogy a menekülni kívánók előtt az utat elzárjuk. A csapatok egyszerre értek a kitűzött helyre! szolt a puska, suhogott a kard, a szurony dolgozott, irtóztató volt a gyalogság és lovasság összeműködése. Néhány percz alatt sűrűn fedte a zöld vetést az elesettek teste, egy részük a Marosba ugrott s ott úszás közben lövetett le vagy levágták utána ugrató huszárok; más rész a falu kertei közé húzódott meg s ott lövetett agyon; a legnagyobb szám kegyelmet nem kapva, a csatatáren halva maradt, négy száznál többen voltak, kik itt és a Marosban elvesztek. Borzasztó volt a sok halálhörögést hallani s a verőkben, átszúrva, vonaglás közt fentrengőket látni. Ma is él emlékezetemben az Urbán által elcsábított sok kővár-vidéki és belső-szolnok-

megyei oláh lándzsás kövér teste, czifrán kivarrott gyűszűje s nagy karimájú fekete kalapja. Némelyik csak alig nyöszörgött, másik kezét fölemelve, par-donnt kért, a harmadik csábítóit átkozva épen utolsó lehelletét adta ki. E perczben érkezett meg a Maros balpartján is M.-Vásárhely felől Berzenczey nagy számú maros- és udvarhely széki fegyveres és fegy-vertelen nemzetőrrel, s a kik a mi kezeinkből, a Maroson átúszva menekültek, amazok kezeibe jutottak. Megdöbbentő volt látni a széles folyón úszó sok testet,

— kiket a mieink löktek bele vagy a vizén átgázoló hu-száraink vágtak le — a fenlibegő kalapokat, tarisznyát és zekéket. Egy úszás által menekülő, midőn part-hoz ért, látna, hogy ott is ellenség van, visszafordult s be a Maros közepe felé úszva, kalapja és mozgása mutatta, hogy szabadulásra keres utat; egyik huszá-runk utána a vízbe ugratott s beérve, ott vágta le. Mi semmit nem vesztettünk; katonáink a megölettek-nél sok pénzt és drága rablott fegyvert találtak.

Győztes seregünk pihenőt sem tartva, étlen és szomjan gyors léptekkel diadalittasan ment tovább fel Vajda-Szentiván felé, hol Urbán tábora zöme a falun túl észak-keletre csatarendben várakozott ránk. Egészen be akartuk végezni e nap munkáját. Délutáni 4 — 5 óra lehetett, midőn csatánk elkezdődött. Itt már Dorschner serege is jelen volt, a Mezőség felől akkor érkezve meg. Itt is az előbbi taktikát követte vezé-rünk. Nem levén ágyunk, a gyalogságnak kellett el-kezdeni az ütközetet. A csatárlánc alakítás fölösleges volt. Az egész zászlóalj azzá oszlott fel s úgy indult ott is rohamra. A mint lőtávolba értek, golyóik ha-tása egyszerre mutatta sikérét, nagy zavart okozva az ellenség soraiban. Urbán rohamra vezényeltette lovassá-

gát, de a mi székelyeink oly hatalmas és jól irányzott sortüzzel fogadták, hogy két tiszt és mintegy 18 gyalog közember elesett, sokan megsebesülve, azonnal visszafordultak. E gyors siker megfélemlítette az ellenség csapatait, s rövid tüzelés után a csatatért másodszor is nekünk hagyták.

A vajda-szent-iváni csata eldöntötte Szász-Régen sorsát. Urbán sietett onnan el, odavaló hívei a mi táborunkba jöttek békét kérni. Mi a város közelében levő térségen s egy szép erdőség aljában töltöttük az éjet. Üldözni egy csapat lovas elég volt s az meg is tette, táborunknak tovább menni nem volt szándéka. A város követei nov. 1-én fejér lobogóval jöttek vezérünk elé, ki Őket Berzenzey Lászlóval együtt fogadta, szónokuk Szabó György dobokamegyei elfogott szolgabíró volt, kit hetekig tartottak fogságban s most kegyelem kérésre bírták. Feje be volt kötve, elfogatásakor sebesítették meg Urbán emberei. Igen érdeklően beszéltek megbízói nevében s kegyelmet nyert a következő feltételek alatt: „ha a város a tábornak 24 órai élelmet ad, a fegyvereket kiszolgáltatja, az *Unio-törvény*-nek és magyar miniszteriumnak meghódol, s 50.000 frt hadi költséget fizet.“ A követek visszamentek, a tanács összeült s tanácskozott, de a fegyver és hadi sarcz nem gyűlt; a *tekintetes tanácsbeliek nincsenek itthon*, a közpénztár üres s más ily szinlett okok, a miket mentségül felhoztak, mit a vezér látván: seregének két órai zsákmányolást engedett, a mi azonban egész nap tartott; estve, egy kereskedő saját boltjában támasztott tüzétől a város megyült, a katonaság nem oltotta, a nemzetőrség könnyen vette s így a gazdag és virágzó kis szász város nagyobb része a tűz martalékává lett, a lakóknak és országnak nagy

kárára. A terjedő égés a katonákban a rablási kedvet még inkább felköltötte. Úgyis elpusztul — mondák — s tömegesen mentek be a boltokba s az árukat nem a tulajdonosok érdekében, de maguk számára szállásaiakra, szekereikhez czipelték. Maros-Vásárhelytől Régenig fel a vidéket több nap óta a csiki zászlóalj fedezte, tétlenül ült, német tisztei felhasználták az alkalmat érzületüknek újabban megmételyezésére; kártyába és ivásba merültek s most a rablástra önként nyílt alkalom bevégezte a katonai fegyelem teljes fölbomlását. Mikor meg voltak rakodva, azon elterjedt hirre, hogy Gyergyót és Csikót Moldvában idegen ellenség, Békásban és Tölgyesben a bennszülött oláhság fenyegeti, hazá menetelre engedélyt kértek s azt azon föltétellel nyerték meg, hogy hazá mentőkben Udvarhely- és Keresztfiszéket a császári katona-ságtól tisztítsák meg. Mentek is el az engedély következetében sokan.

Ekközben hire jött, hogy egy hálátlan magyar, Ge-deon cs. k. tábornok okt. 4-én nagy sereggel s 12 ágyúval Maros-Vásárhelynek tart, a kinek bár célna tudva nem volt, a fővezérség a csikiak elindulását illető rendeletét felfüggesztette s a csapatok vezetőinek ütközetre készülésre a parancsot kiadta, tábor helyéül a város nyugati végén levő nagy kiterjedésű tért jelölve ki, oly módon, hogy a jobb szárny a Maros-folyam, a bal a délről fekvő szőlők és cziheres erdők felé terjedjen, a csatárláncz egy elől 1000 — 1500 lépésre levő sáncrelhalma által fogván védetni; a jobb szárnyon Dorschner a csiki, a balon Beczmann a háromszéki zászlóaljal foglalt helyet, a lovasság a harczvonal közepén, a XII-ik honvéd zászlóalj Kordonka felé a Királykút irányában mintegy oldalvédül

volt felállítva. A csata napján déltájatt hadi tanács tartatott, melyben a fővezér Zsombori László ezredes elnöklete alatt a csapatvezérek, Berzenczey, Grál Sándor és többen részt vettek, s ágyú és elegendő lőszer nélkül az ütközetet elfogadni elhatározták. Nov. 5-én d. u 3 — 4 óra közt nem zavarva s nem fenyegyetve senki által, egész kényelemmel, szemeink előtt foglalta el az ellenség a velünk szemben egy hegypárhányon levő előnyös hadállást, ágyúit sorban felállította, gyalogságát s lovasságát elhelyezte s akkor parlamentairt küldött hozzánk br. Puchner írásban költ azon fölszólításával, hogy az okt 3-ki kir. leiratot ismerjük el s a fegyvert rakjuk le. Fővezérünk rövid tanácskozás után tagadólag válaszolt, mindenikünk tudta, hogy azt a magyar országgyűlés törvénytelennek mondotta ki, s hogy annak senki ne engedelmeskedjék, honárolás büntetése alatt meghagyta. A mint a parlamentair visszaérkezett, az ágyúk megszólaltak, neki szegezve harczvonalunk derekának, — hol minden taktikai cél nélkül legsürűbben volt felállítva huszárság, fegyveres határőr és fegyvertelen nemzetőr — s a bal szárnyon egy kis fejérre meszelt mezei háznál együtt tanácskozó fővezérnek és vezéri karnak; az elsőt hirtelen követte a 2-ik — 3-ik ágyú lövés is. Látni lehetett, hogy a székelységre lehangolónan hat az erők egyenlőtlensége, hogy főleg neki ágyúja nincs. Erre a csatárláncz tüzelni kezdett s jobbról a háromszéki, balról a XII-ik honvéd zászlóalj előre nyomulván: úgy tetszett, mintha a sereg vágynék a harcra, ámbár részünkről sem vezényletnek, sem támadásra vagy védelemre bátorításnak semmi jele nem nyilvánult. A tisztekben meglátszott ama bénító hatás, a mit a közel levő cs. zászlók és sereg rajok

tettek. Mintha bánták volna a helyzetet, a melyben voltak. Természetes is volt. Hisz a csiki ezredes és néhány tiszt nemrég még Szebenbe járt utasításért azokhoz, kikkel most szemben állottak, s Puchner okt. 18-ki proclamationja nem volt titok előttük. Ekkor az ellenség különösen a lovasságra irányozta ágyúit s fütyölő golyóinak egész csoportja egy ponton előttük vagy közéjük csapván le, egy ló elesett, két székely megsebesült; a szokatlan ágyúdörgés, a magasan fölvert föld és por miatt a lovak megbokrosodtak, a sor megbomlott s a lovasság az ellenségnak hátat fordítva, vezénylet nélkül eszeveszett rohanással sietett ki a lővonalból, magával ragadva a többi csapatokat is, legelébb a fegyver és töltés nélküli nemzetőrséget, a milyen volt legalább 10 — 15 zászlóalj. A csatárlánc még azután is folytatta tüzelését. lehúzódva a sáncz partjára. Ennek volt tulajdonítható, hogy az ellenség őket nem látván, de golyóik folyvást röpülvén rá vagy fölötte el, első hadállásából nem mozdult ki; a háromszéki zászlóalj még állott, a XII-ik honvédzászlóalj kétszer is vakmerő bátorággal rárohant az ágyúkra, egy alkalommal szinte birtokába is kerített egy párt, de azoknak jól irányzott lövése mindenkor visszanyomta őket s így a hátrálás az egész vonalon megkezdődött. Midőn estveledni kezdett, az egész tér tiszta lett, Maros-Vásárhely nyugati szélén néhány kis viskó lángba borult, mindenki vad futásnak eredt s a székely tábor, melyhez oly szép remények voltak kapcsolva, s.mely vitézségenek egy pár jelét adta is, az éji sötétség olitalma alatt Maros-Vásárhelyen át minden irányban szétszaladt. Én Urházyval s Beczmann alezredessel, bútól és szégyentől leverve, a nem ütközöt, de önmeg-

gyalázás és megaláztatás helyét utoljára hagytuk oda s a Királykút felé keletnek tartva, az utakat és mezőket ezerenként ellepő szaladok után belső székelyföldre beindultunk. Az éj egy kis részét Kebelében Nagy Samu honvéd bajtársunknál töltöttük — 200-nál többen! Megköszönhettek ők is az ily vendégeket! Rövid volt ez, az időt tekintve, hosszas, a mit alatta szenvedtünk, súlya alatt szinte leroskadva. Került az álom s keserű volt az étel ize E sorsra jutni oly hamar! Szép álmainkból így ébredni fel — írtóztató vala! Alig szírkülödött, már úton voltunk, siettünk tovább, beljebb, nem tudtuk merre és hová, csak siettünk, hogy szégyenünk helyétől messzi legyünk, hogy meg ne lépessünk. Pedig az ellenség nem is gondolt erre, örvendett hogy nymbuszunkat oly könnyűszerűleg szétzúta, hogy Szebenbe örömhírt írhat; annyira nem hitte, hogy e *nagy erő* oly hirtelen és szánalomra méltóan szétmállik, hogy M.-Vásárhelyre is csak késő estve vonult be, hadi cseltől tartva s azt vélve, hogy csak azért csaljuk be a városba, hogy éjjel körülvéve megsemisíthessük. Hírünk jobb volt mint magunk.

Mi volt hát e kár- és szégyen vallás oka? megírtam még akkor.*) Háromra vihető vissza minden rósz. 1. A mi velünk M.-Vásárhelynél történt, a *bűn büntetése* volt. Hibázott Csik- és Háromszék közössége maga és a hon ellen, midőn a márcziusi napokban elhészte, hogy a főhadvezérség ágyúit, fegyvert, hadiszert Csik-Szeredából, Kezdi-Vásárhelyről kitakarítson. Folyamodniok kell vala gr. Telekihez, ki még akkor b. Puchner előtt nagy tekintetben állott, ő meggátolta volna, az oroszok moldvai portyázása elég

*) Honvéd, 1849. 20 — 21. sz. Székely táborozás részletei vám alatt.

indok volt erre. Ezt elmulasztották s a lakolás érette most következett el. 2) Másik ok Berzenczey kor-mánybiztosnak az akkori nagy időkhez képest szörnyű kicsisége s maga fel nem találása. Ő nem volt hi-vatva akkora eszme kivitelére, minő volt a székely-ségen rejlő fizikai erőnek nemzeti küzdelmünkben helyes felhasználása. Fejét elvesztette az első nagy érdekösszeütközés perczében, midőn a dynasztia és Ma-gyarország nyíltan léptek ki a harcz terére. Mikor br. Puchner okt 18-ki proclamatioját kiadta, neki vagy vissza kellett volna lépni s a nemzetgyűlés azon végzése alapján, mely a székely haderők pol-gári fejévé br. Vayt tette, minden hatalmat neki engedni át, vagy a ki őt megbízta, a pénzügy-miniszter és összes minisztérium útján a felkeltett székelységnek a leggyorsabban fővezért, fegyvert, ágyút és hadiszert szerezni s komolyan és erélylyel fegy-veres actióra lépni. De br. Vay Kolozsváratt és a megyéken foglalta el magát br. Puchner proclamatio-jával, az oláh Comitéevel és balázsfalvi gyűléssel s ezért a történekért nagyrészben felelős ő is; mert a ma-gyar kormány Erdély sorsát egészen az ő kezébe tette le. Gróf Mikó, a ki szintén népszerű, de dyna* sticus érzelmű volt, gyűlés után rögtön eltávozott. Zsomborit, Dorschert, Beczmannit állásuk feszélyezte. Berzenczey az előtte álló két helyes ut közül egyiket sem választotta, egyiket hatalomfélte, másikat lelki korlátoltsgája nem engedte meg: vezettette magát félénk vagy reakcionárius, magasb vezéri tehetség vagy jó-akarat nélküli tisztek által; bebarangoltatta fegyver és munitio nélküli néptáborával a megyéket célt és sikert nélkül, kifárasztotta őket s a demoralizációra nyitott utat. Benne nem volt katonai érzék, tanács-

adóiban igaz hazafiság s őszinte szabadságszeretet. Ő csak közönséges izgató volt, lángész, inventio és igazi erély nélkül; szónokolni tudott csak s valami czélra a népet felkölteni, de adott nehéz helyzeteken ural-kodni, akadályokat legyőzve a sikert biztosítni nem; sőt, akkor is, midőn már Gedeonnal szemben állott, ő, vagy ha ott van, br. Vay — rámutatva számuk túlsúlyára, — fölkelkesíthette volna e fogékony és bátor népet, hogy a nap győzelmeért vívjon meg. De sem ő, sem a vezénylő tisztek nem tették. Gál Sándor figyelmeztette őket, hogy a néphez lelkesítő beszédet tartsanak. De a sok magas rangú tiszt mellett az egyszerű főhadnagy szava elhangzott. A legfőbb tisztek, a kiknek maguknak kell vala katonáikban a vitézséget fölébreszteni, mintha a mi történni fog, mintha a nemzet becsülete nem is érdekelte volna őket, fatá-lis közönynyel néztek minden, sőt mintha örvendetek volna a székelység csüggeteg egykédvüségén . . . Ők — a vezetők — és mi magunk, együtt készítet-tük elé a katasztrófát, melynek sarkunkban voltak gyászos következményei. . .

XIX.

A reactio nyílt föllépése mint pártokra oszlásunk oka. Kolozsvár újabb erőfeszítései. Br. Vay békés politikája. Kolozsvár elesése. Háromszék harcza. A székelység követei Beöthy kormány-biztosnál.

Míg a reactio csak titokban működött, híven összetartott nemzetünk; egyek voltunk érzületben, aka-ratban és áldozatban, félelem és remény között; czé-

lünk az alkotmány védelme, a hazai megmentése volt; minden jók hitték győzelmünket, mert részünkén látták a jogot és törvényt; a mint álarczát elvetette, megoszlásunk bekövetkezett; szint kellett vallani, s a tiszta hazafiúi indokok közé azonnal belejátszott az önérdék, némelyeknek állása, másoknak családja jövője, harmadiknak birtokai féltése s világi és anyagi tekintetek uralkodó hatalma. Október 18-ka az a nap, melyen br. Puchner tudatta a kir. kormányszékkel: „hogy az idők rendkívülisége s a nemzetiségek egymásiránt tetőpontra jutott ingerültsége tekintetéből, az ország kormányzásában való törvényes állapotok visszaállításáig, a közbéke, rend és biztonság fenntartása végett a császári felség nevében Erdélyt osztromállapotba helyezvén: kormányzását átvette, erről a törvényhatóságokat körlevélileg értesítette s bízva a kir. kormányszéknek a felséghez és császári házhoz ragaszkodásában, felhívja, hogy Ót ezen céjlában segítse elé s minden tegyen meg, önhataláskörében maga s téteszen meg az alarendelt hatóságokkal is a végre, hogy a megzavart béke, rend és törvényes állapot az országban ismét helyre álljon, egyszersmind kihirdetés végett közlötte azt tudató kiáltványát is. A királyi kormányszék októb. 24-én visszaírta, hogy e kineveztetésről ő felségtől értesülést nem vett, Erdély kormányzásával nádori s miniszteri rendeletnél fogva br. Vay volt megbízva s alája vannak rendelve mind a polgári, mind a katonai hatóságok — és így br. Puchner is; őt tehát kormányzónak el nem ismerheti, kiáltványait ki nem hirdetheti, a kir. biztossal egyetértőleg kormányzást kezéből ki nem adhatja, sőt tiltakozik a főhadvezér ezen tette ellen, mely az országot csak újabb zavarokba és rendetlenségekbe

sodorja, az ebből eredhető szomorú következésekért a felelősséget ráhárintja s felkéri őt, hogy hivatali állását, kötelességét, a törvények rendeletét s lelküisme-
retét követve, a polgári hatóságokkal és kir. kor-
mányszékkel a hazai csendzavarások megfékezésére
fogjon kezet s annak a lázadástól és szomorú következ-
ményeitől megóvására legyen munkás; a törvényha-
tósnak pedig meghagyta, hogy miután a felség
az *Unió-törvényt* megerősítette s ennek értelmében
Erdély a m. minisztérium kormányzása alá rendelte-
tett, ezentúl is csak az ettől kinevezett kir. biztos-
tól és kir. kormányszéktől, függeni ismerjék szoros
kötelességöknek. A főhadvezérhez intézett átiratában
megütközéssel jegyezte meg a kir. kormányszék: mi-
kép nem tudja, mi ok vitte rá, hogy Erdélyt ostrom-
állapotba helyezze, midőn itt a felség iránt hivség
uralkodik, s egyetlen példa nincs, mit a magyar és
székely nemzet ellen, mint lívtelensi esetet fel le-
het hozni, mit a főhadvezér, mint már két ország-
gyűlésen kir. biztos, legjobban tudhat. A nemzetisé-
gek egymás elleni ingerültsége nem lehet ok, mert
a főhadvezér maga tanúja lehetett, hogy a kivállsá-
gos osztály mily készseggel osztotta meg az úrbére-
sekkel birtokát s helyezte magával jogegyenlőségbe;
s hogy azok nincsenek megelégedve, túlságos köve-
telésekkel állnak elé s az oláh nép itt-ott kitörésekre
is vetemült, csábítói és bujtogatói okozták, kiknek le-
csillapítására és megfékezésére a kir. kormányszék a
főhad vezérséget sokszor megkérte, de az a dolgot nem
akarta átlátni, a katonai segélyadást többször meg-
tagadta, Urbán alezredes veszélyes terveit mente-
gette s a magyar megyéket egészen védetlenül hagyta,
mely miatt az oláhság elbizakodott, tiszviselőitől a

függést megtagadta és rablásra, öldöklésre, gyújtogatásokra vetemedett, a nélkül, hogy a főhadvezérségtől ezek megakadályozására lépések tétettek volna. Mióta a főhadvezérség kormányoz — úgymond a kir. kormányszék — napirenden vannak az o felsége eddigi kormánya alatt nem ismert, fennebb érintett veszedelmes kihágások: felgyújtatott K.-Fejérvár városa a várbeli katonaság szemeláttára; Urbán alezredeshez és Balázsfalvára nagy számban hurczolják a félre halálra vert ártatlan embereket; a munkás kezek a földmíveléstől rablás és fosztogatás, a nemesség üldözése és meggyilkolása által fogattak el; a népnek nincs őszi vetése s e miatt a következő évben kevnyér nélkül marad az ország, sot a főhad vezér által pártolt oláh népet is nyomorúság fenyegeti; kiszámíthatlanok azok a gyászos következmények, melyek a főhadvezér ezen lépéseiől fognak származni, melyek elhárítására őt hivatali állása, kötelessége, a törvény és emberiség érzete egyiránt felhívják; sőt felhívják arra is, hogy teljesítse a kir. kormányszéknek a csendzavarók megfenyítése és szükséges katonai segély rendelése iránt annyiszor ismételt kívánságát; ne engedje, hogy Urbán alezredes körül ezrenként gyűljön össze a nép, s ő ott a fejedelem és törvény hozás jogát bitorolva, tetszés szerint soroztassa zászló alá a tudatlan népet, hogy Balázsfalván, a magyarságnak kiirtására czélzó veszedelmes tervek formálása tovább is folytattassék; adja bizonyoságát, hogy nem alapul igazságon azon vélemény, hogy a katonaság az oláhok veszélyes terveit elősegíti, s a mily készsegéggel kívánta a kir. kormányszék által elfogatott oláh bujtogatok kiszabadítását, tegye oly készsegéggel szabaddá az ok nélkül elfogott, ártatlanul kínzott és kirablott magya-

rokat s a hasonló kihágásokat tiltsa el, ha akarja, megteheti, mert hatalmában áll. Csak ez úton lehet e szerencsétlen hont a nyílt polgárháborútól s annak siralmas következményeitől megóvni, mire nézve a kir. kormányszék a felelősséget a főhadvezérségre hárítja.

Br. Vay szintén ez értelemben írt vissza októb. 21-én csudálkozását fejezte ki: „hogy br. Puchner, ki eddig az ő hivatalos állását maga elismerte, vele semmit nem közölve, most egyszerre csak jogkörébe vág s az ország kormánya átvételét nyilvános proclamatioban tudatja. Őt — úgymond — kir. biztossá Magyarország nádor kir. helytartója és miniszteriuma nevezte ki, vissza nem hivatott, sajnálva tehát, de kénytelen a beavatkozást visszautasítni; kinyilatkoztatja, hogy őt kir. biztosi működésében senki gátolni nem fogja; felszólít minden polgári és katonai hatóságot, neki, mint eddig, ezután is engedelmeskedésre; ő tisztének tartja a rendet és csendet fentartani, mit most annyival sikeresebben vél elérhetni, mert a székelű nemzet is közelebbi gyűlésén fegyveres erejét rendelkezésére bocsátotta; kijelenti, hogy a bujtogatók ellenében erélyesen fog eljárni, a törvénytelen gyűléseket betiltja, a népet inti, hogy a bujtogatóktól kapott fegyvereket tegye le; a balázsfalvi gyűlésen magukat tisztszelőkké tett oláh egyéneknek meghagyja, hogy többé semmi hivatalos eljárásokat tenni ne merészjenek; kitörések től, gyilkolásoktól, békés polgároknak hajlékaikból elhurczolásától óvja őket s az ilyenekre vetemedőket biztosítja, hogy bűnös tettök példás büntetés nélkül nem marad.“

Mindez azonban foganat nélkül maradt. Br. Puchner fegyelemismerő katona volt, tehát ment tovább

és előre a neki kijelölt úton, bár voltak helyzetek és oly perczei, melyekben elkedvetlenedve, meghittéi előtt kifakadt s panaszosan fejezte ki elégedetlenségét azokkal, a miket gyakran meg kellett tennie, vagy hogy megtétessenek, eltúrnie. Ismertem jól. Sokszor volt alkalmam gr. Mikó házánál vele lenni. Korra öreg, elgyengült volt már, mikor az udvar kir. biztossá nevezte. Aristocraticus hajlamai s rokonszenve még mint katonában is kitűntek. Vonzódott az erdélyi főnemességezhez, szívesen mulatott körükben, Kolozsvárott létére minden örömmel emlékezett; okos főurai s szép mágnásnái thea-estélyeiken kellemes órákat szereztek neki; mikor az országgyűlésen kedvök szerint tehetett vagy valami oly hirt mondhatott, a mit óhajtottak, mintha solidaritást érzett volna, oly készséggel tette. Véralkata csendes, természete szelíd, szíve békeszerető, irtázott a háborútól, s mégis a legtöbb része volt benne, s nevezetes, hogy harczai minden szerencsétlenül végződtek; sokban hasonlított V. Ferdinánd szelid lelkű királyunkhoz, a kinek szavájára volt: *nur kein Krieg!* S mégis mily rémületes és pusztító harczok vívattak szélesen kiterjedő birodalmában az ō nevében Egy sorezredbeli tiszt érdekes mozzanatot beszélt el nekem az 1848-ki október-novemberi viharos napokból, a mi mély pilantást enged vetnünk b. Puchner lelkébe s fel világosit arról, hogy tetszettek-e neki vagy nem azok, a mikre — sokszor akaratja ellen — megbízatott. „November elején vagy kevessel később, mint szolgálatbeli tisztnek, valamit jelentenem kellett; csöndesen léptem be a nagy terembe s előre haladva, láttam, hogy cabinetje ajtaja kissé nyitva van s valaki neki olvas fel valamit. Egyszer csak felkiáltott: „*O*

Gottl mein Gott! zu welchen Schandhaten werde ich noch von diesen hoken Hetren missbrauct werden!" Mint később megtudtam, Jánknak Zalathna feldulásáról s lakói legyilkolásáról szóló jelentését olvasták fel előtte B. Puchner b. Vay-val és a kir. kormányszékkel ezentúl nyílt ellenségeskedésben állott. A mit egyik rendelt, a másik megtiltotta s viszont. B. Puchner a kir. biztos azon intézkedésére, hogy a k. fejérvári várba székelyeket vagy honvédeket tegyen be örségre, azzal felelt, hogy az I. román határezred egy zászlóalját helyezte oda. A kir. kormányszék okt. 16. megrendelte az országos adót kezelő tartományi főbiztosának, hogy költözzék át Kolozsvárra; b. Puchner okt. 21. megtiltotta s a pénztárt saját rendelkezése alá vette, a mi ellen a kir. kormányszék siker nélkül tiltakozott. A főhadvezérség a köztiszteletben álló Lemény János gör. kath. püspököt hivatala folytatásától, jövedelmei élvezetétől kihallgatatlannul felfüggesztette s helyébe az 1845-n a királyi felség által vikáriusi hivatalából elmozdított Krajnik Simont püspöki helyettessé nevezte ki. A kir. kormányszék tiltakozva ellene, felhívta a főhadvezért, hogy rendeletét vonja vissza, a püspök ellen netalán fenforgó vádakat, a bizonyítékokkal együtt, közölje, hogy éhez képest a kir. kormányszék a főhadvezésséggel egyetértve a szükségeseket megtehesse; egyébiránt kijelentette, hogy a kinevezettet püspöki helyettesnek el nem ismeri. A megyék panaszoltak a főhadvezér és Comitée által kinevezett oláh és szász tisztviselők visszaélései s az oláh nép és tribunok rablárai, gyűjtogatásai és gyilkossági tényei ellen, 15 — 20 kérvényt küldve át elintézés, a sérelmek kinyomoztatása és orvoslása végett: a főhadvezérség elin-

tézetlenül tette félre, vagy védte a tetteket s kiegyenlitni igyekezett a dolgot a vádoltak javára. A főhadvezérsgég Kolozsvár hat tekintélyes polgárát*) ártatlannal elfogatta s Szebenbe fogáságra vitette, kezesül a városért, honnan csak március 11. szabadultak ki. Alsó-Fejér megye hivatalosan jelentette, hogy az oláh Comitée a magyar kormánytól jövő semmi rendeletet kihirdettetni nem enged; a kormányszék át irt a főhadvezérsgéhez, irt tel a felséghez is, az elsőtől a törvényszegés illető indítóinak megbüntetését, a fel ségtől azt kérve, hogy Erdélynek mostani siralmas helyzetéből kiszabadulásra utat nyitni méltóztassék. Ez volt e szegény ország állapota a b. Puchuer ostromállapotos kormányzása alatt.

A hatalom erőszakos fellépése, a fejedelem névében költ kiáltványok és nyílt rendeletek hatása főként egy elszomorító tényben nyilvánult, megzavarva, tévútra vive a közvéleményt. Egyik rész a törvényes tértől azon esetben sem láta helyesnek letérni, ha a katonai hatalom, a bécsi reactio ármánykodásai szerrint teljesen önkényüleg kormányoz is s egyoldalú rendeletekkel dönti meg az alkotmányt és nemzeti lé tünket; mert — azt monda — az az uralkodónak, a törvényhozás egyik és pedig főbb tényezőjének, aka rata. A másik a nemzet létfogát, a közérzületet s az országgyűlés végzéseit vette alapul, a mit az — mint a törvényhozás másik egyenjogú tényezője — határozott, teljesítni hazafiúi és becsületbeli kötelességnek tartotta. Maga a kir. biztos az elsőhöz látszott tar tozni, békés politikája, kiegyenlítési kísérletei, a dol-

*) Gr. Kemény Sámuel, Mózsa József, Nagy Péter, Tilsch János, Ágoston István és Bodor Elek. Kerepei Gergelyt hamar eleresztették.

goknak élére soha nem állítása, senkivel végleg nem szakítás, a hatalomnak ki nem hívása, leginkább pedig a miniszterelnökhöz tett nem egy jelentésének azon hangsúlyozott pontja tanúsítja ezt, a hol úgy nyilatkozik: *hogy ez országrészben az alkotmányos formáktól való legkisebb eltérés is nagy zavarnak lehet okozója*, a mit az északi megyék kormánybiztosa, Zeyk Károly is kifejezett egyik jelentésében. Ez egy diplomatai fontossággal tett óvó figyelmeztetés volt a kormányhoz, conservativ irányban s inkább tájékozásul adva, mint reactionárius érzületből származólag; mert mind b. Vay, mind Zeyk Károly Magyarorság alkotmány-ügye védelmezésének bölcs, elszánt és hív bajnoka volt kezdettől végig. A közvélemény, ezen kétféle politikai felfogás és képviselői irányában oly érzékeny volt, hogy a hol az elsőnek csak neszét vagy árnyát vette észre, tartoztak az illetők bármely hivatali ügy-ághoz, vagy bármely társadalmi osztályhoz, s nyilatkozott bár az tettekben vagy szenvédőleges magatartásban: a hírlapokban, közgyűlésekben és társadalmi téren azonnal mintegy feleletre s maguk igazolására kényszerítettek. így például gyanúsítattak Dietrich Sámuel vaskereskedő, gr. Teleki Miklós, Földváry József s mások reactionárius érzületükért Mindenik nyilatkozott s a közvélemény megnyugodt rajta. Kettőt, mint a kort különösen jellemzőt, kiemelek. A *Kolozsvári Híradó* 1848-ki 79-ik számában egy közlemény jelent meg, a melyben homályos utalás volt bizonyos grófok és bárók aláírási ív körözöttései tenyéré, melyet bővebb meggyőződés s érzés után a szerkesztőség a közönséggel megismertetni ígért. B. Bánffy Miklós, Alsó-Fejér megye főispánja, nagy tekintélyű conservativ férfiú magára vette,

pedig megnevezve senki nem volt; szívében sérтetten nyilatkoztatta ki, hogy úgy értesült, mintha Őt azzal vádolnák, hogy az *Unio-t* megsemmisítetni kívánó ívet járat körül. Nyugodtan s önérzettel utasítja el magától a vádatot; ily iratról — úgymond — semmit sem tud, illet soha nem körözтetett; magányba viszszavonulva csöndesen él s a sötétbен műköдő reac- tiótól eleitől fogva undorral fordult el. Szeretett gyermekei boldogságára hivatkozva, esküjével állítja ezt . . .“ A szerkesztő kijelentette, hogy senki s így a báró sem volt megnevezve*) A dolog ezzel el- csillapult. A másik szintén egy hírlapi közlemény, melyben a *Pozsonyi Újság* 1848. 75-ik száma után el van mondva: mit adott a haza oltárára Magyarország néhány főura és főpapja, t. i. 1. a kalocsai érsek — semmit, 2. az esztergomi érsek — semmit, 3. a nagyváradi, 4. veszprémi püspök — semmit, 5. berezeg Pálffy — semmit, 6. herczeg Coburg, 7. herczeg Odescalchi, 8. herczeg Breccenheim — semmit = summa summarum: semmi. . . .“ Mi is fogunk közelebbről — jegyzi meg a lap szerkesztősége — ily lajstromot összeállítni bizonyos dúsgazdag bárókról, a kik a haza megmentéséhez áldozataikkal nem jártultak, de az őket gyűjtő-ivekkel fökereső buzgó polgárokat gúnyosan utasították el s a hazafiságot alkotmányellenes izgatásban találják Még várakozunk egy keveset, de majd napfényre hozzuk a neveket**) Ez azonban elmaradt, bár kilétket mindenki tudta. Ez urak a régi conservativ és udvari párthoz tartoztak, ebben és dynasztikus érzelmökben

^{*)} „Kolozsvári Híradó“ 1848. 84. ss.

**) *Kolozsvári Híradó*, 1848. szept 6. szám.

van a tény magyarázata. Ezért hazafiságuk kétségebe nem vonható, kettőnek gyermekei reményteljes zálogai voltak a jövőnek, egyik a haza oltárára 100 ezüst for., grófnéja a honvédeknek 400 sing vásznai ajándékozott.*) Szintily érdekes, a mint a magyarországi kath. főpapság egy részét — mert Lonovics József, Jekelfalusy és Horváth Mihály püspökök kalaplevéve említendők — sújtó gúny élét egy erdélyi alsóbb állású pap kivenni s őket mégis a haza iránti kötelesség teljesítésére bírni igyekezett. „A haza vérben, lángban — irtó háború foly fajunk ellen . . . S ti, pásztorai a népnek! mit tettek? Semmit — azt mondja az ország, vagy ezzel egyértékű . . . Imádkoztatok De az nem elég Nagy későre kértétek a nemzet igazsága elismerésére a királyt. Ez is jó, de nem elég Menjetek személyesen hozzá az ország prímása vezérlete alatt s mondjátok neki, a mit Keresztelő János mondott Heródes királynak: *Nem szabad tenéked elvenned a te atyádfiának feleségét.* Mondjátok neki: *Nem szabad neked népedet gyilkoltatni engedni.* Ne felejtsétek, hogy *a jó pásztor életét adja juhaiért I . . . A béres pedig, látván eljöni a farkast, el fut és a farkas elragadozza és eloszlatja a jukokat.*”**)

Magyarország figyelme Kolozsvárra fordult s őt képessé kívánta tenni ellenállásra. B. Puchner s a reactio törekvései céltáblájául tűzte ki, mint még a magyar alkotmánynak ez országrészben fennálló őrbástyáját. A két ellenkező hatás sokszorozott erőkifejtésre utalta őt. Kolozsvár politikai és hadászati jelentőségét a székelyföldi vereség még fokozta. Éber

*) Kolozsvári Híradó, 1848. 90. sz.

**) Sz. János evang. X. része 11., 12., 13. v.

figyelemmel kísérte e derék város közönsége a kormány és kir. biztos intézkedéseit, pártolva a mi jót tett, megróva a mulasztásokat. Szept. 5-én a nemzetgyűléshez írt fel: „tudatva Urbán alezredes pártütése t, Nagy-Szeben titkos fondorkodását, mely követet különdött hozzá és pénzzel, élelemmel s fegyverrel segítését a „*Siebenbürger Bote*“ című lapban nyilvánosan ajánlta fel; b. Vayt hibáztatta, hogy Kolozsvárnak a még tőle függő főhad vezérrel ágyút adatni nem birt, míg Szeben a mennyi kellett, a sokkal kisebb Besztercze 6 ágyút kapott.“ Azonban nem csak az ellenőrizés, de a cselekvés terén is ily éber és erélyes volt Kolozsvár. Alig hirdettetett ki a mozgó nemzetőrség állítás iránti miniszterelnöki rendelet, Kolozsvár egy aug. 25-ki közgyűlési végzés által létesítette, italmérési regáléja bérbeadásából 20,000 forintot rendelt e célra fordítni, melyből: „a harczba rendelendő nemzetőrök kiindulásuk pillanatában kapnak 1) 10 forintot, 2) az állam által igért napi díj mellé nős egyének 8, nőtlenek 4 p. krt, 3) a kik nem polgárok, kötelezettségiük beteltével díj nélkül fognak ezek sorába felvétetni, 4) a kézművesek díj nélkül vétetnek fel a céhekbe, 4) ezen év novemberétől kezdve kötelezettsök tartamáig minden köztehertől s így az adótól is menttek, 6) az ütközetben megsebesültek vagy elesettek hátramaradottairól a város gondoskodik, 7) minden egyén a város neve s pecsété alatt kiadott nyomtatott oklevélben fogja megkapni e föltételek megtartását biztosító kötlevelet.“ *) Ez intézkedés megkétszerezte a nemzetőrség számát s hihetlen lelkesedést ébresztett a veszélyben levő haza megvédelmezésére.

*) *Kolotsvári Híradó*. 1848. 64. sz.

Minden mutatja, hogy e város a magyar királyságban keleti missioja tudatával bírt; mindazt érezte és felfogta, a mi a magyar állam javára volt, mintha annak második szívkamarája lenne öntudatosan igyekezett intellectualis erejének megfelelő fegyvererőre szert tenni, hogy példája hasson, szavának fel- es lefelé nyomatéka legyen. Soká küzdött ágyúkért, mik még csak reményben voltak, s már meg volt alakulva egy lelkes kis tüzér csapat tanárok, ügyvédek, mérnökök, kormány széki tiszttiselők és más értelmes emberekből. Ezek voltak: Bányai Vitális ügyvéd, Sárkány József jogvégzett, Jakab József tanár, Kiss István tanárjelölt, Tompa János mérnök, Pálffy Endre selmeczi akadémikus, Székely János, Káló Péter, Borbényi Antal, Varga Imre, Becsek Lajos, Virág Ádám köztisztviselők és többen, a kik magukat a tüzérségi előismeretekben jó előre gyakorolták. Mint tanult férfiaknak, nem sok kellett, hogy magukat hivatásukra hamar alkalmassá tegyék. Az olvasó emlékezik, mily buzgóan áldoztak e célra a legjobbak, hogy legyen az erdélyi magyar haderőnek saját ágy uja, mennyit s mily hathatósan sürgette ezt kivált Kolozsvár. Végre nov. 2-án elérte czélját, nem a kir. biztos által, a kinek ebbeli mulasztása következményeit kiszámítani nem lehet — és nem Károly-Fej érvárról, de Pestről kapott egy 3 fontos ágyúüteg megérkezése által. „Midőn megjött a hír — írja Bányai Vitális, a jól legjobbika — hogy ágyunk érkezőben van, a lelkesedés magasra szállott lelkünkben s Kolozsvár ünnepi díszt öltött. A vadászcsapat rendeltetett ki elébe. Én is ebben voltam. Az éjt hosszúvá tette a hajnal pirultára várakozás. Szépen virradt fel az óhajtott reggel, maga a természet is emelni látszott

a nap ünnepiességet. Mily édes öröm! minő lelkesült-ség s mennyi remény tükrözödött vissza sorban levő csapatunk arcán! Én istenem! Még vén koromban is érzem e pillanat nagyságát, amaz igaz lelkesedés melege ma is áthatja szíemet! Büszke önérzettel men-tünk végig a monostor-utcán a polgárok ezreinek öröm kiáltása közt, vidám volt utunk Fenesen, Gyalun át egész Gyerő-Vásárhelyig. Midőn Nagy-Kapuson rövid pihenőt tartva, várakozás és fokozott lelkesedés kö-zött haladt csapatunk fel a hegyen, s a tetőre föl-érve, a völgybe bekanyarodtunk, Macskásy Péter bajtársunk ismerve azon táj visszhangzó öbleit, meg-futta vadászkürtjét, zengett vissza az erdő s édesen hatotta át csapatunk szívét az öröm, riadó kiáltásunk az eget verte, kürtszó és örömlárma megrázta az erdő mélyét s a felköltött visszhangtól megrázkódott a csattogó légtűr! Ily érzések között értünk el Gyerő-Vá-sárhelyre, s midőn a hegyművel felé közeledtünk, egy előre siető futár tudtunkra adta a kedves hírt: *hogy ágyúütegünk azonnal megérkezik!* Alig telt el néhány perez a a kedves vendég előttünk állott, egy ágyú min-tául teljesen fölszerelve, a többi társzekérben, fölsze-relésre készen. Tisztelegtünk előtte s hálát adtunk Istennek, megköszöntük a Honvédelmi Bizottmány-nak, hogy valahára ágyúhoz juttatott. Noics János tűzmester kísérte, aki a felszerelésnél és tanításnál a szükséges utasításokat adta. Derék fiu volt, ámbár csak az úton tanult meg magyurul ennyit: *éljen a magyar!* Jó kedvvel jöttünk vissza Kolozsvárra, mely részint a monostori kálváriánál, részint a monostor utcában és a piaczon várt, egyet verdeső „*éljen*“-kiáltással és örömlármával fogadott. Az ágyukat gé-pész Rajkához szállítottuk, ki azokat gyorsan fölsze-

relte, s miután lóval elláttattak, gyakorlatainkat már most komolyan elkezdettük. Így jött létre a legutolsó órában a kolozsvári 3 fontos ágyúüteg! melynek lelkes tüzérsége folytonos tanulás és gyakorlat által kötelességei betöltésére néhány nap alatt csakugyan képessé lett. Noics után Péchi Albert főhadnagy lett ütegparancsnok, magyarországi Törtei helyiségi birtokos, katonaintézetekben végzett, igen mívelt kedves ember, gyönyörűen dalolta a népies és lelkesítő magyar dalokat, de dolgait Noics és mások által végeztette, — nekem;is kijutott belőle. Ezeket emiittet barátom — mint szemtanú jegyezte föl.

Fontolóra véve mind azt, a mit Kolozsvár a magyal szabadságharcz sikerei érdekében tett, kitűnik, hogy e város egyike volt Magyarország legöntudatosabb s legelszántabb községeinek, hivatva arra, hogy mint az erkölcsi küzdelem és harczrakészülés terén: úgy a harcz mezején is döntőleg folyjon be. Erre erővel is bírt. Szomorú, hogy a bekövetkezett események ellenkezőt tanúsítottak! 22 — 24 ezer magyar lakosa, 2000 fölszerelt gyakorlott nemzetőrsége, egy lovas százada, 3 — 5000-nyi lándzsás nemzetőri tarta-lékserge s egy üteg ágyúja volt; ott állomásozott a Mátyás-huszárezred egy osztálya, a XI-dik honvédzászlóalj; oda került két erős század marosszéki fegyveres nemzetőr, egy thorda-enyed-aranyossszéki nemzetőr zászlóalj, félszázad aranyossszéki székely határőr huszár, az anyaországból segélyül küldetett a szabolcs-bihar-megyei nemzetőrség félig fölfegyverzett zászlóalja, s a legutolsó órákban a harcias Hajdu-csapat. A városban volt a Károly-Ferdinánd sorezred egy gyenge zászlóalja is, nagyobbára oláhok s ezért kevéssé meg-bízhatók. Urbán támadó sergét tette: 4 zászlóalj ren-

des sor- és határőr-gyalogság, 1 osztály könnyű német lovasság négy ágyúval s a Szamos-völgyet környező hegylánczolaton 20,000-nyi fegyveres és lándzsás oláhság; érkezőben volt Bukovinából Wardener cs. kir. vezérőrnagy szintén ennyi gyalogsággal, két annyi lovossal és két üteg ágyúval. Ha ez erőket összehasonlítjuk, a jelen volt ellenség a mieinket csak lándzsáaival haladta felül. . . Baldacei Antal, a magyarság vezére két gyöngé kísérletet tett az ellenállásra, első volt nov. 13 — 15-én Szamosújváron, hol a mieinket az ellenség erős ágyútúzzel fogadta, de a mi általunk nem viszonyoztatott, mert seregünk egy mély völgyben lévén, a fővezér nézete szerint a lőport céltalanul vesztegeni kár lett volna; a XI-ik zászlóalj két századának néhány percznyi csatározása s az ágyúttiztől megfélemlített nemzetőrség megfutamodása után a rendes fegyveres katonaság, parancsra, kellő rendben visszavonult Szamosfalváig, hol állást foglalt. Itt volt nov. 16. Baldacei második csata kísérlete, hová a Kolozsvárratt levő összes fegyveres erőt kirendelte, fölötte szemlét tartott s midőn mindenki ütközetet várt, ismét visszavonulást parancsolt, csak előörsül hagyván hátra két század honvédet Szamosfalva végén, melyet később Kolozsvárhoz vont vissza. Kevés idő múlva az ellenség közeledése jelentetvén, főhadnagy és előörségi parancsnok Szigethy Miklós szurony támadást vezényelt, s csatárláncza a sötét éjben az ellenségre rontván, erős tüzelés közt azt megfutamította, néhány bukovinai határőrt elfogott, s az összecsapás üresen maradt helyén sok csákót, lőfegyvert szedetett össze. A jobb szárnyon ugyanazon perczben Makray László Mátyás-huszár százados is előrohanva, az előörsi csata győzelmét teljessé tette s a megrémült ellenséget, mely

visszavonulása biztosítása végett maga után Szamosfával néhány házat felgyűjtött — Válaszútilg vissza-nyomta.

Míg ezek kün folytak, ben szörnyű zavar és forrongás támadt a város feladása vagy fel nem adása kérdése fölött, a fővezért a nép elfogatta s csak néhány főbb tisztársának köszönheti kiszabadulását; b. Vayt a fővezér helye elfoglalására erőhatalommal kény-szeritették, Grois Gusztáv városi főbíróra, a ki a város-háza erkélyén a néphez csöndesítő beszédet tartván, a feladást ajánlotta, a nép közül rálöttek s hosszas forrongás után mégis az éjfél felé tartott városi közgyűlésen a többség a feladás mellé nyilatkozott s gróf Mikót és a főbírót kérte fel, hogy Urbánnal capitulátiót kössenek. Válaszúton találták őt 8 a következő pontok-ból üllő békeegyezményt kötötték meg és írták alá: 1. a város a katonai kormányt elismeri, 2. a katonaság élelmezése a fenálló szabályok szerint lesz, 3. a nemzetőrség átalakítatik, 4. a hadiköltséget a fő-hadi kormány határozza meg, 5. személy- és vagyon-biztonság biztosítatik, 6. az oláh lándzsás sereg a vá-roson kívül marad. Ekközben az előörsök Szamosfá-váró), Felekről az ott levő két ágyú és figyelő csapat, a monostori erdőből a szintén oda rendelt őrcsapat még éjfél előtt visszavonatván: az összes fegyveres erő s a város hazafiasb értelmisége: hírlapírók, tanárok, megyei tisztek, arisztocraták stb. Kolozsvárról Nagy-várad felé elvonultak, b. Baldacci a méltatlanság miatt végkép ott hagyta a serget, b. Vay Magyaror-szágbba távozott, a fegyveres katonaság Csúcsa és Feketető körül foglalt állást a fővezérség részéről azon rendelettel, hogy onnan semmi körülmények közt to-vább ne menjen, a haza ezen kis darab földét birto-

kából ki ne bocsássa Urbán serge nov. 18. déli 12-kor ment be Kolozsvárra, előre megfenyegetve, hogy ha csak egy lövés lesz is rajok, ki fog rabolatni. Szomorú nap volt ez s még szomorúbbá tette fiainak érintett egyenetlensége. A polgárság nem helyelte az önmegadást, elégnek tartotta ellentállásra az itt levő magyar fegyveres haderőt s bízott az önkéntesek és nemzetőrök számában és felkörtendő lelkésedésében; a hadvezénylet a szamosújvári tapasztalat után a nemzetőrséget számításba venni vonakodott, s nem hitte, hogy a rendes katonai erővel tartósan ellenállani lehessen a már több felől érkezőben levő cs. kir. hadseregnek, s pedig abban minden véleményiek egyetértettek, hogy ha Kolozsvárt ostrommal veszik be, a felprédálást és fölgyűjtést kikerülni nem fogja, ezzel a várost Urbán már rég fenyegette, vágyott és izgatott rá Nagy-Szeben és a főhadvezér-ség, czélul tűzte ki elpusztítását az oláhság. Közös gyűlölségök okai voltak: hogy onnan indult ki az *Unio*-mozgalom, ott vált az törvénynyé, ott fogták el és szenvédették Mikást, ott ítélte el s végeztette ki a rögtönítőlő bíróság Batemai vagy Tyivorán Sándort, ott állomásoszott a Kossuth-huszárság, melynek egy százada gr. Bethlen Gergely alatt oct. 13. Báréban, oct. 23. Nagy-Lak és Vajdaszeg között, 25-n Maros-Szentkirály mellett, 28-n Krakkóban levő táboraikat szétverte, ezerig menő testvéröket s köztük tribunokat is ölvén meg s a kormányt az oláh lázadás és összeesküvés egész titkát fölfedező irományok birtokához juttatván. A higgadtabbak átalános meggyőződése az volt, hogy ily várost a harczi szerencse esélyének kitenni nem szabad Ezen dölt el Kolozsvár meghódolása. Ezért jutott neki az erdélyi első

hadjáratban oly dicstelen rész Baldacci nem volt áruló, de fővezérnek való sem A való az, hogy jó hadvezért csak harczok teremtenek, s mi azoknak épen kezdetén voltunk; hogy nálunk a kor és rang tekintélye hihetlen súlylyal nehezedett az ifjú nagyobb tehetségre; ennek tulajdonítható leginkább, hogy mint a maros-vásárhelyi csatában, úgy itt sem akadt az erdélyi polgári és katonai körökben egy tár-sai közül kimagasuló katonai jellem és elszánt bátor-ságú tekintélyes férfi, aki — lerázva az előiélet békóját — az itt volt hazafiú lelkesedést és fegyvererőt értékesítni, hősies elszántságát harczra és győzelemre lelke-sitni magát elhatározza. Erdélyben physikai és szellemi erő amott is, itt is volt, de nem volt aki ez erők felett uralkodjék s a háború céjlának megfelelő mun-kásságra öszpontosítsa és érvényesítse. B. Vay lett volna erre hivatva, de ő egészen a béke embere volt. Úgy látszik, irtózott még a fegyvertől is, annyival inkább a vértől. Tudva, nem tudva, vagy politikából — ki tudhatja — megcsalatta magát Puchnertől, türte kétszínű magatartását, szemeláttára vitte be az az oláh határöröket a károly-fehérvári várba, ez által kissol-gáltatta neki a fél Erdélyt, s a havasi oláhságnak guerilla harczához biztos alapot adott koczkára tette szabadságharcunk csaknem egész sikérért, megelégedve írásbeli följelentésekkel s férfiatlan tiltakozásokkal. B. Vay elámiattta magát az oláh vezetők által is. Szep-temberi 15 napi nagygyűlésök időközi szüneteléseit el-oszlásnak vélte sa kormánynak ugyan ezt jelentette, pe-dig akkor és ott hajtották végre legforradalmibb művö-keket. ő intézkedett, de intézkedéseinek sikéréről nem gon-goskodott; írt fel- és lefelé, de többnyire foganat nél-kül, vagy csekély sikерrel. Egy bűnös jámborság jel-

lemezte az ō egész királyi biztosí eljárását — monda a *Honvéd* című erdélyrészsi lap szerkesztője, midőn 1849. elején hosszas bujdosásaikból Kolozsvár kedves falai közé ismét visszakerültek — a mi a legkimé-löbb Ítélet, s Horváth Mihálynak az erdélyi vezérfér-iák eddigi magatartásáról adott jellemzése s Erdély elesésének okai előadása a tényekkel és történeti igazsággal megegyező.*)

Dölyfös önhittséggel éreztette győzelmét Kolozsvárral és a kir. kormányszékkel a cs. kir. hadsereg parancsnokság és főhadvezérség s csakhamar megszegte a kapitulatio csaknem minden pontját. Nov. 20-án b. Wardener, b. Puchner nevében föltétlen önalávetésre kérte fel a királyi kormányszéket; mint-hogy az a felségtS1 erről értesítve nem volt, hűségét meg nem sértette, törvény adta hatalmáról lemondani vonakodott. A katonai parancsnokság erre haragra ger-jedt, az egész kormányszéket — főúri születésű s kitüntetett állású, agg férfiakat — éjji 11 órakor maga elébe parancsolta s a jelenvolt katonatisztek előtt engedelmeskedésre szólította fel. A kormányszék önér-zettel, kötelessége tiszta tudatában, méltóságához illően utasította el most is, eltűrve a szeszélyes bántalmat és sértő kifejezéseket. Ekkor tudtára adatott, hogy további vonakodás esetében lázadónak fog tekintetni s mint olyannal fognak vele bánni. Ekközben arról is értesült, hogy a termek s alant az udvar és kapuk köze katonasággal vannak megrakva, minek kö-vetkezetében elismerte a főhadvezér és br. Puchner parancsolási hatalmát, kijelentve, hogy a nyílt erő-szaknak engednie kell ugyan, de az egész tényt tör-

*) *Magyarország Független. Harcza stb.* II. köt. 149 — 150 11.

vénytelennek tartja... Az élelmezési pont requirálásra változott. A nemzetőrség egyszerűen lefegyvereztetek, s nemcsak a katonai lőszközök, de az egész városon volt mindenféle ősi- és díszfegyverek, a művészet és régiségek remekei, mintegy 4000 darab elvétetett, s másnap oláh tribünök és katonatisztek oldalán a legdrágább kardokat, övükben fejedelmi pompájú pisztolyokat lehetett látni. A személy bátorsági pontot erőszakos elfogatások semmisítették meg, a városra 200,000 forint sarcz vettetett, az oláh lándzsásoknak a városba bemenés szabaddá lett, ifjú oláh prefectek és tribünök császári tisztekkel karonfogva jártak Kolozsvár utcáin, kijelölve maguknak a szébb házakat. ... Ki volt tehát elégítve az osztr. cs. hadsereget és oláhok bosszúvágya. A kir. kormányszéket porig alázták, s mikor többszöri panaszaira a felség nov. 14-én gr. Mikóhoz intézett leiratában őt és a kir. kormányszéket arra utasította, hogy a főhadvezérséggel egyetértve a polgárháború pusztításait megszüntetni igyekezzék s ez a főhadvezérhez ez iránt átírt, az válaszra sem méltatta, sőt egy decz. 15-ki átiratban úgy nyilatkozott, hogy Erdélyben a békét és nyugalmat a székely lázadók és magyar önkéntesek zavarják meg, s mi helyt azok magukat a főhadi vezérségnak alávetik, az ostromállapot megszűnése azonnal remélhető. A főhadvezérség a haza ezen ellenségei ellen kénytelen összes fegyveres erejét talpon tartani; ha a királyi kormányszék az ezek megszüntetése iránti felszólításnak eleget tesz, bizonyára a románok erőszaktételei és pusztításai is megszűnnek, a kik az ő rombolásuk s faluiknak amazok általi leégettése által ingerel tettek a bosszúállás és visszatorlás tényeire. Erre a kir. kormányszék decz. 23-án visszaírt, hogy a székelyek le-

csendesítése végett általa javaslatba hozott és a felség által is helyeselt azon eszmét, hogy közéjük egy tekinthető biztos küldessék, a főhadvezérség elutasította, az önkéntes csapatok Erdélyből eltávoztak, így ő el van zárva az alkalomtól, hogy akár egyik, akár másik irányban valamit tehessen.

Nem volt tehát ez időben magyar kormány. Az oláhok 15 katonai prefecturára osztották a vármegréket s újra szervezett Comitéejök által igazgattatták. Négy székely széknek császári katonaság parancsolt. A szászok Schmidt Henrich, Wagner Frigyes és Rosenfeld József követeik által és a nemzeti Egyetem föliratában magukat az osztrák császári korona oltalma s közvetlen parancsai alá adták s a felség decz, 21. és 22. kelt cs. nyílt parancsai által azt elfogadta. Csak egy kis el nem veszett pontja volt még a szétmarczan-golt országnak, hol az ezer éves magyar alkotmány fennállott s alatta a nép eddigi szabadságát élvezte — ez Háromszék volt: 51 □ mértérföldnyi terület s 110,000 lélek. Én is ott töltöttem el néhány hetet nov. 10-től decz. 10-kéig. Elbeszélem, hogy jutottam oda, mit láttam ott s hogyan távoztam el közülök.

A székely tábor elzüllése után, a XII. honvédzászlóalj szét nem oszlott maradványa, a külső Székely-földről a császáriak előtt megjegyzettebb hazafiak és sok vármegyei nemes család Háromszékre húzódtak be, menedéket keresve a katonai önkényuralom és románok boszuja elől. Közöttük voltam én is Urházy György barátommal. Itt éltünk mi, nagy számú honvéd, tömérdek nemes kibujdosott család, tízen-huszon egy helyen a derék nemesség vendégszerető házánál hetekig, sokan hónapokig, barátságuk minden szükségesekkel ellátott, ki nem fogyott szeretetök attól

a percztől, hogy küszöbükön beléptünk, addig, míg azt áldás közt elhagytuk, megosztották velünk hajlékukat, kenyeröket. Mi — gróf Mikóval volt viszonyomnál fogva — Oltszemen, a gróf magas kőfallal védett s az Olt-folyamtól átmetszett regényes fekvésű kastélyában voltunk Beké Sámuel főtisznél megvonulva, a ki és nemes szívű neje, Gálffy Júlia úrnő, mint a magyar vendégszeretet és hazafiság mintaképei iránt életem utolsó perczéig megőrzöm szívemben a hála emlékét. Együtt voltunk: házi gazdánk és neje, Gálffy Rozália, neje Török János m.-vásárhelyi tanárnak, a ki mint szabad érzésű hazafi, kezesül Szebenbe volt vive, Gálffy Sándor udvarhely széki királybíró és népköltő, Gálffy Mihály, ezek szülői és kisdedeik, kik között a legvidámabb és legpajzánabb a kis Nella volt — kinek tüzesen égő szemeiből mintha már akkor látott volna, hogy egykor sokak fejét elszédíti — most kolozsvári unitárius tanár, Nagy Lajos neje. Háromszékre menekült volt íróink közül: Dózsa Dániel, akkor ifjú költő, most legfőbb törvényszéki bíró, a rég elhalt Lisznyai Kálmán és Kőváry László, a kinek köszönheti a magyar irodalom Háromszék hősi küzdelménék igaz és megható leírását, a mi szabadságharcunk egyik legragyogóbb momentuma s egyedüli vigasz az erdélyrészti magyarság első taborozása szerencsétlen kimeneteleért. Ő írta meg Erdély 1848 — 49-ki katonai és polgári történetét adatokban gazdag, tetszetős élénk irályyal és tanuságosan. Neki Szeben bevétele után azonnal alkalom nyílt az ottani levéltárakból történeti adatok kutatására és összegyűjtésére; a miket közöl hitelesek, a miket elbeszél, láttá, vagy szemtanuktól hallotta. Épen azért én — az ismétlést kerülve — éhez csak némi új részleteket adok; mert az sikerül-

ten s a történetírás czéljának megfelelően van megírva.... A nagy világtól elzárt volt ez élet, hetekig nem jött be levél és hírlap, csak a Brassóban levő s 6000-nyi sergével Háromszék körülzárására rendelt Gedeon küldött be olykor egy német hírlapszámot, mely Magyarország leveretése s Kossuth menekülése hírét hozta meg nekünk. Még súlyosabb volt a többi székely székek sorsa. Aranyosszéket Jánk tartotta rettegésben s itt-ott földulta. Marósszék meghódolt Klokocsán és b. August 3000-nyi, Udvarhely szék b. Heydte másfélezernyi népe s néhány ezer nyomorult oláh és szász lándzsásai előtt. Berzenczey, Marósszék kormánybiztosa, a nép rokonszenvét elveszítvén, áruhában Gyergyón át Mikó Mihály segélyével menekült el Bukovina felé; gr. Bethlen János nem mutatta magát ekkor Udvarhelyszéken; Csikót Dorschner mint cs. biztos, újra leigázta, a katonaságot a főhadvezérség alá visszaterelte, bár szívében e nép is úgy érzett, mint a háromszékiek; Mikó Mihály Csik katonai légkörében szintén nem volt sokáig biztonságban, elfogatása el volt rendelve s a Csikszék és Moldva közötti határhavasokon jó embereinél tartózkodott; Háromszék kormánybiztosa, Berde Mózsa egyedül volt az a magát feltaláló és szerencsés helyzetű székely kormánybiztos, aki e veszélyes időben is megállhatott sarkán s hivatását Magyarország és szabadságharcunk javára s a székely név hitele megmentésére férfiasan teljesítette. O a mint hazai érkezett, S.-Szent-Györgyon azonnal népgyűlést tartott, az átalános katonakötelezettséget és fegyverfölvételt indítványozta s közhelyeslés között elfogadatta, ezzel a katonai rend régi óhaja teljesülvén, az osztályok közötti súrlódás legfőbb oka megszűnt; a fegyverkezést és fölkelést szervezte, a gyalogságét Dobai, a lovasságét Zsombori ezredesek vezérlete alatt; minden

fegyvert s az ezredek raktáraiban levő készletet szám-bavétetett; esztelneki Szacsuai András szenvedélyes vadászról meghallotta, hogy ő maga készít magának lőport, felkereste, felhívta, hogy a szék számára is készítsen, de vénségével mentegetődzött, Hankó Dániel ajánlatára aztán Gábriányi k.-vásárhelyi gyógy-szerész vállalta el s a lőporgyártás azonnal elkezdődött. A pénzbeli segélyt hozzá a kormány és Háromszék adta. Ez időben fölkereste Őt Gábor Áron s megígérte, hogy ha a kormány biztos segíti, ő ágyút fog önteni Háromszék számára. Berde megszerezte a segélyt s a bar-docszéki királybíróhoz a fülei hámorban ágyúöntés végett nyílt rendeletet írt. Alig néhány nap múlva Gábor Áron jelentette, hogy az ágyúöntés sikerült. Ennek csodás hatása volt a háromszéki nép harcias érzelme fölkeltésére. A mint az első ágyú megszólalt, többé nem volt senkinek aggodalma ügyünkért. . . Jótékony befolyású volt a köz szellemre az ide menekült honvédeknek és Mátyás-huszároknak példája is, a kik a szék határai védelmében ritka önfeláldozással jártak elől. A kormánybiztos időnként népgyűlést hívott egybe, minden nyílt tanácskozásban beszéltek meg és végeztek el, hozzá szólhatott mindenki, ez által egyetemessé, mindenjárokéval lett a védelem ügye s ez erkölcsi solidaritásba hozta az összes népet. Míg ezek folytak, határaikat többször megtámadták, de a védelemre ki-rendelt századok azonnal ott termettek s az ellenséget visszaverték. . . Báró Puchnertől nemsokára fenyegető rendelet jött a székhez, hogy adja meg magát, fogadja be a cs. katonaságot, térjen vissza a főhad vezérség iránti engedelmességre, a nemzetőrségtől, honvédektől és Mátyás-huszároktól szedjék be a fegyvert stb., különben tettöket megkeserülik. A szék visszaírt

hogy náluk rend van és béke, támadási szándékuk nincs, rajok katonát s különösen oláhokat a főhadvezér-ség ne küldjön, ök Háromszék földére be nem eresztek, fenyegetésével szemben a törvényre s karjok erejére támaszkodnak. Erre b. Puchner azzal felelt, hogy b. Heydte Köpecznél decz. 2-án betört, a falut felgyújtatta, a békés népet levágatta, Clement, a XII. zászlóalj derék őrnagya 180 honvéddel s 500 lándzsással védte, de a túlnyomó ellenség előtt nem csekély veszteség-gel meghátrálni kényszerült. Ekkor Dobai ezredes Horváth Ignácz Mátyás huszár-századost 200 huszárral küldötte kísérésére, csatlakozott hozzá Gál Sándor, a Köpeczen szétszort s általa összegyűjtött mintegy 800 lándzsás nemzetőrrel s Háromszék felvidékéről magához vett 200 fegyveres székelylyel. A kis csapatot Gábor Áron egy 6 fontos ágyúja egészítette ki. Heydte seregében volt 4 század oláh határőr, 2 század Bianchi-sorezredi katona, 1 század Savoya-dragonyos s mintegy 5000 oláh lándzsás és puskás. Aharcz Alsó-Rákoson tul, a Rikán belőli völgyben folyt, az ellenfél gyalogsága az első lövésre és szuronytámadásra megfutott, a lo-vasság ellenben a tabor puskaporos szekerét makacsul védelmezte; de Horváth derék Mátyás-huszáraival, kiknek fele udvarhely széki, fele háromszéki volt, oly erővel támadta meg őket, hogy kényszerítve voltak csatátért és szekeret huszárainknak hagyni. Az ellen-ségnek 260,000 töltés, 262 halott és 100 vágó marha vesztesége volt, a miénknek semmi. A csata folyamá-ról a parancsnokló Horváth megegyezésével Gál Sándor tett jelentést, a mi nagy lelkesültséget költött s a szent-györgyi központi bizottság őt és Horváthat őrnagygyá kiáltotta. Szintily sikерrel verte vissza Háromszék decz. 3-án a császáriak Földvár, Hermánn és Pras-

már felől intézett támadását, valamint az oláhok Tömös és Bozza felőli betörését Sárosi Ferencz székely határhozredi főhadnagy, Háromszék egyik derék katonája. A kormánybiztos figyelmét még sem kerülhette ki az, hogy Háromszéket Csíkszék felől Dorschner, Moldva-Oláhország felől az orosz, Brassó felől Gedeon, Udvarhelyszék felől Heydte fenyegetvén s fogván körül ellenségképen, ha netalán az osztrák fegyverek szerencséje kedvező fordulatot vesz, egy ennyi oldalról egyszerre tesndő támadás öt bármily erőfeszítés mellett is le fogja győzni; egyfelől ez okból, másfelől időnyerés tekintetéből alkudozást kezdett Gedeon tábornokkal s három heti fegyvernyugvási egyességet kötött, de egyidejűleg Macskásy Antalt és Urházyt, mint a nép követeit elküldötte Kolozsvár felé azon utasítással, hogy addig menjenek, míg a magyar hadi dolgokról bizonyos hírt hozhatnak... Míg ezek oda jártak az eszélyes kormánybiztos folytatta az alkudó zást, kikötve, hogy Háromszék földére a császári katonaság s főleg oláh lándzsás be ne lépjön: az önkéntesekkel egyenruhákat levettették, fegyveröket s felszerelvényeket eldugták, hogy a mikor szükség lesz rá, legyen mivel fölfegyverkezniök; néhány használhatlan fegyvert s egy-két elaggult lovát beszolgáltattak, s így a dolgot húzva-halasztva, a szék határait biztosították.. . A követek Csíkban letartóztatva, csellel szabadultak s két úton érkeztek M.-Vásárhelyre. . . Harmadik irányban én indultam el saját elhatározásomból, szintén ily céllal, mindenjában oláh ruhába öltözve; mert egész Udvarhely- és Maros-széken oláh taborokon kellvén keresztül hatolnunk, akadály esetében hihe több volt szabadulásunk. Én Oltszemről decz. 11-én indultam el Bukur Tódor nevű öreg oláhval, aki

rég elhalt gr. Mikó Miklósnak volt udvarbírája s bort venni Szentgericzn soksor levén, apám házánál ismerős, derék becsületes oláh ember volt; jó jutalmat ígértem neki, hogy velem szülőföldemig eljöjjön. Ő jól ismerte az egész ország nagy erdőit, havasait s a legjáratlanabb helyeken vitt át az ellenségtől birt Erdővidéken. Oklándnál, a Rika felől, Örtüzek mellett részegen vadul ujjongó oláh tabor derekán éjfélkor mentlink át, s midőn egy helyen véletlenül előörsökre bukkantunk, egy nagy árok fenekére ereszketünk le, 50 — 60 láb mélységre s úgy siklottunk át szívünkben aggodalom és életveszély, fenn a parton „*Wer da*“-s tábori jelzőt kiabáló sorkatona és lándzsás őrök között. Négy napig barangoltunk az erdőben, néha szikla-barlangokba rejítőzve el nappal s csak éjjel utazva, míg végre Szentgericzsére decz. 15. éjfélkor megérkeztünk. Anyámhoz észrevétlenül lopóztam be, Bukurt elrejtve a csűrkertben, mert nem tudtam, megbízhatók-e cselédeink? A m.-vásárhelyi szerencsétlenség után a császáriak titkos kémréndszert hoztak be nálunk. A nemességet és honvédeket üldözőbe vették, elfogdosták, a feladóknak jutalmat ígértek. Egyik ember a másiktól nem volt biztos. Az én elfogatásomra is többször jártak künn lándzsások s császári katonák. Bukur bácsit — ez volt neve tőlem — megemberelve, áldva s kitelhetőleg megajándékozva nem sok késés után vissza indítottam, s pár napi lappangás után, anyámtól búcsút véve, egy éjjel Maros-Vásárhely re távoztam oly czéllal, hogy útlevelet eszközölve, valamikép Kolozsvárra jussak. A Mezőségen anyám ágán rokonaim voltak, arra menve, azok által hittem czélt érni. Útlevélér Szentiváni János alkirály bíróhoz mentem, írnoka, Filep Antal, rám ismert, de nem szólt, kiadták a kívánt útlevelet, melyet a várban b.

Augusznak kellett *láttam-ozni*. Oda menve, Máriaffy József volt kir. táblai számfeletti ülnök polgári biztoshoz vittek; ő is azonnal megismerni látszott, de útlevelemet a várparancsnoknak aláírás végett ő is bemutatta. Ez kijött hozzá, főtöl talpig megnézett, megméregetett s azután nevét aláírta. Úgytetszett, mintha figyelme valamiért megakadt volna rajtam, de kételeve hamar eloszlani látszott s engem elbocsátott. Máriaffy búcsúzólag halkan utánam szólott, értésemre adva, hogy siessek ki a vár ból. A lépcsőket, a vár mogorva folyosót és udvart néhány hosszúra mért lépéssel magam után hagytam s midőn kívül voltam, mintegy lidércznyomás alól felszabadult hosszas lélegzéssel, melyben fejem s életem megmaradása, menekülésem titkos öröme fejeződött ki — melyre azonban most is hidegen végig borsódzik a hátam, — s mit némi remegés nélkül leirni ma sem vagyok egészen képes, hirtelen utat vesztettem, elvegyülve a járókelő nép között. Két napi lappangás után hírét vettem, hogy Macskásy Antal és Urházy is M.-Vásárhely re érkeztek. Gróf Lázár József háza volt itt ekkor a liberális emberek és hű hazafiak gyűlhelye. Gróf Lázár Eszter az volt Marosszéken, a mi gróf Teleki Blanka Kolozsvárott. Hű honleányi szív, nagy és lángoló lélek, áldozatra az életmegvetésig kész elszántság s valódi emberies gondolkozásmód, a mi e delnőt ama korban mások felett kitüntette; pártolója minden szépnek és jónak, buzgó előmozdítója a haza szabadságügyének, tiszttelt minden jóktól — e kor történetének egyik fényes neve. Gróf Lázár Albert legjobb katonáink egyike s Dénes gróf a marosszéki nemzetőrséggel Radnóti mellett nagy számú oláh tabor ellen vívott legelső győzelmes csata vezetője. A gróf Lázár-ház

Marósszéken a szabad elveket képviselte. Jelszó volt, mire nagy szám hallgatott, politikai tényező, a mi döntött, a hazafiság iskolája, melyben nemzeti hűség, alkotmányos érzés és a magyar Ősi erények tisztelete lakott Itt találkoztam én Macskásval és Úrházyval, később Lisznyai Kálmánnal, Jenéi Józseffel és többekkel. Elhatároztuk, hogy 12-ten*) egy kapitány vezetése alatt, katonai szigorú fegyelemfentartást igérve, becsületszóval fogadva, hogy utunkon egymást semmi körülmények között el nem hagyjuk s a következő estve a Mezőség derekán Kolozsvár felé útnak indulunk. Úgy is lett. mindenikünk számára ifjú erős lovát kerítettünk, oláh ruhában, nagy meleg csizmában, hosszú, fejér kucsmákat szerezve, melyről fél sing vörös szalag lógott le, egy pár pisztolytal és kifent karddal fegyverkezve, étellel, itallal ellátva, decz. 29-n délután útra ke tünk s Mező-Bándig mentünk egy húzómban, azon elhatározással, hogy ott pihenőt tartunk s azon éjjén a veszélyesebb pontokon túlhaladunk. Térdig ért a hó s fülhasítólag csikorgott lábaink alatt, Erdélyben szibériai tél, a mire nem emlékeztek az emberek. Tisztán ragyogott éji fenségében a hold s mintha hegyes tüskét vagy nyílvesszőt lövelt volna a szemekbe, oly szurólag égett a csillagok sugara, A falu arra való volt nekünk, hogy elkerüljük. Fenn a hegycsúcsain, hol vad sem járt, s mit a madár is elkerült, távoli rejtett völgyekben, hova a szél csak ritkán téved s melyet csak róka és farkas kalandoz

*) Kapitányunkká tettük kerelő-szentpétri plébános, Kolozsi Antalt, társai voltunk: Macskásy Antali Urháty György, Lisznyai Kálmán, Baláz Sándor, Jenéi József, Tolvaj Ferencz, Szentkirályi Gábor, Lázár Albert, ki betegség miatt visszatért, ----- (egynek nevét elfeledtem) és én.

be olykor zsákmányt keresőleg, járatlan úton haladtunk tova: bajszainkra messze lecsüngő jégszapagyott, s szakálunk jegével összetömörült, az orr, fül és lábak elvesztették érzékenységöket; pedig ugyancsak vertük a kengyelvashoz egyiket s dörzsöltük keztyüs kezünkkel a többi részeket; csak derekunkat nem fogta a hideg, mint Bem-et a golyó, mert finom erdélyi szilvériummal és borral tele kulacsainkat ugyan csak sűrűn ürítgettük. Nem hogy fázás ellen gyalogolhattunk volna, de egész éjjén át sebesen ügetve, olykor vágtatva kellett mennünk, ha azt akartuk, hogy reggelre czélunkhoz érjünk. Báldnál nagy oláh tabor volt. Macskásy mint a gr. Béldiekkel ismerős, jól ismerte e falu határát is. Semmi akadályra nem találva mentünk át a veszélylyel fenyegető ponton. Midön a hajnal hasadt, már Csán feltűnt a messzi láthatáron s mezei korcsmája előtt mintha lovasok mozogtak volna. Míg mi oda értünk, azok egy hegygerinczen áthaladva, látásunk elől eltűntek. Midön megérkeztünk s erről kérdezősködtünk, a korcsmáros elbeszélte, hogy Tordán magyar tabor van, portyázó huszárok voltak onnan erre a vidékre kiküldve. Ellenség nincs e földön — monda, minden oláh és német eltakaradott Szeben felé..... Nem lehetett volna a világon kedvesebb hir, mint ez volt előttünk. Magyar tabor, portyázó huszárok e zord oláh vidéken — kiáltánk fel ábrándos örömmel! El hát még a magyarok nagy Istene! Hálát rebegénk hozzá! Nem veszett el hát még Magyarország! Oh légy áldva tőlünk, harcz és béke Istene! e nem földi örömwért! Ezután reggeliztünk, kulacsainkat fenéig ürítve, égtünk a titok fátyolát mihamarabb fellebbenvé látni. Mintegy félórát pihentünk, etettünk, s pihentettük szegény kifáradt állapotunkat.

tainkat, melyek a nagy út miatt már evés közben meg-lankadva, fő-lesütve füleiket mintegy hátra simítva, édesdeden szundikáltak, hosszú szemszőreiket fel-fel-emelgették s hébe-korba nagyokat horkintottak. Mi mellettök állottunk, szalmatekerccsel törölgettük párolgó testöket s kidagadt izmú lábaikat, némelyikünk csókot nyomott kedves lova homlokára, hálából, hogy oly roppant tértávolságon át, szíveink várt Mekkája felé oly közel hoztak Megköszöntük a korcsmárosnak a jó hírt, megmondottuk, kik s mi járatban vagyunk, s kapitányunk parancsszavára lóra ülve vigan útra indultunk.

Már estvéledett, mikor a györgy falvi hegytetőre érve, Kolozsvárt megpillantottuk. Berzsenyi szép dala jutott eszünkbe: *Vágaim telve, Itkakám elértem..*. Mintha érezték volna lovaik szívünk vágyódását, meggyorsult járással s élénkebb kedvvel léptek tovább a ropogó hóban. Estve hét felé járt az idő, mikor a czigány-sornál a városba érve, azt fényben, az ablakokat virággal és nemzeti színű szalagokkal díszítve láttuk. minden mutatta, hogy itt béke van és boldogság. Csöndben, valami kifejezetlen kéjérzettel dagadó kebellet léptettünk végig bel-közép utczán, a gr. Bánffy-ház felé tartva, hol — a mint megtudok — kormánybiztos Beöthi Ödön szállva volt. Alig sora-koztunk a palota előtt, a tér megtelt bámulókkal. minden arcz ismerős, minden szó új, minden hir érdeklő előttök s előttünk egyiránt. Jó emberek, barátaink üdvözöltek, kezet szorítottak, szívökre öleltek, hajlékukba hívtak. ... De a mi időnk rövidre volt szabva, székelyeink vártak ránk, mi vágytunk pi-henni. Kolosi és Macskásy a kormánybiztossal végeztek; mi igéretet tettünk egymásnak, hogy a kik tehet-

jük, más nap 9 órakor ismét itt együtt leszünk s indulunk vissza Székelyországba jó hírt mondani. . . Szét oszoltunk — kiki övéihez. Oh hogyan tölt el ez az éj! Mily boldogságot adtunk és vettünk! Az egész város szívében mi éltünk, küzdőinkért dobogott valamennyi! Üdvünk 24,000 lélek üdve volt. Oh Istenem! miért ízleltetted meg mennyországodat már itt e földön! miért adod oly gyéren a boldogság ily nagy és drága pillanatait! Vagy tán ép azért oly nagyok és drágák azok, mert nem mindennapiai?! . . . Mikor másnap számbavettük magunkat, öt volt képtelen a nem tágító rideg tél miatt vissza menetelre; Balázs Sándornak és Lisznyainak lába fagyott meg, hárman forró lázt kaptak. Hatan indultunk el Thorda-Egerbegy felé, mely utóbbi faluból most is éjj idején szándékoztunk áthaladni a Mezőséget, Záhnak tartva, hova reggeli 7-kor érkeztünk meg; az éiji őrök utunkat állani akar^ ván, rajok rivalkodtunk, ezek megijedve visszahúzódtak s nekünk szabaddá lett az út. Másfél nap alatt ismét Maros-Vásárhelyt voltunk. Iszonyú utazás! Ily télben, két éjjenn s egy napon át, 30 mérföld utat téve, folyvást nyeregben! S Macskásy Antinak még két nap és egy éjj kellett, míg Háromszékre ért. Valóban e hazaszeretet istenkísértés volt! Elragadó lelkesedéssel fogadták ott, mint Kolozsvárott. Nemzeti ünnep volt megérkezése. A nép háláját fejezte ki nagy szolgálatáért. Én hős lelkét most is bámulom! Igen! barátom! te a hivel leghívebbike valál. Nevedet s hazafiságodat mint érdemmel keresett tisztelet tárgyat büszkén jegyzem ide. ... Én és Urházy Maros-Vásárhelyen maiadtunk, míg Bem január 14-én megérkezett és *mi e napon ismét ezrediünkhez csatlakoztunk, melyet szept. 13-án hagytunk vala el.*

XX.

Bem és Csányi Erdélyben. Egy dicsőséges hadjárat kezdete és döntő sikerei. A székelység igaz nemzeti ereje a társnemzetekével összemérve.

A tettek e két emberének Erdélybe küldése a kormányelnök gondvislászerű gondolata volt. A „*Felső erdélyi hadsereg Fővezére*“ és „*Országos teljhatalmú Biztos*“ név és hatáskör már magában a rendszer megváltozását jelentette, szabadságharcunknak más jelleget adott, szabályossá tette a hadviseletet, s ezzel összhangzóvá a kormányzást. Az elsőt, az erdélyré-szi eddigi harczocskákat *katonai száguldozás-nak* lehetne nevezni, a haderőket portyázó csapatoknak, a kormányzást valódi *typicus táblabíráskodásnak*. A mit Bem kezdett és végbe vitt, igazi hadjárat, a mint Csányi a polgári ügyeket intézte, az valódi kormányzás volt. Mindkettő jellem s egész ember, független, önálló és magasból nézpontú államférfi, tökéletes hivatal Magyarország szabadságának: az egyik birta azt telleg, a másik megszerezni hitte ez által saját nemzetéét. Mindkettő katona, egyenes, határozott, kétéltékést és ingadozást nem ismerő férfi. Hamar megismerték s megszerették egymást, valódi értékükben fogták fel gondolataikat s azok kivitelében, mint ugyanazon gép különböző kerekei, teljesen összhangzó volt minden működésük. Egy célpont felé tartottak, s akár egyik tett valamit előbb, akár a másik, biztosak levén választott utaik és eszközeik, a másik elfogadta, mintha maga gondolta volna ki. A kormánynak s föleg elnökének Őszinte hivatal voltak, bizalmuk egymásban föltétlen. Íme vázlatilag az ezutáni erdélyi harczi sikerek természetes oka és forrása. Beőthi rövid itt-léte csak átmeneti volt.

Hozzájárult éhez az erdélyiek megváltozott közszelleme. A katonai hatalom egész brutalitásában mutatta fel magát, átalános szörnyűkodést, maga iránt mély gyűlöletet s köz megvetést keltve. A szászok és oláhok minden emberiséget levetkező bánása a br. Puchner ostromállapot hirdetése következtében lefegyverezett magyarság irányában, Jára, Abrudbánya, Zalathna, Krakkó, Igen, Sárd, Károly-Fejér-vár külvárosa, Enyed, Felvincz kirablása és fölgyűjtása, lakónak legyilkolása elhitette mindenivel, hogy itt egyenesen a magyar nemzet kiirtása s a kiirtott nemzet sirhalmain az osztrák előtt oly igen gyűlöletes magyar alkotmány megsemmisítése a cél.

Ez hatalmas tevékenységre bírta a hasonló gyászos sorstól megkímélt magyar városokat, a még életben levő megyei nemességet s a jognak és becsületnek, az erkölcsnek és tisztelességnek minden barátját. De különösen és mindenek felett önelszánásra, megfeszített áldozattételekre, a maga egész nemzeti súlyának és erejének a harcz mérlegébe vetésére birta a székelységet. Lelkemnek e nemes faj — saját véreim — iránti természszerű mély ragaszkodása s csaknem imádó szeretete mellett is ki kell mondani, hogy a székely testvérieséget a Szegedre oly késedelmeskedő menetel, a harcziasságot M.-Vásárhely, a katonai fejgelmezettséget a Szász-Régennél történtek s népünk természeti józaneszűségét és míveltségét a csiki ezred örökösi ide-oda ingadozása, Udvarhely szék nemességenek ártatlanul, reactionuriusok izgatására erkölcsi undort keltő módon üldözése s b. Heydte idejében kivált a köz székelységnak a szász és oláh lándzsásokkal sok helyen egy kézre rablása és pusztítása annyira compromittálta, hogy nem csoda, ha az igaz székelység nagy

többsége elszomorodva s lehangolva gondolt erre, várva az alkalmat, hogy e tévedések és hibák jóvá téteszenek, hogy vére el nem fajulását bátorsággal és tettekben, hazaszeretetét önfeláldozásban mutassa meg, ősi erényeinek új fényes bizonyítványait adja, s azon férfiatlan hetykélkedést, a minek dicsősége úgy mint szégyene Pálffy Jánost s egy-két lelki szegény, szájhősködő társát illeti meg, valahára immár valódi komoly, hazafias és harczias tettek váltsák fel, s átalában a székely vitézi hírnéven az ellenfélnek átokterhelt bujtogatása és a mieink túlzásai miatt esett csorbát kiköszörülje.

Meg voltak érve a dolgok arra, súlyos szenvedések tüzében meggyógyultak s fogékonyakká lettek a szívek és elmék egész Erdélyben, hogy ha jő a megváltás órája, lélek és erszény, kéz és kar készen álljon s a kis haza, rablánczait szétzúzva, ilyenhez nem szokott testéről lerázza. Az országos kormány feje lektildötte előbb a csúcsai táborba egyik leghívvebbjét, a hadi stratégiában és tactikában páratlan Vetter Antal tábornokot, a ki az ottani csapatok hadállásában tett is változtatásokat — miket Ozecz tábornok emlékirataiban magáéinak ir — általa magát informáltatta, s azután elküldötte Bemet, az ostrolenkai hőst, Bécs bátor védelmezője!, a ki lengyel és — hadjáratából Ítélice — akkor Európa első tüzére volt, b. Vayt Beöthy, ezt fölváltotta az eréyes Csányi; akkor jutott dicsősége tetőpontjára Bem erdélyi hadjárata, szabadságharcunk egyik legfényesebbike, melynek gyorsasága bámulatra ragad, sikerei és erkölcsi hatása döntők, mely erőt önmagából és harczaiból teremt s diadalmas csaták nagy zsákmányaival fizeti vissza kamatát az anyaország és kormány előlegezett haderejének. Az olvasó képzeljen egy vonalat a régi

Erdély nyugati oldalán Feketető és Csúcsa hadi pontoktól Kolozsváron át Maros-Vásárhelyre, innen Bükovina felé Szász-Régen, Teke, Sajó és Beszterczeré, a háromszög harmadik oldalául Máramaros- és Szathmármegyék határhavasait, e területen belül: Közép- és Belső-Szolnok-, Kraszna-, Kolozs-, Thordai- és Dobokamegye, Kővár- és Besztercevidék, Naszóddal, a Il-ik oláh határőrzred területével együtt: hat megye, három vidék s köztük egyik az, a mi egy pár hónapon át oly sok és nem indokolatlan félelmet költött, Urbán alezredez katonai birodalma; tehát Erdélynek szinte harmadát elfoglalja, Kolozsvárt, a magyar állam keleti egyik szegletkövét visszahódítja, a reactio egyik fő tűzhelyét ledönti, a magyar állam ott központosult ellenségeit szétveri, deczember 16-tól jan. 13-ig, nem épen egy hónap alatt a nyugati határszélektől a székelység szívéig hat el.... Beszterce bevételét s Úrbánnak Erdélyből Bukovinába ki verését tudató január 2-ki jelentésére köszönetet mond neki a kormányelnök: „hogy megmutatta, mikép a magyar vitézség eréyes vezénylet és intézkedések mellett mily csodákat mivelhet, hogy a magyart csak előre kell vinni s akkor győz. A kormány utasítni fogja a hadvezéreket — úgymond az elnök — hogy e tapasztalás ujj mutatását kövessék. ...“ íme Bem és hadserege legelső diadalmainak nagy erkölcsi hatása....

A Maros-Vásárhelyig folyt hadi működésekről közvetlen tudomásom nincs, leírták azt elegen, előtem nem is volt fölcél e harcz katonai része közlése. Én önvédelmünk mozgató, a mozgalmaknak irányt adó és elhatározó okait, a küzdő felek elveit és vezéreszméit, erőforrását és törekvéseik végcélját, Magyarország és Erdély alkotmányos

érzésű magyar népének és jeles vezérférfiainak, a jogegyenlőség és polgári szabadság, a bécsi Camarillának és vak eszközeinek a birodalmi egység valósíthatlan eszméje, a népek közös leigázása s a katonai absolutismus érdekében tett erőfeszítései, átalában e kor és erkölcsei hű rajzát, igaz képet igyekezem adni. Minthogy ez küzdelmünknek első korszakában már lefolyt s az olvasó előtt áll, ezentúl pedig nem toll és szó, de kard, szurony és ágyú intéz a rohamosan fejlő eseményeket: *Visszaemlékezésem* köre keskeny határok közé szorul, gyorsan mehetek végczélom felé. ... A Csucsa-Maros-Vásárhely közötti csatákról egy jelen volt barátom féljegyzései után csak néhány új s eddig sehol nem közölt adatot kívánok fentartani.

A kolozsvári 3 fontos üteg két ágyúja — írja ō — a kolozsvári kapitulatiokor a Felek hegyen volt előőrségen, mikor annak hírét vették, Jakab József tüzér társa szörnyű haragra lobbant miatta s keserűségeben kárhoztatta a vezérférfiakat megátkozva Baldacci gyávaságát. A hontalanság idejében ez üteg Krasznán és Zilahon át a magyar hadsereg Zsibón táborozó részéhez csatlakozott, maga a parancsnok, a genialis Tóth Ágoston alezredes a céltámadásban és lövésben folytonosan gyakoroltatta, elméletileg oktatta őket és összes csapatait. A megaláztatás bús hat hetét szorgalmas tanulásra s önkiképzésre fordította havon és szabad ég alatt telelő sergünk. Ütegparancsnok Péchy volt, csatlakozott hozzájok rokona, ma b. U. miniszteri tisztselő Péchy László is. Ez üteg Bem támadó harczaiban a balszárnyon volt, Szurduknál Urbán csapatait kéveként terítette földre s megfutamította, s mikor mint győztesek karácsón első napján Kolozsvárra bevonultak, e város, mint saját fiait kitüntetően fogadta, az üteg

személyzetét koszorúval díszítették, sokan a nagy piaczon az ágyúk lafétján ették meg a jóizű kolozsvári töltött káposztát s meleg kürtős kalácsot. Dicső karácson volt ez — írja barátom lelkesülten — s oly neves emlékű, hogy mi, kik még ama nagy napokból élünk, ifjú szívvel s meleg érzelmek közt gondolunk rá mindaddig, míg az idő emlékezetünköt meg nem foszt...“ Ünnep után az üteg a beszterczei határszélre Borgó-Marosénnyre rendeltetett, fedezete a Sándor-gyalogság két százada volt, állomáshely Besztercze, honnan hetenként két-két ágyú egymást fölváltva ment ki a határszoros őrizetére; parancsnok volt Péchy, kezelő tűzmester Bányai Vitális, 2-ik tűzmester Tompa János, 3-ik Sárkány József, helyettes tűzmester Pálfly Endre. Midőn az 1849. febr. 6-án éjjel szolgálatra volt két ágyút és személyzetét Urbán az oláh határorök árulása következtében, álmaiban meglepve elfogta, a Sárkány al-parancsnoksága alatti két ágyú volt kün, személyzete között főágyús: Jakab József, barátja Kis István, Becsek, Kálmán, Borbény stb. Galliczia felé vitték el őket s az osztrák hadsereg Rukavina, ezredébe osztották be....

Bem január 11-én tudatta Mikó Mihály csíkszéki s Berde Mózsa háromszéki kormánybiztossal, hogy 13-án Maros-Vásárhelyen lesz, intézkedjenek rögtön, hogy minden szék harczképes lovas- és gyalogkatonasága — az úgynevezett effektivusok — fölfegyverkezve, hadilag rendezve, az elsők az ő táborához csatlakozás végett a befagyott Maros-vizen le Maros-Vásárhelyre, utolsók Háromszék Brassó felőli határára siessenek, hogy a mikor ő Nagy-Szebent be véve, a császári serget erre visszanyomja, lefegyverzésében segédkezni kézügyben legyenek. A rövid katonás in-

tézkedés ily vállalatokra rátermett férfiakra bízatott. Mikó egy kisded, barna színű, bajuszú és szakálú, egészen szabályos arczu, élénk tekintetű férfi, feje gondolkozó fő, kinézése nyílt és bátor, felfogása sebes, észrevételei határozottak, szava szép tiszta csengésű, előadása természetes, könnyű, szónokias; testtartása és öltözéke szalonni, gavalléros, a jó ízlést és művelteget már külsője tanúsítja; modora megnyerő; az erdélyi főispánok közül ő az, a kinek, míg ott ült, tekintélye volt a parlamentben, van a kormánynál. A fekete hunok typusa ma is felismerhető rajta, nyugat műveltegettével. Társadalmi állását tekintve Mikó székely nagy birtokos, Alfaluban, Gyergyó legnagyobb katonaközsegében 1817-ben született, Csik-Somlyón tanuk s a kolozsvári r. kath. lyceumban, 1837-ben kitűnően végezvén, széke azonnal aljegyzővé, 1840-ben még 24 éves kora előtt országgyűlési követévé választotta, A legszabadelvűbb utasítással; azután folyvást követ, az országos rendszeres bizottságnak tagja volt, 1846-ban Csikszék alkirálybíróvá választotta, az *Unió* határozott barátja és tántoríthatlan híve, 1848-ban a kolozsvári és pesti országgyűlésen képviselő; szeptemberben — mint már volt említve — gr. Batthány csikszéki kor-mánybiztossá nevezte s azóta e minőségen szolgálta hónát és székét. Mikó úri szülöktől származott, kiknek tekintélyt vagyon és műveltegt adott; a Wesselényi-Kemény Dénes fénykorában végezvén, ifjú szíve fogékony volt a szabad elvek iránt, ezek iskolájához csatlakozott, ott lett érett férfivá; a polgári élet legtermézesebb terén, szülőföldén kezdvén közmunkásságát, a kor eszméit elsajátítván, tehetségeit és lelkeseit dicsérő jóról hazafias tettekben gyakorolván: a közügyek egyik teljesen megbízható, munkás és meg

nem tántorítható barátjává lett. A határőrségi székelység igazságtalan terhét — bár ő nem viselte — honfitársaival együtt érezte, orvoslásán őszintén fáradozott, a nép érdekeit szívén viselte, s mindez neki nagy népszerűséget szerzett, mit jó és bal szerencsében máig megőrzött. Jól választott Bem, midőn Erdély megmentése munkájára Csikban e férfit választotta ki, aki azon szék fia volt, az ottani székelységnak mintegy szeme előtt növekedett fel, emelkedett a legszebb polgári állásokra, akit büszkén nevezett magáénak, épen ezért rokonszenvét s szívét birth, aki *egymaga fél Csikország volt.* Örök kár, hogy Maros-széknek s a bel viszaljáról dült Udvarhely széknek ekkor sem volt ilyen férfia! Lázár János nevű gyergyó-szent-miklósi bátor és hazafias érzésű ifjú vitte meg neki öltönyébe varrva Bem rendeletét. Benső örööm hatotta át, midőn felbontva a dicső nevet meglátta s azonnal dologhoz látott Legelsőben. Biális Ferencz, Mikó Antal, Antalfi Gábor s az előkelő nemesség más kiváló tagjaival, azután Andrassy Antallal, lakhelye derék plébánosával, Tankó Albert csikséki esperessel, Mészáros Antal szent-miklósi plébánossal és esperessel, Kilyénfalván Sánta Károly plébánossal, a katonaság részéről Tamás, Kabos Károly, Kis Antal s még egy pár bensőbb barátjával közölte s ez által a népnek féligr szíve, féligr karja, az övé és Bem vezéré lett. Különben már ekkor a légben volt a magyar hadsereg érkezése híre, jobbnál-jobb tudósítások érkeztek, a szél hozta azt el, vagy a Bem levelének vették valahogyan neszét: az egyik utas székely Maros-Vásárhelyt láttá tele veres köpenyes katonákkal, a másik ágyúszót hallott a Nagyerdőn, még a kis gyerekek is földre hajtották fejőket, hall-

gatva az ágyúdörejt; a Dorschner parancsából Csík határain őrködő Commandósok Mikó ablaka alatt elvonulásukkor neki *éljent* kiáltottak.... Másnap azon hírrrel jöttek hozzá, hogy a levélhozót Gyergyó-Szent-Miklószon a katonaság elzáratta. E derék örményváros szabadságharczunk egyik leghősiebb s legálldozóbb községe volt. Kívánták, hogy lépjön föl, ők pénzzel, karjaikkal, életökkel állnak mellé. Mikó végig hallgatta s perc alatt határozott. Azonnal az ottani katonai irodába ment, s Czernko őrnagytól meglehetős hidegen fogadtatott. Szent-Miklós teljes számú előljáróságával együtt mentek be a katonai irodába. Együtt találták a reakció legjegyzettebb embereit, közöttük a hírhedt Kovács kapitányt. Kérték az elfogatás elrendelőjének nevét. „Az urak — monda Mikó — úgy látszik haj tó vadászatot tartanak a polgárokra?“ Kovács nem engedte többet szólni, hevesen felé lépett s bővebb magyarázatot kért, az őrnagy pedig némi gúnynyal figyelmeztette: „nehogy a vadászatot saját személyére is provocálja.“ Nem oly könnyű azt tenni — felelé Mikó — mint mondani. „Az úr feledni látszik — monda az őrnagy — hogy kormánybiztosága ideje lejárt, a nép nyugodt, meg van sorsával elégedve s itt Dorschner ezredes után én parancsolok.“ Mikó láta, hogy az események fejére nőttek, hogy vagy győzelmesen hagyja el a termet, vagy seholgy. „Jól tudom — monda a nép felé fordulva — hogy az őrnagy úr parancsol, hogy Commandósok százaival zárják el a magyart magyar testvéreitől, eltávolítva ez országrésztől a dolgok miben állását fölvilágosító minden hírt és hírmondót, a tiszt urak a mi nevünkben ellenségeinkkel szövetkeztek, őröket állítottak fel magyarokból magyarok ellen s azt hiszik,

hogy midőn a magyar hadsereg immár csaknem hatarainkon áll, előcsapatjai ma-holnap itt teremnek, népüket testvér harczba keverhetik azokkal, a kik felszabadítására jönek. Csalatkozni fognak. Nem sokára itt lesz a nagy lengyel hős, az erdélyi hadsereg fővezére, Bem tábornok diadalmas serege élén, számot fog kérni önkötől s a székelyek azon elcsábított kis töredékétől, kik a magyar haza iránti kötelességükrol s székely-voltukról megfeledkezve magukat vele szembeállítanák, úgy azoktól, kik azt kívánják, hogy az ōk s házuk küszöbénél biztonságáért csak amazok ontsák verőket. Igen, urak! a leszámolás órája közeledik s őrnagy úr fenyegetése valósításával elkezett,” Ekkor átnyújtotta neki Bem levelét.... Az itt folyt párbeszéd híre már kiment volt a nép közé, az minden gátot szétszakított, az udvar és iroda-szobák meg voltak telve. A kik Mikó szavait hallották, Czernko őrnagy hívei is, bólintgatni kezdettek fejőket, majd mozgolódni, zümmögni, végre a termeket megrázó „éljen”-kiáltozás ragadott meg minden jelenlevőt. ... Az 1764-ben a csiki székelységre vert osztrák rabbilincs az igénytelen Gyergyó-Szent-Miklóson lön tényleg szétszaghatva, ott, a hol hajdan a legelső határőrségi zászlószentelést egy áruló magyar, Sikó pap végrehajtani segítette. A bécsi legföbb és szebeni főhadvezérség hatalmán az első tényleges törés történt meg. A nép lelkesedésének kitörő hullámai magasan felcsapadtak a cs. kir. katonai parancsnokság hajója felett. A német s horvát tisztek ajkain a szó elfagyott, alkudozni, csillapítani, békülékeny húrokat akartak pengetni, de Mikó és Szent Miklós derék elöljárósága rövid s hideg elbúcsúzás után ott hagya ōket, gondolkozni teendőjük felett. Ők egyenesen Csik-

Somlyóra a szék házához siettek, Mikó annak tornáczároi száz és ezernyi lelkesült nép előtt beszélt Bem parancsa végrehajtásáról. Egész Csíknak egy volt szíve, egy a lelke, jóvá tenni, a mit elmulasztott, megbizonyítni, hogy magyar és vízéz katona, a magyar szent koronának hív és önfeláldozó tagja. A ki fegyvert fogni képes, minden Bem zászlója alá á! — mondának s most már szavukat emberül be is váltották E történet híre átment Csik-Szeredába, Dorschner ezredes és császári biztos már eltávozott volt, most követte titokban neje. A vár üresen maradt, remény és lángoló lelkesedés közt várva új parancsolóját, melyben ideiglenesen Beczmann alezredes vitte az ezredesi teendőket. De nem soká kellett vájni. Bemnek — úgy látszik — Július Caesar jelleme volt: gyorsan határozni s még gyorsabban végrehajtani! Csiksék határán még ekkor is száz-száz előörs volt künн minden irányban. Bem közeledése hírére Beczmann bevonatta. Puchnertől halálbüntetéssel fenyegető rendelet jött, hogy a — hír szerint — Csik felé közeledő rebellis Gál Sándort verjék vissza. Beczmann meg is tette a rendelést a századparancsnokokhoz, Gál Tgnácz irta meg azt, de mielőtt kiadhatták volna, január 25-én az úgynevezett várdás káplár e szókkal lépett be Beczmann alezredeshez: „*Jelentem alássan alezredes úr! Gál Sándor táborával megérkezett, 6 ágyút a vár előtt felállított s hatot lövetett.* . . A császári érzelmű fourirok s más németek a padlásra menekülének, egy-két schwarczgelb bűnös a kályhákba — kétségebesésökben világ végét látták maguk előtt. Az alezredes Gál Ignáczczal kiment a vár elé, Gál Sándor elébe lovagolt, kardjával katonásan üdvözölte, tudatva, hogy Bem őt I-ső székely ezredessé nevezte s

kéri az ezredet neki átadói. Azonnal — ezredes úr — felelé nyugodtan Beczmann, csak azt kérem, engedje meg, hogy csapatja felett szemlét tarthassak.“ „Szívesen — viszonzá az ezredes — tessék.“ S a szemlét valóban meg is tartotta bekecsben és kucsmában, Ezt a nagy tél tette szükségessé a székely katonaság közt. A szemle végeztével egy kézdi-vásárhelyi elkiáltotta magát: „Élen Beczmann ezredes úr, a II-ik székelyezred parancsnoka!“ „Köszönöm fiam! monda az *éljen-zett*) de én már a németnek beadtam lemondásomat s most sem németnek, sem magyarnak nem szolgálhatok.“ Erre Gál ezredes: „Alezedes úr fogoly!“ . . . „Ezt kellé megérnem kadetocskámtól!“ monda az alezredes és szobájába vonult. Én e részleteket egy jelen volt Kossuth-huszár bajtársamtól tudom, ki azokat akkor jegyzetté fel s poharazás közt szóval is sokszor kedélyesen beszélte el.

Bem rendeletére Mikó kormánybiztos, ezredes Gál Sándor és Csíksék összes katonasága már jan. végén felírást intézett hozzá, melyben a haza iránti köteles ségeikben, csábítóik miatt, oly kori ingadozásuk elfeledését kérve, tudatják, hogy Gál Sándor ezredes jan. 25-én a Háromszék Brassó felőli határain levő székely hadsereghöz 1600 fegyverest küldött, egyszers mind folyamodnak: engedné meg azon szerencsében és dicsőségen részesülniök, hogy az ő vezetése alatt fegyverben álló kész nyolcz zászlóaljjal — együtt tiz ezerén — és maguk által öntött ágyúikkal Magyarország szabadsága és alkotmánya megvédelmezésében ők is részt vehessenek. . .“ *)

Ezt csak közlelkesedés tehette: a papság, nemes-

*) Honvéd, 1849. 35. 36. szám.

ség és nép együtt. A kormánybiztos maga ment példával elől, vadászcsapatot állítva, a derék százados Baritz István alatt. Nem nézték, mennyi a jutalék? táborba küldöttek minden azt, ki táborba való volt. És ez könnyű volt, mert mindenki akart. „Dicső nép volt ez barátom! Írja egyik kitűnő állású barátom e tárgyat illető levelében — még most vén koromban is fellekesülök, ha erre a népre, ennek szabadságharczunk kivált utószakában való magatartására gondolok. Büszkévé tesz, hogy élükön lenni szerencsés voltam. Különös halával emlékezem a papságra: hogy támogatták azok intézkedéseimet, mely hívek voltak a magyar kormányhoz! Olyan clerus tán a világban nem volt. Tankó és Mészáros! Oh Istenem! ez a két esperes! Két Kapisztrán, két hadvezér! . . .^{tt} Midőn harczaink végén a legderekkabbak egyikét a muszkák kihallgatásra Caik-Szeredába idézték, Szent-Tamáson barátaival jól ebédelt, átköt mondott hazánk ellenségére, a bécsi Camarillára, megáldotta Magyarországot a golyót bocsátott agyán keresztül. Szégyennek tétedni ki magát hívei előtt nem akarta. Berde a háromszéki kormánybiztos szintén már jan. 22-én tudósította a táborkokat, hogy törvényhatóságából e naptól kezdve 10,000 fegyveres székely, 400 Kossuth-huszár, a XII-ik zászlóaljból 400 honvéd és hat felszerelt ágyú, lőporral és gyutacscsal ellátva várja kiindulási parancsát; lőport, gyutacsot és ágyút Kezdi-Vásárhelyt a kellő mennyiségben készítnek, a lelkesedés egész Székelyföldön határtalan, a császári katonaság, oláh és szász lándzsások Szebenbe vonultak. Egyszersmind arról is értesítette a táborkokat, hogy Háromszéknek Maros-Vásárhely bevétele óta nyolcza csatája volt Gedeon cs. táborskával és

csapatparancsnokaival s ötben ők voltak győztesek; Gedeon által jan. 23-án a székelység elidegenítésére küldött 5000 p. forintot elfoglák s hadi czélokra fordították, Kézdi-Vásárhely csaknem saját erején állította ki a tábor a hadi szükségletekkel. Gábor Áron Fülében és Kezdi-Vásárhelyen önti és készíti az ágyúkat, S.-Szentgyörgy pedig minden pénzét hadi költségekre ajánlotta föl s a kovácsok és kerekeselek díj nélkül a kormánybiztos köszönhetére felszerelték azokat...*)

Háromszék fő ereje kormánybiztosa, Gábor Áron, K.-Vásárhely és S.-Szentgyörgy. Utóbbiakról hátrabb szólok, az elsőről itt jegyzem meg, hogy ő a természettől, istentől és élettől mindeneket az előnyöket bírta, a miket Mikó, de egyben fölényben állott: ő nem primor volt, de a határőrök kötelékébe tartozott; mint huszár, tehető verőkből való s egysorsú, bírta a huszár és gyalog osztály természeti vonzalmát. A nemességhöz műveltsége, s mint hires ügyvédnek, az ország aristocratiájával való sokféle egybekötetése, kivált pedig jellemének s modorának innen származó simasága fűzte. A székely katonaság szerette benne a katona fiút, a nemes, a művelt embert. Ő a székely határőrség ügyét hathatósan védte, társadalomban és országgyűlésen, rósz véleményt mondani róluk Berde előtt nem volt szabad, bántani még kevesebbet; büszke volt, hogy ő is székely és katona s az evvel járó jogok csorbítását meg nem engedte. A nemesség hazaifiságára szintén nagy súlyt helyezett s katona véreit is ily érzületre bírni igyekezett.

Ez igazságos és méltányos gondolkozásáról győzte

*) Honvéd, 1849. 35. szám és eredeti iratok.

meg azt. Ezért népszerűsége átalános volt; követ, kor-mánybiztos és akkor nagy befolyású ember ez által lett. Egyénisége sajátságos. Kisded, piros arczú férfi; test-alkata inkább kerek, a székelyek szerint köpczös; rend-kívül izgékony: keze, lába, feje egyszerre mozog; szemei sebesen szétjárnak, nem egyfelé, nem csak szembe, de mindenfelé tekintve; beszéde gyors, észrevételei gnomikusok, elvek s axiómák szójárása; Ítéletével rög-tön kész, de az úgy van formulázva, hogy félre vagy vissza térti, meghátrálni, kanyarodni vagy előre ha-tolni Berde mindig képes; ő a hidat maga után soha fel nem szedi, sarokba nem szorul, nem capitulál; neki egy deszkaszála minden van tartalékban, melyen ör-vényeken átevez, egy kötél-létra, melylyel hajmeresztő meredekekről biztosan alá száll, csaknem bizonyosnak látszó vereségből győztesen menekül; életelve: erőm, munkám a közügyé, időmet fizessék meg; ez és munkás-sága szép vagyonhoz is juttatta; a kötelességet tiszeli; békében él mindenivel, nem sért; eszélyes, hidegvérű, számító; ügyét soha el nem rontja, bajt magára mások miatt nem von; ambitioit ügyesen rejt el, érdekeit min-dig úgy tudja egyeztetni a közérdekekkel, hogy ő hátul, észre sem vétetve, amaz minden elől áll. 1848. Hár-romszéken *egyedül lehetséges* ember volt, a benne helyezett bizalomnak becsülettel, híven, sikkerrel fe-lelt meg.

Ily férfiakat, ennyi fegyveres erőt, ily ország-részt nyert meg Bem, mikor Maros-Vásárhelyt elfog-lalta s ezt a Honvédelmi Bizottmánynak jelentette. Az öt székely széket, fél milliót meghaladó harcias népével a meghódított magyar megyékhez számítva, fél Erdély már övé volt. Hadserege január 16-án indult ki M.-Vásárhelyről s már délután 3 — 4 óra körül Vámos-

Gálfalvánál győzedelmes ütközete volt b. Puchner előcsapatával, *) mely a Kis-Küküllő partdomborulatai közt, benn a faluban a bid körül s azon inneni füzesben, igen jól volt elhelyezve; ágyúi a partmerekekről, a hídfőről és berekből biztosan lőhettek ránk, kik egészen nyílttéren, semmitől nem védve közeledtünk feléjük. Még nem érkezett volt lőtávolba sergünk, már szólottak Puchner ágyúi. Bem mint egy had-isten gyorsan megtette rendelkezéseit, csatavonalát egy perez alatt felállította, s az ágyúzást jó közelről elkezdette. Gyönyörű volt látni, mint iramodott meg az agy úszóra az abosfalvi hegyen befelé érkező egyik-másik csapat, hogy helyét hamar elfoglalhassa. Gróf Bethlen Gergely a Mátyás-huszár osztály lyal ágyúfedezeten a harczvonal közepén volt. Bem mind előbb és előbb küldötte ágyúit az ellenség felé s biztos lövései rendkívüli hatást tettek annak katonaságára: lőporos kocsit gyújtott fel, egy-egy üteg lövésére egész csapatok zavarodtak meg s elhagyták helyüket, a nagy nyárfákat ropogva zúzta össze a golyó. Bem e percben a hidra központosította egész ágyútüzelését. Ez megdöbbentette az ellenséget, láttá, hogy visszavonulását akarja lehetlenné tenni: gyors hátrálást vezényelt tehát. Bem észrevette, azonnal előbbie hatolt ágyúival s irtóztató golyó-záport szort a hidra, a falura és rendetlen futással vissza vonuló ellenségre; a lovasságot is arra parancsolta, hogy a visszavonulást meghiúsítsa; de az ellenség eszeveszett rohanással sietett magát s ágyúit a hídon túl czipelve megmenteni. Két óra alatt az ütközetnek vége lett. Mi Gálfalvát elfog-

*) Czecz tábornok említett műve 146., 148. lapjain tévesen teszi a csata napját január 17-kére; az 16-án kezdődött.

laltuk, az ellenség egy része a fősereghoz Szőkefalvára vonult vissza, a másikat gr. Mikes Kelemen még azon éjjén Balázstelkéig üldözte s 200 foglyot ejtett közülök. Másnap Puchner derék hada Szőkefalván fogadta el a csatát, reggeli 6 órakor már dörgött az ágyú. Katonáink minden ponton oly erős támadást tettek az elleniségre, hogy az mintegy két órai ellenállás után már nem tudta magát tartani. A bécsi legio átmenve a befagyott Küküllőn s a füzesben közelökbe lopózva, oroszlányi bátorsággal oldalba támadta meg a gránátosokat s iszonyú pusztítást tett közöttük. A dicső-szent-mártoni rét rakva volt gránátos csákóval. Bámulatos az volt, hogy e termes, nehéz fegyverzetű, nagy medvebőr csákója által valóban inponáló zászlóaljat, hogyan tudta az első megrohanásra legyőzni és megfutamodásra birni az alig 400-ra menő bécsi légionista sereg. Már látszott az ellenség ingadozása; ekkor gr. Bethlen a harcz folytatását Messzéna Órnagyra hagyván, maga egy osztály Mátyás-huszárral és 6 ágyúval Kütkillővár felé indult, hogy az ellenség bal szárnyát meg kerülje, mit az észrevevén, rendetlen és siető visszavonulását azonnal megkezdette; lovasságunk mindenütt nyomában, jan. 18-án Medgyes már Bem kezében volt, a császáriak rendkívül megfélemlítve rohantak minden ponton be Nagy-Szebenbe, Bem jan. 21-én már Nagy-Csürig érkezett s reggeli 3-kor már 3 lövést tétetett harczi jeladásul, mit az ellenség nem viszonozott. Az előőrség semmi mozdulatot nem jelezett táborunk felé, benn a városban költözködés, szekérzaj stb. hallszott. A tábornok azon biztos értesülést vette, hogy a várost üresen fogjuk találni. Az volt a közhit, hogy csata nélkül érünk Szebenbe. Bem és egész serge rendes hadi menetben vonult be-

felé a medgyesi országúton; a sűrű köd miatt semmi nem volt látható; legelől Bem tábori törzskarával, jobbján gr. Mikes és Térey Károly kapitány, balján gr. Bethlen, gr. Teleki Sándor és kapitány Kappelborn s többen. Utánok félszázad Mátyás-huszár mint előcsapat. S így tovább. Én az előcsapatban voltam, minden láthattam. Midőn alig 50 lépésnyire értünk azon hídroz, melynél a Szebenből kijövő út Vízaknára kitér, egyszerre irtóztató ágyúdörej reszkettette meg a léget, rá gróf Mikes lovára azonnal hanyatt esett, szilágysági szép fekete subáját ellepte a vér, elesett Térey és Keppelborn, gr. Teleki szárcsa lábu paripájának hátulsó jobb lábat a siklóján alól elvitte a golyó. Úgy látszik ki volt mérve a távolság, Bemet mind tovább engedték s mikor a pokoli pontra ért, ágyúik gyilkos tüzét rajok szórán, három kiváló katonájától egyszerre megfoszták. Nem való, a mit Czecz tábornok ir, hogy csatarendben mentünk Szembennek. ... A mint az első lövés megtörtént, Bem megfordult, körüllete levő parancsnokainak rendelkezett s attól a helytől, ahol voltunk, 20 — 30 lépésnyire ágyúit és hadsergét csata vonalba felállította; ő vezette az egész csatát, ő rendelt arcváltoztatást és erősítést egy vagy más pontra, szükség szerint; a sor derekán gr. Bethlen állott. A jobb szárnyra a Thorda felől érkező Czecz alezredes volt rendelve Vízaknáról; helyét addig a 4-ik zászlóalj tartotta, mely csatárlánczot is állított ki, tartaléka a hős bécsi légió, ágyúfedezete a Mátyás-huszárok dérézsi százada Makrai őrnagy alatt és a Vilmos-huszárok voltak; a bal szárnyat Kis Sándor székely huszár ezredi, őrnagy vezényelte, alatta volt egy székely zászlóalj és saját huszárosztálya egy üteg ágyúval. Kis Sándornak

érdekes jellemrajzát adja Czecz tábornok. *) Én ki-egészítem. Ő 1815. Papolczon született Hámromszéken, Orbaiszékben; atyja Kis Mihály, székely határör ezredi őrnagy volt, anyja Donáth Rozália, korai árváságában gondnoka és nevelője, a híres Csedő László, királyi főkormányszéki tanácsos és cancellár volt, ki őt a kolozsvári kir. lyceumban, s ott iskolái elvégzése után a komeuburgi katonai akadémiában tanítottatta, honnan mint hadnagy Szebenbe rendeltetett s Saint-Quentin tábornok hadsegéde lett. Élénk és heves véralkata miatt sok párviadala volt. Jorkás nevű főhadnagyot halálosan megsebezvén, büntetésből. S.-Szentgyörgyre tették depot-kapitányná. Itt is Forró, Dilmont és saját sógorával Móricz Dénezs kapitányokkal és másokkal is párbajt vívott. Ajakán mély seb, jobb keze középpujja ketté hasítva, karján, fején is számos seb volt; de a mik arcza szép arányát nem zavarták s ő egyike volt a legkedveltebb tiszteknek. Az 1845-ki lovas gyakorlat alkalmával (*Equitatis*) mint legjobb lovas ezüst serleget kapott s ekkor mint huszár szárny századost Dobrára tették át. Itt érték őt a márcziusi napok. Szenvedélyes lovas volt, egy nap négy lovat is kifárasztott. Kedves olvasmánya a francia forradalom története, **) s ha olykor francziául értőre talált, elragadtatva olvasott fel írásból szép helyeket. A magyar mozgalmak későre nyerték meg szívét, de aztán egészen eltöltötték és uralkodtak felette. A szegedi táborba kirendelt székely huszárezred első őrnagyai osztályát ő vezette ki Erdélyből s ott volt mindig

*) Bem's Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 — 1849.
Hamburg, 1850. 373. 1.

**) *Histoire des Girondines . . . du Consulat . . . de l'Empire* stb.

Bem beindulása perczéig, kit bálványozásig szeretett, érette akár az ördögökkel szembe szállani kész s harczaiban mindenütt jelen volt; a hírlapokba az egész szabadságharcz alatt levelezett, főleg az *Erdélyi*, majd a *Kolozsvári Hiradó-ba*, később a *Honvéd-be*, minden hadi eseményt megírt. A kit ez idők története érdekel, Kis Sándor tudósításait haszonnal olvashatja s adataiból bizhatik. Látszik, hogy ő Bem közelében élt s a csatatervekbe — a lehetőségig — be volt avatva. Bem különös rokonszenvvel viseltetett iránta s a székelyeket legelébb tőle és róla kezdette becsülni, tanulni és szeretni. Szeben alatt is egészen rá hagyta a sereg bal szárnyát. A hét órai gyilkos harcz alatt legritkábban ment parancs Kis Sándorhoz; ő a Szent-Erzsébeth (*Hammesdorf*) felőli küzdtért székelyeivel úgy tartotta, hogy azok egy perczig is megtántorítva nem voltak; sőt jól emlékszem, hogy nem egyszer maga jött a központra Bemnek tudósítást tenni, parancsait kikérni, s még arra is érkezett, hogy gr. Bethlennel egy-egy elcset csináljon a szász menyecskékre, ígyék kulacsukból s minket biztasson, hogy egyenesen üljünk a lovon, mert úgy a golyó is kevesebbé talál. Délczeg, tajtékok párján, hófejér köpenyegben, egy alig öt lábnyi, de martialis férfi gyakran lovagolt át a központra és vissza, sebesen, mintha fergeteg sodorta volna, halált megvető nyugodtsággal. E férfi Kis Sándor volt. Arczképét sajnálatomra megkerítni nem tudtam . . . Két óráig folyt az első vonalban az ágyúharcz, ekkor Bem mintegy 300 lépéssnyire hátrább vonta ütegeit és sergét, itt ismét két óránál tovább tartottuk a legöldöklőbb tüzet. Soha életemben vitézebb katonákat, bátrabb és hősiebb érzésű fiakat nem láttam, mint debreczeni tüzéreink. Tudom, mert mi fedeztük ágyúikat — le-

szerelték vagy szétlöttek, lovaik elhullottak, a tüzérek egy harmadra apadtak — nem tágított az egy lépést, nem félt semmitől, nem hátrált meg, czélzott és lött merőben, szüntelenül, élczelődve és kulacsát ürítgetve mindaddig, míg tölténye tartott, vagy Bem visszavonulást vezényelt. Megmutatták, hogy az igaz magyar fajból valók — debreczeniek. Isten igazi katoná!. . . Már 11 felé járt az idő, midőn Bem mintegy 200 lépéssel ismét hátrább vonult. Ekkor érkezett meg Czecz alezredes, az alig másfél órára fekvő Vízaknáról harczrendünk jobb szárnyára. Mit csinált reggeli 6 órától ez ideig? Szigethy Miklós nyugalmazott honvédezredes, akkor főhadnagy a XI-ik zászlóaljban azt írja: „a vízaknai dandár reggeli 6 órakor a parancsnok szállása előtt fel volt állva, türelmetlenül várta a vezényszót, mely az ellenség felé indítja! de az idő Jialadt, egyik óra a másik után telt el, s ők mind mozdulatlanul állingáltak ott; türelmök valóságos kín-padra volt feszítve, mert a Bem alatti főszereg ágyúi már kora reggel óta bömböltek Szeben alatt s nekik órákig kellett azt Vizakna utczáján tétenül hall-gatni.“*) Czecz alezredes Pálffy őrnagy előcsapatvezetőre — egy ismeretes félénk tisztre — akarja hárintni önhibáját, a ki csapatával rósz irányban ment volna. Mentsége nem érdemel hitelt, mert rósz *hiszemű*, sőt még inkább megbélyegző, mint késedelme. Vagy elaludta a harczbamenés idejét, vagy gyáva volt; nincs oly ok, melynél fogva őt, mint e nagy veszteség okozóját a történetírásnak előírni ne kelljen. Bem a csata napján azt írta neki — általa könyvében közölt — levelében, hogy ha szerencsétlenül végződ-

*) *Adatok a XI-ik zászlóalj Történetéhez.* Kolozsvár, 1868. 46 1.

nék csatája, még mielőtt ő megérkeznék, válasszon a meghátrálás alatt egy jó helyet, honnan aztán az ellen-séget együtt visszaverjék. Ez neki, a csatában részesnek, nem a Ladamos felé és Nagy-Selykre hátrálást tette kö-telességévé. Az egész csatavonal nem tett egy óra tértá-volságot. Az alezredesnek csak Nagy-Csür felé kell vala visszavonulni és pedig Bem fősergével együtt. Ha neki Bem dicsősége s a magyar fegyver becsülete szívén fe-küdt, hogy volt képes másfél óra távolban négy órát el-vesztegetni s harczszomjas katonáit annyi időn át kinozni, míg testvéreiket Szeben körerődei közül egy-másután separte el az ellenség golyója?! Ha ő jó hazafi volt s nem gyáva, mit állítanom fajna s nincs is rá adatom, akkor egy őt igen jól ismerő s illetékes kor- és katona társának ítélete áll, a ki idei május 12-ki levelében erről a dologról hozzáam így ír: „Czecz, édes barátom derék, képzett ifjú katona volt akkor, bírt sok stra-tégiai és tactikai ismerettel; de a kártya, koczka, evés-ivás és éjjeli mulatozás miatt, — a hol önálló parancsnok volt s nem volt ellenőrzés alatt — kato-nai feladatát sehol nem teljesítette úgy, a mint kel-lett és tudta volna. Enyed és Jára elpusztításának ő egyik okozója, s a szebeni első csata bal kimenetele az ő nevén szárad, mint letörülhetlen fekete folt. Nem azért késsett ő el, a mit könyvében ír, hanem azért, hogy egész éjjen át mulatott, s mikor dandárát csa-tába kellett volna vezetni, elaludt.”

Mikor Czecz jobb szárnyunkon helyét elfoglalta, mi már harmadszor változtattunk volt hátrafelé hadállást; el volt fogyva töltényünk, leszerelve s hátrahagyva há-rom ágyunk, lelöve legjobb tüzéreink, s mégis csak dél-utáni 2 — 3 óra közt rendelte meg Bem az átalános viisszavonulást. Híjában írják az osztrák történetírók,

hogy Bem megszaladt, indokolatlanul játszta katona zenéjök az osztrák néphymnuszt. A valóság az, hogy Bem a gyalogságot engedte menni a kirendelt helyre, Szelindekre, úgy, a hogy neki tetszett; de mi, a lovasság: Vilmos, Székely és Mátyás-huszárok és megmaradt ágyúink, minden 4 — 500 lépésnyi egészen nyugodt hátrálás után, a mint az ellenség vérszemre kapott s lovassága űzőbe akart venni, azonnal ágyústól együtt arcot csináltunk, többször maga Bem céltosszabbított s egy-egy találó lövéssel megállította előre rohanó ágyúikat, lovasságukat pedig mindig csúfosan visszavertük. Estvére levén már hajolva a nap, ki voltunk éhezve és fáradva, reggel 6-tól délutáni 4-ig sem mi, sem lovaink nem ettek. Panaszoltunk a tábornoknak, ő rámutatva Nagy-Csűr felett nyugatról egy dombtetőre, mely az országutat uralja, meghagyta gr. Bethlennek, hogy mikor addig érünk, foglaljunk ott állást — ágyúk és lovasság, s ott ozsonáljunk, ne tartunk tőle, nincs annyi courage-ja a németnek, hogy ágyúink torkába jöjjön. Úgy is lett. A mint mi e helyet elfoglaltuk, Puchner serge lőtávolon kívül megállt s hihetően azt tette, a mit mi. Mi jóizüen falatoztunk, nagyokat ittunk, huszárosán imádkoztunk Szebenre, szidtuk kegyetlenül Czeczet s felfogadtuk, hogy ha még egyszer erre hoz isten, akkor majd nem Vízaknán hálatjuk jobb szárnyunkat s kipótoljuk Szebenben azt, a mit most elmulasztottunk Egy félórai pihenés után csöndesen s ellenségtől nem háborítva értünk be Szelindekre. Bem s ágyút a falu végén leve postamesteri kert hátuljában egy oly dombon állított fel, mely uralta a bevívő országutat. Az út mellett balról mély árok, jobbról magas hegység, minden két oldalra egy pár század honvédet rendelt,

meghagyva, hogy húzódjanak le a földre, hogy az ellenség ne lássa, s mikor ő ágyút elsüti, adjanak mindenki oldalról sortütet; a tábor pedig menjen szál-lásra s magát pihenje ki. Mintegy másfél óra telhetett el, mikor hallszani kezdett a hegyen lefelé vonuló lódobogás és a gyalogság katonaütemes (*tempó*) közeledése; messze távolban még dobot is vertek s annak tactusára jöttek azt vélve, hogy Bem eddig Szelindeken messze túl jár, mert csöndesség volt rendelve a tábornak. A dobogás mind közeledvén: egyik segédtiszt Bemnek jelentette, Ő kijött a postamestertől, hol tisztkarával kedélyesen beszélgetett, az ágyúk már lövésre voltak igazítva, a kanóczok égtek, Bem maga igazította egy pontra mind a nyolcz ágyút s azok körül járkálva, várta az ellenségnek a kijelölt pontra érkezését. Öt-hat száz lépésnnyi szoros volt az, a hová bevárta őket. „Vissza kell adnunk a reggeli kölcsönt“ — monda a segédtisztnek . . . Mikor oszlopsorban jól elé érkeztek a szorosban, „feuer“-t kiált az öreg, az ágyúk eldördülnek, rá a két oldalra felállított gyalogság sortütet ad, újra töltnek villámsebessen, töltnek harmadszor is a tüzérek és honvédeink, és lön Puchner katonáiban iszonyú pusztulás, zaj és láarma, eszeveszetten fut vissza gyalog, lovas, egymást gázolva; Bem még lövetett egyszer után ok — *ezt éji búcsúzásul!* monda, hogy álmaikban se feledjenek. Ekkor felénk fordult: már most uraim! menjenek örökk szállásaiakra, a segédtiszt úr, a halottakat nézze meg s a továbbiakat intézze el, a katonák pedig aludjanak csöndesen, 2 — 3 nap előtt nem lesz kedve az ellenségnek háborgatni..... Két száznál több halott és sebesült fölte az útszorost, vértől piros lett a fejér hó s az árok fenekén számos hulla feküdt egymáson. Az

ellenség éjfél felé érkezett vissza Szebenbe Pyrrhus győzelme fájó emlékeivel. E nap volt Bemnek egyik legnagyobb szerű csatája.

Bem másnap azon utasítással küldte be Székely-földre Kiss Sándor alezredest, hogy a csiki és háromszéki kormánybiztosok által összeírt rendezett székely zászlóaljakat szervezzék, a lehetőségig ruházattal s fegyverrel lássák el s igyekezzenek táborunkba mihamarább kihozni. Az ellenség azonnal megtudta, január 21-én délután egyszerre három oldalról — Vízakna, Szeben és Rüs felől megtámadott, de mindenütt visszaveretett. Én a Rüs felőli támadás visszautasítására küldött csapatosztályban voltam a XI-ik zászlóaljjal. 24-én ismét folytatni akarta támadását, mert csak a közeli erdőkbe húzódott be katonasága. Bem egész hadsergét útnak indította a szebeni országúton, senki nem tudta, hova? miért? Alig értünk ki a hegyre, az országútból jobbra kitérített, mintha Szebent nyugatról akarná megtámadni. A mint az ellenség Bem szándékát észrevette, mint a méh rajzáskor a köppüből, úgy rohantak ki minden felől az erdőkből, és sebes iramatban mentek Szeben felé, hogy minket megelőzhessenek. Mikor Bem láta, hogy mind úton vannak, utánok küldötte Pereczelt fél lovas századával, hogy Nagy-Csűrig kísérje s akkor térjen vissza a főhadi szállásra; ekkor sergét megállította, egy óráig pihe-nőt tartott s törzskarának tréfásan monda: „*Parthie gewonnen. Marschieren wir zurück in unser kleines Nest, der Feind wird uns einige Tage nicht mehr beunru-Atgen.*“ S mi vissza vonultunk Szelindekre, hol 30-áig háborítatlanul nyugodtunk. Bem minden reggel szemlét tartott felettünk szállása előtt s avval hazá mentünk. A 29-ki szemle alkalmával kérdezte Bem gr. Beth-

lent, nincs-e sok intelligens huszárai között valaki, aki e vidék területi viszonyaival ismertes? „Csak újságíróm kettő van, tábornok úr! tudósom kelleténél több is” — monda tréfásan — örnagyunk, s engem mint célcímer megbízhatót, megnevezett. Bem előprancsolt a sorból, Petőfy is mellette volt. „Vegyen Ön maga mellé néhány bátor embert — monda — menjen át Vízaknára és hozzon nekem tudósítást: milyenek e város és környéke terrain-viszonyai? (*Terrain-Verhältnisse* — e kifejezéssel élt). Van-e ott és Kis-Csür felé ellenség? s tegyen jelentést.“ Szemle után azonnal útra keltem, társaim nevét az idő kitörülte emlékezetemből. Midőn Vízakna szemünk elé tűnt, a keleti oldalon egy kereszt mellett két császári könnyű lovast láttunk előörsön állani. Sarkantyúba vettük lovainkat s kardot rántva sebes vágatással feléjük rohantunk, azok megiramodtak be a város felé, mi utánok. Én nyilván látszó megfélemlésekűből kevés katonaság ottlétére következtettem s a nélkül, hogy eziránt tudakozódjam, oly sebesen siettem utánok, hogy elfoghassuk, a mint csak lovaink erejétől kitelt. Vízaknát keleti oldalról egy kis hegylánc szegi be, odaérve láttuk, hogy a város piaczán még néhány lovas nyargal s gyalogok ülnek kocsikra és futásnak eredtek. A köztünk levő távolság s az ő gyors távozásuk miatt nem értük be, elnyargáltak Kis-Csür felé. Mi egy darabig üldözöttük, aztán a városba vissza tértünk. . . Volt nekem egy kedves házam ott, a Déézsi-ház és család — derék háziúr és nő, fiuk s kedves jó magyar lányok: Róza és Kata k. a. Szebeni kincstári szolgálaton idejében sok jó ünnepet és vásárnapot töltöttem ott baráttal. Lakásuk a piaczon volt, ott állítottam sorba társaimat, s míg én

kérdezősködtem az atyától a tudnivalók s megtudhatók iránt, míg a kellő felvilágosítást megkaptam, szép lányai meleg borsos borral s ízes kalácsossal kedveskedtek, kulacsainkat borral töltötték meg, tarisznyánkba fejér kenyeret és hideg sült húst jó adagban téve; s mi a viszonttalálkozásig egymásnak minden jót kívánva, meleg kézsorítással búcsúztunk el! Még jókor volt az idő délután, midón az öreg táborkok szállása előtt társaimot felállítva, jelentést tenni hozzá bementem. Bem szívesen fogadott, jelentésemre néhány kérdést tett, érdekelte különösen az, hogy mind Vízaknán, mind Kis-Csürön csak kevés császári lovaság, legfeljebb egy-egy szakasz áll őrizeten s az egész tabor Szebenben. az ut K.-Fejérvár felé nyitva. Megköszönte a kapott értesítést. „Önről sok szépet mondott gr. Bethlen — jegyzé meg a táborkok — a mint tudom, régen szolgál mint közlegény, majd egy szerencsés csata után gondom lesz, hogy tisztté nevezetessék.“ Én meghajtottam magam, ó kezét nyújtva elbocsátott . . . Engem hamar ki akartak nevezni tisztté, de nem tudván az alsóbb tisztek kötelességét, sem a katonai szolgálati s hadgyakorlati szabályokat, nem kívántam elfogadni; mert láttam, hogy a kötelességeikben nem jártas tisztek, főleg nem helyes vezényletökért a közöttünk levő régi huszárok gyakran kinevették, a mi a tiszti tekintélynak ártott. Én erre okot adni nem akartam. Most már tudtam a legszükségesebbeket, természetes, hogy a táborkok biztatása nekem örömet okozott. . . . Másnap január 30-án Bem egész táborával elvonult Vízaknára, mert Szelindeket 8 nap alatt csaknem mindenéből kiegett és ittuk; hátrább menni nem akart, Szebenbe menni elég ereje nem volt; a miket ó földabroszán látott s tő-

lem elbeszélni hallott, elég volt arra, hogy lángesze e városban védhető hadállást ismerjen föl. Délben már az új főhadis szálláson voltunk. Két órai pihenés után rendeletet kapott b. Kemény Farkas, hogy a XI-ik zászlóaljat, a Mátyás-huszárok I-ső századát és 4 ágyút magához véve, Déva és Arad felé addig menjen, míg az onnan Beke József alezredes vezénylete alatt várt segítséget föltalálja s azzal siessen vissza Szében felé, Vízaknára. Megfoghatatlan bátorság! 10 — 12.000 ellenséges sereggel szemben Szelindeken alig volt 4,000 embere; ebből a székelyek közé elküldött 1,000 gyalogot s 300 huszárt. Ekkor sem vonult vissza, hanem az őt megtámadó ellenséget így is megverve, még előbb s hozzá közelebb ment Vízaknára. Most ismét elküldötté legjobb zászlóalját s egy század huszárt 19 — 20 mérföld távolságra, hol egy erősített vár, 20 — 25,000 oláh Landsturm, Riebelnek 2 — 3,000 fegyverese van 8 mégis ott maradt az ellenségnek úgymondva torkában, alig 2,000-nyi sereggel! Ilyet csak Bem merészelt. Valóban ez a vakmerőség megdöbbent és csodálkozásra indít. Mi elmentünk saját nem tudott jövönkkel szembe, agg vezérünket nem aggodalom nélkül sorsának hagyva. ... A mi akadály volt, utunkból minden kitért, gyorsan haladtunk Szerdahelyen, Szászsebesen, Szászvároson át Déva felé, hová febr. 2-án érkeztünk meg; az ellenséges csapatok húzódtak előttünk hátra, félre, a merre bírtak, csak a dévai várban hagyva őrséget. Déváról b. Kemény Farkas Szigethi Miklós XI-ik zászlóaljai főhadnagyot 60 honvéddel előre küldötte Brád felé, hol Bekét föltalálva, mintegy 3,000-nyi sergével s 11 ágyúval sietve Dévára jöttek. Itt ismét a világörténelemben alig olvasott eset adta elé magát. Salamon és Buttyán oláh praefectek

20,000-nyi lándzsással s közben-közben császári fegyveressel a begyeken mindenütt kísérték a magyar serget, östve a sötétség leple alatt még hamarabb értek Déva elővárosa részeibe, s kivált az oláhok által lakott házakhoz, pincékbe, pitvarokba, pajtákba, kertekbe nagy számmal az Árki hegy felől belopózva, elrejtőztek. E házakhoz szállásolt magyar honvédek semmit sem tudtak erről. Szerencsére, meg volt párcsolva, hogy fegyverben maradjanak. Éjfél felé iszonyú zaj és láarma támadt, minden házat 10 — 12 fegyveres és lándzsás oláh lepett el e város részeiben: „*aus a szind Unguri*“ kiálták s egyszerre mindenütt megtámadták az alig hármat-négyével beszállásolt honvédeket. Ezek azonnal talpon, fegyverök kezeikben voltak; küzdve, harczolva húzódtak ki szál-lásaikról s csatlakozva a szomszéd házból kimeneküllőkhez, jobbra-balra löve, a támadók iszonyú ordításai közt húzódtak be a város felé. A mint számuk kissé megszaporodott, már a lármadob és trombita riadóra szólt. „*Öljed, ne hagyd magad magyar*“ kiáltanak honvédeink, s iszonyú vérontást idézve elő, elzutták, szuronyaikkal földre terítették mind azokat, kik előjük akadtak vagy a kiket utolértek, s csak hamar a városból az egész Landsturmot kiszorították. Ott a huszárok éles kardja fogadta őket, mert ez alatt már egész táborunk a küzdelem helyén termett, a huszárság igyekezett bekerítni a várost, hogy a kik az ellenség közül még benn vannak, benn is maradjanak, a kik a város környékében, azok minden kézre kerüljenek. Úgy is lett. Visszavonulási utjok minden felől elzáratott, a harcz ott is pusztító volt, elbújtak a lándzsások kertekbe, gyepükbe, a piaczon a kereskedők áruládái alá, de minden sor került

rajok; pár óráig tartott e mészárlás, reggelig, sőt még azután is a hajtó-vadászat; mieink közül a legvégső házaknál összesen hét honvédet találtunk meggyilkolva, sebesült sok volt. Több száz lándzsás maradt halva Déva utcaín és a város körében, bosszútól lángoló honvédeink még kün az erdőben is fölkeresték s lelőttek az ott elrejtőzött orvtámadókat. A román túlzó pártot jellemzi azon eset, a mi ezen Salamonnal öt-hat hónap előtt történt... Fogaras vidéki alkapitány Jakab Györgynek felsőbb helyről rendelete volt Pumne Áron lázítót elfogni. Mint emlitve volt, Kucsulátán a papnál föltalálta. volt egy Salamon Miklós nevű ifjú férfi is. Az alkapitány utasítása szelíd vallatás eszközlese volt. Kérdezte őt, hová való? mit keres itt? mi viszonyban van e lázastató proclamatiok írójával? Salamon így felelt: „Ő egymásután hét évig Oláhországban, mint gyógyszerész-segéd mulatván, múlt pünkösд előtt alsó-fejérmegei Spring helységben élő szülőihez tért vissza egy útlevéllel, mely azoknál van; Pumne Áronnal utazásának célja az, hogy tőle Fogaras vidékén a termeszettanból leczkéket vegyen, mely vidék természeti szépségeinél fogva erre kiválóan alkalmas hely.“ Az alkapitány szavait elhívén, őt szabadon eresztette s a kir. főkormányszékhez pártolólag írt mellette. Később bűnrészességének nyomára jöttek, de már akkor késő s a baj orvosolhatlan volt. íme a tudós bűvárkodásból Landsturm-vezérség, a physikát tanulóból Legio-praejectus lett! . . . Ilyen gyümölcsöket termett nekünk magyar könnyen hívőségünk s mások becsület szavában túlságos bízásunk! E vészes napon, febr. 4-én volt Bem vízaknai szerencsétlen csatája, a honnan vert sereggel folytonosan csatázva, febr. 6-án érkezett Dévára. En nem voltam ott, de a kik jelen voltak, azt

állítják, hogy teljesen megvert sereg ilyen hátrálást soha nem vitt végbe. Erről írta Petőfy ama saép versét:

*Négy nap dörgött az ágyú Vízakna s Déva közt,
Ott minden talpalatnyi földet vér öntözött. . . .*

*Négy hosszú nap csatáztunk, rettentő vad csatát,
Minőt a messzelátó nap csak nagy-néha lát,
Mindent megtettünk, a mit kívánt a becsület.
Tizannyi volt az ellen, győznünk nem lehetett. . . .*

*Sokan elhagytanak, te, rettenthetetlen agg!
De úgy-e téged, úgy-e én el nem hagytalak?
S lépésed mind halálig követni is fogom.
Ok Bem, vitéz vezérem! dicső táborkom!*

A hős dalnak szavát megtartotta. . .

B. Kemény Farkas Déván a vízaknai balkimentelű csata híréről értesültén, a XI-dik zászlóaljjal és a Mátyás-huszárok századával s 4 ágyúval azonnal előbe indult; már tul voltunk a Piski melletti hidon, midőn gr. Bethlen azon rendeletet hozta tőle, hogy a hídroz visszavonulva várjuk be őt. A Sztrigy bal partját megszállottak, ágyúinkat a híd mellett az országúttal szemben felállítottuk s pár órai idő teltével megérkezett az ősz vezér. Mikor megláttuk egymást, Ők és mi, riadó *éljen* tört ki szívünkön: „*Éljen Bem!*“ „*Éljen a dicső vezér!*“ ismételtük háromszor is, a mire láthatólag kedvező benyomást tett, nyájasan köszöntgetett felénk; örvend — monda gr. Bethlennek — hogy katonáit vidáman s nem reményveszettel és megtörve látja; ez jó jel, e *lelkesedésnek nemsokára fényses győzelem lesz gyümölcsé!* A vert s teljesen kimerült sereg Dévára ment pihenni, mi a hídnál maradtunk előörségen. Azon nap és febr. 7-ke

csöndesen tölt el. 8-án d. u. megtámadtak s másfél órai ágyúzás és kis puskatüzelés után a császáriak visszahúzódtak. Úgy látszik, csak egy nagyobb szemlére ki-küldött csapat tárraadása volt. Febr. 9-ke volt a derék csata napja, mely reggeli 6 órától östi 8 óráig változó szerencsével folyt, de utoljára mégis a mi fényes győzelmünkkel s b. Puchner serge teljes megveretéssével végződött.

E csatát sokan leírták, a történetíró a tényeket megállapíthatja a különböző leírások adatainak összvetése alapján. Én a Mátyás-huszárok ott levő századával végig jelen voltam; igazság szeretetem parancsolja, hogy mint a szebeninél vereségünk okozóját megneveztem, úgy itt is néhány tévedést megigazításak. Hárrom lényeges ezek közül, *egyik*: ki tűzte ki a fejér kendőt? mi-e vagy az osztrákok? *másik*: megfutott-e a Mátyás-huszárság? *harmadik*: indokolt volt-e a lovassági roham vagy nem? Az elsőre a leghatározottabban állítom, mert én is a hídon voltam, hogy az osztrák Bianchi és Sivkovich közemberek tüztek puskáikra fejér zsebkendőt, még pedig 2 — 3 egyszerre, úgy, hogy a legtermészetesebb volt elhinnünk, hogy ha nem is mind, de egy jókora szám hozzánk át akar állani. Emlékszem jól, hogy lengyelek voltak, s ez nem is volt első eset, azelőtt is állottak hozzánk egyesek. Meg lehet, hogy a tisztek ezt észrevevén, meg akarták hiúsítni s így vett a do log más irányt, az átállási szándék, így változott cselé; de e szókat: „*also Bruder! wir sind jetzt Cameraden; wir sind nicht mehr Feinde!*“ fülem hallatára mondották, karon is fogták egymást tiszteink, így b. Kemény lova kantárszárát is megfogták, kérdezve, hogy Bem-e ő? s nem sokára csak bajjal tudott kezeikből me-

nekülni. Ezt a ki a híd körül volt, így kell, hogy tudja, mert nem másképen volt. Csellel mi soha nem éltünk, nem volt sem katonáink, sem vezéreink természetében. Mi harczoltunk s győztünk vagy legyőzettünk, de nem ármánykodtunk. . . Nem való a másik is. A Mátyás-huszárok kihíva mentek híd-rohamra a Würtemberg-huszárokkal együtt, elől ezek osztálya, utána a mienk; az osztrák lovasság nyargalt elő csatavonala jobb szárnyáról, s a mi ágyúfedezeten és a csatasor derekán álló lovasságunkat mintegy kényszerítette a kihívást elfogadni. Mindkét őrnagy vezényelte osztályát a Würtembergek oly keményen szembe vágtak a császári lovassággal, hogy azok sora azonnal áttört, s kivált jobb szárnyuk vágva és egymásután ejtve le lováról az ellenfélét, még mind előbb nyomult, úgy, hogy már jóval ágyúink előtt voltak s egyik derék kapitányukat egész század fogván körül, el is fogták; a mi sorunk is bele vágott, velők, az áttört vonal minden két szárnyával kemény kardviadalba bocsátkozva. De ez alig tartott pár perczig, a Maros-folyam felől a partok alól 8 valami földményedésből hirtelen előtűnt egy ellenséges zászlóalj, oldalvást erős sortüzet adott ránk; egyszerre világossá lett a hadvezénylet előtt, hogy csel forog fenn s a lovas roham czélja az ágyúk és gyalogság kereszttüze által huszárságunk megtizedeltetése volt. Parancsnokaink *Visszát* vezényeltek s minden osztály sebesen, de rendben húzódott hátra a híd felé. A lovasság ezen hátra húzdása perczében fogyott el a XI. és Ihász őrnagy parancsnoksága alatt jobb szárnyon levő 55-ik zászlóalj tölténye, felváltotta őket a torontáli fejér szűrösök zászlóalja, addig, míg ezek töltényei látják el magukat. Ez új zászlóalj volt, mely látna a lovasság hátrálását, rög-

tön ott hagyta a hegygerinczen működő ágyúkat; követte őket a közelökben tartalékban levő bihari lovas nemzetőrség is. Bem félte ágyúit, sietőleg visszavonni rendelte, s minthogy a hegygerincz és híd közötti tér a sereg fölállítására és védelemre igen szük volt, a fővezénylet föladata csak az lehetett, hogy a sereg a hídon és vizén, minél hamarabb, minél kevesebb veszteséggel visszavonulhasson. A mi meg is történt, de nagy zavarral; gázolta biz ott a huszár a honvédet, a honvéd egymást, a hidra irtóztató tömegesen rohant mindenféle csapat. Bemnek ágyúi voltak a legelsők, maga állott azok megett s intézte az átmenetelt; de volt a mi sorainkban is, a kinek a maga élete becsesebb volt azoknál. Kardlapozták, szuronyal toltaik féle az ágyúk elől a menekülőket, nagy küzdelembe került, s a Würtemberg-huszárok és egy szakasz magát elszánt Mátyás-huszár érdeme, hogy egy ágyunk sem maradt tul a hídon. Természetes, hogy a sereg nagy része a Sztrigyen a hídon alól vagy fölül hatolt át, úgy, a hogy a zajló és be-betöredező jegén lehetséges volt. Veszett bele számtalan honvéd, huszár és ló is. Én Fekete nevű bajtársammal, ki kolozsvári segédpap volt, legutolsó ágyúnkkal egyszerre léptem a hidra, a golyó sűrűn sivított el fejünk felett és mellettünk, köpenyemen többnek ott maradt nyoma, én megmenekedtem, de Feketét a hídon innen egy golyó lováról leejtette. Nem tudom, meghalt-e vagy életben maradt. Soha nem láttam többé. A tactikai szempontból nem helyeselhető lovasági rohamot Bem parancsa és az adott helyzet igazolja. A hidat feladnunk semmi körülmények között nem volt szabad; a Mátyás-huszárok a fák miatt az országút hosszában levén felállítva, az ellenség egész

ágyúüteget irányzott rajok s minden lövés rést ütött rajtuk. A XI-ik zászlóalj egyedül tartotta a csatárláncot a Sztrigy partja egész hosszú vonalán. Négy ágyúnk közül egy le volt szerelve, a töltény fogyatékán, a császáriak ágyúik erős tüze védelme alatt átjöttek volta hidon, 25 — 30 már ágyúinknál volt. Csatárláncunk egybe nem húzódhatott, mert akkor ott jöttek volna át s megkerülik kis csapatunkat. Semmi más lehetőség nem volt, mint a lovasságot áldozattal is rohamra vinni. Mi magunk kértük b. Keményt. Inkább hősileg elesni biztos sikerért, mint így egyenként lelövöldözhetni — ez volt századunk érzülete. Kapitányunk, Horváth Miklós nem volt e nézeten. Végre is b. Kemény a rohamot elrendelte. Neki rohantunk az átnyomuló Sivkovichoknak. Ők sortűzzel fogadtak. Kapitányunk elesett s öt vagy hattársunk, de a hidon volt gyalogságot egy perez alatt elgázoltuk, visszanyomva őket tul a hidon; a kik a hidon innen maradtak ágyúink körül, közel levő honvédeink lelőtték s így az ágyú és hid mentve volt; mert az ellenség az átjövetelt nem erőszakolta. Időt nyertünk a már közeledő segély megérkezésére. Való, hogy a malomgát felől megkér ültetéstől tartva b. Kemény is a füzes egy tisztására vont vissza minket, a segélyt is megsürgette Bemnél; de téves értesülését belátva, alig fél óra múlva ismét korábbi állásunkba tértünk meg, lovasságunk pedig most nem úthosszában, hanem a füzes szélén arciban terjeszkedett ki úgy, a hogy lehetett. Így az ellenség lövése nem tett bennünk oly nagy pusztítást mint elébb. Itt váltuk be, míg Czecz tábornok a Máriásyakkal rohamlépében megérkezett. A cél el volt érve. E roham erkölcsi és katonai hatása a piski-i csatában el nem vitatható.

Még csak pár megjegyzést. Czecz tábornok azt írja könyvében*), hogy Bem neki úgy nyilatkozott: „vagy visszaveszi a piski-i hidat, vagy elesik.” Ez az ó jelleméből foly, minden vereségénél e vas akarat nyilatkozott nála; terveiben bízás volt s hadvezéri láng-eszének önérzete. Nekem is mondotta ezt gr. Bethlen, de azt is megjegyezte, hogy meghátrálás esetére a Szent-András és Piski közötti hegymélyedéseket — hol délutáni csatáját vívta — hadállásul még reggel kijelölte volt s őt erre figyelmessé tette. Nem az elcsüggédés szava volt ez, hanem a minden áron győzni akarásé és minden eshetőséggel előre számotvetésé. Soha sem árult el ő csüggédést, sem ön bizalmatlanságot, alparancsnokai eszére támaszkodást pedig legkevesebbé. Czecz tábornok a medgyesi csata leírásában is olyasmit sejtet, a mi árnyat vetne Bem nagy alakjára. Pedig Bem úgy áll parancsnokai fölött, mint egy Jupiter Tonans a görög mythologia másodrangú istenei fölött. Nem szükség, sőt Bem dicsősége kissébbítésével emelni magát egy tisztje sincs jogosítva. Elég dicsőség, a ki alatta szolgált, koszorúiban s az ő elismerésében részesült... A csata egyéb részeit a tábornok és Szigethi nyug. honvédezredes a valóságnak megfellelően írták le. A minden részről veszteség mérvére nézve, úgy emlékszem, 800 — 900-ra tehetők az ellen-fél halottai; sebesültei nagyobb részét elvitte, Padon 14 sebesült-vivő szekeret számítottak meg, a kik ott jelen voltak; a mi halottaink is többen voltak 400-nál, sebesültünk volt mintegy 300. Mint kapitányunk eleste után még ott Piskinél kinevezett tisztet, febr. 10-én engem rendeltek vissza azokat megszámlálni s a halottak elteme-

*) *Bem's Feldnug* stb. 288. I.

téséről, a sebesültek ápolásáról gondoskodni. Ez csak hozzávetőleges lehetett, mert a nagy helyen folyt csata egész terét bejárnom idő nem volt s a Sztrigy vize sokakat elvitt hullámaival. A híd melletti korcsmában és udvarán magában volt 250 — 300 Bianchi- és Sivkovich-ezredi halott. Itt kétszer folyt négy zászlóalj közt a legvéresebb szuronycsata. Honvéd is sok feküdt halva mindenfelé. Itt láttam Korda (úgy tetszik, György) huszár bajtársamot nyárfára kifeszítve, még akkor is alatta levő szalmával félig megsütve, s még többeket különböző módon szörnyen elundokitva. Ezeket az oláh Landsturm tette győzelmüük rövid időközében. Déván fölkerestem a sebesülteket, 4 — 5 szobán mentem végig, még mind szalmán feküdtek, mely sok helyt véres volt; büszkén mutogatták sebeiket, miket a hazáit szívesen viseltek; több felől szólni nem tudók kézintését láttam felém irányulni vagy görcsösen fölemelkedni igyekvőket, kikben legkedvesebb barátimat ismertem meg; vigasztaltam őket, hogy ne aggódjanak, gondoskodik biztonságukról az öreg tábornok, ő küldött látogatásukra — mondám — jó ápolásban részesülnek itt s ha ok lesz veszélytől tartani, elszállítatásukat elintézi Ilyenkor a betegeket az ellenséges földön maradás sebeiknél inkább gyötri... Lelkükre kötöttem az orvosoknak a hazai hősei és martyrajai hív gondozását. Egy polgári tiszviselő is volt jelen, azt bizalmasan utasítottam, hogy ha veszély fenyegetné a várost, betegineket a tábor után szállítassák, s meghatott, szívvel távoztam el körükből. Febr. 11-én Szászsebesben értem be a tábor s tettem jelentést a tábornoknak, aki jónak láta másnap sebesülteinket csakugyan Kolozsvárfelé elszállítatni. 12-én Bervére, 14-én Szász-Csa-

nádra, 15-én Medgyesre értünk. . . Oly manœuvre, a m
egy diadalmas csatával felér. A kit érdekel — katona
vagy történetíró — olvassa meg a leírásokat, tegye maga
elébe Erdély földabroszát s lássa meg, mely iráuy-
ban szalad b. Puchner 10 — 12,000-nyi vert serge;
üldözés helyett, hogyan vonul el K.-Fejérvár ágyúi
alatt Lámkerék felé Bem, a győztes, hogy hatol át
járatlan helyeken s hegy omlásokon, ágyúit honvédéivel
tolatva, ti tani erőfeszítéssel igyekezve a székely .seggel
egybeköttetését újból helyreállítni, sietve folyvást had
járata iő czélja felé — Nagy-Szeben bevételére.

Medgyesen azon kellemes hírrrel lepték meg Be-
met és táborát, hogy a derék Kiss alezredes és Gál
Sándor ezredes febr. 12-én Segesvárt három rendes
fegyveres, 2 lándzsás székely zászlóaljjal, egy osz-
tály Mátyás-huszárral és hat ágyúval — együtt 6000
emberrel — elfoglalták s a tábornok rendeletére vá-
rakoznak, addig is a várost további védelemre megerősít-
ték, a nemzetőrséget az egész Székelyföldön szervezték
s Háromszéken tetemes haderőt hagytak hátra, melyivel
a tábornok szintén rendelkezhetik. Bem a lándzsás
zászlójakon kívül imént emiittett összes erőt Med-
gyesre rendelte, épen jókor, mert már 16-án hir jött
Besztercéről, hogy Urbán febr. 6-án a magyar ha-
tóőrség előörsi csapatát elfogta, 14-én a főserget Sze-
red íalvánál túlerővel megverte és szétszalasztotta s
így Erdélyt és Kolozsvárt észak felől ismét veszély
enyegeti. Tóth alezredes segélyül sietett ugyan, de csa-
patja nem volt elegendő sikeres támadásra. Bemnek
kellett oda sietni; 17-én magához vette a XII. honvéd
és három székely rendes zászlóaljat, a Mátyás-huszár *)

*) Czicz tábornok tévesen hagyta ki öket könyve 218. 1.

kolozsvár-déezsi osztályát, egy század Vilmos-huszárt s fél század Kress könnyű lovast 12 ágyúval, s éjjel nappal sietve febr. 21-én már kiüzte Besztercéről Urbán utócsapatát; másnap pihentetve kifáradt sergét, 23-án Jádon megverte a fötbort is, a mely gyors futásában kétszer próbált ellenállani Borgó-Rusznál és Borgó-Zsoszénnél, de csakhamar elhagyta állását; utoljára Borgó-Prundnál egy hid mellett, védve elől egy folyamtól, hátul az erdő által, utoljára állott csatát s ez állást legtovább védte; de itt is csatát vesztve, az országból távozott. Itt br. Bánffy János alezredes volt csapatparancsnok, aki a csatát teljes biztonsággal s gyors magafeltalálást tanúsítólag vezette s a mi erőket és az ellenség gyöngéit ügyesen használta fel. Döntő volt e harczokban a XII-ik zászlóalj vélezsége, a hős Clement őrnagy alatt s három új székely nemzetőr zászlóalja, melyek néhány lövés után szuronyt szegezve rohamban kergették maguk előtt az elleniséget, átgázolva utána a vizén, kiüzve az erdőből s a csatátért néptelenné téve. Bámulatos sikерrel löttek Gager tüzér főhadnagy ágyúi: ellötték az ellenség lovait, leszerelték egy ágyúját s egymásután ejtették el katonáit, szép részt érdemelve meg vezérünk 8 e nap dicsőségéből. Bem Tihuczáig kergette az ellenséget, akkor megtért, a határokat megerősítette, ott hagyott 2 székely zászlóaljat Sándor és Sárosi őrnagyok alatt, parancsnokká Tóth Ágostont nevezte ki s maga többi sergével Medgyes felé vissza indult.... Engem egy titkos vágy hozott e csatákba, öcsém Jakab József láthatása, de aki az első betöréskor elfogatott. Azt hittem, találkozni fogok vele. A sors nem engedé. Mikor a helyre léptem, ahol ő volt állott s Urbán csellel törbe ejtette, égtem a boszszutól. Veszteségem kimondhatlan úrt támasztott szí-

vemben. Megjelent képzeletemben nemes arcza, ifjú deli termete, a mint nagy bulldogjával alig fél év előtt Angliából hazá érkezett. Milyen férfi, minő jellem! Ily korán elveszteni őt, lelkem bálványát, családunk szeme fényét, a hazá egy jogosan remélett kiváló tudósát!.... Német- és Angolországban tanult, nagy mathematicus, kilencz nyelvet beszélt, kolozsvári tanár és pap volt s köztüzérséggel cserélte fel, hogy ketten szolgáljuk a hazát; elfoglalták, besorozták, Gentből egy angol barátja atyjának kereskedő hajóján 190-n a jonai szigetekre menekültek, ó Syrában Chalchisban volt, midőn Bem ott meghalt; eleinte mágániskolában, majd Athenaeben — azon helyen, hol egykor Plató — nyilvános tanodában latint és görögöt tanított, előkelő ismerői voltak, *magyar philosophus* volt neve; szerették és tiszttelték, jövedelméből segítette övéit; végre a honvágy aszkórságot idézett elő erős testében, utolsó levele szerint 1854-ben elment a nápolyi fürdőkre gyógyulni: „ha többet nem ír — tudata rövid levelében — tudjam meg, hogy nincs többé“.

S én azóta nem kaptam tőle levelet. Később bizonyos hirül hozták Syrában járt magyarok bizonyos halálát. Szegény testvérem! kire oly kevél voltam s kiben a legjobb testvért s egy tökéletes szerezetű barátot bírtam, korán elvesztelek. Azóta egyszerű küzdöm az életben kettőnk ideálaiért! Nyugodj csöndesen a narancsok honában vagy Sappho népe zöld szigetein. Altatód legyen a tenger csöndes moraja. Én, míg élek, el-elvándorlok lélekben álmaid hónába, s híven szolgálom máig a mindenből által oly igen szeretett hazát. Borgó-Marosény! Zord nekem a te vidéked! Zordabb hozzátok s testvérem

elrablóihoz szívem jege! Maradjatok itt átkommal s könnyeimmel

Még jól meg sem pihentünk, már febr. 27-én hire jött, hogy b. Puchner medgyesi táborunk meg-támadására Szebenből kiindult. Azonnal útra keltünk, Bem itt is legelől, oly gyorsan, mint jöttünk; márcz. 2-án már csatát fogadott el s az ellenséget Nagy-Kapusnál teljesen megverte, 3-án lőszerei elfogyása miatt Ő szenvedett vereséget s visszahúzódott Segesvárra. Én e két csatában nem vettem részt, osztályunk Segesvárra volt rendelve a tartalék sereggel; de a mint hozzánk hátra érkeztek, elbeszéltek barátim a két napi harczot, melynek kiváló hősei gr. Bethlen Gergely, b. Bánffy János és Inczédi Samu őrnagy volt, a XI-ik hos zászlóalj hős őrnagya, aki mint egy második Kinizsi Pál úgy harczolt itt, lábán súlyos sebet, érdemjelt s al-ezredesi kitüntetést kapott s a kinek halált megvető hi-degvérüsségét én több csatában, de főleg a piskii két napi csatában bámultam. Megállott ő zászlóaljával a golyó és rohamoszlop előtt mint a kőszál s szemébe nézett a halálnak; nem mozdult arcának egyetlen izma a legirtóztatóból ágyúdörgés közt; a rá karddal támadó lovasságot tömbbé alakított honvédéivel sorjában lövette le, a golyó süvöltésén mosolygott s fütytel gúnyolta ki; minden előre ment, a hátrálást nem ismerte, minden győzelemnél döntő volt; a sok szót unta, inkább tenni s hallgatni szeretett; kitartó harczban, erős a bal szenencse közt, lovagias mint győző; katonáival együtt ett és ivott, dalolt és aludt kün a hótakart mezőn; szerezte, védte őket, lelke hevét közlötte ifjú lelkeikkkel; egészen a haza fia, a szabadság, elszánt katonája. így érzett felőle a sereg. Mikor őt, a Hercules-férfit mások tették betegen kocsira, nehéz szívvel búcsúzott el

tőle zászlóalja, mely neki s melynek Ő annyi babért s dicsőséget szerzett. . . . Bem Segesváron márczius 8-káig szervezkedett, segélyt s löszert várt, erődítéseket emelt Szeben felől. A szászok Puchnernek tudtáraadták, hogy itt Bemhez férni nem lehet, Fogaras felől ellenben a város egészen nyíltan, védtelenül áll. Ő egy erős kémszemlélő csapata által, melynek Bem csaknem szabad utat engedett a védművek erejéről meggyőződni: márcz. 9-én egész sergével járhatlan utakon, sáros hegyes tájakon átindult a Fogaras fejlőli vonalra, hogy Bemet, ahol nem is véli, ott lepje meg, ez pedig oldalvást küldve feléje gr. Bethlen Ger-gelyt egy erős dandárral, hogy ha visszatérne, neki dolgot adjon, maga főtáborával egyenesen Szebennek tartott; Medgyesről elüzte a helyőrséget, fél század gyalogságát elfogva, s maga hagyott helyette Pereczi alezredes alatt egy 1500 főnyi hátvéd csapatot s négy ágyút azon rendelettel, hogy ha Puchner Segesvárol utána nyomulna, őt Szeben bevételéig tartóztassa fel. E csapatban voltam én is a Mátyás-huszárok első osztályával. Márcz. 11-én b. Heydte délelőtt 10 óra-kor megtámadott, de a midőn csapatunkat szemben láttá s tűzröppentyűink néhányszor gyalogsága közé perzselve, hasítva besustorogtak, oly ijedtség szállta meg őket, hogy mindenöket elhányva, nyakra-főre siettek ki lőtávolunkból. A röppentyűt itt mi alkal-maztuk az erdélyi harczokban legelébb, az oláhok sárkány ágyúnak nevezték s addig szaladtak előtte, a meddig szemök látott. . . . Itt csatlakozott hozzánk a Kolozsvár felől megérkezett Károlyi-huszárok egy osztálya. A lelkes gróf Károlyiak t. i. gr. Batthyány első felhívására 800 főből álló lovas nemzetőr ezredet állítottak a megtámadott haza védelmére önköltségü-

kön, mindenik 100 p. forint foglalót kapott 8 12 kr. napi díjt; biztosítva voltak, hogy a ki megsebesül s szolgálatképtelenné lesz, élethosszig gondoskodást nyer; jó kinézésű, erőteljes, magyarul mind jól tudó fiukat vettek be. Mily áldozat! Minő nemes hazaszeretet ez! Az ily aristocrata, a ki kötelességét így teljesíti, élvezheti s élvezze is büszkén nagy birtokát s szép jogait, az ily nagy lelkű nemzettségre kevéllyel lehet nemzetünk s ők elmondhatják: *mi vagyunk a haza!* Nem hallgathatom el itt egy magyar conservativ főür eljárását. a kit gr. Batthyány és a belügymiszter Somogymegye főispánjává nevezvén ki, azt nem fogadta el s lemondó levelében ily kifejezésekkel élt a magyar kir. belügymiszsterrel szemben: külczím: „*Tekintetes Szemere Urnak — Belügymiszternek*“, belől: „A megajánlott hivatalt nem fogadhatom el a tisztelt miniszter úrnak szolgája: gr. Zichy János m. k.“ E néhány szó föltárja azon főür egész belsőjét, önvédelmi harczunk s a magyar miniszteri kormányzás iránt ki-csinyő megvetést, sőt gúnyolódást árul el. Nem Szemere úrral állott ott szemben a leköszönő, hanem a magyar nemzet miniszterével, nem csak valóban *tekintetes* úrral, de a ki a magyar koronás király tanácsában ülő méltóság, az ország Dignitáriusa volt, egyik legkiválóbb fia a hazának, dísze a magyar kormánynak. Mily óriási a különbség gr. Károlyi István és gr. Zichy János eljárása közt. A haza ügye irányában való sivár érzés ezen és hasonló szórványos, de később megsokasodott tünetei voltak okai annak, hogy mi szent ügyünket a legdicsőbb küzdelem s a nemzet többségének leghősibb önfeláldozása után, végre még is elvesztettük.

Bem biztosítván magát hátulról b. Puchner elle-

nében, gyors léptekkel sietett régi czélja felé előre: Szelindeken, mindenjáruk bámulatára! kozák portyázó előörsöket talált. Ki katonái voltak, ki hívására, hogy s miért jöttek ide? hátrább érinteni fogom. Huszáraink nem futásra, repülésre indították doni vendég jókaróinkat. A mint a tábor a szebeni szőlők alatt csatarendben előre haladt s ezen kozákok ágyúinkra rohamot kísérlettek, Bem lótávolba engedvén őket, oly sorlövést adott rajok, hogy a sánczokon kívül többé láthatók nem voltak; hős csapatjai mentek előre, muszkát, osztrákokat elgázolva, ágyúi szórták a gyilkoló golyót s terjesztették elleninkben a halálos félelmet, mindaddig, míg régi szándéka valósult, óhajtásainak s hosszas küzdelmeinek végcélját elérte. Különös játéka a sorsnak, hogy honvédeink közt a harczban, a XI-ik zászlóalj élén új őrnagya, gr. Bethlen Olivér, a Máriásy- és egy székely zászlóalj, a debreczeni vadászok, az 55-ik zászlóalj élén Ihász őrnagy, tehát épen azon csapatok voltak jelen, melyek e nap dicsőségeért legtöbb vért és emberéletet áldoztak... A tüzérütegek közt ott volt a kolozsvári 3 fontosnak meglevő négy ágyúja is, s két legjelesb tűzmestere Bányai Vitális és Tompa János, ágyúik bátor és sikeres működéseért a hely színen neveztettek ki Bem által az első tüzérré az utóbbi utász hadnagygyá.... A XI. zászlóalj, mikor a rohamvonal először csaknem a pallissadokig hatolt, zúgolódott, hogy a nagy sötétség miatt nem lehet látni, Kiss Sándor alezredes meghallotta. Csak ez a baj fiúk? mindjárt segítünk rajta. Az ágyúkhoz nyargalt — írja Szigethy Miklós *) — s pár percz alatt golyó süvölött el fejök felett, egy nagy durranás s egyszerre

*) *Adatok stb.* 80 — 81 11.

minden világossá lett előttük. Kiss gránátot vettetett a város szélén levő házakra, az szalmás házakat talált és szerencsésen gyűjtött. Látták, hogy tán 100 lépésnnyire sincsenek az ellenséges sánczoktól, szemben a nagy pallissade-kapuval. „*Rajta magyar! Éljen a haza!*“ hangzék végig a lángoktól veresre festett sötétségben . . E kiáltással az egész ostromló sor szuronyt szegezve rohant előre, a sáncokat iszonyú sebességgel megmászta, a kaput betörte, a tüzéreket saját ágyúik mellett lekaszabolta, a hosszú köpenyes muszkák megiramodtak s Bem és serge Szeben urává lett

XXI.

Bem és hadserge Nagy-Szebenben. Hárrom heti pihenés. Schreiber Simon ós a hadi sarcz. Tiszti bálok. A szabad eszmék hatása a zárdák lakóira.

1849. március 11-én éji fél 11 órakor lett ura Bem Nagy Szebennek. *) A Teréz-Árvaház közelében gránáttal fölgyűjtött párra ház lángja elaludt, az apró puskaropogás megszűnt, az éji világításon látszott a kényszerűség; a mellékutcákban pokolsötét, csak a nem várt új lakók, az elhelyezkedő honvédek által gyűjtött mécs- és gyertyavilág pilláncsolt ki néhol az ablakokan, kísértetiesen tüntetve föl az éjt s az ideoda vonuló idegen alakokat. A requizicchio teljes meg-

*) A szebeoi *Siebenb. Bote* tudósítása szerint a város bevételekor el-fogatott 21 ágyú, 6000 ágyútöltény, 1 millió gyutacsos puskatöltény, 5000 pушка, 150 мázsa lópor, roppant mennyiségi katonai öltöny és fölszerel vényi czikk, 2 törzs-tiszt, 14 német s muszka tiszt, 500 közvitáz, 123 sebesült a koródákban. *Honvéd*, 1849. 71. sz.

akadályozása ugyanis, — bár szigorúan tiltva, — pajkos katonáink között kivihető nem volt. Kivált élelemről és innivalóról gondoskodott bizony ott az ostromban részt vett minden ember, akit a házi gazda szívesége ettől föl nem mentett. Az elfoglalt ágyúk hosszú sorban voltak felállítva a piaczi plébánia előtt, le-szerelten s többnyire beszegezve. Különös érzések közt néztük a gyilkolás ez eszközeit, melyek annyi jó katonánk s kedves barátunk életét oltották ki azon pusztító harczokban, a miket a január 21-ki első csata után e város bevéhetéseért kiálltunk. A győzelem e pillanata azonban minden fájdalmat meggyógyított, minden szenvedést feledtetett. Az öreg tábornok az oroszoknak a verestoronyi szorosból kikergetésére egy, br. Puchnernek Brassó s az ott ráváragozó háromszéki székelység felé nyomására más osztályt küldött ki, Szebenbe új erőket rendelt be; a szomszéd falukban erős őrséget állított... Az üldöző huszár csapatoktól csakhamar azon tudósítást vette, hogy osztrák és orosz minden irányban vad futásban siet ki az országból, ellenállásra nem gondolva; hivatalokat, pénztárokat, tiszttiselőiket, a nemzetőrséget, az ifjúságot, a megjegyzettebbek nőiket s gyermekiket is magukkal vittek Éjfél után 2 — 3 órakor mély csend lett az egész városban; mi rég óhajtott örööm-mámoros pihenésnek, ellenfeleink magukra nézve irtózatos halotti némaságának mondották azt.

Néhány nap telt bele, míg Verestorony, Brassó és Segesvár-Fogaras felől visszaérkezett a különböző hadműveletekre kiküldött csapatok fölösleges része, hírül hozván, hogy Erdély földén — a gyulafejérvári s dévai várőrségen kívül — többé német és muszka katona nincs. Bem két havi fizetés jutalmat és három heti pihenést adott hős

hadseregének, melylyel az alig három hónappal ezelőtt rábízott nagy feladatot annyi sanyarúság s véres harcz után, háromszor nagyobb katonai erővel s a 200 ezernyi román „*Landsturm*”-mal szemben oly dicsőségesen bevégezte. Mily isteni napok voltak ezek! miket felhő sehonnan nem homályosított. Mily égi örömek! melyekbe egy csepp keserűség sem vegyült. Ruháinkat rendbe hoztuk, mert hónapok óta rendes mosatásra sem volt időnk — a nappalt menetben lován, őrálláson, táborban, az éjjeket csaknem folyvást utón töltöttük; hogy az ellenséget meglephessük, vagy megelőzzük, néha egy éjben 10 — 15 mérföldet nyomultunk üldözött elleneink nyomába, vagy — minden öregünk valami szándékát megtudta — elébe. El voltunk kallódva, változóink feketék, hajunk, szakálunk megnőve, fegyvereinkre s hű bajtársainkra — kedves lovainkra sem fordíthattunk elég gondot és figyelmet. Szebenben újra szereltük magunkat. Bem, a szemléken kevélkedve nézett csinos tiszti karára s ügyes huszáraira, tisztán öltözött, daliás tekintetű gyalog honvédéire. Arcunk vidám, bajszunk kipödörve, sarkantyúnk, a kard, tölténytáska, pisztolyaink s a lovunk kantára és nyereg szíjjazata fényben ragyogott. Óh istenem! de szép katonaság volt ez a magyar huszárság és gyalog honvédség! Mennyi intelligencia, mily harcias érzés, minő szabadságszeretet s lelkökben és karjaikban mekkora nemzeti erő! Maga Árpád büszkén nézhetett volna e szép hadseregre. . . Boldog s dicső kor! hogyan és miért tűnél el oly hirtelen?

Én ez idő alatt Makray László őrnagy s térvármányok mellett voltam berendelt hadsegéd. A polgári kormánybiztos később jövén meg, egy ideig mi végeztük

el az előforduló ügyeket. A rendeleteket s válaszokat én fogalmaztam, az információknál s kihallgatásokon mint a viszonyokat ismerő jelen voltam. Egy alkalommal a városra kivetett hadi sarcz egy része elengedését kérni a polgárság Schreiber Simon akkorai polgármestert küldötte a téparancsnoksághoz, kit a magyarok ismerték és becsültek.

Schreiber kis vékony, élénk fekete szemű és bajuszú, csöndes flegmájú, eszes és igen jó tapintatú szász ember volt. Ismertük, mint Szebennek minden erdélyi országgyűlésen vezérkötetét. Magyarul igen jól tudott, ismeretei alaposak, a magyarokkal érintkezésben eszélyes és meggondoló volt. A szászok a nemesi kiváltságok eltörlesén kívül semmi magyar reformeszmét és indítványt nem pártoltak s az erdélyi országgyűlésekkel minden ellentében állottak. A magyar nyelv, múzeum, színház, országház visszatetszést költött bennök. Huszonkét szavazatuk volt s előterjesztőjük Schreiber, aki ellenző beszédeit egy-egy ővás-sal végezte be, mit jegyzőkönyvbe igtattatni kért s rá mind a 21 társa felállott, elmondva ki jobb, ki rosszabb kiejtéssel: *pártolom szebenséki követtársamat* s az óvást is valamennyien aláírták.

Egyetlen nehéz kérdés sem volt, melyben Schreiber nem beszélt, mert társai látván kittino talentumát s parlamentáris erejét, a kényes, gyakran odiozus dolgokat ösztönöszerűleg ráhárították. Neki kellett a magyarok haragjának magát kitenni. De ő ezt úgy tette, modora oly sima, szavai oly él- és epenélküliek, érvelése annyira tárgyias és nem üres volt, hogy alig lehetett rá neheztelni. Ő kedély nyugalmát soha el nem vesztette. Minél inkább dörgött Wesselényi, sújtott és vágott gúnyos élczeivel b. Kemény Dénes és

Szász Károly, Schreiber annál csöndesebb és hidegebb volt. Egyszer emlékszem, hogy ő is zavarba jött s a magyarok is megharagudtak rá, midőn 1846-n a magyar nyelvi törvényezikkel fölterjesztésekor nemzeti pecsétjök kiadását s a fölterjesztés alá nyomatását megtagadták. Valóságos harczi zaj tört ki az országgyűlési teremben: a követek ülőhelyökről felszökdöttek, kardjaikat csörtették, sok markolatára vágta kezét, a szemek csillogtak — csak egy szikra kellett volna, hogy lángra gyúljon a tűz, tettlegességre kerüljön a szó vita ... Vége az lett, hogy a szászok engedtek, pecsétöket a szokott óvással kiadták s így tudott az erdélyi magyarság csaknem az utolsó órákban egy nagyon is gyönge törvényt alkotni nemzeti nyelve védelméről. Még 1848-ban is ilyformájú jelenet volt megújulandó az *Unió* kimondásakor, de ezt a kormányzó gr. Teleki József bölcsessége megakadályozta.

Ez a férfi állott előttünk mint kérő, annak a Szebennek nevében, a mely ilyen állást foglalt el a magyarral szemben századok óta s a múlt évben is a reakciónak kaput és szívet első tárt, azok után, a mik a falai között s a csatatereken hónapok óta kormányunk s nemzetünk ellen történtek. Schreiber magyar ruhában jelent meg; magyarul beszélt, a magyar hadsereg győzelmeihez szerencsét kívánt, Bem táborokot, mint dicső hadvezért s nagylelkű embert magasztalta, a magyar katonaság kíméletességét elismerve; a várost azzal mentette, hogy a mit tett, helyzeténél fogva volt kényetlen tenni, mint a cs. kir. katonai kormány székhelye; hangsúlyozta, hogy a mi a közönség nevében történik, nem minden polgár helyesli; vannak, a kik a magyar alkotmány áldásait

s becsét ismerik, de nézeteiket a többséggel szemben érvényesítni nem bírják; ő ismeri és szereti a magyarokat, velük sokat élt, köztük számos barátja van, ő és fiai a magyar nyelvet szintén beszélik s a magyarok iránt ellenszenvök nincs. Ily érvelés után a hadi sarczra tért s némi haladékot és leengedést kért, mert — úgy mond — a leggazdagabbak elmentek Oláhországba s azoktól nem lehet a rovatalt megkapni; ha a táborskó az itthon maradtakon véteti fel az egész sarczot, azok fognak lakolni, a kik már ittmaradásukkal loyalitást tanúsítanak. Többet is szólott s oly okosan és megengesztelőleg, hogy ha Bem az ily dologban kimondott szavát megváltoztatni szokta volna, Makray tán meghajlik; de keze meg volt kötve, parancsa a kivetett hadi sarcz fölhevése volt. „A katonásagnak zsold és jutalom kell — monda. A kik itt vannak, megkapják majd a vissza és haza kerülőktől. De katonáinknak szűkölködniök nem szabad addig, míg főparancsnokuk Bem. Ez elől kitérés nincs.“ Ez adatott ki válaszul szóval és Írásban. Schreiber az engedést nem, de hogy abban a szék falvai is részesüljenek, megnyerte, a honvédség hova tovább mind békülékenyebbe letí; s az első napok feszült hangulatát minden két részről jobb vált itta fel. Mikor az udvariasan, de katonai határozottsággal szövegezett választ áadtam, megolvasta s úgy látszott, nem tett rá kellemetlen hatást. . . . Mikor 1861-ben napirendre jött, hogy a szászok közül mint harmadikat, kit nevezzenek ki a visszaállított kir. kormányszékhez tanácsossá, én voltam az egyik, a ki gr. Mikónál mellette sokat erőködtem. Nem sokára egy bizottságban együtt dolgoztunk; ő mint már tanácsos, én mint bizottsági jegyző. Az első gyűlés után megszólított, hogy nem tudja

honnán ismer engem, de valahol látott. „Igen — felelém én — 1849. március 14-én Makray László szebeni térvármányosnaknál. Akkor is toll vivő voltam, mint huszár hadnagy.“ Richtig, úgy van, — válaszolá az öreg — most már tudom... Mily súlyos időket érének. . . Hálá istennek, hogy hátunk megett van jegyzem meg én s azóta egymásnak folyvást becsülvői voltunk. Egy kitűnően művelt, alkotmányos érzelmi és sok ismeretű fia régóta b. ü. miniszteri titkár, de sokaknál méltóbban s régebben lehetne már s vajha lenne is! osztálytanácsos!*)

Alig telt el 4 — 5 nap, a szebeniek részéről a félelem és a gyűlölség is annyira csillapult, hogy érintkezni kezdettünk egymással. Sok eltávozott visszatért. Katonaságunknak meg volt parancsolva a polgárokkal méltányosan s udvariasan bánás. A legénységnek szívére kötöttük, hogy már le levén győzve a szebeniek, rútol bánni velök s keserítni őket nem szabad, ez nem férfias, s magyarhoz nem illik. Meg kell őket nyerni kímélettel s igazságos eljárással. Ha illetményünket megadják, követelésünknek vége. Mi művelt emberek vagyunk, a hazai szabadságát védjük, ők a hazai polgárai, a mi testvéreink, akik bár félre voltak vezetve, de most már a megtérés útján vannak, nem szabad őket a magyar alkotmánytól és kormányrendszeről elidegenítnünk, sőt meg kell nyernünk. A tisztikar ezen szelleme átment a közönvédekbe is. Igyekezett magát mindenki megkedvelte tenni s a ki kívánta, annak szolgálatot tenni. Én — ha nevében nem csalódom — egy Haupt nevű kovácmesternél voltam szállva, azon keskeny

*) Tisza miniszterelnök igazságsszeretete elégítétele adott a derék férfinak. Ő ma osztálytanácsos.

utczában, mely a mészáros és disznói utcza közt van. Távoztamkor megkönyezett férj és nő, mert megbecsültem őket s rendben tartottam huszáraimat; másokkal is sok jót tettem, mit fogsgomban jóság-gal viszonoztak.

Nem lehetett nagyobb bizonyás a szébeniek irántunk való érzülete jobbra fordultának, mint az ott tartott magyar tiszti bálok látogatottsága. Tábor-nokunk arra is gondolt, hogy tisztei a pihenés e rövid napjain mulassanak s a szász és német előkelő köröket megnyerjék. Fényes bált rendezett gr. Bethlen huszárezredes és a főtiszti kar, meghívták a leg-jobb családokat, gondoskodtak*) az íny, a szem, a fül és a tánczkedv minden igényéről lovagiasan, Ízléssel s pazar bőkezűséggel. Komoly férfiak s tisztes matrónák vitték el szép szőke lányaikat e mulatságokba; elmentek mosolygó arczú menyecskék s bár sok volt közöttük feketében s eleinte valamennyi tartózkodó és komoly, szívök jege lassankint felolvadt, a magyar zene és élénk kedély meglagyította őket, utóbb vidámmakká lettek s jókedvvel járták a keringő és francia négyes mellett a magyar csárdást, tűzről pattant huszárok s szép barna magyar bakatisztek karján, ki-

*) A gr. Bethlen ezredes által már március 27-én és 81-én rendezett táncvigálomban a városnak egész szép-világa jelen volt. Pintye Nina és Lina k. a. őrizték meg a kezeimnél levő csinos meghívókat, kik a Veres-torony-nál levő 55-ik zászlóalj tisztkarától is meghívattak egy május 1-én vigálomra. E két derék hölg atya Pintye Péter román, anyja Szabó Anna magyar nemes születésű, két fitestvérök Soma és Károly a honvédek sorába léptek, József nem túrhette a puskapor szagát. A Pintye-ház egész lélekkel igyekezett a szabadság hösei, a sebesültök s később foglyok sorsa enyhítésén. A két derék hölg a tábornoknak is bemutattatván: koszorút nyújtott a győztes fővezérnek, mit az kedvesen vett s köszönte lelkes részvétőket. ... A honvéddé lett fiuk és egyik nőtestvérök ma szép hivatalban vannak, új nevük: *Borsnéki*. Derék emberek, jó hazafiak!

világos viradtig. E vig órák közelebb hozták egymás-hoz a szíveket, a nemzetiségi ellenszenv eltűnt, komoly harczosaink lovagias előzékenységgel köszönték meg Szeben delnőinek a nyújtott örömet s ezeknek szintén volt okuk kellemesen emlékezni vissza magyar udvarlóikra. A menekült férjek előkerültek, a szebeni társadalom mogorva jellegét elveszítette. Mikor fog-ságba oda kerültem, nem egy oldalról tapasztaltam ez idők ismeretségeinek enyhítő befolyását. Szeben hölgyei sok fogoly magyar tiszt védelméré eszközöltek férjeiktől vagy férjeik által kedvező bizonyítványokat' néhánynak fogására ideje rövidült meg, soké elviselhetőbbé vált.

Ideiglenes tisztségéd koromból még egy jellemző esetet kell emlékezetben hagynom.

Egy napon a katonai jelentések végeztével, 10 óra körül, feketébe öltözött s fejér fátyollal eltakart két hölgy jelent meg a katona-parancsnoki irodában, mely, hajói emlékezem a riskása utcai Kisling-házban volt, én az előteremben voltam. A finom fátyol mögül halvány fejér arcz, sötét égő szemek, ébenfekete szemöldök, római szabású orr és piros ajkak tűntek ki. — Az egyiknek mell-zsebében összehajtott fejér papir-iv vala, félig kiérve s keresetlen elegan-cziával az egyik kéz két ujja közt tartva, a mi a szem pillantását akaratlanul is a fölötte gyöngén ki-domborodó mellre vonta. A mint belépni láttam, tisz-teletet fejezve ki irányukban, előjök siettem s helyet mutatva, kilétéket kérdezem meg, s hogy mivel lehetek szolgálatukra? „Én a helybeli Orsolya-nőzárda fejedelemasszonya vagyok — monda egyik — ne-vemtársam Mater..... szintén apácza, jöt-tünk a parancsnok úrhoz egy kérésünket szóval, vagy

ha szükség, írásban előterjeszteni. Elhallgattatást óhajtok.“ Pár percznyi türelmet kértem. „Ebben gyakorlottak vagyunk“ — jegyzé meg az eddig hallgatott apáczahölgy. Én bementem jelentést tenni. A dolgot előadtam s a teendőkre nézve megállapodtunk. Mak-ray László őrnagy maga nyitá föl az ajtót s nyájasan köszöntve, belépésre kére fel a hölgyeket.....

„Segédtisztem ismeretes a helyi viszonyokkal és író — monda rám mutatva — Ót használom fogalmazásokra. Ne feszélyezze jelenléte — kérem Nagyságotkat — ügyök előadásában.“ Helyet foglaltak s a fejedelemasszony bocsánatot kért a szokatlan ügyben, a viszonyok által rajok kény szeritett folyamodásért. „Mi is e hon szülötti vagyunk — ily formán szólott — s bár rendünk szabályai elzárnak az élettől, de annak ránk hatását tölünk nem zárhatják el. Látjuk hazánk küzdelmét, halljuk szavát. Néma áhitatoskodásunk s szenvédő honszerelmünk mit használnak? Házi tűzhelyéhez vágyik mindenikünk, hogy kiki ott tegye meg kötelességét, cselekvőleg, a mennyire telik. Azt jöttünk kérni, hogy e célunkban segélyt nyerjünk. Adjon vagy eszközöljön a parancsnok úr nekünk s rendünk kimenni kész tagjainak engedélyt a társadalomba visszatérhetésre.“

Néhány szót váltottunk a hatóság és illetékesség, a lehetőség és siker felett... Adjanak-e be írást? — kérdezték. Ez nem látszott gyakorlatinak, amazokat nehezítették az ország hadi lábon, Károly-Fejérvárnak, a püspöki lakhelynek körülzárva léte, minden közigazgatási hatóságok fölbomlott volta. A kérdés fel-sőbb jóváhagyás reményében azonnal teljesítésénél egyéb nem maradt fenn. Ezt a szerzet anyagi önfenn-tartása is sürgetővé tette, minden jövedelmi forrásuk

megcsökkenése miatt Az Őrnagy nekem rendelte a hallottak értelmében a válasz fogalmazását Nem teljesítettem. Ő elfogadta s aláírva, a fejedelemasszonynak átnyújtotta azon kijelentéssel, hogy ámbár igen sajnálja a formák meg nem tarthatását, de a zárda hölgyeinek honleányi érzülete a mint öt, úgy kétségkívül a kormányt is meghatja; ő, részéről adott kilépési ideiglenes engedélye illetékes helyen jóváhagyását kieszközölni igyekszik. A kérelmező hölgyek arcukon és szemeikben élénken kifejeződő örömmel távoztak s pár óra múlva Nagy-Szeben utcain széltében lehete látni zárdai szüzeket. A feltűnő jelenség okát irodánk tagjai mondották el itt-ott a nap folytán kérdezősködőknek. Nem egynek voltak ismerős házai, a hol addig is engedélyi} el olykor megfordultak. Most már szabadon tették látogatásait. Természetes, hogy az ily házak most látogatottak voltak. Én is töltöttem nemsokára két ismerőssel egy kedves estét a zárda közelében lakó Ágotha János rajztanár szeretetreméltó családjában. Megható dolgokról beszéltek e kedves, érzékeny teremtések órahosszant. Minő a zárda-élet? Hogyan töltik be a nap 24 óráját? Minő szemedéseket mér rájuk fogadalmuk? Mennyire sóvárognak ki a társadalomba, melynek ők élő-halottai? S mily különös sors az, hogy nekik, a kik emberek, halandó természettel, s embertársaikat szeretik, angyalokként szüntelen az égiekkel kell társalkodniok, szívük kielégítését isten szeretetében kell keresniük s feltalálniok... Csak akkor sajnáltam, hogy költő s regényíró nem vagyok. Lehetett volna gyönyörű részleteket venni át ez egészen naiv s újdonságánál úgy, mint lélektani tartalmánál fogva megkapó, ártatlan csevegésből.

Ez a kedves, kedves Ágotha-ház! Mennyi örömmel tartozom én nekik! Ő festette le nekem börtönömben fölkereső drága anyámát is, — az anyák legjobbakát — a ki midőn honvéddé létemről értesítettem, ast irta nekem vissza: „*helyeslem tetteket, minden a hazától vettél, minden eddel tartozói neki!*“ — a kit a földben is áldjon meg az isten. Harminczkét év óta hordozom szívemben az ő és nemes neje emlékezetét. Titkos benső örömmel vallom meg, hogy nyugdíjaztatásakor — a minap — végtelen hálatartozásomból egy parányit lefizetni szerencsés voltam.....

Az adott válasz tartalma — ha emlékezetem nem csal — a hon veszélyben létével, a rend szük anyagi helyzetével s a zárdaszüzek családainak aggodalmával indokolt ideiglenes engedélyadás volt a társadalomba visszatérésre, lelkök megnyugtatása s a veszélyben levő hazának erejök szerint szolgálhatás végett. Fenn van e ma valahol? vagy a súlyos sors miatt, mi a kérelmezőket érte, elzüllött, megsemmisült-e? nem tudom. Eltekintve mindenből, magáért a tény ért, ama nagy korszak egyik igen becses emléke most is, de az lesz késsébb ez iratka, ha fennmarad a történetírás számára. En legalább ennyit följegyzendőnek láttam. A neveket elhallgatnom gyöngédség kötelez. Az a fejedelemasszonynak, aki később a rend fejévé neveztetett, aki alatt a zárda ismét megnépesült s a várossal könnyebb öfenntartásuk tekintetéből lakhelyiségek egy része értékesítése iránt tárgyalást folytatott, szintén adatok nyomán ismeretes előttem. Az is érdekes. Szép helyet foglalhatna el mindkettő a rend írott történetében. .. . Most ismét egy szomorú eseményt láttak e falak, bűnös merényt nemzetünk ellen, elkövetve egy szívtelen idegentől. Vájjon ki ment meg tőle, elégtélt adva a megbántott közérzelemnek?

XXII.

B. Puchner és az oroszok Erdélyből kiszorítása. Gábor Áron, az ágyúöntő székely. Az erdélyi hadsereg éa Bánáthban s Bácskában. Vetter Antal altábornagy és az 1849. jul. 14-iki szeghegyi csata. A császár a szöregi hídfő előtt. A catastropha.

Százdunk Nagy-Szebenben maradván helyőrségül, a további csatákról közvetlen tudomásom nincs; az oroszok Verestoronyról kiverését egy 55. zászlóalji bajtársam, Pap János százados féljegyzéseiből igtatom ide. Szeben bevétele után néhány kisebb csatározása, Feketehalomnál 3 órai ütközete volt sergünknek a szövetséges ellenséggel, azután Törcsváron s a Tömösön Erdélyből kiszoríttattak s Brassó békedíjul 40.000 forint sarcczot fizetett. Valóban e város és szász honfitársaink hálával emlegethetik Bemet és a magyar hadsereg nagylelkűségét, hogy őket, a kik a szabadság ügyét, saját hazájukat árulták el, rá külső ellenséget, Európa legszolgaibb katonaságát hozván, érdemök szerint meg nem lakoltatták. Brassó és Nagy-Szeben szász és román lakosai — bár mint szabadkoznak utóbbiak — együttes behívói az oroszoknak. . . . Nemes célu szövetkezés democraticus érzelmű és szabaddá csak imént lett néptől! Az esemény köztudomású, az eredeti iratok egy részét én bocsátottam a történetírás rendelkezésére *) — elbeszélése fölösleges. . . .

Mielőtt Bem Brassóba siető serge után indult volna, márczius 15-én Ihász őrnagyot az 55-ik, Kábóst, egy székely zászlóalj őrnagyát s egy vadász osztályt a kellő ágyúfedezettel rendelt az oroszoknak a

*) *A Magyar Polgár Nagy Naptára* 1873. Kolozsv. 1872. 118 — 116. 11

verestornyi szorosból kiűzésére; Kabosnak az országúton kellett előre hatolni, Ihász honvédéinek és a vadászoknak a havasi kanyargó oldalösvényeken és sziklák között az oroszok hátába kerülni, s mikor másnap Bem ágyúit meghallják, a völgybe rajok lerohanni Délben indultak el, s hajnalban már az erdőségek védelme alatt, s a kősziklák között oly közel jutottak, hogy óket láthatták. Az ágyú megszólalván, Ihász csapatai arra tartottak, az oroszok egy hidra állították fel ágyúikat, a mieink csakhamar azok parancsnokát — egy herczeget ejtettek el, azután társai közül többet; azok látna, hogy meg vannak kerülve, futásnak eredtek; de a mieink rájok rohantak, sokat a Kontumacziánál, többeket az úton löttek le, néhány sebesültet és halottat magukkal akartak vinni, de nem messzire szenvedéink láttára az Oltba lökték. A határszélen még egyszer állást foglaltak, a mieink itt is oldalvást az erdőkbe siettek, hogy hátuk megé kerüljenek, mit azok látván, makacs harcz után megszaladtak s éjjel 11 órakor nynkra-főre bevonultak Oláhországra. Bem a verestornyi szoros védelmét e két derék zászlóaljra bízta, parancsnokává az itt kinevezett Ihász alezredest téve, a határok megerősítésére utasítást adott, s így ment március 17-én Brassó felé főserge után.

Bem és az erdélyi hadsereg sikerei rendkívüli hatással voltak szabadságharcunk további folyamára. Aszebeni jan. 21-ki és márcz. 11-ki 1849-ben, a vízaknai febr. 8 — 9-ki, medgyesi márcz. 2-ki, erdélyi nagy csatára rögtön következtek, a tápió-bicskei ápril 4-én, isaszegi ápril 6-án, váczi ápril 9-én, nagysarlói ápril 19-én s így tovább Budavár bevételéig! Csaknem új lélek s harciasb hangulat szállotta

meg a nemzetet és honvédségét. A többi hadseregben fölébredt az ambitio és nemes verseny ösztöne; égtek a vágytól, hogy ők is magukra vonják a nemzet méltányló figyelmét. „Diadal koszorúzá zászlóiókat — így írt Erdély visszafoglalása után Bemhez és sergéhez a magyar hadügymíniszter — hűségek, kitűrések, vitézségek jutalmául. A csak most képzett sereg megtörte Ausztria táborát szabadság és jog iránti lelkesültével s elszórta a szabadság ős ellenségeit, a segélyül hívott orosz csapatokat. . . . Többet vívtatok ki hős tábormoktok vezérlete alatt, mint egy elpusztított tartományt — egy lapját vívtatok ki az elhalhatatlan emlékezetnek a világtörténetekben. A nemzet hálás jutalmat nyújt diadalmas seregének oly vitéz mint bőlc vezére által, s igazságos kezeibe teszi le hősei számára a hü elismerés jeleit. Királyhágón túli vitéz hadsereg! Magyar hon hősei! Vegyétek házátok hadügymíniszterétől a nemzet háláját!”^u

Nagy szó volt ez, a legbecsesb adomány, a mi várható volt önfeláldozásunkért. És ez eredmények legfőbb tényezője a székelység egész erejének a harcz mérlegébe vetése volt. Az anyaország 12,000 főnyi segélye mellé, a mi Bemmel bejött 8 azután beküldetett, az Erdélyben eleve alakult különbféle csapatokon kívül, melyek az egész kis országnak voltak úgyszólvan virága: Csík 11,300, Háromszék 12,000, Udvarhely szék 5,500, Marosszék 6,000, Aranyosszék (ezt csak 22 falu teszi) 2,300, együtt: 37,100 önkéntest állított Bem zászlói alá! Ezekből egészítettek ki az anyaországi, ezekből alakultak s egészítettek ki az erdélyi honvéd és határszáli zászlóaljak, lovas, vadász- és tüzércsapatok, szervezve levén ezeken kívül még a belcsendre ügyelő nemzetőrség. A fölkelt

hős székely nemzet szirtmellén törött meg a szászság, oláhság, osztrák, orosz összes küzdő hadak ereje s szétzüllött az annyit magasztalt kétszáz ezernyi oláh lándzsás tömeg! S hogy a székelység ily imposans erőt állíthatott ki a hon védelmezése végett csataérre, a már említett tényező férfiakon s főként a lánglelkű Gál Sándoron kívül nagy mértékben tulajdonítható Gábor Áron székelytüzér őrnagyának és spártai hőshöz illő önfeláldozásának.

Gábor Áron, conscriptus székely határőr fia volt, szül. 1814. nov. 30. (némelyek 27-re, mások 29-re teszik) atya István — előbb köztüzér, később Bereczk városi tanácsos, utoljára főjegyző; anyja Hosszú Judith; szülőföldén és Esztelneken a Ferenczrendiek-nél, majd Csik-Somlyón a r. k. gymnasiumban tanult; 17 éves korában a 8-ik osztály bevégezte után, besoroztatott a II. székely gyalog ezred II-ik századába, hol 1839-ig szolgált; akkor kérésére K.-Fejér-várra küldetett ezrede által azon kötelezettségnél fogva, hogy évről-évre minden század köteles volt egy embert a tüzér állományba adni. Hajlamai által ösztönöztetve így és ezért ment ó oda, de még azon évben kitelvén szolgálati ideje, hazájába tért vissza. A tüzérséghoz különös vonzalmat érzett, azt tanulta tűzzel és szenvédélyivel. 1838-ban faágút készített s egy katonai gyakorlat alkalmával a tüzelő sorok között véletlenül működni kezdvén, nagy feltűnést idézett vele elé s maga iránt már akkor figyelmet költött; de mivel nem felsőbb katonai iskolában tanult, káplárságnál többre nem mehetett. 1839. szolgálati ideje letelt s ó Bereczkre haza ment, de nem soká maradt hon; vágyai újból fölébredtek s ó 1840-ben ismét szolgálatra jelentkezett, de most Pestre a cs. kir. 5-ik tüzérez-

redhez. Itt bő alkalma nyílt a német nyelv teljes megtanulására, vegyészeti, technikai s tüzérségi ismeretei gyarapítására; úgy látszik, ekkor szerezte meg ezen szakművet, melyet haláláig kézikönyvül használt*); a benne levő jegyzetek mutatják, mily talpra esetten fordították ő és társai magyarra a legnehezebb német műszökat. Két évet töltött itt, s 1842-ben, október 14-én ismét visszament szülőföldére, miután azon kívánságát, hogy a és. k. tüzér hadtesthez (Bombardier-Corps) főlvétesék, el nem érhette; most öcse Gábor Imre helyett soroztatta be magát s szolgált 1845-ig, mint főkáplár. Barátai előtt zárkózott, szerencséjével elégedetlen volt. E miatt lelkében egy mély űr támadt, minek forrása önérzete volt, s a bú, hogy tehetségéhez mért hatáskört kívíni nem tudott, állandóul rágódott szívén. „*Ha erger-berger* nevű volnék vagy Maecenásom lenne, — monda olykor gúnnyal és keserűen — rég tisztségre emeltek volna. *Nem, soha sem fogja Magyarországon a katonát elé vinni az ész, jellem és derék-ség, hanem a nénetség, a servilismus és protectió.*“ Ez bizonyos bús hangulatba ejtette őt, miből Moldva-Oláhországban tett utazás által kívánt menekülni. 1848-ban egyik tömösi ütközetkor a régi kapitányi tanya előtti két hárfa mellett állva, kedélyesen beszélte el környezetének, hogy azokat ő commandós korában ültette, valamint azt is, hogy mikor Pestről tüzér egyenruhában gyalog jött haza, könyvvel, a hortobágyi csikósok és szegény legények vele szóba állván, sehogy sem tudták megérteni, hogy lehet valaki egy személyben pap is, katona is... Mint minden székely ember ő is születettnek látszott fúrásra-

*) Handbuch ftr k. k. österreichische Artillerie-Offiziere stb. von Karl Freiherrn von Smola stb. Wien 1839.

faragásra és iparosságra; még ifjú korában megtanulta az asztalosságot, remekelt s vidékén első mesterré vált; megtanulta az esztergályozást,fafáragási többféle műnemetet; 1845 a katonai koncentráláskor egy nagy faágyút készített, melyhez csudára járt a nép; vasabroncsokkal volt összeszorítva, lövés végett oldala mellé kis réz mozsarat illesztett s ez tette az ágyúszolgálatot; készített $1\frac{1}{2}$ lábnyi réz ágyút egyházi s lakadalmi ünnepélyekre; talált fel egy sajátos alkotású szekeret, mely egy ember lábnyomása által a szekeret rajta ülő 4 ember súlyával tova vitte volna, annak mintája s kicsiben szerkezete is meg volt már, gépszerkezetéhez azonban kovácsolt aczél és réz kellvén, ennek megszerzésére anyagi ereje nem volt s így az csak eszmének maradt; a kantai serháznak épített egy száraz malmot, mely sokáig fenállott; készített egy arató gépet, mely 12 ember dolgát végzte el; templomokban és községi építkezésekben is technikai tudományának és ügyes kezének számtalan emlékét hagyta fenn.

Gábor Aront a 1848-ik év visszavonultságban érte. Mikor az agyagfalvi nemzeti gyülvésre készültek s csak hamar az ágyú és fegyver nélküli néppel ellenség elébe állásra határozták el magukat a hadvezérek, Gábor mosolygott rajta s úgy nyilatkozott, *hogy állítsan ki csak majd Puchner uram eléjök hat ágyút, az atyafiak az első ágyúszóra mind haza szaladnak.* E jóslat M.-Vásárhelynél betűszerint teljesült. A mint Háromszéken novemberben a népgyűlések elkezdődtek, ő, Berde Mózsa és Demeter József egészen bizalmas körben beszélgettek egymással, kikérdezték ágyúöntési tudománya felől, s nyilatkozatai bennök a lehetőség hitét költvén fel, megbízták őt — a szék segé-

lyéről biztosítás mellett — hogy a magyar-hermányi vasgyárban kezdje meg az ágyúöntést úgy, a mint nekik elbeszélte. Nem telt belé 14 napnál több, három 6 fontos ágyú — csiszolatlanul — és 552 golyó már S.-Szentgyörgyön volt, épen egy népgyűlés alkalmával, midőn a fegyverletevésről vagy le nem tevészről folyt a tanácskozás. . . . Ezek voltak a legelső székely ágyúk. A nép bámult, örvendezett s őt megmentőjének nevezte, ezer ajakról hangoztatva: *éljen Gábor Áron!* De a gyűlés kétkedett. Dobai ezredes úgy nyilatkozott, hogy a Gábor ágyúiban nem lehet bízni, azok az első lövésre szétrepednek s célozni épen nem lehet velük. Ne koczkáztassuk létünket. Ki áll őrt Ojtoztól Rikáig? Nincs fegyver, ágyú, pénz. Virágzó falvainkat fel fogják dílni s akkor késő lesz a bánkódás Meghallotta a műhelyében akkor is dolgozó szerény férfi e beszéd híréit, felment a gyűlésbe? a tömérdek nép közt felállott egy székre s így szólott bántott önérzettel, egész nyugodsággal: „Én vagyok az a szerencsétlen, kinek művét elkárhoztatják, még mielőtt megpróbálták volna. Jól van! Ha ágyúm elhasad, lövessen föbe az Oberster úr, s ha a kitett célt nem találom, a második lövésre ágyúm elé állok, golyóbisát lőjjék keresztül rajtam.“ Erre a gyűlést elhagya. Dörgő *éljen* és *taps* kísérte a rövid katonás beszédet, a bizalom a keblekbe visszaszállt, a nem capitulálás, az önvédelem közlelkesedéssel határozattá vált, a háromszéki székely hadparancsnokság őt főhadnagygyá nevezte ki, mit később a hadügymintiszter is megerősített; a gyűlés a kormánybiztosokkal egyetértőleg megrendelte, hogy Gábor Áron az ágyú- és golyóöntést folytassa, a szék királybírái gyűjtsék össze ágyúknak az érczet, hamuszir főző üstöket, hasadt ha-

rangokat stb. golyóbisnak az ónneműeket, óranehezékeket (*pondus*) stb. S.-Szentgyörgy, a hadparancsnokság és kormánybiztosok gondoskodni fognak a felszerelésről. Az is meghatározta, hogy a faluk adjanak a szék határain őrt álló Kossuth-huszároknak és önkénteseknek vágó-marhát, élelmet, azoknak, a kiknek szükségük van rá, ruházatot; a hadparancsnokság számba vétette: mennyi honvédnek van ruhára szüksége, s minden falu, mit és mennyit köteles adni: fehérne-műt, nadrágot, czedelét (*zeke*), csizmát stb. Kézdi-széknek a derék Cseh Ignácz ma is meglevő számadásai szerint 200 honvédet kellett ruházattal el-látni, mit az teljes hazafiúi készséggel meg is tett; fizetésökről is gondoskodtak önkéntes adakozás ut-ján, Kézdi-székben a községek adtak 419 frt 37 kr. 298 egyén 420 frt 4 kr. s megint más egyesek 34 frt 48 kr. együtt: 874 frt 34 kr. Gábor Áron példáját kö-vetve a gróf Kálnokyak is egy török időkből fenn-maradt 1½ fontos érczágút adtak át neki fölszerel-tetés és a szék használata végett; ezt is megtette s fel-adatának is erélyivel látott utána; több iskolavégzett ifjakat vett föl ágyúi mellé tüzéreknek s csakhamar annyira betanította, hogy szakemberek bámulták ok-tatási gyors sikereit. De ágyúöntést és oktatást félbe szakított az ellenség, mely decz. 5-én Háromszéket Prásmár és Hídvég felől egyszerre támadta meg; az első az illető hadparancsnok felszólítására azonnal meghódolt, a Hídvég felől támadókat Gábor Áron ágyúi visszariasztották s egy ágyújokat leszerelték. Deczember 11-én — mint már érintve volt — b. Heydte ellen vívtak csatát Alsó-Rákos és a Bika erdő között a köpeczi vereség visszatorlásául, melyben Baróth felől jövő Butyka százados a csernátoni IX-ik

és a s.-szentgyörgyi IV-ik, Gál Sándor Köpecz fe-lől a VII-ik századdal, Horváth Ignácz százados két század Kossuth-huszárral, Gábor Áron egy 6 és két 3 fontos, (némelyek szerint 1 hat és 1 másfél fontos) ágyúval vett részt. Gábor az alsó-rákosi kősziklába vá-gott útszorosnál érte be a II. oláh ezred egy csapá-tát, vágtatva rohant rajok, kartácsai halottakkal bo-rították be az utat, megkönnyítve és siettetve a csata megnyerését. Az így nyert néhány napi békét Gá-bor Áron arra fordította, hogy Sepsi-Szentgyörgyön Kiss János harangöntőnél az ágyúöntést folytatta. Itt hív segítő társa a lelkes tüzér Kiss Dani volt. A városi polgárság és a szék az anyagot adta hozzá és a fel-szerelést, ők az öntést hajtották végre. Néhány nap alatt ismét 8 darab 3 fontos ágyút öntötték, s egyidejűleg a szükséges laffeták, szekéralj, puskapor, golyó és töltények is elkészültek. Gábor Áron az órákról levett lyukas golyókat gránát helyett használta — jegyzi meg egy szemtanú, s már ekkor egy egészen fel-szerelt ütegnek volt parancsnoka. Ez ágyúkat decz. 20-án a földvári csatában maga fölszentelte, megsza-lasztván biztos lövéseivel az ellenséget. Társa volt Gábor Áronnak mindenki a legelső székely ágyúk önté-sénél kézdi-vásárhelyi Turóczi Mózes komája és barátja, kit később tüzér főhadnagygyá is neveztetett és Dummel Ferdinánd, utóbb az esztergályozó osztály mű-vezetője, kiket Berde Mózsa és Demeter József há-romszéki kormánybiztosok együttes tanácskozásra még nov. 4-én S.-Szentgyörgyre behívattak s ott ál-lapították meg ágyúöntés körüli egyetértő eljárásuk módozatát. Turóczi hazai menetele után nemsokára saját rézműves és kovács műhelye épületében ágyú-öntötét állított fel s a szék számára való ágyúöntést

a Gábor által kiadott mértékek és utasítások szerint megkezdette; társai voltak: Nagy Sándor, Bodó Sámuely, Pánczél István, Orbán Dénes gyármunkások, Kovács Dániel, Pais Antal, Benkő Sámuel és Lajos, Mágori Sámuel a lakatos- és esztergályos-osztály főbb munkásai.*). Az ágyúk felszerelése, t. i. a kovács-, lakatos-, asztalos-, és esztergályos-műhelyek, melyek az ütegkocsik és mozdonyok vagy ágyúalj egyes részeit, külön csoportokra oszolva készítették, K.-Vásárhely szent-katolnai utczájában, a úgynevezett kaptányi szállás udvarán rögtönözött nagy fedett színben történt, mindenik műhely itt levén külön berendezve; csak a szíjgyártó és nyerges munkákat készítették a lekötelezett vállalkozók saját házuknál. Az öntés és felszerelés az utóbbi időben annyira tökéletesedett, hogy naponként két ágyút öntöttek e egyet minden nap fölszereltek. A *salétrom-gyártást* 24 egyén folytatta, a város határán és szomszéd falvakon, minden-felé éjjel-nappal kutatva az ezt tartalmazó földet, maguk hordották haza, ők állottak folyvást a főző üst mellett, jó kedvvel emelték a nehéz földet az áztató kádakba. Ennek szakvezetője s a salétrom tartalmú födek kutatója és beszerzője Baka Mihály volt, társai: Tóth József, Lázár József, Molnár Józsiás, Császár Pali és Mózes, Kovács Józsiás, Binder József és Ferencz, Jancsó János, Gsekme Tamás, Szőcs József, Túróczi József, Páldéák Dani, Szotyori József. A salétrom-gyár a K.-Vásárhelylyel egygyé olvadt Kantában levő kath. Konvent épületében volt rögtönözve, egy serfőző üsttel, előbb 16, utóbb 24 áztató káddal. A munka kezdődött 1848. októberében, végződött 1849. június 29-én; naponként előállítottak 50 fon-

*.) 1871. jan. 18-ki saját vallomásukat tartalmazó irat.

tot, utóbb 180 — 200 fontot is. A gyutacs-gyártás elterjedése Gábriányi József gyógyszerész érdeme, aki nem kímélt időt s vagyont, hazaszerető szíve kiimeríthatlen volt áldozatokban; az addigi módot, tökéletesítette a maros-vásárhelyi térparancsnokságtól kapott utasítások segélyévé el. Egy segédje Laboratóriumában folyvást a gyúport készítette. Tőle a gyártást legelébb Jancsó József tanulta meg, kinek piaczsori házában volt felállítva a gyúport lőkupakba illesztő gyár, melyben nagybátyjával Jancsó Mózzessel és több tanonczokkal sodorták a port a rézlemezükbe. Szép gyára volt a derék asztalos Bene Józsefnek is, ki két fiával és hat tanonczával az általa feltalált sodró-gép segélyével nagy mennyiségű gyutacsot készített 8 ápril 20-tól jun. 26-ig töredékesen meglevő eredeti nyugtai szerint, részint a térparancsnokoknak, részint a hadi raktárba, 91,106 drb gyutacsot szolgáltattott be. Gépe rajza ma is meg van, annak segélyével egy gyermek is képes volt naponként 100 darabot előállítni. E vállalkozóknak segítségére voltak hazafias törekvésökben: Kovács János, Szabó János, Jancsó István, Fekete János, Turóczi János, Szigethi Sándor férfiak és 10 kisebb-nagyobb gyerek. A lőpor készítés helyisége az úgynevezett Őrnagyi lakáson volt, főfelügyelő és gyárvezető Szacsvay János, Háromszék Nímródja. E derék férfi elhagyta esztelneki szép birtokát s egész erejét e hazafias ügynek áldozta fel, feldolgoztatott minden ott termelt salétromot; készített vetőport, ágyúba és lőfegyverbe valót. Munkavezető volt Csiszár Áron, munkások: Szabó Mátyás, Pászka András, Nagy András, Szász Bálint, Székely Károly, Baló Samu, Kovács Samu, Baló József s többen. A golyó öntésre szolgáló kemencze az ágyúöntödével szemben

levő udvaron volt felállítva, hol ma a „Szarvashoz“¹ színművész vendéglő van. Ide kerültek K.-Vásárhely és Háromszék sőt Csíkszék derék asszonyainak is óntányérai s egyéb ónedényei, melyek összegyűjtését a szék közgyűlése rendelte el; K.-Vásárhelyen Jancsó Imréné, Szűcs Rebeka asszony, e derék honleány és akkor gazdag magyar nő gyűjtötte össze, a ki az agyagfalvi gyűlésre menő katonaságnak két fogatán vitt élelmet, a k:vásárhelyi nemzetőröknek dobot képzítettet, sok szegény honvédnek adott ruházatot, a téli zord éjjelen előörsön álló csapatokhoz italt kuldött ki s ingyen osztogatta el; Gábor Áronnak ágyúhoz és golyóhoz sok anyagot adott, s míg munkájok tartott, három lószekere állott éjjel-nappal készen, ingyen fuvarozásra, mindenfelé, a hová a közérdek kívánta..... A golyóöntés Turóczi és az ágyúk körül működők felügyelete alatt állott. Itt inkább puska-golyók készültek, az ágyúgolyók Hermánban és Szentkereszt-bányán; az itteni öntés júniusban már megszakadt. A tölténykészítés a kapitányi szálláson folyt, e gyár ott rendeztetett be; 10 férfit foglalt el s az egész székely haderő szükségét képes volt fedezni, sőt a főhadsteregnak is sokat szolgáltatott. E férfiak voltak: Turóczi Dániel, Tóth Ábel, Ábrahám és András, Csiszár János, Molnár Mihály, Szegedi János, Pongrácz János, Jancsó Ádám és Nagy Sándor, a kiknek napontai fizetése 20 kr, havi 20 frt volt.

R.-Vásárhely ez időben valóságos Arsenál, egy nemzeti ágyúgyár-telep volt; de ily nagy mérvűvé és rendszeressé csak azután lett, hogy Gábor Áron Kossuth kormányelnök által Debreczenbe kihívatván: őt és a tüzérségi szakban ritka tehetségét megismerte, mint

már tűzérőrnagyot az önálló *Székely Tüzérség Főparancsnokává* nevezette s a k.-vásárhelyi ágyúöntöde kellő kibővítése és fölszerelése végett számára 60,000 frtot utalványoztatott. Ő — úgy mutatják a meglevő adatok — hónából ápril közepe táján indul el, Csik-Szeredában hosszason értekezett és tervezgetett ezredes Gál Sándorral, a ki a magyar hadügymenisztérium-tól nyert felhatalmazása folytán már ápril 18-án körlevélben tudatta a székely székekkel, hogy az erdélyi határok őrizetére Vaskaputól Borgó szorosáig tíz székely tartalék zászlóaljat fog szervezni s erre a szükségeket megtette; intézkedett, hogy egy székely tűzér-csapat alakítassék, mely Csikban és Háromszéken már gyarapodik; hogy Csikszékben egy utász-csapat szerveztessék, mely eddigéle 250-re szaporodván, naponta célszerűen gyakoroltatik; hogy minden székben a 16 éves fiúkon kezdve, a 18 évesekig gyakorlati hadi iskolák állítassanak fel, hol az ifjúság a tűzérséget, utászatot és gyalogsági szolgálatot egy-egy szakértő tiszt alatt gyakorolja Egy ily gyakorló iskola Csikban már életbe lépett s a többi székekben felállítandó iskolák mihamarabb követni fogják; a lőporkészítés és ágyúöntés iránt hathatósan rendelkezett s reményli — úgy mond — hogy pár hét alatt néhány üteg tökéletesen fölszerelve, tűzérekkel ellátva, a csatáren is működhetik; a határvédelemre Csik- és Háromszéken 36 zászlóalj osztatván fel: Csik számára Gyergyó-Szent-Miklóson, Háromszéknek Kezdi-Vásárhelyen magtárak gyors felállítását rendelte el... Összefügg e körrendelettel s egymást világosítják meg Gábor Áronnak ez időtájatt Csik-Szeredából Turóczi Mózeshez írt levele, melyben tudatja vele: „hogy tűzér hadnagygyá kineveztetését az ezredessel elintézte, csak

csináljon március és április hónapra az ó felelőssé-gére bátran 60 — 60 forintról nyugtát s ugyanekkor jegyeztesse be magát a tüzér-tiszti sorba; a főhad-nagyságot ő viszi meg neki — ezt lelkére s becsü-letére fogadja; legyen még csak 30 napi várakozás-sal s minden jó lesz. Küldi mellékletben — úgy-mon — az ágyúöntödéi mesteremberek helyben hagyott jegyzékét, Hankó úrral írják pontosabban össze őket, úgy szintén a pléhes, nyerges, esztergályos (*ez Bim-mel legyen — jegyzi meg Gábor Áron*) és szíjjgyár-tók neveit kiket ő elfeledett volt beírni; bátran mind felvehetik s olyan fél alkuformálag egyezkedjenek velük, csakhogy a megállapított összegen feljül ne menjen a napi költség. Kovács Áron és Sándorka (*a Turóczi fia*) mint munitionerek készüljenek fel Csik-Szeredába, mert ott lesz a Laboratórium s az ottani tüzér főhadnagynál magukat jelentsék, mindenféle mintákat magukkal vivén. Az ezredes úr — írja to-vább, Gál Sándort értve, a székely hadsereg főparancsnokát — egy főgyárfelügyelő tiszti állomás rendsze-resítésébe beleegyezett, de az maradjon visszamene-teléig, addig fordul a doleg egyet s az emberek is gyógyulnak. (Itt a hadi események szerencsés fejlő-désére van utalás s remény van kifejezve, hogy a régi ezredben Gábor előléptetéseért ellene támadt kedveződen hangulat jobbra változik.) Csikban az Ó (és Mikó Mihály kormánybiztos) sürgetésére erősen gyűjtik a rezet és harangokat. Hadd gyűjtsék (ott is, máshol is.) Csak ágyút eleget! mert szükséges, s ha az alezredes úr lyukasan önteni nem engedné, ezen írását mutassa elé, hogy ő az ezredes engedelméből és rendeletére teszi ez intézkedést. Ha 100 ágyú készülhet lyuka-szon, csak bátran, ő a felelős. Most egészítsek ki a lo-

vas üteget, hogy legyen hat, a laffeta 5 hüvelykkel legyen hosszabb, azután öntsenek 12 közönséges 6 fontost, azon gyalog ütegre kettőre gombos végűt, s csak akkor fogjanak 3 fontosokhoz, mikorra ő is otthon lesz. Hám és nyergek is készüljenek, mert felette szükségesek. Reméli — így végződik a levél — hogy minden felhözöttük a legjobban lesznek eligazítva.“ *) Úgy látszik, Gábor Áron a kormányzó rendeletére Csik-Szeredából Debreczenbe ment, mert Turóczihoz írt leveleit így végzi: *vagyok utazó bárója* stb. Útjában megfordult Kolozsvárott az ottani fegyver- és más hadiszer-gyárakban, valamint Nagy-Váradon is, hol a röppentyű gyárt miniszteri engedély nélkül megnéznie nem engedték. Innen ment Debreczenbe, s ott a kormánytól a honvédelmi és székely ágyú-öntési ügyet illető nagy sikereket vívott ki. Érdekesen irja le azt Turóczihoz 1849. május 12-én Debreczenből írt levelében **) „Ne csodálja, hogy eddig semmit nem küldtem, sok volt a legyőzni valóm. Most örömmel írok. Kossuth kormányzó elnök urnái és a hadügyminisztériumnál kieszközöltem, hogy a k.-vásárhelyi ágyúöntő-, lőpor-, salétrom- és gyutacs-gyárak kinyittatnak, egész tökéletességre vitethetnek és mint országos gyár mai napjától a hadügyminisztérium igazgatása alá kerülvén, ennek fejében 60,000, *olvassa hatvanezer* pengő forintot nyertem, miből most gammal viszek 10,000-et pengőben, sőt viszem azt is, hogy a Székelyföldön levő gyárakhoz még az oly nagy hírű röppentyű gyárt is legnagyobb mér-

*) *Turóczi Mózes eredeti irataiból.*

**) Megszólítása jellemzi őt és viszonyukat: *Turóczi Báty!* Igy kezdődik a levél s tovább is mindig ez alakot tartja meg.

tékben megkezdhetem, illetőleg ezt is a többihez csatolhatom. . . „Ennek tanulását hétfőn kezdem meg, miniszteri engedély nélkül Nagy-Váradon azt sem mondta: „*kutyám ne!*“ *) Oda mentemkor csak embernek, nem tüzérnek, nem úrnak, hanem „*kegyed*“-nek neveztem, sőt a gyárba belépésem is tiltva volt. Rendkívül elkeseredve, irataimat a Generálisnak bemutattam, minden hitt, de nem segíthetett, mert — úgy monda — az ilyen titkos gyártás neki is bőrében jár. Kénytelen voltam hát e tárgyért is ide följöni és rendeletet eszközölni a hadügyminisztériumnál. Tanulási időm Nagy-Váradon nem több 5 — 6 napnál. Ekkor Isten hírével utazom haza. Nemde, Turóczi Báty! jól állunk? Ne féljen, jobban leszünk. Pénz lesz, de csak hallja. . . Kossuth Lajos uram azt parancsolta szép csengettyű hangjával, hogy mihelyt hazá megyek, azonnal két ágyút mindenkel felkészítve ide Debreczenbe indítsak ki. Én előre figyelemztettem, úgy készüljön neki, hogy fúrva legyen és esztergálva, nem lovas, hanem gyalog ágyú....

Engem noha ott benn Órnagynak kineveztek volt, (*Bem, S.-Szentgyörgyön a székház ablakából olvastatta fel kineveztetését*), de miniszteri megerősítés nélkül nem sokat használt. Ezt is eligazítottam, a mai „*Közlöny*“-ben ki is jött, de el egyszersmind azt is, hogy a *Székelyföldi Tüzérséghez Igazgatónak kineveztettem*: tehát ezután nem más helyről, mint a valóságos Tüzér Főparancsnoktól fogunk függeni — hátra maradnak a felekezetek. ... (Értve vannak az öt nem jó szemmel néző régi ezredbeli tisztek s más nem szakemberek.) Mindenek felett arra kérem, hogy a

*) Ez a megvető lenézés gúnyos kifejezése a székelyeknél.

fúrót és esztergát — költséget nem kímélve — sietve készítse, hogy mihelyt hazá érkezem, két szép ágyút készíthessünk.... Reszelőt Brassóból s Moldvából, a mennyit csak lehet, gyűjtsen, mert szükséges; Szacavainak, Molnár Józsi-, Jancsó- és Bakának és minden többi gyárosoknak megmondja, hogy gyáraik nagytását és tökéletesítését megkezdjék, mert számukra úgy viszem a pénzt, mint a mienkre. . . Tökéletesen bízva Túróczi báty lelkében, nem hinném, hogy minden, de minden készseggyel meg ne tenne. Mert a székely nemzet becsülete forog kérdésben, ezt bemocskolni vétkes dolog lenne. Most kell a tenyér! Mindenkit tisztelek, igen Hankó urat is, tudatván vele ez ügyet, hogy miképen vittem ki. . . íme leírom.

„Miután láttam a kolozsvári fiókfegyvergyárnál és a nagy-váradi műhelyekben a kelletén túl való költést, hol a mesterek naponként 6 — 8 forintot kapnak, elhülttem, borzadtam, majd méregedtem, sírva fakadtam, utoljára átokra fogtam a dolgot, hogy mily elhagyattan vagyunk mi székelyekül, s elhatároztam, hogy ezen ügyben a legmagasabb helyen lépést tegyek. Katona vagyok, de megvallom, ugyancsak reszkettettem, mikor Kossuth Lajos kormányzó Elnök Úrhoz indultam ezen ügyben kérelmezni, hogy tekintené meg a szegény székely nép állását, venné fontolóra, mily szűkön termő földjük van, kereskedésük megcsökkent, az egyetlen kézi munkára, a mesterségre szorítvák, engedné meg az ottan alakult gyárák nagytámaszt és tökéletesítését, bár annyira érdemesítvén öket kiáltott veszedelmezettésökért, és assignálna most előlege sen bár csak hatvanezer pengő forintot . . . No de a mint féltetem, oly telt, dagadt kebellel jöttem ki kabinetjéből, mivel becsületszavára ígére — 24 órát

tűzve ki — hogy a dologban többet felelend. Eltelt a 24 óra, de meg jött ám a *hatvanezer!* Hálá Istennek, biztosítva lehet a székely nép, hogy ezután több pénz forgand, mint eddig kezei között. De szigorú kötelességemmé is van téve, hogy minden hetenként a hadügymíniszterhez pontos számadást és a munka előhaladásáról kimutatást küldjek. Úgy hát ha pártolást nyertünk, akkor rendre is szükség jönünk. Tehát Hankó urat megkértem, hogy tudassa ezen dolgot a székely nép minden műiparosaival és mestereivel, s szólítsa fel őket, hogy legyenek készen, hazá menetelemmel őket fölveendem kettőzött napdijjal; sőt kérem őt, tudassa az egész nemzettel ez eljárásomat s eszközléseimet..... Éljen boldogul: *Gábor m. k.* *)

Íme Gábor Áronnak az egyszerű székelynek, a haza megmentésére s egyszersmind nemzete megerősítésére irányzott nagy gondolata és terve a fogamzás és megvalósulás első fokán! Mily felséges egyszerűségen mutatja ez e derék férfit! Nem határozható meg, mély és önzetlen hazaszeretete bámulandó e inkább, vagy igaz székely vérhűsége? Egészen új világ táruult fel szülőfölde népe előtt. Az addig magában senyvedett vagy csak féligr értékesült tetterő tágas munkássági tért nyert, mely előmozdítván a magán jóllétet, a haza szabadságügyének is óriási lendületet adott. Dummel nevű polgár egyedül 40 font lőport készített naponként; a s.-szentgyörgyi lányok 111,560 töltényt; a gyermekek katonásdit játsztak, maguknak kis ágyút öntöttek; mikor Csányi főkormánybiztos K. Vásárhelyt meglátogatta s ezt látta,

*) Turóczi Mózes eredeti irataiból.

egy ily kis ágyút magának a kormányzónak felküldött. Kézdi-Vásárhely és vidéke csaknem egy varázsütésre belga vagy csehországi virágzó gyárvidékké változott át. minden kéz dologhoz látott, minden ügység és időpercz használva lett. Az addigi magán gyárák kibővültek, öszhangzásba hozattak, tökéletesítettek; az állam részint az összes munkaerőt vezetőket és munkásokat illő fizetéssel istápolta, részint a gyártmányoknak állami raktárakba beváltását biztosította. Az orosz kegyetlenség és osztrák bosszúvágy a leigáztatás után legbőszültebben e városon és Sepszentgyörgyön kegyetlenkedett: feldulta, elpusztította minden emlékeit és adatait e nagy nemzeti tevékenységeknek; de egyesek honszeretetének sikerült mégis némi töredékeket megmenteni, melyekből az ott Gábor Áron főigazgatása alatt álló 8 pár hónapig mun-kálkodott gyáraknak a következő képe állítható özsze:

I, Volt államilag segélyesett salétromfőző-	
gyár Kantában, havi kiadása	419 frt — kr.
Lőporgyár K.-Vásárhelyen, havi kiadása	1334 „ 58 „
Gyutacskészítőgyár, havi kiadása	281 „ — „
Ágyúgyár, havi kiadása	2000 „ — „
Székely honvéd tüzérség első százada havi	
kiadása	2000 „ — ,
	összesen: 5034 frt 58 kr. *)

Részletezve ezeket:

II. Volt *lőpor-gyár*, ennek a következő személyzete és költ-ségvetése volt 1849. június havára:

1 tüzér főhadnagy, Szacsuai János, fizetése	
szálláspénze és lótáp-illetménye	94 frt 20 kr.
1 tüzér alhadnagy, Molnár Józsiás, fizetése,	
lótáp-illetménye	71 „ — „
1 üstmester, Baló Samu, fizetése, szállás-	
pénze, lótáp-illetménye	19 „ 38 „

*) Molnár Józsiás tüzér alhadnagy eredeti irataiból.

1 felügyelő, Csiszér Ádám, napi díja egy			
hóra	20	frt	— kr.
1 rendszeres szolga, napi díja egy hóra	10	"	— "
3 szitáló, mindenik 30 krjával, napidíjok			
együtt, egy hóra	45	"	— "
3 rostáló, mindenik 30 krjával, napi díjok			
együtt, egy hóra	45	"	— "
1 fuvarozó, 30 krajczárjával, napi díja egy			
hóra	45	"	— "
2 lópor-vegyítő, mindenik 30 krjával együtt,			
egy hóra	15	"	— w
27 külühuzó, mindenik 30 krjával, együtt egy			
hóra	375	"	— "
Csigaszíjkenő-hájra, hagymára s egyéb szük-			
ségesekre egy hóra	5	"	— "
Lőpor közé vegyítni, naponként 5 veder pá-			
linka 5 frtjával 300 v. p.	120	"	— "
Széngyári elnök, napi díja egy hóra	20	"	— "
Egész júniusra szénért	60	"	— "
összesen: 947		"	16 „ *)

III. Volt ágyúgyár s ennek következő osztályai, személyzete és fizetései:

a) Az öntető gyárosztálynál öntetőmester, havi fizetése	38	frt
segédöntő havi fizetése	30	"
mintázó, havi fizetése	24	"
kezelő, havi fizetése	19	"
b) Töltény-készítő osztályzatnál, művezető, havi fizetése	30	"
segéd, havi fizetése	24	"
kezelő, havi fizetése	19	"
c) Kerekes-osztálynál, felelős művezető, havi fizetése	36	"
a mestereknek havi fizetése	30	"
legényeknek havi fizetése	14 — 18	,

*) Készítette Szacsvay János főhadnagy május 23.1849. Az előbbi irataiból.

d) Kovács-osztálynál, a felelős művezető havi fizetése	36 frt
a mesterek havi fizetése	30
legények havi fizetése	10 — 14
c) Lakatos-osztálynál, a lakatosmester havi fizetése	32
legények havi fizetése	14 — 18
f) Asztalos-, esztergályos-mesterek havi fizetése	30
legények havi fizetése	12 — 16 „, *)

IV. Az ágyúgyár egyes osztályainak egyenkénti személyzete s fizetései:

a) Az öntető-cső mellett három főbb segéd, 30, 24 és 18 forint havi fizetéssel, első Vég Antal, két másod segéd 15 — 15 írttal, 8 munkás 15, 12 és 5 írttal
összesen: 209 frt

h) Az esztergályos-osztálynál felelős mester vagy művezető Dummel Ferdinánd (*fizetését lásd fennebb*), egy segéd 13 frttal, az elsőnek szerszámra 2 frt.

c) Lakatos-osztálynál, felelős művezető Szabó Dániel 28 frt szerszáma 2 „, egy almüvezető 12 „, három legény hat-hat forinttal 18 „, két tanuló, 3 — 4 frt havi bérrel.
b) és c) együtt: 326 „,

d) Kovács-osztálynál, felelős művezetője Pásztor István, havi díja 28 „, szerszáma 1 „, első segéd kettő 18 — 18 „,
s egy forint szerszám pénzzel
25 alsóbb munkás 3 — 12 forintig
együtt: 208 frt

*) Aláírva: Kézdi-Vásarhelyen ápril 19-én 1849. Gábor Áron tüsér ömagy. Turóczi Mózes tüzér hadnagy. Helyben hagyom s a számadásokat minden hónap végén elvárom Gal Sándor, ezredes.

Turóczi M. eredeti irataiból.

e) <i>Asztalos osztálynál</i> , felelős művezetője Nagy István, havi díja	28 frt — kr.
szerszámpénze	1,, — „
f) <i>Kerekes-osztálynál</i> , felelős művezetője Nagy Lajos, havi díja	28,, — „
szerszámpénze	1,, — „
12 legény 7 — 14 forintig.	
g) <i>Nyerges Plesek András</i> , havi díja	24,, — „
szerszámpénze egy hóra	1,, — „
h) <i>Hámgyártó Sttkös Áron</i> , havi díja	24,, — „
az e), f), g), h) együtt: 210	frt 30 kr.
Valamennyi együtt	904,, *)

E magukban száraz adatokból fényesen ragyog ki Gábor Áron szakismere, szervező képessége és rendkívüli erélye. Május 12. kapta megbízatását, összegyűjtötte Csik- és Háromszék összes rezét, vasát és ólmát, fölkereste s meghívta ügyes és hazafias kézműveseit és iparosait. Kolozsvárott a reform, egyház 16 mázsás *Rákóczi-harangokat* s egy 9 mázsást, a r. kath. egyház egy 30, egy 2 mázsást, a piaristák egy 22 mázsást, Udvarhelyszék 50 mázsa erezet, Marosszék 93 kisebb-nagyobb harangot, a gyűjtésre gyűjtött Gál Zsigmond szolgabíró 151 írt 38 krt. Csiki József sz. b. 485 frt 27 krt. Temesi Mózes 155 frt, Bereczki Károly sz. b. 67 frt, együtt: 914 frt 6 kr. pp. 0 egyedül szervezett K.-Vásárhelyen nem mérnöki akadémiákon végzett, nagy fizetésű férfiakkal, de egyszerű művelt székely honfitársakból, csekély fizetések s napi díjak mellett egy hat

*) Kerek szám azért, mert egy kerekes 30 krját nem vették föl.

Ezen egy hónapra tett alku megerőltetik, ...

Hankó, százados hadbíró, gyárak felügyelője.

Turóczi Mózes, tüzér hadnagy.

Utóbbinak eredeti irataiból.

alosztálya öntődét, mely négy hónap alatt 93 vas és réz ágyút, ahoz a szükséges golyókat, szekereket, 16 évnél nem korosabb tüzér erőt állított csataterre, fedezve keletről az egész Erdélyt s a kifelé működő székely csapatokat is ellátva ágyúval; megtanulta a röppentyű készítést s K.-Vásárhelyről jun. 10. Háromszék derék alispánját, Cseh Ignáczot ily sajátságos rövidséggel hívta meg próbára: „Hallám Nagysád hazaérkeztét, sietek egy különös tárgygal meglejni, tisztelettel kérem, mai d. u. 7 órakor pontban künn a Putrez-nél levő nyomáson általam megpróbálandó 3 és 6 fontos tűzröppentyűk szemlélésével azon ismeretséget szerezni, a mi eddig az osztrákoknál oly bámulatteljes és titokkal fedett mesterség vala. Bizalmasan elvárja Uraságodat Gábor Áron, őrnagy*) Bámulatos ez ember 8 havi működése, felér köznapi lények millióinak évszázados életével! Miért nem állította ezt a közvélemény vagy kormány 1848. elején mindenkoron ezen katonai állomásra? Miért nem adta neki Zsombori, Dobai, Nagy Imre, Dorschner vagy Beczman helyét idejében! Mi másképen alakultak volna a székely katonai viszonyok s mily másképen alakították volna az anyaországi hadi esélyeket is! Agyu öntő műhelyet állított a maga hazafiú ösztönéből, részint mások rábeszélésével Magyar-Hermányban, S.-Szentgyörgyön és K.-Vásárhelyen, nagy golyó öntésére ismét másokat Fülében és Csik-Szentdomokoson; egybegyűjtötte a szükséges mesterembereket, megismertette az ágyú s ágyús-szekér alkatrészeivel s készítése módjával; a pléhest megtanította, hogy készítse a kartács kannát, a lakkost, miképen csinálja az ágyúemelő srófot; a

*) Csáth Ignácz úr nagybecsű eredeti irataiból.

kerekesnek megmagyarázta a laffeta kerekek tengelye nagyságát s minéműségét; a szíjjgyártónak, hogy töltse a lovassági laffeta-párnát, a tüzéreknek, hogy készítsék a töltényt, gránátot, gyutacsot, kanóczot, tűzröppentyűt sat. Ő volt mester és legény; ügyelt az ojtozi, gyimesi, tömösi szorosokra, a védművekre és előőrsökre; a félénkeket bátorította; mindenütt ott volt, a hol baj fordult elő, mindenki bízott benne; néha egy nap egész Háromszéket bezárta, tanított, magyarázott, fegyelemhez szoktatta az újonc népet, s imént felszabadult határör véreit. Néha műhelyéből a lármadob csatába hívta, megvernii segítette az el-lenséget s azután ismét műhelyébe tért. Ez így tartott hetekig, hónapokig éjjel-nappal. Már el is szoktott volt az álomtól. Volt egy asztali kis zenegépe, ennek melodicus hangjai mellett pihent és szendergett olykor egy -egy órái;. Ez volt álma és éjszakája. Es mindez ő és társai négy hónapon át hazafiságból, fizetés nélkül tették. Csak miután az állam átvette gyáraikat, azután volt mérsékelt rendes fizetésök. Mikor Bem Háromszéket megírta s Gábor Áron rendkívüli tevékenységének e meglepő eredményeit láta, dicsérettel halmozta el őt, őrnagygyá nevezte ki, két segédeit hadnagyokká Ez volt Gábor Áron. Ilyen volt az ő és társai hazafisága. Ő, nyugalmazott őrnagy, Pap Mihály, Vilmos, Lajos és Károly jeles fiaival, Kovács Dániel főbíró, Hankó Dániel, Fábián Dániel, reform, pap, rézműves Turóczy Mózes, ezek voltak K.-Vásárhely lelke és éltetői, felébreszti és kifejtői azon hazafiúi lelkesedésnek, mely annyi dicső tettben örökítette meg magát s szabadságharcunk történetének arany lapjait adja. Ezekért nevezték Kézdi-Vásárhelyt *Magyar Karthágónak!*

Május elején már az erdélyi határok Vaskaputól Borgóig 17,000 emberrel, köztük tíz székely nemzetőr zászlóaljjal voltak megrakva, a határszéli városokban 20,000 honvéd és nemzetőr — háromnegyed részben szintén székely — állott fedezeten s helyőrsegül. Bem tábornok nyugodtan s önérzettel indulhatott el Kossuth kormányzó felhívása folytán, 5000-nyi se-reg*) élén a Bánát felszabadítására. Ápril 15 — 16. két irányban indultunk ki Erdélyből: Vaskapu felé Karánsebesen, Dobra felé Facséton át Lúgosnak tartva; utóbbi csapat akadály nélkül, az első Vaiszlova határőr falunál Leiningen cs. kir. hadvezér 2000-nyi csapatával győztesen harczolva meg, számos halottat ejtve, 2 ágyú elfoglalása után, a kitűzött helyre, Lúgosra ápril 19. reggeli 7 órakor érkezett meg, s az iménti két órai csatát Kabós őrnagy, 78-ik székely zászlójából, négy századdal vivta oly vitézül, hogy Petőfi annak hatása alatt irta Karánsebesről ápril 17. a *Közlöny-he* a székelyeket magasztaló levelét. „*Veni, Vidi, Vici!*“ elmondhatjuk mi is. Az ellenség kétsége besett futással hagyta el a csatatért, volt 20 agyonlött, 50 vízbe fült, két ágyújok nálunk maradt, az egyiket szemem láttára vette el négy székely példátlan bátorsággal. Tábornokunk azonnal érdemjellel és pénzzel jutalmazta meg őket Csak annak lehet fogalma a székely vitézségről, aki maga látja. Ezek valóban csoda gyerekek, mert nagy részük még jóformán mind gyermek. Nyugodt bátorsággal, mondhatni kimért lépésekkel mennek a csatában előre,

*) Némely írók 10,000-re teszik. Én ott voltam. Ennyinél többen nem voltunk Bem működő hadsergében alig volt párszor 10 — 12 ezernyi fegyveres. Csak kevesebb tömeggel volt képes ő nagy utait oly gyorsan megtenni. Ezért oly csodálatosak győzelmei.

folyvást biztosan, mint a réten a kaszások, s még énekelnek, mikor már ropognak fegyvereik. A lövöldözést hamar megunják, szuronyt szegezve rohannak . s velők rohan az enyészet: az ellenségnek nem marad más, mint futni vagy meghalni. De csak egy feltétel alatt oly vitéz ha vezére még vitézebb mint ő . . . Ezért kellett, hogy Bem legyen vezérök!“ *) A falvak lakói mindenfelől fejér lobogóval jöttek Bem előbe, a magyar kormány iránt hódolatukat fejezve ki. E faluk közt volt Gavosdia is. Beszéd közben kérdeztük a követségtől: ha van-e falujokból sok honvéd? „Elég!“ lön a felelet, tölünk még a megyei főügyész is elment s Klapka, Damjanich és Mészáros táborából írogat levelet 84. éves atyjának. Mi a neve — kérdők? Szende Béla — felelék. Akkor egykedvűen hallók azon férfi nevét, aki ma magyar kir. honvédelmi miniszter. Azt hiszem, 1848 — 49-iki honvédtársaimnak kedvökre, a történetírásnak hasznos szolgálatot teszek, midőn e tényt s az 1848 — 49-iki honvéd miniszter életéből néhány vonást szabadság-harcunk történetébe szőve emlékezetben hagyok . . . Szende Béla 1823. született, atya Zsigmond, anyja Liszkay Francziska; tanult Lúgoson, Temesvárott, Budapesten, Szegeden, végzett 1841. Kassán, ügyvédi oklevelet kapott 1843. Már 1841 — 45-én krassómegyei aljegyző, 1845 — 47 között tiszti alügyész, 1847 — 1848. főügyész volt. Ekkor májusban a Gr&nzenstein, oravicai bányakerületi elnök, később m. kir. pénzügyminiszteri államtitkár által alakított krassói bányász önkéntesek századában szolgált mint főhadnagy s részt vett a szerbek elleni moldvabányai katonai

*) Közlöny, 1849. 134. sz.

vállalatban; szeptemberben a 42-ik honvédzászlóalj-hoz lépett át, februárban a keresztúri csatában századossá léptetett elő, Budavár bevételenél a bécsi kapunál az elsők közt volt, kik a bástyára fölhatoltak s azért vitézségi éremmel tüntetett ki; részt vett a cassai, kápolnai, isaszegi, váczi, nagy-sarlói, szónyi és a közbeneső csatákban, a fegyvert Világoson tette le; Lúgoson a megye házában épen a tiszti ügyészi szobában volt fogoly; besoroztatásra ítéltetett, de mint szolgálatra képtelen, szabadon bocsátották s azután Brassómegyében Szendelakán levő birtokán töltötte idejét egész visszavonultságban, s gazdasága után látott, míg 1861. a megye alispánná választotta; de mivel a kormányzás absolut irányt vett, már novemberben lemondott hivataláról s azt csak 1865. Deák Ferencz tanácsára fogadta el ismét oly feltétel alatt, hogy 1861. vele együtt lemondott tiszviselő társai is helyöket elfoglalhassák, a mi úgy is lett. 1867. krassó-megyei főispánná neveztetett, 1869. jan. 1. honvédelmi miniszteri tanácsossá; ekkor a megyéből eltávozván, hasznos szolgálataira hálás megemlékezésül arczképe a tanácsterembe függesztetett ki; 1872. decz. 12. m. kir. honvédelmi miniszterré neveztetett Szende miniszterben két nagy elv érvényesült: a régi honvédség legitimitása s a királyi kibékülés. Lehetlen elégtételül nem vennünk, hogy közülünk való férfi áll a m. kir. honvédügy élén, Meghajlunk a király nagy szíve előtt, hogy a midőn a nemzet fátyolt borított a múltakra, ő is feledésre ily kész. A minisztert mint a honvédség hivatalos személyesítőjét s katonaügyekben a korona tanácsosát, a nemzet élénk figyelemmel kíséri. Élete s hatása később lesz érdemleges írélet tárgya. De az, hogy ő a király haj-

lámát s a nemzet bizalmát annyi éven át megtartani bírta, okosságáról s államférfiúi képességéről tanús-kodik. A ki tudja, mennyi alkalom van a magyar honvéd-érdekké és a közös hadsereg érdekei összeütközésére; mennyi nehézséggel jár egy 800,000-nyi különböző ajkú hadsereg erős, öröklött, domináns igényeivel és actualis jogával szemben alig 200,000 külön magyar kir. honvédség igazgatási, nyelvi és vezényleti önállását megvédni, a nemzeti szellemet a katonaival, a monarchiáit a magyar aspiratiokkal egyeztetni, a miniszteri befolyást a nemzet javára a törvényadta határok közt érvényesítni, az a miniszter érdemeit a monarchiával való érintkezésekben is igazságosan fogja megítélni, benn hazánkban, miniszteriuma körén belől pedig méltányolnia kell. Személyzete, a hivatal közszolgálati nyelve, a honvédség körében uralkodó szellem a törvénynek megfelelő; ő maga minden izében egészen és igazán magyar. Míg nemzeti viseletünket a főváros társadalmi és kormányköreiben minden elhagyta, ő az 1861-iki elhatározásokhoz hív maradt Buda falain nem nézte: jönek-e utána bajtársai? most nem kérdezi: követik a mások? teljesíti s megtartja következetesen kimondott szavát. Ez jellem, mely tiszteletet költ, erkölcsi bátorság és önállás jele, mi előtt meg kell hajolnunk

Lúgosról ápril 24. délután elindulva, ellenállás nélkül vonult sergünk Temesvár alá. Pereczi alezredes az erdélyi úton a gyárváros (*Fabrik*) és erdő felől foglalt állást egy zászlóaljjal s egy osztály-huszárral; Bem maga ápr. 27. Freydorf felől nyomult be a József-külvárosba ágyúdörgés között; egy pár uhlánus lelövetvén, a császáriak eszeveszettel rohantak be a várba, nem is képzelve,

hogy arról legyen a támadás. A lakosság örvendezve fogadott, de az öreg fővezér ismét visszavitt Freydorfra, nehogy az ellenség lövetni kezdje a várost. Apr. 28. készülődtünk a támadásra, de csak színlett volt, május 3. és 8. midőn Bem a József-városrészről egy csapat élén megszemlélni indult, az ellenség kirohanást kísérlett meg; az elsőt harmadfél órai, utóbbit hamarabb, de szintén véres harcz után vertük vissza s azután pihenni freydorfi tanyánkra térünk. Engem az a szerencse ért itt, hogy főhadnagyá léptettem elő, s az öreg fővezér harmadosztályú érdemjellel tüntetett ki . . . *) Alig pihentünk néhány napot, Bem b. Puchner elé indulásunkat elhatározta. Ő elébb Karánsebes felől akart betörni, de Herkalovics őrnagy útját állotta; azután Orávicza és Fejértemplom felől; az első irányba Bem Aranyi huszár őrnagyot küldötte egy bátor kis csapattal, mely őt május 5. oráviczai hegyi hadállásából kiverte; az utolsó vonalon maga indult elébe fősergével, Perecnyi Temesvár alatt egy dandárral hátra hagyva; gyors menetben haladtunk elé, Új-Becsénél, Nagy-Becskereken s a Perczel tábornok Perlásznál álló hadsereggel egybekötötésben Csákován, Dentán és Verseczen át Fejértemplom felé, mely körül voltsánczolva s a sáncz rácokkal megrakva. Az előcsapatot gr. Károlyi, Würtemberg huszár alezredes vezényelte, melyet május 8.

*) A történetírás érdekében ide igatom az okmány eredeti szöveget *A erdélyi hadsereg Fővezérsége*. Mátyás huszár ezredbeli főhadnagy Jakab Elek úrnak. Van szerencsém önnék tudtára adni, hogy ezennel felidíszítetik őn azon érdemeiről, melyeket a csatáren a hazának tett, a katonai érdemrend harmadik osztályával; melynek viselésére addig is, míg az erről szóló oklevél a hadügymenisztériumtól megérkeznék, felhatalmazom önt azon jognál fogva, melyet erre nézve a nemzetgyűlés külüdtötiteitől nyertem. Kelt Freydorfon, május 1. 1849.

Bem.

a mi osztályunk s a XI-ik zászlóalj is beért; az Szigethy Miklós őrnagy alatt három tömör oszlopban rohanta meg az ellenség sánczait, a ráczok be nem várva a rohamot megszaladtak, gr. Károlyi a lovassággal s két lovas ágyúval a várost megkerülte s kivált a Szászka felé meneküllők közül futásközben karddal és kártácsnal 200-nál többet ejtett el, s foglyul 160-at, zsákmányul nagy számú fegyvert, a miből honvédeink kovás puskáikat új csappantyússal cseréltek fel. Éjszakára a sereg Fejértemplomba vonult vissza. Május 10-én Bem is megérkezett, s Bánffy János ezredes vezénylete alatt egész seregével elindult Petrilova, Szlatina és Szászka felé; a két első helység közt előcsapatunk ellenségre bukkant, de helyét hamar elhagyta; Szászkán innen egy lankás, oldalos helyen ismét állást foglalt; ágyúink két oldalról kereszttűzbe vették, a XI-ik zászlóalj párral jól irányzott ágyúlövés után őket egész arczonálba megrohanta; erre futásnak eredtek, s a szászkai híd felszedésével akarták visszavonulásukat biztosítni; honvédeink gyors utánok rohanása azonban meggyötörte, s így menedékük nem levén, a csatátért egészen mieinknek hagyták. Bem azon éjjel Szászkán, a b. Puchner szállásán hálta, s egyebek közt létszámukat tisztán kimutató iratoknak jutott birtokába, melyek szerint neki még most is 14,000 fegyverese s 40 ágyúja volt; de a mint a lakosok elbeszélték, a császári katonaság Bem neve s honvédeink által annyira meg voltak félemlítve, hogy sehogy sem lehetett őket megállásra s harczra bátorítani. Május 12-én pihentünk, 13-án a sztancsilovai sáncok mellett, melyeket a ráczok még a múlt évben készítettek, elhaladva, Dolboseczre értünk, május 14-én Prilopetzre; az ellenség egy része 3 ágyúval itt hálta, de reggel tovább ment; itt Bem két felé osztá sere-

gét, mely Új-Borlovánál másnap délután ismét egyesült; 15-én Lapusniczára értünk. Már három nap óta jövén az ellenségtől egészen kiélt, kipusztított, a lakosoktól elhagyott földön, s rendkívül szegénynek látszó falukon át, mi és lovaink úgy kiéheztünk, hogy a házak szalmafedélvel kellett lovaink éhségét csillapítunk; mi is csak kevés húst tudtunk a faluban nagy bajjal keríteni, s valami olyan pogácsa-kenyér formát, a minőt addig nem láttunk, a mihez képest az erdélyi havasi móczok máléja kalácsnak mondható; zabból vagy miből volt sütve, nem tudtuk: se íze, se savai, de megettük, a nagy éhség kényszerített. Szerencsénkre 15-én Mehádiára értünk, hol tábornokunk magunk és lovaink élelméről gondoskodott. Másnap útnak indulván Orsova felé, a mint a Dunavölgy innenő hégygerinczére értünk, melyről a Dunára s mindenkor Orsovára szabad kilátás nyílt, a sereg megállott. Bem távcsövével hosszan nézett le a Dunára, s látván nagy nyüzsgést és mozgást a parton, s Mehádián innen több helyütt az előörsök még égő tüzét, bár egy falu volt még közben, ezen rendeletet adta nekem: „Az ellenség hihetőleg most rakja utolsó terhét hajóra, vegyen ön egy csapatot maga mellé, siessen őket beérni s utócsapataikat és málháikat elfogni.“ Köszöntem s 30-ad magammal a parancs teljesítésére sebesen vágtatva elindultam. A völgyben levő utolsó faluban még sok czellengő gyalog és lovas volt. A mint minket észrevettek, a lovasok megiramodtak, a gyalogság szintén, de ez utóbbiak látva, hogy nyomukban vagyunk, jobbra, balra a házak alá s kapuk közé be kezdettek húzódni, fegyvereiket lábhoz téve. Huszáraimnak utasításul adtam, hogy igyekezzenek minél több foglyot ejteni, s lefegyve-

rezve ōket, néhányan vegyék őrizet alá, míg én a többiekkel a lovasok után a Duna felé előre sietek. Önvédelemnek még csak szándéka sem volt ebynél is, örvendettek, hogy kegyelmet kaptak. 130 gyalog lehetett, akiket a falun át foglyul ejtettünk s 3 — 4 lovas; ismertük ōket még az erdélyi hadjáratból, csak hogy lovaik most még soványabbak, maguk bátortalanabbak voltak. A faluból kiérve, egyik tizedesnek óvatossági rendeletet adtam ki, s megsarkantyúzván lovainkat, néhány perez alatt a Duna partján termettünk. Két teherhajó épen elindulandó volt. Pisztolyt szegezve a hajósokra és őrökre, *Megállj-t* kiáltottam nekik, s Bem fővezér nevében a személyzetet foglyoknak, a hajóterhet hadi zsákmánynak nyilvánítottam. Engedelmeskedtek, s én számbavéve; mi és mennyi élelem van, huszáraimra bíztam a vigyázatot, s magam egyik altiszzel jelentést tenni a közeledő tábornokhoz visszasiettem. Elmondottam, hány s minő foglyokat ejtettünk a faluban, mit kaptunk a hajóban. Látható jó kedvvel togadta tudósításomat az öreg fővezér; az utóbbinak örvendett kivált a huszárság, mert zab és széna rendkívül sok volt. Atábor megindult, s alig fél óra alatt Bem egész serge a Dunaparton volt felállítva; mi alig vártuk, hogy kedves állatainknak kipótolhassuk, a mit negyednap óta tölük megvontunk. Mily dicső nap volt ez! Puchner másodszor is kiűzte hazánkból általunk! Bem alig egy hónap alatt a Bánát birtokában! Mi mint győztes hadsereg a Dunaparton! Magyar-Orsován örömjüggás, s Bem és hadserge di csőítése! Török-Orsován élénk s rokonszenves zaj, s a két testvér-népnek barátságos kézfogása! Oh Istenem, mily dicső nap volt ez!

Másnap összes tiszti karunk meglátogatta Omer

basát a Duna közepében levő Ade-Kale várában. Mint fogadott, hogy örvendett a török katonaság és nép, kik voltunk nála, mit beszélünk s mily szép jövőt ígértünk egymásnak győzelmeinkből — nincs tér elbeszélni. Máskor s valahol más helyütt tán teszem. Egy napi pihenés után Bem csapatonként Mehadiára rendelte sergét, hogy megfürödjék, fáradt testének üdülést, a sebesültek gyógyulást nyerjenek. Ezt is mellőzöm, sietnem kellvén művem végére; pedig mily érdekes volt agg vezérünket 4 — 5000-nyi hadsergével — mintha mind fiai lettünk volna — az ó költségén két-három napig felváltva feredezni látni, gyönyörködve Mehádia nagyszerű természeti szépségeiben s csudáiban, élvezve felséges vizének isteni gyógyerejét! Nem kísérhetem tovább csatáinkat sem, térszüke s azon ok miatt, mert Bem Erdélybe vissza térvén, dandárunk önállólag működni megszűnt; csak néhány részletet jegyzek fel a későbbi történetíró számára, mit még megírva nem láttam.

Az egyik a Bem és gr. Vécsey közötti meghasonlás belső okait illeti. Mikor Erdély a császáriaktól vissza volt hódítva, a kormányzó és hadügymisznzter felhívták Bemet a Bánát visszafoglalására, utalva arra, hogy e céljára a többek közt az Aradon levő gr. Vécsey 4 — 5000-nyi V-ik hadtestét is felhasználhatja. Bem csak a közjót s hadi tekinteteket tartva szem előtt, nyílt rendeletet bocsátott ki mind hozzá, mind Radnára Villám alezredeshez, hogy a mint azt veszik, vele Lúgoson egyesülni táborába siessenek. Utóbbi el is ment, az első nem, sőt helye elhagyásáért Villám alezredest is dandárpáncsnokságából letette. Bem ezt a kormányzónak írt levelében megírta, gr. Vécseyt vagy hazaárulónak, vagy

gyávának nevezte s a parancsnokságtól elmozdítását, Villám alezredesnek ezredessé kineveztetését kérte. Ez Lúgoson történt 1849. ápril 23-án. Bem elment ugyan Temesvár alá, az ostromlást is megkezdette, de végre nem hajtotta; mert ereje nagyobb részét b. Puchner elébe kellett küldenie, mely célját el is érte. Gr. Vécsey ezért a kormányzónál felszólalt, elég-tételt kérve. Bem máj. 16-án egy *Nyilatkozatot* bocsáttott közre, melyben a kormányzó elnökhöz írt fennebbi levele tartalmát félreértésen alapulónak s ennél fogva meg nem történtek kérte tekintetni. *) De ez nem történt ily simán. Bem irányában a magyar tabor-noki körökben eleitől fogva volt némi féltékenység, azért, hogy ő fényes hadi tényei által előbbieket di-csőségen megelőzte s Kossuth kormányelnökkel kü-lönös benső viszonyban volt. Most az alkalom kedvezett s a viszály kitört. Természetes, hogy ez Bemet rendkívül lehangolta, s méltán. Magyarországnak ná-lánál egy táborknak is nagyobb szolgálatot nem tett, s a dolgok akkori állásában aristocratiai vagy nemzeti ér-zékenykedésnek nem volt helye. Hogy Bem legtöbb táborknak társát s főleg Vécseyt lángeszével messze félj ül haladta, már átalánosan tudva volt. Neki nem lett volna kissembség engedelmeskedés által nemze-tét hamarabb egy oly vár birtokába juttatni, mely később a haza bukását okozá, s melyet épen gróf Vécsey négy hónapig sem tudott bevenni. A mik csak hamar bekövetkeztek, kétképpen látszanak iga-zolni Bemet: ha akkor gr. Vécsey Bemhez csatlakozik s Temesvárt beveszik, vagy ha Bem ki nem jó Erdélyből s bánáti hadműködésével ápril-juniust el nem tölti, ha-

*) Honvéd 1849. 104. 147. sz.

nem az időt és kifáradhatlan erélyét Erdély védelmi ereje szervezésére, a havasi oláhok és K.-Fejér-vár legyőzésére fordítja: a magyar szabadságharcznak minden két esetben vajmi más fordulatai lehettek volna! Erdélyben minden ő volt. Vele győzött, érette minden áldozott magyar és székely. Ha Bem állandóul benn marad, erősökszorozólag fejleszthette volna a kis ország védképességét, s felfegyverezve, begyakorolva, ágyúval és lőporral bőven ellátva legyőzhetlen lett volna hegyei közt, főleg a Székelység! De így honvédzászlóaljak, huszárság, nagyobb mérvű ágyúöntés, röppentű gyártás — minden úgyszólvan csak meg volt kezdve — Csik-Gyergyó és Háromszék nemzeti és hadereje a fejlődés első stádiumában lépett meg a szövetséges orosz-osztrák túlnyomó erő által s még elégé meg nem szilárdult, zsenge honvédelmünknek össze kellett roskadni a két colossalis nagyhatalom egyesült nyomása alatt. A másik, a mi fentartást érdemel, a török-becse körüli júniusi táborozás alatt főleg az erdélyiek közt kiütött megdöbbentő halandóság. Orsováról visszajövén, Guyon tábornok hadtestébe osztatánk s hol a Ferencz-csatorna közelében, hol Török-Becsnél töltöttünk néhány hetet. Tikkasztó hő volt a lég, a mihez mi erdős hegyvidék lakói szokva nem voltunk, úgy tetszett, mintha semmi éltető nem lett volna benne. Nem járta szél e lapos és lápos tartományt s elkerülte az eső. A kutak ivó-vize édeskés vagy sziksós és mocsár ízű. Elöttünk vonult véig néhol a csatorna máshol egy-egy zsíipes vízfenék és nádas, zsombékos hely, itt-ott alig volt látható egy árva törpe fűz, a víz zöldes, békanyálas, melyből a déli nap hőségében nehéz bűzhödt gözök emelkedtek ki. Eleinte undorított az ivás, de a naphőség és

szomjúság izgatott, kivált minket székelyeket, kiknek otthon tiszta forrásvíz volt éltető italunk. Enyhítettük szomjunkat, vegyítettük borral italunkat, de a víz még is kegyetlenül rósz volt. A lakosok nagy része rácz, ők nem szóltak, mi panaszoltunk, de azt hittük, így kell lenni, ezt is el kell viselnünk. Alig telt el néhány nap, nagy számú betegünk lett. Egy új betegség volt, mely 48 óra alatt jól vagy roszul lefolyt s elvitte áldozatát. Az orvosoknak azonnal feltűnt. 20 — 25 új beteg naponta s 10 — 15 halott, két hét alatt több 400-nál! Nem gyöztük halottainkat sírral; egy nagy négyzetű gödröt ásattunk, oda hordattuk, sorba bele raktuk s mészzel behintettük. Egyszer Gelei Károly, legnépszerűbb huszár tiszteink egyike is megbetegedett, 24 óra alatt halálra vált; tudta, érezte, hogy meghal. „Isten hozzátok fiuk — monda derülten végöráiban — én többé csatába nem megyek! Mondjatok felettem legalább egy pár szót, mikor meghaltam. Bár csak tűzben harczolva, ne ily nyomorultul lesz vala halálom.“ Ez eset mindenjunkat megdöbbentett. Panaszoltunk s nyomozást kérünk. Kijött, hogy e vidéken dúlván leginkább a rácz lázadás, a kutak, csatornák és nádas zsombékok meggyilkoltakkal vannak telve. Ezekbe hánnya ellenség és jóbarát halottjait. Ebből fejlődött ki a nyári hőségen az a gyilkoló epidemikus járvány, mely csapatainkat megtizedelte. Azonnal elrendeltünk innen. Mielőtt elindultunk, elhatározunk, hogy halottaink felett emlékeszéd tartassék és közös sírjokat behantol-tassuk. Én kértem fel s egybegyült táborunk előtt a sír szélére állva — a mennyire emlékszem — így tolmácsoltam azokban nyugvó barátink iránt hadtestünk fájdalmas részvétét.

„Honvédek! Bajtársim! E sírban több száz bajtársunk teste nyugszik, véreink, barátink a távol kis hazából, melynek határait velünk győzelmesen járták be, homlokukon zöld cserlevéllel, *éljen-éljen-riadások*. közt A szabaddá lett kis honból eljöttünk ide a testvér földre, kiüzni a betört, legyőzni a belső ellenséget. Diadalmasan hordoztuk meg együtt zászlóinkat a Szamos, Maros, Tisza, Duna tájain, keresve a hősök halálát, s íme nem golyó, nem villogó kard és szurony — egy járványos kór vetett véget bajnoki életüknek! De ez nem von le haláluk értékéből, mely igaz ügyünk ért vitt égő áldozat, melyre mosolyognak az emberiség megdicsőültei, jó kedvvel néz le a szabadság istene! Honvédek voltak ők, a kikben a láng-lelkű dalnok honszerelme égett, s ha golyó sodorta el vagy vészes kór, jó kedvvel rebegtek ajkaik:

*Folyj ki, folyj ki vérem! múlj el életem!
A hazáért halni, szép halál nekem!*

„Nem borzaszt e tátongó sír, láttunk mi már ilyeket Nagy-Szebennél, Vizaknánál, Piskinél, Medgyesen! Ismerjük minden alakjában a halált. Megbarátkoztunk vele harcaink alatt. Nem ejtünk könnyet utánok: ok koszorút s hozsannát érdemelnek! Mint útkészítőink előbb jutnak a dicsőség Pantheonába. Üdvkiáltás és dieshymnusz illeti meg őket. Nincs koporsótok, ti dicsők! Miért is zárnánk oly keskeny határok közé, kik az emberiség közsabadságának harcosai valátox, melynek nincs határa, s melynek birodalma a vég-telenség és örökkelvalóság! Nincs mellettetek Isten szolgája, aki imádkozzék lelkeitekért s megáldjon. Itt vagyunk mi, lát az Isten s áld millió jámbor honti szív. Nincs zsoltárénék: az lesz a halotti díszlövés,

melynek dördülése égig hat, s füstje kellemes illat Isten előtt Sokan vagytok egy sírban ... Ez illik hozzátok. Csatáinkban is sokan voltatok együtt — győzők és elhullottak. Ez volt dicsőségek az életben, ez halál-lotokban! Boldogok ti! kik azon hittel hagyták el földünket, hogy Magyarország bilincseit lerázva, szabad lesz, tetőpontján a dicsőségnek és azon jogos öntudattal, hogy még sokan maradtunk utánatok, kik meg fogjuk védeni a hazát! Nincsenek itt szüléitek, nem volt, ki befogja haldokló szemeiteket... Elmegyünk mi, vagy elmennek, akik életben maradnak majd kis hazánkba, s elmondandják apáitoknak, legyenek büszkék rátok, kik a hazáért haltatok, s anyáitoknak, hogy érezzék üdvétan-nak, hogy ily fiakat szültek. Távol földben van sírotok, de a hazában ... A honvédnek jogos sírja Magyaror-szág minden talpalatnyi helye, s szent porainak minden porszem megérdemelt szemfedője. Nincs emlék-oszlopok ... Az lesz a néphagyomány, mely hű sze-retettel őrzi meg s néma nyelvén évezredekre adja át emléktöket, figyelmeztetve késő korok nemzedé-keit: *Megállj utas! e sírban is hősök pihennek!*“

„Isten veletek, hősök, barátok! Legyen csöndes pihenéstök. Minket elhív innen a csaták és vész Istene, hogy tovább küzdjünk a ti és a mi ügyünkért. Isten veletek! Mi szíveinkben irántatok bús rokon-szenvvel, hazánk jobb jövőjében bizalommal válunk meg tőletek, itt hagyva az édes anyaföld, Magyaror-szág szerető kebelén. Ha van kapocs a mi és a ti szellemek között, figyeljetek fennkölt lelkű dalno-kotok szavára:

Itt van az éjfél... — lelkei jőnek

Nyögve keserg egy sírhoni szellet.....

Rengeti a gyász fűzek haját

*Képe ijesztő a temetőnek!
Barna kereszű halmai mellett,
Borزاد az élet, ha látja magát....*

„Nem ilyen a ti temetőök; nem ily sötét, ije-delemes e sír. A ti sírotok felett e haza nemtője égő fáklyát tart, a nemzeti kegyelet a hagyományok fényes zománczával vonja be azt, s emléktek a dicsőség örök derűjében fog ragyogni . . .“

Halotti üdvlövés zárta be az Ünnepélyt, s mi másnap Hegyesre — utolsó diadalmas harczunk színhelyére — távozánk.

Az erdélyi hadsereg Magyarországba kirendelt dandárá Bácska felszabadításában altábornagy Vetter Antal fővezérsége alatt 1849. jul. 14-én működött közre. £ férfi Bem mellé s e csata az erdélyi ésanyaországi nagy csaták közé méltán sorozható.

Vetter Antal 1803. született, atya 40 évig volt huszár, s mint alezredes halt el; az elemi tanodát Pécsen végezte, 11 éves korában a bécsújhelyi katonai akadémia vitetett, hol tanulmányai kitűnően végzése után 1823. mint zászlótartó a 48-ik gyalogezredbe osztatott be, 1830. a 27-ik gyalog sorezredhez ment át mint hadnagy, 1834. soron kívül a 19-ik magyar ezredben főhadnagygyá léptetett elő, innen 1839. mint alszázados a 37. számú magyar gyalogezredbe téte-tett át; itt 1840. főszázados, 1845. őrnagy, 1848. május 1-én alezredes lön; 1830-tól 1839-ig a gráczi hadapród-intézetben mint tanár működött, 1840 — 1845-ig parancsnoka volt a 37-ik ezred gránátos osztályának Bécsben, 1845. nyarán Albrecht főherczege mint Alsó-Ausztria parancsnokló tábornoka által a minta zászlóalj betanításával volt megbízva. E rövid

mutatja, hogy Vetter Antal, mint elméletileg és gyakorlatilag tökéletesen kiművelt katona és törzs-tiszt, már a közös hadseregen tekintélyben állott, kitűnő hírnével bírt már akkor, midőn 1848. május 30-án mint a 37-dik magyar gyalogezred 3-ik zászlóaljának parancsnoka, azzal együtt N.-Váradon a magyar alkotmányra esküjét letette, négy tiszten kívül legelébb ő testületileg a magyar honvédseregebe lépett át, és így a tényleg kétfelé vált hadsereg magyar részének mintegy magva lön, magát a magyar kir. hadügyminszter rendelkezése alá adta, s azon tul a magyar alkotmányt védő hazafiak többségének zászlója alatt megingatatlanul, habozás és eltántorodás nélkül megállott, tömérdek katonai elméleti ismeretét, a harczmezőn tettleges szolgálatát s hív honfiúi érzelmét egészen szabadságharcunk ügyének szentelte; nem hallgatott csábításra, nem csügesztették el cselszövény és mellőzések; a várak ostrom-munkálatait s a magyar hadak állását több helyütt és alkalommal a kormány felkérésére megvizsgálta s azokon előnyös változtatásokat tett vagy a kormánynál javaslatba hozta. Szeged megerősítésének félben maradt, Dembinszky tol elvetett, Görgei által kijátszott terve az övé volt. S bár sok történt olyan, ami neki méltán fájhatott, mihelyt a hazának és kormányának tudományára és szolgálataira szüksége volt, kész volt magát egész buzgósággal feláldozni. A honvédelmi bizottmány nyal ő dolgozott mint hadügyminszter 1848. novemberétől, 1849. márciusáig éjjel-nappal, soha nem pihenve; a seregnek a Duna mellől a Tisza megé vonulásánál rajta volt a legsúlyosabb munka és felelősség, ő kül-dötte oda, Debreczenbe, Szegedre és N.-Váradra Pestről a hadi készletet száz ezerenként. Midőn Kossuth, hon-

védelmi bizottmányi elnök Pestet 1848. decz. 31-én elhagyta, a kormányt Csányi megérkeztéig az Ő kezébe tette le; Debreczenben a hadügymenisztérium főbb személyzetétől szervezte, a régiek minden Pesten maradván. Több kisebb-nagyobb ütközetet tervezett, vezényelt és nyert meg, minta perlászit szept. 2-án és 12-én, a szeghegyit jul. 14-én 1849-n; az áprilisi legfényesebb magyar nagy csaták terve készítéséhez eszméivel járult, s mint hadügymeniszter, ideiglenes kormányzó-helyettes, a Ludovica-akadémia s az ország mérnökkari főigazgatója, az erdélyi kívül az összes magyar hadak fővezére, utoljára a déli hadsereg főparancsnoka, hazaszeretetének, tökéletes magyar érzületének a legvál-ságosabb helyzetekben kétségtelen bizonyítékait adta, lekötelezve általuk hónát, megnyerve minden igaz hazafi tiszteletét, nevét szabadságharcunk történetében nagy érdemei által halhatatlanná téve.

Ezen fényes katonai tehetségű s hazafíúi erényekben kitűnő férfi fővezérlete alatt vívtuk mi az emiittett jul. 14-ki szeghegyi csatát. A kormány jul. 4 — 8 közt a fővárosból Szegedre távozván: megrendelte Vetter altábornagynak, hogy Jellasichot támadja meg, a Dunán nyomja túl s Szegedet a veszélyes ellenségtől tegye teljes biztonságba, ő jul. 9-én azonnal kiadta parancsait, hogy a dandárok és hadtestek parancsnokai helyőket rögtön foglalják el. Guyon tábornok IV. hadtestét Hegyes, Szeghegy és Fekete-hegy szomszéd és helyiségek határain központosította, az óbecsei, földvári és Perlász felé kiterjesztett csapatokat megerősítette, a Béga mellett taborzó Kolmann-hadosztályhoz erősítésül jul. 13-án két zászlóalj gyalogot és 3 huszár századot rendelt; Baranyamegyébe a Dunán túli részek nyugtalánítására s nép-

fölkelés szervezésére szintén két honvéd zászlóaljat, 5 század huszárt és félüteg ágyút vezényelt, mely parancsok minden pontosan teljesítettek. Jellasich sem ült tétlenül, már július 5-én Hegyes előtt tekintélyes csapot lovasság jelent meg kémszemlére, mit azonban huszáraink rövid küzdelem után vissza vonulásra kényszerítettek; Zombor felé is küldött ki figyelő csapatokat, de a melyek Kmetty VII-ik hadteste közeleddrére Verbászra húzódtak vissza, Jul. 13-án Vetter főhadi szállását Theréz-városból Topolyára tette át s támadási napi parancsait azonnal kiadta, az ütközet napját 14-kére tűzvén ki. Ugyan e napon a fővezér a IV-ik hadtest, felett Hegyesen szemlét tartott, azt csataállásba állította fel s megparancsolta, hogy abban az állásban töltsek az éjet s úgy nyomuljanak reggel a Ferencz-csatoma felé előre.

Itt volt nekünk Mátyás-huszárokknak egy kis áratlan történetünk, de a mely szinte szomorúvá lett. Szász N. (kereszt-nevét elfeledtem, társáét sem tudom már ma) nevű művelt és bátor, de katonai fegyelmet tűrni nem tudó két közhuszár bajtársunk tisztek iránti engedetlenkedése annyira ment, hogy rögtönzött hadi törvényszék golyó általi halálra ítélte. Minket e hír levert. Nagy volt osztályunkban a becsületérzés és nemes ambíció. Még eddig semmi büntetés nem ért volt. Bajtársainkat szerettük, hírnevünk szennyfoltja fájt, két emberéletet minmagunk által megsemmisítetni a hazára károsnak ítéltük. Veszszünk inkább tizen ellenség golyói által, mint ily dicstelenül egy — gondoltuk magunkban. Katonai szabály szerint kegyelmet kértek érette előbb a közhuszárok, majd az altisztek, utoljára a felsőbbek közül engem küldöttek Vetter altábornagyhoz. Kértem röviden, de erős lé-

lektani érvekkel indokolva, mély megindulást eláruló hangulatban. A tábornok hajthatatlan volt. Utoljára elérzékenyülve szoltam: „Altábornagy úr! ne ölesse meg barátainkat, kérünk érettök. Nekünk erősen fáj az ő sorsuk, ők nem bűnösök, csak vérök heve vitte tévútra. Megjavulnak, jót állunk érettök. E kis hű csapatnak egyhamar hasznát nem veszi a hazai. Bízza ön megöletésöket az ellenségre. Ha csatánk lesz, állítsanak a legveszélyesebb pontra. Halunk meg ott küzdve, a sorban, halált osztogatva és véve, ők és mi a hazáért, mint katonákhöz illik, de nem ily módon, a mi meggyalázza ezredünk tiszta nevét s megöli önérzetünket. Fogadom, s osztályunk nevében ígérem, hogy megálljuk helyünket.“

„Jól van fiúk! monda nyugodtan a bölcs altábornagy. Bajtársatok elni fog. Ti jövőre hasonlókért minden jában felelősek vagytok. Holnap csatánk lesz. Számítok ígéretetekre.“ Jul. 14-ére virradólag táborunk derekát Hegyesen az O gulini határör ezred egy zászlóalja észrevétlenül megrohanta. Mi ott voltunk állítva. Vagy mélyen aludtunk, vagy előörseinket fogták el, de való, hogy mikor táborunkban már több oldalról kiáltották: *Talpra fiuk, itt az ellenség!* nekünk alig volt annyi időnk, hogy fegyverünket magunkhoz vegyük s lovunkat felkantározzuk. Még nyakravalónk sem volt megkötve, dolmányunk gombolatlan, úgy álltunk nagy sietséggel sorba. Mikor az osztály fel volt állítva, már fütyölt a golyó feletünk s az ellenséges zászlóalj roham-lépésben szurony-szegezve futott ránk. E perczben ott termett Vetter altábornagy segéde. „Mátyás huszárok! kiált ránk, az altábornagy elvárja ígéretetek beváltását.“ Erre Prouy őrnagy: „Fiuk! e nap a becsület napja. Váltsuk be

szavunkat. Huszárok! Éljen Vetter altábornagy! Éljen a hazai! Rohamban utánam. *Előre!*" E lelkesítő szókra fergetegként rontottunk az Ooguliniakra, sorukat azonban áttörve. Nem löttek azok egynél többet, sem szuronyukat nem használták a megfélemlés miatt. Irtóztató kaszabolást vittünk véghez közöttük. Ágyúink megszólaltak. Erre jobb szárnyunkon a marosszéki 87-ik zászlóalj Tolnay őrnagy alatt előre nyomult, keresztbén ágyúztatni kezdette Őket s ágyúkat. Mi háromszori roham után minden előre, folyvást növekedő dühvel, harczolva kétségebesetten nyomultunk előre, be az ágyúk torkába, melyeket visszavertünk; vértes lovasság robogott elé, de kardunk s ágyúink tüze előtt hamar meghátráltak; nem telt bele két óra, mikor az ellenség sorai már minden ponton meg voltak ingatva, küzdöttek, de hátrálva.. . Nem kisértem figyelemmel a csata folyamát, nincs rá immár tér. Majd kiadja szép nagy művét maga Vetter altábornagy, el van abban beszélve egy nagy stratégiához és hadvezérhez méltóan. Csak annyit jegyzek meg, hogy a mi osztályunkban az első lövésre 11 huszár esett el és sebesült meg, köztük volt őrnagyunk is, aki térdén s ágyékában kapott súlyos sebet, mely harczra képtelenné tette. A vételt elesettek között volt több perczig e sorok írója is. Szép fakóját marján érte egy kartács golyó s egy másik 12 fontos lovát és magát a mélyen felhasított földbe temette, több percz után húzták ki bajtársai eszméletvesztetten lova és a föld alól. E napon csatánk esti 9 óráig tartott, Jellasich teljesen megverve a Dunán túl szoríttatott s Titelen kívül egész Bácskát elvesztette; 16 osztrák tábornok vett részt a csatában, Vetter, Guyon, Kmetty magyar tábornokokkal szemben. A mi

IV. hadtestünk vesztett 81 halottat, 145 sebesültet, közük 2 tiszt volt halva, 15 megsebesülve, Jellasich vesztesége 200 halott, 500 sebesült, felsőbb tiszt 20 esett el, foglyul ejtettünk 350-t, 12 fontos ágyút foglaltunk el kettőt és két társzekeret. — E győzelem 17-tel fogyasztotta meg huszárosztályunkat, mely oly vitézül harczolt, hogy este Kis-Kéren minden oldalról dícsérőleg szóltak felőle. Főparancsnunk kifejezte megelégedését, hogy nem bánta meg, hogy barátinknak megkegyelmezett. E csata egyike a legfényesebbeknek szabadságharczunk folyamában, méltó helyet érdemel a történelemben. Mikor 1869-ben Kolozsváratt mint képviselőjelölt lépett volt fel Vetter altábornagy, Mátyás-huszáraink mind mellette szavaztak. Az ő neve és fényes vezéri tehetsége tisztelettel körül fogva él mindenjáunk emlékezetében. Én a köz-tiszteletnek kifejezést, szabadságharczunk e nagy alakja igaz megisméréséhez némi adaléket és elégtételt adtam, midőn arczképét s az oroszlán bátorsága Guyonnal vívott csatáját némi életrajzi töredékekkel művembe — annak értéke emelése végett is — venni kötelességemnek ismertem.*)

Vetter altábornagy hoz jul. 26-án azon rendelet érkezett a kormányzótól, hogy Kmefcty tábormokot a Bácskában hagyva, a IV-ik hadtestet és erdélyi hadosztályt rendelje és indítsa azonnal Szegedre. Ez a déli hadsereg feloszlása volt; a fővezér a rendeletet teljesítette, és maga is Szegedre ment, s ott a kormányzónak a további védelemre új tervet mutatott be

*) Vetter altábornagynak egy terjedelmes életrajza látható „*Hazánk és Külföld*” 1868. évi 1, 2, 8. számában. A jul. 14-iki csatáról részletek a *Honvéd* 1849. aug. 19-iki 194. számában. A Székelyföld leírása b. *Orbán Balázs M.* IV-ik kötet 172 — 173. 1.

a minek alapeszméje Szeged elhagyása volt, de Dembinszky ellenzése folytán nem fogadtatván el, ő a parancsnokságról lemondott, s lemondása el is fogadtatott ... A fővezérség hamar átlátta Szeged tarthatlanságát, s Dembinszky aug. 4-én már a szöregi sáncremek megé vonult vissza. Itt aug. 5-én egy esemény adta elő magát, a mit én előadva sehol nem olvastam, fenntartását, mint szemtanú, szükségesnek látom. Táborunkban híre jött aug. 4-én, hogy a holnapi csatában az ifjú császár is jelen lesz. Nem titkolom el, hogy ez ránk kellemetlen hatást tett. Mint ellenség állott szemben a magyar hadsereg leendő törvényes kiráyal! Voltak, a kiket e pillanat megdöbbentett, mások, a kiken a meghódolási hajlam látszott; de a sereg többségén valami bús-keserűség hangulata fejeződött ki. A dynnesticus érzületnek a letett esküvel és hazaszeretettel való benső harcza volt az. Dacz és fájdalom együtt. Mi Guyon tábornokkal a bal szárnyon a töltés megett állottunk, Szentivánon felül. Guyon mindig elől volt csatáinkon, buzdítva, lelkesítve — most is. Egyszer csak látjuk, hogy az ellenséges lovasság felénk előre rohan, élén maga a fejedelem, sűrű kísérettel. *A császár, a császári* — kiáltják sorainkban, s amint elébb nyomul, az ágyúk isszonyú bőmbölése tul és innen elkezdődött, írtóztatóan megrázva s rezgettetve a léget néhány perczig. Mi volt célna, a fejedelem megjelenésének, nem tudtuk, mert sánczainkat ötven ágyú s egész sergünk védte. Valószínűen tüntetés a felséges úrral, vagy a mieink lehangolása. Azonban egyik cél sem volt elérve. Tüzéreink még jobban irányoztak, s a huszárság csatára készen állott, minden figyelem, egész harczi erőnk arra a pontra levén irányozva, merre a felséget láttuk — minta zápor

úgy ment a golyó minden arra felé. Az ellenség észrevette a tüzes angol szándékát, s körülvéve a fejedelmet, a csata köréből visszavonulásra bírták . . . Igen. Lött a két tábor túl és innen egymásra gyilkos szándékkal, azon fejedelem és nemzet nevében, aki és mely közzött a világtörténetben párrát alig találó uralkodói és alattvalói alkotmányos és a legőszintébb viszony létezik ma, a kiért a *Moriamur-t* készek lennének elmondani. A szöregi vesztett csata után egy végzetes hátrálás, a vezérek egyenetlensége s árulási világos szándék miatt haderőnk nem egyesíthető, aug. 10-én a temesvári döntő ütközet, szabadságharcunkban az a gyászos catastropha következett be, mely ma is megrázza az abban résztvettek idegrendszerét, szívünket bútól sajogtatja, s okozója, Görgei tábornok iránt boszus kecsűséggel tölt el. Ott voltunk mi, az erdélyi hadosztály is, s követtük Dembinszky fővezér hátróló, esetlen és minden genialitás nélküli parancsait jobbra-balra, előre-hátra, míg Bem tábornok délután 3 — 4 óra között megérkezvén, a fővezérséget kormányzói rendelet folytán átvette. Háromszoros *éljen-nel* fogadtuk őt, kit a hadak és a győzelem istenének képzeltünk. Életszíkrát vetett még egyszer szívünkben a haldoklä remény, hogy csakhamar végkép kialudjék. Ágyúival, e kedvencz és rá nézve szerencsével járó fegyvernemmel s huszáráinkkal, kikben határtalanul bízott, s tőlük hihetetlen dolgokat követelt, az utolsó fényes harczi tényt vivén véghez, Haynau hadserege jobb szárnyát menydörgő ágyútüzelés s csattogó kardvívás között egyszerre viszszanyomta; de ez a magyar., sereg és hős lélek dicsőségeinek végső fellobbanása volt. 300,000-nél többre ment a magát minden oldalról ránk vető szövetséges orosz-osztrák haderő, eltűnt a csábos ragyogás,

szétfoszlott mint éji bolygó tűz, elveszett e kis fény-gömb a kihalt önbizalom nagy és rideg sötétségében. Mi a csatát, — itt már az utolsót is, — elvesztettük, szép hadseregünk ezer ízre szakadozva elzüllött, mint vert had és honvesztett nép czél és vezércsillag nélkül sodortattunk — nem mentünk — Lúgos felé. A Temesvár előtt folyt csata utáni eseményeknek egy — előttem ismeretlen — hadtestparancsnok általi leírása jutott a napokban kezeimhez, egy történetkedvelő szívességéből, aki azt saját fűszerkereskedője boltjából kapván: tartalmáért rá figyelmes lett, s nekem engedte át művember felhasználás végett, azon nyilatkozattal, hogy az irat többi lapjai már bolti célokra elhasználtattak s hogy kitől került oda vagy mi úton? arról az illető felvilágosítást adni nem tudott. Az írat ivalaku, 13 és 14 lapszám áll rajta, elől volt még 1 — 12 lap, vagyis 6 levél; végének szövege azt gyanítja, hogy egy vagy másfel lapnál több még nem lehetett, a mi hihetően Kmethy tábornoknak Törökországba s az írónak Világosra menését foglalta magában. Úgy látszik, írója csak épen harczaink végkifejlődését, hihetően a magyar hadak és kor-mány Pestről vagy Szegedről kiindulását kivánta emlékezetben hagyni; s minthogy Kmethy tábornokkal baráti viszonyban volt, a hős Földváryaknak benső barátja, maga hadtestparancsnok, igen szabatosan írt, s dologfelfogása férfias, tiszta és alapos: én a kitűnő katona ez *emlékirat-reliquiáját* egész kiterjedésben s szószerint ide igtam azon reményben, hogy ezáltal a szöveg többi része, valamint írója ki-létének biztosabban megtudására út és alkalom nyílik, s meg vagyok győződve, hogy ha egyéb czél el nem éretnék is, e nagy momentumnak ily hiteles előadása

már magában megérdelemli a történetírás méltánylá-sát. Az irály modora és a nyelv törzsökös magyar és koros emberre mutat. Azonban halljuk érdekes elbeszélését. Tájékozásul s egyszersmind kegyelet-ből a szöveg első mondatát hasonmásban adom. „Arad felé nem lehetvén többé menni *) — így kezdődik a becses töredék — hátrahúzódásunk Lúgos felé kellett, hogy történjen. Azonban már ekkor vége volt mindenek: jobb szárnyunk s a közép majdnem egészen szétszórt állapotban húzódván, az előnyomuló osztrák lovasok által üldözve számosan fogásba estek. Vé-csey, ki a csata alatt Temesvár körül állott, s Kmethyl hadosztálya volt az egyedüli sereg, mely még annak mondható volt. Kmethyl hadosztálya a Fabrik nevű külvároson keresztül éjszaka igyekezett a lu-gosi útra hatolni; magam a csatában lovamat veszt-vén, gyalog valék kénytelen 3 osztályos tömeget ve-zetni, minek következésében annyira elfáradtam, hogy tovább menni képes nem valék. Csikós nevti legé-nyem által a Fabrikba magam becsületesen bequar-télyóztam — a háziaktól rögtön ágyat kérve lefe-küdtem — s aludtam csendesen s békésen reggeli 6 óráig, a midőn legényem azon hírrrel tört szobámba be, hogy az Uhlánusok már a Fabrik utcáin szágul-doznak. Felkeltem tehát s legott hadtestem felkeresé-sére indultam, inkább tartván ez alkalommal a ben-szülött ráczuktól, mint a rendes katonaságtul. Ilyetén menekülésem becsületesen sikerült egész a város végén

volt kukoricza földekig, hová már többedmaggal behúzódván, az országút mentében, Rékás körül el-értük sergünket. Kmethyl s társaim elveszettnek hittek. Másnap igen roncsolt állapotban Lúgosra érkeztünk.

„Lúgosi ütközet.“

„Aug. 15-én az osztrákok minden oldalról Lúgos felé nyomultak. Itt azonban az állapot leírhatlan volt. Kossuth többekkel erre menekült, híret hozták Görgey fegyver letételének; az éhség mindenki által nyomasztó, annyira, hogy már requirálás által sem juthatánk semmihez. Ilyetén állapotok közepette Bem egy végtanácskozást tartott, melyben előadta az ország helyzetét, Kossuth stb. menekülését, hogy pénz nincs, kor-mány nincs stb. végre, hogy még mintegy 150 ágyúval s körülbelől — az erdélyi sergeit ide értve — 40,000 em-berrel rendelkezhetnék; ajánlá tehát a háború minden áron folytatását, mondván, hogy ő — Bem — minden szükségeseket megszerez s az említett erővel rövid idő múlva mind az osztrák, mind pedig a muszka serget tönkre fogja tenni. Felszólította azon tiszteket, kik-nek tovább harczolni kedvök nem lenne s magukat a legvégsőre el nem szánják, hogy állomásaikról azon-nal mondjanak le. Vécsey első volt, ki Görgey pél-dáját követni akarván, magát jelentette. Bem akkor indulatos hangon azt válaszolta neki: „*Gut, Herr General! Gehen sie. Übrigens ich muss iknen sagen, dass sie die Öesterreicher aufhangen werden.*“ Ezek előre bocsátása után, aug. 15-én Kmethyl hátvéd ál-lást — *Arriére garde* — foglalt a Lúgos feletti hegye-ken, benn a városban a híd elrombolása s a tö-mérdek osztrák fogoly hátrahagyása után, a csatát el is fogadta; majdnem egy fél napon át tartotta magát

Kmethy hadosztálya százszoros ellenfelével szemközt, míg végre egészen fedezvén már a hátrálókat, maga is seregével Facsetre húzódott.“

„Menekülés a Török földre.“

„Facseten a főhadiszállás a helybeli Plébánián volt, maga a sereg a kis városka előtt táborozott éhen-szomjan s meztelen, elhagyatva nagyobb osztályú tisztei által, kik Bem Lúgoson felszólalása folytán tömegesen köszöntek le tiszti állásaikról. Volt oly zászlóalj, mint p. o. a fehérvári zászlóalj, mely-nél az őrnagy tul fogva lefelé minden főbb tiszt leköszönt, Szilágyi János főhadnagy kivételével, ki egy maga altiszteivel volt kénytelen vezetni zászlóalját. Illetén körülmények közepett Bem rettentő végterve is füstbe ment, t. i. a guerilla harcz.

Ekközben Kmethyl a Plébánián másnap hadi tanácskozásra hívta egybe leghívebbjeit, hová Földváry Bérczivel magam is hivatalos levén, siettünk a „légy-ott“ helyre; azt megelőzött parancs folytán azonban a még meglevő honvédek számára 15 napi díjt, a létező tiszteknek pedig 1 havi illetékötet fizettetvén előre ki. A Plébánián Kmethyl szobájába belépve, a táborknok ülő helyéből felugrott s *Isten hozott benneteket-tel* fogadva és minket szóhoz sem juttatva, folytatólag imigyan nyilatkozott: „Kedves barátim! mondanom sem kell helyzetünk mi-voltát, azért kérlek benneteket, az idő rövidsége miatt ne mondjatok el lene ezen — az asztalra mutat — már általunk régen elkészített menekülési terv ellen; egyedül arra kérlek még, hogy saját személyeteket illető csekély-ségekről tegyetek olyan rendelést, hogy tüstént a mondott cél felé *marsra-készek* legyetek.“

Földváry Berczi látván a dolog komolyságát, azt feleié Kmethynek: „Édes barátom! igazán mondom, lelkem mélyéből sajnálom, hogy tovább is nem követhetlek, hogy kész voltam a végletekig a hazáért ...“ Itt a rendkívül érdekes emlékirattörédek megszakad. Vajha közlésemre valahonnan elé kerülne!

Emlékírónk — úgy látszik — Világosra ment, mert Kmethyl útja s viszontagságai ismeretesek, mi más irányban Déva felé. Mikor a hajnal pirulni kezdett, Bem tábora Erdélybe, b. Vécseyé Arad felé indult. A falu végén levő hídnál váltunk el egymástól. Bemmel mind az erdélyiek voltak egy pár Hannover-huszárezredi és lengyel önkéntes maradvány csapattal együtt, melyek “öt követték. A mint a nap följebb és följebb emelkedett s a völgyen ülő sűrű ködhomályt eloszlatta, a vidék tágasb körvonalai kezdettek fel-tűnni, mi visszatekintve, a Világos felé vivő utakat csöndesen vonuló magyar katonasággal ellepve láttuk. A völgy aljától messzi magasságba föl, mintegy ki-gyözva húzódott az a fényfolyam, a mit a lovasság kardja, dzsidája s a honvédek fegyvere szuronyának ragyogása okozott. Oh ti dicső bajnokok! mily dicstelen sorsnak lettettek velünk együtt csakhamar áldozata!

Mielőtt a nap leáldozott, mi már Erdélyben voltunk. Dobra elhaladva; Lezsneken keveset pihentünk, — fél havi zsoldunkat nagy bankókban ott kaptuk ki, a minnek azonban csak két napig volt értéke — s gyorsított menetben siettünk Déva felé előre. Sergünk jól tudta, hogy az orosz Erdélyt már elfoglalta és siet a Maros-völgyön ki Magyarországra, hogy Bemnek bejövetelét és a székely seggel új csatlakozását meggátolja. Láttuk, hogy közeledik az idő, midőn csak azon darab hely

lesz szabad és a mienk Magyarországból, melyen Bem erdélyi hadserge megtizedelt maradványa táborozni fog. Fővezérünkben oly nagy volt bizalmunk, azt hittük, a míg ő biztat, elcsürgednünk nem szabad, a míg ő bízik, a magyar ügy el nem vész. Hejh pedig mily különbség volt azon idő közt, midőn mi ápril utófelében, Puchner osztrák sergénék a Bánátból kikergetésére épen ez úton mentünk ki Dobra felé, mint győzelmes sereg, kik Erdélyt osztráktól és orosztól visszafoglaltuk, s diadalmasan, megkoszorúzott csákóval és zászlókkal jártuk be ismét szabaddá lett szép kis hazánkat, és a mostani idő közt, midőn mint vert sereg, megtörve és megalázva térünk visz-sza igábahajtott rokonaink közé! Hitünk azonban nem sokára megrendült, önbizalmunkat a szerzett tapasztalatok elvették.

A nap már elnyugodt volt, lelkünkkel Összhangzó sötét lett az est, s mi — nem dalolva, mint egykor — némán s borult kedélylyel, katonai szabályszerű menetrendben haladtunk Lezsnekről Déva felé, midőn tíz óra tájban előcsapatunktól tudósítás jött a parancsnokhoz, hogy az orosz előörsök Déván innen a brányicskai szorosig nyomultak elé s főhadtestök Déva és Piski közt van. Az előcsapat most is, mint egész erdélyi és bánáti hadjáratunkban, mi voltunk; a XI-ik honvédzászlóalj, Szigethy Miklós hős őrnagy parancsnokával és a Mátyás XV ik húsárezred kolozsvár-déési osztálya. A mint az őrnagy ezt a táborknak jelentette, ő szokása szerint e lakkonikus rövid parancsot adta ki: *Gehen Sie Herr Major, treiben sie weg die Russen aus Déva und lassen Sie für meine Truppén Quartier macken.* Jelen voltam, az őrnagy, az én bajtársam s barátom, a mint

hangzott, úgy hajtotta végre a parancsot; így írta meg fennidézett „*Emlékiratában*“ is, s zászlóaljával a Déván tul levő síkságra hatolt elé, a tábor körül öröket állított s mint előörs-vezénylező szemben az oroszokkal arcot formálva, állást foglalt. . . Lüders orosz főtábornoktól önmegadásra felhívás érkezett táborunkhoz. Bem újból kitapogatva a sereg érzületét, kevés híveivel eltávozott, Guyon tábornokot kérve föl a továbbiakra, aki szintén megkérdezte a tisztikart, lelkesítő szókat intézve hozzá, az angolok rokonszenvével biztatott, de a harcz lehetlenségéről meggyőződve, másnap ő is elhagya táborunkat, Beké József és Pap Lajos ezredesekre bízva a fegyverletétel ügye elintézését Menekült kiki, a merre lehetett — elvitt lovát, kocsit. Ágyúinkat a Marosba löktük s másnap az oroszok kezébe a fegyvert letettük. Századomat e szörnyű ténynél én vezényeltem. Soha életemnek ily leverő pillanata, lelkemnek ily összezúzó kínja nem volt.

* * *

*

Míg mi a déli magyar hadsereg soraiban küzdöttünk, Bem hadsergének többi része Erdélyben az orosz-osztrák szövetséges sergekkel élet-halálharczot vívott. Örökítve van ez az akkori hírlapokban és emlékiratokban*); én nem levén ott, csak néhány jeles bajtársunk életéről jegyzek fel egy-két vonást hiteles adatok, s egy pár harczi eseményt, abban részt vett barátim értesítése alapján, sajnálva, hogy németekről adatok és tér hiányában hallgatnom kellett. . . Gábor Áron és Kiss Sándor, e két székely bajnok hősi halálát az igazság és a hazaszeretet igaz mele-

**) Kőváry László többször idézett műve 241 — 43. 11.*

B. Orbán Balázs: *A Székelyföld Leírása* 11. — IV. kötet stb.

gével irta meg b. Orbán Balázs, *) mit az én tudásom s adataim is igazolnak. Sárosi Ferencz őrnagy-ról, fogáságomban szenvédő társamról, a ki a csatákban bátor, megyőződési mellett szilárd, honszeretetben fekülmülhatlan volt — erős székely, hős katona, nemes gondolkozású férfi — megemlékeznem hazafiúi érdeme s barátságunk kötelez. Ő 1807. október 16-án Háromszéken Bikfalván született szegény székely szülöktől, katonai neveltetését a 39. sz. Don Miguel ezred nevelő intézetében nyerte, honnan 1825. június 1. a II-ik székely határör ezredbe avattatott fél s ott 7 hónapig szolgált, 1826. őrvezető lett, ugyanazon évijul. lén tizedes, 1831. aug. 16-án őrmester, 1843. nov. 1-én II-od osztályú hadnagy, 1848. március 6-án I. oszt. hadnagy. E csekély előléptetést mint annyi derék fiu, ő is 27 évi és 4 havi szolgálattal érdemelte meg! Valóban szomorú idők voltak azok; méltán kívánta 1848 — 49. a határorsági rendszer megszüntetését a székely nemzet. . . . 1849. febr. 15-én az újonnan alakított II-ik székely gyalog ezred, utóbb 84-nek nevezett u-ik zászlóaljához Őrnagygyá neveztetett, huss csatában s kissébb ütközetben vett részt: ott volt 1849. febr. 23 — 26-ka között Urbán másodszori kivéretésénél; a borgói határszorost védelmező egyik székely zászlóalj az övé volt; az oroszokat a jun. 21-ki első betörés alkalmával háromszor verték vissza, vitézségek jeléül tiszteik érdemjeleket kaptak, de nem fogadták el azért, mert az egész zászlóalj egyformán volt vitéz, s ezért az érdemrend zászlójukra tüzetett; ott volt 1849. aug. 5-én a nagy-szebeni öldöklő csatában, midőn Bem e várost bevette s az aug. 6-kiban,

*) Műve III. köt. 178 — 180. 11. és VI. kötetében.

a midőn ötszörös erő által rendkívül koczkáztatott harcz után legyőzetvén, zászlóaljának nagyobb része elfogatott, ő és nevét viselő 16 éves fia, aki mint a k.-vásárhelyi székely katonai növeld e növendéke főhadnagyi ranggal zászlóalji segéde volt, Bem oldala mellett, őt védve s csaknem a halál torkából megmenekülni segítve, maguk is menekültek, s a szász-sebesi csatában utoljára vettek részt. Déván tette le fegyverét, kötél általi halálra ítéltetett, a mi 20 évi várfogságra szelidítetvén, Joseph-stadtban kiállott 8 évi szenvedés után, kegyelmet nyert, s miután fia besoroztatván, ezredéhez Bolognába vitetett, egykor kormánybiztos Berde Mózsa szívességéből az egyik gr. Bethlen alsó-rákosi uradalmában nagy gonddal tartotta fenn magát és családját, míg a kir. kegyelem 345 forint nyugdíjban részesítette; fia mellkórban 1861., ő 1871. jul. 24-én Bikfalván végezte be becsületteljes, de viszontagságos életét; porai falva temetőjében nyugosznak, neve vímez székely bajtársaiéval együtt fog elni a történelemben . . . , Meg kell emiitnem Gyertyánfry Ferencz első székely ezredbeli századost, a S.-Szentgyörgy mellett 1849. jul. 5-én vívott s vezérleti hibák, fejetlenség és elsőségvadászás miatt elveszített csata történeti nevű hősét. Orosz tisztek mint bámulatra és tiszteletre méltó tényét a hazaszeretnek és katonai rettenthetlen bátorságnak fogásunkban beszélték ezt el nekem, a mi előtt — úgy mondának — C nekik maguknak meg kell hajolni. E derék katona láttá tiszttársai egyenetlenkedését, tudta, hogy a miatt a közügy veszt, a sereg harcuképtelen válvá szétmállik s a székely nevet éri szégyen. Elhatározta társaival együtt, hogy sem helyöket el nem hagyják, sem nem capitulálnak. A székely haderő alig

telt 3000-et 30,000 köröskörül levő oroszszal szemben; nagy veszteség után a csatatért elhagyta, a sereg elzüllött, csak Gyertyánffy maradt helyt 300 ad magával. Négysszögbe tömörült, lött és szuronyaszegzve védte magát több rárohant orosz lovas osztály ellen. Felszólították fegyverletevésre s kegyelmet ígértek. *Soha!* felelt a hősök hőse, sortüzet adatva az incselkedő ellenségre. Az orosz tisztek szíve megesett, a mint a küzdő csapat számát mind apadni s a halottakét gyarapodni látták; csaknem fájólag folytatták mészárlásukat, s a végső perczig fegyver letevésre nógatták. Gyertyánffyknek nem kellett a részvét, s visszautasították a kegyelmet. Szirként állottak meg helyöken, mint Batthyány, kivégeztetésekor, *a hazát él-tetve*, fegyverrel kezökben haltak el egytől egyig. A magyar sereg ütközötet vesztett, a világörténet a magyar hősiesség egy ragyogó példájával gazdagabb lett. Szabadságharcunk érdekes mozzanata volt Tuzson János 86-ik zászlóalji őrnagynak Ojtozon át Moldvába kiküldetése, mit eredeti iratokból közlök. Tuzson vitéz székely törstiszteink egyike; ott volt Gál Sándor minden székelyföldi csatáiban, ott ájul. 4-kiben is, midőn Gábor Áron elesett; zászlóalja már 400-ra volt lepadva, midőn Bem megrendelte, hogy azt a 79-dik zászlóajból egészítse ki, ezzel, a 27-dik zászlóalj két századával, két szakasz utászszal és 2 század lovas által fedezett 6 ágyúval az ojtozi szorosban levő oroszokat kerülje meg s fogja el vagy verje ki. Jul. 19-én útra kelt, 20-án Ojtozban volt, az ellenség által felszedett hidakat helyre állította, 20-án Bem is utána ment, 23-án a tábornok parancsára a moldvai határszélig nyomult elő, Sóósmező határszéli falu végén kozák előőrsöket

látván meg, ūzõbe vette őket, de csakhamar a mintegy 4000-nyi ellenség zömére akadt, mely őket kemény tüzzel fogadta s makacsul védte magát; de a székely honvédek oly elszántásággal rohanták meg, hogy Phiilipest és Groest (Gorzafalva) falukig meg sem állottak; jul. 24 én Oinestig hatoltak elé, ahol megtudták, hogy az oroszok Bakó felé vonultak vissza; így az üldözéstől megszünve más irányt vett és Okna felé tartott, hol a tábornoktól azon rendeletet vette, hogy az éjj csendében, álutakon vonuljon vissza Gorzafalvára, hová 25-én reggeli 4-kor meg is érkezett. Itt a tábornok a sereg felett szemlét tartott, a magukat kitüntetetteknek érdemjeleket osztogatott ki, s 8 gyalog századot, 6 ágyút és 40 lovast adván Tuzson őrnagy parancsnoksága alá, Moldvában hagyta azon Igérettel, hogy az erdélyi hadcsapatokkal egybekötetéséről gondoskodni fog. Ekkor neki a *Moldvában állomásosó magyar kadcsapatok Parancsnoksága* czim használatát rendelvén, Erdélybe vissza tért. Ez volt utolsó intézkedése. Tuzson őrnagy négy napig volt Moldvában, Gorzafalván, Oinest és Okna felé előöröket tartott. Jul 30-án az előörs parancsnok jelentette, hogy egy török követ találkozni akar Bem tábornokkal; Tuzson őrnagy kiment az előörsi vonalhoz, Tefik bey ezredes volt a követ s kíséretében Aszlán moldvai szabadelvű nagy bojár; monda, hogy Omer basától Bukarestből izenetet hozott a tábornokhoz ... Értesülvén, hogy az K.-Vásárhelyt van s válaszára legalább 24 óra kell, a követ megütödni látyszott, 8 beszédét így folytatta: „A bakói orosz parancsnok Omer basának azt jelentette, hogy Bem tábornok 12,000 emberrel Moldvába tört s minden elpusztít, mit maga előtt talál; mint a tábornoknak

tiszteleje, meg akarta őt kérni, nem levén ő itt, megkéri az itt parancsnokló őrnagyot, hogy Moldvából csapatait vonja vissza.“ Tuzson megjegyezte, hogy Ő épen ott ment az oroszok kiűzésére, ahol azok Magyarországra bejöttek, s nem akarja hinni, hogy a fényes porta idegeneknek tekintse a magyarokat az orosznál. Tefik bey erre azt válaszolta, hogy az orosznak 1825. óta joga van Moldvában helyőrséget tartani, a magyarok betörése ellenben az ő és Omer basa nézete szerint az európai hatalmak által is jogosításnak tekintetnek, minél fogva ismétli felkérését; sajnálná — úgymond — ha a két testvér nemzet mint ellenfél lenne kényeten egymással szembe állani. Tuzson őrnagy megjegyzé, hogy más a helyőrség tartás és más idegen országnak ellenséges megtámadása; ez fegyveradta jog, a mit fegyver ismét felbonthat; egyébiránt a basa és török porta iránti tekintetből kész visszavonulni. Tefik bey elment s Tuzson őrnagy a visszavonulást azonnal elrendelte. Midön a Bereczk feletti úgynevezett Magyaros tetőn volt, észrevette, hogy Háromszék el van foglalva s Csíkba visszavonulási útja elzárva. Az éj oltalma alatt, a táj ismerésénél fogva jul. 31-én Polyánon át Szárazpatakánál a Kászon völgyébe leereszkedett s útját Csík felé itt folytatta. Az ellenség észrevette s azonnal nyomában volt; ö a Nyerges-tetőn állást foglalt, csatát fogadott el s délutáni 6-tól östig, más nap reggel hajnaltól 11 óráig harcolta, mikor értésére esvén, hogy az ellenség Csík-Lázárfalván felül megkerülte, hogy a teljes megsemmisülést kikerülje, a Mitács-erdőbe vonult, mely visszavonulás éhség és nagy utak miatt kimerült csapatai felbomlását vonta maga után. . . . Bem tábornok Oknán jul. 25-én költ napi parancsában ifjú honvédőinkről magasztaló-

lag emlékezett meg, kiemelte s érdemrenddel tüntette ki Tuzson és Daczó őrnagyokat, két huszár és négy gyalog századost, 1 fő és 5 alhadnagyot, 12 altisztet és közvitézt, két altisztet tisztté léptetett elé; az el-lenség veszteségét, halottakban, sebesültekben és el-fogottakban négy százra tette, a mieink csak 12 ha-lottat, 40 sebesültet vesztettek, köztük Egyed Wtir-tenberg-huszár főhadnagyot és Gourrier bécsei légióból átjött francia születésű derék hadnagyot. A tábornok Moldva fölkelését remélte e diversiótól, de nem telje-sült, legfőbb értéke az volt, hogy székelj ujoncaink a két annyi orosz erőt megverték és megszalasz-tották, két ágyújokat leszerelték, néhány társzekerö-ket és sok hadiszeröket elfoglalták.

Az 1849. aug. 5 — 6-ki nagy-szebeni véres csatáról s Ihász alezredes Verestorony melletti határvé-delmi harczárói is közlök eddig nem ismert eredeti adatok nyomán némi részleteket Bem július 31-iki segesvári vesztett véres csatája kedvezőtlen hatását még véresebbel kívánta jóvá tenni. Csodálatos ember! valódi talány a háborúk történetében! Jul. 31-én szétvert sergét aug. 2-án már újra szervezte s azon-nal indult a legválságosabb új csatára — visszavé-telére N.-Szebennék, melyet — nagy bosszúságára! — 360-ból álló helyőrsége 16 — 17,000 orosznak csata nél-kül engedett át, a miért parancsnokát hadi törvényszék elől állította is. M.-Vásárhelyen gyűjtötte össze ren-delkezés alatt álló csapatait; aug. 3-án Gálfalván, 4. Pócsfalván át gyorsan N.-Szeben felé indult; 5-én reggel Szelindeken törzstiszteivel haditanácsot tartott — az elsőt és utolsót egész erdélyi hadjáratában — a csapatok létszámát számba véve, 5071 jött ki, köz-tük 660 huszár, melynek főparancsnokává Horváth Ig-

nácz őrnagyot tette ... Horváth a Mátyás-huszár ezred egyik kitűnő tiszte, előkelő társadalmi állásánál s a bécs-újhelyi katonaintézetben neveltetésénél fogva tekintélye és befolyása volt; egy ideig székely ezredekenben szolgálván: tüzes véralkata nem egyszer okozott neki bajt s összeütközésbe hozta kivált a német főbb tisztekkel. Gedeon, magyar vérű, német lelkű ezredest párabajra is hívta. Háromszék önvédelmi harcában egyik tényező; ambitious férfi; jellemében a hazafias érzülettel nem kevés idealismus párosult; intelligens és vállalkozó katona: elébb hadnagy, azután főhadnagy, kapitány és őrnagy, végre a szebeni aug. 5-ki csatában kinevezett alezredes. Midőn Gál Sándor 1849. febr 2-án Brassó felé akart Szebennek nyomulni s Bemmel csatlakozni, a Barczaságra beléptükkor orosz pikák hürü erdeje villant ki a reggeli ködből, Horváth ujoncz lovasai meghátráltak, mert még addig oroszt senki csatában nem látott volt; a bátor parancsnok egymaga közéjük vágtatott s hősi küzdelem után, fején és arcán számos sebbel megrakva, Kabós őrnagy székely zászlóaljának gyors segélyül sietése mentette ki az ellenség kezéből. E sebhelyek hazafias, hős lélek büszke bizonyítéka! . . . Ily férfinál jogosult az önérzet í

Bem felvidult lovassága tekintélyes létszámán s megjegyzé: Ma a lovasság fog dönteni. A harczi rend megállapítása után a győzelem esélyeiről levén szó, Horváth megjegyezte, hogy a ki a mai napot átéli, az Nagy-Szebenben fog vacsorálni. Hiszi-e ön — kérdé Bem? Igen, felelé Horváth, ha Lüders tábornok hában meg nem támad. Ha megtámad, őt is megverjük — felelé Bem. *Adieu meine Herren!* szóla búcsúzólag Bem s a haditanácsot feloszlatta: *kiki teljesítse feladatát.* E szó-

nál eszébe jutott — írja Horváth e napi féljegyzéseiben — Kellerman francia tábornok, aki egy syriai nagy Ütközet alkalmával I. Napóleont e szavakkal karolta át: „Nagy vagy uram! mint egy világ!” Horváth is azt mondta Bemről, kit életében tisztelet, halála után bámul. . . . Bem e csatát 8000 emberrel szemben vívta, oly elkeseredetten, hogy az inkább orosz végföldön volt mondható s vége Szeben bevétele lett, melyet azonban a más nap, aug. 6-án Ltiders 12,000 emberével megszaporodott oroszok ép oly magyar végföldővel vettek vissza, Horváthat egy kártács darab lábán megsebesítette, Bemet Iszkender bey, más néven gróf Ilinszky vitézsége mentette meg. Innen Szász-Sébes felé hátrálássa közben Kossuth kormányzó által Temesvárra rendeltetett a magyar összes hadseregek fölötti főparancsnokság átvételére: aug. 9-én Horváth e kinevezési rendeletet vette tőle: „Kinevezem önt aug. 5-én a szébeni csata napján tanúsított vitézségeért alezredessé. Lúgos, aug. 9-én, aláírva: *Bem.*” Az oroszok főereje a magyarok elvonulása után N.-Szebenből Szász-Sébes felé, a kissébb Verestorony ellen nyomult előre, honnan Ihász alezredes az 55-ik zászlóaljat most, a 28-ik szathmári honvéd zászlóaljat Bíró őrnagy alatt 4 ágyúval még jul. 20-án Szeben felé előre küldötte volt az utak védelmére; jul. 21-én csatájok volt 10,000 ezernyi ellenséggel, mely 18 ágyúval támadta meg őket. Honvédeink égtek a harcvágytól, árnya sem volt elcsürgedésnek. A tiszték lelkesítő beszédeket tartottak hozzájuk, ők magasra dobták föl fegyverőket, így fejezték ki, hogy a halállal szembe nézni nem félnek. Élt emlékezetükben Bem biztató szava: „Magyarország ügye oly igazságos — monda — hogy annak lehetlen elveszni.” A

dicső öreg szava Isten igéjeként csengett füleikbe, lelköket megerősítette s ők készek voltak egyről-egyig meghalni. Így volt lelkesülve a kis sereg. A legpusztítóbb tüzet délután 3 óráig tartották ki; akkor a kozákok az Olt partján, az orosz tengernyi gyalogság a hegyekre kapaszkodva, szörnyű nagy tömegekben igyekezett a mieink háta megé kerülni, a kik ekkor vissza vonultak; minden szoroskanyarulatnál kartáccsal lővén őket az orosz, nagy veszteséget szenvedtek. így értek csatázva a Kontumácziaig. Az itteni szoros mellett Ihász alezredes sánczot ásatott volt, s most gyalogság és tüzérség oda vonult be, úgy védte magát teljes önelszánással. A 1 orróság miatt egy ágyújok ezétrepedt, s mégis addig küzdötték, míg a kozákok és oroszok már köröskörül csak nem bekéri tették; szorosan várakoztatott zászlóaljaik folytonos tüzelés közt a végső határpontra kihúzód-tak. Itt utoljára foglaltak állást, többé már nem a győzlemlért, de mivel tudták, hogy ez az utolsó darab föld a hazai határokból, melyen tul a hontalanság kezdődik. Két századjok elvágatott tőlük, kiket az ellenség ol-dalvást nyugtalanítására küldöttek volt, parancsnokuk Csanády Kálmán és Kuliu százados vezetése alatt: két megtizedelt zászlóalj s hat megrongált ágyú volt minden erejük. Itt is addig lőttek, míg ágyúik tűz-pirosra változtak s a második is szétrepedt és ők a török előrsökig hátrálva, azok a tüzelés megszünteté-sét kívánták s így a fegyver kezeikből kiesett.. . Mikor a török és osztrák tábornokok meglátták e honvéd maradvány csapatokat, kérdezték: hol vannak a többiek? Mind itt vannak — felelék. Ezek elszörnyülködtek rajta. Annyi embernek reggeli 3 órától védni magát, ekkora haderő ellen — lehetlenség! Járják körül a tá-

bort — monda a török tiszt — s meg fognak róla győződni. Megtették s mikor vissza érkeztek, így szolt egyik Ihász alezredeshez: „Uram! öreg katona vagyok, de én ily hősi harczot soha sem láttam. Tartozom azon őszinte nyilatkozattal, hogy önök nem csak bátor katonák, de mindenik egy hős. Fogadják nagyrabecsülésemet!“ E szavakra a közel álló Dorschner ezredes és b. Heydte lesütötték szemeket. Ők könyezve csókolták meg a hon véghatárát, mely immár nem volt övék.....“

Bem tábornokról nem írok: beszélnek róla tettei, miket emlékezetben hagytam; él ő Petőfi dalaiban, miket a világ olvas s a történelemben, mely nálamnál méltóbb megíróra vár. Csak egy érdekes tényt s Marosvásárhelyen léte idejéből pár vonást közlök, a mik az olvasót érdekelní fogják. Gróf Haller Ferencz, segesvári tárparancsnok, e város keleti részében &gy mocsáros helyet sétánynyá alakítatott s közepébe 2 öles Hzökö-kutat állított, melynek egy márvány emlék-kő tábláján e felirat állott:

BÉKE S ÁLDÁS
E HAZÁNAK
MAI NAPTÓL ÖRÖKRE ápril 14-én 1849. *)

A három első megaranyozott betű a hős fővezér nevét jelöli. . . . Fenn van-e ez még? Nem tudom. . . . A másikot egy lelkes honleány megtisztelő bizalmának köszönöm.

„Midőn Bem M.-Vásárhelyen átment — irja aug. 4-én kelt érdekes levelében egy kitűnő honleány, özv. Görög Kárólyné, Ziegler Vilma úrhölgy, kihez s akkor még életben levő férjéhez a tábornok szállani

*) Honvéd, 1849. 172. sz. 688. 1.

szokott — mindig egy-két gyógyhatású fürdőt készítettek számára, számos sebeire pedig tépest; Szebentől első visszajöttekor karján két új seb volt; mikor Piskiből jött fel, kis ujja volt elzúzva. Esténként késő éjfélig egy kerek asztal körül járkált, melyen Erdély térképe volt kiterítve, s melyetől egészen beírt vonásokkal s jegyeivel. Mikor 1849. febr. végén Besztercéről megtérve másodszor ment Szeben alá, hosszasabban jegyezgetett a térképen, s magában e szókat mondogatá: *És mégis bevesszük! Be kell vennünk! Be akarom venni!* . . . Istenem! ez az önfeláldozó szeretet a mi hazánk iránt!

— rebegé az ott átmentében megilletődött házi úrnő. Bem feléje fordult, észrevette, hogy szemei könyben úsznak, ép kezét mintegy áldólag téve fejére, így szolt hozzá tört magyarsággal és németül: *Kedves kisasszony! jó magyar nő! gute Patriotin!* s egy egyszerű karperczet nyújta át azon kéréssel, hogy nevét belemetszetre, viselje tőle ajándékul. Csak ő — így szóla, — és még egy nyolcz éves leányka bírnak tőle emléket! Mély meghatottsággal és hálával fogadta a házi úrnő a bicses ereklyét, s hirtelen lehajolva, mint hazája szabadítójának kezét megcsókolta. Bem nyájasan tekintett rá, s férjének is egy pálczát hagyott, melynek belséjében éles tőr volt rejte. . . . Másnap útra kelvén, kérdezte tőle, mit parancsol Szebenből. Arra kéri a tábornok urat — monda — szabadítsa ki az ott szenvedő magyar foglyokat, kik között a M.-Vásárhelyről még 1848. őszén elvitt kezesek is vannak, s egyik, Török János reform, tanár épen az ő legjobb barátnéjának férje. *) Meg lesz, — monda

*) Neveik: gr. Teleki Elek, b. Kemény Pál és veje Gyárfás Domokos, Török János, gr. Lázár József, Berzenezei Ferencz, Csernát

mosolyogva Bem, s márcz. 11-én a legelső, a mit Szembenben tett, a foglyok kiszabadítása s a m.-vásárhelyi hölgyek értesítése volt. Midőn ismét arra járt, megkérdezte házi asszonyát, s ők elbeszélték kimondhatlan örömküket jó embereik szabadulása fölött, de egyszersmind iránta való tiszteletük s kegyelet-érzelmök bizonyítékául

— mit Bem iránt Kolozsvár, Háromszék, sőt egész Erdély hölgyei lelkesülten tüntettek ki — ő és sőgornéja, Ziegler Károlyné, Török Jánosné és Koronka Lászlóné *) neki egy szép paplant horgoltak, rá repkénykoszorút hímeztek s közepébe csinos francia emlékmondatot, mit ő elérzékenyedve fogadott s mindenjára szíves kézsorítással köszönt meg. Vele volt több ízben s utoljára aug. 31-én Petőfy és Egressy Grábor is — mondja tovább a kedves levél írója — együtt indulnak el a válságos segesvári csatába, mely után Bem ismét M.-Vásárhelyre jött; most a Zeyk-háznál volt szállva, de csak fürdőt vett, keveset pihent, segétdisztjének meghagyva, hogy korábbi házi asszonyát kérje meg, készítsen neki nemzeti színű szalagból egy csokrot, mit az izgalomtól reszkető kézzel készített el, s midőn neki átadta, Bem e vigasztaló szókat intézte hozzá: *még nincs egészen elveszve a jó ügy!* Mikor M.-Vásárhelyről eltávozott, ő ablakából fájólag nézett utána, szemei könnyivel teltek meg, a tábornok úti

József szíjjgyártó. Az elsők hamar megszabadtak, a többieket egész fogáságuk alatt a testvéries szívesség és barátság minden jeleivel és szolgálatával ellátták: Kis Gergely, Kovács Jánosné szül. Gyergyai Klára, Filep Sámuelténe, Tibáld János, Solymosy József, övv. Karácsónyi Jánosné ós övv. Kis Zsigmondné, derék fiával, országos ügyvéd Kiss Károlyival ki a közügynek és magyar érdekeknek máig buzgó védője és előmozdítója, s minden szépnek és jónak áldozatra kész barátja.

*) Ezek akkor Maros-Vásárhely híres szépségei voltak.

kocsijából fejér zsebkendőjével intett neki *Isten hozzád-ot*. Ez volt utolsó találkozása vele. Hosszasan láitta képzeletében öt, a dicső bajnokot így, mellén a nemzeti színű csokorral — így végződött a levél, — de őt magát többé soha... Alig távozott el Bem, a muszkák azonnal feltüntek M.-Vásárhely utcáin... Nemes szívű hölg! légy büszke rá, hogy Bem tábornok hazáért vívott harczai után hajlékodban pihent, hogy sebeit enyhítettek s tőle emléket bírsz. Az utókor hálás lesz irántad, hogy a haza kötelességét te teljesítettek, a lengyel nemzet emlékezetében megmaradsz, s a történelem följegyzi neved, mint a ki a szabadság e nagy bajnokának a nyugalom óráit fogékony szíved s érzelmes lelked nemes részvétével megédesítettek! . . . A minek hazánkfiai szívébe mélyen kell bevésődni, a dicsőség ezen nagy emlékein kívül harczaink s veszteségeink tanúsága. Nem voltunk egyesek s határozottak. Ingadoztunk az alkotmányfélő hazaszeretet és fenyegető királyi tekintély válságos keresztúján. Irigykedtünk akkor is, mint most, lángeszű férfiainkra — a kiket pedig épen a kor szüli önmaga számára, vagy adja a gondviselés s a vész növeli nagyokká — ahelyett, hogy támogatva őket, győzelemre segíteni igyekeztünk volna akkor, vagy igyekeznénk most. Ez a mi öröklött átkunk. . . . Félrehúzódott a vész óráiban a főür és főpapság, nem voltak hívei az alkotmánynak a sorezredek legfőbb tisztei, elárultak s ellenfeleinkké lettek a nemzetiségek, s mi meg akartuk nyerni jótéteményekkel, holott le kellett volna győznünk fegyverrel s az alkotmány védelmét tőlük megvonva. Hittünk a szónak, bíztunk az ígéreteken; késedelmeskédünk, mikor a leggyorsabb cselekvésre lett volna szükség ... Ne ámitgassuk többé magun-

kat. Életkérdésekben nincs senki más, kiben bízzunk, mint önmagunk; de meg lehetünk győződve épen ekkor szerzett tapasztalatinkból, hogy elegen s elég erősek vagyunk hazánkat s alkotmányunkat megvédeni bár-mikor, bárki ellen, ha egyesek leszünk. Árulás, két-kedés és pártoskodás oka ügyünk elvesztésének. 1848. majdnem elveszett fél-akarással, lanyha készülődéssel, béke és harcz közötti ingadozás között. Mikor a magyarországi megyék a márciusi lelkesedés első hévében 100,000 fegyvert kértek a kormánytól, b. Lederer 10,000-ret adott. Gróf Teleki hét ezer fegyvert tudott kieszközölni az erdélyi magyarságnak, b. Puchner a szász nemzetőrség és oláhok közt 40,000-ret osztatott ki. A székely kormánybiztosok kérték a kormányzót, eszenkedtek, b. Vay Miklósnál, sürgették Beőthyt és Csányit ágyúért, töltésért, puskáért s begyakorló tisztekért. Nem kaptak, vagy későn kaptak. Csak Csíkszéket és Kolozsvárt idézem például. Mikó Mihályt Csányi országos teljhatalmú kormánybiztos addigi állásában febr. 6-án megerősítette s Ő egész buzgalommal felelt meg bizalmának. Febr. végén már három nagy raktára volt a széknek: rozs, zab, széna beszerezve a fegyveres nép számára bőven; az összes kovácsok lándzsán dolgoztak, minden fegyver össze-iratott: a régi flinták, kardok, vadász fegyverek stb. lovas, vadász, gyalog-csapatokat szervezett, melyek csatába is vitethettek, mi helyt lett volna fegyver; 12 helyben maradó század nemzetőr — 3000 ember — a belbéke védelmére, szükség esetében ellenség ellen is; mindenféle csapatok felett vasárnap és hétfőn a kormánybiztos és illető őrnagyok szemlét s velük gyakorlatot tartottak; éjji őrállás volt minden faluban, dob és zászló, jó altisztek, a század területéről

eltávozni hír nélkül nem volt szabad. A népben a katonás szellem ébren tartatott, néha több század együtt gyakoroltatása által. „Székelyeink föl vannak lelkesülve — irja a kormánybiztos — várják a fegyvert; ezredeket tudnék kiállítani pár héten alatt, ha lenne mit adni kezébe; de úgy látszik, lelkesedésünk most is használatlanul megy füstbe, mint az őszssel. Már sok ezer van a harcztéren zászlóink alatt s mégis hemzseg itthon a nép, tehetetlenül, mert nincs, aki erős karjaiba fegyvert adjon. Engem — úgymond — honvéd sereg alakítására küldött ki a kormány, százként jelentkeznek, de sem pénz, sem fegyver; kértem Maros-Vásár helyről, ígértek s nem adtak. Most ismét kérek, adjanak csak egy századnak s ők szereznek vele a határszéleken levő oláhoktól ezereket az államnak; pénzt kérek bár 5 — 6 századnak és szolgálni fogok a hazának e vidékről válogatott, elszánt csapatokkal. Ha most sem nyerek, leteszem a felelősséget a főkormánybiztos kezébe. A veszély nő: a békási oláhságnak Moldvából van fegyvere s mozog, Segesvár fenyeget, a nép aggódik, ha nem lesz fegyvere és töltés midőn megtámadják, capitulál, míg ha lenne, nevethetnők szikla várainkból. Sírnom jó az elkeseredés miatt! Ne arra tekintsen a főkormánybiztos, hogy Csik elvész, hanem arra, hogy ezen véteményes kertje — *Seminariuma* — az újonczoknak, mely kifogyhatlan, más kezébe jut. . . Pénzt hát és fegyvert hamar, s ha most sem adnak, akkor ne okozza a haza vesztében senki a székelyt!”

A dolog ezen állását Mikó élénken Csányi elé terjesztvén Forró alezredes által s az is melegen ajánlván a figyelembe vételt: a mély belátású kormányférfi azonnal egész nagyságában felfogta annak

fontosságát, Mikó tervezéseit melegen fogadta, s 6000 frtot küldött hozzá, s a mennyi kell, annyinak küldésére igéretet adott, egyszersmind felkérte őt, hogy a székelységet lelkesedésében megtartva, tömeges fegyverfogásra bírja, biztosítsa őket arról, hogy mihelyt az el-lenség le lesz győzve, a székelység lakhelye szűk-voltán segítni fog a kormány. Ezután Mikó a b. Heydte katonái által elpusztított magyar-hermányi gyár fölépítésére kért és nyert pénz segélyt; Asztalos Pál helyettes kormánybiztos a hazai nevében köszönte meg okos elő-relátását, puskapor malom állítására felhatalmazta, s hogy a por készítéshez kellő ólom előállítását, ágyú-s golyóöntés végett a csik-szentdomokosi rézbánya mivelését munkába vétesse és a kormány részéről pénzzel segítse, helyeselte. „Ha ólom lesz valahol Erdélyben található — evvel zárta be levelét — ennek mivelése igen nagy szolgálat lenne a hazának. . .“ De nem találtak, s Mikó kénytelen volt Nagy-Bányáról kérni. Mikor erről s egyebekről, főleg az ágyúöntés iránti eljárások sikereiről jelentést tett Csányinak, az így írt hozzá: „Az ágyúk öntése valóságos Isten áldása, an-nál nagyobb hasznat nem képes eszközölni a hazá-nak, melynek ezzel háláját érdemli ki, főleg most, mi-kor Eszék elárultatásával annyit elvesztettünk. Vegye — úgymond — szíves köszönemet örvendetes tu-dósításaiért. Már most a székelyek felállásával a ked-vező eredményre biztosan számíthatunk. Vajha ele-gendő fegyvert adhatnánk kezükbe! . . .“ Ez márczi-usban volt s Csányi említette, hogy a kormány sem képes kívülről fegyverhez jutni, benn pedig a készí-tés lassú és a szükségnek nem megfelelő mérvű. Bár csak ő Moldva felől e bajon is lenne képes valahogy segítni!“ De ez Mikónak nem sikerült.

Ily későn s nehezen ment a mi fegyverkezésünk. Nézzük a másik esetet. Kolozsvár egyetlen ágyúüteg-ért fél évig kérelmezett. Egyébiránt ez a kérések sorsa, mikor magunknak kell első sorban áldozni és tenni. Itt minket is mulasztás és dolog könnyenvevés terhel. . . Emlékezzék vissza még az olvasó a honvédek toborzása, felszerelése, felfegyverzése és betanítása nyomorúságaira. A kormányzó nem fizethette a toborzott honvédeket, mert nem volt miből, sőt további rendelésig szét oszlatta; emlékezzék, hogy telt hónap hónap után, elveszett fél év, el egész év; hogy lankadt le a buzgóság, mint ölték ki az ifjaktól a kedvet, meddig hűtötték, késleltették, bénították el az egész nemzetben a hazafiságot és tetterőt! S mikor végre valami eredmény létrejött, hogy igyekeztek azt mindenjárt csírájában elfojtani, hogy vezették csapatinkat szégyenpadra osztrák érzelmű vezérei, mint kompromittálták hírnevét, s hogy gyaláztatták meg kivált a székelyiséget Maros-Vásárhelyen önmaga által önmaga és a világ előtt! Mikor Gábor Áron kívulta Kossuth kormányzónál 1849. május elején azt, a mit 1848-ban kellett volna a kormánynak önkényt adni, már északi Magyarország határán voltak a muszkák. *Késő!* — mintha ezt kiáltotta volna a haza nemtője, — imármár *késő!* *Korábban kellett volna,* egy évvel *korábban!* — mondák szorongó szívvel a hazafiak. Isten teremt, gyarló embernek alkotásra idő kell. Nekünk ez sem volt. Ettől fosztottak meg álnokság, lustaság, kétkulacsos politika és könnyenhangoségünk. Vajmi más-képen jár el Bolgárországban az orosz! Előre, jókor, nagyban küld: fegyvert, ágyút, töltényt, tiszteket, katonát Ez az ügyes forradalmár! Tanulhatnak tőle Európa szabad népei — mi méltán aggódhatunk!

A ki ezeket át nem látta s meg nem tanulta, annak nem szól a történet, hiába való a tapasztalás; az *látván nem lát*, az többé nem érdemes a szabadságra! Tanulja meg ezt Magyarország 1848 — 49-ből; olvassa meg Gábor Áron életét, tartsa szeme előtt Csányit, ezt a magyar Catót, ezt a dicsőséges férfi jellemet! kövessék vezérei harczukban, ha még valaha lesz, Bemet, a nagy lengyel hazafit, kinél a magyarnak soha igazabb barátja nem volt; kövessék szabadságharcosai a győzni vagy a hazáért halni kész Tű — IX — XI — XII. zászlóaljakat és hős társaikat, a Württemberg, Coburg és Vilmos-huszárokat, a bécsi légiót, debreczeni és szathmári önkénteseket! . . . De te voltál Erdélyben minden, o Bem! dicső fővezér! Üdv nagy árnyaidnak a Bosphorus tájain! Üdv neked új legenda-hős! a kinek midőn M. -Vásárhely és a székelység kőemléket emelt, önmagát dicsőítette meg, de a kinek nagy neve Magyarország szívében és történetében fog örökre elni. . . .

Lennének még emlékezetben tartást érdemlők capitulációk hadi fogtággá változásáról s ennek következtében az osztrák tisztek in humanitásáról, közhonvéd bajtársinktól Szászsebesnél elválásunkról, nagyszebeni fogsgunkról s elítéltetésünk ról stb., de azokat az ives meghatározott-volta miatt máskorra s valószi ntien másnak kell fenhagynom. Legyen hát itt néhány bezáró szó *Visszaemlékezéseimnek* határa.

Harczunk nem volt forradalom, mi nem lázadtunk fel senki ellen: alkotmányunkat s államltéunkt védtük, s azt védni fogja, védje is — óhajtom — nemzetünk mindenha, ha megtámadtatik. A bécsi Camarilla elébb a magyar conservativeket akarta reaccióra bírni, de ezek hazafi érzülete ellenállott! Azután

a nemzetiségeket izgatták fel: egy láng keblű és honszerző férfi szavára összetömörült nemzeti erőnk kőszirtjén e törekvés szétmállott. Ekkor a hadserget támasztották ellenünk: gr. Lamberg, herczeg Windischgratz, b. Jellasich, b. Puchner és Urbán küldettek leigázásunkra; ezek követelték, hogy az uralkodó által megerősített szabadsági chartánk legdrágább pontjait: a had-, pénz-, kereskedelemlés és külügyet illetőket önmagunk töröljük ki. E gyáva önmegadásnak gondolatát is elutasítva magától, fegyverrel felelt a nemzet; mire katonai kormányzás lón behozva, az alkotmány felfüggesztetett, b. Puchner Erdélyben előbb a szászok által hivatott be segítségére 10,000 oroszt, s mikor mindenjáran ki voltak szorítva a haza határáról, a czárral kötött szövetségnél fogva 350,000 idegen zsoldos rontott országunkra. Két nagy hatalom csaknem fél millió activ sergénék egyesült szuronya, segítve rácz, szerb, horváth, tót, oláh, szász nemzetőrök és lándzsások száz meg száz ezernyi bősz tömegének égető, rabló, gyilkoló közreműködése által végre legyőzettünk.

Világos e harczok folyamából *először*: hogy a becsieknek a magyar alkotmány megdöntése s az absolut kormányzás visszaállítása volt célna; *másodszor* szent István koronája országainak szétdarabolása s az osztrák császárságba olvasztása: gr. Kollowrat, gr. Ficquelmont és gr. Thun szláv szellemű miniszterek voltak e politika eszközei. A rácz, szerb, horváth és román nemzetiségek szemben hódoltak a császárnak, titokban a magyar koronától elszakított vármegrékkal a régi nagy Horváthországot és Dacoromaniát akarták visszaállítni, Erdélyt a Tiszaig Moldva-Olahországhoz, Bánátot és Bácskát Szerviához

csatolva román és szerb királyságot kívántak alapítni. Moldva bányai bányamester Szentkirályi Zsigmond-nak és 23 tiszttársának egy 1848. máj. 10 ki hivatalos iratában ez áll: „az egész határőrvidéki német-, illyr-, oláh ezredeken cs. kir. haditisztek izgatják a népet a horváth mozgalmakhoz csatlakozásra; polgári biztosok járnak szét, kik az új szerb királyt nyilvánosan élletik stb.“ Moldvából és Oláhországból bejött erdélyi kivándorlottak s oda való forradalmi férfiak is ily propaganda hívei voltak. Az érdéyi külön oláh vajdaság, balázsfalvi király s több ily változatokban mind ugyanazon nemzeti aspiráció volt kifejezve; ezek voltak a legerősb izgatási eszmék az oláh túlzók közt; Sturdza moldvai hospodár és Bibesco oláhországi fejedelem balázsfalvi gyűlésen megjelenése költött hire szintén e politika szolgálatára volt felhasználva. Harmadik célf volt a magyarok kiirtása s birtokaiknak az oláhok között felosztása. Enyed elpusztításakor kérdezte egy életben maradott magyar, oláh jó emberétől a szörnyű kegyetlenség okát, s ez azt felelte: a császár személyese b. Puchner és Úrban parancsolták, hogy megöljék a magyarokat *) Za-lathnán is kérdezvén okt. 23-án 1848. az adott jelre minden oldalról berohanó oláh lándzsásokat a magyar nemzetőrség parancsnoka, Nemegyei János uradalimi Administrator és kincstári tanácsos: miért támadták meg a várost? azt felelték, hogy lefegyverezzék őket s egy hang közbe kiáltott: azért, hogy megöljük a consiliariust. Dimitru Cornél oláh tribun, ki a nagylaki csatában elesett, nála talált levelei egyikében

*) B. Pnchner si Urban ase au poruncsit, se o murim Unguri.
Honvéd, 1849. 18. sz. 60. 1.

dicsekedeve írta Balázsfalvára, hogy Kis-Enyeden 175 magyart — férfit, nőt és gyereket öltek meg, Balázsfalva környékén 200-at. *) Hijába menti s szépíti bár ki, bár hogyan, a *magyarságnak, kivált a vármegyéken — hol számuk csekély — teljes kiirtása határozott célt és politikai törekvés volt.* Brádon megöletett a Ribitsei-, Brádi- és Krisztsori-nemzettség az utolsó csecsemőig, Veres-egyházán a Dobay-ház tagjai, Kis-Enyeden 85 magyar családfő gyermekestől együtt, utóbbiakat anyjok emlőitől elszakítva kútba hányták; Krakkóban a *csengő forrás* nevű mocsáros helyen, krakkói, sárdi, m.-igeni, benedeki, b. bocsárdimagyart 165-öt, Borbánon Baranyai Károlyt, nejét s lányát ölték meg; B.-Bocsárdon Szakács nevű püspöki gondnokot és Péterfy László tanárt a m. tudom, akadémiai tagot járomba fogták s szántottak velők, míg meghaltak; Károly-Fejérváron oda menekült Szöllősy Elek szolgabírót és Benedek József főbírót nejével együtt darabokra fűrészelték; Hátszegvidéken egy oláh pap a Sztrigy partjára összekötve felállított 11 magyart úgy lövett agyon, hogy egyszerre a folyamba estek; Udvarhelyszéken több helyen sorban befogták az el nem menekült nemeseket, Szent-Mihályon három ifjú pap-jelöltet vertek agyon az oláh lándzsások, a kik az oda való unitárius paphoz szünidőre mentek volt ki Kolozsvárról; Csíkban, Háromszéken a katonákat jés jobbágynak izgatták a nemesség ellen, sőt megölésükre bujtogatták. Alsó-Jára virágzó bányász helyiséget 6000-en rohanták meg éjj idején, fölgyújtották, s minden el nem futott magyart megöltek; az unitárius és református papot családjokkal s oda menekült hí-

*) Kolozsvári Híradó, 1848. 89. sz. 360. 1.

veikkel együtt az unitárius templomban. Egy tudósító e rövid szókban adta közhírül e gyász eseményt: *Jára volt! Jára nincs!*)* Abrudbányán, Erdély e művelt és gazdag arany termelő bányász városában 5000-re teszik a megölettek számát. **) Zalathnára szalmatekercses lándzsával ment be az oláhság 1848. okt. 23-án, vezetőik mindennek személyi sérthetlenséget ígértek, becsületszót adva rá, hogy a kik akarják, Károly-Fejérvárra lekísérik. A minta 280 — 290 nemzetőr fegyverét letette, az oláhság dühös kárörömmel ragadta kezeibe, a várost azonnal 15 — 20 helyen felgyújtották, a mészárlás elkezdődött, a kik Fejérvárra akartak menni, elindították s midőn Preszákára értek, egy füzes réten éjji szállásra letelepítették — gyönge mi nőket, gyerekeket s aggokat — 24-en korareggel elindították; egy kannibál: *Indul!* vezényszavára mindenfelől lőni, vágni, agybafőbe kezdették verni, s csakhamar az egész menekülő sereg lelövetett vagy agyon veretett. 900-ra — 1000-re teszik az itt és Zalathnán 24 óra alatt elveszettek számát. ***) A bányaúradalmi igazgatóság, bányatörvényszék, az aranykémlő-, olvasztó- és váltó-, erdőszeti és bányamérnöki hivatalok összes személyzete, nejeikkel s gyerekeikkel együtt — azon derék honfiak és honleányok, kik a haza oltárára csak imént oly buzgón áldoztak, többnyire halál áldozati lettek. ****) E sors érte Nagy-Enyedet is 1848. jan. 8-án. Prodán legioprafectus, Mikás és Axentie társaival 18,000 lándzsás oláhval és szász nemzetőrrel rohanták meg, pedig az első dél-

*)*Hornéd*, 1849. jun. 17. sz.

**)*Hornéd*, 1849. 138. sz 547. 1.

***)*Hornéd* 1849. 17. sz 68. 1. 25. 8Z. 97. 1.

****)*Hornéd*, 1849. 20. sz 80. 1.

előtt még személysérthetlenséget ígért minden fegyverét letevőnek. A mint a lefegyverzésnek vége volt, a város 10 felől is lángot vetett: futott, menekült minden, míg sorsa utólérte. Elégették a híres Bethlen-Collegiumot; 30,000-nyi könyvtárat és kézirattárát, ezereket érő numismatikáját és természettani gazdag gyűjteményeit semmivé tették; szász-sebesi, medgyesi, nagy-szebeni szász nemzetörök szekereken vitték el a rablott tárgyat. *) A zárda templomában papi díszben, kezében keresztet tartva kegyelemért esengett a praesidens az oda menekült száz meg száz ártatlanok számára..... Hasztalan! Legelébb leölték őt s azután egymás után valamennyi ott levőt, a templomot és sírboltokat feltörték, kirabolták; még jan. 9-én is folyt a rablás és gyilkolás; azon negyven ifjú enyedi hölgy, kik a haza oltárára ékszereiket s megtakarított filléreiket áldozták fel kevessel azelőtt, jobbadán a halottak bús sorában összemarczangolva feküdtek. Két ezernél többre megy e szép magyar város meggyilkoltainak száma. N.-Enyed egy századra kihatólag semmivé tétetett... Az erdélyi megölt magyarokat 10,000-re teszik az akkori lapok. **) Ki pótolja ki nekünk e nagy értelmi erőveszteséget? Ezt köszöni Erdély a b. Puchner kir. személyes és társa Urbán alezredes két havi katonai uralkodásának, ezt a román Pacifications-Comitének s főleg Barnutz és Papiu Hilarianu alelnöknek és vezér titkárnak. Ha Bem be nem jő s az országot elfoglalva, a vérontást meg nem szünteti, aligha az egész vármegyei magyarság ki nem

*) Honvéd, 1849. 17. 81. 68. 1. 26. sz. 97. 1.

**) Honvéd, 1849. 198. sz. 647. 1. Ezt tették ugyanazok M.-Vásárhelyen a Teleki-könyvtár fegyver gyűjteményével is.

irtatott volna.... Rom és pusztulás jelöli e férfiak nyomait, emlékezetökhez ezerek átka tapod, föllázad istentelenségeiken a jobb természet, jajtól és nyögéstől terhes a lég ama vidékeken még ma is, hol az új kor e Caraffái ártatlan vérben fürödtek s a kereszteny érzelmű ember átfordítja e korszak történetének azon sötét lapjait, hová a hatalom romlottsága és zsarnok természet e rut tényei vannak följegyezve....

Azonban a vész évi immár, hálá Istennek, elmul-tak. . . Feleddel sebeidet, oh nagy lelkű nép, drága nem-zetem! Koronád fénye kitartásod által megújult díszben ragyog. Királyoddal kibékültél. Sorsod tenkezedben van. Élj hatalmaddal bölcsen. Műveld népedet.. Ig-e-kezz erkölcsi erőben s vagyonilag gyarapodni. Csak ez biztosítja jövődet. Légy immár, légy valahára egyes. Kerüld a belső visszavonást. Kövess el minden, hogy hazádnak békéje fenn maradjon. A haza minden jó fiának nyújts testvéri jobbot. Elnyomni senkit ne igye-kezz, de magadot erősen tartsd — fel a trón s alá a testvér népek felé. Ne gyűlölj, de életedre s hazád földére légy éber. Szemeid legyenek keletre s délré függesztre. Méltányold s fejtsd ki lelkes alföldi népedben és a szé-kelysegben levő katonai erőt. Három legyen előtted szent és bárki által érinthetlen: az alkotmány, ha-zád épsege s az Unió, nyelvben és irodalomban élő nemzetiséged. Ezekért folyt 1848 — 49-n annyi nemes vér. . . Ezek legyenek talizmánaid. . . Ezeket fogadd jelvényül, mely alatt győznöd vagy halnod kell.

Sajtóhibák.

Füzeteink gyors megjelenése s összehalmozott teendőink miatt a sajtóhibák nem voltak kikerülhetők. Kérnünk kell a szíves olvasót elnézésre és azok kiigazítására. Néhányat azonban megigazítunk. ... A fejezetek számaiban az V. IX-ben tévedés van, a XVI. kétszer használtatott.

Az I. füz. 36. 1. 3. sorában éltárigazgató helyett levéltárigazgató olvasandó.

Az I. füz. 48. 1. 11. sorában Hlásza helyett Wlá8Za olvasandó

A II. füz. 89. I. 7. sorában „egy“ helyett ezt olvasandó.

A II. füz. 90. 1. 1. sorában Balasiese helyett Balasiescu olvasandó.

A II. füz. 97. 1. 1., 2., 3. sorában alulról helyesen ez olvasandó:

„Cu Approbata si Compilata au spunsuratu pe Tata.“

Az V. füz. 280. 1. alulról 5. sorban: „kék smaragd köves“ helyett kékes zöld smaragd olvasandó.

A VII. füz. 409. 1. legalól vám helyett CZÍm olvasandó.

A VIII. füz. 462. 1. 19. sorában „Equitatis“ helyett EquitatíO olvasandó.

A VIII. füz. 482. 1. 21. sorában „Gager“ helyett Goger olvasandó.

A IX. füz. 518. I. 10. sorban kegyetlenség helyett embertelenség olvasandó.

A IX. füz. 521. 1. 22. sorban „gyűjtésre“ helyett ágyú öntésre olvasandó.

A IX. füz. 521. 1. 23. 1. Teraesi Mózes helyett Tamási Mózes olvasandó.

TARTALOM.

	<i>Lap.</i>
Bevezetésül.....	3
A nagyszebeni magyarság 1848. előtt és után. Gróf Mikó Imre kincstárnoksága. A katonaság és nem-magyar nemzetiségek közérzülete. Arany és vaskorszak.....	7
Klapka György Nagy-Szebenben 1848. első felében. Gróf Bethlen Olivér estélye	18
A helyzet és hangulat Nagy-Szebenben. A magyar háromszín és a fekete sárga zászló kitűzése. A bécsi reaktíó szövetségesei	25
Balázsfalva. Gymnáziumi zavar 1845-ben. Okszerű egybefoglalás az 1848. május 15-iki népgyűlés eseményeivel.....	39
Magyar földesúri és jobbágyi viszonyok a vármegyéken és havasok közt. A korona mint nagybirtokos. Zalathnai uradalom. A „Havasok asszonya“	55
Társadalunk félszegsége a más nemzetiségek irányában. A magyar büszkeségi jellem túlzásai. Az erdélyi törvényhozás önzése és elmaradottsága. A 1846 — 7-iki úrbéri törvény mint az 1848 — 9-iki szerencsétlenségek egyik szülő oka.....	67
Az erdélyi utolsó országgyűlés egybehívásának nehézségei. Az udvarielyszéki küldöttség és gr. Teleki József. A balázsfalvi eltiltott népgyűlés ápril 30-án. A kormány engedélye a május 15-iki gyűlés megtartására	103
A balázsfalvi népgyűlés május 15-én. Az oláh nép a Szabadságmezőn. Közhangulat. Nappali tanácskozások s éjjeli gyülekezetek. Tüntetés. A túlzók többségre jutása. Katonaság. A gyűlés forradalmi jellegét vált. Többségi határozatok. Bécsi, pesti küldöttségek s állandó bizottság választása.....	118
A balázsfalvi népgyűlés alkotmányellenes volta s vészes hatása az ország bel békéjére és magyar alkotmányra.....	131
A kézdi-vásárhelyi és csik-szeredai katonai felsőbb iskola s a székely határréndszer. Gróf Batthyány Lajos és gróf Teleki József. Klapka és Gál Sándor küldetése a székelyek közé	136
Kolozsvár régen és 1848. május 30-án. Az ország értelmiségének ide zarándokolása. Az erdélyi Unio-törvény. A közvélemény hatálma. A nemzetiségek pillanati kibékülése. Az országgyűlés követei a magyar miniszterelnökénél és a királynál. Gróf Batthyány Lajos	

miniszterelnök érdeme az Unio-törvény megerősítésénél. Szász és oláh kívánatok fölötti határozás.....	159
Az ellenzék magán felirata a miniszterekhez az Unio-törvény megerősítése tárgyában. Gróf Batthyány Lajos miniszterelnök, gróf Széchenyi István, Deák Ferencz és Kossuth Lajos miniszterek. Nyáry Pál	174
A nemzetiségek visszahatása. Mit követelt az oláhság s mit adott neki az alkotmány? Az erdélyi Unio-törvény valódi mivolta.....	183
A miháczfalvi katonai végrehajtás és előzményei. A román Comitée vészes irányú tevékenysége. Az alkotmányos közigazgatás fennakadása. Anarchia és kétségbreesés.....	209
A bujtagatók elleni szigorú fellépés. Román Comitée elosztása. Loyalitási nyilatkozatok. B. Perényi kísérlete. B. Vay mint kir. biztos. Erdélyi nemzetőrség. Csíksék köz szelme. A székely határorség kiindulása Szeged alá.....	227
Gróf Bethlen Olivér és az erdélyi négy honvéd zászlóalj. Áldozatok a haza oltárára rendes őrsereg és tüzérség állítása végett. Gróf Mikes Kelemen és gr. Bethlen Gergely szabad lovas csapata 8 Berzenzey megbízatása egy könnyű lovas ezred toborzására. A 60,000 nj honvéd kiállítása akadályai Erdélyben	259
Két epizód: kolozsvári honvéd-élet s a román Comitée elfogatása. Lauriani Comitee-tag mellett az oláhországi kormány felszólal. A Comitée levéltára. Balasiescu kéziratai és pénze	325
A custozzai győzelem politikai hatása az osztrák és magyar viszonyokra. A második katona-executio. A militarizmus nyílt föllépése Bécsben, Zágrábban, Naszódon. Szeptemberi balázsfalvi gyűlések. A magyarság megtámadtatása a vármegyéken. Agyagfalvi székely népgyűlés eszméje.....	358
Az agyagfalvi székely gyűlés. Csatározás a szászok között és a megyéken, Urbán támadása Szász-Kégnél. E város felgyűjtása. Gedeon Maros-Vásárhelynél. A székely tábor szétszóratása. Az erdélyi értelmiség és honvédőrő Háromszékre és Kolozsvárra menekülése.....	387
A reactió nyílt föllépése mint pártokra oszlásunk oka. Kolozsvár újabb erőfeszítései. B. Vay békés politikája. Kolozsvár elesése. Háromszék harcza. A székelység kövei Beöthy kormánybiztosnál.....	411
Bem és Csányi Erdélyben. Egy dicsőséges hadjárat kezdete és döntő sikerei. A székelység igaz nemzeti ereje a társnemzetekével összemérve	444
Bem és hadsERGE Nagy-Szebenben. Három héti pihenés. Schreiber Simon és a hadi sarcz. Tiszti bálok. A szabad eszmék hatása a zárdák lakóira	488
B. Puchner és az oroszok Erdélyből kiszorítása. Gábor Áron, az ágyúöntő székely. Az erdélyi hadsereg a Bánátban és Bácskában. Vetter Antal altábornagy és az 849. jul. 14-iki szeghegyi csata. A császár a szóregi hídfő előtt A catastropha	500